ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XXXIV | GÜZ/AUTUMN: 2018 | SAYI/ISSUE: 98

ISSN 1011-727X

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXXIV** | GÜZ/AUTUMN: **2018** | SAYI/ISSUE: **98**

ISSN 1011 - 727X

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ /
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
CİLT / *VOLUME*: **34 / GÜZ /** *AUTUMN* **2018 / SAYI** *ISSUE*: **98**
AAM Derg.
ISSN : 1011-727X

- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığınca Bahar ve Güz dönemlerinde yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Derginin Yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Editörler Kurulu kararıyla- yer verilebilir.
- Yayımlanan makale/yazıların yazarlarına telif ücreti, hakemlerine ise inceleme ücreti ödenir.
- Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Bu dergide yayımlanan makale / yazılardaki bilimsel içerik ve fikirlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

- *It is a peer reviewed journal published in spring and autumn, twice a year, by Atatürk Research Center.*
- *The official languages of the journal are Turkish and English. However, articles written in other languages, so long as the ratio of one-third in every issue is not exceeded, can be published pursuant to the decision of Board of Editors.*
- *Texts and photos sent for the journal are not returned. The authors are responsible for the scientific contents and ideas in the articles / texts published in the journal.*
- *Authors of the articles / texts published in the journal are paid a loyalty. Reviewers of the articles / texts published in the journal are paid a review fee.*

AAM Dergisinin Tarihi:
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi yayın hayatına 1984 yılında başlamıştır. Yayımlandığı tarihten itibaren 4 ayda bir olmak üzere Mart, Temmuz ve Kasım aylarında yılda üç (3) sayı olarak yayımlanmıştır. 2015 yılından itibaren ise Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanmaya devam etmektedir.

History of the Journal of Atatürk Research Center
The Journal of Atatürk Research Center was first published in 1984. Since the date of its first publication, the journal has been published once in every 4 months, namely in March, July and November in three (3) issues each year. As of 2015, it continues to be published in two issues per year as Spring and Fall.

İLETİŞİM ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 Balgat- Çankaya / ANKARA
Tel: (0312) 2856511-2855512
Fax: (0312)2855527
e-mail: dergi@atam.gov.tr
Web: http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXXIV** BAHAR/AUTUMN: **2018** SAYI/ISSUE: **98**

Sahibi / *Owner*
Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - ANKARA

Yayın Kurulu / *Editorial Board*

Nihat BÜYÜKBAŞ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd. - Ankara / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - Ankara / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet CANATAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi - İstanbul / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü - Ankara / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - Kırıkkale / TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi- Ankara / TÜRKİYE

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*

Hüseyin TOSUN
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

Yayın Sorumluları / *Publishing Executives*

Halit Aytuğ TOKUR
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

Aynur YAVUZ AKENGİN
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

Orhan NEÇARE
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: http://www.atam.gov.tr

Basıldığı Yer: SARIYILDIZ OFSET LTD. ŞTİ - Tel: 0 312 395 99 95
Basım Tarihi: Kasım 2018 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - Ankara TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup MAHMUDOV	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Nihat BÜYÜKBAŞ	Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı - Ankara TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi - Kütahya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi - ŞİLİ
Prof. Dr. Cengiz HAKOV	Sofya/BULGARİSTAN
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	Altınbaş Üniversitesi - İstanbul TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University - POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağıstan - RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale/TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVİC	Saraybosna/BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. İbrahim Halil El-ALLAF	Musul Üniversitesi - Musul/IRAK
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Başkent Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahmut Ali El-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi - IRAK
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi - Muğla/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University Amman/ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ	Erzincan Üniversitesi - Erzincan/TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi - Elazığ/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi - SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi - Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - Roma/İTALYA
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi - ABD
Prof. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü - Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU	Doğu Akdeniz Üniversitesi - Gazimağusa/KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı - KOSOVA
Janos HOVARİ	Budapeşte / MACARİSTAN

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan UZUN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKYOL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ERGÜN	Afyon Kocatepe Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Mümtaz Ulvi KESER	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Müslüme NARİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Alev GÖZCÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Figen ATABEY	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU	Doğu Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ERDAL	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hv. Öğ. Yrb. Osman YALÇIN	Genelkurmay Başkanlığı

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Yunus PUSTU "Nizamnamelerine Göre II.Meşrutiyet Döneminde Muallim Örgütlenmeleri (1908-1919)" *Teachers' Associations during the IInd Constitutional Era (1908-1919) (According to Their Regulations)* 1

Nuri KÖSTÜKLÜ "Birinci Dünya Savaşında 12. Osmanlı Otomobil Kolu'na Ait "Efrad Künye Defteri" *The Soldier Identity Book of 12 th Ottoman Automobile Troop in the Fırst World War (Transcriptıon And Assessment* 41

Umut Cafer KARADOĞAN "Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Türk Deniz Havacılığı Faaliyetleri" *Turkish Marine Avıation Activities in the First World War and National Struggle Period*..... 127

Mustafa ŞAHİN
Osman YALÇIN "İkinci Dünya Savaşı'nda Refah Şilebi Hadisesi ve Sonrası Gelişmeler *The Refah Tragedy during the WWII and Developments in the Aftermath* 181

Nadir YURTOĞLU "Cumhuriyet Türkiyesinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960)" *Electricity Production and Energy Policies in the Republic of Turkey (1923-1960)* 227

Mustafa Abdullah KÜNDEYİ "Hatay Devleti Başbakanı Doktor Abdurrahman Melek'in Yeni Mecmua'daki Yazıları Üzerine" *On the Writings of Dr. Abdurrahman Melek, the Prime Minister of Hatay State, in Yeni Mecmua*.....281

Dilek YİĞİT YÜKSEL "Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)" *Incidents in Cyprus and Turkish Resistance Organization (1957-1964)* 311

Mahmut BOLAT "27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı" *27 May Independence and Constıtutıon Day*..... 377

Tahir KODAL "Bosna-Hersek'in Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye (1990-1992)" *Bosnia and Herzegovina's Gaining Independence and Turkey (1990-1992)*.....411

Bahtiyar HASANOV "Kuzey Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesinin Tarihî Coğrafyası" *The Historical Geography of the Garabagh Region of Azerbaijan*..... 445

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri..... 469

Publication Principles of the Journal of Atatürk Research Center..... 475

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (2) : 98 : 1-40
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 14.03.2017-06.12.2017

NİZAMNAMELERİNE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MUALLİM ÖRGÜTLENMELERİ (1908-1919)

YUNUS PUSTU*

ÖZ

Cemiyet ya da dernek diye nitelenen sivil toplum kuruluşlarının temellerini Aristo'ya (M.Ö. 385-322) kadar geri götürmek mümkündür. Yine Roma döneminde çıkarılan "12 Levha Kanunları" da sivil toplum kuruluşlarının temelleri açısından önem arz etmektedir. Modern anlamda dernekleşme/cemiyetleşme faaliyetleri ise 17. yüzyıldan itibaren Batı'da ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde alanında uzmanlaşmış pek çok meslek cemiyetlerinin kurulduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise bu süreç 19. yüzyılda ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlamıştır. Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı da bu açıdan önem arz etmektedir. Resmî olarak cemiyet/dernek kurma özgürlüğü ise II. Meşrutiyet'le birlikte çıkarılan "Cemiyetler Kanunu" ile başlamıştır. Tanzimat devrinden gelen altyapı ve Cemiyetler Kanunu'nun getirdiği yasal serbestlik neticesinde muallimler de diğer meslek mensupları gibi dernekleşme faaliyetlerine girişmişlerdir.

Bu doğrultuda ilk teşekkül eden muallim örgütü Encümen-i Muallimîndir. Söz konusu encümen ile başlayan bu örgütlenme "Muhafaza-ı Hukuk-i Muallimîn", "Cemiyet-i Muallimîn", "Neşr-i Maarif ve Teavün-i Muallimîn", "Konferans Cemiyeti", "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti", "Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimîn Cemiyeti", "Mahfel-i Muallimîn", "Muallimler Yurdu", "Muallimler Cemiyeti", "Mekatib-i İbtidaiye Muallimleri Cemiyeti" ve "Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti" ile "Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti" şeklinde devam etmiştir. 1908-1919 yılları arasında teşkil edilen muallim cemiyetleri sayı bakımında çok olsa da faaliyet açısından zayıf kalmışlardır. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım ortamı ise her alanda olduğu gibi muallim örgütlenmeleri üzerinde de olumsuz neticeler oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Encümen-i Muallimîn, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimîn Cemiyeti, Mekatib-i İbtidaiye Muallimler Cemiyeti.

* Yüksek Kurum Uzmanı, Türk Tarih Kurumu Bilimsel Çalışmalar Müdürlüğü; Doktora öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE, yunuspustu@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

TEACHERS' ASSOCIATIONS DURING THE IInd CONSTITUTIONAL ERA (1908-1919) (ACCORDING TO THEIR REGULATIONS)

ABSTRACT

It is possible to date back the roots of Civil Society Organizations described as society or association to Aristo time (385-322 BC.) On the other hand, "the Law of the Twelve Tables" introduced during the Roman time also plays an important role in terms of the foundation of civil society organizations. Activities of becoming societies/associations in modern way have appeared in the Western world from the 17th century. In the 19th century, many professional societies specialized in the field were founded. In the Ottoman Empire, this process started with the *Tanzimat Fermanı* (Imperial Edict of Reorganization) declared in the 19th century. The atmosphere of freedom that was brought by the Ottoman Reform Edict of 1856 and First Constitution also have importance in this respect. Liberty of officially establishing associations started with the "*Law of Associations*" introduced through the Second Constitutional Era. As a result of the background coming from the Tanzimat times and legal freedom brought by the "*Law of Associations*", teachers also began to engage in forming associations like other professional groups.

Accordingly, first established teachers' association was "Encümen-ı Muallimn". This organization activity continued in the form of "Muhafaza-ı Hukuk-i Muallimîn", "Cemiyet-i Muallimîn", "Neşr-i Maarif ve Teavün-i Muallimîn", "Konferans Cemiyeti", "Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti", "Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimîn Cemiyeti", "Mahfel-i Muallimîn", "Muallimler Yurdu", "Muallimler Cemiyeti", "Mekatib-i İbtidaiye Muallimleri Cemiyeti", "Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti" and "Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti". Although teachers' associations established between 1908-1919 were large in number, they remained weak in terms of activity. The catastrophic atmosphere brought by Balkan Wars and First World War had negative impacts on teachers' associations like in other fields.

Keywords: Encümen-i Muallimîn, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimîn Cemiyeti, Mekatib-i İbtidaiye Muallimler Cemiyeti.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Örgütlenme faaliyeti, fertlerin bir ideal ve amaç uğrunda, ortak hak ve özgürlüklerin sağlanması için birlikte hareket etme ihtiyacından doğmuştur. Cemiyet tanımı da bunu tam olarak karşılar niteliktedir. Tanıma bakıldığında cemiyetler (dernekler), yarar sağlamak için çalışmak, belli bir mesleği icra edenlerin ortak çıkarlarını korumaya yönelik faaliyetler gerçekleştirmek, sorumluluk almak ve sosyal gelişmeler karşısında bir ölçüde etkili olmak üzere kişilerin bir araya gelmesiyle oluşan[1], gönüllülük esasına dayalı[2], kar amacı gütmeyen ve devletten bağımsız tüzel kişiliklerdir[3]. Bu oluşumların temellerini Aristo'ya (M.Ö. 385-322) kadar geri götürmek mümkündür[4]. Roma döneminde çıkarılan "12 Levha Kanunları" da sivil toplum kuruluşlarının temelleri açısından önem arz etmektedir.[5]

Daha yakın dönemde ise Avrupa'da sanayileşme ve kentleşme ile birlikte bireyin yalnızlaşması, haklarını tek başına arayamaz hâle gelmesi ve bunun yanında toplumdan soyutlanması üzerine bu ihtiyacı gidermeye yönelik olarak sivil toplum kuruluşları, bilim ve düşünce kulüpleri ve meslekî örgütler ile cemiyetler meydana getirilmiştir[6]. Batıda 17. yüzyıldan itibaren tesis edilmeye başlanan ve 18. yüzyılda parlak bir dönem yaşayan bu tarz ilmî cemiyetler başta modern bilimin kurulması ve teşkilatlanması olmak üzere bu sahaya çok mühim katkılar sağlamıştır. Bu cemiyetler, mecmualar ve diğer vasıtalarla meslektaşlar arasında iletişimi kuvvetlendirmek suretiyle bilimin gelişmesine ve yerleşmesine katkı sağlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Londra Jeoloji

1 Jale Akipek-Turgut Akıntürk vd., **Türk Medeni Hukuku**, C 1, Beta Yay., İstanbul 2004, s.581.

2 Musa Hikmet Yavuz, "Dernekler ve Demokrasi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Prof. Dr. Latif Çakıcı'ya Armağan, C 50, S 1-2, Ankara 1995, s.416; Hıfzı V. Velidedeoğlu-Aytekin M. Ataay, **Türk Cemiyetler Hukuku**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1926, s.3-4.

3 Fikret Tokgöz, "Dernekler", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 2, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.366.

4 Erdoğan Tosun, **Demokratikleşme Perspektifinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi,** Alfa Yay., Bursa 2001, s.29-30.

5 Tijen Dündar Sezer, "Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** C 10, S 1, İzmir 2008, s.2.

6 Marc Bloch, **Feodal Toplum,** çev. M. Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yay., Ankara 1997, s.213-239.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemiyeti (1807), İngiliz Bilimde İlerleme Cemiyeti (1831) gibi alanında uzmanlaşmış, ilim, kültür ve meslek cemiyeti tarzında modern nitelikte meslek örgütlerinin kurulduğu görülmektedir[7].

Bu derneklerin yanında ABD, Kanada, Fransa, İngiltere gibi ülkelerde de öğretmenlerin bir araya gelerek oluşturdukları meslek örgütleri bulunmaktadır. Bunlar arasında en eski olanı 1857 yılında ABD'de teşkil edilen Ulusal Eğitim Derneğidir. Bunu Fransa'da 1866 yılında teşkil edilen Fransa Eğitim Ligi takip etmektedir[8]. Yine Fransa'da 1880 senesinde Jules Ferry'in öğretmen dernekleri kurulması için bir genelge çıkarması bu açıdan önemlidir. Zira bu sayede öğretmenlik bir meslek hâline gelmiş ve 1884 senesinde öğretmenler ulusal düzeyde dernekleşme seviyesine gelerek Laik Öğretmenler Sendikasını kurmuştur.[9] İngiltere'de öğretmen örgütlenmelerinin ilk örnekleri ise 1874 yılında teşkil edilen Birleşik Bayan Öğretmen Derneği ve 1890 yılında teşkil edilen Birleşik Bay Öğretmen Derneğidir. Devam eden süreçte bunu 1891 yılında teşkil edilen Birleşik Ortaöğretim Yardımcı Bay Öğretmenler Derneği ile 1894 yılında teşkil edilen Birleşik Ortaöğretim Yardımcı Bayan Öğretmen Derneği takip etmektedir. Kanada'daki ilk öğretmen derneği ise 1892 yılında teşkil edilen Kanada Eğitim Derneğidir[10].

20. yüzyılın ilk yarısında ise bu süreç artarak devam etmiş ve Avrupa'da pek çok ülkede muallim örgütlenmelerine gidilmiştir. Bunlar arasında en bilinenleri şunlardır: Almanya (Almanya Muallimleri Umumi Cemiyeti), Avusturya (Viyana Sendikası), Büyük Britanya (İngiltere Milli Muallim Birliği ve İskoç Muallimleri), Çekoslovakya (Çekoslovakya Federasyonu ve Çekoslovakya'da Alman Muallimleri Cemiyeti), Danimarka (Danimarka Muallimler Birliği), Estonya (Estonya Muallim ve Profesörler Birliği), Fransa (Fransa ve Müstemlekeleri Muallim ve Muallimleri Millî Sendikası), Hollan-

---

7 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devleti'nde İlmî ve Mesleki Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", **Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri,** İstanbul 1987, s.2-3.

8 Ahmet Orhan, **Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Örgütlenmesi ve Hukuki Dayanakları (1923-1980),** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s.12-14.

9 Mustafa Ergün, **Modern Eğitim Sistemlerinin Doğuşu ve Gelişimi**, C 1, Pegem Yay., Ankara 2016, s.77-78.

10 Orhan, **a.g.t.**, s.12-14.

Levent Şahverdi Arşivi

da (Hollanda Muallimler Sendikası), Yugoslavya (Yugoslavya Muallimler Cemiyeti) İsviçre (Suisse Romand Terbiye Cemiyeti ve Almanya İsviçresi Muallimler Birliği), İsveç (İsveç Muallimler Birliği ve İsveç Muallimler Umumi Cemiyeti), Lüksemburg (Muallimler Federasyonu), Macaristan (Muallimler Milli Federasyonu), Lehistan (Polonya Mektepleri Muallimler Birliği), Romanya (Romen Muallimleri Umumi Cemiyeti)[11].

A) Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Muallim Örgütlenmelerini Belirleyen Süreç

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda cemiyetlerin teşkili ve bu arada ilk muallim cemiyetlerine giden süreç XIX. yüzyılda Tanzimat Fermanı (1839) ile başlatılabilir. Avrupa'da özellikle bilim alanındaki cemiyetleşme hareketleri diğer pek çok alanda olduğu gibi modernleşme gayretleri içinde olan Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve Osmanlı bilim ve kültür alanına yeni bir tüzel kişilik kavramının girmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak Osmanlı aydınları ve meslek mensupları arasında cemiyetleşme faaliyetleri baş göstermiştir. Aslen Osmanlı'da meslek cemiyeti diyebileceğimiz esnaf loncaları varsa da tüzel kişilik vasıtası ile mesleklerini icra etme ve fikirlerini yayma faaliyeti Osmanlı toplumu için yeni bir durumdur[12].

Bu süreç Islahat Fermanı (1856) ve I. Meşrutiyet'in (1876) ilanı ile devam etmiştir. Resmî olarak cemiyet kurma özgürlüğü ise II. Meşrutiyet'le birlikte[13], özellikle Fransız Cemiyetler Kanunu'nun etkisinde kalınarak, 16 Ağustos 1909 tarihinde çıkartılan "Cemiyetler Kanunu" ile başlamıştır[14]. Bu sayede Tanzimat'tan beri örfi bir kural ve izne bağlı olarak kurulmakta olan

---

11 "Dünya Muallim Birlikleri", **Muallimler Mecmuası**, S 11. Teşrinievvel 1930, s.27.

12 İhsanoğlu, a.g.m., s.2-4.

13 Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C 1, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.205.

14 Zehra Arslan, "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research),** C 3, S 11, Spring 2010, s.58. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/arslan_zehra.pdf. (21.10.2013); İhsanoğlu, a.g.m., s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

cemiyetlere artık hukuki bir temel sağlanmıştır[15]. Bu kanun daha sonra 1876 Anayasası'nda yapılan değişiklikle anayasal güvence altına da alınmıştır[16].

Tanzimat devrinden gelen altyapı ve Cemiyetler Kanunu'nun getirdiği yasal serbestlik neticesinde muallimler de diğer meslek mensupları gibi dernekleşme faaliyetlerine girişmişlerdir. Ancak muallimlerin kurduğu cemiyetlere geçmeden önce muallimlik mesleğinin tarihî seyri ve muallimliğin "müstakil" bir meslek olarak kabul edilme süreci hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Muallimlik, temelleri en eski tarihlere kadar dayanan ve bugünkü terimlerle 'örgün' ve 'yaygın' eğitim faaliyetlerini yürüten bir meslek grubudur. Osmanlı'ya bakıldığında, Tanzimat öncesi döneme kadar özel olarak sadece muallim yetiştirmeye yönelik bir kurum olmadığı görülecektir. Medrese mezunları belli kaideler dairesinde yeterliliklerine göre dönemin eğitim kurumlarına muallim olarak atanmaktadır. Bu usulle "Sıbyan Mektebi", "Medrese", "Enderun" gibi kurumlarda görev yapan medrese tahsili görmüş muallimler bulunmaktadır[17].

II. Mahmud dönemine gelindiğinde, Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından 5 Şubat 1839 tarihinde hazırlanan bir layiha, eğitim sisteminde, özellikle sıbyan mektebi sonrası için köklü değişiklikler önermektedir. Layihada, sıbyan mekteplerinin aynen kalması ve buna ek olarak söz konusu mekteplerin devamı niteliğinde yeni tarzda mekteplerin açılması öngörülmektedir. Netice olarak aynı yıl içerisinde II. Mahmud'un vefatından önce ve bizzat onun koyduğu isimle "Mekâtib-i Rüşdiye"ler açılmıştır. II. Mahmud'un vefatından sonra Sultan Abdülmecid bu okulları destekleyerek hem merkezde ve hem de taşrada yaygınlaşmasını sağlamıştır[18].

Sıbyan mekteplerinin devamı olarak açılan rüşdiyeler bu suretle bir boşluğu doldurmuştur. Fakat bu sefer de, bu kademe için oluşturulan program

---

15 Zafer Toprak, a.g.m., s.207.

16 *"Cemiyetler Kanunu",* **Tatil-i Eşgal Kanunu,** Takvim-i Vekayi Matbaası, İstanbul 1325 (1909-10), s.2. (Bu eser Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde **A/1354** yer numarası ile bulunmaktadır.)

17 Yahya Akyüz, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Dârülmuallimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S 20, Ankara 2006, s.19.

18 Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", **Türkler**, C 15, Ankara 2002, s.44-54.

Levent Şahverdi Arşivi

dairesinde ders verecek muallimlerin bulunmayışı sorunu ortaya çıkmıştır. Mevcut kadro sıbyan mekteplerine ait dersleri verilen program çerçevesinde gerçekleştirebiliyordu fakat daha fazlası bu kadroyu aşıyordu. Bu nedenle bu kademeye uygun Arapça, Farsça, Hesap ve Coğrafya derslerini verebilecek; güzel anlatma ve öğretme denen "hüsn-i ifade" ve "talim usûlü"ne vâkıf muallim kadrosu yetiştirmek için bir eğitim kurumuna ihtiyaç bulunmaktaydı. Bu durum 25 Temmuz 1847 tarihli "Meclis-i Maarif-i Umumiye" raporuna da yansımıştır. Raporda kurulması öngörülen Dârülmuallimînin ne surette işlev göreceği de ayrıntılı olarak belirlenmiştir[19]. Böylece, Mekatib-i Umumiye Nezaretinin başına getirilen ve Maarif Nazırlığı da yapmış olan Ahmed Kemal Efendi (1808-1888) öncülüğünde ilk kez bir muallim okulu açılmıştır. Okul, 16 Mart 1848 tarihinde Dârülmuallimîn adıyla eğitime başlamıştır[20]. Bu gelişme, modern anlamda muallim yetiştirme tarihi açısından önem arz etmektedir[21].

1869 yılına gelindiğinde Fransız eğitim anlayışı esas alınarak oluşturulan ve metni yayınlanan "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" ile ülke genelinde eğitim sistemi yeniden düzenlenmeye çalışmıştır. Çeşitli başlıklar altında 198 maddeden oluşan ve eğitimle ilgili hemen her konuyu yeniden ele alan nizamnameye göre mektepler "umumî" ve "hususî" başlığı altında iki gruba ayrılmaktadır. Eğitim kurumlarının temelini oluşturan umumi mektepler ise Sıbyan, Rüşdiye, İdadi, Sultani ve bugünkü anlamda yükseköğretim kurumları olan Dârülmuallimîn, Dârülmuallimât, Dârülfünûn ve çeşitli sanayi mekteplerinden oluşmaktadır[22]. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi muallim yetiştiren kurumları böylece tek çatı altında birleştirmektedir. Nizamname, muallimliğin müstakil bir meslek olarak kabul edilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu durum 13 Mart 1924 tarihli ve 439 sayılı "Orta Ted-

---

19 Cemil Öztürk, **Dünden Bugüne Türkiye'de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar,** Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yay., İstanbul 1998, s.150-155.

20 Akyüz, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Dârülmuallimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", s.41-46.

21 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996. Fransa, Almanya, Rusya, Hindistan ve Mısır'da eğitim hareketleri ve öğretmenlik mesleğinin tarihî gelişimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Ergün, **Modern Eğitim Sistemlerinin Doğuşu ve Gelişimi**, Ankara 2016.

22 Mehmet Ali Yıldırım, **Tanzimat Döneminde Meslek Okulları, Ankara** Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s.86.

Levent Şahverdi Arşivi

risat Muallimleri Kanunu" ile de "*Muallimlik devletin umumî hizmetlerinden talim ve terbiye vazifesini üzerine alan müstakil sınıf ve derecelere ayrılan bir meslektir*" denilerek teyit edilmiştir[23].

Tanzimat ile başlayan ve kısaca bu surette devam eden süreçte muallimlik belli bir eğitim sonucu kazanılan müstakil bir meslek hâline gelmiştir. Bu okullardan mezun olan ve muallimlik mesleğine atılan önemli bir kitle bu mesleki kadroları oluşturmuştur. Çalışma için öne çıkan husus bu meslek mensuplarının bir araya gelerek diğer meslek grupları gibi dernekleşme faaliyetlerine girişmiş olmalarıdır.

İlk oluşum sürecine bakıldığında diğer meslek grupları gibi muallimlerin örgütlenmesi de yöneticiler tarafından tehdit olarak algılanmış ve bu oluşumlara karşı çıkma yoluna gidilmiştir. Ancak daha sonra muallim cemiyetlerinin memleketin ilerlemesinde önemli bir role sahip olduğu anlaşılmış ve devlet adamlarının muallim cemiyetlerine karşı tutumu müspet yönde değişmiştir[24]. 23 Temmuz 1908 tarihinde tesis edilen Encümen-i Muallimîn ile başlayan bu süreç Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde teşekkül eden Muhafaza-ı Hukuk-i Muallimîn, Cemiyet-i Muallimîn, Neşr-i Maarif ve Teavün-i Muallimîn, Konferans Cemiyeti, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Terakki-i Maarif ve İttihat-ı Muallimîn Cemiyeti, Mahfel-i Muallimîn, Muallimler Yurdu, Muallimler Cemiyeti, Mekatib-i İbtidaiye Muallimler Cemiyeti ve Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti ile Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyetleri şeklinde devam etmiştir.

B) Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Muallim Cemiyetleri

1) II. Meşrutiyet'te Muallim Cemiyetlerinin İlk Kuruluş ve Birleşme Dönemi (1908)

Osmanlı Devleti'nde ilk muallim cemiyetleri tecrübesi 1908 yılında Encümen-i Muallimînle başlamış ve aynı yıl içinde kurulan Muhafaza-i Hukuk-ı Muallimîn Cemiyeti ile devam etmiştir. Bu iki Cemiyet 1908 yılının sonlarına doğru Cemiyet-i Muallimîn adı altında birleşmiş ve faaliyetlerini

23 Ahmet Orhan, **Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Örgütlenmesi ve Hukuki Dayanakları (1923-1980),** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s.3.

24 "Muallimler Birliği", **Muallimler Birliği**, S 12, Haziran 1926, s.527.

Levent Şahverdi Arşivi

tek çatı altında yürütmeye başlamıştır. Dolayısıyla II. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki muallim cemiyetlerinin ilk üçünü birlikte ele almamız, konunun tarihi seyrini netleştirebilmek açısından zaruridir.

a) *Encümen-i Muallimîn*:

Nizamnamesinde yer aldığına göre 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde Dârülfünûn ve Dârülmuallimîn mezunları tarafından merkezi Dersaadet (İstanbul) olmak üzere teşkil edilmiştir[25]. Cemiyetin tesisinde Kandilli Kız Lisesi Tarih Muallimi Vehbi Bey ve Aydın Vilayeti Polis Müdürü Fikri Bey'in önemli gayretleri olmuştur[26]. Encümen-i Muallimînin temel vazifesi, Osmanlı mekteplerine muallim ve maarif memuru yetiştirmek maksadıyla tesis edilmiş olan Dârülfünûn ve Dârülmuallimîn mezunlarının haklarının korunması ile muallimlik ve maarif memuriyetlerine yönelik olarak tayin ve terfi işlerinin yürütülmesidir. Encümenin, azaları için bu tarz faaliyetlere girişmesine rağmen asıl gayesi mezunlarının ilmî alanda ilerlemelerine hizmet etmek, onların yardımlaşma ve dayanışmalarını temin etmektir. Bu doğrultuda encümen, kendi konferans salonunda felsefe, edebiyat ve 'fünûn'a (ilim ve sanat) dair yerli ve yabancı dillerde yayımlanmış eserler tedarik ederek ücretsiz olarak azasının istifadesine sunmayı amaçlamıştır. Yine bir muallim salnamesi (*Sâlnâme-i Muallimîn)* neşredilmesi ve Encümen-i Muallimînin idare heyeti nezaretinde ayda bir de *Mecelle-i Muallimîn* adında bir 'risale' (dergi) çıkartılması kararlaştırılmıştır. Burada yayınlanacak makalelerin ilmî açıdan değerlendirilmesi için de bir komisyonun oluşturulması öngörülmektedir. Encümen, bu sayede hem azalarının sözcüsü ve destekçisi olurken hem de onların kendilerini geliştirerek topluma ışık tutmalarına yardımcı olmayı hedeflemektedir[27].

Bu amaçlar doğrultusunda faaliyet gösteren encümenin nizamnamesinde "reis-i umumî", "reis-i evvel", "reis-i dâhili", kâtip, muhasebeci, tahsildar, muakkip ve lüzumu kadar da hizmetçi bulunması öngörülmektedir. Nizamnamede yer alan diğer esaslara göre reis-i umumî ile reis-i evvel hâlihazırda mu-

25 **Encümen-i Muallimîn Nizamnamesi**, Dersaadet 1324 (1908), s.2.

26 Arzu M. Nurdoğan, "Türkiye'de Öğretmenlik Mesleğinde Sosyal Dayanışma Fikrinin Doğuşu: Muallimler Cemiyeti (1908- 1914)", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, C 17, İstanbul 2007, s.67.

27 **Encümen-i Muallimîn Nizamnamesi**, s.6–7.

Levent Şahverdi Arşivi

allimlik mesleğinde bulunan ve bu makamı her anlamda taşıyabilecek azalar arasından seçilecektir. Reis-i dâhili, kâtip ve muhasebeci ise idare heyeti azası arasından gizli oy ile seçilir ve fahri olarak vazifelendirilir. Toplam 34 azadan oluşan idare heyetinin görev süresi iki senedir. Ancak azanın yarısı her sene yapılan seçimlerle yenilenir. Azalıktan istifa edenler, beş toplantıya geçerli bir mazereti olmadan katılmayanlar, Kanun-i Esasîye aykırı davrananlarla namus ve diyanete karşı harekette bulunanlar azalık haklarını kaybeder[28].

Bu amaçlar etrafında ve belirtilen teşkilat yapısı ile faaliyet gösteren encümenin temel gelirlerini, kayıt sırasında bir defaya mahsus olmak üzere alınan "duhuliye"ler ve aza tarafından vaat edilen maddi taahhütler oluşturur. Bunları yerine getirmek aza kalabilmek için şarttır. Ancak vazifeye henüz atanamayan azaların bir işe sahip oluncaya kadar aylık taahhüt vermesi kendi tercihlerine bırakılmıştır. Bunların yanında çeşitli yardım ve bağışlar da encümenin gelir kaynakları arasındadır[29].

b) *Muhafaza-i Hukuk-ı Muallimîn*

Encümen-i Muallimînden hemen sonra teşkil edilen bir diğer cemiyet de başkanı Fransızca muallimi Zeki Bey[30] olan Muhafaza-i Hukuk-i Muallimîndir. Cemiyet, İstanbul'da bulunan idadî, rüştî ve ibtidaî okul muallimleri tarafından tesis edilmiştir. Temel gayesi adından da anlaşılacağı üzere muallimlerin haklarının korunması[31] ve ülke genelinde eğitimin yaygınlaşmasını sağlamaktır[32]. Ancak *Muhafaza-i Hukuk-ı Muallimîn* cemiyeti çok uzun ömürlü olamamış ve yine Zeki Bey'in başkanlığında ve Encümen-i Muallim cemiyetinin de katılımı ile *Cemiyet-i Muallimîn* çatısı altında birleşilmiştir.

c) *Cemiyet-i Muallimîn*

Encümen-i Muallimîn İstanbul dışında faaliyet yürüten eğitim kurumlarına da nizamnameler ve beyannameler göndermek suretiyle teşkilatını geliş-

28 **Encümen-i Muallimîn Nizamnamesi**, s.2–4.

29 **Encümen-i Muallimîn Nizamnamesi***,* s.5-6.

30 Zeki Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, 3, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1968, s.407-409.

31 Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,** S 22, s.10.

32 Nurdoğan, a.g.m., s.70.

Levent Şahverdi Arşivi

tirmeye çalıştığı bir dönemde (1908 yılı sonlarına doğru) yine Zeki Bey'in öncülüğünde Encümen-i Muallimîn ile Muhafaza-i Hukuk-ı Muallimîn Cemiyeti ve bazı muallimlerin katılımı ile genel nitelikte bir toplantı gerçekleştirilmiştir[33]. Toplantıda Encümen-i Muallimînin, Maarif Nezareti ileri gelenlerinin yönetiminde faaliyet yürütmesi sebebiyle hiçbir zaman muallimlerin haklarını tam manasıyla korumaya muvaffak olamayacağı fikri öne sürülmüş ve muallimler için bu gibi zevatla alakası olmayan yeni bir cemiyetin teşkil edilmesi gündeme getirilmiştir. Neticede bu tarz bir oluşumun zaten evvelce bazı muallimlerin zihninde şekillenmiş olması sebebiyle kısa bir süre içerisinde Zeki Bey'in başkanlığı altında "Cemiyet-i Muallimîn" namıyla bir diğer cemiyet teşkil edilmiştir. Devamında Encümen-i Muallimînin feshedildiği ve yeni kurulan cemiyetin Encümen-i Muallimînle hiçbir alakası bulunmadığı duyurularak encümenin de bu oluşuma katılımı talep edilmiştir. Encümen bu talebe bigâne kalmamış ve muallimler arasında bölünmeye mahal vermemek için bu teklifi kabul etmiştir[34].

Zeki Bey'in başkanlığında tesis edilen cemiyet, ilk etkinlik olarak 28 Aralık 1908'de Maarif Nazırı Vekili Abdurrahman Şeref Bey'e bir dilekçe yazarak gelişmeler hakkında kendisini bilgilendirmiş ve ondan bazı isteklerde bulunmuştur. Bahsi geçen dilekçesinde Zeki Bey, cemiyetin takip edeceği amacı şu şekilde izah etmektedir: *"...Meşrutiyet ve hürriyet dönemine yaraşır şekilde genel eğitimin yurtta yayılmasını sağlamaya çalışmak ve bu alanda nezarete yardımcı olmak.*" O, Cemiyet-i Muallimînin, bu doğrultuda Avrupa'da faaliyet yürüten bazı bilim kuruluşlarıyla da ilişki kuracağını belirtilmiştir. Dilekçesinin diğer kısımlarında ise on bir madde hâlinde Cemiyet-i Muallimînin bazı görüşlerini Maarif Nazırı Vekiline bildirmekte ve bu hususların dikkate alınmasını rica etmektedir[35].

33 Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", s.10.

34 Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", s.10, 23, 24. Bu durum zaten Nezaret mensubu olan Encümen-i Muallimînin idarecileri tarafından son derece anlayışla karşılanmış hatta bu yöneticiler "Öğretmenlere bir cemiyet mutlaka lazımdır, öğretmenlerin parçalanmaları doğru değildir" diyerek Cemiyet-i Muallimîne katılımı desteklemişlerdir. Yahya Akyüz, "Türkiye'de İlk Öğretmen Kuruluşları Hakkında Orijinal Bir Belge ile Unutulmuş Bir Kaynak", **Eğitim Fakültesi Dergisi,** Ankara 1971, s.116-117.

35 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Yahya Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", s.10.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemiyet-i Muallimîn, görüşlerini yaymak ve özellikle de ilköğretim muallimlerinin haklarını savunmak gayesi ile Namık Ekrem'in[36] mesul müdürlüğü altında *Mirât-ı Maârif* (Eğitimin Aynası) adında bir mecmua yayımlamıştır. Mecmuada 30 yılı aşkın süren ve bazı çevrelerce istibdat olarak nitelenen II. Abdülhamid devri oldukça şiddetli bir şekilde eleştirilmiş; maarifin ve muallimliğin konumunun oldukça kötü durumda olduğu vurgulanmıştır. Mecmuaya göre özellikle köylerde bu durum çok daha vahimdir. Bu ortam içerisinde muallimlik mesleği ve maarifin son derece ehemmiyetli olduğu; muallimlere halkın "tenvir ve irşadı" hususunda oldukça önemli görevler düştüğü, böylesine yüce ve kutsal bir görev karşısında muallimlerin, her türlü emelleri ve uğraşıları bir kenara atıp, çağa uygun bilgilerle yeni nesilleri yetiştirmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Muallimlerin gayretleri ile birlikte ancak Cemiyet-i Muallimînin gerçek mevkiine yükselebileceği belirtilmiş; cemiyetin mevkiinin yüksekliği nispetinde de vazifesini yerine getirebileceği vurgulanmıştır[37].

Bu doğrultuda faaliyet gösteren Cemiyet-i Muallimîn 31 Mart 1909'da Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişinden hemen sonra Zeki Bey'in tutuklanmasına kadar varlığını sürdürebilmiştir[38]. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesiyle cemiyetin başkanı Zeki Bey tutuklanmış ve cemiyet de dağıtılmıştır. Zeki Bey kısa bir süre sonra serbest bırakılmışsa da cemiyet bir daha kendini toparlayamamış ve muallimlerin bu girişimi böylece sonuçsuz kalmıştır[39].

2) II. Meşrutiyet Döneminde Teşkil Edilen Diğer Muallim Cemiyetleri (1909-1919)

İlk iki muallim cemiyetinin tek bir çatı altında birleşmesinden sonra Osmanlı Devleti'nın son döneminde -tespit edildiği kadarıyla- 10 adet muallim cemiyeti daha teşkil edildiği bilinmektedir. Her biri müstakil olarak ele alınabilecek durumda olan bu cemiyetlerden 6'sının nizamnamesi ilk defa bu çalışmada ele alınmıştır[40].

36 Detaylı bilgi için bakınız; Yunus Ayata, **Eğitime Adanmış Bir Ömür-Ayanzade Namık Ekrem**, Asitan Yay., Sivas 2009.

37 **Mirât-ı Maârif,** Ruşen Matbaası, Dersaadet 1324, s.1-2.

38 **Mirât-ı Maârif,** s. 24.

39 Niyazi Altunya, **Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesi 1908- 2008**, Ürün Yay., Ankara 2008, s.25.

40 İlgili bölümlerde belirtildiği üzere nizamnamesine ulaşılabilen muallim cemiyetleri şun-

Levent Şahverdi Arşivi

a) *Neşr-i Maarif ve Teavün-i Muallimîn Cemiyeti*

Cemiyet-i Muallimînin başkanı Zeki Bey'in tutuklanmasının ardından muallimler bir süre cemiyetsiz kalmıştır. Devam eden süreçte menfi şartlara rağmen İstanbul Erenköy Kız Sultanisi Matematik muallimi Ahmet Bey'in önderliğinde ve özverisi ile "Neşr-i Maarif ve Teavün-i Muallimîn Cemiyeti" teşkil edilmiştir. Büyük fedakârlıklarla Beylerbeyi'ndeki evini cemiyete merkez olarak bırakan Ahmet Bey, tüm gayretlerine rağmen başarılı olamamış ve netice olarak cemiyet bir müddet sonra kendini lağvetmek durumunda kalmıştır[41].

b) *Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimîn Cemiyeti*

Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan resmî ve özel mekteplerde görev yapan muallimleri temsil etmek amacıyla 10 Temmuz 1325 (23 Temmuz 1909) tarihinde Bursa merkezli olarak teşkil edilmiştir. Bursa'daki genel merkezin yanında çeşitli vilayet, liva ve kazalarda da merkezler ve şubeler açılması öngörülmüştür. Nizamnamesinde belirtilen taşra yapılanmasındaki hiyerarşik yapı nahiye ve köylerin kazalara, kazaların livalara, livaların vilayete ve vilayetlerin de Bursa'da bulunan genel merkeze bağlanması şeklindedir. Yine Cemiyetin nizamnamesinde genel merkezde dokuz, merkezlerde yedi ve liva şubelerinde de üç kişiden oluşan bir idare heyetinin varlığı söz konusudur[42].

Zikredilen yapılanma ve Cemiyetler Kanununda yer alan esaslar dâhilinde oluşturulan cemiyetin temel gayesi, ihtiyaçlar dâhilinde eğitimin düzenlenmesi ve ilerlemesi için çalışmaktır. Bunun yanında azası olan muallimlerin menfaatlerine yönelik olarak gerçekleştirmeyi öngördüğü hedefler de bulunmaktadır. Bunlar muallimlerin hizmet sürelerine göre haklarının teslim edilmesi ve

---

lardır; Neşr-i Maarif ve Teavün-i Muallimîn, Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimîn Cemiyeti, Konferans Cemiyeti, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, Mahfel-i Muallimîn, Muallimler Yurdu, Muallimler Cemiyeti, Mekatib-i İbtidaiye Muallimleri Cemiyeti ve Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti ile Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti.

41 Akyüz, **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848-1940**, s.101; Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", s.24.

42 **Terakki-i Maarif ve İttihat-ı Muallimîn Cemiyeti Nizamnamesi**, Vilayet Matbaası, Bursa 1909, s.2-3.

Levent Şahverdi Arşivi

hangi kademede (ibtidaî, rüşdî, idadî ve âli) olursa olsun ülke genelinde görev yapan muallimlerin maaşlarını tam olarak alabilmelerinin sağlanmasıdır. Aynı hizmet yılında bulunan muallimlerin maaşları arasında eşitliğin sağlanması da bu doğrultuda gerçekleştirilmeye çalışılan hedefler arasındadır. Bu surette faaliyet yürütecek olan cemiyet Osmanlı ülkesinde görev yapan muallimlerle cins (kadın-erkek) ve mezhep ayrımı gözetmeksizin birlikte çalışılacak ve oluşturulacak programlarlar çerçevesinde mekteplerin durumları teftiş edilecektir. Bu sayede eğitim ve öğretim alanında iyileştirmeler yapılabilecek ve eğitimde bir standart sağlanmış olacaktır[43]. Cemiyet girişeceği bu tarz faaliyetlerde hükûmetle de doğrudan ilişki içerisinde olmayı hedeflemektedir[44].

Eğitim-öğretime ve muallimlere yararlı faaliyetlere girişecek olan cemiyet, muallimlik mesleğine ve memuriyete aykırı faaliyetlerde bulunan, huzursuzluk ve ikilik çıkartan, millet menfaatine ve adaba aykırı faaliyetler gösteren ve vazifesinde gevşek davranan muallimler için de yaptırımlar uygulamayı öngörmektedir. Bu tarz fiilleri işlemekten geri durmayan azası için cemiyetin başvuracağı nihai işlem ise bunların memuriyetten men edilmesidir. Menfi tutum içine giren muallimlere yönelik çeşitli yaptırımlar olduğu gibi vazifelerini hakkıyla ve özveri ile yerine getirenlerle ilgili de teşvik edici tedbirler alınacaktır[45].

c) Mahfel-i Muallimîn

İstanbul dışında teşkil edilen bir diğer cemiyet de Mahfel-i Muallimîndir. 1911 yılında Edirne merkezli olarak teşkil edilen cemiyetin kurucuları arasında muallim örgütlenmelerine önemli katkıları olan Edirne Muallim Okulu Müdürü Nafi Atuf Kansu da yer almaktadır. Edirne vilayetinde yayınlanan *Sa'y u Tetebbu* mecmuasının Şubat 1911 tarihinde yayınlanan ilk sayısında Mahfel-i Muallimîn tüzüğü yer almaktadır. Buna göre Edirne'de bulunan bütün Osmanlı muallimlerine açık olan cemiyetin temel gayesi bilimsel ve fenni dersler vermek, gece dersleri oluşturmak, köyler için muallim yetiştirmek,

---

43 **Terakki-i Maarif ve İttihat-ı Muallimîn Cemiyeti Nizamnamesi**, s.2-7.

44 Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", s.27.

45 Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", s.6-7.

Levent Şahverdi Arşivi

yatılı ve örgün öğretim yapan özel okullar açmak ve bu konuda teşviklerde bulunmak suretiyle ülke çıkarlarına hizmet etmektir. Bu amaçlar çerçevesinde faaliyet gösterecek olan Mahfel-i Muallimînin seçimle iş başına gelen bir başkan, bir kâtip, bir muhasebeci ve iki de üyesi bulunmaktadır. Yine tüzüğünde yer aldığına göre üyelik için ayda en az beş kuruş ödenmesi şarttır[46].

d) Konferans Cemiyeti

13 Temmuz 1911'de, Dârülmuallimîn mezunlarını tanıştırıp dayanışmalarını sağlamak amacıyla İstanbul'da "Dârülmuallimîn Kongresi" adıyla bir toplantı düzenlenmiştir. Dârülmuallimîn yöneticilerinin öncülüğünde yapılan bu toplantıda bir Konferans Cemiyeti kurma kararı alınmıştır. Toplantı sırasında konferanslar verilmiş, bazı öğretim araç ve gereçleri üzerinde durulmuş, resim ve elişleri sergileri açılmış; tartışmalar yapılmış ve geziler düzenlenmiştir. Daha sonra da cemiyet bunları kitap halinde yayınlamıştır[47].

e) Muallimler Yurdu

1913 sonlarında Bursa'da Muallimler Yurdu adıyla kurulmuştur. Bu girişimde o tarihte Bursa Muallim Okulu müdürü olan Ethem Nejat'ın öncülüğünün olması muhtemeldir. *Yeni Fikir* mecmuasının Ocak 1914 tarihli 10'ncu sayısında bu konu ile ilgili olarak şu bilgi yer almaktadır:

> *"Bursa muallimleri bazı girişimci ve vatanperver arkadaşların teşviki ile bir Muallimler Yurdu açtılar. Amaç muallimleri aynı fikir ve aynı millî amaçla birleştirmek, öğretim biçiminde bir birlik sağlamak, muallimleri eğitimdeki bilimsel gelişmelerden sohbet ya da tartışma yoluyla haberdar etmek, özellikle muallimleri kahvehane hayatından çekip kurtarmak. Pek çok muallimlerimiz okuldaki işlerini bitirir bitirmez hemen aceleyle kahvehanelere koşarlar, halkın önünde kahve ve nargile içer, hatta tavla vs. oynarlardı. Bu sadece Bursa'da değil, her yerde böyleydi. Şükürler olsun Muallimler Yurdu onları bu miskin hayattan kurtaracaktır. Muallimler Yurdu her zaman açık bulunacak, bütün gazete ve dergilere abone olacak, hatta muallimleri kahvehanelere*

46 Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", s.28.

47 Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ankara 1996, s. 427.

Levent Şahverdi Arşivi

gitmekten vazgeçirmek için kahve, çay ve nargile de bulunduracaktır. Bu örgütün onursal başkanlığını Vali prens Abbas Halim Paşa kabul etmişti. Örgütün adı bazen Muallim Yurdu olarak da geçmektedir."[48]

f. Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti

Nizamnamesinin son sayfasında ruhsatnâme tarihi belirteciyle yer aldığına göre 11 Ağustos 1331 (24 Ağustos 1915) tarihinde İstanbul merkezli olarak kurulmuştur. Cemiyetin merkez binası da İstanbul'da Nuruosmaniye Caddesi'nde bulunan 52 numaralı handadır. Cemiyet, Müsteşar-ı Meşihat Hacı Evliya Efendi, Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi azasından Sami Beyefendi, Dârûlmuallimîn muallimlerinden İsmail Hakkı Beyefendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti Kâtib-i Umumîsi Mithat Şükrü Beyefendi, Halep valiliği de yapmış olan Ali Galip Beyefendi, Göz Tabibi Esat Paşa, İstinaf Mahkemesi eski başkanı Muhlis Beyefendi ve Tıp Fakültesi muallim muavinlerinden Doktor Hüseyinzade Ali Beyefendilerin öncülüğünde tesis edilmiş olup nizamnamesinde yer aldığına göre maksatları şu şekildedir[49]:

"Cemiyetin maksad-ı esasisi millî talim ve terbiye hakkında ilmî ve tatbikî teşebbüsatta bulunmaktır. Cemiyet millî talim ve terbiyenin cihet-i nazariye ve ilmiyesi ile meşgul olacağı gibi, meselenin cihet-i ilmiye ve tatbikiyesine de tevessül ederek vücudu, ahlakı sağlam, dindar, milliyetperver, mevcudiyet-i milliye ve hususiyesini gerek kendi muhitinde ve gerek sair muhitlerde mücerret keddiyetiyle galiben ve müstakilen yaşatabilecek faal, müteşebbis anasır yetiştirmek için her türlü vesait-i münasibeye teşebbüs eyleyecektir."[50]

Akyüz ise "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)" başlıklı makalesinde kaynak vermeden cemiyetin amacını şu şekilde zikretmektedir:

"21 Nisan 1916'da İstanbul'da kurulan bu cemiyetin asıl amacı millî eğitimi, eğitimde vahdeti (birliği) sağlamak, Türklerin kendilerine güven

48 Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", s.29. *Yeni Fikir*, Ethem Nejat'ın sorumlu müdür olduğu dergiler arasında sayılmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Salih Erkek, **Ethem Nejat 1887-1921**, Kitap Yay., İstanbul 2012, s.30.

49 **Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi**, İstanbul 1916, s.3-5, 12.

50 **Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi**, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

duygularını ve bilinçlerini uyandırmak, eğitimin yalnızca bilim yönüyle uğraşmaktır. Bu cemiyetin öğretmenlerin haklarını savunmak, dayanışmalarını sağlamak gibi bir amacı görülmüyorsa da cemiyetin savunduğu fikir özünde bu amaca yabancı değildir"[51].

Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti yukarıda zikredilen maksatları gerçekleştirmek için kitap ve risaleler neşredecek, sabit ve seyyar heyetler vasıtasıyla İstanbul'da ve taşrada millî eğitim ve öğretime dair bilgilendirmelerde bulunarak bu doğrultuda müsamereler düzenleyecektir. Yine zikredilen amaçlar doğrultusunda genel merkez dâhilinde "Danışma Odası" adıyla bir şube açılarak taşra illerinden maarife dair gelen her türlü başvuralar değerlendirilecektir. Tahsil çağında bulunan yetim ve öksüz çocuklar arasından muhtaç olanlara kitap, defter, elbise ve ayakkabı gibi sair malzemeler tedarik edilecek ve her ne sebeple olursa olsun ilk tahsillerini ikmal edememiş olanlar için gece dersleri açılacaktır. Maddi durumları düşük ve malul olanlara özel olmak üzere iş odaları tesis edilecek ve buralarda öğleye kadar beden eğitimi, kıraat, kitabete ve dinî ahkâma dair dersler verilecektir. Öğleden sonra ise marangozluk ve örmecilik gibi katılımcıların maişetlerini kazanacakları sanatlar öğretilecektir. Cemiyetin faaliyetleri arasında sıhhi konulara eğilmek de vardır. Sıhhatsiz ve kansız çocuklar için her sene tatil aylarında sıhhat açısında uygun şartlara sahip yerlerde tatil evleri açılacaktır. Yabancı memleketlerden ve vilayetlerden hilafet başkentine gelen Müslüman talebeleri himaye etmek, cemiyetin bilgisinde olmak üzere Avrupa ve Amerika'ya gidecek talebeye rehberlik yapmak da cemiyetin hedefleri arasındadır[52].

Cemiyetin zikredilen bu faaliyetleri, heyet-i umumiye, heyet-i merkeziye, heyet-i ilmiye ve heyet-i idare eliyle yürütülecektir. Bunlardan merkez heyeti, kurucu aza arasından seçilen yirmi kişiden oluşur ve umumi heyet kararıyla atanır. Cemiyetin heyet-i ilmiyesi, merkez heyeti azasından ve aza dışından seçilen, alanında ehliyetli ve uzman kişilerden oluşur ve millî talim ve terbiye konularına ait gelecek layiha ve muhtıraları incelemek ve karara bağlamakla mesuldür. İdare heyeti, merkez heyeti azası arasından seçilecek altı kişiden oluşur. Heyet-i merkeziye reisi veya reis vekili, idare heyetinin de aynı zamanda başkanıdır. İdare heyeti doğrudan doğruya merkezi heyete bağlı olup cemiyetin işlerini idare eder ve ayda bir kere faaliyetlerini merkez heye-

51 Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", s.29.

52 Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", s.3-4.

Levent Şahverdi Arşivi

tine bildirerek alacağı karara göre hareket eder. Cemiyet nizamnamesinde yer aldığına göre idare heyetinin vazifeleri, cemiyet aza adedinin ve gelirlerinin artırılması için çalışmak, aylık taahhütlerin düzenli bir şekilde tahsil edilmesini sağlamak, cemiyet idaresi altında bulunan mektep ve iş odalarında tedrisat ve idarenin işleyişini takip etmek ve aksaklıkları gidermektir. Cemiyet bu faaliyetlerini heyet-i merkeziye ile koordineli bir şekilde yapmak ve icraatları hakkında merkez heyetini bilgilendirmekle mesuldür[53].

Bunun yanında cemiyetin aza-i mümtaze, aza-ı müessis, aza-i amile ve aza-i muavine namıyla dört nevi azası bulunmaktadır. Cemiyete aza kaydı, azadan birinin tavsiyesi ile olur ve aza cemiyete katılmakla beraber bazı haklar kazanır. Cemiyetin yukarıdaki aza sınıflarının her birinin kendi durumlarına göre ayrıcalıkları ve hakları vardır. Cemiyet azalarına altın, gümüş, nikel ve bakırdan üretilmiş dört çeşit alamet-i farika verilecek ve azalar bunları cemiyetin merasim günlerinde ve özel zamanlarda kullanmak suretiyle kimliklerini açıklamış olacaklardır[54].

Cemiyetin gelirlerini ise azaların aylık veya yıllık olarak vermeyi taahhüt ettikleri para ile hayır ehli kişilerden gelecek yardımlar ve maariften gelecek bağışlar oluşturmaktadır. Resmî ve millî müesseselerden cemiyet için ayrılacak para ve cemiyetin menfaati için tertip edilecek sergi, müsamere gibi etkinliklerden elde edilecek gelirler ile cemiyetin yayın faaliyetlerinden elde ettiği gelirler de bu minvaldendir[55].

Yapılan araştırmalarda Millî Talim ve Terbiye Cemiyetinin neşrettiği *Millî Talim ve Terbiye Mecmuası* isimli bir mecmua ile *Millî Talim ve Terbiye Müsameresi* isimli bir de risaleye rastlanmıştır. Mecmuanın başlıca içeriği millî talim ve terbiye hakkında içtimai ve ruhi araştırmalar ile cemiyet tarafından verdirilen ilmî konferanslara dair tenkitlerinden oluşmaktadır. *Millî Talim ve Terbiye Müsameresi* ise cemiyetin gerçekleştirdiği bir etkinliğin program kitapçığı niteliğindedir[56].

---

53 Akyüz, "Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)", s.6-8.

54 **Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi**, s.4–6.

55 **Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi**, s.4.

56 **Millî Talim ve Terbiye Müsameresi**, s.2. Eser Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde A.II/3859 yer numarasında bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

g) Muallimler Cemiyeti

Nizamnamesinde yer aldığına göre 9 Mart 1918 tarihinde İstanbul merkezli olarak tesis edilmiştir[57]. Cemiyetin teşkil edilmesi fikri ilk defa 8 Mart 1918 tarihinde İstanbul Dârülfünûn konferans salonunda "İlk Tedrisat Meclisi" için seçim yapmak amacıyla gerçekleştirilen toplantıda Ahmet Halit Yaşaroğlu tarafından dile getirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım ortamında muallimler de böyle bir oluşumu bekler vaziyettedir. Böylece cemiyetin tüzüğü bu toplantıdan bir gün sonra, 9 Mart 1918 tarihinde kabul edilerek Ahmet Halit Yaşaroğlu ve Hüsnü Yalman Bey tarafından Emniyet Müdürlüğüne resmî müsaade için iletilmiştir. Tesis edilen cemiyetin kurucu başkanı ise o sıralar Barbaros Numune Mektebi müdürlüğü görevinde bulunan Ahmet Halit Yaşaroğlu'dur. Cemiyetin ikinci reisliğinde Süleyman Kanuni Mektebi Müdürü Refet Avni Bey bulunurken, kâtiplik vazifesi Barbaros Numune Mektebi tarih ve coğrafya muallimi Mustafa Fehmi Bey'in ve veznedarlık vazifesi de Çırak Mektepleri Genel Müdürü Asım Bey'in üzerindedir. İdare heyeti âzalıklarında ise Süleymaniye İnas Numune Mektebi Müdürü Ali Şevki Efendi, Köprülü Numune Mektebi Müdürü Fevzi Bey, Beyazıt Numune Mektebi Müdürü Sadullah Bey, Ticaret Mektebi Âlisi Müdür Muavini Hüsnü Bey ve Ortaköy Mecidiye Numune Mektebi Müdürü Seyfi Bey bulunmaktadır. Cemiyet ayrıca idare heyetinde gerçekleşecek boşalmalar için iki de yedek âza seçmiştir. Bunlar Fatih Numune Mektebi Musahabat Muallimi Zeki Bey ve Fatih Numune Mektebi Eşya ve Ziraat Muallimi Hüsameddin Beylerdir[58].

Bu surette teşkil eden ve ilk idare heyetini oluşturan cemiyet bundan yaklaşık bir yıl sonra tüzüğünü de kapsar mahiyette bir nizamname kaleme almıştır. Cemiyet, nizamnamesinde belirtildiğine göre siyasi şahsiyetlere bağlanmayı uygun görmez ve siyasi seçimlere müdahale etmediği gibi benzer cemiyetlerin teşkiline de muhalefet etmez. Cemiyetin temel gayesi bu nevi faaliyetlerle uğraşmaktan çok muallimler arasında yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanması, onların hukukunun korunması ve yeni neslin çağdaş ve

57 **Muallimler Cemiyeti Esas ve Dâhili Nizamnamesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1335 (1919), s.2.

58 Cemiyet ilk teşkilinde amaçları, teşkilat yapısı ve çalışma esasları ile gelir kalemlerini izah eden dokuz maddelik bir tüzük kaleme almıştır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İsmail Göldaş, **Millî Kurtuluş Savaşında Öğretmenler I**, Öğretmen Dünyası Yay., İstanbul 1981, s.21-27.

Levent Şahverdi Arşivi

iradeli olarak yetiştirilmesidir. Bunların yanında kadın erkek bütün muallimleri maddi ve manevi olarak güçlendirmek, muallimlerin meslek hukukunun korunması ve muallimlik vazifelerinin hakkıyla yerine getirilmesine imkân sağlamak, içtima etmenin ve birlikte yaşamanın faydalarından azasının istifadesini temin etmek de cemiyetin amaçlarındandır[59].

Bu amaçlar çerçevesinde faaliyet gösteren Muallimler Cemiyeti, 1925 senesi Ağustos ayına kadar müstakil olarak faaliyet gösterdikten sonra temelleri 1921 senesinde Türkiye Muallime ve Muallimler Dernekleri Birliği adıyla atılan ve 1924 senesinde Türkiye Muallimler Birliği adını alan genel merkeze iltihak etmiştir[60]. Muallimler Cemiyeti, bu tarihten sonra İstanbul Muallimler Birliği adı altında faaliyet göstermeye başlamıştır. Üç yıl kadar bu surette faaliyet gösteren İstanbul Muallimler Birliği, Türkiye Muallimler Birliğinin 25 Ağustos 1928 tarihli son genel kongresinde konfederasyona dönüşmesinin ardından federatif bir yapıya kavuşmuştur[61]. Bundan sekiz ay kadar sonra 12 Nisan 1929 tarihinde Dârülfünûn konferans salonunda toplanarak idare heyetini seçen İstanbul Muallimler Birliği bu tarihten 1936 senesine kadar federatif olarak faaliyetlerini devam ettirdikten sonra aldığı kararla kendini lağvederek faaliyetlerine son vermiştir[62].

h. Mekatib-i İbtidaiye Muallimler Cemiyeti

Mekatib-i İbtidaiye Muallimler Cemiyetine geçmeden önce bu cemiyetin kurulmasına zemin hazırlayan nedenleri saymak daha doğru olacaktır. Mart 1334 (9 Mart 1918) tarihinde kurulmuş olan Muallimler Cemiyeti, ilkokul

59 Türkiye Muallimler Birliği nizamname ve yasında da aynı gayeler sayıldığından burada kısaca bu bilgileri vermekle yetiniyoruz. Cemiyetin diğer gayeleri ve aza türleri için bkz. **Muallimler Cemiyeti Esas ve Dâhili Nizamnamesi**, s.4, 14; "İstanbul Muallimler Birliği Merkez Yasası", **Muallimler Mecmuası**, S 45, Teşrînisânî 1926, s.1901.

60 "İstanbul Muallimleri Dün Resmen Birliğe İltihak Etti", **Cumhuriyet**, No: 443, 3 Ağustos 1925, s.1.

61 "İstanbul Muallimler Birliği 930 Kongresi", **Muallimler Mecmuası**, S. 12, 15 Teşrînisânî 1930, s.63-64.

62 **BCA-BME**, Dosya: 13343 Fon Kodu: 30.. 10.0.0 Yer no: 139.. 977. 6. Muallim örgütlenmesinin 1936 yılında sekiz yıl sürecek bir sekteye uğradığı *Öğretmen Dünyası* dergisinde de geçmektedir. "Öğretmenler Derneği", **Öğretmen Dünyası**, S 48, Aralık 1983, s.3; Özgür Mert, **Türkiye'de Öğretmenlerin Örgütlenme Faaliyetleri ve Fikir Eylemleri (1960-1980)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2013, s.36.

Levent Şahverdi Arşivi

muallimlerini de kapsar bir şekilde muallimleri temsil eder durumdaydı. Muallimler Cemiyetinin kurulduğu dönemde -hatta daha öncesinde de- muallimlerin maaş sıkıntıları söz konusuydu[63]. Muallimlerin maaş sıkıntısı çekmelerinin keyfî ve zaruri olmak üzere çeşitli sebepleri vardı. Bazı yerlerde il özel idare gelirleri yeterli değildi ve bu nedenle muallimler mağdur olmaktaydı. Bazı yerlerde maliye memurları kasten ilkokul muallimlerine maaş ödememekte; eğitim giderlerine ayrılan bütçe farklı yerlere harcanmaktaydı. Bazı yerlerde toplanan paralar sadece ilin memurlarına yetecek kadardı ve bu nedenle muallimler hariçte kalmaktaydı. Bazı yerlerin gelirleri savaş yüzünden iyice azalmıştı ve bazı illerde de il gelirlerinin tamamına işgalciler el koymuş durumdaydı. Muallimlerin zamanında ve tam olarak maaş alamamalarının diğer ve en önemli nedenlerinden birisi de il genel idare kurullarının ve bu kurullara üye, yerel nüfuzlu eşrafın izlemekte olduğu siyasetten kaynaklanmaktaydı[64].

Buna ek olarak 1876 anayasasının 114. maddesinde Osmanlı vatandaşlarının hepsi için ilköğretim zorunlu kılınmış[65] ve okulların her türlü giderlerini karşılamak için avarız vergisi, hayırlı işlere adanmış paralar, kurban derisi paraları, fitre, salma ve vakıf gelirleri gibi paralardan pay ayrılmıştı[66]. 26 Mart 1913'te çıkarılan İdare-i Hususiye-i Vilayet Kanununda da ibtidai, rüşdi, gece ve gündüzlü Dârülmuallimîn-i İbtidailerle sancaklardaki her türlü maaş, okul yapımı ve sair işlerin İdare-i Hususiye-i Vilayet (İl Özel İdareleri) bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştı[67]. Yine ilköğretimle ilgili olarak 24 Ekim 1913 tarihinde çıkartılan "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı"nda da bu teyit edilerek görevlilerin maaşları ve diğer bütün giderler mahalle veya köy halkının zorunlu harcamalarından sayılmıştır[68]. Bu çerçevede I. Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuz durum bütün halkın olduğu gibi muallimlerin de ekonomik

63 Göldaş, **Millî Kurtuluş Savaşında Öğretmenler I**, s.64.

64 Göldaş, **İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi (1920)**, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1984, s. 26-28; Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1982, s.13-14.

65 Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2000, s.50.

66 Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yay, Ankara 2008, s.266.

67 **Düstur**, İkinci Tertip, (5) Matbaa-i Amire, İstanbul 1332, s.202-205.

68 **Düstur**, İkinci Tertip, (5), s.809.

Levent Şahverdi Arşivi

hayatını altüst etmiştir. Devlet genel bütçesi ve özel idare bütçeleri savaş giderlerine ağırlık verilecek şekilde ayarlandığından muallim maaşları zamanında ve tam olarak ödenemez duruma gelmiştir[69].

Bu ortam içerisinde ilkokul muallimleri maaş konusundaki mağduriyetlerinin giderilmesi için okullara gitmeyerek iş bırakmışlar; yani bugünkü tabirle greve gitmişlerdir. Bu şartlar altında Muallimler Cemiyeti ilkokul muallimlerinin grevine ilgi göstermemiş ve hatta grevi desteklemediği gibi gazetelere ilan vererek grevle alakasının olmadığını da duyurmuştur[70]. Bunun üzerine ilkokul muallimleri haklarını savunabilecek bir cemiyetin kurulması için çalışmalara girişmiş ve Muallimler Cemiyetinden ayrılarak "Mekatib-i İbtidaiye Muallimler Cemiyeti" adıyla kendi cemiyetlerini tesis etmişlerdir[71]. Bu cemiyetin kuruluş tarihi konusunda çok farklı tarihler zikredilmektedir. Zeki Sarıhan'ın kitabında kuruluş tarihi 18 Kasım 1921 olarak geçmektedir. Niyazi Altunya da *Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesi 1908-2008* isimli eserinde cemiyetin kuruluşunun tamamlanmasını 3 Aralık 1921 olarak vermektedir. Yine bu konuda *Eğitim Emekçileri Tarihi Encümen-i Muallimînden Eğitim Sen*'e kitabını yazan Sami Everen, Siyami Erdem, Cafer Yıldırım, cemiyetin kuruluş tarihini 1920 olarak göstermektedir. Oysaki nizamnamesinde yer aldığına göre "Mekatib-i İbtidaiye Muallimler Cemiyeti", merkezi İstanbul olmak üzere 27 Teşrinievvel 1335 (27 Ekim 1919) tarihinde kurulmuştur[72].

Bu surette teşekkül eden cemiyetin temel amacı ilkokul muallimlerinin haklarını savunmak, maaşlarını yükseltmek ve eğitim siyasetini ilkokul muallimlerinin lehine düzeltmektir[73]. Bunun yanında kadın-erkek ayırmaksızın bü-

69 Göldaş, **Millî Kurtuluş Savaşında Öğretmenler**, s. 61.

70 Göldaş, **İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi (1920)**, s.45. Muallimler Cemiyeti o tarihte ilkokul öğretmenlerinin sorunları ile ciddi bir şekilde ilgilenmemekteydi. Muhtemelen bu durum Muallimler Cemiyeti idare heyetinin ortaöğretim muallimlerinden oluşmasından kaynaklanıyordu. Yahya Akyüz, **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1839-1950)**, Pagem Yay., Ankara 2012, s.304.

71 **Mekâtib-i İbtidaiyye Cemiyeti Esas Nizamnamesi**, İstanbul bty., s.2. Nizamnamenin aslı İsmail Aydın Bey'dedir. Orijinal nüshalarını verme nezaketi gösteren İsmail Aydın Bey'e teşekkür ederiz.

72 **Mekâtib-i İbtidaiyye Cemiyeti Esas Nizamnamesi**, İstanbul bty., s.2. Nizamnamenin aslı İsmail Aydın Bey'dedir. Orijinal nüshalarını verme nezaketi gösteren İsmail Aydın Bey'e teşekkür ederiz.

73 Göldaş, **Millî Kurtuluş Savaşında Öğretmenler**, s. 35-36.

Levent Şahverdi Arşivi

tün muallimler maddi ve manevi olarak desteklenerek muallimlik mesleğinin şeref ve hukukunun korunması yönünde faaliyetler gösterilecektir. Cemiyetin diğer amaçlarına gelince; meslektaşlar arasında birlik sağlamak, memlekete ve dinî kurallara sadık, millî değerlere sahip ve çağdaş bireyler yetiştirmek de cemiyetin amaçlarındandır. Bu maksatları temin etmek için cemiyet tarafından yetkin ve alanında uzman kişilere tedris ve terbiye usulü hakkında konferanslar verdirilecek ve aylık olarak mesleki söyleşiler düzenlenecektir[74]. Bu surette faaliyet gösterecek olan cemiyet daha sonra Türkiye Muallimler Birliğinin 1924 senesi genel kongresinde yaptığı çağrıya uyarak 1925 senesi içerisinde Türkiye Muallimler Birliği genel merkezine katılmıştır[75].

1. *Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti*

Cemiyetin tesis tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber nizamnamesinin kapağında yer alan tarih 1334 (1918)'dir[76]. Dârülmuallimîn mezunları tarafından tesis edilmiş olan cemiyetin merkezi İstanbul'da bulunan Dârülmuallimîn Mezunları Yurdudur. Cemiyetin temel gayesi yeni nesillerin çağdaş, milli değerlere saygılı, dindar, gelenek ve göreneklerine bağlı, mücadeleci ve vatanperver kişiler olarak yetiştirilmesidir. Cemiyet, halka -bilhassa da köylülere- dinî, sıhhî, iktisadi ve kültürel alanlarda öncülük etmeyi kendine gaye edinmiştir. Bu amaçların gerçekleştirilmesinin ön şartını kendi azası arasındaki yardımlaşma ve dayanışmaya bağlayan cemiyet, ilk olarak kendi mensupları arasında dayanışmanın ve samimiyetin tesisine çalışacaktır. Bu doğrultuda vefat eden azaların ailelerine çeşitli suretlerde yardımda bulunularak iş imkânları sağlanacak ve çocuklarının yatılı mekteplerde okuması temin edilecektir. Bunun yanı sıra cemiyet, halka yönelik olarak kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilmesine çalışacaktır. Bu doğrultuda merkez ve taşrada gece dersleri tertip edilecek, müsamereler, sergiler, konferanslar ve sinema etkinlikleri gerçekleştirilecektir. Ayrıca tatil aylarında âlî ve talî mekteplerde okuyan talebeler ile okul çağını geçirmiş olan kadınlar için ücretsiz dersler verilecek, halkiyatın ve çocuk edebiyatının gelişmesi için gayret gösterilecektir. Bir kütüphane ve

74 **Mekâtib-i İbtidaiyye Cemiyeti Esas Nizamnamesi**, s.2-3.

75 "İstanbul Muallimleri Dün Resmen Birliğe İltihak Etti", **Cumhuriyet**, No: 443, 3 Ağustos 1925, s.1; "Muallim Cemiyetleri", **Muallimler Mecmuası**, S 31, Mayıs 1925, s.1428; "Birliğe İltihak", **Muallimler Birliği**, S 2, Ağustos 1925, s.85-86.

76 **Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti Nizamnamesinin**, İstanbul 1918, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

meslek müzesi teşkil etmek, neşriyat faaliyetlerinde bulunmak ve taşra mekteplerinde görev yapan muallimler için kitap ve her türlü eğitim malzemesi temin etmek de cemiyetin gerçekleştirmeyi öngördüğü faaliyetlerdendir. Cemiyet amaçlarını gerçekleştirmek için girişeceği faaliyetleri zikrettikten sonra bu faaliyetleri gerçekleştirmek için sahip olduğu gelir kaynaklarını da belirtmiştir. Buna göre azasından alınan duhuliye ve aylık taahhütler, bağışlar, cemiyet adına çıkartılacak kitap ve mecmua hâsılatları, tertip olunacak müsamere ve eğlencelerden elde edilen gelirler bunların temelini oluşturmaktadır[77].

Cemiyet, zikredilen bu faaliyetlerini kongre ve idare heyetleri eliyle gerçekleştirmektedir ve "aza-i asliye", "aza-i âmile", "aza-i fahriye" ve "aza-i mümtaze" namıyla dört çeşit azası bulunmaktadır. Cemiyetin bir idare meclisi vardır ve reis ve ikinci reisin de dâhil olduğu otuz azadan oluşur. Nizamnamesinde yer aldığına göre cemiyetin müessisleri tarafından seçilen idare meclisi heyeti şu şekildedir:

Kastamonu Mebusu Ahmet Şükrü, Ertuğrul Mebusu Mehmet Şemsettin, Vefa Mekteb-i Sultanisi Müdürü Akil, Dârülhilafe- i İbtidai Dâhili Medaris Müdür-i Umumîsi İzmirli İsmail Hakkı, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Müdür-i Umumîsi Şefik, Dârülmuallimât muallimlerinden ve Sivas Mebusu Rahmi, Basra Mebusu Hilmi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye İkinci Şube Müdürü Sabri, Rehber-i İttihat Mektebi Müdürü Refet, Maarif-i Umumî Müfettişlerinden İhsan, Nişantaşı Mekteb-i Sultanisi Müdürü Sait, Dârülmuallimîn Ulum-ı Riyaziye muallimlerinden Hafız Kemal, Dârülmuallimîn-i Âliye muallimlerinden Cevdet, İstanbul Vilayeti Maarif müfettişlerinden Mahmut Ziya, İstanbul Vilayeti Maarif Müdürü Mustafa, Dârülmuallimîn-i Âliye Tatbikat Mektebi muallimlerinden İhsan, Dârülmuallimîn-i Âliye Tatbikat Mektebi muallimlerinden Abdüllatif, İstanbul Sultanisi Kısm-ı Evvel muallimlerinden Fevzi, İstanbul Sultanisi Arabi Muallimi Celal, İstanbul Sultanisi Kısm-ı Evvel muallimlerinden Tevfik, Üsküdar Sultanisi Ulum-i Riyaziye muallimlerinden Cemal, Gelenbevi Sultanisi Ulum-i Riyaziye Muallimi Mustafa, Beşiktaş İttihat ve Terakki Sultanisi Tarih ve Coğrafya Muallimi Necmettin, Tarih ve Coğrafya Muallimi Trabzonlu Ali Haydar, Gelenbevi Mektebi Sultanisi Müdürü Şemseddin, Vefa Sultanisi Kısm-ı Evvel Muallim-i Evveli Şevki, Bebek

77 **Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti Nizamnamesinin**, s.2-7.

Levent Şahverdi Arşivi

İnas Dârüleytam Müdürü Hilmi, Dârülmuallimîn-i Âliye Tatbikat Mektebi muallimlerinden Ali[78].

Cemiyetin kongresi ise merkez azalarıyla taşra şubesi azasından mürekkep olup davet edilmeksizin her sene Temmuz ayının 15'nde reis veya reisin olmadığı durumlarda ikinci reisin başkanlığında toplanır. Fevkalade durumlarda ise kongre idare meclisinin göreceği lüzum ve alacağı karar üzerine toplanabilir. Kongrede idare heyetinin bir senelik icraatları ele alınır. Bunun için kongre tarafından beş zattan oluşan bir encümen seçilir ve verecekleri rapor doğrultusunda hareket edilir. Kongrede gerekli gördüğü takdirde reis ve ikinci reis ile meclis idare azaları yenilenebilir. Kongre kararlarının hepsi içtimalarda bulunan azanın oy çokluğu ile kabul edilir ve seçimlerde kongre azasından her biri sadece bir oy kullanma hakkına sahiptir[79].

j) Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti

Ulaşılan bir diğer nizamname ise "Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti" nizamnamesidir. "Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti" ile baskısı 1919 yılında olan "Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyetleri"nin nizamnamelerine bakıldığında aralarında çok ufak farklar olduğu görülecektir. Merkezi İstanbul olmak üzere tesis edilen Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti nizamnamesinde geçtiğine göre fahrî başkanı Maarif Nazırı olarak gösterilmiştir[80]. 1919 yılı içerisinde Maarif Nazırlığı yapmış üç isim ise görev süreleri ile beraber şu şekildedir: Rıza Tevfik Bey (Kasım 1918 - Ocak 1919), Yusuf Ziya Paşa (Ocak - Mart 1919), Ali Kemal Bey (Mart - Mayıs 1919). O hâlde cemiyetin fahri başkanı bu zatlardan biri veya ikisidir.

Cemiyetin amacı eğitim ve öğretimde gelecek nesillerin çağdaş eğitimli, millî mefkûre ile mücehhez, dindar, millî değerlere saygılı ve vatanperver bir nesil olarak yetiştirmektir. Bunun yanında her muallim örgütünde olduğu gibi

78 **Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti Nizamnamesinin**, s.8.

79 Aza-i asliye: Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimâtdan mezun olanlar. Aza-i amile: Muallim ve muallimeliği meslek ittihaz edenlerden. Aza-i fahriye: Cemiyete manen ve maddeten muavenette bulunan zevattır. Aza-i mümtaze: Defaten lâ-ekall elli lira veren zevattır. **Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti Nizamnamesi**, s.3-7.

80 **Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti Nizamnamesi**, İstanbul 1335, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

cemiyet, muallimler arasında yardımlaşma ve samimiyetin temini için çalışır. Halka ve bilhassa köylüleri dinî, sıhhi, iktisadi ve eğitsel alanlarda bilgilendirmeyi kendine amaç edinen cemiyet, azasından hastalık ve sair nedenlerle yardıma ihtiyaç duyan ve vefat etmiş azalarının yardıma muhtaç olan yakınlarına da mümkün olduğu kadar yardım etmek için gayret gösterir. Yine bu doğrultuda vefat edenlerin yakınları için iş imkânı sağladığı gibi yetimlerinin de yatılı mekteplerde okumaları için girişimlerde bulunur[81].

Cemiyet, eğitim ve öğretim usulleri ile ilgili materyal tedarikinin yanında ülke genelinde, merkezde ve taşrada, gece dersleri ve genel nitelikte konferanslar tertip ederek ve aza arasında mesleki söyleşi imkânları sunarak amaçlarını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Halkiyatın gelişmesi, ülkede çocuk edebiyatının tesisi ve ilerlemesine gayret eden cemiyet, talebe için eğitsel değeri olan sinema filmlerinin tedariki için çaba sarf ettiği gibi musiki müsamereleri, resim ve el işleri sergileri, kütüphane ve mektep müzeler tesisi için de gayret sarf etmeyi hedeflemektedir. Gerek merkezlerde ve gerek taşrada terbiye-i bedeniye (beden eğitimi) faaliyetleri ve çocuklara özel oyun alanları oluşturmak için azamı gayret gösterecek olan cemiyet taşra mektepleri tarafından talepte bulunulması durumunda kitap ve eğitim malzemesi göndermek için de girişimlerde bulunacağını beyan etmiştir[82].

81 **Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti Nizamnamesi**, s.3.

82 **Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti Nizamnamesi**, s.3-4.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Roma dönemine kadar giden cemiyetleşme (dernekleşme) faaliyetleri, XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da sanayileşme ve kentleşme ile yavaş yavaş modern halini almaya başlamıştır. Avrupa'da bu süreç XVIII. yüzyılda artarak devam etmiş ve XIX. yüzyıla gelindiğinde alanında uzmanlaşmış, modern nitelikte meslek cemiyeti ortaya çıktığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde ise bu süreç, XIX. yüzyılda, Tanzimat Fermanı (1839) ile başlamış ve Islahat Fermanı (1856) ve I. Meşrutiyet'in (1876) ilanı ile devam etmiştir. Resmî olarak cemiyet kurma özgürlüğü ise II. Meşrutiyet'le birlikte; özellikle Fransız Cemiyetler Kanunu'nun etkisinde kalınarak, 16 Ağustos 1909 tarihinde, çıkartılan "Cemiyetler Kanunu" ile yasal zemin bulmuştur. Tanzimatla başlayan süreçle gelen yasal ve siyasi serbestlik neticesinde muallimler de diğer meslek mensupları gibi dernekleşme faaliyetlerine girişmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin son yıllarında 10 yıllık süreçte pek çok (12 adet) muallim örgütünün teşkil edildiği görülmektedir. Buna rağmen bahsi geçen cemiyetlerin çoğu oldukça kısa ömürlü olmuş; bazıları ise neredeyse hiç varlık gösterememiştir. Cemiyetler her ne kadar nizamnamelerine gerçekleştirmeyi öngördükleri müspet maddeler ekleseler de bunlar çoğu kez kâğıt üzerinde kalmış; uygulamaya dahi konulamamıştır. Bunun en temel sebebi 1908-1919 yılları arasındaki dönemde Balkan Harplerinin baş göstermesi ve ardından meydana gelen gelişmelerle I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesidir. Bu durum cemiyetlerin faaliyetlerinin kısır kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle dönemde tesis edilen muallim örgütlerinin çoğu hakkında nizamnamelerinin dışında pek fazla bilgiye rastlamak mümkün değildir. Bu devrede teşkil edilen muallim örgütlerinin bir diğer sınırlılığı ise sadece devletin başkenti İstanbul ve nadiren de İstanbul'un civar vilayetlerinde (Bursa, Edirne) faaliyet göstermeleridir. Bazılarının taşra teşkilatının mevcut olduğu bilinse de çok aktif olduğu söylenemez. Bunun yanında ilk, orta ve yüksek kademelerde görev yapan muallimler arasında da bir ayrışmanın varlığı söz konusudur. Bu durum muallimler arasında tam bir birlikteliğin sağlanmasını olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu eksikliklere rağmen özellikle Encümen-i Muallimîn ve Cemiyet-i Muallimînin faaliyetleri önem arz etmektedir. Zira hükûmet nezdinde muallimlerin ekonomik ve sosyal haklarını korumaya ve muallimlik mesleğini yükseltmeye yönelik olumlu girişimlerinin olduğu görülmektedir. Yine bu ce-

Levent Şahverdi Arşivi

miyetlerin öncülüğünde halka; bilhassa da çocuklara yönelik sosyal, eğitsel ve kültürel alanlarda çok müspet girişimlerde bulunulduğu açıktır. Cemiyetler bunun yanında dönemin siyasi ve güncel olaylarına da duyarsız kalmamış görüş ve eleştirilerini beyan etmiştir. Özellikle Cemiyet-i Muallimînin yayınladığı *Mir'at-ı Maarif* mecmuası bu açıdan önemlidir. Mecmuada, 30 yılı aşkın süren ve bazı çevrelerce istibdat olarak nitelenen II. Abdülhamid devri oldukça şiddetli bir şekilde eleştirilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında tesis edilen bu cemiyetlerin bir diğer faydası cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara merkezli kurulacak olan muallim cemiyetlerine temel teşkil etmiş olmasıdır. Süreçte Ankara'nın Kurtuluş Savaşı'nın karargâhı konumuna yükselmesi ve 13 Ekim 1923 tarihinde de resmen başkent oluşu şehir üzerinde sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik olarak müspet tesirler yapmıştır. Bu tesirler pek çok alana olduğu gibi sivil toplum örgütlenmelerine de yansımıştır. Dönemde, Himaye-i Etfal, Hilal-i Ahmer ve Türk Ocağı gibi pek çok sivil toplum kuruluşu ya ilk defa olarak açılmış ya da İstanbul'da var olan teşkilatları Ankara'da yeniden teşkil edilmiştir. Bu sivil toplum kuruluşları arasında temelleri 1908 yılında atılan muallimlerin meslek örgütleri de yer almaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çok müspet faaliyetler gösteren Türkiye Muallimler Birliği, II. Meşrutiyet döneminde başlayan ve serpilen bu muallim örgütleri üzerine inşa edilmiştir. II. Meşrutiyet devresinde kurulan ve faaliyet gösteren muallim örgütlenmelerinin en temel eksiği müstakil olarak hareket etmeleri ve muallimler arasında arzu olunan yardımlaşma ve dayanışmanın manevi vasıtalardan çok maddi ve hayati vasıtalarla gerçekleşeceği fikridir. Konumuz açısından bakıldığında Türkiye Muallimler Birliğinin kurulması ve takip edeceği ilkelerin belirlenmesinde bu tecrübelerin oldukça etkili olduğu görülecektir. Bu doğrultuda 7 Mayıs 1921 tarihinde Türkiye Muallime ve Muallimler Dernekleri Birliği adıyla kurulan dernek 1924 yılın genel kongresinde Türkiye Muallimler Birliği adını alacak ve ülke genelinde faaliyet yürüten muallim örgütlerini tek çatı altında birleştirecektir. 1928 yılına kadar bu yapısını devam ettirecek olan Türkiye Muallimler Birliği, 1928 yılı genel kongresinde yasasında yapılan değişiklikle "konfederasyon" usulüne dönüştürülmüş ve mutemetlikle yönetilmeye başlamıştır. Birliğin, konfederasyona dönüşmesinin ardından birbirinden bağımsız birlikler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ülkemizde, II. Meşrutiyet ile başlayan ve cumhuriyetin ilk yıllarında gelişme gösteren sivil toplum kuruluşları için 1931-1936 yılları arası dönem Hamdullah Suphi Bey'in tabiri ile "zorunlu bir intihar dönemi" olmuştur. Halk Fırkasının parti-devlet bütünleşmesi doğrultusunda sivil toplum kuruluşlarını fırka çatısı altında birleştirme politikası tüm derneklerde olduğu gibi muallim örgütlerinin de sonunu hazırlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye Muallimler Birliğinin son bakiyesi olan İstanbul Muallimler Birliği 1935-1936 eğitim öğretim senesinde daha önce Bakanlar Kurulunun kendisine tahsis ettiği merkez binasını boşaltarak kendisini fesh etmek durumunda kalmıştır. Böylece 1908 yılında başlayan ve 1923-1927 yılları arasında zirve yapan muallimlerin dernekleşmesi süreci 1936-1947 yılları arasında kayıp bir döneme girmiştir. 1947 senesi ise öğretmenlerin tekrar örgütlenmeye başladığı yıldır. Bu doğrultuda Trabzon, Erzurum, İzmir ve Sivas'ta yerel öğretmen dernekleri kurulmaya başladığı görülmektedir. Böylece on yılı aşkın bir aradan sonra ülkemizde muallim örgütlenmesi tekrar başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGESİ

BCA-BME: Dosya: 13343 Fon Kodu: 30.. 10.0.0 Yer no: 139.. 977. 6.

NİZAMNAMELER

Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul 1916.

Muallimler Cemiyeti Esas ve Dâhili Nizamnamesi, İstanbul 1919.

Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti Nizamnamesinin, İstanbul 1918.

Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul 1335.

Mekatib-i İbtidaiye **Muallimleri Cemiyeti Nizamnamesi**, İstanbul b.t.y..

Encümen-i Muallimîn Nizamnamesi, Dersaadet 1324 (1908).

Terakki-i Maarif ve İttihat-ı Muallimîn Cemiyeti Nizamnamesi, Vilayet Matbaası, Bursa, 1909.

SÜRELİ YAYINLAR

Muallimler Birliği *(1925-1927)*

Muallimler Mecmuası *(1922-1927)*

Muallimler Mecmuası *(1930-1934)*

Öğretmen Dünyası *(1980-1984)*

KİTAP, MAKALE VE TEZLER

"Dünya Muallim Birlikleri", **Muallimler Mecmuası,** S 11. Teşrinievvel 1930, ss.28-27.

"İstanbul Muallimler Birliği 930 Kongresi", **Muallimler Mecmuası**, S 12, 15 Teşrînisânî 1930, ss.62-64.

"İstanbul Muallimler Birliği Merkez Yasası", **Muallimler Mecmuası**, S 45, Teşrînisânî 1926, ss.1901-1905.

Levent Şahverdi Arşivi

"Muallimler Birliği", **Muallimler Birliği**, S 12, Haziran 1926, s.527.

"Öğretmenler Derneği", **Öğretmen Dünyası**, S 48, Aralık 1983, s.3.

Akipek, Jale-Akıntürk, Turgut vd., **Türk Medeni Hukuku**, C 1, Beta Yay., İstanbul 2004.

Akyüz, Yahya, "Türkiye'de İlk Öğretmen Kuruluşları Hakkında Orijinal Bir Belge İle Unutulmuş Bir Kaynak", **Eğitim Fakültesi Dergisi**, Ankara 1971, ss.109-119.

----------, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Dârülmuallimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,** S 20, Ankara 2006, ss.18-58.

----------,**Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848-1940**, Doğan Basımevi, Ankara 1978.

----------,**Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1839-1950)**, Pagem Yay., Ankara 2012.

Arslan, Zehra, "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)**, C 3, S 11, Spring 2010, ss.57-72.

Ayata, Yunus, **Eğitime Adanmış Bir Ömür-Ayanzade Namık Ekrem,** Asitan Yay., Sivas 2009.

Çankaya, Ali, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, 3, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay, Ankara 1968.

Demirel, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", **Türkler**, C 15, Ankara 2002, ss.44-60.

Ergün, Mustafa, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ankara 1996.

----------, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1982.

Levent Şahverdi Arşivi

----------, **Modern Eğitim Sistemlerinin Doğuşu ve Gelişimi**, C 1, Pegem Yay., Ankara 2016.

Erkek, Mehmet Salih, **Ethem Nejat 1887-1921**, Kitap Yay., İstanbul 2012.

Göldaş, İsmail, **İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi (1920)**, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1984.

----------, **Millî Kurtuluş Savaşında Öğretmenler I**, Öğretmen Dünyası Yay., İstanbul 1981.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devleti'nde İlmî ve Mesleki Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", **Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri,** İstanbul 1987, ss.1-32.

Bloch, Marc, **Feodal Toplum,** Çev. M. Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yay., Ankara 1997.

Mert, Özgür, **Türkiye'de Öğretmenlerin Örgütlenme Faaliyetleri ve Fikir Eylemleri (1960-1980),** Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2013.

Mirât-ı Maârif, Dersaadet: Ruşen Matbaası, 1324, s.1-2.

Nurdoğan, Arzu M., "Türkiye'de Öğretmenlik Mesleğinde Sosyal Dayanışma Fikrinin Doğuşu: Muallimler Cemiyeti (1908- 1914)", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, C 17, İstanbul 2007, ss.65-82.

Orhan, Ahmet, **Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Örgütlenmesi ve Hukuki Dayanakları (1923-1980),** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

Öztürk, Cemil, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996.

----------, **Dünden Bugüne Türkiye'de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yay., İstanbul 1998.

Sezer, Tijen Dündar, "Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** C 10, S 1, İzmir 2008, ss.1-58.

Levent Şahverdi Arşivi

Tokgöz, Fikret, "Dernekler", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 2, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss.366-378.

Toprak, Zafer, "1909 Cemiyetler Kanunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C 1, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss.205-208.

Tosun, Erdoğan, **Demokratikleşme Perspektifinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yay., Bursa 2001.

Velidedeoğlu, Hıfzı V.–Ataay, Aytekin M., **Türk Cemiyetler Hukuku**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1926.

Yavuz, Musa Hikmet, "Dernekler ve Demokrasi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Latif Çakıcı'ya Armağan, C 50, S 1-2, Ankara 1995, ss.416-439.

Yıldırım, Mehmet Ali, **Tanzimat Döneminde Meslek Okulları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

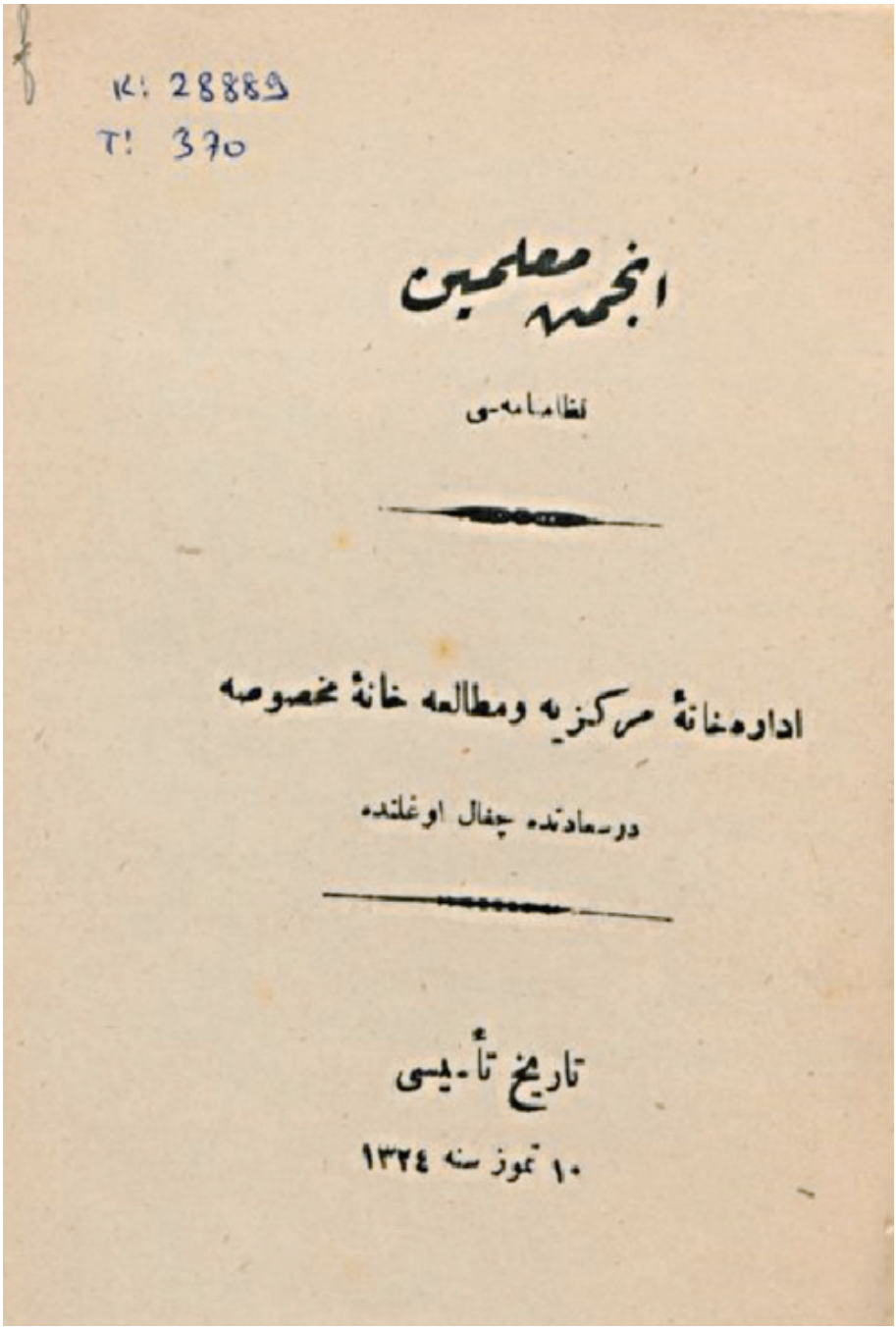
DİĞER

Tatil-i Eşgal Kanunu, Takvim-i Vekayi Matbaası, İstanbul 1325. (Bu eser Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde **A/1354** yer numarası ile bulunmaktadır.)

Düstur, İkinci Tertip, (5) Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 (1916-17).

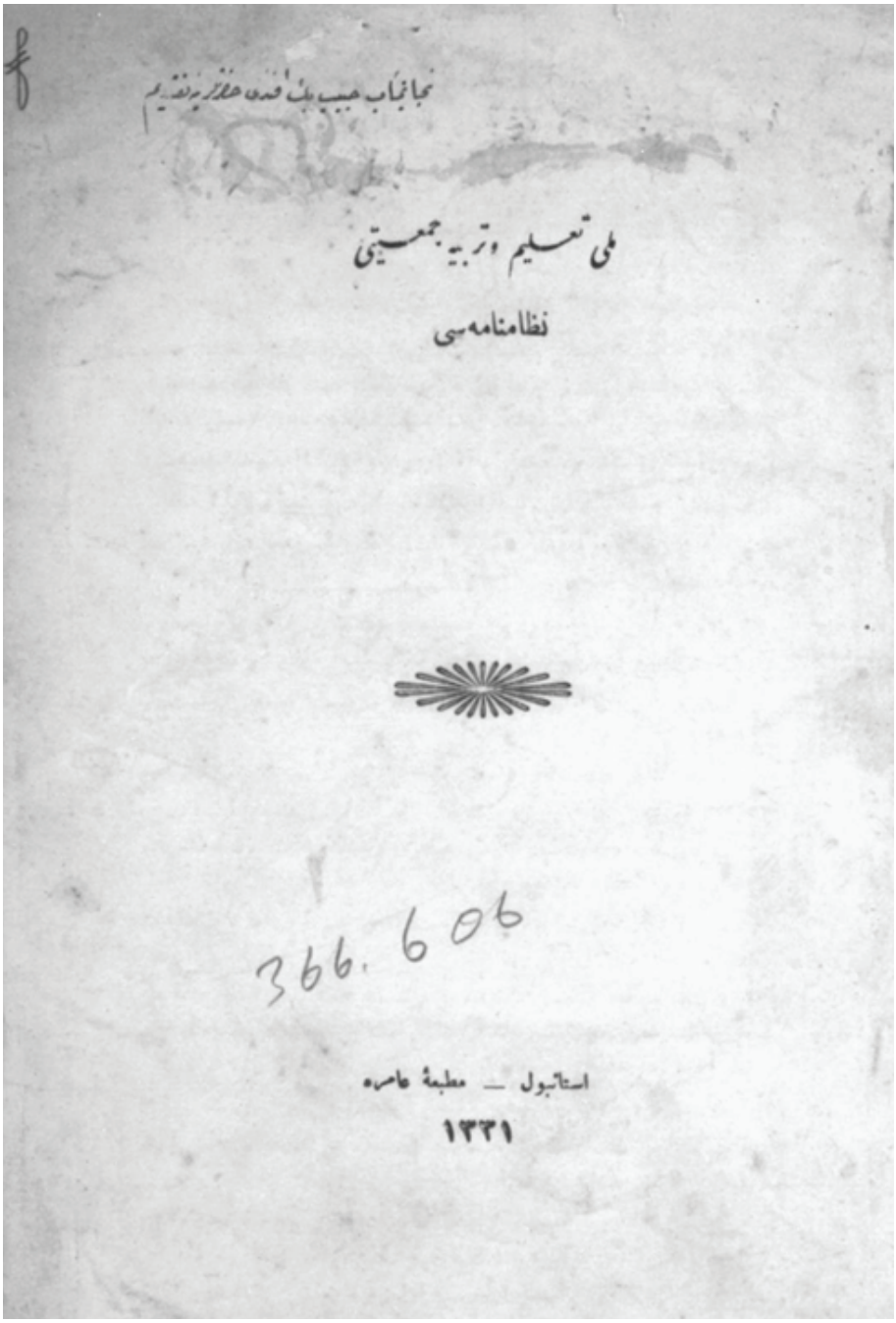
Millî Talim ve Terbiye Müsameresi. Eser Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde **A.II/3859** yer numarasında bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

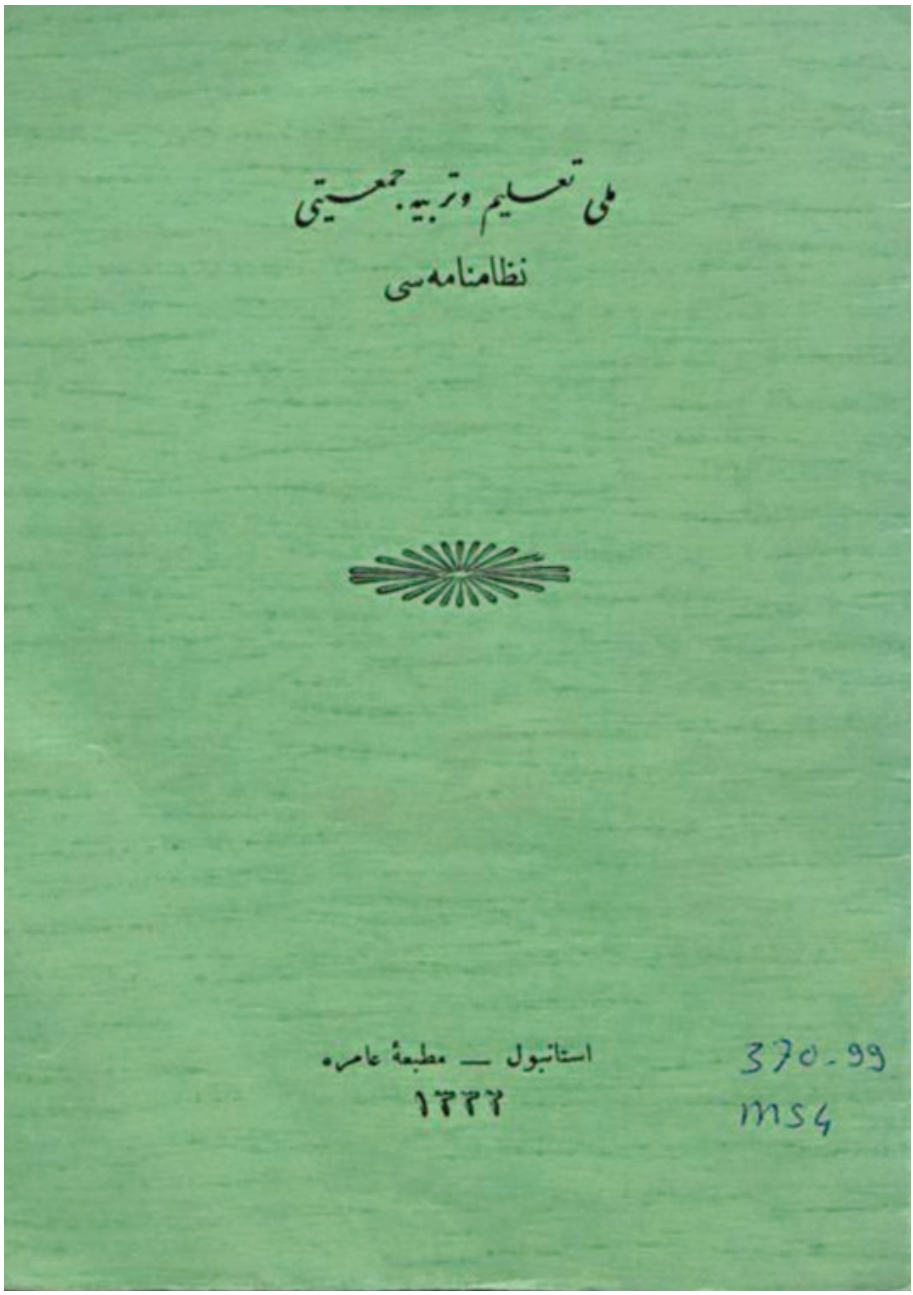
Ek 1: Encümen-i Muallimîn Nizamnamesi

Levent Şahverdi Arşivi

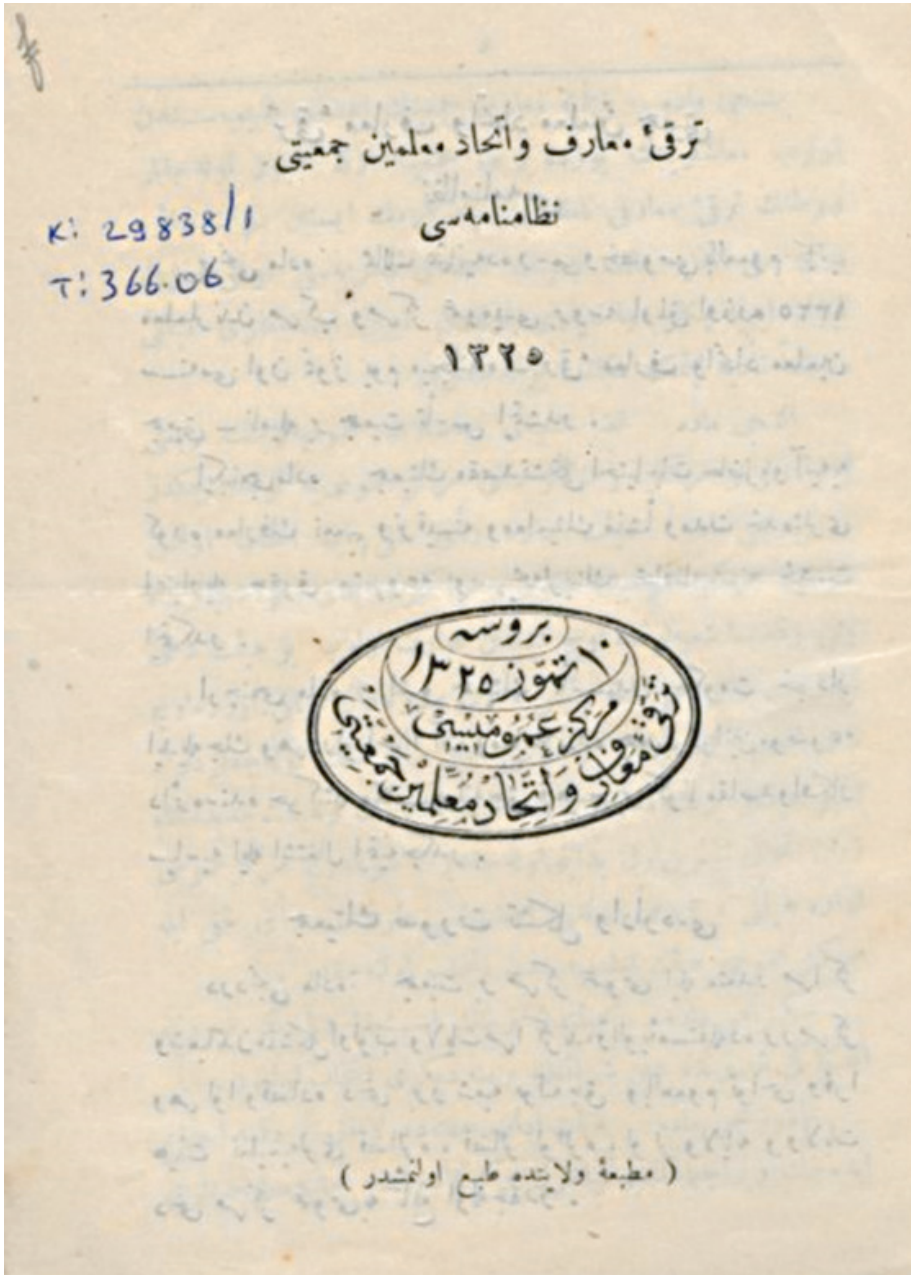
Ek 2: Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 3: Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi

Levent Şahverdi Arşivi

ترقی معارف واتحاد معلمین جمعیتی

نظامنامه‌سی

K: 29838/1
T: 366.06

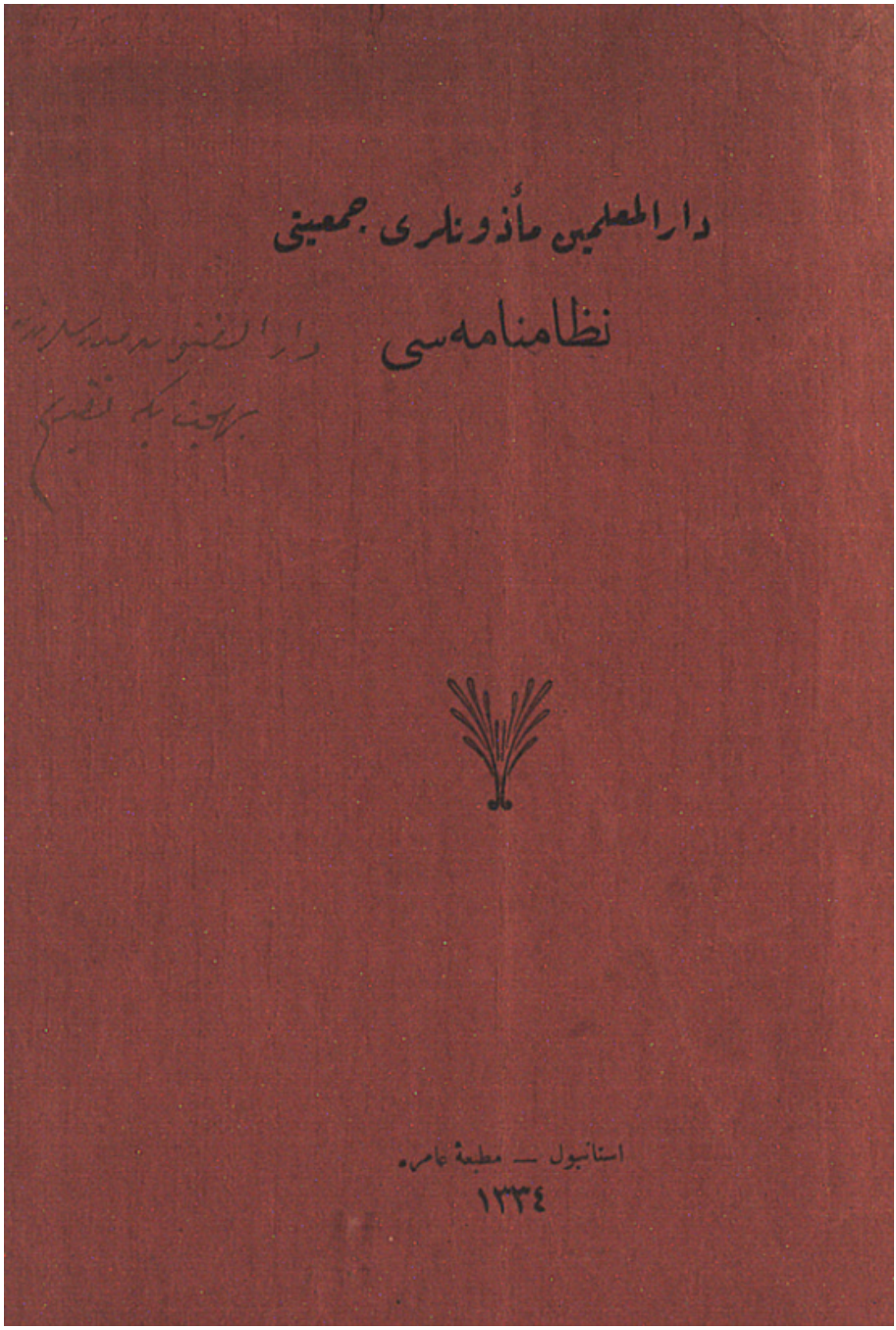
۱۳۲۵

بروسه
۱۰ تموز ۱۳۲۵
مرکز عمومیسی
ترقی معارف واتحاد معلمین جمعیتی

(مطبعهٔ ولایتده طبع اولنمشدر)

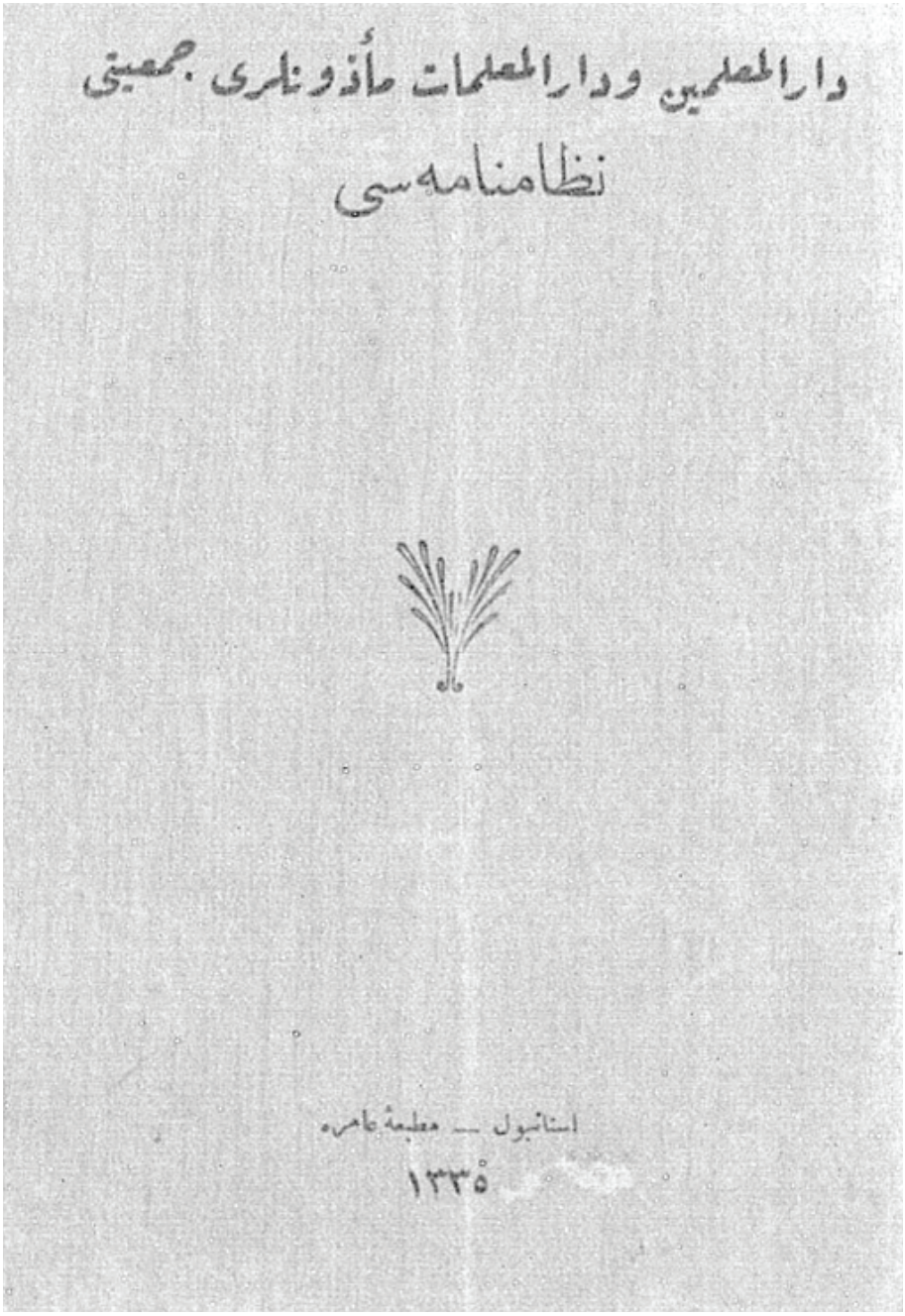
Ek 4: Terakki-i Maarif ve İttihat-ı Muallimîn Cemiyeti Nizamnamesi

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 5: Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti Nizamnamesi

Levent Şahverdi Arşivi

دار المعلمين ودار المعلمات مأذونلری جمعيتی

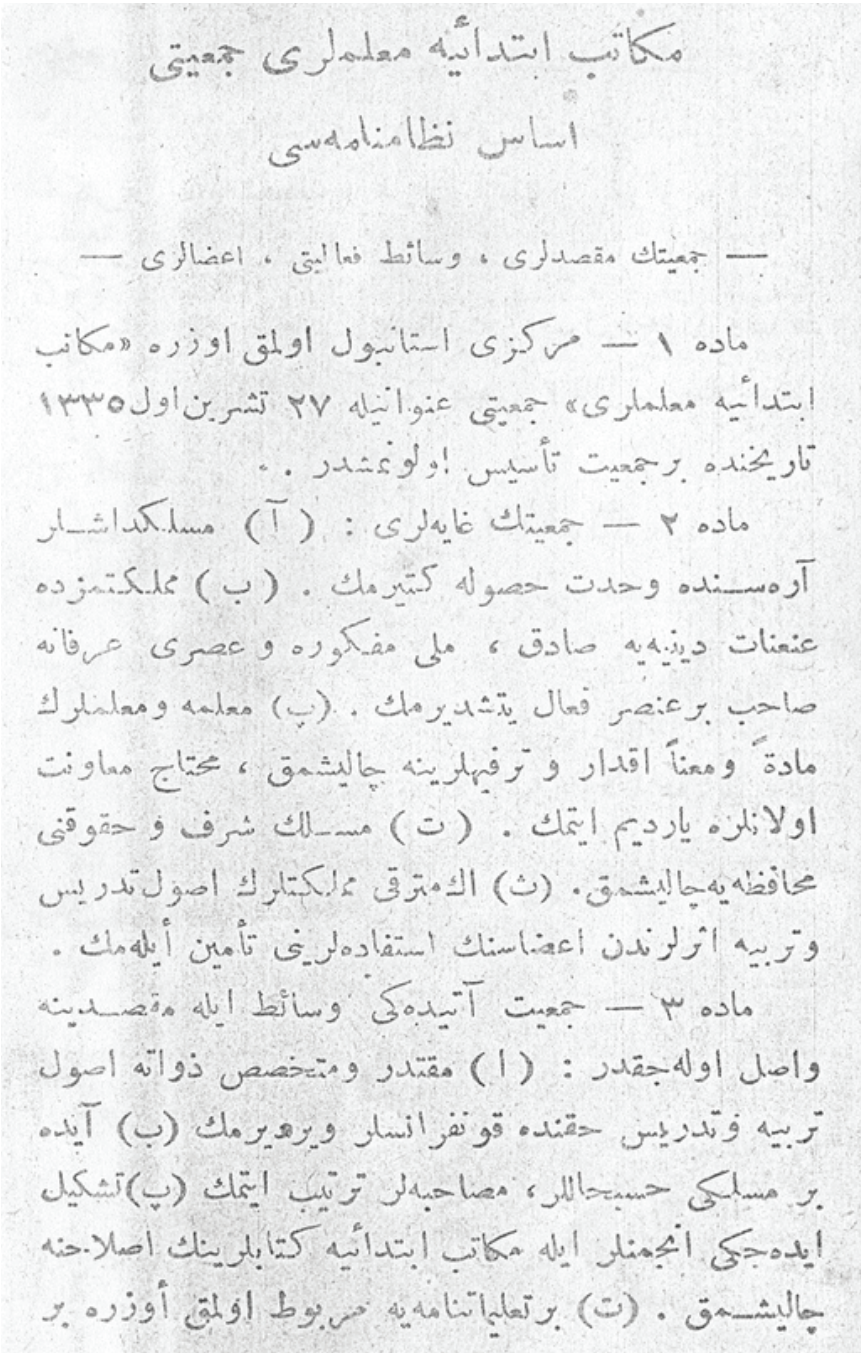
نظامنامه‌سی

استانبول — مطبعهٔ عامره

١٣٣٥

Ek 6: Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti Nizamnamesi

Levent Şahverdi Arşivi

مکاتب ابتدائیه معلملری جمعیتی

اساس نظامنامه‌سی

— جمعیتك مقصدلری ، وسائط فعالیتی ، اعضالری —

ماده ۱ — مرکزی استانبول اولمق اوزره «مکاتب ابتدائیه معلملری» جمعیتی عنوانیله ۲۷ تشرین اول ۱۳۳۵ تاریخنده برجمعیت تأسیس اولونمشدر . .

ماده ۲ — جمعیتك غایه‌لری : (آ) مسلکداشلر آره‌سنده وحدت حصوله کتیرمك . (ب) مملکتمزده عنعنات دینیه‌یه صادق ، ملی مفکوره و عصری عرفانه صاحب برعنصر فعال یتشدیرمك . (پ) معلمه ومعلملرك مادةً ومعناً اقدار و ترفیهلرینه چالیشمق ، محتاج معاونت اولانلره یاردیم ایتمك . (ت) مسلك شرف و حقوقنی محافظه‌یه‌چالیشمق . (ث) الکمترقی مملکتلرك اصول تدریس وتربیه اثرلرندن اعضاسنك استفاده‌لرینی تأمین أیله‌مك .

ماده ۳ — جمعیت آتیده‌کی وسائط ایله مقصدینه واصل اولهجقدر : (ا) مقتدر ومتخصص ذواته اصول تربیه وتدریس حقنده قونفرانسلر ویرهیرمك (ب) آیده بر مسلکی حسبحالله ، مصاحبه‌لر ترتیب ایتمك (پ) تشکیل ایده‌جکی انجمنلر ایله مکاتب ابتدائیه کتابلرینك اصلاحنه چالیشمق . (ت) برتعلیماتنامه‌یه مربوط اولمق أوزره بر

Ek 7: Mekatib-i İbtidaiye Muallimleri Cemiyet Esas Nizamnamesi

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (2) : 98 : 41-126
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 18.04.2017-12.09.2018

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA 12.OSMANLI OTOMOBİL KOLU'NA AİT "EFRAD KÜNYE DEFTERİ"*

NURİ KÖSTÜKLÜ**

ÖZ

Aradan bir asır geçmiş olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı yeterince incelenmiş değildir. Bu araştırmada Haziran 1333 (1917) tarihinden savaş sonuna kadar Musul bölgesinde faaliyet gösteren 12. Osmanlı Otomobil Kolu'na ait Efrad Künye Defteri'nin transkiripsiyonu yapılarak buradaki bilgiler analiz edilecektir. Zabit Vekili Hasan Necib oğlu Bahaeddin tarafından tutulan Efrad Künye Defteri'nin orijinali özel kütüphanemizdedir. Avusturya-Osmanlı Otomobil Kolları bünyesinde faaliyet gösteren 12. Osmanlı Otomobil Kolu'nda zaman zaman değişiklik göstermekle birlikte şoför ve muâvin olmak üzere 40 civarında asker bulunmaktadır. Künyelerinden anlaşıldığı üzere bu askerler arasında gayr-i müslimler çoktur.

Künye Defteri ve içindeki diğer kayıt ve perakende notlardan;

1- Askerin; memleketi, yaşı, etnik durumu bilgileri,

2- Askere verilen malzeme,

3- Otomobil kolunun hareket alanı ve faaliyetleri,

4- Disiplin durumu, bazı suç ve cezalar,

5- Osmanlı kuvvetlerinin Musul bölgesindeki askeri durumu gibi pek çok alanda bazı yeni bilgiler elde etmek mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı, 12. Osmanlı Otomobil Kolu, Efrad Künye Defteri, Musul.*

---

* Bu araştırma N.E.Ü., BAP birimince desteklenen projeden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı- Meram-KONYA, nkostuklu@konya.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

THE SOLDIER IDENTITY BOOK OF 12th OTTOMAN AUTOMOBILE TROOP IN THE FIRST WORLD WAR (TRANSCRIPTION AND ASSESSMENT)

ABSTRACT

Although a century has passed, the First World War has not been investigated in detail yet. In this study, the soldier identity book of 12th Ottoman Automobile Troop, which was active from June, 1333 (1917) until the end of the First World War, will be transcribed and the data will be analysed. The original copy of the book, recorded by the court deputy, Burhanaddin's son Najeeb, is in my private library. Although the number changed from time to time, there were some 40 soldiers including the drivers and their helpers in the structure of 12th Austrian-Ottoman Automobile Troop. As it is inferred from their identities, there were a great number of non-Muslims.

A great amount of data was inferred from the records in the identity book such as

1. The soldiers' age, hometown, and ethnicity;
2. The materials given to the soldiers;
3. The theatre of operations and the activities carried out there;
4. Disciplinary situation, and some crimes and punishments; and
5. The Military status of Ottoman forces in the territories of Mosul; and a great amount of data of the same kind.

Key Words: *Ottoman Empire, The Fırst World War, The 12th Ottoman Automobıle Troop, The soldıer ıdentıty book, Mosul.*

Levent Şahverdi Arşivi

I- GİRİŞ: 12 Numaralı Osmanlı Otomobil Kolu Efrad Künye Defteri'nin Tanıtımı ve Osmanlı Ordu Teşkilatında Motorize Birlik Durumuna Kısa Bir Bakış.

Elimizde, kapağı üzerindeki etikette "**12 Numrolu Osmanlı Otomobil Kolu Efradın Künye Defteri- Musul 1333**"[1] yazısı olan, rik'a hattıyla yazılmış, boş sayfalarla birlikte 183 sayfadan ibaret ve içinde varak halinde kayıtların da yer aldığı orijinal defter bulunmaktadır. Söz konusu defter, sağlığında kendisini Isparta'daki evinde ziyarete gittiğim rahmetli Nazik Erik Hoca tarafından bize verilmiş idi. Nazik Hoca, bu defterin, babası Ali Bey'in kitapları arasında kendisine kaldığını söylemişlerdi. Ali Bey, İstiklal Savaşı'nda Garp cephesinde İsmet Paşa'nın otomobil kumandanlığını yapmıştır[2]. 12 Numaralı Osmanlı Otomobil Kolu'nda "Zabit Vekili" ve "Kumandan Muâvini" olarak görev yapan Bahaeddin tarafından tutulmuş olan defter, muhtemelen arkadaşı olması veya başka bir sebepten dolayı Bahaeddin'den Ali Bey'e intikal etmiş olmalıdır.

Kapak üzerindeki yazıda "**12 Numrolu Osmanlı Otomobil Kolu Efradın Künye Defteri- Musul 1333**" ifadesi yer almakla birlikte söz konusu defterde farklı kayıtlar da tutulmuştur. Defterin ilk 57 sayfasında[3] "**Efradın Künye Defteri**" başlığı altında kayıtlar bulunmaktadır. Defterin ortalarından (s.96) dan itibaren "**Vukûat Defteri**" başlığı altında (s.100'e kadar) bazı olaylar ve emirnameler kaydedilmiştir. Defterin en sonundan (s.183) yani soldan sağa doğru ise (s.162'ye kadar) "**Otomobil Kolu ile ilgili yazışmalar"** numara verilerek kaydedilmiştir. Bütün bunların dışında defter içinde, ama defterin kendi sayfalarında yer almayan tamamı Otomobil Kolu ile ilgili olan **perakende varak halinde notlar** bulunmaktadır. Bu belgelerin, tarafımızdan numaraları konularak, transkripsiyonları yapılmıştır.

Tanıtmaya çalıştığımız sözkonusu defterin, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda bulunan motorize birlikleri anlama açısından önemli bazı veriler sunduğunu düşünüyoruz.

---

1 Orijinal kaydında "efradın künye defteri" ifadesi geçmekle birlikte, makale başlığında ve metin içindeki ifadelerde "efrad künye defteri" ifadesi kullanılmıştır.

2 Mehmet Ersal, **Nazik Erik- Hayatı Eserleri ve Fikir Dünyası,** Türkiye Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı yay., Ankara 2002, s.7.

3 Defterin orijinalinde sayfa numaraları yoktur. Ancak, değerlendirmeleri ve atıfları kolaylaştırmak için, eski yazı yazım yönünde, tarafımızdan sayfa numaraları verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilindiği üzere, Osmanlı ordu teşkilatlanmasında motorize birlikler yok idi[4]. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda müttefiki olan Avusturya-Macaristan'la yaptığı antlaşma (Eylül 1916) sonucu, savunma sistemine Avusturya- Macaristan motorize birliklerini de katmış bulunuyordu. Taktik bakımından bu birlikler doğrudan doğruya dağıtım yapıldıkları Türk ordu komutanlarının; disiplin, ikmal, ekonomik-idarî hizmet ve benzeri diğer meselelerde Avusturya -Macaristan Ordu Komutanlığı'nın İstanbul'daki askerî temsilcilerinin emri altında idiler[5]. Defter içindeki yazışmalardan, 12 Numaralı Osmanlı Otomobil Kolu'nun, taktik bakımından Irak'daki 6. Ordu[6] emrinde, ikmal vb. diğer konularda İstanbul'daki **Umum Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı** bünyesinde görev yaptığını anlıyoruz.

Haziran 1917'te İstanbul'dan Musul'a hareket eden Otomobil Kolu'nun 46 olan ilk mevcudu 5 kişi firar ettikten sonra 41 kişi idi. Söz konusu birliğe Osmanlı Zabit Vekili olarak Hasan Necib oğlu Bahaeddin atanmıştır. Bahaeddin, sonraki aylarda aynı birlikte Mülâzım-ı sâni rütbesinde Kol Kumandan Muâvini olarak görev yapmıştır[7]. İncelememize konu olan defterin de Zabit Vekili (daha sonra Kumandan Muâvini) Bahaeddin tarafından tutulduğunu anlıyoruz. Söz konusu defterdeki kayıtların en erken tarihlisi; Haziran 1333, en geçi 20 Teşrin-i evvel 1334 tarihini taşımaktadır. Bir başka ifade ile söz konusu defterde; 1917 Haziranı'ndan 20 Ekim 1918'e kadar aşağı-yukarı 15 aylık zaman diliminde, 6. Ordu harekât alanı çerçevesinde Musul- Erbil civarında

---

4 Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve ondan önce Türk Ordusu teşkilat yapılanmasında "Otomobil Kolları" yok idi. (1914- 1918 Yıllarında Osmanlı Ordusu'nun kuruluş ve konuşları hakkında bkz., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III. Cild, 6.Kısım 1908-1920 I. Kitap,** Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yay., Ankara 1971, s.225- 229).

5 Joseph Pomiankowzki, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü- 1914- 1918 I. Dünya Savaşı**, (Tercüme: Kemal Turan), Kayıhan yay., 4. Baskı, İstanbul 2014, s.248.

6 6. Ordu'nun kuruluşu ve daha sonra meydana gelen değişiklikler hakkında geniş bilgi için bkz: Orhan Avcı, **Irak'ta Türk Ordusu,** Vadi yay., Ankara 2004.

7 İleriki sayfalarda yer alan "Defter İçinde Varak Halindeki Perakende Notlar- Kayıtlar" başlıklı transkripsiyon metinde 6. Sıradaki belgede: Ödemiş Ahz-ı asker Şubesi'nden Yorgancı Hacı David oğlu Aram ile ilgili kayıtta "11 Haziran 334 tarihinde Kol Kumandan Muâvini Mülâzım-ı sâni Bahaeddin Efendi refakatinde İstanbul'a gittiği"; 9 Temmuz 1918 tarihli 7. Numaralı kayıtta ise "12 Numrolu Otomobil Kolu Osmanlı Zabit Vekili Ali Rıza" ifadelerinden Bahaeddin'in, muhtemelen Temmuz 1918'den itibaren Mülâzım-ı sâni rütbesinde Kol Kumandan Muâvini olarak görev yaptığı anlaşılıyor. (N.K.). (N.K.açıklamaları tarafımızdan yapılan açıklamaları ifade etmektedir).

Levent Şahverdi Arşivi

faaliyet gösteren 12. Osmanlı Otomobil Kolu'yla ilgili ilk kez literatüre yansıyacak olan bazı önemli gelişmelerin ve bilgilerin yer aldığını söyleyebiliriz.

Defterin analizine geçmeden önce, Hasan Necib oğlu Bahaeddin hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Askeriyeden emekli olan babasının görevi münasebetiyle 1313 (1897)'te Şam'da dünyaya gelen Bahaeddin, 6 Mart 329 (19 Mart 1913)'da Kuleli Askeri İdadisi'ne girmiştir. Buradan mezun olduktan sonra 12 Eylül 332 (25 Eylül 1916)'de Konya Otomobil Kol Kumandan Muâvinliği, daha sonra İstanbul'da Otomobil Tabur Kumandanlığı'nda muvazzaf Zabit Namzedi olarak görev yapmıştır. 15 Haziran 1333 (1917) tarihinden itibaren Zabit Vekilliği'ne terfi eden Bahaeddin, yaklaşık 1 hafta sonra Musul'da 12. Osmanlı Otomobil Kolu'na muvazzaf Zabit Vekili olarak atanmıştır. Daha sonraki aylarda (muhtemelen Temmuz 1918'den sonra) mülâzım-ı sâni rütbesinde Kol Kumandan Muâvinliği yapmıştır. Kayıtlarda ikamet adresi; İstanbul- Karagümrük Lüküncüler Caddesi Nu.37 olarak geçmektedir[8].

II- DEFTERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1- Efrad Künye Defteri

Yukarıda da ifade edildiği üzere İstanbul'dan Musul'a hareket ettiğinde Otomobil Kolu'nun mevcudu 41 kişi idi. **Efrad Künye Defteri** başlığı altında bu kişilerin listesi yer aldıktan sonra, her bir nefer hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. 41 kişilik ilk liste şu kişilerden oluşuyordu[9];

Ser-Çavuş Ziya Kemal[10], Levâzım memuru Betros Senan (vazifede), Nefer İshak Osman, Çavuş Ligor Vasil (hastahanede), Çavuş Salih Ali, Nefer Emin Enis, Nefer Mehmed Durmuş, (hastahanede), Nefer Mustafa Faik, Kirkor Kiğork, (hastahanede), Artin Karabet, Mehmed Mehmed Ali, Yasef Mordehay, Rağıb Necib, David Samuel, Yako Sabetay, Üftad Mina, Petro Aleksandros (tercüman), Atanaş Corc, (hastahanede), Alişan Tufli, Abbas Hü-

8 12. Osmanlı Otomobil Kolu Zabit Vekili Bahaeddin'in ayrıntılı künyesi, defterin 50. Sayfasında yer almaktadır.

9 S.1; 34 numara konmuş ise de, numara konmamış isimlerle birlikte 41 yapmaktadır. Zaman içerisinde bu isimlerde eksilmeler veya yeni katılanlar olacaktır.

10 Transkripsiyon metnindeki ayrıntılı künye bilgilerinden anlaşıldığına göre (ayrıca bkz., EK:2. Ziya oğlu Kemal) buradaki ilk isimler baba adıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

seyin (otomobilde), Hacı David Aram (posta), Halil Ali, Bohor Yasef Yanto, Mehmed Hayri (posta), Abdullah Ali Fuad, Hüseyin Şükrü, Sabetay David Kohen, Haçarsum Betros, Tatyos Nubar, Ohannes Markoviç, Hasan Sıdkı Salih Zeki (vazifede), Yusuf İsmail Hakkı, İlya Yasef (Haleb'de), Bogos Edvar, Yani Mihal, Sebuh Nubar, Mişon David, Betros Ağob (hastahanede), İsmail Ahmed (otomobilde), Mustafa Cin Ali, Yorgi Mihal.

Bundan sonra her bir kişinin künyeleri, kendilerine verilen malzeme listesi ile birlikte ayrıntılı olarak yazılmıştır. Verilen malzemelerin Haziran 333(1917), Mart 334(1918), Nisan 334(1918) tarihlerinde dağıtıldığı anlaşılıyor. Her nefer için verilen malzeme, belki bir iki eksik veya fazlalığı ile aşağı yukarı aynı olup şunlardan oluşuyordu;

Yağmurluk (1 aded), fotin (1), matara (1), çorab (1), gözlük (1), peksimet torbası (1), pamuklu (1), arka çanta(1), yemek kabı (1), beğlik[11] (1) , çamaşır (1), kuşak (1), hasır (1), yazlık elbise(1), iş elbisesi(1), kabalak[12] (1).

Askerin künye bilgileri kısmında; rütbesi, bağlı bulunduğu askerlik şubesi, adresi, baba adı, doğum tarihi, dühulü, nasbı, künye numarası, varsa kişisel eşyası ve kendisiyle ilgili diğer bilgiler (aldığı belgeler, izin durumu, hastalık durumu vs.) bulunmaktadır.

Söz konusu kayıtları ve verileri analiz ettiğimizde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür.

a- I. Dünya Savaşı'nda 6.Ordu harekat alanı dâhilinde Musul- Erbil mıntıkasında görev yapacak olan bir Osmanlı askeri birliği **12. Osmanlı Otomobil Kolu** personelinin çoğunluğu gayr-i Müslimler'den oluşmaktadır. İleriki zamanlarda personel sayısında farklılıklar olmakla birlikte ilk listede yer alan 41 kişinin 18'i Türk-Müslüman adı taşırken, 23 personelin gayr-i Müslim (Rum, Ermeni ve Yahudi) vatandaşlardan oluştuğu anlaşılıyor. Ayrıntılı künye bilgilerinin bulunduğu kayıtlarda firar edenler, başka birliklere gönderi-

11 Bir çeşit küçük ve ince asker battaniyesi (Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu yay., C.1, 8. baskı, Ankara 1988, s.282)

12 Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda kullanılmış olan, **şapkaya** benzeyen bir tür başlık. Aynı zamanda Başkomutan Vekili'nin ismiyle "Enveriye" olarak tanınır. (Tunca Örses- Nizamettin Özçelik, **I.Dünya Savaşında Türk Askeri Kıyafetleri** (1914-1918), (yayın yeri ve tarihi yok)

Levent Şahverdi Arşivi

lenlerle birlikte 46 kişinin[13] kaydı yer alıyor. Bunlardan da 19 kişinin Türk-Müslüman, 27 kişinin ise gayr-i Müslim olduğu görülmüştür. Böyle bir askerî birlikte gayr-i Müslim vatandaşların çoğunlukta oluşunun sebepleri arasında; söz konusu birliğin şoförlük gibi bir mesleği, motor ve tamiri gibi bazı teknik bilgileri içerdiği ve bu tür mesleklerde de daha ziyade azınlıkların iştigal etmesi gösterilebilir.

b- 46 kişilik künye kayıtlarında gayr- i Müslimlerin çoğu bugün İstanbul il sınırları içinde bulunan, Makriköy (Bakırköy) (4 kişi), Teşvikiye (3), Beşiktaş (3), Cihangir (3), Kadıköy (2), Sultanahmet (2), Hasköy (1), Dersaadet Aksaray (1), Fatih (1), Üsküdar (1), Eyüp Sultan (1), Boğaziçi (1) Askerlik şubelerine kayıtlıdırlar. Bunun dışında Edirne (2), Bursa (1), Ödemiş (1) askerlik şubelerinden gelenler vardır. Birlikte bulunan 27 gayr-i Müslim'in 23'ü İstanbul'dan gelmiştir.

19 Türk-Müslüman askerin 10'u İstanbul'daki (Hırka-i şerif, Süleymaniye, Dersaadet Aksaray, Üsküdar, Hasköy, Şile, Cihangir) askerlik şubelerinden, diğerlerinin Anadolu'dan (Adapazarı, Akşehir, İzmir, Nevşehir, Gönen, Bursa, Haymana, Sivrihisar, Kirmasti) askerlik şubelerinden geldikleri görülmüştür.

Bu veriler bize, I. Dünya Savaşı yıllarında, teknik bilgileri hâiz gayr-i Müslim vatandaşların nüfus olarak nerelerde yoğunlaştığı hakkında bir fikir verebilir.

c- Ayrıntılı künye bilgileri verilen 46 personelin Müslim, gayr-i Müslim ayırımı yapılarak ortaya çıkan yaş ortalamaları da anlamlıdır. 27 gayr-i Müslim askerin yaş ortalaması 31.1 çıkarken, 19 Müslüman-Türk askerin yaş ortalaması 27.3 çıkmıştır. Türkler arasında 5 asker 19 yaşında iken, gayr-i Müslim askerler arasında 19 yaşında olana rastlanmamıştır. Bu durum insan kaynakları açısından Türk nüfusunun erimekte olduğu daha küçük yaşta olanların askere alınmak durumunda kalındığı anlamına geliyor. Nitekim, daha önce yaptığımız araştırmalarda[14] da Balkan Savaşları, I.Dünya Savaşı ve İstiklal

13 Bu askerlerden 5'i, İstanbul'dan Musul'a hareketi sırasında Haydarpaşa'dan firar etmiş idiler. Dolayısıyla mevcut 41'e düşmüştür.

14 Nuri Köstüklü, "Milli Mücadele'de Türk çocukları ve Bir Destan", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Mart 1997, sayı:37; Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye 'Şehitler' Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", **9. Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara 2006,

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşı sürecinde savaşa katılan veya görev alanların yaşının gittikçe küçüldüğü görülmüş hatta İstiklal Savaşı'nda bu yaş sınırının 12- 13 yaşına kadar indiği tespit edilmiştir.

d- Bazıları için şahsî eşyalarının kaydı yapılmıştır. Müslüman-Türk 8 askerin künyesine zatî eşyası bilgisi düşülmüş ve bunlar genellikle çamaşır, yorgan ve yastık ağırlıklıdır. Gayr-i Müslim askerlerin 13'ünde şahsî eşya kaydı olup, çamaşır, yorgan ve yastığın yanısıra karyola, minder, bavul, sandık hatta yüzük, altın kayıtlarının düşülmüş olması, 12. Osmanlı Otomobil Kolu'ndaki gayr-i Müslim askerlerin ekonomik durum ortalamasının diğer askerlere göre daha iyi olduğu kanaatini uyundırmaktadır.

e- 5 askerin künye bilgilerinin sonunda "Haydarpaşa'dan firar etmiştir" kaydı yer almaktadır. Bu askerler; Yani oğlu Hristo, Ohannes oğlu Artin İğneciyan, Todori oğlu Yovan, Yani oğlu Hristo ve Ömer oğlu Halil'dir. Birliğin henüz İstanbul'dan Musul'a hareket edeceği sırada 24 Haziran 333 (1917) günü firar eden bu askerlerden 4'ünün gayr-i Müslim oluşu dikkat çekiyor.

f- Yukarıda listesi verilen askere dağıtılan malzemeden, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı askerinin malzemeleri hakkında bir fikir ediniyoruz.

Şimdi, **Vukûat Defteri** başlığı altındaki kayıtları değerlendirmek istiyoruz.

2- Vukûat Defteri- 15 Eylül 333

Vukûat Defteri başlığı altında, incelediğimiz defterin 96-100 sayfaları arasında yer alan ve 10 Eylül 333 (1917) - Nisan veya Mayıs 1334 (1918)[15] tarihlerine ait kayıtları iki kategoride toplamak mümkündür. Bunlar; 1-Suç, ceza ve takdir içeren kayıtlar, 2- Günlük emir (emr-i yevmî) kayıtlarıdır.

Dönemin askerî nizamını ve askerin psikolojisini, karakterini, kültürünü vb. durumunu anlamak açısından önemli gördüğümüz bu kayıtlarda adı geçenler, işlenen suçlar ve cezaların bazıları Kol Zabiti Bahaeddin'in ifadesiyle şöyle kaleme alınmıştır;

---

s.205- 219; Nuri Köstüklü, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları I,** Çizgi Kitabevi yay., Konya 2013, s. 37-50, s.147-158.

15 S.99'daki emr-i yevmî 25 Mart 1334 tarihlidir. S.100'de bulunan emr-i yevmînin tarihi bulunmamaktadır. Muhtemelen Nisan veya Mayıs 1334 olmalıdır.(N.K.).

Levent Şahverdi Arşivi

Ligor oğlu Vasil: 10 Eylül 33(1917) seferinde bir yay kırdığı mevsuk rapordan anlaşılmakla yevmiyesinden 50 kuruş kat' edilecektir. Afv edilmişdir.

Halil oğlu Ali: 11 Eylül 33 (1917) öğle vaktinde otomobillerde nöbet beklemekte iken başı açık oturduğunu bizzat gördüğümden bu def'aya mahsus olmak üzere (vazife dışı bir zamanda) 3 saat ceza nöbeti bekleyecektir.

İshak Osman: 14 Eylül 33 (1917) Şirkat[16] seferinden avdet ederken Hamamü'l alîl[17] de fazla beklenildiği halde aç gözlülüğünden boğazının önünü alamadığından otomobiline yetişemediği görüldüğünden beş sopa meydan dayağı atılacaktır.

Yorgi Mihal: 14 Eylül 33 (1917) tarihinde nöbeti esnasında silahı iki parça kırdığından Divan-ı harbe teslimi icab ederse de bu sefere mahsus olmak üzere imali içün yevmiyesinden 50 kuruş kesilecek ve efrad muvâcehesinde 10 sopa darb edilecektir[18].

Şükrü Onbaşı: 15-16 Eylül (1333) Şirkat seferinde arabasını horpah kullandığından dört saat gece nöbetini bekleyecektir. (vazifesinden hariç bir zamanda).

Emr-i yevmîlerde de bazı suç ve ceza ifadelerine rastlıyoruz. Kol Zabiti Vekili Bahaeddin bu durumları kendi ifadesiyle şöyle kaydetmiştir[19];

Yani Mihal: Otomobil zâbitânından bir efendiye askerin en büyük şerefi olan resm-i ta'zimi îfa etmediğinden (selam vermediğinden) umum efradın muvâcehesinde kendisine teessüf ile terbiyesine yakıştıramam.

Mehmed Sabri: Çavuşlara karşı serkeşane muamelelerini bi'z-zat müşahede ediyorum. Vallahi bir daha gördüğümde fena halde tecziye ettiğim gibi başka bir kola sürgün ederim.

Fuad ve Rağıb Necib: Gece devriyesi teftiş sırasında merkûmanın bu

16 Günümüzde Musul'un 100 km güneyinde Sünni-Arap kasabası (N.K.). Bundan sonra metin boyunca, 12. Osmanlı Otomobil Kolu'nun harekât alanındaki yer isimlerinin tespitinde (https://www.google.com.tr/maps/place/Iraq/@35.6339576,42.2669181,8.29z/data=!4m5!3m4!1s0x1557823d54f54a11:0x6da561bba2061602!8m2!3d33.223191!4d43.679291) adresinde bulunan Irak haritasından faydalanılmıştır. (erişim tarihi: 1-15 Mart 2017).

17 Musul'un güneyinde, Dicle'nin batısında kaplıcalarıyla bilinen kasaba (N.K.)

18 S.96

19 S.100

Levent Şahverdi Arşivi

geceki nöbet esnalarında vazifelerini îfa etmemekde ve otomobillerin içinde oturduklarını görmüşlerdir. Bu def'aya mahsus olmak üzere ikişer gün kışla.. ve aynı saatten itibaren ikişer saat ceza nöbeti verilmişdir. Bu cezalar künyelerinizin üzerine şerh verilecektir. İkinci def'a tekrarında meydan dayağı atılacağı umuma tebeyyün ederim. Ve bundan sonra her gece Avusturyalılar tarafından devriye çıkılacağından vazifenize ehemmiyetle dikkat ediniz.

Bütün bu örnek olaylar bize I. Dünya Savaşı sırasında bir Osmanlı birliğinde yaşanan asayiş durumu suç ve cezalar hakkında bazı fikirler vermektedir.

Bazı davranışlar da takdir edilmiş ve ödüllendirilmiştir. Şöyle ki;

Hemparsum Betros, Mehmed Sabri, Mehmed Durmuş, Rağıb Necib, İsmail Hakkı, 14 Eylül 33 seferinde: sefer esnasında otomobillerini fevkalâde bir suretde idare etdiklerinden kendilerine teşekkür edilmiş ve yevmiyelerinden hariç olarak ikişer yevmiye fazla para ile ödüllendirilmişlerdir[20].

Öte yandan Kol Zabiti Vekili Bahaeddin, kendisinin bulunmadığı zamanlarda, görevlerini kusursuz yapanlara ve özellikle küçük zâbitâna teşekkür etmeyi ihmal etmemiştir[21].

Defterde; 17 Eylül 1333 (1917), 31 Kanun-ı sâni 334 (31 Ocak 1918), 25 Mart 334 (1918) ve muhtemelen Nisan veya Mayıs 334 (1918) tarihlerini taşıyan 4 *emr-i yevmî* bulunmaktadır. Bu emirnamelerin tam metni ileride verildiğinden burada kısaca analizini yapmayı yeterli buluyoruz. Söz konusu emr-i yevmî'lerde daha ziyade şu hususlar işlenmiştir;

a- *İnsan ve çevre sağlığının önemi, bu konuda uyarı ve yapılması gerekenler*: Bu hususda şu ifadelere rastlıyoruz; "Kışlanın dâhil ve hârici kirlidir. Nezâfet (temizlik) imandandır. Herkes nezafeti sevdiğinden kışla dâhiline sigara izmariti atılmaması ve yerlere tükürülmemesi tavsiye olunur…Odalarda hiçbir kimse sigara içmeyecektir…sağlığa zararlıdır. İçenler sigarayı hariçte içecektir.. temiz kıyafet giyilmesi şayan-ı teveccühdür"[22].

b- *Nöbet durumu, kimlerin nasıl nöbet tutacağı, nöbet kuralları hakkında uyarılar*: Bu hususta özetle şu ifadelere rastlıyoruz; "17 Eylül 33 (1917) den

20 s.96

21 s.99

22 s. 97, 100

Levent Şahverdi Arşivi

itibaren otomobillerde nöbet sırf muâvinlere aittir. 24 saatte bir kere değişmek şartıyla üç kişi ayrılacak. Bunlar seferden, başka görevlerden ve angaryadan muaftırlar. Ancak görevlerine dikkat etmeleri ve fevkalâde temiz giyinmeleri gerekir"[23].

c- *Yatma ve kalkma zamanları, yoklama, işbaşı ve dışarı görevler ile ilgili kurallar ve görevliler:*

Konu ile ilgili emirnamelerde özetle şöyle denilmektedir; Yat borusu 8.30'da olduğu halde küçük zâbitânın 9.30'da yatdıkları ve yüksek sesle konuştukları şikayet edilmektedir. Efrada örnek olacaklarından bu durum üzücüdür. Arkadaşlık başka, görev başkadır. Herkes görevlerini ciddiyetle yapmalıdır. Bu hususda başçavuşlar sorumludur… Sabah işbaşı saat 8-10 arasıdır. İşlerin bitiminden sonra dışarıda görevi olanlar çavuşların bilgisi dâhilinde gideceklerdir. Aksi durum cezayı gerektirir…Akşamları yoklama muntazam olacak sayımdan sonra kimse dışarı çıkmayacaktır…Kışlanın dâhilindeki nizam ve intizamdan (efradın kalk ve yat zamanları, iş başları, yemek vakitleri, yoklama) vs. Vasil Çavuş sorumludur. Otomobillerin hareket vakitleri, iş başı vs. her bir hususattan Başçavuş Kemaleddin sorumludur. Vasil ve Kemaleddin'in yokluğunda şöför olmak hasebiyle Ali Çavuş vekaleten sorumlu olacaktır[24].

d- İstihkak, yevmiye ve bunların dağıtımı ve tasarruflu olmakla ilgili bilgi ve uyarılar:

Bu konuda Kol Zabiti Bahaeddin'in şu ifadelerine rastlıyoruz; "Musul'daki Ordu Levâzım Anbarından güç hal ile 15 çift postal 25 çift çorabla 20 kat çamaşır kolumuz namına aldım*. Bi't-tabi bu postallar burada almayanlara dağıtılacak. Diğer eşyalar da en ihtiyaçlı görülenlere verilecektir. Musul'daki otomobil kollarına Teşrin-i sâni (Kasım) ve Kanun-ı evvel (Aralık) yevmiyeleriyle Şubat yevmiyelerini verdiler. Siz de bundan mahrum olmayub yakında alacaksınız …Bu iki ay zarfında ümid edilmeyecek bir suretde kaht (kuraklık) olacaktır. Paranızı boş yere sarf edeceğinize erzak alub saklasanız daha münasibdir"[25].

---

23 s.97

24 s.99

* İleride transkripsiyonu yapılan "**Otomobil Kolu ile ilgili yazışmalar**" başlığı altında belge nu:54'de aynı bilgiler yer alıyor.

25 s.99

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi incelediğimiz defterdeki bir diğer belge grubu **Otomobil Kolu ile ilgili yazışmalar**'ı ele almak istiyoruz.

3- Otomobil Kolu ile ilgili yazışmalar

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, defterde yer alan bir diğer kayıt türü "**Otomobil Kolu ile ilgili yazışmalar**"dır. Bu yazışmalar, defterin en sonundan (s.183- 162) soldan sağa yönlü olarak yazılmış olup, her birine numara verilen 123 kaydı içermektedir. Defterin 2 sayfası kesilmiş olduğundan dolayı ilk 14 kayıt bulunmamaktadır. Numro:15'den başlayan kayıtlar, s.163'te Numro:123 ile son bulmaktadır. Bu kayıtlardan Numro:76'ya kadar olanlar, çok kısa bir şekilde yazılmış olup; sadece yazışmanın yapıldığı makam ve tarih bilgisi bulunmaktadır. Bazılarında ise kısaca, ne ile ilgili olduğu (levâzımdan alınan malzeme, filancanın terfii veya mezuniyeti hakkında vb.) kaydı düşülmüştür. Numro:77'den itibaren ise yazışmanın tamamı deftere kaydedilmiştir. Numro:77- 123 arasındaki bu tür kayıtlar bize bazı konularda analiz fırsatı vermektedir.

Söz konusu belgeleri tasnif ettiğimizde;

a- Kol'un personel durumu: ihtiyaçlar, görevlendirmeler ve terfiler, b- *İzinler ve bazı problemler, c- Kol'un malzeme ihtiyacı, d- Sefer görev emirleri, e- Personel disiplini* konularında toplandığını görüyoruz.

Şimdi bu konular üzerindeki tespitlere geçmek istiyoruz.

a-Kolun personel durumu: ihtiyaçlar, görevlendirmeler, terfiler;

12 Numrolu Otomobil Kolu Osmanlı Zabit Vekili Bahaeddin'in "**Oniki Numrolu Avusturya Prag Otomobil Kolu Kumandanlığı Canib-i Alisine**" gönderdiği 28 Haziran 334 (1918) tarihli yazıdan İstanbul'dan hareketlerinde 41 olan mevcudun izinden dönmeme veya değişik sebeplerden dolayı halen 33'e düştüğü ve bunlardan 7 askerin de hastanede bulunmasından dolayı şu anda 2 şoför ve 6 muâvine şiddetle ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

Zaman içinde Kol'un mevcudunda değişiklikler oluyordu. 10 Ekim 1918 tarihli yazışmadan söz konusu tarihte Kol'da 35 neferin bulunduğu ve bunların da 12'sinin seferde olduğu belirtilmektedir[26]. 19 Ekim'de Kol şoförlerinden Yani

26 s.164, belge nu:115.

Levent Şahverdi Arşivi

oğlu Mihal'in Malzeme Depo Kumandanlığı'nda görevlendirilmesi üzerine Kol ile ilişiği kesilmiştir[27]. 20 Teşrin-i sâni 334 (Kasım 1918) tarihli Dersaadet Otomobil Taburu Kumundanlığı'na gönderilen yazıda Kol efradından Efendi oğlu Şükrü'nün Onbaşılığa terfisinin uygun olduğu arz edilmektedir[28].

Yazışmalara yansıyan önemli bir konu da izinler ve izinlerle ilgili bazı problemlerdir.

b-İzinler ve bazı problemler;

İlgili yazışmalardan anlaşıldığına göre, izin almak isteyen erler mazeretini belirten dilekçeyi Otomobil Kolu Kumandanlığı'na veriyor, Kol Kumandanlığı da uygun görürse ekli dilekçe ile birlikte durumu Umum Avusturya Otomobil Kolları Kumundanlığı'na arz ediyordu. Sebuh Nubar, Şoför Sabri, İsmail Ahmed, Mişon David, Cin Ali, Mehmed Durmuş'un dilekçelerinin bu şekilde işleme konulduğu görülmektedir[29]. İzni kabul edilenler izne çıkmadan önce sağlık muayenesinden geçiriliyordu. Mesela; Yusuf oğlu İsmail Hakkı, İlya oğlu Yasef izinli olarak İstanbul'a gideceklerinden muayenesi ve gerekli raporun verilmesi için Merkez Kumandanlığı Baştabipliği'ne sevk edilmişlerdi[30]. Sağlık kontrolleri uygun görülüp izine çıkacak olanların seyahatleri sırasında iâşelerinin de temin edildiği anlaşılmaktadır[31].

Bütün bu yazışmalardan, dönemin şartlarında izin mekanizmasının nasıl işlediği hakkında bir fikir edinebilmekteyiz.

Kayıtlarda 10 Temmuz (23 Temmuz) gününün milli bayram[32] olmasından dolayı, efradın bugün izinli sayıldığını görüyoruz[33].

---

27 s.162, belge nu: 121.

28 s.162, belge nu:123.

29 s.169, belge nu: 96, 97, 98.

30 s.172, belge nu:87, 88.

31 Yukarıda adı geçen Yusuf oğlu İsmail Hakkı ve İlya oğlu Yasef 1 ay izinli olarak İstanbul'a gideceklerinden seyahatleri sırasında iâşelerinin sağlanması hususu Nokta Kumandanlığı'na arz edilmiştir. (s.171, belge nu:91)

32 Bilindiği üzere, 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) İkinci Meşrutiyetin ilanı, 23 Temmuz 1909'dan itibaren ilk resmi ve milli bayram olarak kutlanmıştır. 'Îd-i millî'nin İstanbul'da kutlanışı hakkında ayrıntılı bir çalışma bkz., Filiz Çolak, "Osmanlı Devletinde Hürriyet Bayramı Kutlamaları", **Toplumsal Tarih**, Temmuz 2006, sayı:151; Ayrıca bkz., Sanem Yamak, "Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz 'Îd-i millîsi", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**,** Mart 2008,sayı:38.

33 s.173, belge nu: 83.

Levent Şahverdi Arşivi

İzinlerde bazı problemler de yaşanıyordu. Bunların başında, izne gidenlerden zamanında dönmeyenler veya firar duruma düşenler bulunuyordu. Bu durumda, ilgili Askerlik şubesine bilgi veriliyor ve söz konusu askerin, ki'tasına iltihakının sağlanması isteniyor idi. Mesela; Bursa'nın İshakşah Mahallesi'nden Atanaş oğlu Corc 16 Temmuz 34 (1918) tarihinde 15 günlük izne gönderilmiş, ancak izin süresi neredeyse iki aya yakın geçmiş olmasına rağmen ki'tasına dönmemiş idi. Durum 27 Eylül 334 tarihli yazı ile Bursa Askerlik Şubesi'ne bildirilmiş ve bir an önce birliğine katılmasının sağlanması istenmiştir[34]. Yine aynı şekilde Dersaadet Aksaray Alacamescid Çakırağa Mahallesi'nden müteveffa Yusuf Efendi oğlu İsmail Hakkı 20 Temmuz 334 (1918)'te 1 ay süre ile izne gönderilmiş ama 27 Eylül itibarıyla henüz birliğine katılmamıştı[35]. Şişli'de Osmanbey Caddesi nu:15'te ikamet eden İlya oğlu Yasef de 20 Temmuz 34 (1918)'te 15 günlük izne ayrılmasına rağmen 27 Eylül (1918) itibarıyla ki'tasına dönmemiştir[36]. Söz konusu askerlerle ilgili gereğinin yapılması için ilgili askerlik şubeleri (Dersaadet) Aksaray Askerlik Şubesi ve Sultanahmed Askerlik Şubeleri'yle yazışma yapılmıştır.

Kayıtlarda, Kol'un ihtiyaçlarının temini hususu da dikkat çekmektedir.

c- Kol'un malzeme ihtiyacı;

Temmuz, Ağustos, Eylül 1918 tarihlerinde Umum Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı'na, Nokta Kumandanlığı'na, Menzil Levâzım Riyaseti'ne yazılan yazılarda, bu günlerde Kol'un ihtiyaç duyduğu malzemeler talep edilmiştir.

15 Temmuz 334 (1918) tarihli Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı'na yazılan arzda Kol'un kırtasiye ihtiyacı hakkında özetle şöyle denilmektedir;

1 adet müsvedde kayıd defteri, 1 adet tahrirat defteri, 1 adet maâşât ve yevmiye bordro defteri, 1 adet otomobillerin seyr ü seferine aid defter, 1 adet malzeme âlât ve edevât defteri, 1 adet jurnal kaydı defteri, 10 kalem, 2 şişe mürekkeb, 100 kağıt.

34 s.167, belge nu: 105.

35 s.167, belge nu: 106.

36 s.167, belge nu:107.

Levent Şahverdi Arşivi

Kolumuz bundan bir sene evvel İstanbul'dan hareket etmiş ve bu ana kadar kırtasiye namına on para almamıştır. Yukarıda cinsleri belirtilen altı deftere Kolun şiddetle ihtiyacı bulunduğu gibi kırtasiyesizlik yüzünden sıkıntılar çekilmektedir. Kolumuzun ise aylık 50 kuruş kırtasiyeye şiddetle ihtiyacı bulunduğundan söz konusu paranın diğer kollara gönderildiği üzere her ay gönderilmesi ve yukarıda sayıları belirtilmiş taleplerimizin ve defterlerin tedarik edilerek gönderilmesi hususu arz olunur[37]. Yine aynı gün Menzil Levâzım Riyaseti'nden 2 adet sandalye, 1 masa ve 1 evrak koymak için sandık talep edilmiştir[38].

Kol'un önemli ihtiyaçlarından biri de coğrafi şartların da bir gereği olarak gözlük olduğu anlaşılıyor. Zaten yukarıda erata dağıtım yapılan malzeme listesinde de görüleceği üzere, yolculuk sırasında tozdan korunmak için gözlük dağıtılmıştır. Umum Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı'na gönderilen 24 Temmuz 334 tarih ve 93 numaralı yazı ile; Kolda bulunan efradın gözlükleri olmadığından yolculuk sırasında tozdan muzdarib oldukları gibi, çoğunluğu gözünden şikayet etmekde ve bu yüzden gerek şoför ve gerekse muâvinlerinin otomobilleri sevkinde kırılmasına sebebiyet verilmekte olduklarından, bu durumun giderilmesi için otuzsekiz adet gözlüğün Altıncı Ordu-yı Hümayun Levâzım Anbarı'ndan sağlanması hususuna müsâade buyurulması arz edilmiştir[39].

Dikkatimizi çeken bir diğer ihtiyaç malzemesinin *odun* olduğunu görüyoruz. Bu konuda ilgili makamlarla defalarca yazışma yapılmıştır.

26 Temmuz 1918'de Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı'na gönderilen arzda; Odun ihtiyacı ve konunun önemi özetle şöyle dile getirilmektedir;

12. Otomobil Kolu efradının Mayıs-Haziran-Temmuz odun istihkakları olan beş mazbata muhteviyatı 1490 kilo 300 gram odundan bu ana kadar hiçbir şey alınamamıştır. Müracaat vukuunda Levâzım Riyaset-i Aliyyesi'nden emr olmadıkça verilemeyeceği ifade edilerek bu husus içün de 24 Temmuz 334 tarih ve 1103 numrolu müzekkere ile müracaat olunduğu anlaşılmış ise de

37 s. 172, belge nu:85.

38 s.172, belge nu: 86.

39 s.170, belge nu: 93.

Levent Şahverdi Arşivi

halen bir cevab alınamamış ve odunsuzluk yüzünden efradın asabları bozulduğu ve şikayetlere sebep olduğundan, sözkonusu odunun hiç olmazsa yarısının bari gönderilmesine müsâade buyurulması hususunun Levâzım Riyaset-i Aliyyesi'ne işarı ma'ruzdur[40].

Bir hafta sonra tekrar aynı makama; Nokta Kumandanlığı'ndan odun dağıtıldığı ancak Levâzım'dan kendilerine bu konuda tebligat yapılmadığı hususunda şikayette bulunulmuştur[41].

Bu yazışmalardan aşağı-yukarı 1,5 ay sonra yine odun ihtiyacının ısrarla dile getirildiğini görüyoruz. 12. Otomobil Kolu Kumandanlığı'nca, 14 Eylül 1918'de Menzil Levâzım Riyaseti'ne şu yazı gönderilmiştir;

Kolumuz efradının odun istihkakları verilmediğinden müşkilata tesadüf edilmekde ve bu yüzden makamât tasdî' edilmekde ise de Onuncu ve Onbirinci Otomobil Kollarına ita buyurulan müsâade misillü Hamam-ı ali (Hamamü'l- alîl)[42] civarındaki ormandan kat' edilerek kendi vasıtamızla nakl edilmek üzere lütfen dörtbin kilo odunun kat'ına dair mezuniyet vesikasının i'tası hususunun istikmalini istirham eylerim olbabda ferman[43].

Odun ihtiyacı konusunda ilgili makamlarla defalarca yazışmaların yapılmış olması, hatta "1490 kilo 300 gram" şeklinde "*gram*"a varıncaya kadar miktarının belirtilmiş olması, odunun o yıllarda Musul coğrafyasında kıymetli bir meta olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Öte yandan, Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında odun ihtiyacıyla ilgili yazışmalar, söz konusu aylarda ısınma ihtiyacı olmayacağına göre, herhalde odunun daha ziyade mutfak ve banyo ihtiyacına binaen kullanıldığını gösteriyor. Savaş yıllarında Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul'daki büyükelçiliğinde askerî ataşe olarak görev yapan General Joseph Pomiankowski'nin odun ihtiyacı ve doğurduğu sonuçlar hakkındaki tespiti çok önemlidir. Şöyle diyor: Suriye'de lokomotifler sadece odunla işletiliyordu. Fakat 1917 yılı sonunda Toroslar, Amanos ve Lübnan'daki ormanlar kesilip lokomotiflerde yakıldığı ve hiçbir yerde yakacak odun bulunamadığı için 1918 yılı başından itibaren halkın en önemli besin

40 s.170, belge nu: 95.

41 s.169, belge nu: 99.

42 Günümüzde Musul kent merkezinin yaklaşık 30 km güneyinde Dicle'nin batısında Musul'a bağlı bir nahiye (N.K).

43 s.168, belge nu: 103.

Levent Şahverdi Arşivi

kaynaklarından biri olan zeytin ağaçları lokomotiflerin ateşlenmesi için kesilip kullanılmaya başlandı. 1918 Ekim'ine kadar Suriye'de bu şekilde bütün zeytin ağaçlarının %60'ı yok edilmiş oluyordu[44].

1 Ekim 1918 tarihli bir başka yazışmada; 38 takım kışlık takım elbise ile 38 kunduranın talep edildiğini görüyoruz[45].

İncelediğimiz yazışma gurubu içerisinde *Sefer görev yazıları* da önemli bir yeri işgal etmektedir.

d- Sefer Görev Emirleri;

Sefer görev emri verilen erlerin ne zaman, nereye ve ne kadar süre izinli olarak yola çıkacakları hususu belirtiliyordu. Buna göre, Nokta Kumandanlığı'na yazılan arzlarda sefere çıkacak erat için yol süresine uygun olarak iâşeleri talep ediliyordu. Birkaç örnek vermek gerekirse;

16 Temmuz 334 (1918) tarihinde Nokta Kumandanlığı'na gönderilen 90 numaralı yazıda; iki nefer şoför yarın sabah (17 Temmuz) Harput'a gideceklerinden bir aylık iâşelerinin temin ve i'tası arz edilmiştir[46].

18 Teşrin-i evvel 334 (Ekim 1918) tarihli bir başka yazıda; Enis, Fuad, Necib ve şoför 4 neferin Kerkük'e gideceklerinden dolayı kumanyalarının hazırlanması talep edilmiştir[47]. Kayıtlarda benzer örnekler çoktur.

Bu yazışmalardan, Musul bölgesinde bulunan 12. Otomobil Kolu'nun harekat alanını ve yol mesafelerini anlayabiliyoruz.

Elimizdeki belgeler arasında personel disiplini ve yapılan bir soruşturmaya dair önemli bir kayda rastlanmıştır.

e- Personel disiplini

Yukarıda **Vukûat Defteri** başlığı altında bazı personelin disiplin durumu, işlenen suç ve verilen cezalarla ilgili olarak bazı tespitler sunulmuş idi. Burada analiz ettiğimiz **Otomobil Kolu ile ilgili yazışmalar** arasında da aynı kategoriye girebilecek olaylara rastlanmıştır.

---

44 Joseph Pomiankowski, **a.g.e.,** s.338- 339.

45 s.166, belge nu:109.

46 s.171, belge nu: 90.

47 s.163, belge nu: 118.

Levent Şahverdi Arşivi

3 Ağustos 334 (1918) Pazar gecesi saat 12- 01 nöbetçisi 12. Kol efradından Mustafa oğlu Hüseyin'in nöbet esnasında uyuduğundan dolayı diğerlerine de ibret olması için cezalandırılması talep edilmiştir[48].

Yine disiplin konusunda bir olay ve yapılan soruşturma dikkatimizi çekmiştir. 10 Teşrin-i evvel 334 (Ekim 1918) tarihli belgeye yansıyan olay özetle şu şekildedir;

Posta otomobiline vesikasız olarak bir Binbaşı ve iki hanımını bindirdikleri iddiasıyla Oniki Numrolu Otomobil Kolu efradından iki numrolu otomobilin Avusturyalı şoförü ile Osmanlı şoförü Faik ve muâvini Tuflî haklarında icra kılınan tahkikat neticesinde bahsi geçen subay ve ailesini, Demirkapu Nokta Kumandanı'nın zorla bindirdiği ve posta memurunun şikayetini dinlemediği anlaşılmış ve şu hale nazaran vesikası olub olmadığının ve kimdir nereye gidiyordur ve orada ne suretle arabaya bindirilmiştir. Bu hususların Demirkapu Nokta Kumandanlığı'nca malum olacağından konunun araştırılması istenmektedir[49]. Soruşturmanın nasıl sonuçlandığını bilmiyoruz.

12. Otomobil Kolu ile ilgili bilgilerimize katkı sağlayabilecek bir diğer belge gurubu da defter sayfaları arasında bulunan varak halindeki perakende notlardır.

4-Defter İçinde Varak Halindeki Perakende Notlar

Bahaeddin tarafından yazıldığını tahmin ettiğimiz, değişik ebatlardaki kağıtlara yazılan notlarda Otomobil Kolu ve faaliyetleriyle alakalı önemli bazı bilgiler bulunmaktadır. Üzerinde herhangi bir kayıt numarası bulunmayan bu notlar atıf kolaylığı sağlaması bakımından tarafımızdan numaralandırılmıştır.

İleride tam transkripsiyonu verilen söz konusu belgelerin büyük bölümü efrad künye bilgilerini içermektedir. 1-6 arasında numaralandırılan 6 varakta 22 askerin künyeleri hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Bunların bazıları yukarıda ele aldığımız **Efrad Künye Defteri**'ndeki kayıtlarla benzerlik gösterse de farklı bilgiler ve açıklamalar da bulunmaktadır.

3 Teşrin-i evvel 334 (3 Ekim 1918) tarihini taşıyan 6 numaralı kağıtta künyesi verilen 10 askerin değişik tarihlerde Kol'dan ayrılmış olmaları sebe-

48 s.169, belge nu:100.

49 s.164, belge nu: 116.

Levent Şahverdi Arşivi

biyle yerlerine gönderilenler de olmadığından personel yetersizliği çekildiği, bu kişilerin veya yerlerine başka şoför ve muâvinlerin gönderilmesi Umum Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı'ndan arz edilmektedir.

Bir başka kayıtta, Tel-Halef'e giderken yolda bozulan bir aracın tamiri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır[50].

Zabit Vekili Bahaeddin tarafından bazı askerlerin ailevî durumları ve diğer özel durumlarını açıklayan kayıtlar tutulmuştur. Sözkonusu kayıtlarda şu değerlendirmelere rastlıyoruz;

Muâvin Üftad oğlu Mina, Sultanahmed Ahz-ı asker Şubesi'nden, İstanbul 301.

Bu ana kadar izinli gitmemiştir. Biraderi tahsil için İsviçre'ye giderek beş senedir memleketine dönmemiş, validesi Giryagice ile muhtâc-ı muâvenet oldukları gibi mezbureleri merkûm Üftad oğlu Mina'dan başka iâşelerini temin edecek başka maiyyetleri yokdur[51].

Şoför Hüseyin oğlu Şükrü, İstanbul. Evli, iki çocuğu var, dokuz nüfus ailesi var. Biraderi şehid olmakla üç çocuğu nezdinde kalmışdır. Dokuz nüfus ailenin kendisinden başka maiyyeti ve idarelerini temin edecek kimse yokdur. Ailesi tarafından hiç maiyyeti de yoktur. Amcası yardıma muhtaç ve nüzuldür[52].

Artin oğlu Karabet, 301. Evli, bir çocuğu var. Beş nüfuslu aileden başka ihtiyar yetmişbeş yaşında pederi var ise de kendisi yardıma muhtaçdır. Onikinci Kolda. Dersaadet'de Makriköyü'nde ailesi nezdine gidecektir. Bir buçuk seneye yakın bir zamandır buradadır[53].

Bu tablo, I. Dünya Savaşı'nda bazı askerlerin hangi şartlarda bulundukları hakkında çok önemli veriler sunmaktadır.

Perakende evrak arasında çok önemli gördüğümüz bir diğer belge, Mülâzım-ı sâni Bahaeddin'in Kol Kumandan Muâvini sıfatıyla kaleme alındı-

50 Belge nu:7.

51 Belge nu: 11a.

52 Belge nu: 11b.

53 Belge nu: 11b.

Levent Şahverdi Arşivi

ğını düşündüğümüz askere hitaben hazırlanan Ramazan Bayramı[54] mesajıdır. O dönemde askerin millî ve manevî duygularını ve halet-i ruhiyesini anlamak bakımından önemli veriler sunan söz konusu mesajı aynen vermek istiyoruz;

Eyyam-ı ef'al ve harekat-ı mahiyeyi tehattur etdirmek ve bu sebeple de hasbihal ve muhabbet-i refikaneyi bir kat daha tezâyüd etdirmeğe yegâne vesile olan hulusıyla müşerref olduğumuz 'îd-i saîd-i fıtrınızı[55] tebrik eder ve emsâl-i vefiresiyle müşerref ve her fikrinizde muvaffak bulunmanızı Cenab-ı Bâri'den niyaz eylerim. Böyle eyyam-ı mübareke-i İslamiyenin efrad-ı aileyle birlikte geçirilmesi daha kudsî ve şerefli faaliyetden ise de mukaddes bir vazife uğrunda ailesinden uzak mesâhâlarda 'îd-i saîdi silahdaşlarıyla birlikde imrar etdirmeği düşünülecek olursa bir insan ve bâ-husus bir asker içün en büyük şereflerden ma'duddur. Bunu iyice bildiğimden böyle eyyam-ı mübarekelerde tehatturat-ı mâziyeyi ye'sle yâd etmek her halde vazife başında olan erbab-ı da'atın[56] hevesât-ı nefsaniyesine her türlü darbeler indirmesine de büyük vesileler teşkil edecek olduğundan âlâm ve ekdâre[57] sebebiyet vermeksizin vazifeye de devam edecek olursanız, Cenab-ı Hakk sizi bayramdan mahrum ettiyse bu vesile ile mükâfat-ı rabbaniyesini görürsünüz.

Şu halde bu vaziyetde vazifemiz Cenab-ı Hakk'a şükürler ve sevgili vatanımızın ve milletimizin düşman tazyiki altından bir an evvel selamete ircâına cehd ü niyaz eylemeye borçluyuz. Cenab-ı Hakk millet-i necibe-i Osmaniye'nin teâli ve terakkisi uğrunda bezl-i saî edenleri muvaffak eylesin amin[58].

1918 yılı Temmuz başlarında bir başka ifade ile kötü sonun hissedilmeye başlandığı yani Mondros Mütarekesi'ne doğru gidilen bir süreçte, bir Osmanlı-Türk askerinin "vatan ve millet" kavramı üzerindeki hassasiyetini ortaya koyan bu ifadeler oldukça anlamlı gözükmektedir. Bu günlerde Osmanlı kuvvetleri çekilme pozisyonunda olduğu halde, başarı yönünde ümit muhafaza edilerek askerin motivasyonu sağlanmaya çalışılmaktadır.

---

54 10 Temmuz 1918 (Bayramın 1. Günü) (N.K.)

55 Ramazan Bayramınızı (N.K.)

56 alçak, zayıf kişilerin (N.K.).

57 elem ve kederlere (N.K.).

58 Belge nu: 10

Levent Şahverdi Arşivi

III- DEFTERİN TRANSKRİPSİYONU

EFRAD KÜNYE DEFTERİ - 18 Temmuz 33, [s.1- 50]

[s.1] [59]

1-Ser Çavuş Ziya Kemal
Levâzım memuru Betros Senan vazifede

2-Nefer İshak Osman

3-Çavuş Ligor Vasil, hastahanede

4-Çavuş Salih Ali

5-Nefer Emin Enis

6-Nefer Mehmed Durmuş, hastahanede

7-Nefer Mustafa Faik

8-Kirkor Kiğork, hastahanede

9-Artin Karabet

10-Mehmed Mehmed Ali

11-Yasef Mordehay

12-Rağıb Necib
David Samuel
Yako Sabetay

13- Üftad Mina
Petro Aleksandros, tercüman

14- Atanaş Corc, hastahanede

15- Alişan Tufli

16- Abbas Hüseyin, otomobilde

17- Hacı David Aram, posta

18- Halil Ali

19- Bohor Yasef Yanto

20- Mehmed Hayri, posta

21- Abdullah Ali Fuad

59 Bu sayfa numaraları orijinal defterin eski yazı yazım yönünde tarafımızdan verilen numaralardır.

Levent Şahverdi Arşivi

22- Hüseyin Şükrü
Sabetay David

23- Haçarsum Betros
Tatyos Nubar

24- Ohannes Markoviç
Hasan Sıdkı Salih Zeki, vazifede

25- Yusuf İsmail Hakkı

26- İlya Yasef, Haleb'de

27- Bogos Edvar

28- Yani Mihal

29- Sebuh Nubar

30- Mişon David

31- Betros Ağob, hastahanede

32- İsmail Ahmed, otomobilde

33- Mustafa Cin Ali

34- Yorgi Mihal

[s.2]

Numro:1

Haziran 333: Yağmurluk (1)[60], fotin (1), matara (1), çorab (1), gözlük (1), peksimet torbası (1), pamuklu (1), arka çanta(1), yemek kabı (1), beğlik (1) , çamaşır (1), arka çanta, kuşak.

Mart 334: Hasır

1 Nisan 334: çamaşır, elbise yazlık, kabalak, çorab.

Ser-çavuş

Hırka-i şerif Ahz-ı asker Şubesi'nden

Mimar Sinan Mahallesi'nden

Ziya oğlu Kemal,

Tevellüdü: 306, Dühulü: Ağustos 330, Nasbı: 16 Kanun-ı sâni 332, Künye numrosu: 2175.

60 Malzemenin karşılığındaki rakamlar, verilen malzemenin adetini ifade etmektedir. (N.K.).

Levent Şahverdi Arşivi

Asl adresi: Beykoz'da Çınaraltı Mahallesi'nde mütekaid Binbaşı Ziya Bey'in hanesine

Zatî eşyası: bavul, fotin, beş kaput, 10 lira

27 Mart 334 şoför vesikasını almışdır.

18 Mayıs 334 tarihinde devresini ikmal etmek üzere bâ ilm ü haber Dersaâdete gitmişdir.

[s.3]

Numro:2

Haziran 333; Fotin (1), kabalak (1), beğlik (1), çamaşır (1), matara (1), çorap (1), gözlük (1), peksimet torbası (1), pamuklu..(1), şerid kemer (1), yemek kabı (1), arka çantası (1) kuşak (1).

İhtiyat levâzım namzedi sınıfı 1.

Teşvikiye Ahz-ı asker Şubesi'nden,

Şişli'de İzzetpaşa Sokağı'nda

İstepan Oğlu Betros Senan.

Tevellüdü: 306, Mekteb-i Harbiye dühulü: 6 Teşrin-i evvel 330.

Levâzım Mektebi devresi yedinci numro 762. (29 Kanun-ı evvel 333).

Künye numrosu:2438, Tabura dühulü: 3 Haziran 333.

Erbil Hat Kumandanlığı'nın 3878 numro ve 27 Kanun-ı evvel 333 tarihli Ordu Menzil Müfettişliği'ne yazılan tahrirat mucibince Koldan ilişiği kat' edilmiş 29 Kanun-ı evvel 333 sabahı Ordu Menzil emrine hareket eylemişdir. 28 Kanun-ı evvel 333.

[s.4]

Numro:3

Haziran 333: Caket (1), pantolon (1), pamuklu (1), beğlik, gözlük (1), matara (1), yemek kabı (1), iş elbisesi (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1),

11 Nisan 334: fotin, çamaşır, çorab, yazlık elbise, kabalak.

Adapazarı Ahz-ı asker Şubesi'nden

Adapazarı'nın Tepekum Mahallesi'nden

Levent Şahverdi Arşivi

Sunhullah oğullarından İshak oğlu Osman,

Tevellüdü: 314, Dühulü: 19 Temmuz 333, Künye numrosu:1478

[s.5]

Numro: 4

1 Nisan 334; yazlık elbise, kabalak, fotin, çamaşır, çorab.

Haziran 333; kaput (1), caket (1), pantolon (1), fotin (1), çorab (1), pamuklu (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1) kuşak (1), çanta (1).

Çavuş, Makriköy Ahz-ı asker Şubesi'nden

Eğin Kazası'nın Muşaga[61] **Karyesi'nden**

müteveffa Liğor oğlu Vasil .

Tevellüdü: 306, Dühulü: 30 Temmuz 330, Tabura dühulü: 7 Mart 333. Künye numrosu; 2148. Askere dühulü16 teşrin-i evvel 327.

Asl adresi: Kadıköyünde Osmanağa Mahallesi'nde Mekteb Sokağı'nda 31 numrolu hanede sakin Vasil Çavuş validesine.

Eşya-yı zatîsi: Bavul, yatak, yorgan, yasdık, yemeni

18 Eylül 33'de Musul Merkez Hastahanesi'ne yatırılmışdır. 18 Teşrin-i evvel'de taburcu olarak ki'tasına iltihak etmişdir.

[s.6]

Numro: 5

Mart 334; çorab (1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), iş elbisesi (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1), fotin (1).

1 Nisan 334; yazlık elbise, çorab, çamaşır, kabalak.

Kıdemli onbaşı.

---

61 Günümüzdeki adı Kocaçimen (N.K.). Metin boyunca, bazı yer isimlerinin okunması ve günümüzdeki yeni isimlerinin tespitinde; (**Köylerimiz**, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü yay., Ankara 1968), adlı yayından ve ilgili il veya ilçe belediyeleri resmi internet sayfalarından faydalanılmıştır. Okunmasında tereddüt edilen ve ilgili kaynaklardan doğruluğu teyit edilemeyen bazı özel isimlerin orijinal yazılışının olduğu gibi verilmesi uygun görülmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

Akşehir Ahz-ı asker Şubesi'nden

Hacıkuşçu Mahallesi'nden

Hacı Battaloğullarından Salih Oğlu Ali.

Tevellüdü: 313. Dühulü: 30 Nisan 332. Nasbı: 6 Teşrin-i evvel 332. Künye numrosu: 1841.

4678 numro ve 17 Teşrin-i sâni 33 tarihinde 1 Kanun-ı evvel 33 den itibaren Ordu Menzil Müfettişliği emriyle Çavuşluğa nasb edilmişdir.

Asl adresi: Akşehir'de Hacıkuşçu Mahallesi'nde Hacı Battaloğullarından Salih mahdumu. Pederinin sanatı: Ağnam ticareti.

Zatî eşyası: Bavul, battaniye, yorgan.

[s.7]

Numro: 6

Haziran 333; caket (1), pantolon (1), çorap (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), beğlik(1), arka çantası (1), kuşak (1),

11 Mart 334; fotin (1)

1 Nisan 334; hasr, çorab, çamaşır, yazlık elbise, kabalak.

İzmir Ahz-ı asker Şubesi'nden

Reşadiye Mahallesi'nden

Emin Efendi oğlu Enis,

Tevellüdü:314. Dühulü: 11 Eylül 332. Künye numrosu: 1689.

1 Kanun-ı evvel 333 tarihinden itibaren şoförlüğe nasb edilmişdir. Vesikasını almıştır. 27 Mart 334.

[s.8]

Numro:7

Caket (1), pantolon (1), çorap (1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), kuşak (1), yemek kabı (1), kabalak (1), beğlik (1), çamaşır(1), arka çantası (1).

21 Mart 334; fotin (1)

1 Nisan 334; çamaşır, çorap, yazlık elbise, kabalak.

Levent Şahverdi Arşivi

Beşiktaş Ahz-ı asker Şubesi'nden

Ürgüp Üçhisar Aşağı Mahallesi'nden

Mehmed Oğlu Mehmed Durmuş.

Tevellüdü: 314. Dühulü: 15 Teşrin-i evvel 332. Künye numrosu: 1784.

Asl adresi: Nevşehir Kazası'nda Üçhisar Karyesi'nde Aşağı Mahallede Kuyumcuoğlu kâinpederi Velep Oğlu Ahmed Ağa.

Zatî eşyası: beğlik, çanta derununda çamaşır.

Eylül 33 tarihinde şoförlüğe nasb ve vesikasını almışdır. 27 Mart 334.

[s.9]

Numro:8

Caket (1), pantolon (1), çorap (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), beğlik (1), arka çantası (1), kuşak (1)

10 Nisan 334; fotin (1), çamaşır, çorap (iki çift).

Süleymaniye Ahz-ı asker Şubesi'nden

Ürgüb Kazası'nın Üçhisar Aşağı Karyesi'nden

Mustafa oğlu Faik .

(tevellüdü): 314. Dühulü: 17 teşrin-i evvel 332. Künye numrosu: 1785.

[s.10]

Numro:9

Haziran 333; kaput (1), pantolon (1), fotin (1), çorap (1), pamuklu (1), bel kemeri(1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), beğlik (1), arka çanta(1), kuşak.

10 Nisan 334; hasır, fotin, çorap

Teşvikiye Ahz-ı asker Şubesi'nden

Kirkor oğlu Kiğork

(tevellüdü): 301. Dühulü: 2 Kanun-ı sâni 332. Künye numrosu: 2170.

15 Eylül 33'de Musul Merkez hastahanesine yatırılmışdır.

25 Teşrin-i sâni 33'de taburcu edilerek ki'tasına iltihak etmişdir.

Levent Şahverdi Arşivi

[s.11]

Numro:10

Haziran 333; kaput (1), caket (1), pantolon (1), fotin (1), pamuklu (1), bel kemeri(1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çanta(1), kuşak.

Mart 334; fotin (1)

1 Nisan 334; kabalak, yazlık elbise, çorap, çamaşır.

Makriköy[62] Ahz-ı asker Şubesi'nden,

Vapur İskelesi Caddesi'nde

Artin oğlu Karabet.

Tevellüdü: 301. Dühulü: 20 Kanun-ı evvel 332. Tabura dühulü: 10 Mart 333. Künye numrosu: 2149.

Asl adresi: Makriköyü'nde Vapur İskelesi Caddesi'nde 41 numrolu hanede.

[s.12]

Numro:11

Haziran 333; caket (1), pantolon (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), arka çantası (1), kuşak (1)

Mart 334; kaput, fotin 81).

1 Nisan 334; çamaşır, çorap, kabalak, yazlık elbise.

Gönen Ahz-ı asker Şubesi'nden,

Gönen Kazası'nın Rüstem Mahallesi'nden

Mehmed Oğlu Mehmed Ali .

Tevellüdü: 314. Dühulü: 15 Ağustos 332. Künye numrosu: 1569.

Asl adresi; Gönen Kazasında Rüstem Mahallesi'nde Berber Mehmed Efendi'nin hanesine.

Zatî eşyası; çamaşır.

62 Bakırköy. (N.K.).

Levent Şahverdi Arşivi

[s.13]

Numro: 12

Haziran 333; caket (1), pantolon (1), fotin (1), pamuklu (1), çorap (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), kabalak (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

1 Nisan 334; hasır, çamaşır, çorap, yazlık elbise (1), kabalak (1), fotin (1).

Edirne Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Edirne'nin Kırkkasaba Mahallesi'nden

Yasef oğlu Mordehay

Tevellüdü: 301-302. Dühulü: 22 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu: 2018.

[s.14]

Numro: 13

Haziran 333; fotin (1), caket (1), çorap (1), bel kemeri (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), iş elbisesi(1), beğlik (1), arka çantası (1), kuşak (1).

1 Nisan 334; hasır, fotin, çorab, çamaşır, yazlık elbise, kabalak.

Bursa Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Bursa'nın İnegöl Muradiye Mahallesi'nden

Rağıb Bey oğlu Necib.

Tevellüdü: 304. Dühulü: 16 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu: 2008.

Muâvin vesikasını gaib ettiğinden 27 Mart 334 de muvakkati vesika verilmişdir.

[S.15]

Numro: 14

Haziran 333; kaput (1), fotin (1), caket (1), çorap (1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), iş elbisesi(1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1), hasır.

Levent Şahverdi Arşivi

Hasköy Ahz-ı asker Şubesi'nden,

Kiremitçi Ahmed Çelebi Kızılminare Sokağı'nda

David oğlu Samuel Levi,

Tevellüdü; 307. Dühulü; 8 Şubat 333. Künye numrosu: 2099.

Asl adresi; Beyoğlu'nda Laleçeşme Şeyh Sur Sokağı'nda 1 numroda Sinusi oğlu han.

Zatî eşyası; Bavul, hasır çanta, karyola, battaniye, yasdık.

(Bu sayfaya ilişik telgraf)

Erbil 12'nci Osmanlı Otomobil Kolu K.

Kolunuzdan şoför muâvini 2099 David oğlu Samuel 22 Şubat 34 tarihinden itibaren tamirhanemizde istihdam bulunmaktadır. Kolunuzdan alakasının kat' ile kendisine aid ne var ise irsali. 25 Şubat 34.

Avusturya Osmanlı Otomobil Kolları K.

Yüzbaşı Franz

Merkûm 2 Mart 334 tarihinde Kolumuzdan alakası kat' edilerek tamirhaneye verilmişdir.

[S.16]

Numro: 15

Haziran 333; kaput (1), pantolon (1), fotin (1), çorap (1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), iş elbisesi(1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1), hasır.

Kadıköy Ahz-ı asker Şubesi'nden,

Yeldeğirmeninden Minase apartmanında Kadıköy Caferağa Mahallesi'nden, Mühürdar Caddesi'nde

Yakofis oğlu Sertabi

Tevellüdü; 306. Dühulü 8 Şubat 332. Künye numrosu; 2024.

Avusturya Hastanesinde 2 Eylül 33'de alakası hitam olunmuşdur.

Asl adresi; Yeldeğirmeninde Minase hanında 8 numrolu hanede Yakofis mahdumu.

Zatî eşyası; bir sandık, karyola, yatak, yorgan.

Levent Şahverdi Arşivi

20 Eylül 33'de Musul'daki Hastahane. Yedinci Koldan Amedi; 2 Mart 333.

3 Mart 334 tarihinde me'muren Dersaâdet'e gitmek üzere ılm ü haberini almışdır.

[S.17]

Numro: 16

Haziran 333; kaput (1), pantolon (1), çorap (1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), kabalak (1), iş elbisesi(1), beğlik (1), çamaşır (1).

1 Nisan 334; fotin, çorap, yazlık elbise, çamaşır, kabalak.

Sultanahmed Ahz-ı asker Şubesi'nden

Divan-ı Âli Mahallesi'nden Gedikpaşa Hamam Caddesi'nde

Eftadiyos oğlu Mina.

Tevellüdü: 307 (301). Dühulü: 20 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu: 2033.

Asl adresi; Kumkapu'da Gedikpaşa'da Hamam Caddesi'nde 51 numrolu hanede validesi Giryagice

Şahsi eşyası; bavul, battaniye

[s.18]

Numro: 17

Haziran 333; kaput (1), pantolon (1), çorap (1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), kabalak (1), beğlik (1), çamaşır (1). Kuşak (1), arka çanta (1), hasır.

Beşiktaş Ahz-ı asker Şubesi'nden,

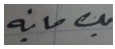
Beğmanya[63] **Sokağı'nda**

Petro Aleksandros

Tevellüdü: 292. Künye numrosu: 2191

Gurup Kumandanlığı'nın emri üzerine 2 Eylül 333 tarihinde Kol'dan alakası kat' edilerek Avusturya hizmetine verilmişdir.

4 Teşrin-i evvel 33'de Birinci Kola misafireten bırakılmışdır.

63 Metnin orijinalinde () şeklinde geçmektedir. İleride, "Defter İçinde Varak Halindeki Perakende Notlar-Kayıtlar" başlığı altındaki 1 numaralı kayıtta aynı adres "Beyoğlu Manya Sokağı" olarak verilmektedir.(N.K.).

Levent Şahverdi Arşivi

[s.19]

Numro: 18

Haziran 333; kaput (1), çorap (1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çanta (1), kuşak (1)

Mart 334; fotin(1)

10 Nisan 334; hasır, çamaşır, çorap.

11 Nisan 334; yazlık elbise, fotin, kabalak.

Burusa Ahz-ı asker Şubesi'nden

Burusa'nın İshakpaşa Mahallesi'nden

Atanaş oğlu Corc,

Tevellüdü: 298. Dühulü: 18 Mart 333. Künye Numrosu: 2168.

Asl adresi: Burusa'da Kükürtlü civarında Atanaş oğlu Corc

Zâtî eşyası; bir çanta, battaniye.

18 Eylül'de Musul Merkez Hastahanesi'ne yatırılmışdır.

21 Teşrin-i evvel'de kıt'asına iltihak etmişdir.

15 Temmuz 334 tarihinde 15 gün mezuniyetle gitmişdir.

[s.20]

Numro: 19

Haziran 333; caket (1) pantolon (1), çorap (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), yemek kabı (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

Mart 334; fotin(1)

11 Nisan 334; çorap, yazlık elbise, çamaşır, kabalak.

Haymana Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Ankara Vilayeti'nin Haymana Kazası'ndan Canımana Karyesi'nden

Âlişan oğlu Tufli

Tevellüdü: 291. Dühulü: 21 Teşrin-i evvel 332. Künye numrosu: 1796.

30 Haziran 333 tarihinde şoför muâvinliğine nasb edilmiş ve vesikasını almışdır. 27 Mart 334.

Levent Şahverdi Arşivi

[s.21]

Numro: 20

Haziran 333; kaput (1), caket (1) pantolon (1), çorap (1), fotin(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

Mart 334; fotin, hasır

11 Nisan 334; yazlık elbisesi, kabalak, çorap, çamaşır.

Şile Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Şile'nin Hacıkasım Mahallesi'nden

İranî Abbas oğlu Hüseyin.

Tevellüdü: 300. Dühulü: 11 Mart 333. Künye numrosu: 2154.

Asl adresi: Şile'nin Hacıkasım Mahallesi'nden İranlı Abbas.

Zatî eşyası: Çamaşır.

[s.22]

Numro: 21

Haziran 333; kaput (1), çorap (1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), kabalak (1),arka çantası (1), kuşak (1).

Makriköy Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Kemerburgaz Karyesinden

Yani oğlu Hıristo.

Tevellüdü: 302. Dühulü: 29 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu: 2144

Haydarpaşa'dan firar etmişdir.

[s.23]

Numro: 22

Haziran 333; kaput (1), caket (1) pantolon (1), fotin(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

Levent Şahverdi Arşivi

10 Nisan 334; hasır, fotin, çamaşır, çorap

11 Nisan 334; yazlık elbise, kabalak.

Ödemiş Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Ödemiş'in Ermeni Mahallesi'nden

yorgancı Hacı David oğlu Aram.

Tevellüdü: 301. Dühulü: 28 Nisan 333. Künye numrosu: 2330.

Asl adresi: Ödemiş Kazası'nın Ermeni Mahallesi'nde biraderi saatçı Kârînin Ohennesyan.

Zatî eşyası: bavul, battaniye, ufak minder, ufak yasdık.

Merkūm 11 Haziran 334 tarihinde Kol Zabiti Bahaeddin Efendi'nin refakatinde İstanbul'a gitmişdir.

[s.24]

Numro: 23

Haziran 333; caket (1) pantolon (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), beğlik (1), arka çantası (1), kuşak (1).

Mart 334; fotin (1).

11 Nisan 334; hasır, çamaşır, çorap, yazlık elbise, kabalak.

Akbaş On Numrolu Hizmet Bölüğü'nden

Dersaâdetli Halil Oğlu Ali.

Tevellüdü: 308. Dühulü: 30 Teşrin-i evvel 332. Künye numrosu: 1895.

Kumandanlığın 2 Kanun-ı evvel 333 tarih 20 numrolu inhası zîrinde muharrer Erbil Hat Kumandanlığı'nın 2580 numro ve 23 Kanun-ı evveyl 333 tarihli derkenarı mucibince 1 Kanun-ı sâni 334 tarihinden itibaren onbaşılığa ref' edilmişdir.

[s.25]

Numro: 24

Haziran 333; kaput (1), caket (1), pantolon (1), fotin (1).çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı

Levent Şahverdi Arşivi

(1), kabalak (1) iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

11 Nisan 334; hasır, kabalak, çamaşır, çorap, fotin.

Edirne Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Edirne'nin Kasab Abdülaziz Mahallesi'nden

Bohor Yasef oğlu Yanto.

Tevellüdü: 301. Dühulü: 22 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu: 2019.

[s.26]

Numro: 25

Haziran 333; caket (1), pantolon (1), çorap(1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

Mart 334; fotin (1).

10 Nisan 334: hasır, çamaşır, çorap.

11 Nisan 334: yazlık elbise, kabalak.

Üsküdar Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Üsküdar Burhaniye Mahallesi'nden

Mehmed oğlu Hayri.

Tevellüdü: 313. Dühulü: 6 teşrin-i evvel 332. Künye numrosu: 1968.

1 Eylül 333 tarihinde şoförlüğe nasb ve vesikasını almışdır. 27 Mart 334.

[s.27]

Numro: 26

Haziran 333; caket (1), pantolon (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), beğlik(1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

10 Nisan 334; hasır, fotin.

11 Nisan 334; çorap, yazlık elbise, çamaşır, kabalak.

Cihangir Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Vilayeti'nin Mahviyar[64] Mahallesi'nden

Abdullah oğlu mühtedi Ali Fuad.

Tevellüdü: 302. Dühulü: 22 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu: 2016.

Asl adresi; Beyoğlu Kalyoncu Kulluk Kurdela Sokağı'nda 120 Numroda Abdullah oğlu Ferid biraderi.

Eşya-yı zâtîsi; battaniye, yatak, yasdık, bavul.

[s.28]

Numro: 27

Haziran 333; caket (1), pantolon (1), fotin(1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

10 Nisan 334; hasır,. çamaşır, çorap, yazlık elbise, kabalak.

Hasköy Ahz-ı asker Şubesi'nden .

Sinanpaşa Mahallesi'nden Yumak Sokağı'nda

Hüseyin Efendi oğlu Şükrü.

Tevellüdü: 300. Dühulü:25 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu: 2023.

Asl adresi: Sinan Paşa Mahallesi'nde Yumak Sokağı'nda 23 numrolu hanede Şükrü'ye.

Eşya-yı zâtîsi: yorgan, yasdık, çamaşır.

19 Teşrin-i evvel'de Erbil Merkez Hastahanesi'ne yatırılmışdır.

26 Teşrin-i evvel'de taburcu olarak ki'tasına iltihak etmişdir.

[s.29]

Numro: 28

Haziran 333; caket (1), pantolon (1), fotin(1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), arka çantası (1), kuşak (1), hasır.

Cihangir Ahz-ı asker Şubesi'nden.

64 Metinde ( ) şeklinde geçmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin ağa Mahallesi'nde Lale Sokağı'nda.

Sabetay oğlu Kohen David.

Tevellüdü: 305. Dühulü: 16 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu: 2003.

Grup Kumandanlığı'nın emri üzerine tamirhanede kullanılmak üzere 22 Eylül 333 tarihinde Kol ile alakası kat' olunmuşdur.

4 Teşrin-i evvel'de Birinci Kol'a misafireten bırakılmışdır.

[s.30]

Numro: 29

Haziran 333; caket (1), pantolon (1), çorap(1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

11 Nisan 334; hasır. fotin, Çorap, çamaşır, kabalak, yazlık elbise.

Boğaziçi Ahz-ı asker Şubesi'nden,

Yeniköy Köybaşı Caddesi'nden

Haçarsum oğlu Betros.

Tevellüdü: 303. Dühulü: 9 Teşrin-i sâni 332. Künye numrosu: 1966.

Asl adresi; Üsküdar'da Selamsız'da Silahdar Bahçe Sarraf Sokağı'nda Seferkiyan Akaretlerinde Jesis ve Kazazyan hanesi.

Zâtî eşyası; bavul.

22 Eylül 33'de Musul Merkez Hastahane'ye reft.

30 Teşrin-i evvel 333'de taburcu edilerek ki'tasına iltihak etmişdir.

[s.31]

Numro: 30

Haziran 333; kaput (1), caket (1), pantolon (1), fotin, (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), kabalak (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1), hasır.

Üsküdar Ahz-ı asker Şubesi'nden,

İcadiye'de Kayalıoğlu Sokağı'nda

Tatyos oğlu Nubar.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevellüdü: 298. Dühulü: 10 Şubat 333. Künye numrosu: 2113.

Asl adres: Şişli'de Sarmaş Sokağı'nda Papuçyan Tatyos oğlu Nubar hanesi.

Zâtî eşyası; bavul, karyola, battaniye, yasdık.

Bera-yı memuriyet Dersaâdet'e izam kılınmışdır. Avusturya Otomobil Grub Kumandanlığı tarafından. 20 Nisan 334. Yevmiye ve maaşı Mayıs'dan itibaren.

[s.32]

Numro: 31

Haziran 333; kaput (1), caket (1), pantolon (1), fotin, (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), kuşak (1), arka çantası (1), hasır.

11 Nisan 34; çamaşır, çorap, yazlık elbise, kabalak, fotin.

Cihangir Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Kazancı Mahallesi ve Caddesi'nden

Ohennes oğlu Markoviç

Tevellüdü: 298. Dühulü: 15 Şubat 332. Künye numrosu: 2126.

Asl adresi: Beyoğlu Banka altında Hacıishak Sokağı'nda Horasancıyan apartmanında Ohannes oğlu Markoviç

Zâtî eşyası: bavul.

14 Teşrin-i evvel 33'de Erbil Merkez Hastahanesi'ne reft.

18 Teşrin-i sâni 33'de taburcu edilerek ki'tasına iltihak etmişdir.

[s.33]

Numro: 32

Haziran 333; kaput (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), iş elbisesi (1),beğlik (1), çamaşır (1), kuşak (1), arka çantası (1), hasır.

Aksaray Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Levent Şahverdi Arşivi

Hoşkadem Mahallesi'nde sakin. Sivas Vilayeti'nin Gürün Mahalesi'nde Yanyalı oğullarından müteveffa Hasan Sıdkı oğlu Salih Zeki.

Tevvellüdü: 295

Dühulü: 2 Şubat 332,

Nasbı: 1 Kanun-ı sâni 334.

Künye numrosu: 2082.

21 Kanun-ı evvel 333 tarih ve 20 numrolu inhası zîrinde muharrer Erbil Hat Kumandanlığı'nın 23 Kanun-ı evvel 333 tarih ve 2581 numrolu der-kenarı mucibince 1 Kanun-ı sâni 334 tarihinden itibaren Onbaşılığa terfi' edilmişdir. 28 Kanun-ı evvel 333.

Merkûm lüzumuna mebni 11. Kol'a muvakkaten verilmişdir. Ba- ılm u haber, 12 Şubat 334.

[s.34]

Numro: 33

Haziran 333; kaput (1), caket (1), pantolon (1), fotin, (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), Kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1), hasır.

11 Nisan 34; yazlık elbise, fotin, çorap, kabalak, çamaşır.

Aksaray Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Alacamescid Çakırağa Mahallesi'nden

müteveffa Yusuf Efendi oğlu İsmail Hakkı.

Tevellüdü: 298. Dühulü: 13 Şubat 332. Künye numrosu: 2122.

Asl adresi; Aksaray civarında Langalı gurbunda 12 numrolu hanede İsmail Hakkı

Zâtî eşyası: karyola, sandık, bir ufak el çantası.

Levent Şahverdi Arşivi

[s.35]

Numro: 34

Haziran 333; kaput (1), pantolon (1), fotin, (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1), hasır.

11 Nisan 34; yazlık elbise, çorap, çamaşır, fotin, kabalak.

Sultanahmet Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Karaköy Hüseyin Çelebi Mahallesi'nde Orhaniye Caddesi'nde

İlya oğlu Yasef .

Tevellüdü: 299. Dühulü: 9 Şubat 333. Künye numrosu: 2106.

Asl adresi; Şişli'de Osmanbey Caddesi'nde 15 numrolu hanede pederi İlyâ.

Zâtî eşyası; karyola, bavul, battaniye, yatak, yorgan, yasdık, cinbik.

[s.36]

Numro: 35

Haziran 333; bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), beğlik (1), pantolon (1), fotin, (1), çorap(1), pamuklu (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1), hasır.

11 Nisan 34; fotin, çamaşır, çorap, yazlık elbise, kabalak.

Teşvikiye Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Pangaltı'da Cedidiye Sokağı'nda

Boğos oğlu Edvar.

Tevellüdü; 303. Dühulü; 4 Teşrin-i sâni 332. Künye numrosu;1923.

30 Eylül 33'de Musul Merkez Hastahanesi'ne reft.

22 Teşrin-i evvel 33'de taburcu olarak ki'tasına iltihak etmişdir.

[s.37]

Numro: 36

Haziran 333; kaput (1), çorap(1), pantolon (1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1), hasır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mart 334; fotin, (1).

11 Nisan 34; yazlık elbise, kabalak, çamaşır, çorap.

Kadıköy Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Caferağa Mahallesi'nin Cemalî Sokağı'ndan

Yani oğlu Mihal.

Tevellüdü; 302. Dühulü; 22 Teşrin-i sâni 332. Künye numrosu; 2150.

[s.38]

Numro: 37

Haziran 333; çorap(1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1), hasır.

11 Nisan 34; fotin, çamaşır, kabalak, yazlık elbise, çorap,

Beşiktaş Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Cihannüma Çırağan Caddesi'nden

Sebuhî oğlu Nubar.

Tevellüdü; 299. Dühulü; 2 Teşrin-i sâni 332. Künye Numrosu; 1928.

Asl adresi; Beyoğlunda Feridaraba(?) Sokağı'nda[65] 24 numroda Nubar.

Zatî eşyası; Çanta, yüzük (2), altun (2)

[s.39]

Numro: 38

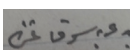
Haziran 333; kaput (1), pantolon (1), fotin, (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1), hasır.

10 Nisan 34; Fotin, çorap, yazlık elbise, kabalak, çamaşır.

Eyübsultan Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Karabaş Balat Mahallesi'nin Yazıcıcam?[66] Sokağı'nda

---

65 Metinde () şeklinde geçmektedir.

66 Metinde () şeklinde geçmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mişon oğlu David.

Tevellüdü; 298, Dühulü; 12 Şubat 332. Künye numrosu; 2176.

Adresi; mutabık

Zâtî eşyası; bavul, ufak sandık.

Merkûm 9 Mayıs 334 tarihinde Lekeli hummadan Sincar Hastahanesi'ne[67] gönderilmişdir. 12 Temmuz 334 tarihinde kesb-i afiyet ederek bir hafta istirahatle taburcu edilmişdir.

[s.40]

Numro: 39

Haziran 333; kaput (1), pantolon (1), fotin, (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

10 Nisan 334; fotin, çorap, çamaşır.

11 Nisan 334; Yazlık elbise, kabalak.

Cihangir Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Hüseyinağa Feridiye Sokağı'nda

Betros oğlu Ağob

Tevellüdü; 294. Dühulü; 17 Mart 333. Künye numrosu; 2163

Asl adresi; Pangaltı Caddesi'nde, 69 numroda validesi.

Zâtî eşyası; Bavul 2 adet.

15 Eylül 33'de Musul Merkez Hastanesi'ne reft.

19 Teşrin-i evvel 33'de taburcu edilerek ki'tasına iltihak etmişdir.

[s.41]

Numro: 40

Haziran 333; kaput (1), caket (1), pantolon (1), fotin, (1), çorap(1), pamuklu (1), şerid kemer (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1). Hasır.

67 Sincar, günümüzde Musul'a bağlı ilçe merkezidir. (N.K.)

Levent Şahverdi Arşivi

10 Nisan 334; fotin, çamaşır, çorap.

11 Nisan 334; yazlık elbise, kabalak.

Sivrihisar Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Sivrihisar Şeyh Mahallesi'nden

Mehmed oğlu İsmail mahdumu Ahmed.

Tevellüdü; 297, Dühulü; 12 Mart 333, Künye numrosu; 2155.

Haziran 334 tarihinde Merkez Hastahanesi'ne yatırılmışdır.

[s.42]

Numro: 41

Haziran 333; kışlık elbise (1), fotin, (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), kuşak (1), yemek kabı (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), arka çantası (1), hasır.

10 Nisan 334; Yazlık elbise, fotin, çamaşır, çorap, kabalak.

Kirmasti Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Şeyhmüftü Mahallesi'nden

Müteveffa Mustafa oğlu Cin Ali.

Tevellüdü; 300. Dühulü; 26 Mart 333. Künye numrosu; 2189.

10 Temmuz 333 tarihinde şöför muâvinliğine nasb ve vesikasını almışdır. 27 Mart 334.

[s.43]

Numro: 42

Haziran 333; kaput (1), kabalak (1), ekmek torbası (1), fotin, (1), kışlık elbise (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), yemek kabı (1), arka çantası (1), kuşak (1).

Mart 334; fotin (1).

10 Nisan 334; çamaşır, çorap, kabalak, yazlık elbise.

Dersaâdetde Aksaray Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Kâtib Kasım Mahallesi'nden

Yorgi oğlu Mihal.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevellüdü: 313. Dühulü; 1 Eylül 332. Künye numrosu; 1644.

1 Temmuz 333 tarihinde Gülek Hastanesi'ne yatırılmışdır. 1 Ağustos 33 tarihinde ki'tasına iltihak etmişdir.

Asl adresi: bâlâdadır.

Zâtî eşyası; yokdur.

[s.44]

Numro: 43

Haziran 333; caket (1), pantolon (1), fotin, (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), ekmek torbası (1), matara (1), yemek kabı (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1). Hasır.

Beşiktaş Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Kastamonu'nun Honsalar Mahallesi'nden

Ohannes oğlu Artin İğneciyan.

Tevellüdü; 309. Dühulü; 19 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu; 2004.

24 Haziran 333 tarihinde Haydarpaşa'dan firar etmişdir. Taburca malumatları vardır.

[s.45]

Numro: 44

Haziran 333; kaput (1), caket (1), pantolon (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

Fatih Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Todori oğlu Yovan.

Tevellüdü; 297. Dühulü; 12 Mart 333. Künye numrosu; 2156.

24 Haziran 333 tarihinde Haydarpaşa'dan firar etmişdir. Taburca malumatları vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

[s.46]

Numro: 45

Haziran 333; kaput (1), çorap(1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), kabalak (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

Makriköy Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Kemerburgaz Karyesi'nden,

Yani oğlu Hıristo.

Tevellüdü; 302. Dühulü; 29 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu; 2144.

24 Haziran 333 tarihinde Haydarpaşa'dan firar etmişdir. Sehven iki def'a yazılmışdır.

[s.47]

Numro: 46

Haziran 333; fotin, (1), pamuklu (1), bel kemeri (1), gözlük (1), matara (1), ekmek torbası (1), yemek kabı (1), iş elbisesi (1), beğlik (1), çamaşır (1), arka çantası (1), kuşak (1).

Süleymaniye Ahz-ı asker Şubesi'nden.

Şemseddin Molla Gürani Mahallesi'nden, Darüşşifa Caddesi'nde

Ömer oğlu Halil.

Tevellüdü; 309/311. Dühulü; 13 Şubat 332. Künye numrosu; 2123.

24 Haziran 333 tarihinde Haydarpaşa'dan firar etmişdir.

(s.48, 49) ("1 silah, 1 kasatura, 40 fişenk teslim aldım" şeklinde iki sayfa silah teslim kayıtları var)

[s.50]

Otomobil Taburu Zâbitânından

Muvazzaf Zabit Vekili

Karagümrük'te Lüküncüler Caddesi'nde 37 numrolu hanede sâkin mütekâidîn-i askeriyeden Hasan Necib Bey mahdumu Bahaeddin, Şam.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevellüdü; 313. Mektebe dühulü; 6 Mart 329. Talimgaha dühulü; 22 Kanun-ı sâni 331.

Tabura Dühulü; 6 Nisan 331. Nasbı; 15 Haziran 333. Künye numrosu; 1026.

Kuleli İdadi-i askeriyesinin üçüncü sınıfından mezun.

15 Mayıs? 331 Çamalan'a reft.

12 Eylül 332 Konya Otomobil Kol Kumandan Muâvinliğine

24 Haziran 333 Musul 12 Numrolu Osmanlı Otomobil Kol Kumandanlığı'na

Asl adresi; Dersaâdet Makriköy Postanesi karşısında mütekâidîn-i askeriyeden pederi Hasan Necib Beğin hanesi.

Terfi sureti

Muhabere ve Muvasala Kıtaatı Müfettiş-i Umûmiliği'nin 1797 numrolu 9 Temmuz 33 tarihli tezkere suretidir.

Otomobil Taburunda müstahdem muvazzaf zabit namzedi Bahaeddin Efendi bin Hasan Necib'in 15 Haziran 333 tarihinden itibaren Zabit Vekilliği'ne terfii bi't-tensib 23 Haziran 333 tarihinden itibaren muamele-i kaydiyesi îfâ kılındığı makam-ı nezaret penahîden mevrûd 9/5484 numrolu ve 2/7/33 tarihli tezkerede iş'ar kılınmışdır.

Mühür: Kıtaât-ı Muhâbere ve Muvâsala Müfettiş-i Umumiliği

9 Temmuz 33

Musul'da Osmanlı Otomobil Kol Kumandanlığı'na

Kolunuzda müstahdem muvazzaf zabit namzedi Bahaeddin Efendi bin Hasan Necib'in zabit vekilliğine terfii hakkındaki emrin bir süreti bâlâya derc ile tebliğ olunur.

Tabur Kumandanı Namına Hüseyin Hüsnü

Mühür: Otomobil Taburu Kumandanlığı- 27 Temmuz 33.

Levent Şahverdi Arşivi

[s.51]

Burdur Ahz-ı asker Şubesi'nden

Burdur Sancağı'nın Dirseklik Mahallesi'nden

10 Numrolu Osmanlı Otomobil Kolu Şoför Muâvini

Babayusuf oğullarından Salih oğlu Osman

Tevellüdü; 306. Dühulü; 1 Teşrin-i evvel 332. Künye numrosu; 1971.

17 Nisan 334 tarihinde Kola âmedi.

Nisan maaş ve yevmiye Kol'dan almışdır.

Beğlik Eşyası:

Taburdan alınan 9 Mart 333: yağmurluk (1), fotin (1), kabalak (1), çamaşır (1), avcı yeleği (1), çorap (1), siyah elbise (1).

Altıncı Ordu'dan alınan 1 Nisan 333; yazlık elbise (1),

5 Temmuz 333; yemeni (1),

20 Kanun-ı evvel 333; yazlık elbise (1), çamaşır (1), çorap (1).

11 Nisan 334; yazlık elbise (1).

[s.52]

(Bu sayfa boştur)

[s.53]

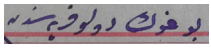
Beşiktaş Ahz-ı asker Şubesi'nden

Yanya'nın Boğukdülü? Karyesi'nden[68]

Dimitri Oğlu Hristo

Tevellüdü; 294. Dühulü; 18 Mart 333. Künye numrosu; 2165

21 Temmuz 334 tarihli Onbirinci Kol Kumandanlığının müzekkeresiyle mezkur koldan amedi.

68 Metinde () şeklinde geçmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

[s.54]

Biga Ahz-ı asker Şubesi'nden

Biga Kasabası'nın Hacısa'di Mahallesi'nden

Mehmet oğlu Şevket.

Tevellüdü; 294, Dühulü; 6 Mart? 333, Künye numrosu; 2239

21 Temmuz 334 tarihli Onbirinci Kol Kumandanlığı'nın müzekkeresiyle mezkur koldan amedi.

[s.55]

Uzunköprü Ahz-ı asker Şubesi'nden

Yenicekarlı Karyesi'nden

Sufillü oğlu Ali oğlu Ahmed.

Tevellüdü; 302. Dühulü; 29 Kanun-ı sâni 332. Künye numrosu; 2007

21 Temmuz 334 tarihli Onbirinci Kol Kumandanlığı'nın müzekkeresiyle mezkur koldan amedi.

[s.56]

Babaeski Ahz-ı asker Şubesi'nden

Babaeski'nin Varoç[69] Mahallesi'nden

Arnavud Kostanti oğlu Dimitri.

Tevellüdü; 298. Dühulü; 8 Şubat 332. Künye numrosu; 2103

21 Temmuz 334 tarihli Onbirinci Kol Kumandanlığının müzekkeresiyle mezkur koldan amedi.

[s.57]

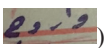
Beşiktaş Ahz-ı asker Şubesi'nden

Sivas Vilayeti'nin Koçhisar Kazası'ndan Mehmed oğlu Yahya

Tevellüdü; 301. Dühulü; 2 Mart 333. Künye numrosu; 2132

21 Temmuz 334 tarihli Onbirinci Kol Kumandanlığının müzekkeresiyle mezkur koldan amedi.

---

69 Metinde () şeklinde geçmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

VUKÛAT DEFTERİ- 15 Eylül 33

[s.96]

Ligor oğlu Vasil

10 Eylül 33 seferinde bir yay kırdığı mevsuk rapordan anlaşılmakla yevmiyesinden 50 kuruş kat‘ edilecektir. Afv edilmişdir.

Halil oğlu Ali

11 Eylül 33 öğle vaktinde otomobillerde nöbet beklemekde iken başı açık oturduğunu bizzat gördüğümden bu def’aya mahsus olmak üzere (vazife gayri bir zamanda) 3 saat ceza nöbeti bekleyecektir.

İshak Osman

14 Eylül 33 Şirkat seferinden avdet ederken Hamamü’l alîl de fazla beklenildiği halde aç gözlülüğünden boğazının önünü alamadığından otomobiline yetişemediği görüldüğünden beş sopa meydan dayağı atılacaktır.

Yorgi Mihal

14 Eylül 33. Nöbeti esnasında silahı iki parça kırdığından Divan-ı harbe teslimi icab ederse de bu sefere mahsus olmak üzere imali içün yevmiyesinden 50 kuruş kat‘ edilecek ve efrad muvacehesinde 10 sopa darb edilecektir.

14 Eylül 33 seferinde: **Hemparsum Betros, Mehmed Sabri, Mehmed Durmuş, Rağıb Necib, İsmail Hakkı**, sefer esnasında otomobillerini fevkalâde bir suretde idare etdiklerinden kendilerine beyan-ı teşekkür edüb yevmiyelerinden hariç olarak ikişer yevmiye fazla para alacaklardır.

İmza (Bahaeddin)

(Kol zabiti)

[s.97]

16 Eylül 33

Şükrü Onbaşı: 15-16 Şirkat seferinde arabasını horpah kullandığından dört saat gece nöbetini bekleyecektir. (vazifesinden hariç bir zamanda).

Levent Şahverdi Arşivi

Emr-i yevmî

Kışlanın dâhil ve hârici kirlidir. Nezafet imandandır. Herkes nezafeti sevdiğinden kışla dâhiline sigara izmariti atılmaması. Ve yerlere tükürülmemesi tavsiye olunur.

17 Eylül - 33'ten itibaren otomobillerde nöbet sırf muâvinlere aitdir. 24 saatte bir kere değişmek şartıyla üç kişi tefrik edilecek. Seferden her vazifeden ve angaryadan muafdırlar. Ancak vazifelerine fazla dikkat edilmesi ve fevkalâde temiz kıyafet giyilmesi şayan-ı teveccühdür. Yat borusu, sekizbuçukda olduğu halde küçük zâbitânın dokuzbuçukda yatdıkları ve yüksek konuşduklarını duyuyorum. Maa't-teessüf efrada bir nümûne-i timsal[70] olacakları halde bu halleri şayan-ı teessüfdür. Arkadaşlık zamanı başkadır. Vazife başkadır. Binaenaleyh herkes vazifesine ciddiyetle sarılmalıdır. Bu emirleri Başçavuşdan beklerim. 17 Eylül 33. İmza (Bahaeddin).

[s.98]

Emr-i yevmî

Sabah işbaşı sekiz ila on arasındadır.

İş hitamından sonra hariçde vazifesi olanlar her halde çavuşlardan birinin malumatıyla gidecekdir. Aksi hali şiddetle tecziye edeceğim.

Akşam yoklamaları muntazam olacak ta'dâddan sonra hârice kimse çıkmayacaktır.

Ta'dâdda iş başında bulunmayanları fena halde tecziye edeceğim.

Küçük zâbitânın verecekleri emirleri dinlemeye mecbur olduğunuz gibi yanlarına resmî gidilecektir.

Bölük emini İsmail Hakkı

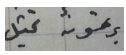
Aşçıbaşı ve iâşe Heyeti Şükrü'dür.

Bu emirlerden hârice çıkanları fena halde kalblerini kıracağım.

31 Kanun-ı sâni 334.

Bahaeddin

---

70 Metinde, nümune-i temsil () şeklinde geçmektedir. Anlam doğruluğu açısında "nümûne-i timsâl" olmalıdır. (N.K.)

Levent Şahverdi Arşivi

[s.99]

Emr-i yevmî

Gaybubetimde Kolun nizam ve intizamına bir halel gelmediğinden umuma bilhassa küçük zâbitâna beyan-ı teşekkür ederim.

Musul'daki Ordu Levâzım Anbarı'ndan güç hal ile 15 çift postal 25 çift çorabla 20 kat çamaşır kolumuz namına aldım. Bi't-tabi bu postallar burada almayanlara tevzi' edilecek. Diğer eşyalar da en ihtiyaçlı görülenlere verilecektir. Musul'daki otomobil kollarına Teşrin-i sâni ve Kanun-ı evvel yevmiyeleriyle Şubat yevmiyelerini verdiler. Siz de bundan mahrum olmayub yakında alacaksınız.

Bu iki ay zarfında ümid edilmeyecek bir suretde kaht[71] olacaktır. Paranızı boş yere sarf edeceğinize erzak alub saklasanız daha münasibdir.

Kışlanın dâhilindeki nizam ve intizama, (efradın kalk ve yat zamanları, iş başları, yemek vakitleri, yoklama) el hasıl her bir hususat, sırf Vasil Çavuş mesuldür.

Otomobillerin vakt-i hareketleri (sefer zamanı, iş başı) el-hasıl otomobillerin her bir hususatından Başçavuş Kemaleddin mesuldür.

Ali Çavuş şoför olmak hasebiyle, Vasil ve Kemal'in gaybubetlerinde vekaletlerini îfa edecektir. 25 Mart 334

Kol Zabiti- Bahaeddin

[s.100]

Emr-i yevmi

Yani Mihal: Otomobil zâbitânından bir efendiye askerin en büyük şerefi olan resm-i tazimi îfa etmediğinden umum efradın muvâcehesinde kendisine teessüf ile terbiyesine yakıştıramam.

Mehmed Sabri: Çavuşlara karşı serkeşane muamelelerini bi'z-zat müşâhede ediyorum. Vallahi bir daha gördüğümde fena halde tecziye ettiğim gibi başka bir kola sürgün ederim.

71 Kuraklık (N.K.).

Levent Şahverdi Arşivi

Odaların derununda hiçbir kimsenin sigara kullandığını görmeyeyim. Sıhhat-i umumiyye ve hıfzü's-sıhhaya dokunur. Herkes sigarayı hariçte kullansın.

Fuad ve Rağıb Necib: Gece devriyesi hîn-i teftişde merkûmânın bu geceki nöbet esnalarında vazifelerini îfa etmemekde ve otomobillerin derûnunda oturduklarını görmüşlerdir. Bu def'aya mahsus olmak üzere ikişer gün kışla, ve aynı saatten itibaren ikişer saat ceza nöbeti verilmişdir. Bu cezalar künyelerinizin üzerine şerh verilecektir. İkinci def'a tekrarında meydan dayağı atılacağı umuma tebeyyün ederim. Ve bundan sonra her gece Avusturyalılar tarafından devriye çıkılacağından vazifenize ehemmiyetle dikkat ediniz.

Bahaeddin

OTOMOBİL KOLU İLE İLGİLİ YAZIŞMALAR – (defterin arkasından öne doğru; s. 183- 162)

(ilk iki sayfa kesilmiş)

[s.183]

Numro: 15

Musul, Merkez Kumandanlığı'na , 9 Kanun-ı evvel 33.

Numro: 16

Musul, Musul'da On Numrolu Otomobil Kolu Türk Kumandanlığı'na (telgraf)

Numro: 17

Tercüman Yasef'dir. 29 Kanun-ı evvel 33.

Numro: 18

Musul, Musul'da 10 Numrolu Osmanlı Otomobil Kolu Türk Kumandanlığa, 31 Kanun-ı evvel 33. Teklif kağıdının ikmali içün.

Numro: 19

Musul, Musul'da 10 Numrolu Osmanlı Otomobil Kolu Türk Kumandanlığa, 1 Kanun-ı sâni 334.

Levent Şahverdi Arşivi

Numro: 20

Musul, Musul'da 10 numrolu Osmanlı Otomobil Kolu Türk Kumandanlığa, 4 Kanun-ı sâni 334.

Numro: 21

Musul, Musul'da Avusturya Otomobil Kollları Kumandanlığa, 6 Kanun-ı sâni 334.

Numro: 22

Musul, Musul'da Avusturya Otomobil Onuncu Kol Kumandanlığa, 8 Kanun-ı sâni 334. Telgraf

Numro: 23

Musul, Musul'da Otomobil Grub Kumandanlığa, 8 Kanun-ı sâni 334.

[s.182]

Numro: 24

Musul'da 10 Numrolu Otomobil Kolu Kumandanlığa 10 Kanun-ı sâni 334, telgraf; Betros Efendi hakkında Kol'a teslim edeceği paraya aid.

Numro: 25

Musul'da Sivrihisarlı ile muâvinin ılm u haberinin i'tasına .

Numro: 26

Musul'da 10 Numrolu Otomobil Kumandanlığa, telgraf. 14 Kanun-ı sâni 334; Ahmet ile muâvinin iâşe ve yevmiyelerinin temin edilüb edilmediği (hakkında)

Numro: 27

Musul'da 10 numrolu Otomobil Kumandanlığa, telgraf. 14 Kanun-ı sâni 334; Salih Efenhdi'ye Sivrihisarlı ve muâvinin iâşeleri ilm u haberi 8 Kanun-i sâni'den itibaren.

[s.181]

Numro: 28

Hat Kumandanlığı'na; Otomobil zâbitânının harp madalyalarını hangi tarihte aldıkları. 15 Kanun-ı sâni 334.

Levent Şahverdi Arşivi

Numro: 29

Musul'da Otomobil Kumandanlığa; Müterâkim maâşât hakkında. 10 Kanun-ı sâni 334.

Numro: 30

Hat Kumandanlığı'na; Zâbitânın % 30 nakidden istifade edip etmeyecekleri. 18 Kanun-ı sâni 334.

Numro: 31

Hat Kumandanlığı'na; Efradın elbiseleri hakkında. 18 Kanun-ı sâni 334.

[s.180]

(sayfa boştur).

[s.179]

Numro: 32

Hat Kumandanlığı'na; Harp madalyam içün tahrirat. 18 Kanun-ı sâni 334.

Numro: 33

Otomobil Kumandanlığı'na; Ahmed ve muâvininin iâşe ve yevmiyelerinin tedarik edilip edilmediği. 19 Kanun-ı sâni 334.

Numro: 34, 35

Şoför Sivrihisarlı Ahmed'e; yevmiyeleriyle iâşelerinin Salih Efendi'den temin edileceği. 25 Kanun-ı sâni 334

Numro: 36

Hat Kumandanlığı'na; Tanân isminde (birinin) Kollarda mevcud olmadığı. 26 Kanun-ı sâni 334.

Numro: 37,38

Erbil Noktasına; Sivrihisarlı Ahmed ile muâvinin iâşe ilm u haberinin ihracı. 26 Kanun-ı sâni 334.

Numro: 39

Faik ve İsmail Ahmed'e mektup. 27 minh[72].

72 Bir önceki tarihte yer alan ay ve yılın aynısı anlamında. (N.K).

Levent Şahverdi Arşivi

Numro: 40

Faik ve İsmail Ahmed'e 15 lira. 31 minh., Kanun-ı sâni 334.

Numro: 41

Türk Otomobil Kumandanlığı'na. 8 Şubat 334. 75 notun süratle irsali.

[s.178]

Numro: 42

Sivrihisarlı'ya Zeki'nin gönderdiği ekmek ve erzağın kimler ile olduğu. Mektub. 8 Şubat 334

Numro: 43

Türk Otomobil Kumandanlığı'na tahrirat. 8 Şubat 334.

Numro: 44

Yevmiye tahakkuk cedveli. 11 Şubat 334.

Numro: 45

Sivrihisarlı'ya, Kanun-ı sâni iâşenizi ba posta. Şubat iâşeniz oraca tedarik edilecek, daha yevmiye alınmamışdır. 11 minh.

Numro: 46

Efrada, sabun hakkında. 12 minh.

Numro: 47

Hat Kumandanlığı'na

Zeki'nin ilmühaberi İkinci Kola. 12 minh.

Numro: 48

Hat Kumandanlığı'na

Hastanede sirkat edilen[73] eşya hakkında. 12 minh.

Numro: 49

Otomobil Kumandanlığı'na

Katibin terfii hakkındaki evrakın muamelesi. 22 Şubat 334.

73 çalınan (N.K.).

Levent Şahverdi Arşivi

[s.177]

Numro: 50

Gurub Kumandanlığı'na, terfiim hakkında. 25 Şubat 334.

Numro: 51

Gurub Kumandanlığı'na, tahrirat, Samuel'in iâşe ilmühaberi.

Numro: 52

Otomobil Zabiti Ahmed Efendi'ye mektub. 5 Mart 334.

Numro: 53

Salih Efendi'ye telgraf. Para ile 75 not içün. 5 Mart 334.

Numro: 54

23 Mart 334. Ordu Levâzım Anbarından.

12 Numrolu Otomobil kolu içün- Fotin:15, çorap:25, çamaşır:20

11 Numrolu Otomobil kolu içün- Fotin:20, çorap:30, çamaşır:20

12 Numrolu Otomobil kolu içün- Fotin:13

12 Numrolu Otomobil kolu içün- Fotin:8, çorap:16, çamaşır:11

Bölük Emini, Kol Kumandanı, Gurub Kumandanı- imzalar.

Numro: 55

14 Nisan 334 Kerkük Mıntıka Müfettişliği'ne, nişan hakkında.

Numro: 56

12 Nisan 334, Levâzım Riyaseti'ne, yevmiyeler hakkında.

Numro: 57

17 Nisan Erbil Hattına, nişan hakkında.

Numro: 58

Akşehir Ahz-ı asker şubesine, Ali Çavuş hakkında tahrirat görderilmiştir.

Numro: 59

Nubar'ın silahı hakkında tahrirat. Gurub Kumandanlığı'na. 21 Nisan 334.

Levent Şahverdi Arşivi

[s.176]

Numro: 60

Gurub Kumandanlığı'na portatif çadır hakkında tahrirat. 23 Nisan 334.

Numro: 61

Gurub Kumandanlığı'na iskemle içün tahrirat. 23 Nisan 334.

Numro: 62

Sabetay'ın ilmühaberi. Nokta'dan. 3 Mayıs 334.

Numro: 63

Üçüncü Kol Kumandanlığı'na, Ali Çavuş'un bir derece terfii hakkında.

12 Mayıs 34.

Numro: 64

Kerkük'e hareket. 12 Mayıs 334.

Numro: 65

Tahrirat.

Numro: 66

İsmail Hakkı'nın bir derece terfii, Dersaadet Otomobil Taburu'na re'sen.

Numro: 68

Necib, Hüseyin Şükrü, Cin Ali, Yasef, Durmuş. 27 Mayıs'dan itibaren ilmühaberleri verilmişdir.

Numro: 69

Faik hakkında, 25 Mayıs 334.

[s.175]

Numro: 70

İnzibat Bölüğü Kumandanlığı'na, Faik hakkında tahrirat. 31 Mayıs 34.

Numro: 70

Faik'in tahliyesi hakkında. 1 Haziran 334.

Levent Şahverdi Arşivi

Numro: 71

Teşvikiye Şubesi'nden Edvar'ın mezuniyeti hakkında. 25 Nisan 334.

Numro: 72

Vasil Çavuş'un bir derece terfii hakkında. 7 Haziran 334.

Numro: 73

Umum Avusturya Prag Kolları Kumandanlığı'na

Yusuf oğlu İsmail Hakkı'nın mezuniyeti hakkında istid'a. 24 Haziran 334.

Numro: 74

Umum Avusturya Prag Kolları Kumandanlığı'na

Hüseyin oğlu Şükrü'nün mezuniyeti hakkında istid'a. 24 Haziran 334.

Numro: 75

Kol Kumandanlığı'na

Ali Çavuş'un mezuniyeti hakkında istid'a mazbataları. 26 Haziran 334.

Numro: 76

Nokta Kumandanlığı Cânib-i Alîsine

Kol'un sekiz kalem evâni-i nühasiyesinin[74] kalaylanması hakkında takrir. 28 Haziran 334. 12 Numrolu Otomobil Kolu Kumandanı.

[s.174]

Numro: 77

Oniki Numrolu Avusturya Prag Otomobil kolu Kumandanlığı Canib-i Alisine

Kolun Dersaâdet'den hîn-i hareketinde mevcudu kırkbir neferden ibaret iken bunlardan bir kısmının gaybubiyetinden dolayı elyevm mevcudu otuzüç olup bunlardan yedisi de hastahanede bulunduğundan mevcud şöför ve muâvinler otomobilleri kâfi gelmeyüb mukaddema otomobil müfettişliğinden şeref-mevrûd emirnamede Yüzbaşı Tevfik Bey maiyyetinde bulunan park efradından lüzumu kadar taleb olunması iş'ar buyurulmuş ve el-yevm iki şöför altı muâvine eşedd-i ihtiyaç hasıl olmuş bulunduğundan celbi hususunda müsâade buyurulması ma'ruzdur. 28 Haziran 34

74 Bakır kap kacağın (N.K.)

Levent Şahverdi Arşivi

Oniki Numrolu Otomobil Kolu

Osmanlı Zabit Vekili

Numro: 78

Burusa Ahz-ı asker Şubesi'nden

İshakşah Mahallesi'nden

Atanaş oğlu Jorc (298)

Merkez Kumandanlığı Ser-Tabib-i Aliyyesine

Bâlâda künyesi muharrer nefer Dersaâdet'den vuku bulan taleb üzerine i'zam kılınacağından muayenesinin icrasıyla icab eden raporlarının i'tasına dair tahrirat. 28 Haziran 334.

Numro:79

Umum Avusturya Otomobil Kolları Grub Kumandanlığı Canib-i Alîsine

Sebuh Nubar'ın postadan aldığı emanet paketi derununda noksan çıkan eşya hakkında istid'a. 1 Temmuz 34.

Numro:80

Avusturya Hastahanesi Tababet-i Aliyyesine

Fuad, Karabet, Jorc, M.Ali, M. Sabri, edvardan bazılarının hastalık bahanesiyle işten kaçtıklarına ve bunlardan tema'ruz edenlerden hastaneye kabul buyurulmaması hakkında. 7 Temmuz 34.

[s.173]

Numro: 81

Oniki Numrolu Otomobil Kolu Kumandanlığı Canib-i Alîsine

Ali Fuad, Karabet, Jorc, M. Ali, M.Sabri, David, Edvar

Bâlâda muharrer neferlerin bazılarının temâruz ederek hastahaneye yatdıklarından bu gibilerin hastahanede alıkonulmayıb vazifelerine gönderilmeleri 28 Haziran 34 tarih ve 77 Numrolu tahriratla Yüzbaşı Tevfik Bey'in park efradından iki şoför altı muâvinin celbi hususunda tahrirat. 7 Temmuz 34.

Levent Şahverdi Arşivi

Numro: 82

12 Numrolu Otomobil Kolu Kumandanlığı'na

Bu sabah Tel Halaf'a[75] hareket eden 9 Numrolu arabanın ikibuçuk saatlik mesafede tranpeti kırıldığından mezkur arabaya tranpet götürmek üzere bir arabaya emir buyurulması hakkında takrir. 9 Temmuz 34.

Numro: 83

12 Numrolu Otomobil Kolu Kumandanlığı'na ve Grup Kumandanlığı'na

Bugün bayram[76] olduğundan efradın serbest bulunmalarına müsâade edilmesine dair. 10 Temmuz 334.

Numro: 84

Musul Nokta Kumandanlığı'na

Onikinci Kol efradından Burusalı Atanaş oğlu Jorc Otomobil Umuru Müfettişliği'nin emrine atfen Burusa'ya varıb gelmek üzere onbeş gün bulunduğu menzil müfettişliğinin 7 Temmuz 334 tarihli mezuniyet vesikasından anlaşılmakla esnâ-yı râhda iâşeleri içün muvakkat iâşe ılm-u haberinin i'tası ma'ruzdur. 13 Temmuz 334.

[s.172]

Numro: 85

Nokta Kumandanlığı'na

1 adet müsvedde kayıd defteri, 1 adet tahrirat defteri, 1 adet maâşât ve yevmiye bordro defteri, 1 adet otomobillerin seyr ü seferine aid defter, 1 adet malzeme âlât ve edevât defteri, 1 adet jurnal kaydı defteri, 10 kalem, 2 şişe mürekkeb, 100 kağıt.

75 Tel Halaf: günümüzde Şanlıurfa'nın Ceylanpınar İlçesi'nin hemen karşısındaki Resulayn'ın yaklaşık 2 km batısında yer alan tarihî ve kültürel özelliği olan bir kasabadır. (N.K.)

76 10 Temmuz (Miladi: 23 Temmuz) 'Iyd-i millî. (N.K.)

Levent Şahverdi Arşivi

Kolumuz bundan bir sene evvel İstanbul'dan hareket etmiş ve bu ana kadar kırtasiye namına on para almamışdır. Bâlâda müfredatı murakkam altı defterin Kolun eşedd-i ihtiyacı bulunduğu gibi kırtasiyesizlik yüzünden müşkilata tesadüf edilmektedir. Kolumuzun ise mahiye 50 kuruş kırtasiyeye eşedd-i ihtiyacı bulunduğundan meblağ-ı mezkurun diğer kollar misüllü mah be mah i'tasıyla müterakim matlubatımızdan salifü'l-arz defâtirin tedarik ve i'tası hususunun istikmali ma'ruzdur. 15 Temmuz 334.

Numro: 86

Menzil Levâzım Riyaseti'ne

2 adet sandalye, 1 masa, 1 evrak vaz'ına mahsus sandık.

Kolda bâlâda müfredatı murakkam dört adet eşyaya eşedd-i ihtiyaç bulunduğundan imali ve i'tası hususunda lazım gelenlere emr ü havale buyurulması ma'ruzdur. 15 Temmuz 334.

Numro: 87

Dersaâdet Aksaray Ahz-ı asker Şubesi'nden Alacamescid Çakırağa Mahallesi'nin Tekyearkası Sokağı'ndan Yusuf oğlu İsmail Hakkı, tevellüdü 298.

Merkez Kumandanlığı Ser-Tababeti Canib-i Alîsine

Bâlâda künyesi muharrer nefer mezunen Dersaâdet'e azimet edeceğinden muayenesinin icrasıyla icab eden raporlarının i'tasına dair. 16 Temmuz 334.

Numro: 88

Dersaâdet Sultanahmed Ahz-ı asker Şubesi'nden Karaköy Hüseyin Çelebi Mahallesi'nde Orhaniye Caddesi'nde İlyâ oğlu Yasef, tevellüdü 299.

Merkez Kumandanlığı Ser-Tababeti Aliyyesine

Bâlâda künyesi muharrer nefer mezunen Dersaâdet'e gideceğinden muayenesinin icrasıyla icab eden raporlarının i'tasına dair. 16 Temmuz 334.

Levent Şahverdi Arşivi

[s.171]

Numro:89

Musul Nokta Kumandanlığı'na

Altı nefer şoför yarın ale's-sabah Demirkapı'ya azimet edeceklerinden üçer günlük iâşelerinin temin buyurulması ma'ruzdur. 16 Temmuz 334.

Numro:90

Nokta Kumandanlığı'na

İki nefer şoför yarın ale's-sabah Harput'a gideceklerinden bir aylık iâşelerinin temin ve i'tası hususunun istikmal buyurulması ma'ruzdur. 16 Temmuz 334.

Numro:91

12 numrolu Otomobil Kolundan İlyâ oğlu Yasef (tevellüdü 299),

Yusuf Efendi oğlu İsmail Hakkı (tevellüdü 298).

Nokta Kumandanlığı'na

Bâlâda künyeleri muharrer iki nefer Dersaâdet'de kalmak üzere birer mah mezun oldukları Altıncı Ordu-yı Hümayun Menzil Müfettişliği'nin 26525 numrolu vesikalarından anlaşıldığından merkûmânın esnâ-yı râhde iâşelerinin istikmali içün muktezi ilm u haberlerinin i'tası ma'ruzdur. 19 Temmuz 334.

Numro:92

Altıncı Ordu Posta Sahra Müfettişliğine

12 Numrolu Otomobil kolu Posta mutemedi Yusuf oğlu İsmail Hakkı mezunen Dersaâdet'e gitmiş olduğundan yerine mezkur Kol efradından Kirkor oğlu Kiğork tayin edilmekle 'ba'dema emanet ve havalenâmelerin merkūma i'tası ma'ruzdur. 22 Temmuz 334. Teşvikiye Ahz-ı asker Şubesi'nden Kirkor oğlu Kiğork.

Levent Şahverdi Arşivi

[s.170]

Numro:93

Umum Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı'na

Kolda bulunan efradın gözlükleri olmadığından esnâ-yı râhde tozdan muzdarib oldukları gibi, ekserisi gözünden şikayet etmekde ve bu yüzden gerek şoför ve gerekse muâvinlerinin otomobilleri sevkinde kırılmasına sebebiyet verilmekte oldukları cihetle şu mahzurun önü alınmak üzere otuzsekiz adet gözlüğün Altıncı Ordu-yı Hümayun Levâzım Anbarı'ndan ahzı hususuna müsâade buyurulması ma'ruzdur. 24 Temmuz 334.

Numro:94

Başçavuş muâvini

Oniki Numrolu Otomobil kolu efradından

Ligor oğlu Vasil (tevellüdü 301)

Künyesi bâlâda muharrer Ligor oğlu Vasil Kolumuz zâbitân ve efradının evrak-ı resmiye ve gayr-i resmiye ile kıymetli ve kıymetsiz her türlü emanetlerini Altıncı Ordu-yı Hümayun Sahra Postahanesi'nden almak üzere Oniki Numrolu Otomobil Koluna mutemed tayin kılınmış ve künyesi zirindeki mahtûm mührü tatbik ittihaz kılınacağını mübeyyin dört nüsha mazbata tanzim kılındı. 25 Temmuz 334.

Numro:95

Umum Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı'na

12. Otomobil Kolu efradının Mayıs Haziran Temmuz odun istihkakları olan beş mazbata muhteviyatı 1490 kilo 300 gram odundan bu ana kadar hiçbir şey alınamamışdır. Müracaat vukuunda Levâzım riyaset-i aliyyesinden emr olmadıkça verilemeyeceği ifade edilerek bu husus içün de 24 Temmuz 334 tarih ve 1103 numrolu müzekkere ile müracaat olunduğu anlaşılmış ise de el-yevm bir cevab zuhur etmemiş ve odunsuzluk yüzünden efradın asabları tabii olunmadığı ve şikayet tevali etmekde bulunduğu cihetle mezkur odunun hiç olmazsa nısfının bari i'tasına müsâade buyurulması hususunun Levâzım Riyaset-i Aliyyesi'ne iş'arı ma'ruzdur. 26 Temmuz 334.

Levent Şahverdi Arşivi

[s.169]

Numro:96

Umum Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı'na

Nubar'ın mezuniyet istidası zîrine

Bâlâda muharrer olduğu üzere müsted'ı Nubar'ın mazereti anlaşılmakda olduğu maa emsali misüllü mezuniyetine müsâade buyurulması ma'ruzdur. 29 Temmuz 334.

Numro:97

Umum Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı'na

Şoför Sabri, İsmail Ahmed, Mişon David, Cin Ali, Mehmed, Durmuş imzalı istidalar zîrine.

İfâ-yı muktezasına müsâade buyurulması ma'ruzdur. 30 Temmuz 334.

Numro:98

Umum Avusturya Kolları Kumandanlığı'na

Mezuniyet talebini havî beş kıta istid'a takdim kılınmakla münasibinin tefrik ve istidasının mevki-i muameleye vaz-'ı menût-ı re'yi âli-i kumandanîleridir ol babda. 30 Temmuz 334.

Numro:99

Umum Avusturya Kolları Kumandanlığı'na

Malum-ı alileri olduğu üzere Nokta'dan odun veriyorlar. Levâzım Riyaset-i Aliyyesi'nden ise henüz tebligat icra edilmemişdir. Bi'z-zarur efradın necası otomobillerde bulunan …[77] ile yapılıyor ise de burada bulunanlardan bazıları bozuk olduğundan lütfen tamirlerine müsâade buyurulması ma'ruzdur. 1 Ağustos 334.

Numro:100

Oniki Numrolu Otomobil Kolu Kumandanlığı'na

1334 senesi şehr-i Ağustos 3. Pazar gecesi saat 12 ve 1 nöbetçi Onikinci Kol efradından Mustafa oğlu Hüseyin Ali nöbet esnasında uykuya dalarak

77 Silik okunamadı.(N.K.)

Levent Şahverdi Arşivi

vazifesinde terâhî eylediği[78] anlaşılmakla diğerlerine ibret olmak üzere tecziyesini istirham eylerim. 3 Ağustos 334.

[168]

Numro:101

Umum Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı'na

Merbut muameleli evrakda künyesi muharrer Salih oğlu Ali 17 Teşrin-i sâni 33 tarihinde 1 Kanun-ı evvel 33 tarihinden itibaren çavuşluğa alınmasını Ordu-yı Hümayun Menzil Müfettişliği emriyle nasb edildiği kaydından anlaşılmış ve bu ana kadar vazifesini hîn-i ika edildiğinden Başçavuş Muâvinliğine terfii iltimas edildiği halde taburda kaydının bulunamaması dolayısıyla Çavuşluğa terfii emr ve işar buyurulmuş ise de müstahıkk-ı terfi' bulunduğundan mağduriyetine mahall kalmamak üzre bir derece daha terfii hususunun istikmali menut-ı re'y-i âli-i kumandanîleridir olbabda. 8 Eylül 334.

Numro:102

Oniki Numrolu Avusturya Otomobil Kolu Kumandanlığı Aliyyesine

Merkez Kumandanlığı'nın 6 Eylül 334 tarih ve 53 numrolu tahriratı merbutdur.

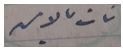
Dört numrolu arabanın şoförü Artin Karabet ile Rağıb oğlu Necib mevcuden izam kılınmış ise de bunlar meyanında Avusturya şoförü ....[79] bulunduğundan merkûmla beraber her üçünün izamı menût-ı ra-yi alî-i kumandanîleridir. 10 Eylül 334.

Numro:103

Menzil Levâzım Riyaseti'ne

Kolumuz efradının odun istihkakları verilmediğinden müşkülata tesadüf edilmekde ve bu yüzden makamât tasdî' edilmekde ise de Onuncu ve Onbirinci Otomobil Kollarına ita buyurulan müsâade misüllü Hamamü'l- alîl[80]

78 Gevşeklik gösterdiği.

79

80 Metinde "Hamam-ı âli" yazılmıştır. Hamamü'l-alîl, Kükürtlü kaplıcalarıyla bilinen Musul'un güneyinde Dicle'nin batısında bir kasaba (N.K.)

Levent Şahverdi Arşivi

civarındaki ormandan kat' edilerek kendi vasıtamızla nakl edilmek üzere lütfen dörtbin kilo odunun kat'ına dair mezuniyet vesikasının i'tası hususunun istikmalini istirham eylerim olbabda ferman. 14 Eylül 334.

[s.167]

Numro:104

Şişli'de Otomobil Taburu Kumandanlığı Canib-i Alisine

Oniki Numrolu Prag Otomobil kolu efradından merbut künye pusulasında isimleri muharrer üç nefer 15 ve 20 Temmuz 334 tarihlerinde mezunen memleketlerine gitdikleri halde bugüne kadar avdet etmemiş ve bu yüzden diğer efrad mezuniyetden istifade edemedikleri gibi mensub oldukları kıtalarına iltihaklarının evâmir-i mübellağa ahkâmından bulunmakla merkûmûnun sürat-i izamlarına delalet buyurulması babında emr ü irade. 27 Eylül 334.

Numro:105

Burusa Ahz-ı asker Şubesi Riyaseti'ne

Burusa'nın İshakşah Mahallesi'nden Atanaş oğlu Corc Kolumuz efradından iken Dersaâdet Otomobil Müfettişlik Aliyyesi'nin emrine atfen 16 Temmuz 34 tarihinde onbeş gün mezuniyetle memleketine izam kılınmış ise de bu ana kadar kıtasına iltihak etmediği cihetle bu yüzden diğer efrad mezuniyetden istifade edememektedir. Bu kabil mezun efradın kıtalarına iltihak etdirilmesi evâmir-i mübellağa ahkâmından bulunmakla tesri-i sevkine inayet buyurulması ma'ruzdur. 27 Eylül 334.

Numro:106

Aksaray Ahz-ı asker Riyaseti'ne

Aksaray Alacamescid Çakırağa Mahallesi'nden Müteveffa Yusuf Efendi oğlu İsmail Hakkı Kolumuz efradından olub olbabdaki emrine tevfikan 20 Temmuz 334 tarihinde bir mah mezuniyetle terhis kılındığı halde el-yevm icabet etmemiş ise de bu kabil mezun efrad avdet etmedikçe diğerlerinin gönderilmemesi emri iktizasından bulunmuş ve mezun efrad ise kıt'a-i ahara verilmeyerek behemehal mensub olduğu kıt'aya iltihakı da evâmir-i mübellağadan bulunmakla diğer arkadaşlarının mağduriyetlerine mahall kalmamak üzere merkûmun tesri-i sevkine müsâade buyurulması ma'ruzdur. 27 Eylül 334.

Levent Şahverdi Arşivi

[s.166]

Numro:107

Sultanahmed Ahz-ı asker Riyaseti'ne

Sultanahmed Ahz-ı asker Şubesi'nden ve Karaköy Hüseyinçelebi Mahallesi'nde Orhaniye Caddesi'nden olub Şişli'de Osmanbey Caddesi'nde onbeş numrolu hanede mukim Kolumuz efradından İlyâ oğlu Yasef 20 Temmuz 34 tarihinde bir mah müddetle mezunen memleketine gitdiği halde bu ana kadar kıtasına iltihak etmediği ve mezun giden efrad avdet etmedikçe diğerlerinin gönderilmemesi ve bu kabil efraddan hiçbir suretle başka kı taya nakl edilmeyerek behemehal mensub oldukları kıtalarına izamları ol babdaki emrname iktizasından bulunduğundan merkûmun te'hir-i sevkine meydan vermeyerek bir an evvel izamına müsâade buyurulması ma'ruzdur. 27 Eylül 334.

Numro:108

12 Numrolu Otomobil Kolu Kumandanlığı'na

Kolumuz efradından Atanaş Corc Burusa, Yusuf oğlu İsmail Hakkı Aksaray, İlyâ oğlu Yasef Şişli'de Osmanbey Caddesi numro:15.

Bâlâda isimleri muharrer üç nefer 20 Temmuz 334 tarihinde bir ay mezuniyetle İstanbul'a gitmiş iseler de izamları içün Otomobil Taburu Kumandanlığı ve şubeleri riyasetlerine yazıldığı ma'ruzdur. İhtirâmât eylerim efendim. 28 Eylül 334.

Numro:109

Kollar Kumandanlığı'na

Otuzsekiz takım kışlık takım elbise ile otuzsekiz çift kunduranın levâzım anbarından ahzına dair müzekkere. 1 Teşrin-i evvel 334.

(Bir sayfa boş)

[s.164]

Numro: 113

Nokta Kumandanlığı'na

Levent Şahverdi Arşivi

Oniki Numrolu Otomobil Kolu efradından altı nefer sefere gideceklerinden üçer günlük iâşelerinin temini içün lâzım gelenlere emr buyurulması ma'ruzdur. 4 Teşrin-i evvel 334.

Numro: 114

Nokta Kumandanlığı'na

12 Numrolu Otomobil efradından altı nefer sefere gideceğinden üçer günlük iâşelerinin temini ma'ruzdur. 8 Teşrin-i evvel 334.

Numro: 115

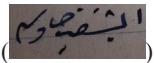
Merkez Kumandanlığı'na

Oniki numrolu Prag Otomobil Kolu efradı mukaddema takdim kılınan cedvelde künyeleri muharrer olduğu üzere otuzbeş neferden ibaret olub bunlardan onikisi seferde bulunmaları sebebiyle eski vesikaları yedlerinde bulunduğu ve burada mevcud bulunan yirmiüç neferin vesikaları atiye merbuten takdim kılındığından ifa-yı muktezasına müsâade buyurulması ma'ruzdur. 10 Teşrin-i evvel 334.

Numro: 116

12 Numrolu Otomobil Kolu Kumandanlığı'na

Posta otomobiline bilâ-vesika bir binbaşı ile iki nüfus ailesini irkab etdikleri iddiasıyla maznun-ı aleyhim Oniki Numrolu Otomobil kolu efradından iki numrolu otomobilin Avusturyalı şoförü İşkıt Çavuş[81] ve Osmanlı Şoförü Faik ve muâvini Tuflî haklarında icra kılınan tahkikat neticesinde mir-i mumaileyhi ve ailesini Demirkapu Nokta Kumandanı zorla hatunlar vasıtasıyla irkab ve posta memurunun şikayetini dinlemediği anlaşılmış ve şu hale nazaran vesikası olub olmadığının ve kimdir nereye gidiyordur ve orada ne suretle irkab edilmişdir. Bu cihetleri salifü'z-zikr Demirkapu Nokta Kumandanlığı'nca malum olacağından mumaileyhden tahkik-i keyfiyet buyurulması ma'razıyla işbu evrak maa teferruat takdim kılındı. 10 Teşrin-i evvel 334.

81 Metinde () şeklinde geçmektedir.(N.K.).

Levent Şahverdi Arşivi

(s.163)/

Numro: 117

Betros oğlu Ağob imzalı istid‘a zîrîne

Kollar Kumandanlığı’na

İfâ-yı muktezasına müsâade buyurulması ma‘razıyla takdim kılındı. 11 Teşrin-i evvel 334.

Numro: 118

Nokta Kumandanlığı’na

Enis, Fuad, Necib şoför Kerkük’e gideceklerine dair.

Oniki Numrolu Otomobil kolu efradından dört nefer Kerkük’e sefere gideceklerinden yarınki kumanyalarının i‘tasıyla ‘ılm ü haberlerinin 20 Teşrin-i evvel 334 tarihinden itibaren tanzimi ve yedlerine i‘tasına müsâade buyurulması ma‘ruzdur. 18 Teşrin-i evvel 334.

Numro: 119

Nokta Kumandanlığı’na

Oniki Numrolu Otomobil Kolu efradından bir nefer sefere gideceğinden bir günlük kumanyasının i‘tasıyla 24 Teşrin-i evvel 334 tarihinden itibaren ılm ü haberinin i‘tasına müsâade buyurulması ma‘ruzdur. 22 Teşrin-i evvel 334.

Numro: 120

Nokta Kumandanlığı’na

Oniki Numrolu Otomobil Kolu efradından bir nefer sefere gideceğinden bir günlük kumanyasının i‘tasıyla 22 Teşrin-i evvel 334 tarihinden itibaren ‘ılm u haberinin i‘tasına müsâade buyurulması ma‘ruzdur. 22 Teşrin-i evvel 334.

[s.162]

Numro: 121

Nokta Kumandanlığı’na

Oniki Numrolu Otomobil Kolu şoförlerinden Yani oğlu Mihal’in Koldan alakasının kat‘ıyla malzeme deposunda istihdamı 19 teşrin-i evvel 334 tarihli

Levent Şahverdi Arşivi

müzekkerede malzeme Depo Kumandanlığı'ndan bildirilmekle ol vechle ılm ü haberinin i'tası ma'ruzdur. 24 Teşrin-i evvel 334.

Numro: 122

Nokta Kumandanlığı'na

Oniki Numrolu Otomobil efradından onbir nefer bu kerre bir ay vazife(ye) gideceklerinden bir günlük iâşelerinin teminiyle maâşât vesâiki[82] ılm ü haberlerinin i'tası hususunun istikmâl buyurulması ma'ruzdur. 25 teşrin-i evvel 334.

Numro: 123

Dersaâdet Otomobil Taburu Kumandanlığı'na

Oniki Numrolu Otomobil Kolu efradından Efendi oğlu Şükrü'nün müstehak-ı terfî' bulunduğundan 20 Teşrin-i sâni 334 tarihinden itibaren onbaşılığa terfi'i mukteza bulunduğundan ol vechle künyesine işaret buyurulması ma'ruzdur. 20 Teşrin-i sâni 334.

DEFTER İÇİNDE VARAK HALİNDEKİ PERAKENDE NOTLAR-KAYITLAR

(1)[83]

Cihangir Ahz-ı asker Şubesi'nden

Hüseyinağa Mahallesi'nin Lale Sokağı'nda

Sabetay oğlu Kohen David

Tevellüdü; 305. Dühulü; 14 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu; 2003

Gurup Kumandanlığı'nın emri üzerine tamirhanede istihdam edilmek üzere 22 Eylül 333 tarihinde Kol'dan alakası kat' edilmişdir.

…

Üsküdar Ahz-ı asker Şubesi'nden

İcadiye Kayserilioğlu Sokağı'nda

82 Orijinal metinde "vesikatı" şeklinde geçmektedir (N.K.)

83 Bu numaralar, her bir varaka ayrı olmak üzere, tarafımızdan verilen varak numaralarını ifade etmektedir.(N.K.).

Levent Şahverdi Arşivi

Tatyos oğlu Nubar

Tevellüdü; 298. Dühulü; Şubat 333. Künye numrosu; 2113

Avusturya Otomobil Gurup Kumandanlığı tarafından 20 Nisan 334 tarihinde bera-yı memuriyet Dersaâdet'e izam kılınmışdır.

…

Aksaray Ahz-ı asker Şubesi'nden

Hoşkadem Mahallesi'nde sakin Sivas Vilayeti'nin Küre Mahallesi'nde

Yanyalıoğullarından Sıdkı oğlu Salih Zeki

Tevellüdü; 295, Dühulü; Şubat 332, Nasbı; 1 Kanun-ı sâni 334, Künye numrosu; 2082

Merkūm lüzumuna mebni Onbirinci kola muvakkaten verilmişdir. 12 Şubat 334.

…

Beşiktaş Ahz-ı asker Şubesi'nden

Beyoğlu Manya Sokağı'nda

Petro oğlu Aleksandros

Tevellüdü; 292, Dühulü; 27 Mart 333, Künye numrosu; 2191

Gurup Kumandanlığı'nın emri üzerine 2 Eylül 333 tarihinde Kol'dan alakası kat' edilerek Avusturya hizmetine verilmişdir.

…

Ödemiş Ahz-ı asker Şubesi'nden

Ödemiş'in Ermeni Mahallesi'nden

yorgancı Hacı David oğlu Aram

Tevellüdü; 301, Dühulü; 28 Nisan 333, Künye numrosu; 2330

Merkūm 11 Haziran 334 tarihinde Kol zabiti refakatinde İstanbul'a gitmişdir.

Levent Şahverdi Arşivi

(2)

Hasköy Ahz-ı asker Şubesi'nden

Kiremitçi Ahmet Çelebi Kızılminare Sokağı'nda

David Oğlu Samuel Levi

Tevellüdü; 307, Dühulü; 8 Şubat 332, Künye numrosu; 2099

Merkūm 2 Mart 334 tarihinde Kolumuzdan alakası kat' edilerek tamirhaneye verilmişdir.

…

Kadıköy Ahz-ı asker Şubesi'nden

Yeldeğirmeninde Minase Hanı'nda 8 numroda

Yakofes oğlu Sabetay

Tevellüdü; 306, Dühulü; 8 Şubat 332, Künye numrosu; 2024

2 Mayıs 334 tarihinde memuren Dersaâdet'e gitmek üzere 'ılm u haberini almışdır.

…

İhtiyat Levâzım namzedi sınıfı:1

Teşvikiye Ahz-ı asker Şubesi'nden

Şişli'de İzzetpaşa

İstepan oğlu Betros Senan

Tevellüdü; 306, Mekteb-i harbiyeden Dühulü; 6 Teşrin-i evvel 330

Levâzım Mektebi Devresi 7, Numrosu 762, Künye numrosu; 2438

Tabura dühulü; 3 Haziran 333

Erbil Hat Kumandanlığı'nın 3878 numro 27 kanun-ı evvel 333 tarihli Ordu Menzil Müfettişliğine yazılan tahrirat mucebince Koldan ilişkisi kat' edilmiş 29 kanun-ı evvel 333 tarihinde Ordu Menzil emrine hareket eylemişdir. 29 Kanun-ı evvel 333.

…

Ser-Çavuş

Hırka-i şerif Ahz-ı asker Şubesi'nden

Levent Şahverdi Arşivi

Mimarsinan Mahallesi'nden

Ziya Oğlu Kemal

Tevellüdü; 306. Dühulü; Ağustos 330 Nasbı; 16 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu; 2175

18 Mayıs 334 tarihinde devresini ikmal etmek üzere ba ilmü haber Dersaâdet'e reft.

…

(3)

Cihangir Ahz-ı asker Şubesi'nden

Ankara Vilayeti'nin Mahviyar Mahallesi'nden

Abdullah oğlu mühtedî Ali Fuad

Tevellüdü; 302. Dühulü; 22 Kanun-ı evvel 332. Künye Numrosu; 2016

12. Kol efradının hususatını tesviye etmek ve Halep Postahanesi'ne mevrûd emânâtı alıb avdet etmek üzere bâlâda künyesi muharrer Ali Fuad mezun.

(4)

12 Numrolu Osmanlı Otomobil Kolu Efradından –Lekeli Humma

Dersaâdet, Eyübsultan, Karabaş Balat Mahallesi'nden Mişon oğlu David

Dühulü; 29 mayıs 334

Bir hafta istirahat

12 numrolu Osmanlı Otomobil kolu Kumandanlığı'na

Merkûm kesb-i afiyet etmekle taburcu edilmişdir. 12 Temmuz 334

3 Numrolu Menzil Merkez Hastahanesi

Ser Tabibi- Binbaşı- İmza

(5)

19/6/ 34, 4811/8087 – 2 şifre

1- Gerek muharebâtda gerekse kıtaatın hizmet-i dâhiliyesinde mâfevklerinin hüsn-i nazarını kazanmış küçük zâbitân ve efrada hasr edilmek

Levent Şahverdi Arşivi

üzere her bölükden her ay birer nefer memleketine bir ay kalmak üzere mezuniyet verilecektir. Müfettişlik ayrıca 10 kişiye izin verebilir.

2- Mezunen gidecek zâbitân beraberlerinde emirber götürmeyeceklerinden bu gibi mezun giden efrad yollarda zâbitâna hizmet etmek üzere terfik olunmalıdır.

3- Efrada mezuniyet meselesinde hademe ve emirber kayırılmayıb hakikaten elyak olanlara verilmesine son derece dikkat olunmalıdır. Efradın mezuniyet tezkeresi Ordu Kumandanları ve Menzil Müfettişliği tarafından imza edilecektir.

Ordu Müfettişliği

(6)

Serçavuş

Hırka-i Şerif Ahz-ı asker Şubesi'nden

Mimarsinan Mahallesi'nden

Ziya oğlu Kemal

Tevellüdü; 306. Dühulü; 1 Ağustos 330. Künye numrosu; 2175

18 Mayıs 334 tarihinde devresini ikmal etmek üzere ba ilmü haber Dersaâdet'e gitmişdir. Bizden gidilmiş.

Hasköy Ahz-ı asker Şubesi'nden

Kiremitçi Ahmet Çelebi Kızılminare Sokağı'nda

David oğlu Samuel Levi

Tevellüdü; 307. Dühulü; 8 Nisan 333. Künye numrosu; 2099

Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığının 25 Nisan 334 tarihli emriyle tamirhaneye verilmişdir. Park efradı meyanında.

Kadıköy Ahz-ı asker Şubesi'nden

Yeldeğirmeni Minase apartmanında

Kadıköy Caferağa Mahallesi'nden Mühürdar Caddesi'nde

Yakofis oğlu mahdumu Sertabi

Levent Şahverdi Arşivi

Tevellüdü; 306. Dühulü; 8 Şubat 332. Künye numrosu; 2024

3 Mart 334 tarihinde memuren Dersaâdet'e gitmiş avdet etmemişdir. Birinci Kol'da hastahanemizde.

Beşiktaş Ahz-ı asker Şubesi'nden

Beğmanya Sokağı'nda

Petro Aleksandros

Tevellüdü; 292. Dühulü; 27 Mart 333. Künye numrosu; 2191

Gurup Kumandanlığının emriyle 2 Eylül 333 tarihinde Koldan alakası kat' olunarak Avusturya hizmetine verilmiştir.

…

Burusa Ahz-ı asker Şubesi'nden

Burusa'nın İshak Şah Mahallesi'nden

Atanaş oğlu Corc

Tevellüdü; 298. Dühulü; 18 Mart 333. Künye numrosu; 2168

15 Temmuz 334 tarihinde 15 gün mezuniyetle gitmiş ise de avdet etmemişdir. Şubesine yazılmışdır. Bizden gitmişdir.

…

Ödemiş Ahz-ı asker Şubesi'nden

Ödemiş'in Ermeni Mahallesi'nden

Yorgancı Hacı David oğlu Aram

Tevellüdü; 301. Dühulü; 28 Nisan 333. Künye numrosu; 2330

11 Haziran 334 tarihinde Kol Kumandan Muâvini Mülâzım-ı sani Bahâeddin Efendi refakatinde İstanbul'a gitmişdir.

Cihangir Ahz-ı asker Şubesi'nden

Hüseyinağa Mahallesi'nde Lale Sokağı'nda

Sabetay oğlu Kohen David

Tevellüdü; 305. Dühulü; 16 Kanun-ı evvel 332. Künye numrosu; 2003

Levent Şahverdi Arşivi

Gurup kumandanlığı emriyle 22 Eylül 33 tarihinde tamirhaneye verilmiştir. Park efradı meyanında.

…

Üsküdar Ahz-ı asker Şubesi'nden
İcadiyede Kayserilioğlu Sokağı'nda
Tatyos oğlu Nubar

Tevellüdü; 298. Dühulü; 10 Şubat 333. Künye numrosu; 2113

20 Nisan 334 tarihinde berâ-yı memuriyet Dersaâdet'e gitmiş ise de avdet etmemiştir.

…

Aksaray Ahz-ı asker Şubesi'nden
Alacamescid Caferağa Mahallesi'nden
Müteveffa Yusuf Efendi oğlu İsmail Hakkı

Tevellüdü; 298. Dühulü; 13 Şubat 333. Künye numrosu; 2122

20 Temmuz 334 tarihinde izinli gidüp avdet etmemiş. Şubesine yazılmıştır.

Sultanahmet Ahz-ı asker Şubesi'nden

Şişli'de Osmanbey Caddesi'nde 15 numrolu hanede

İlya oğlu Yasef

Tevellüdü; 299. Dühulü; 9 Şubat 333. Künye numrosu; 2106

20 Temmuz 334 tarihinde izinli gidüp avdet etmemiş. Şubesine yazılmıştır.

Künyeleri bâlâda muharrer olan nefer Tevarih-i muhtelifede Koldan infikak etmiş ve el-yevm avdet etmemiş oldukları gibi yerlerine de başkaları gönderilmemiş olduğundan efrad kifayet etmeyecek derecede azdır. Bunların yahud diğer şoför muâvinlerin celbi hususuna müsâade buyurulması ma'razıyla Avusturya Otomobil Kolları Kumandanlığı'na takdim kılındı. 3 Teşrin-i evvel 334

12 numrolu Otomobil Kolu
Osmanlı Zabit Vekili- İmza(Ali Rıza)

…

Levent Şahverdi Arşivi

(7)

Aded: 83

Oniki Numrolu Otomobil Kolu Kumandanlığı Canib-i Alisine

Malum-ı alileri olduğu üzere Dokuz numrolu araba bugün Tel-Halef'e gidiyor idi. İkibuçuk saat kadar giderek yolda tranpeti kırılmış ve yolda kalmıştır. Buradan bir tranpet götürülmesi içün muâvin Cin Ali gelmiş ise de mezkur tranpeti oraya kadar götürmek arkada kabil olamayacağından lütfen burada bulunan arabalardan birine emr vererek mezkur tranpetin arabanın bulunduğu mahalle kadar izamına müsâade buyurulmasını istirham eylerimve te'yid-i ihtiram eylerim efendim. 9 Temmuz 334.

12 Numrolu Otomobil Kolu Osmanlı Zabit Vekili

Ali Rıza (İmza)

*****

(8)

12. Prag Otomobil Osmanlı Kumandanlığı'na

Umum Otomobil Kolları Kumandanlığından telakki ettiğim emre göre tamirhaneye merbut Osmanlı malzeme deposunda muvakkaten istihdam olunan şoför **Yani oğlu Mihal'**in kıtada depoda kalması iktiza etdiğinden sene-i maliye Teşrin-i sâni ibtidasından itibaren Kol'dan ilişiğinin katıyla ilm ü haberinin ona göre tashihi ve neticenin inbası mercudur efendim. 19 Teşrin-i evvel 334.

Prag Otomobil Kolları

Malzeme Depo Kumandanı

Zabit Vekili - İmza

Levent Şahverdi Arşivi

(9)

Otomobil Numrosu	Şoför İsmi	Muâvin ismi	Yedek Şoför ismi	Yedek Şoför ismi
8	Salih Ali Çavuş	Artin Karabet	Ligor Vasil Çavuş	Dimitro Hıristo
2	Ali Onbaşı	Mustafa Faik	Sebuh Nubar	Kostantin Dimitri
4	Ohannes Makriviç	Ragıb Necib	İsmail Ahmed	Mehmet Şevket
6	Haçarsum Betros	Necur Yanto	Betros Agob	Ali Ahmed
7	Mehmed Mehmed Durmuş	Cin Ali Mustafa	Bogos Edvar	Kirkor Kiğork
9	Hüseyin Şükrü	Abbas Hüseyin	Yani Mihal	Alişan Tuflî
10	Mehmed Mehmed Sabri	Yasef Mordehay	Yusuf İsmail	Salih Osman
13	İshak Osman	Mehmed Yahya	İlyâ Yasef	Yorgi Mihal
14	Abdullah Ali Fuad	Üftad Mina	Tatyos Nubar	Atanaş Corc
15	Emin Enis	Mehmed Mehmed Ali	Mişon David	

(10)

Eyyam-ı efal ve harekât-ı mahiyeyi tehattur etdirmek ve bu sebeple de hasbihal ve muhabbet-i refikaneyi bir kat daha tezayüd etdirmeğe yegane vesile olan hulusıyla müşerref olduğumuz 'îd-i saîd-i fıtrınızı[84] tebrik eder ve emsâl-i vefiresiyle müşerref ve her fikrinizde muvaffak bulunmanızı Cenab-ı Bâri'den niyaz eylerim. Böyle eyyâm-ı mübâreke-i İslamiye'nin efrad-ı aileyle birlikte geçirilmesi daha kudsi ve şerefli faaliyetden ise de mukaddes bir vazife uğrunda ailesinden uzak mesâhâlarda îd-i saîdi silahdaşlarıyla birlikde imrar etdirmeği düşünülecek olursa bir insan ve bâ-husus bir asker içün en

84 Ramazan Bayramınızı (N.K.)

Levent Şahverdi Arşivi

büyük şereflerden ma'duddur. Bunu iyice bildiğimden böyle eyyâm-ı mübarekelerde tehatturat-ı mâziyeyi ye'sle yâd etmek her halde vazife başında olan erbab-ı da'atın[85] hevesân-ı nefsaniyesine her türlü darbeler indirmesine de büyük vesileler teşkil edecek olduğundan alâm ve ekdâre[86] sebebiyet vermeksizin vazifeye de devam edecek olursanız, Cenab-ı Hakk sizi (bayramdan) mahrum ettiyse bu vesile ile mükâfat-ı rabbaniyesini görürsünüz.

Şu halde bu vaziyetde vazifemiz Cenab-ı Hakk'a şükürler ve sevgili vatanımızın ve milletimizin düşman tazyiki altından bir an evvel selamete ircâına cehd ü niyaz eylemeye borçluyuz. Cenab-ı Hakk millet-i necibe-i Osmaniye'nin teâli ve terakkisi uğrunda bezl-i saî edenleri muvaffak eylesin amin

****

(11,a)

Üftad oğlu Mina Sultanahmed Ahz-ı asker Şubesi'nden, İstanbul 301.

Bu ana kadar izinli gitmemişdir. Biraderi berâ-yı tahsil İsviçre'ye giderek beş senedir memleketine avdet edememiş validesi Giryagice ile muhtac-ı muavenet oldukları gibi mezbureleri merkûm Üftad oğlu Mina'dan ma'da iâşelerini temin edecek başka maiyyetleri yokdur.

İstanbul'da Gedikpaşa Caddesine.

Kolun mevcudu kırk kişi iken bunlardan beşi mezun gitmiş iseler de haklarında i'zamları içün 27 Eylül 334 tarihinde şubelerine Dersaadet Otomobil Taburu Kumandanlığı'na yazılmışdır. Künyelerini irae eden defter merbutdur.

(11,b)

Kutracı Hüseyin oğlu Şükrü, İstanbul. Müteehhil, iki çocuğu var, dokuz nüfus ailesi var. Biraderi şehid olmakla üç çocuğu nezdinde kalmışdır. Dokuz nüfus ailenin kendisinden başka maiyyeti ve idarelerini temin edecek kimse yokdur. Ailesi tarafından hiç maiyyeti de yokdur. Amucası muhtac-ı muavenet ve nüzuldür.

---

85 alçak, zayıf kişilerin (N.K).

86 elem ve kederlere (N.K.).

Levent Şahverdi Arşivi

Onikinci Kol'da 35 adam vardır. Üç kişi izinli gidüb henüz müddetleri hitam bulmuşdur.

Dersaadet'e.

Artin oğlu Karabet. 301. Müteehhil, bir çocuğu var. Beş nüfuslu aileden ibaret. İhtiyar yetmişbeş yaşında pederi var ise de kendisi muhtac-ı muavenet-dir. Onikinci Kol'da Dersaadet'de Makriköyü'nde ailesi nezdine gidecektir. Bir buçuk seneye garîb bir zamandır buradadır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Avcı, Orhan, **Irak'ta Türk Ordusu**, Vadi yay., Ankara 2004.

Ayverdi, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, (Kubbealtı yay.), I. Baskı, İstanbul 2005.

Çolak, Filiz, "Osmanlı Devletinde Hürriyet Başramı Kutlamaları", **Toplumsal Tarih**, Temmuz 2006, sayı:151.

Ersal, Mehmet, **Nazik Erik- Hayatı Eserleri ve Fikir Dünyası**, Türkiye Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı yay., Ankara 2002.

Köstüklü, Nuri, "Milli Mücadele'de Türk Çocukları ve Bir Destan", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1997, sayı:37.

Köstüklü, Nuri, "Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye 'Şehitler' Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", **9. Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara 2006, s.205- 219.

Köstüklü, Nuri, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları I,** Çizgi Kitabevi yay., Konya 2013.

Köylerimiz, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü yay., Başbakanlık Basımevi, Ankara 1968.

Örses, Tunca - Özçelik, Nizamettin, **I.Dünya Savaşı'nda Türk Askeri Kıyafetleri (1914-1918),** (yayın yeri ve tarihi yok).

Pomiankowzki, Joseph, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü- 1914-1918 I. Dünya Savaşı**, (Tercüme: Kemal Turan), Kayıhan yay., 4. Baskı, İstanbul 2014.

Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî,** Altınpost yay., İstanbul 2012.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu yay., C.1, 8.baskı, Ankara 1988.

Yamak, Sanem, "Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz 'Îd-i Millîsi", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Mart 2008, sayı:38.

(https://www.google.com.tr/maps/place/Iraq/@35.6339576,42.2669181,8.29z/data=!4m5!3m4!1s0x1557823d54f54a11:0x6da561bba2061602!8m2!3d33.223191!4d43.679291) adresinde bulunan Irak haritasından faydalanılmıştır. (Erişim Tarihi: 1-15 Mart 2017).

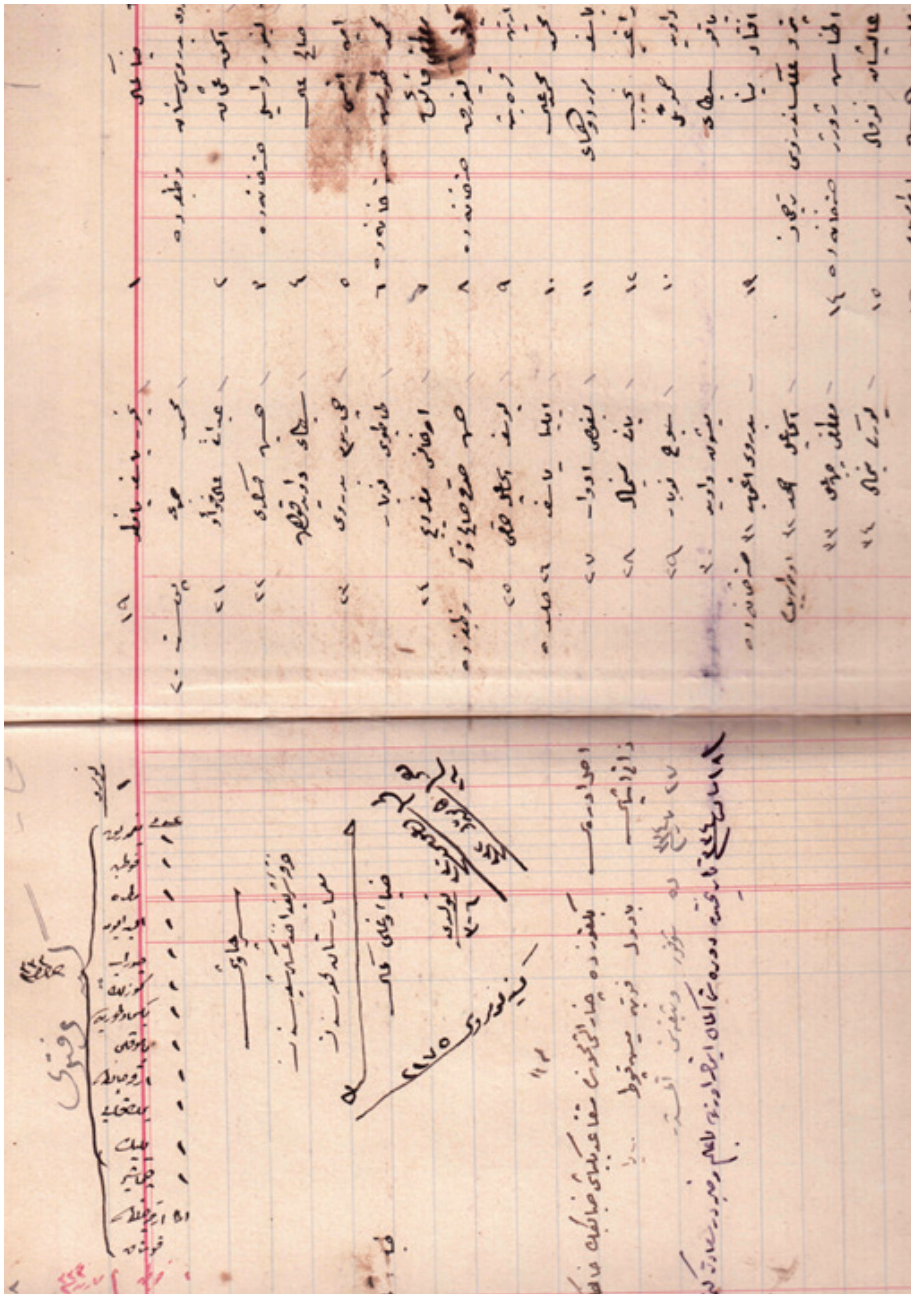
Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

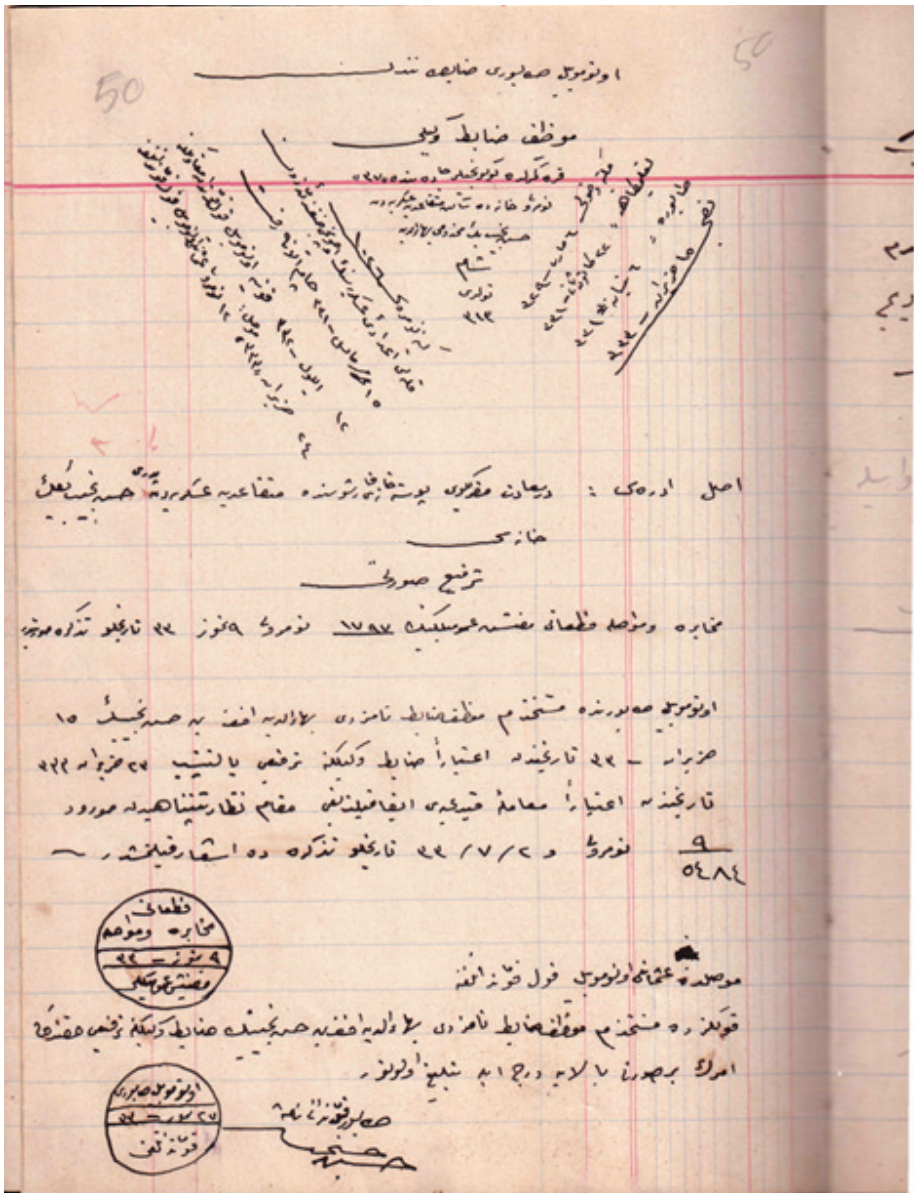
(Defterin kapağı ve bazı sayfalarından örnekler)

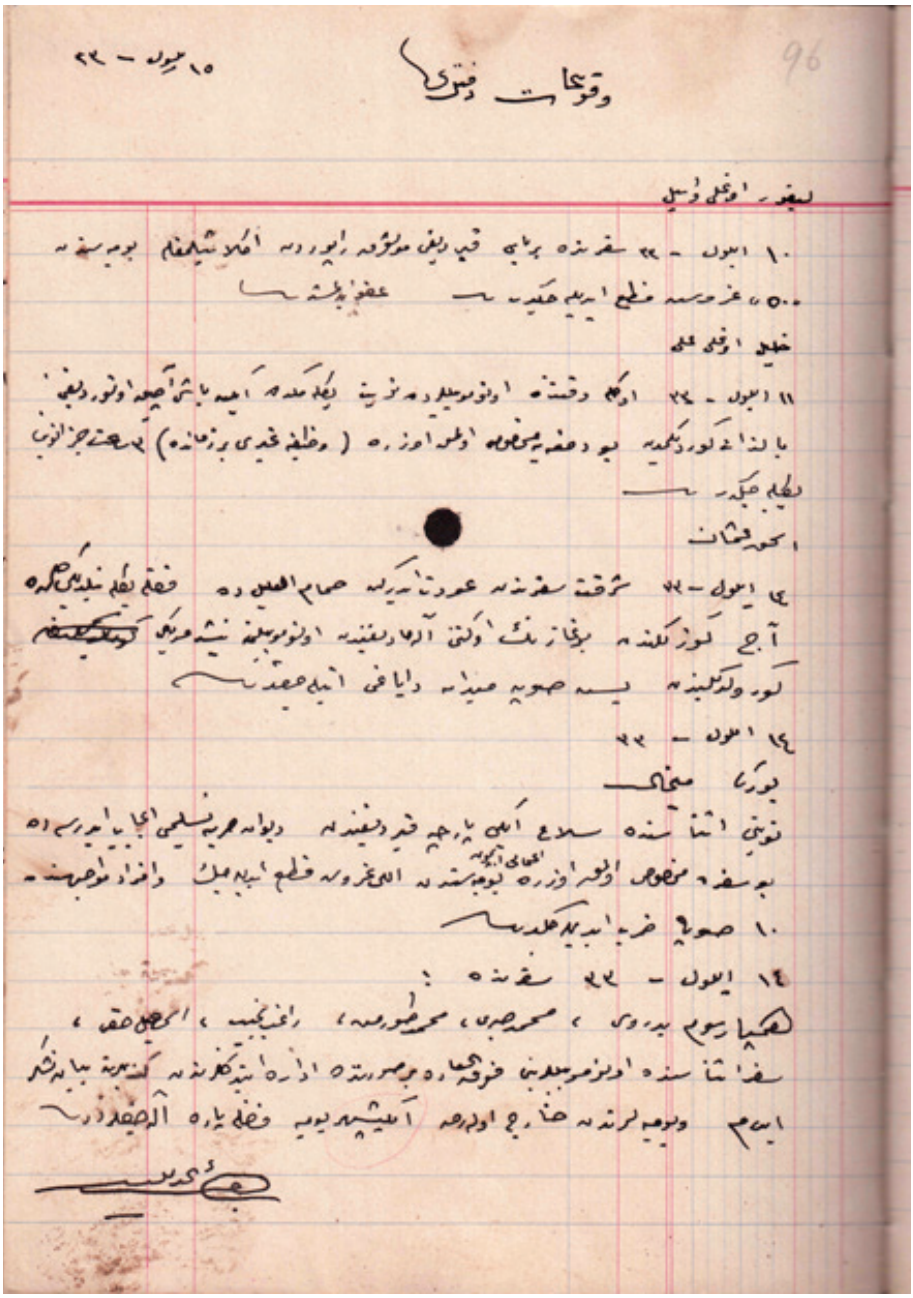
Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

وقوعات دفتری

۱۵ ایلول - ۲۲

96

لیفه - اونجی وسیل

۱۰ ایلول - ۲۲ سفرنده برابه قیه رفیق موتوره رابورده آمادشیلغان بومبه سفره
۵۰۰ غرمه مقلع ایله هکیه عضو یاشته

خلیل اونجی قلعه

۱۱ ایلول - ۲۲ اوکه وقتنده اونومیلیوده نوبته یکه مده ایله باشی آچیه اونور دیغی
بالنه کورکیه بو دفعه یوقلوه اولدوره (وظیفه قیدی برزمانده) یرینه جزانوب
یکه جکدر

محمد قشانه

۱۲ ایلول - ۲۲ شرقته سفرنده عمرونه دیکه حمام الدینده فقط یکه بندیلی کله
آچ کورکنده بوفازنک اوکنی آرمادیغنده اونومیلیغه نیشه مرکی کوملکیلیغنه
کورکنده یسه صوبه میدانه دایانی ایله جکدر

۱۴ ایلول - ۲۲

یورک میخاک

نوبتی آلتا سنده سلوع آلی یاچه قیه دیغنده دیوانه حربه یشلی آجایا یرده
بو سفره مقلوع اولدوزده یومبه سنده الی غرمه قلع ایله یک واغاد مواجه
۱۰ صوبه خرب ایله یکه جکدر

۱۴ ایلول - ۲۲ سفرنده :

لکمیا سوم بیروی ، محمد صبری ، محمد صورمه ، راغب بیک ، اوجی حقی ،
سفر آلتا سنده اونومیلیغه فوقه یکه ده برصورتده اداره بنه کلنده کنیه بابه نشه
ایله ویومیه لرنده خارج اولدوقه آلتیشه یومیه فقط یاره آلیجقدر

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (2) : 98 : 127-180
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 14.06.2017-27.04.2018

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK DENİZ HAVACILIĞI FAALİYETLERİ

UMUT CAFER KARADOĞAN*

ÖZ

Dünyada uçağın bir savaş aracı olarak kullanılması 1911 Trablusgarp Savaşı ile başlar. Yüzyılın başında adından sıkça söz ettirmeye başlayan uçak, dönemin gelişmiş ülkelerinin asker ve sivil otoriteleri tarafından ciddi bir savaş aracı olarak ilgi görmemiştir.

Yüzyılın başında savaş aracı olarak görülmeyen uçaklar, Fransız Mareşal Ferdinand Foch'un deyimiyle "Şahane oyuncaklardı ama ne yazık ki askeri anlamda bir gelecekleri olduğu söylenemezdi." Ancak Foch'un yanıldığı bu konuşmanın, birkaç yıl sonra ispatı Dünya Savaşı sırasında görülecektir.

Birinci Dünya Savaşı, uçakların etkin olarak kullanıldığı ilk askeri mücadele olması açısından önemlidir. Deniz havacılığı ise, bu anlamda dünya üzerinde oldukça farklı bir stratejik öneme sahip savaş aracıdır. Osmanlı Devleti, deniz havacılığı konusunda yine kara havacılığında olduğu gibi ilk adımı atan devletlerdendi ve gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Dünya üzerinde denize inebilen ilk uçak 1912'de havalanmışken, Osmanlı Devleti bu uçağın benzerini 1913 yılında envanterine almıştır.

Deniz havacılığı, Osmanlı Devleti'ne Birinci Dünya Savaşı sırasında oldukça destek olmuştur. Almanlarla yapılan iş birliği sonucunda ülkeye etkin deniz uçakları getirilmiş, deniz uçağı istasyonları kurulmuş, askeri bölükler teşkil edilmiştir. Ancak savaş sırasında yaşanan personel (pilot, teknisyen, rasat) ve parça sıkıntıları deniz havacılığını zorlayan en önemli hususlardan olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uçak, Deniz uçağı, Hava istasyonu, Pilot, Rasat, Flatör, Uçuş Okulu, Balkan Savaşı

* Öğr. Gör., Sinop Ünivesitesi, Sinop/TÜRKİYE, umuttarih@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

TURKISH MARINE AVIATION ACTIVITIES IN THE FIRST WORLD WAR AND NATIONAL STRUGGLE PERIOD

ABSTRACT

The account of the use of aircraft in warfare starts in 1911, with the Turco-Italian War fought in Tripolitania. The airplane, while beginning to draw attention at the start of the century, was nevertheless in no way considered as a serious means of combat by any military or civilian authority of the era.

The words of French Field Marshal Ferdinand Foch, claiming that "the airplane is a very nice piece of toy, but with no future potential for military use", were later to be challenged by the remark of another soldier who had almost lost his left eye due to an aerial bombing by the Italians in the mentioned war, and who would later change the "dire fortune" of a nation, Mustafa Kemal, stating: "the future will be in the skies".

Mustafa Kemal Pasha, having grasped the future importance of aviation, ensured that the Turkish nation concerns itself with the establishment of domestic aeronautical and space industries. The immediate step taken by the new Turkish Republic in the direction of reaching modern capacity in this matter was the foundation of the Turkish Aeronautical Association. The Turks have in the long term been successful in overcoming their deficiencies in this area; even if this was hindered at the start of the century by ever ongoing wars.

Keywords: Aircraft, naval aircraft, air station, pilot, aerial observation, flight training, Balkan Wars

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Dünyada uçak kavramının gündeme gelmesiyle birlikte pek çok ülkenin sivil ve askeri yönetimi duruma müdahil olarak gereken tedbirlerin alınması amacıyla hızla harekete geçmişlerdir. Hızı, kullanışlılığı, muhafazasının kolaylığı, güdümlü balonlara göre avantajlarının yüksekliği sebebi ile uçaklar daha başta tercih edilmiştir.

Askeri maksatlı olarak uçak ilk defa 1909 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde uçurulmuştur. ABD'deki bu birlik tamamen sembolik olarak 2 er ve 1 subayla teşkil edilmiştir. Havadan karaya da ateş ilk defa burada Curtiss marka uçaktan bir subayın Chester marka tüfekle yere nişan almasıyla yapılmıştır[1]. Fransa'da da durum farklı değildir. Uçuş okulunun olmadığı Fransa'da ilk pilotlar sivil eğitim verilen okullardan mezun olan 2 istihkam, 7 topçu subayı 8 Mart 1910'da brövelerini almışlardır[2].

İngiltere'de 1 Şubat 1911'de İstihkam sınıfına bağlı hava taburu kurulmuş, 13 Nisan 1912'de Royal Flying Corporations ve buna bağlı olarak Mayıs 1912'de kara ile deniz unsurları da hemen ardından tesis edilmiştir[3]. 1907'de Zepplinlerle başlayan Alman havacılığı, 1910 yılına ulaşıldığında 11 uçak satın alınarak, 1 Ekim 1912 yılında Askeri Havacılık Servisini tesis etmiştir[4].

İtalyanlar ise Trablusgarp Savaşı'nda iki adet Bleriot, iki adet Farman, üç adet Neiuport, iki adet Etrich Taube ve üç adette güdümlü balonu ateşli silahlarla teçhiz ederek savaş aracına dönüştürdükleri uçan unsurları ile askeri olarak bir ilki de başarmışlardır. Ayrıca 27 Haziran 1912 yılında Battaglioni Avitore uçucu taburunu kurmuşlarsa da bu tabur ismini 7 Ocak 1915'te Corpo Aeronautico Millitare olarak değiştirecektir[5].

Rusya Çarlığı uçakla geç tanışmış olsa da 1910 yılında Askeri Hava Kolu ile teşkilatlanmayı tamamlamıştır. Bunun ardından sekiz Rus deniz ve kara

---

1 Yene Bill, **The History Of U.S. Air Force,** Hong Hong, 1984.

2 Kurter, Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi I,** Hava Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara 2002, s.25.

3 Yavuz Kansu-Sermet Şensöz-Yılmaz Öztuna; **Havacılık Tarihinde Türkler**, C I, Ankara 1971, s. 108.

4 Kurter**, a.g.e.,** s. 27.

5 Kurter, **a.g.e**., s.28.

Levent Şahverdi Arşivi

subayı Fransa'ya pilotaj eğitimi maksadıyla gönderilmiştir. Ardından yedi sivil de uçak makinisti olarak yetiştirilmek üzere bu ülkeye yollanmıştır[6]. Bulgaristan da 1911 yılından itibaren havacılık ile ilgilenmeye başlamış, envanterine Bleriot ve Bristol marka tek satıhlı uçaklar ile çift satıhlı Voisin marka uçağı almışsa da Balkan Savaşları'nda yeterli yetişmiş personeli olmadığından mevcut uçakları Rus pilotlar kullanmışlardır[7].

Yunanistan 1911 yılında, havacılık çalışmalarını diğer ülkelerle birlikte hemen hemen aynı zaman diliminde başlatmıştır. Aralık 1911 de üç subay Fransa'nın Etamps bölgesindeki Henri Farman Sivil Havacılık Okuluna gönderilerek havacılık eğitimi almaları sağlanmıştır. Bu gelişme üzerine dönemin Yunan Hükümeti Henri Farman'dan aynı ismi taşıyan Gnome motorlu H.F.6. tipi dört uçak satın almış ve bunlar 26 Mayıs 1912 tarihinde Yunan askeri personeline teslim edilmiştir. Yunan Hükümeti'de bu teslim gününü Yunan Hava Kuvvetleri'nin kuruluş tarihi olarak belirlemiştir[8].

1. Osmanlı Askerî Havacılığının Kuruluşu

Türk havacılığı, çağdaş anlamda yeryüzünde ilk uçağın uçmasından sekiz yıl sonra 1911 tarihinde iki Türk subayının (Süvari Yüzbaşı Mehmet Fesa -Fransa'nın 780 numaralı uçuş brövesinin-ve İstihkâm Teğmen Yusuf Kenan -Fransa'nın 797 numaralı brövesinin sahibi-Beyler) Fransa'ya Bristol Tayyare Okuluna eğitim amaçlı gönderilmesiyle başlamış ve bu noktadan itibaren gelişim sürecini de Muavenet-î Millîye Cemiyeti'nin maddi desteği ile südürmüştür[9]. Trablusgarp Savaşı'nın ardından dönemin Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, havacılığın bir istikbal olduğunu fark ederek konu ile ilgilenmesi için Kurmay Yarbay Süreyya (İlmen) Bey'i görevlendirmiştir. Süreyya Bey'in Harbiye Nezaretine gönderdiği 4 Şubat 1327 (17 Şubat 1911) tarihli telgrafta Bleriot tarzı uçakların Osmanlı hava gücüne yapacağı hizmetlerin olumlu olacağının, mutlak surette mezkûr uçakların alımı ile birlikte 46 bin Osmanlı lirası harcanarak, bunların uçurulması için gerekli olan bir uçuş okulunun hizmete alınmasının şart olduğunun üzerinde durmuştur[10].

---

6 Kurter**, a.g.e.,** s.28.

7 Higham Robin, **Hava Gücü: Özlü Bir Tarih,** ATASE Yay., Ankara 1983, s. 39.

8 Higham**, a.g.e**., s.45.

9 **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE),** Sıra No: 42, Kutu No: 214, Belge No: 15, (28.07.1325) (10.08.1909)

10 **BEO,** Kutu No: 4013, Gömlek No: 300907, Belge No: 1 (21 Şubat 1327) (5 Mart 1911);

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nezareti, 27 Kasım 1911 tarihinde Paris'ten iki Bleriot marka uçağın ilk etapta 170 bin ardından da bir diğer 171 bin 545 guruş 10 paranın Nezaret bütçesinden karşılanarak getirtilmesini talep etmiştir[11]. Bunun dışında 23 Şubat 1911 tarihinde Dornier Fabrikasına iki adet uçak siparişinin verildiği, ardından yine Nezaret tarafından iki uçak siparişi daha verilince, bütçenin bu alımlara yeterli olmayacağı kanaati hasıl olduğu, Osmanlı Devleti'nin tüm uçuş ile ilgili faaliyet için iki subayını hali hazırda Fransa'da tuttuğu, altı subayın da adının gönderilmek üzere listeye alındığını belirtmiştir. Ancak ödenek yetersizliği sebebiyle projenin askıya alınması söz konusu olunca yapılan masrafların boşa gitmemesi adına alınan iki uçağın uçuş tecrübelerinin yapılabilmesi için Yunanistan'ın St. Petersburg Sefirinin oğlu Andropulos'un Atina'dan İstanbul'a getirtilerek konuyla ilgili olarak görevlendirilmesinin yerinde olacağı ifade edilmiştir[12].

Bu sırada Fransa'nın yetiştirdiği pilotlardan Mösyö Hueges Simon adındaki bir girişimci 9 Ocak 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisinden İstanbul'da "*Uçuş Okulu*" açmak için padişaha verilmek üzere bir tavsiyename talebinde bulunuyordu. Bu müracaatta Mösyö Simon "*Uçuş Okulu*" nun yürüteceği faaliyetleri 5 ana maddede toparlamış ve tüm sorumluluğu üzerine almayı taahhüt etmiştir. Buna göre;

1- Türkiye'de açılacak olan uçuş okulunun tüm açılış masraflarının ve uçak tasarımlarının tarafından ve kendiyle birlikte gelecek askeri personelce yapılacağını,

---

BEO, Kutu No: 4013, Gömlek No: 300924, Belge No: 1 (23 Şubat 1328) (7 Mart 1912); İlk motorlu uçuş faaliyetini Amerikalı Ohaio Dayton'lu iki bisiklet ustası Orville ve Willbur Wright kardeşler 17 Aralık 1903 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin North Carolina şehrinde ilk denemelerinde 12 saniye süreyle 37 metre mesafeyi, ikinci denemelerinde de 59 saniyede 260 metrelik mesafeyi kat ederek gerçekleştirmişlerdi. David, Pascoe, **Uçak,** Çev: Levent Göktem, Optimist Yayınları, İstanbul 2003, s.8.

11 **BEO,** Kutu No: 4190, Gömlek No: 314180, Belge No: 1 (27 Teşrin-i Sani 1327) (10 Aralık 1911).

12 Harbiye Nezareti tarafından Fransızların mezkûr fabrikasına altı uçak siparişi daha verilmiş, tamamının en geç Mart ayı içerisinde görev yerlerinde olması istenmiştir. İlk etapta bu projenin tamamlanabilmesi adına iki uçağın alımı için 40 bin liralık bütçenin bir şekilde temin edilmesine karar verilmiştir. (100 kuruş=1 TL 250.000 kuruş= 25.000 TL) **BEO,** Kutu No: 4013, Gömlek No: 300924, Belge No: 2 (23 Şubat 1327). Buradan da anlaşılmaktadır ki, uçaklara ayrılan bütçe yeterli olmuş, yedek parçaları ve personel masrafları olarak bütçe 40.000 lira olarak belirlenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

2- Türkiye'de takip edeceği yeni askeri havacılık taktikleri ile gelecek dönemde Türk havacılığını bir yerlere taşıyabileceğini,

3- Osmanlı havacılığını Avrupa'nın en iyi ülkeleri ile rekabet edebilecek konuma taşıyacağını, askeriyeye sivil pilotların eğitimleri içinde destekçi olacaklarını,

4- Hükümet'in talep edeceği konuya ilişkin her şeyi yerine getirmeye hazır olduklarını ifade etmiştir.

5- Pilotların yetişmesi adına bir pilot merkezi de açılacaktır[13].

29 Nisan–11 Temmuz 1912 tarihinde "tayyare ianesiyle" başlayan yardım toplama işiyle başka uçakların da alınmasına karar verilmiş, altı uçağın ilk ikisi 18 Temmuz 1912'de 250 bin kuruşa mâl olmuş bu uçakların yavaş yavaş Türkiye'ye getirilmesi işlemine başlanmıştır[14].

İlk olarak Yeşilköy'de 3 Temmuz 1912 tarihinde on uçaktan teşekkül ettirilen bir filo[15] ile beraber havacılık okulu da faâliyete geçirilmiş, ilk Balkan Savaşları'nda Yunanların, Sırpların ve Bulgarların yerdeki faâliyetlerini denetlemek maksatlı uçuşlar yapılmışsa da uçakların sürekli yere çakılması sebebiyle pek fazla netice alınamamıştır. Ama düşen uçakların yerine Almanya ve Fransa'dan yeni uçaklar getirtilmiş, Yeşilköy'deki hava alanı da bu dönem içerisinde geliştirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada Osmanlı Devleti'nin hava gücü beş adet kara, iki adet deniz uçağı ve on pilottan oluşan bir filoya tekabül etmektedir. Bu durum Türklerin Almanlarla birlikte savaşa girmesiyle beraber değişmiş ve zamanla uçak sayıları on kat artış göstermiştir. Önce elliye; dört yıllık savaş süresince de "*Tayyare Paşa Bölükleri*" dahil, dört yüz elli rakamının üzerine çıkacak ve bu uçaklar Osmanlı hava gücünde[16] görevlerini yerine getirmişlerdir.

---

13 Aynı tarihlerde İstanbul'da Dersaadet Tayyare Dairesi'nin tesisi ile birlikte Osmanlı ordusu için uçak imal etmek, tayyareci taburları için okul açmak ve zırhlı otomobiller imal etmek için Osmanlı tebaasından olan ve Londra'da yaşayan Mösyö Madovar adında bir girişimci Mahmud Şevket Paşa'ya Ocak 1912 tarihinde müracaatta bulunmuştur. **BOA, HR.SFR.** (3), Kutu No: 656, Göm. No: 1, Belge No:1-5, (27 Kanuni-evvel 1328)) (9 Ocak 1912).

14 Kural, Fethi; **Kurtuluş Yıllarında Türk Askeri Belgeleri, 1909-1913**, Ankara 1974, s.6.

15 Osmanlı tayyare bölükleri ikişer takımdan oluşur ve bu takımların her birinde de iki adet uçak bulunur.

16 Savaş yıllarında dörder uçaklık on yedi bölük ve üç deniz bölüğü örgütlendirilerek vazifelendirilmiştir. Bunun yanı sıra" Tayyare Paşa Bölükleri" ismi verilen (300–306) numaralı

Levent Şahverdi Arşivi

Balkan Savaşının başlamasıyla birlikte Türk Havacılığı her türlü olumsuzluğa rağmen üzerine düşen görevleri yerine getirmiştir. Aynı dönem içerisinde bir Macar şirketi, İstanbul'da bir uçak fabrikası yapabilmek için girişimde bulunsa da amacına ulaşamamıştır[17]. 5 Şubat 1913 yılına gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti Harbiye Nezareti yöneticileri tarafından; "Tayyare Mektebi Müdüriyetine" tayin edilmek üzere biri Almanya'dan diğeri Fransa'dan olmak üzere iki zabitin ivedilikle görevlerine başlamaları için talimatname düzenlenmiştir[18].

Osmanlı Devleti hava gücünün kurulduğu ve teşkilatlandığı dönemde literatür kelimelerinin Fransızca olmasının sebebi Hava Kuvvetlerinin başlangıçta Fransızlar tarafından tesis edilmiş olmasıdır. Süreç itibarıyla yaşanan tüm zorluklara rağmen Türk pilotları uçuş faâliyetlerini başarıyla sürdürmüş, 18 Ekim 1913 tarihinde Kırklareli'den Yeşilköy'e gitmek üzere "Tarık Bin Ziyad" adlı "Bleriot" tipindeki uçak ile havalanan Yüzbaşı Salim ve Rasıt Kurmay Yüzbaşı Kamil Bey'ler, havadaki görüş mesafesinin kısıtlı olması ve pusuladaki 15 derecelik sapma nedeniyle farkında olmadan Marmara Denizi'ni aşarak Manyas Gölü civarına inmiş, bu yolla Yüzbaşı Salim Bey (İlkuçan) Bleriot tipi uçağıyla İstanbul-Bandırma arasında Marmara'yı ilk defa havadan kateden Türk pilotu olmuştur. Bir gün sonra bu kez Bandırma'dan Yeşilköy'e uçulmuş, Marmara Denizi ikinci defa geçilmiştir. 85 Kilometrelik bu uçuş, o devirdeki uçakların ve teknik imkanların yetersizliği göz önüne alındığında büyük bir başarı sayılabilir[19].

---

altı Alman bölüğü ile bir Alman deniz bölüğü Osmanlı ordusunda görev almıştı. Savaşta Osmanlı Hava Kuvvetlerinde görevlendirilen Alman teknisyen ve pilot sayısı oldukça fazlaydı. Almanların temin ve teşekkül ettiği üç Türk sabit balon birliği de Karadeniz Boğazında vazifesini yerine getiriyordu. Bkz. Kansu-Öztuna-Şensöz; **a.g.e.**, s. 167.

17 Giray, Muharrem; **Türk Tayyareciliğinin Tarihi**, İstanbul (tarihsiz), s.425; Selahattin Özçelik, **Donanma-yi Osmani Muavenet-i Milliye**, Ankara 2000, s. 176; H. Fikret Alaysa; "Türk Hava Kuvvetleri", **Türk Kültürü Dergisi**, S.22, Ordu Sayısı, Ankara 1964, s.64.

18 **BOA, MV.** Kutu No: 186, Gömlek No: 36, Belge No: 1, 5 Şubat 1329**;** Göreve başlayacak olan Alman zabitan Yüzbaşı Serrano'dur. Mülazım-ı Evvel rütbesi ile Devlet-i Aliye hizmetine katılmak üzere gelmiş ve yüzbaşı rütbesine nasp edilerek Tayyare Mektebi Müdüriyeti'ndeki görevine başlamıştır. **BEO,** Kutu No: 4330, Gömlek No: 324700 Belge No. 1 (Harbiye id/54-1).

19 http://www.shazinem.net/hava-kuvvetleri/53761-albay-salim-ilkucanhv1317.html#ixzz4ruI0u0zr(ErişimTarihi:22.11.2017).

Levent Şahverdi Arşivi

Balkan Savaşlarının sonunda devletin ve Osmanlı toplumunun yaşadıklarını halka unutturmak ve Osmanlı Devleti'nin dünya devletleri arasında kaybetmeye başladığı saygınlığını yeniden kazanmak adına İstanbul-İskenderiye arasında bir uçuş planlanmıştır. Osmanlı Devleti'ni yine dünya gündemine taşıyacak bu vazife için 19 Temmuz 1909'da kurulan 'Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin yine çoğunluğunu Anadolu halkından topladığı paralarla aldığı ve bu sebepten adı da 'Muavenet-i Milliye' koyduğu Bleriot-11B tipindeki çift kişilik keşif uçağı[20] ile Deniz Pilot Yüzbaşı Mehmet Fethi ve Rasıt Üsteğmen Sadık Bey'ler ile ayrıca Deperdussin modeli 'Prens Celâleddin' isimli uçak ve Topçu Pilot Üsteğmen Mehmet Nuri ile ona Rasıt olarak görev yapacak Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'ler görevlendirilmiştir. Hava seferinin yerden desteklenmesinden, uçakların bakım ve ikmal işlerinden başmakinist Deniz Yüzbaşı Murat ve öğretmen makinist Çarkçı Üsteğmen Ahmed Cemal Bey'ler sorumlu tutulmuştur[21].

Uçuş 8 Şubat 1914 günü iki ekibin Yeşilköy/İstanbul'dan havalanmalarıyla başlamıştır. Uçuşun amacı; İstanbul – Adapazarı – Eskişehir – Konya – Adana – Halep –Humus – Beyrut – Şam – Kudüs – El Aris – Port Said – Kahire – İskenderiye rotası ile İstanbul'dan yaklaşık 2.000 km uzaktaki İskenderiye şehrine ulaşmaktır. Yüzbaşı Mehmet Fethi ve Rasıt Üsteğmen Sadık (1'inci Uçuş Ekibi) uçuşlarının beşinci aşamasında 11 Şubat 1914 günü 4.000 m. irtifadan üzerinden Toros Dağlarını geçip Türk Havacılığında ilk yüksek irtifa rekorunu elde etmişlerdir. Ama 27 Şubat 1914 günü büyük bir talihsizlik yaşayan Yüzbaşı Mehmet Fethi ve Rasıt Üsteğmen Sadık, Şam'dan havalandıktan kısa bir süre sonra Taberiye Gölü civarında Küfrühar Kayalıkları üzerinde düşerek şehit olmuşlardır. Türk Askeri Havacılığının ilk şehitleri Şam'da Emeviye Camisi'nde bulunan Selahaddin-i Eyyubi Türbesinin yanına defnedilmişlerdir. Şehit oldukları Taberiye Gölü doğusunda onların adına "Ayn-ı Gev" yakınlarında birde anıt yaptırılmıştır[22].

---

20 **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE),** Sıra No: 60, Kutu No: 228, Belge No: 18, (28.10.1325) (10.11.1909)

21 Kutluhan, Bora, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, "Türk Deniz Havacılığının 100. Yılı", **Savunma ve Havacılık Özel Say**ı, Ankara Haziran 2014, s.13.

22 Çelik, Ahmet, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Hava Kuvvetleri,** Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Konya 2004, s.13-14. (Yayınlanmamış Yük. Lis. tezi).

Levent Şahverdi Arşivi

Yaşanan olumsuzluk sonucunda Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı Topçu Pilot Üsteğmen Mehmet Nuri ve Rasıt Yüzbaşı İsmail Hakkı Beylerin uçuş rotasını değiştirmiştir. İkinci uçak 11 Mart'ta Yafa'dan havalanırken uçağın yaşadığı bir teknik aksaklık sebebi ile denize düşmüş, Deniz Pilot Üsteğmen Mehmet Nuri Bey kıyıya yüzmeyi denerken boğularak şehit olmuştur. İki hafta önce cenaze törenlerine katıldığı silah arkadaşlarının kaderlerini paylaşmış ve onların yanına Şam'daki ilk hava şehitliğinde toprağa verilmiştir. Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey ise mezkûr kazadan sağ olarak kurtarılmıştır. İlk kazadan sonra aynı görev için Kurmay Yzb. Kemal ve Plt. Yzb. Salim Bey'lerden (İlkuçuran) teşekkül ettirilen bir ekip daha görevlendirilmiştir. 1914 yılının mart ayında Tayyare Mektebi'nden havalanan bu ekip İstanbul-İskenderiye seferini 15 Mayıs 1914'te başarıyla tamamlamışlardır[23].

Osmanlı ordusunun Balkan Savaşları sonunda diğer unsurlarında yaptığı şekilde hava okulunda da bir yeniden yapılandırma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kara ordusu Almanlara, deniz gücü İngilizlere modernize ettirilirken hava unsurunun da Fransızlar marifetiyle geliştirilmesi kararına varılmış ve 5 Mayıs 1914'te Fransız Hava Pilot Yüzbaşı Guiz de Mezayrac İstanbul'a gelerek, binbaşı rütbesi ile göreve başlamıştır. Mazeyrac'ın birlikte çalıştığı devrin Türk subayları onun için içten, samimi ve işini ciddiyetle yapan bir subay olduğunu ifade etmişlerdir[24].

Yukarıda bahsedildiği gibi Osmanlı Devleti'nde dönemin hükümeti, aldığı bir kararla hava kuvvetlerinin bilgi ve beceri anlamında daha etkin olmasını sağlamak adına yurtdışına personel göndermenin haricinde, konusunda uzman yabancı bir askerin getirilmesini de istemiştir. Bu uzman 354 bröve numarasına sahip Yüzbaşı Guiz de Mezayrac'dır. Mezkûr hava subayı 4 Mayıs 1914'de İstanbul'a gelerek binbaşı rütbesine naspedilmiş, "*Tayyare Hizmetleri Müdüriyeti*" nde görevine başlatılmıştır. De Guiz'in hava Mektebi Müdürü olması ile Türk Askeri Havacılığının yeniden yapılanmaya muhtaç

23 **Tayyare Cemiyeti Mecmuası**, "Tayyare Şehitlerimiz", Ahmet İhsan Matbaası, 1 Şubat 1926, s.16 vd.

24 Sarp, İrfan, **Türk Hava Kuvvetleri Doğuş Yılları**, Hv.Bsm.ve Neş. Müdürlüğü, Ankara, 1986, s.40-41; Genellikle Türk kaynaklarında binbaşının isimi "**De Goys"** olarak yazılmıştır. Fransa'da 354 numaralı uçuş brövesinin sahibidir. Yalçın Osman, **Türk Hava Gücü, Kuruluşu, İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950)**, İstanbul, 2017, s. s.51; **NOT**: Gültekin Yıldız editörlüğünde yazılan **Osmanlı Askeri Tarihi** adlı eserde bu tarih 4 Mayıs 1914 olarak verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu bir defa daha anlaşılmıştır[25]. Bu düşünceden hareketle "Teşkilat-i Havaiye Müfettişliği" kurulmuş, Binbaşı Veli Bey müdürlüğüne getirilmiştir. Temmuz ayının sonuna doğru Deniz Tayyare Mektebinin kuruluş çalışmaları başlamış, bu sayede denizcilik ve havacılığın eş güdümlü gelişmesi hedeflenmiştir[26]. Yeşilköy Feneri'nin doğusundaki okul Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın himayesinde ve fabrika temsilcilerinin teknik katkılarıyla Haziran 1914'te faaliyete geçmiştir[27].

Bu dönem aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın yakın olduğu, siyasi anlaşmazlıkların hat safhaya ulaştığı, askeri hazırlıklarında yapılmaya başlandığı bir zaman dilimidir. Osmanlı Devleti de bu tehlikeleri öngörmüş, orduyu geliştirme ve hazırlama yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Hv. Plt. Bnb. Mazeyrac, Osmanlı hava gücünde birtakım çalışmalar yapmış üniformalarda bazı değişiklikler giderek ayrı ve özgün bir sınıfın doğuşuna yönelik ilk farklı düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Yapılanlara bakılacak olursa;

a) Pantolon zırhının kırmızı olması,

b) Üniformanın yakasında yapılan değişiklik,

c) Kalpak üzerine ay yıldızlı kanat takılması, bunlardan sadece bazılarıdır.

Osmanlı ordusu envanterine giren birçok uçak, Balkan Savaşları esnasında kaybedilmiş hatta envanterdeki üç uçak da "Kıtalararası Osmanlı Hava Seferi'nde ya kaybolmuş ya da kırıma uğramıştır. Bu sefer yine 3 deneyimli havacının hayatına mâl olmuştur[28]. Osmanlı halkı, bu seferde tespit edildiği kadarı ile yedi uçak alacak kadar bağışta bulunmuş ve bu bağışlar bütçe-

25 Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde Kara Kuvvetlerine bağlı olan Havacılığın bütçesi 98.000.496 kuruş olarak belirlenirken, Mösyö de Goys'a (Guiz) 60 lira maaş ve buna bağlı olarak kıdem içinde 20 lira daha verilmesi yine aynı belge içerisinde ifade edilmiştir. **BOA, MV.** Kutu No: 234, Gömlek No: 150, Belge No: 1 A, 17 Cemazüyel-Evvel 1332 ve 31 Mart 1330.

26 Keyüsks Mazlum; **Türk Havacılık Tarihi (1914–1916)** II. Kitap C II, Eskişehir 1952, s. 14–15; Kansu Yavuz-Şensöz Sermet-Yılmaz Öztuna; **Havacılık Tarihinde Türkler**, Ankara, 1971, s. 155–159; Özdemir, Yaşar, **Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey**, Ankara 1981, s. 12–14.

27 Aydar, Orhan; **Uçan Süvariler**, Ankara, 1948, s. 113.

28 Yalçın, Osman, "Havacılık, Hava Gücünün Doğuşu ve Birinci Dünya Savaşı'nın Etkisi," **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 59, Güz 2016, s.202.

Levent Şahverdi Arşivi

ye aktarılmıştır[29]. Türk havacılığının yeniden toparlanması ve ihtiyacı doğrultusunda 35 kara ve 15 deniz uçağı siparişi de Bnb. Mazeryac tarafından elbette Fransa'ya verilmiştir. Ancak Türkler seferberliğin ilan edilmesiyle beraber hava gücüne destek maksadıyla Almanlarla istişarelerde bulunmaya başlayınca durumdan tedirginlik duyan Binbaşı Mazeryac, görev süresini tamamlamadan ülkesine gönderilmiş, kendisi tarafından Osmanlı Devleti adına ısmarlanan sekiz Neiport deniz uçağına el koyulmasını sağlamış[30], deniz uçakları Filistin Cephesi'nde Türklere karşı kullanılmıştır[31]. Böylece Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na beş kara, iki deniz uçağı ile girmek zorunda kalmıştır[32].

Osmanlı havacılık tarihinde tecrübesizlik ve bilgi eksikliğinden kaynaklı zaman zaman uçakların iniş ve kalkışlarında kırımlar da yaşanmıştır. Örneğin, rüzgâr gülü, iniş yapacak uçaklara rüzgârın yönünü ve şiddetini gösterir ve pilotun düzgün iniş yapmasına imkân tanır. İstanbul'da bir ilçe halkı uçak alır ve alınan uçağın ilçeye inmesiyle tören yapılacaktır. Rüzgâr gülü de büyükçe bir direğe asılmıştır. Rüzgâr olmadığı ve hava çok sakin olduğu için yere doğru sarkmaktadır. Bir vatandaş daha önce Rüzgâr gülünü yere paralel gördüğünden bahisle, içerisine bir kazık geçirterek yere paralel ve 90 derece dik hale getirtir. Pilot rüzgâr gülüne bakıp kuvvetli rüzgâr olduğu kanaati ile aşırı sürat ve rüzgâr düzeltmesiyle indiğinden uçak tutunamaz ve inişte kırım geçirir. Keza uçak inişi için planlanan piste bir taburun yerleşerek tam uçağın konuşlanacağı yere komutan çadırını kurmaları başka bir olay olarak havacılık tarihinde yer almıştır[33].

Osmanlı Devleti açısından en önemli sorun; toparlanma dönemi olarak da tanımlanabilecek bir zaman aralığına fırsat olmadan Birinci Dünya

29 Kurt, Emin, "Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış, Uçakları", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.307.

30 Türk havacılığı gelişmelere uyum sağlayabilmek adına henüz kuruluş aşamasındayken 35 kara ve 15 deniz uçağı De Goys (Guiz) tarafından Fransa'ya sipariş edilmişti. İşte bu uçaklara savaşın çıkması ile Fransa tarafından el konulmuştur. Gültekin, Yıldız, **Dünya Savaşı Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918,** Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 174.

31 Yalçın, **a.g.e,** s.203.

32 Yıldız, Gültekin (Edt.), **Dünya Savaşı Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, TİMAŞ, İstanbul 2013, s.174-175.

33 Yalçın**,** a.g.m., s. 203.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşı'na girilmiş olmasıdır. Oysa 6-10 yıl kadar bir barış döneminin toparlanma konusunda önemli fırsat sunacağı, birçok yabancı gözlemci tarafından belirtilmiştir. 1941 senesi başlarında Osmanlı Hükümeti, Almanya'ya bir ittifak teklifinde bulunmuştu. Ancak o dönemde İstanbul'daki gerek Alman Sefareti gerekse Berlin'deki Hariciye Nezareti bir ihtilal ve üç talihsiz harp neticesinde zayıf düşmüş olan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin ittifak kudretinin yetersizliğini göz önüne alarak Osmanlı ile bir iş birliği akdinin reddedilmesi görüşünü öne sürmüşlerdi. Çünkü bu dönemde Osmanlı savaş yorgunu bir devletti. Ordu ve ülke yeni bir savaşa hazır değildi[34].

Millette ve özellikle orduda Balkan Savaşlarının verdiği hezimetin yorgunluğu vardı. Kamuoyunun hafızasında olaylar daha çok tazeydi ve Merkezi Hükümetlerle bir ittifak akdi yapamazlardı. Ordu içerisinde mevcut sorunlar aşılmış olmadığı gibi talim terbiye açısından kaybedilen subay ile eratın yeri henüz doldurulamamış, her türden savaş envanterinin açığı giderilememişti. Osmanlı Devleti'nin maliyesi ve kaynakları bir büyük savaşı kaldırabilecek durumda da değildi. Bunun yanı sıra yabancı uzmanlar "Büyük devlet" desteği olmaksızın İttihat ve Terakki yönetiminin dünya savaşını yürütebilmesinin imkân dahilinde olmadığı kanısını taşıyorlardı. Osmanlı ülkesi içerisinde savaşa girilmesinin mümkün olacağını düşünen insan sayısı oldukça sınırlıydı[35].

2. Osmanlı Deniz Havacılığının Kuruluşu

Deniz uçağı alımı yönünde ilk girişim Kurmay Yarbay Süreyya (İlmen) Beyin 3 Kasım 1913 tarih ve 4916 sayılı girişimi ile gerçekleşmiştir. Fakat bu proje Bristol Uçak Fabrikası'nın üç adet tamamlanmış uçağını dönemin Fransız Hükümeti'nin el koyması sebebi ile satamayacağını beyan etmesi ile

---

34 Kress Von Kressenstein, Friedrich Freiherr, **Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk** Çev. Tahir Balaban, Yeditepe Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2014, s.1-2 ve 41.

35 Kress Von Kressenstein, **a.g.e.,** s.3-4; Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, 7. Bsm., İstanbul 2014, s. 188; Alan Palmer'in **Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi** adlı eserinde de benzer bir tespit yer almaktadır. Tevfik Paşa, Haziran 1913 tarihinde sadrazam olarak İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e bir Osmanlı-İngiliz ittifakını önerse de bakandan aldığı yanıt oldukça manidardı: "*Türklerle bir ittifak şimdiki şerait altında Avrupa'yı aleyhimize birleştirebilir ve bizimle Osmanlı için zaaf ve tehlike kaynağı olur.*" Kinross, Lord, **"Osmanlı" İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü**, Çev: Meral Gaspralı, 4. Bsm., Altın Kitaplar, İstanbul 2012, s.613.

Levent Şahverdi Arşivi

sonuçlandırılamamıştır[36]. Bunda muhtemeldir ki Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nda adı geçen bu uçakları kullanmasını istenilmemesi etkindir.

13 Kasım 1913'te İstanbul'dan Edirne'ye kadar kol hâlinde uçuşla bir ilki gerçekleştirmişlerdir[37]. Osmanlı Devleti, Avrupa'daki askeri silah sanayisini yakından takip etmiş ve çıkan hemen her yeniliği yerinde görebilmek adına, yetkili kıldığı askeri personeli fuara, toplantıya ya da tatbikata göndermiştir. Bu hususla ilgili olarak Mirliva Hikmet Paşa Brüksel'deki "Balon Kongresi" ne katılmıştır[38]. Bu arada Balonun Osmanlı ülkesine girişi, Berlin Askeri Ataşemiliterliğinin önerisiyle gerçekleşmiştir. Almanya'dan 1913 yılında P9 işaretli Persival Luftfahrt Flugzeug Geschelshaft firmasından bir adet balon ve 40 kg.lık bombalar alınmıştır. Balon, Osmanlı'da bir bölük olarak değerlendirilmiş ve 5 personel tayin edilmiştir. Subaylar Yüzbaşı Fevzi, Üsteğmen Hidayet, Teğmen Şakir, deniz makinistlerinden Teğmen Murat ve İsmail'in yanı sıra Alman Binbaşı Hackster ve ekibi Türklere eğitim vermek maksadı ile gelmiş ve bu vesile ile balonun ilk uçuşu 5 Ağustos 1913'te gerçekleşmişse de 15 Ağustos 1913'te son uçuşu olmuştur[39].

Türk ve Alman Devletlerinin savaşta kullanabilmesi maksadıyla Almanya'da üretilen Gotha WD 2-3-12-13-15 model deniz uçaklarının özelliklerini gösteren **Tablo-1**[40]:

Uçak Tipi	Motor	Açıklık	Uzunluk	Yükseklik	Ağırlık	Taşıdığı Silah	Hız
Gotha WD 2	150 h.p. Benz III.	15.6 m.	51 ft. (2 ¼ in)	10.5 m. (34 ft. 5 ½ in)	Boş 1,065 kg. (2,343 lb.). Yüklü, 1,630 kg. (3,586 lb.)	Kokpitin önüne konuşlu her tür ağır makinalı tüfek	112 km.hr. (70 m.p.h.).

36 Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, **a.g.m**., s. 14.

37 Kansu, **a.g.e**., s.144.

38 **BOA, Y.A.HUS.** Kutu No: 521, Gömlek No: 154 Belge No: 1, 27 Nisan 1326. (10 Mayıs 1910).

39 Balon ile birlikte 40 kg'lık top mermileri de alınmıştır. Balon, 1200 metreden 41km/saat uçabilme özelliğinin yanı sıra 110 kg. yakıt alabilmekte, 2400 m^3 hacminde, 48 metre boyunda, 2 ton ağırlığındadır. Kansu-Şensöz-Öztuna, **a.g.e**., s.144.

40 Bu uçakların tamamı Almanlar tarafından Türk savaş sahasına uygun olarak üretilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Uçak Tipi	Motor	Açıklık	Uzunluk	Yükseklik	Ağırlık	Taşıdığı Silah	Hız
Gotha WD3	160 hp Mercedes motoru ve itici airscrew ile formüle olmuştur.	15.6 m.	(51 ft. 2 1/4)		Boş, 1.105 kg. (2.431 lb). Yüklü, 1.710 kg. (3.762 lb)	Gözlem kulesi, Parabellum makinalı tüfek, telsizle takviye edilmiştir.	100 km.hr. (62.5 mph
Gotha WD-12	Mercedes-Benz III (160 h.p.)	150 m. (49 ft. 2 5/8	10.0 m. (32 ft. 9 3/4)	3.825 m. (12 ft. 6. 1/2)	Boş 1.000 kg. (2.200 lb). Yüklü, 1.550 kg. (3.410 lb)	Makinalı tüfek (Normalde silahsız bir eğitim uçağıdır. Türk yetkilerin isteği üzerine takıldı)	141 km.hr (88,125 mil). 1000 m tırmanmaya. (3.280 ft.) 7.5 dak. Süre, 5 1/2 hr
Gotha WD 13	150 beygir Benz Bz III	14,6 m. (47 ft. 10. 7/8)..	10,068 m. (33 ft. 0 1/2	3.74 m. (12 ft. 3 1/4 in.).	Boş, 1.061 kg. (2.334 lb). Yüklü, 1.463 kg. (3.219 lb).	Tek elle arka kokpitte Parabellum makineli tabancası	131.5 km.hr. (82,25 mph). 1000 m tırmanmaya. (3.280 ft.) 9 dakika. Süre, 3 saat
Gotha WD 15	260 beygir Mercedes D IVa	17.2 m. (56 ft. 5 1/4)	11.2 m. (36 ft. 9)..	4200 m. (13,780 ft.).	Boş, 1.545 kg. (3.399 lb). Yüklü, 2.300 kg. (5.060 lb)	Silahlanma, hiçbiri	1 52 km.hr. (95 mil

Osmanlı Devleti'nin satın aldığı balonlar dönemin değerli "hava gemileri" değildir. Şimdiye kadar yapılan balonlar günde 1000 km uçabilmekte, 6.000 m. irtifaya çıkabilmekte, 4 ton yük taşıyabilmekteyken, Almanların Zeplin Firması bu irtifa işini 18.000 m. ye kadar çıkarmıştır. Avrupalı devletler balonları geliştirebilmek adına birbirleri ile sürekli bir rekabet içerisinde-

Levent Şahverdi Arşivi

dirler ki, bu durum balonun gelişimine yaramaktadır. İngilizler ve Fransızlar balonu bir savaş aracı haline getirebilmek için top ve tüfek ağırlıklarını işin içine katan sistemler geliştirmeye çalışırken, diğer bir yandan da mesafeleri artırma gayreti içerisindedirler. Hatta bir Fransız balonunun Paris'ten havalanarak Rusya'nın Kefe Limanına indiği bilinmektedir. Ancak bu hususta en yetenekli mühendisler Almanlardır. Kont Zepplin'e hükümeti bugüne kadar 2 milyon mark vermiş ve bir bu kadar daha vermeyi taahhüt etmiştir. Balonların gece ve gündüz uçuşları yapabilmeleri maksadıyla far tertibatları eklenmekte, savaş alanlarında keşif amacıyla fotoğraf çekebilmek içinde sistemler dahil edilmektedir[41].

Bu düşünceden hareketle Osmanlı Harbiye Nezareti de ordunun hareket kabiliyet ve hızını artırabilmek, düşman mevzilerine hızla tesir edebilmek için deniz uçağı ve balonlardan azami noktada yararlanma kararı almıştır. Osmanlı Paris Ataşesi uçağı öne çıkarırken, Berlin Ataşesi ise balondan yana tavır takınmıştır. Dönemin Genelkurmayı ise her ikisini birden denemeye karar vermiş, teşkilatın envanterine dahil edebilmek adına çalışmalarına başlamıştır.

3. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Deniz Havacılığı Faaliyeti

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Türk havacılığının son önemli girişimi İstanbul-Kahire seferi uçuşudur. Ancak bu uçuş birçok talihsizlikleri de beraberinde getirmiş ve ölümle neticelenen bir sefer olmuştur. Ancak yeniden planlanan seferin tamamlanması dönemin yöneticilerine burukta olsa bir mutluluk yaşatmıştır[42].

Türk Havacıları; Boğazlarda, Akdeniz'de, Adalar Denizi'nde, Karadeniz'de, Marmara'da, Irak ve Medine'de üzerlerine düşen her türlü harp görevini tüm kısıtlı şartlara rağmen yerine getirmişlerdir. Yalnız bilindiği üzere havacılık oldukça masraflı bir sektör olması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin o dönemki imkânlarıyla güçlü bir hava gücü kurabilmesi pek mümkün değil-

41 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK.ASK.** Kutu No: 254, Gömlek No: 8, Belge No: 1, 29.12.1325. (11 Ocak 1910).

42 Aydın, Abdurrahim Fahimi, "Tayyareden Uçağa: Millî Hava Sanayinin Kuruluşunda Türk Halkının Yaptığı Bağışlar", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S 31, Güz 2011, s. 59. Alaysa, **a.g.e.**, s.65.

Levent Şahverdi Arşivi

dir. Sorunlu bir dönemde ülkenin ihtiyacı olan hava gücünün kurulması için yine halk Deniz Kuvvetlerinde olduğu gibi Hava Kuvvetlerinde de devreye girmiştir. Bu hususta ilk adımlardan biri 1914 yılında Samarra kazası Polis Komiseri Tevfik Efendinin oğlu adına Hindistan'dan Begüm Sultan tarafından gönderilen 2.610,5 Osmanlı lirasının Osmanlı Muavenet-i Milliye Genel Merkezine bağışlanması[43], Akka, Hayfa, Sur, Beyrut, Cenin, Sayda, Nablus taburlarının askerinin[44], Musrata, Zaltış kazalarıyla Tavrıga nahiyesi memur ve ahalisi[45] ile Erzurum'da Aşiret Süvari Müfettişliği elemanlarından ümera-i zabitanın Tayyare Cemiyetine gönderdiği[46] maddi yardımlar halk desteğinin en önemli emsallerini teşkil etmektedir.

Bu arada Osmanlı havacılığı bir mali kıskacın içindedir. Savaş başladığı zaman Osmanlı Devleti havacılıkta oldukça sıkıntılı bir dönemden geçmektedir ki, bu durum sanayileşememiş olmanın sonucudur. Daha önce de ifade edildiği gibi Birinci Dünya Savaşın başında Genelkurmay'ın envanterinde beş kara uçağı, iki adet deniz uçağı ve yedi eğitim uçağı mevcuttur[47].

Birinci Dünya Savaşı'nın yakın olması, Osmanlı ordusunun acil ihtiyaçlarının karşılanması zorunluluğu, tüm Osmanlı halkının seferber olmasına da vesile olmuştur. Uçakların meblağlarının yüksek olması sebebiyle halkın içerisinden havacılığa gönül verenler, aynı tarihlerde uçak alımı ya da imali hususunda faâliyete geçmişlerdir. Buna göre ilk olarak, Mısır Komiserliği Vekaletinden gelen bir telgrafta tayyare ianesi düzenlenmek istendiği bunun için merkezin iznine ihtiyaç duyulduğuna dair Prens Aziz Hasan Paşa tarafından ricada bulunulmuştur[48].

---

43 **BOA, DH. EUM.THR.** Kutu No: 78, Gömlek No: 30, Belge No: 1 15 Temmuz 1330.

44 **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE),** Sıra No: 154, Kutu No:219, Belge No:10, (26.05.1326) (08.09.1910).

45 **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE),** Sıra No: 341, Kutu No:219 Belge No:6, (09.01.1328) (08.01.1912).

46 **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE),** Sıra No: 356, Kutu No:219, Belge No:1, (17.02.1328) (01.03.1912).

47 Osmanlı ordusunun envanterine dört yüz elli adet uçak girmiştir. Bunların yüzelli kadarı Almanlara ait olmak üzere yedi bölük kadardır ve bunlardan sadece biri deniz uçak bölüğüdür. Almanların elli pilot ve rasat, 120 teknisyen deniz uçağı personeli mevcuttur. Savaş sonuna kadar 295 uçan, 1740 makinist ve doksanbeş uçan astsubay olmak üzere 2135 Alman uçak personeli Osmanlı ordusunda vazife üstlenmiştir. Kansu-Sermet Şenöz-Yılmaz Öztuna, **a.g.e**., s. 167-171; Kayabalı-Arslanoğlu, "Türk Hava Kuvvetleri", **Türk Kültürü**, S 116, C 10, Ankara 1972, s.494-495; Yalçın Osman; **a.g.e**., s.213.

48 **BOA, A.) MTZ.** (5), Kutu No: 39, Gömlek No: 30, Belge No: 1 13 Mayıs 1330.

Levent Şahverdi Arşivi

Kendi coğrafyası üzerinde hâkimiyetini kuvvetlendirmek isteyen Osmanlı'da, dönem içerisinde havacılığa olan ilginin hızla büyümesiyle birlikte Nisan 1914'de Donanma Cemiyetinin yararına Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın himayesinde, ilk deniz uçağı "Curtiss" Amerikalı pilot John Dale Cooper tarafından satış ve gösteri için getirtilmiş, Küçükçekmece semalarında saat 15:00 civarında bir gösteri uçuşu yaptırtılmış ve 2.190 Osmanlı altın lirası karşılığında Osmanlı'nın ilk eğitim amaçlı deniz uçağı olarak ordu envanterine kaydedilmiştir[49].

Temmuz 1914'e gelindiğinde bir uçak heveslisi olan Hayri Bey ile otomobil teknisyeni olan Rıza Bey'in çabaları ve Tophane Askerî Fabrikası Komutanlığı'nın desteğiyle bir yerli uçak yapma arzu gerçeğe dönüşmüş; fakat üretilen uçak, teknik birtakım eksiklikler sebebiyle uçurulamamıştır[50]. Bu süreçte dönemin Harbiye Nazırı Enver Paşa Türk girişimcilere fazlasıyla destek olmuştur. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Bahriye Nezareti, Karadeniz ve Adalar Denizi bölgesinde uçuşların emniyetli bir açıdan devam edebilmesi için kritik noktalarda "Alaim-î Cevviye" isimli rasat merkezlerinin açılmasına karar vermiş, İstanbul, Gelibolu ile Edirne'de birer Rasat-ı Havaiye şubesi kurulmuştur[51].

Söz konusu uçak 1915 yılında Yüzbaşı Yahya komutasındayken inişe geçtiği sırada iniş şiddeti pilot tarafından ayarlanamadığı için kırım geçirmiştir. Osmanlı Bahriye Nezareti duruma hemen el koyarak bu uçakların yerine Fransa'dan biri tek diğeri iki kişilik Nieuport uçakları getirterek deniz havacılığının ilk temellerini atmış, bir de Yeşilköy'de deniz uçakları için hangar inşa ettirmiştir[52].

49 Aynı uçaktan iki adet alınmıştır. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, a.g.m., s.14.

50 Verel, Oktay, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir**, C I, Türk Hava Kurumu Yayınları 3, İstanbul 1985, s.40; Yalçın Osman, **Türk Hava Harp Sanayi Tarihi**, Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Ankara 2008, s.181-182 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

51 Yalçın, **a.g.t.**, s. 182; Bilhassa zehirli gazların kullanılmasına karar verildiği takdirde dağılışı hususunda gerekli eğitimi vermesi için Leipzig Üniversitesi Profesörü Weickman tarafından kuruluş teşkilâtlanması yapılmıştır.

52 Kansu vd., **a.g.e.**, s. 162; Yeşilköy Deniz Uçak Okulu Haziran-Aralık 1914: Okul Komutanı; Güverte Yüzbaşı Necmettin, Öğrenci Subaylar; Güv. Yzb. Mehmet Sami, Güv. Yzb. Sami, Çrk. Yzb. İhsan, Çrk. Ütğm. Mehmet Yahya, Ahmet Ali, Abdi Recep, Ömer Seyit, Ahmet Cemal, Kamil Mehmet, Ali Mehmet, İsmail Hüseyin, Yrd.Plt. Güv. Yzb. Hüseyin Sedat, Hasan Tahsin, Makinist Subaylar; Çrk. Yzb. İbrahim Murat, Okulun uçakları da bir adet Curtiss ve iki adet Nieuporttu. Bkz. Kansu vd., **a.g.e.**, s.163.

Levent Şahverdi Arşivi

3.1. Deniz Tayyare Mektebinin Açılması

İlk deniz uçağının alınmasından hemen sonra, Yeşilköy'de kurulması kararlaştırılan Deniz Tayyare Mektebi'nin kuruluşu ile ilgili atama emri 25 Haziran 1914 tarihinde Bahriye Nezâreti 2'nci Dairesi tarafından yayınlandı. Bu emir ile Deniz Tayyare Mektebi Müdür Yardımcılığı'na Güverte Yüzbaşı Üsküdarlı Necmettin getirilmiş okulun pilot, rasıt ve diğer personel atanması da bunun ardından gerçekleştirilmiştir. Türk Deniz Havacılık Tarihinin dönüm noktası olan ilk deniz birliği, Deniz Tayyare Mektebi'nin kurulusunun onaylandığı gün kurulmuştur[53]. Deniz Tayyare Mektebi, kuruluşundan İstanbul'un işgali sonrası (18 Ekim 1920) personelinin büyük bir kısmını Merkez'e çekmek suretiyle okulun faaliyetine son verilişine kadar, birçok pilot, rasıt ve makinist yetiştirmiştir[54].

Dünya üzerinde değişen askeri konjonktür gereğince deniz uçaklarında görevlendirilmek maksadıyla kara pilotlarının haricinde bir de deniz pilotlarının yetiştirilmesi bir zorunluluk halini almıştır. Bu okulun kendine mahsus eğitimcilerinin olmaması sebebiyle okula kaydedilen öğrenciler, ilk olarak Ayastefanos Tayyare Mektebinden mezun olup, bu okulda kurs şeklinde yeniden bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Bu dönemde okulun idari anlamda da hiyerarşik sıkıntıları mevcuttur. Tayyare Mektebine Müdürü atanamadığından müdür yardımcısı olarak 27 Ağustos 1914'te Güverte Yüzbaşı Necmeddin Bey tayin edilmiştir. Deniz Tayyare Mektebinin ilk kursiyer öğrencileri ise[55];

1- Güverte Yüzbaşı Mehmet Sami,
2- Çarkçı Üsteğmen İsmail Hüseyin,
3- Güverte Yüzbaşı Sami, (Uçkan),
4- Çarkçı Üsteğmen Abdi Recep,
5- Çarkçı Üsteğmen Mehmet Yahya,
6- Çarkçı Üsteğmen Ahmed Cemal,
7- Çarkçı Üsteğmen Ahmed Ali,
8- Çarkçı Üsteğmen Ali Mehmed,
9- Çarkçı Üsteğmen Ömer Seyid,
10- Çarkçı Üsteğmen Kâmil Metin Bey'lerdir.

53 Yılmaz, Duygu; "Dünyanın ilk Siyahi Pilotu ve Nesiller Boyu Havacı Bir Ailenin Olağanüstü Öyküsü", **NTV Tarih**, S 26, İstanbul Mart 2011, s.31.

54 a.g.m., s.31.

55 Aydar, Orhan, "Deniz Tayyareciliğimizin İlk Günleri", **Havacılık ve Spor Dergisi,** S 367, Mayıs 1946, s.13.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmed Cemal Paşa, Osmanlı bahriyesinin doğru yetişmiş personelle düzelebileceğini düşündüğünden bu hususta Şevket ve Fethi Bey isimli iki deniz subayına sorumluluk yüklemiş, eğitim ile ilgili tüm ihtiyaçlarını eksiksiz karşılamıştır[56]. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Heybeliada'yı Mekteb-i Bahriye-i Şahane'nin yerleşkesi haline getirmiş ve mevcut okulun bünyesinde yeni bölümler açılmasına imkân vermiştir[57].

Bu arada okulun eğitim envanterleri arasında olan deniz uçakları Ayastefanos'daki hangardadır ve durumları çok iyi olmamakla birlikte sayıları eğitim için son derece azdır. Uçuş eğitimi için iki Bleriot ve bir Deperdussin avcı uçağı mevcuttur. Elbette Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ülkesine dönmek zorunda kalan iki Fransız eğitmenin iki adet Neiuport deniz uçağına da el konmak suretiyle envanter biraz daha genişlemiştir ve fakat yine de yetersizdir. Bu uçaklardan iki kişilik alanına "Mahmud Şevket Paşa", tek kişilik olanına "Ertuğrul" adı verilmiştir. Bu tek kişilik uçak Kahire'ye doğru uçarken Edremit civarında kırım geçirerek kullanılmaz hale gelmişse de tamiri yapılarak yeniden kullanılmıştır. Sonuç itibari ile Ayastefanos Deniz Tayyare Mektebi'nin deniz uçağı pilotu ve uçak envanteri şu biçimdedir[58].

1- Deperdussin (Osmanlı) –Teğmen Mehmet Ali (Kurcer),

2- Rupler 4 A/13 (Fethi)- Üsteğmen Şakir Fevzi,

3- Bleriot XI-2 (Edremit) Yüzbaşı Salim (İlkuçan),

4- Neiuport 6H (Mahmud Şevket Paşa)-Üsteğmen Fazıl,

5- Bleriot XI-2 (Tarık b. Ziyad)- Fesa Evrensev,

6- Curtiss F2 – Hiç uçurulamayan deniz uçağı,

Neiuport ve Curtiss dışındaki tüm uçaklar normal standardizasyona sahip uçaklardır ve Ayastefanos Hava Meydanında konuşlandırılmış, deniz uçakları ise Deniz Tayyare Mektebinde yerlerini almışlardır.

---

56 **Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi** (**ATASE)**, Kl: 1441, Dos: 250, A1/13, D 2, Fih: 13; Artuk, Nevzat, **Cemal Paşa (Ahmet Cemal)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s.158.

57 Tengüz, Hüseyin Hüsnü, **Osmanlı Bahriyesinin Mazisi**, C 1, İstanbul 1995.

58 Kansu vd., **a.g.e**., s.179.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu dönemde Bahriye Nezaretine bağlı Deniz Tayyare Birliği'nde toplamda iki Neiuport, 1 Curtiss, sekiz Gotha tipi olmak üzere 11 uçak bulunmaktadır. Ama envanterdeki uçaklardan ziyade yaşanan gelişmeler Osmanlı ordusunda havacılık alanında kara ve deniz olmak üzere bir iki başlılığı tetiklemiştir. Bunun sebebi ise, Harbiye ve Bahriye Nezaretleri arasındaki görüş farklılıkları, deniz uçaklarının bakım ve onarımı için Bahriye Nezareti'nin emrinde tesis ve envanterin bulunmaması uçakların uçuşa hazırlanmasında öncelik sırasının sürekli sıkıntı yaratması, yedek parça temininin güçlüğü ve kara ile deniz havacılığının daha kullanışlı olması gerekirken yaşanılan sıkıntılar sebebi ile sorunlu bir yapıya bürünmüştür. Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi yaşanmakta olan sıkıntılardan kurtulabilmek adına Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin emrinde bulunan hava birlikleri için 31 Aralık 1916'da ayrı Umur-u Havaiye Müfettişliği ve Umur-u Havaiye Şubesini tesis etmesiyle bir nebze de olsa sorunun önüne geçmeyi başarmıştır[59].

4. Deniz Tayyare Gücünün Birinci Dünya Savaşı'ndaki Faaliyeti

Deniz Tayyare Bölüğünün Birinci Dünya Savaşı'nda, Alman müttefikleri ile koordineli olarak yürüttükleri yoğun faaliyeti olmuş ve bu gayretlerin sonucunda oldukça da iyi sonuçlar elde etmişlerdir. Almanlar mevcut uçakların yanına kendilerince stratejik gördükleri mevkiilere de hangarlar yaptırmak suretiyle fazladan uçak konuşlandırmışlardır. Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı bunlardan biridir.

Çanakkale Mevkii Müstahkem Komutanlığı emrine bir adet deniz Nieuport uçağı verilmiş ve Plt. Üstğm.Fazıl'ın idaresindeki bu uçak 17 Ağustos 1914'te Çanakkale'ye varmıştır. Ancak kara uçağı beklendiğinden, uçak sahile bağlanarak deniz kenarında acilen bir hangar inşasına geçilmiştir. Aynı gün Müttefikler, Short uçağı ile bir nakliye gemisine ve insan dolu bir sala taarruz etmişlerdir. Fakat bu dönemde uçaklarla yapılan bu tip taarruzlar oldukça seyrektir. Bunun nedeni, 250 beygir gücünde olan motorla teçhiz edilmiş bir uçağın daha farklı ve ağır yük taşıyabilmesi için uygun hava koşullarının gerekiyor olmasıdır. 5 Eylül'de Plt. Üstğm. Fazıl Bey idaresindeki Nieuport; bir saat on dakika uçarak Çanakkale'de ilk keşfini yapmıştır. Bu keşfe

59 Kurter, Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi I,** Hava Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara 2002, s. 228.

Levent Şahverdi Arşivi

göre, boğazın 10 mil açığında Merkep Adası kuzeybatısında Basilic sınıfı iki torpido, bunlardan üç mil ötede İmroz yanında Veymouth Kruvazörü, bu kruvazörün 4 mil açığında Limni istikametinde Defence sınıfı bir kruvazör tespit edilmiştir. Rüzgârın hızını arttırması üzerine uçak geri dönüş yapmak zorunda kalmıştır[60].

Çanakkale'ye gönderilerek Nara'da konuşlandırılan, Neiport 6H tipi deniz uçağı için oluşturulan hangar ve onun personeli, sair düzenlemelerle birlikte komutanlığına Dnz. Yzb. Hüseyin Sedat Bey'inde tayini ile yapılandırılmasını tamamlamış ve bir müfreze halini alarak Deniz Tayyare Mektebi dışındaki ilk deniz hava birliği olmuştur[61].

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı Genelkurmayı tarafından ikisi İzmir'e bir tanesi Çanakkale'ye gönderilen üç uçaklık müfreze, görevlerinde muvaffakiyet gösteremediklerinden üslerine geri çağrılmıştır. Fakat savaş şartlarının ağırlaşmasıyla beraber hava unsuruna duyulan ihtiyaç sebebiyle bir defa daha 25 Ağustos 1914 günü Çanakkale'ye bir hava kuvveti gönderilmesine karar verilmiş ve Hava Pilot Üsteğmen Fazıl Bey ile bir deniz uçağı yola çıkarılmıştır. Ama uçak malzeme noksanlığı sebebiyle tamir edilemediğinden kullanılamamıştır. Ardından 19 Ekim tarihinde ise Deniz Pilot Yüzbaşı Savmi (Uçan) Bey iki kişilik "Mahmut Şevket Paşa" isimli Nieuport uçağıyla Çanakkale'ye gönderilmişse de yolda motorunun yağı bittiği için Marmara Denizi'nin ortasına mecburi iniş yapmıştır. Uçak bu mecburi iniş sonrası yanına gönderilen bir motorbot ile Çanakkale'ye çekilerek götürülmüştür[62]. Bunun yanında Osmanlı Genelkurmayı savaş müddetince bazı riskli kararlar da almış ve tüm uçuş süresi 15 saat olan Salim Bey'i hiç tanımadığı bir uçakla cepheye göndermesi tam anlamıyla ölümle eşdeğer bir cesaret örneğidir[63].

Osmanlı Genelkurmayı'nda bu türden durumlarla oldukça sık karşılaşılmaktaydı. Çünkü savaşın başlamasıyla birlikte havacı subay ihtiyacı yükselmiş ve bu çerçeve de uçuşa hevesli personel arasından kabiliyetli olanlar pek de yeterli olmayan bir eğitimin ardından vazifelere tayin edildiğinden mezkur

60 Kansu vd.,, **a.g.e**., s. 172.

61 archive.li/JPLbr (Archive.is (webpage capture) (Erişim Tarihi: 22.11.2017)

62 Kansu vd., **a.g.e**., s.179.

63 Keyüsk, Mazlum, **Türk Havacılık Tarihi (1914–1916)**, C I, Eskişehir 1951, s.26–28.

Levent Şahverdi Arşivi

sıkıntılarla karşılaşılmıştır. Fakat Türkler Almanlarla ittifak kurduktan sonra mevcut durum değişmiş, çift kumandalı uçaklarda, normal Hava Okulu tedrisatı görmeye ve uçakları tecrübe etmeye başlamışlardı. Almanlarla yapılan ittifakın bir diğer tarafı da Türklerin istedikleri tip kara ve deniz uçağına ancak yüksek bedeller ödemek koşuluyla sahip olabilmeleriydi. Bu istek 11 Kasım 1914'de Alman Genel Karargâhına yazılan bir yazı ile de resmiyete dökülmüştü[64].

Osmanlı Devleti'nde Deniz Tayyare Teşkilâtı, Harbiye Nezareti bünyesindeki "Kuvva-i Havaiye Müfettişi Umumiliği" ismiyle faaliyetlerini bir alt kuruluş sıfatıyla sürdürmüştür. Mütarekenin ardından teşkilât ilga edilip, asli unsurların çoğunluğu terhis edilip, Almanlar da ülkelerine dönünce kurum faaliyetine ara vermişse de tecrübeli personeli Millî Mücadele süresince yine aynı isimle kaldığı yerden çalışmalarına Anadolu'da devam etmiştir[65].

Seferberliğin ilân edilmesiyle beraber Osmanlı Hava Kuvvetlerini ıslah amacıyla İstanbul'da bulunan Fransız Binbaşı Mezaryac, Türklerin Almanlara yakınlaşmasından tedirginlik duymuş ve ülkesine dönünce de Osmanlı tarafından ısmarlanan sekiz Neiuport deniz uçağına el koyulmasını sağlamıştır[66]. Böylece Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na beş kara, iki deniz uçağı ile girmek zorunda kaldı.

1915 yılında Tayyare Mektebi ve Balon Müfrezesi dışında Çanakkale, Irak, Adana, Uzun Köprü, Kafkas, Şam ve Keşan'da yedi adet uçak birliği teşkil edilmiştir. Ayrıca Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, deniz uçakları için yeni pilotlar yetişmesi adına Alman uçuş okullarına yeni subaylar da göndermiştir. Savaşın başladığı yıllarda Alman ordusunda on binlerce pilot vardır[67]. Aynı yıl içerisinde Macaristan Tayyare Fabrikalarından Elsö Magyar

64 Biçici Mehmet, "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi", **Gaziantep University Journal of Social Sciences (http://jss.gantep.edu.tr)** 2014 13(3), s.719. (Erişim Tarihi: 22.11.2017)

65 **Türk İstiklal Harbi**; **Batı Cephesi III. Kısım,** Ankara 1999, s.34.

66 Türk havacılığı gelişmelere uyum sağlayabilmek adına henüz kuruluş aşamasındayken 35 kara ve 15 deniz uçağı De Guiz tarafından Fransa'ya sipariş edilmişti. İşte bu uçaklara savaşın çıkması ile Fransa tarafından el konulmuştur. Yıldız, Gültekin, **Dünya Savaşı Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918,** Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 174.

67 Özdemir, **a.g.e**., s.16; Bu sırada İkinci Balon Taburunda Bölük Kumandanı olan Yüzbaşı Von de Bezer'e savaş müddetince göstermiş olduğu liyakat sebebi ile Mecidiye Nişanı ita edilmiştir. **BOA, İ.TAL.** Kutu No: 483, Gömlek No: 13 Belge No: 1, 04.06.1331.

Levent Şahverdi Arşivi

Aeromüvek Şirketi Mesul Vekili Frederich von Tobyas tarafından Osmanlı Donanma Cemiyetine gönderilen bir mektupta, Donanma-i Muavenet-i Osman-i Cemiyeti eğer Osmanlı Hükümet yetkililerini ikna edebilirse, mezkûr şirketin İstanbul'da bir fabrika kurma projesi olduğunu ifade eden bir teklif sunulmuştur[68].

Bu arada Osmanlı Genelkurmayı yurtdışına pilotaj eğitimine gönderdiği öğrencilerin eğitimlerinin tamamlanmasının ardından sipariş edilen uçaklarla birlikte yurda dönmeleri hususunda sorumlu subaylara emir vermiştir. İşte 18 Şubat 1915 tarihinde nakliyesinde önemli sıkıntılar yaşanan üç deniz uçağının Donanma Cemiyeti vasıtasıyla Yüzbaşı Saim (Uçkan) başkanlığında üç kişilik bir heyet tarafından Almanya L.V.G. uçak fabrikasından İstanbul'a getirilişi bu şekilde olmuştur. Fabrika, Türk subayları bölgeye ulaştıklarında henüz uçakları hazırlamamış olduğundan subaylar Alman pilotlar gibi bir müddet uçuş eğitimine tabi tutulmuşlardır. Ama her şeye rağmen uçakları teslim edemeyen Almanlar, Türklere mezkûr deniz uçakları yerine "Gotha" uçaklarını vererek, ikna etmeyi başarmışlardır. Bu deniz uçaklarının silâhları olmadığı gibi telsiz-telgraf ve bomba atmayı sağlayan düzenekleri de mevcut değildir[69].

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile sınırı Bulgaristan'ın henüz resmen savaşa girmemiş olması sebebi ile kapalı olduğundan mezkûr uçaklar bu suretle Macaristan'ın güneyindeki "Mehadya" mevkiine getirilmiş ve bölgede flatörleri[70] yerine tekerlekleri takılarak 28 Eylül 1915 günü Bulgaristan'da Lompalanga'ya Bulgarlarla varılan mutabakat çerçevesinde inilip, benzin ve yağ ikmali yapılmasının ardından uçaklar İstanbul'a getirilmiştir[71].

Almanlar tarafından teslim edilen üç uçaktan ilk ikisi Çanakkale'den keşif, düşman uçaklarına taarruz ve çıkarma noktalarına karşı ayrılmış, üçüncü uçakta Karadeniz Boğazı'nın savunmasına tahsis edilmiştir. Fakat burada ih-

---

68 **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE),** Sıra No: 1110, Kutu No:271, Belge No:26, (24.10.1331) (06.11.1915).

69 Yüzbaşı Savmi (Uçan), Yüzbaşı Sami (Önuçan), Üsteğmen Hüseyin (Gökgezen)'dan oluşan deniz subayı heyeti, 18 Şubat 1915 tarihinde eğitim almak ve uçak incelemek üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Sarp İrfan, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Ankara, 1986; Keyüks, **a.g.e.,** C I, s. 53.

70 Uçağın suya iniş ve kalkışını sağlayan su kayağı

71 www.havaciyiz.com/Tarih11-Dogus3a.htm (Erşim Tarihi:22.11.2017)

Levent Şahverdi Arşivi

tiyaç olmadığında Marmara'da denizaltı harekâtına karşı kullanılması planlanmıştır. İşte bu uçaklardan birisi olan Gotha WD 1 tipi 237 kuyruk numaralı uçak, 19 Kasım 1915'te bir İngiliz Savaş gemisine dört adet bomba atmak sureti ile taarruz gerçekleştirmiş ardından 5 Aralık 1915 tarihinde HMS E 11 denizaltısını takibe almış, bu uçuşu sırasında kötü hava koşulları sebebiyle Tekirdağ yakınlarında denize düşmüştür. Savaştan evvel Türklerin elindeki mevcut uçaklar tek satıhlı Bleriot tipi uçaklardır. Yetişmiş Türk pilotları bu ilkel uçaklarla insanüstü gayretlerle uçabilmektedirler[72]. Anlaşılacağı üzere Türklerin pilotaj kabiliyetlerinden şüphe etmek imkânsızdır. Ancak eğitim eksikliği ve yetersizliklerden kaynaklanan sorunlar da yaşanabilmektedir.

Almanların da katkısıyla bu deniz uçaklarının sayısı 1915'de 40'a daha sonraki yıllarda 100'e kadar yükselmiş ve savaş müddetince Türk ordusunda "Alman Paşa Tayyare Bölüğü" adı altındaki uçaklar ile deniz uçaklarının sayısı da dahil yaklaşık 450 adete kadar ulaşmıştır. Personel sayısına bakıldığında ise, yüz elli Alman pilot ve 1500 teknik personelin yanı sıra Türklerin savaşın başlangıcında on olan pilot sayısı savaşın sonuna doğru yüze kadar yükselmiştir[73].

1916 yılında subay kaybını azaltmak için erattan pilot yetiştiren Almanlar fazla subay zayiatını önlemek istemiş, Osmanlı hava gücünde de benzer yöntemi tavsiye etmiş ancak Millî Mücadele döneminde bunun faturasını ağır ödemiştir. Zira yetişen ilk subaylar genel savaşta veya öncesinde kaybedilmiş

---

72 Hv. Plt. Bnb. Erich von Serno Almanya'ya giderek oniki adet deniz Dornier uçağı siparişi vermiştir. Türk deniz uçağı komutanlığı yöneticileri bunu öğrendiklerinde bu uçaklara ihtiyaç olmadığını söyleyerek siparişi iptal ettirmişlerdir. Yalçın, "Havacılık ve Hava…", a.g.m., s.213; Lorey, Hermann, **Türk Sularında Deniz Harekâtı**, Çev. Tacettin Talayman, C II, İstanbul 1946, s.14 ve 119; Çanakkale'de Enver Paşa tarafından bizzat görevlendirilen pilotlardan birisi de Cemal Bey ve Rasatı (Yardımcı pilot) Ermeni Vahran Beydi. Bkz. Aydın Dokur; "I. Dünya Savaşı'nın Dönüm Noktası", **Hayat Tarih Mecmuası**, C II, S.12, İstanbul 1969, s.66. www.canakkaledebugun.com (Erişim Tarihi: 06.12.2017)

73 Kansu vd., **a.g.e.** s. 171; Kayabalı-Arslanoğlu; **a.g.e.,** s.495; Seferberlik sırasındaki uçak durumu: Bir Rupler, üç Bleriot, bir Deperdessin, iki Nieuport (deniz uçağı), 1 Ponnier okul uçağından (eğitim uçağı) mürekkepti. Türklerin elinde uçabilecek durumda 6 uçak bulunuyordu; fakat İtalyan bir tüccar olan Avigor, Türklere el altından Farman isminde iki adet uçak satabileceğini söyleyince Çanakkale'den dönen Fazıl, Almanya'daki kursu tamamlayan Avni Beyler tüccar pasaportuyla İtalya'ya gittiler ve uçakları Avusturya'dan uçarak getireceklerdi ki; İtalyan Hükûmeti'nin durumu haber almasıyla Türkleri sınır dışı etmesi bir oldu. Bkz. **a.g.e.** s.171, Keyüsk; **a.g.e.,** C I, s.56-57.

Levent Şahverdi Arşivi

ve sistem dışı kalmışlar, gedikliler de savaş sonrası görevlerini tamamlayarak ordudan ayrılınca havacılık kendini uzun süre toparlayamamıştır[74].

Bu arada Bahriye Nezareti'nin birtakım sorumlulukları üzerine almasıyla birlikte ikinci planda kalan Donanma-yi Osmani Muavenet-î Millîye Cemiyeti, uçak alımı için iane toplama görevini 1913 yılına kadar sürdürdükten sonra bırakmış olsa da yine Bahriye Nezareti'nin 3 Ocak 1916 yılında düşman donanmalarının mevkiî ve keyfiyetini keşfedebilmek maksadı ile Almanya'dan üç uçak alınmasını istemesiyle birlikte iane toplama vazifesini tekrardan üstlenmek zorunda kalmıştır. İlk defa bir plan dâhilinde (1919 yılında hazırlanan faâliyet raporunda); deniz uçakları ve denizaltılar satın alınması düşünülmüş, hatta deniz uçaklarının bedeli olan paranın ödenmesi amacıyla halktan para toplayabilmek maksadıyla bir banka hesabı dahi açıldıysa da bu düşünceden daha sonradan vazgeçilmiştir[75].

Bu tartışmaların devam ettiği 1915-1916 yılları, Birinci Dünya Savaşı'nın da diğer yıllara göre daha sert geçtiği zaman dilimleriydi ki, bu yılların ilk aylarında Çanakkale'de, Türk deniz uçakları önemli keşif faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Almanya'dan getirtilen ve ikisi Çanakkale Cephesi Komutanlığı emrine verilen uçaklar, 9 Ağustos 1915'de 286 numaralı denizaltıyı bombalamaya muvaffak olmuşlardı. Ama Türkiye'de bu dönemde kullanılan 10 kg'lık bombalar, İtilâf Kuvvetleri üzerinde pek de etkili olmamıştı ve Almanlar 1915'in sonbaharına doğru Yüzbaşı Lobmoun komutasındaki deniz uçağı filosunu 8 âdete çıkarmıştır. Mezkûr uçaklarla 1 Şubattan, 15 Mayıs 1916'ya gelinceye kadar 41 keşif uçuşu gerçekleştirilmiş, İtilâf Devletleri'nin askerî tesislerine, özellikle mayın tarama gemilerine çok defa bomba taarruzları düzenlenmiş, 15 Nisan günü bir kömür gemisini de bombalamıştır. Hatta İngilizlerin 2 Temmuz 1916'da Teke Burnu'na döktüğü elli adet mayın 28 Ağustos'taki uçak keşfiyle tespit edilmiştir[76].

Osmanlı Devleti 1916 yılının sonlarında hava gücünde değişen şartlara uygun olarak yeniden yapılanma ihtiyacını hissetmiştir. Cephelerde düşman

---

74 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi C.IX Türk Hava Harekâtı**, Yay. No:3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969, s.68-71.

75 Giray, **a.g.e.**, s.425; Özçelik; **a.g.e.**, s. 176.

76 Karadoğan, Umut C., **Modern Türkiye'nin Kuruluşunda Donanma (1914-1925),** Yaklaşım Kitabevi, Ankara 2013, s.162.

Levent Şahverdi Arşivi

uçaklarının orduya verdiği zarar da birlik komutanlarının havacılığı daha iyi anlamalarını sağlamış ve Osmanlı havacılığının kifayetsizliği bir defa daha gün yüzüne çıkmıştır. Bu kifayetsizlik karşılıklı kuvvetlere bakıldığında da kendini fazlasıyla göstermektedir. Osmanlı hava gücü aylık yakıt harcaması 55.000 litreyken[77], düşmanın ittifak olarak daha kalabalık olduğu düşünülecek olursa Osmanlı ordusunun kullandığından daha fazla yakıt tükettiği düşünülebilir.

Türk havacılığı için elde edilen başarılara ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın tüm ısrarlarına rağmen Genelkurmay Başkanlığı tarafından 1916 yılının Mayıs ayında Deniz Tayyare Teşkilâtı, Bahriye Nezareti'nden alınarak komuta ve teknik sebeplerle 13. Şubeye (Sahra Seyr-i Havaiye Şubesi) bağlandı. Aslında Cemal Paşa tarafından bağımsız bir Deniz Hava Gücünün faâliyet göstermesi isteniyordu[78].

Genelkurmay Başkanlığı, Müfettişlikten başka Harbiye Dairesinin bünyesinde birde 9. Umur-u Havaiye şubesini de tesis etmişti. Mühimmat ve ikmal tedariki bu süreçle beraber mezkûr şubenin görevi haline getirilmişti. 1916 yılının sonuna gelindiğinde bu şubenin teşkilat ve nizamnamesi devletin en üst kademeleri tarafından bu suretle onaylanmış oluyordu. 9. Umur-u Havaiyye Müfettişlik Dairesi tümen komutanlığına haiz görevleri ihdas edebilecekti. Savaş müddetince Hava Kuvvetleriyle ilgili alınan pek çok olumsuz kararların diğerlerine göre sonuca radikal anlamda tesir edeni bu olmuştu[79].

1916 yılı içerisinde Türk hava sahasında deniz uçaklarının yaptıkları keşif hizmetleri elbette bu ifade edilenlerle sınırlı değildir. 4 Ocak 1916 yılında 424 kuyruk numarası ile Nara'dan havalanan Alman Plt. Yzb. Shubert Gotha WD-2 tipi deniz uçağı ile Bozcaada Hava Meydanına iki adet bomba atıp, kaçan Maurice Farman tipi bir uçakla karşılaşmış ve yapılan hava muharebesinde Fransız uçağını düşürmeye muvaffak olmuştur[80]. Alman Plt.Yzb. Shubert'in ayrıca bir de 573 numaralı deniz uçağıyla keşif yaparken seyyar bir balonu makineli tüfek, bomba ve işaret fişekleriyle taarruz ederek inmeye zorlaması, Türk hava sahasında daha önce görülmemiş bir vakıadır. Bu taar-

77 **ATASE Arşivi ,** Kl: 1441, Dos: 250, A1/13, D 2, Fih: 13.

78 Artuk, **a.g.e**., s.159.

79 Kansu vd., **a.g.e.** , s.219.

80 www.canakkaledebugun.com (Erişim Tarihi: 06.12.2017)

Levent Şahverdi Arşivi

ruzun ardından Çanakkale ve çevresinde bir daha seyyar balon (Hava gemisi) görülmeyecekti[81]. Savaş müddetince Osmanlı hava sahasındaki deniz uçağı keşiflerinin başarıya ulaşmasının ardından Anadolukavağı'nda deniz uçakları için yeni bir hangar tesis edilmiş ve beş uçak daha keşif amaçlı hizmete alınmıştır. Ayrıca bu dönemde Almanya'dan Türk topraklarına altmış dokuz kara ve üç deniz uçağı daha getirilmiştir[82].

Savaşın şiddetini artırdığı 1915 ve 1916 yılları arasında, İtilâf Devletleri'nin birliklerini parça parça bir yere nakletmekte olduğundan şüphelenen Alman istihbaratı devreye girmiş ve konuyla ilgili bir rapor hazırlamıştır. Rapora göre İngilizlerin, Kıbrıs'a yığınak yapmakta olduğu ve bu lojistik destekleri İskenderun-Ceyhan hattına tertipleyeceği bir çıkarma harekâtıyla da Anadolu'ya sevk edeceği, bununla da yetinmeyerek bölgedeki Ermeni kampları vasıtasıyla bölgeye karşı saldırı planları hazırlamakta olduklarını tespit edilmiştir.

Gelişme üzerine 4. Ordu Komutanlığı 22 Aralık tarihinde bir uçak müfrezesinin Adana'ya gönderilmesini istemiş ve derhâl bölgeye Üsteğmen Mithat (Tonel) komutasında iki adet "Rupler B" sevk edilmiştir. İngilizlerin Kıbrıs'taki faâliyetlerini artırmaları üzerine oluşturulan 4. Tayyare Bölüğü Adana'dan Silifke'nin Taşucu Limanına alınmıştır. Ancak bu uçaklarla Kıbrıs'ta menzil ve keşif yapmanın imkan ile sürenin uzunluğu açısından zor olduğu bildirilince, bölgeye yeni deniz uçak birliği talep edilmiştir. Tüm bu muhaberatın ardından Kıbrıs'ta ilk keşif maksatlı uçuş 1916'nın Mart ayında başlamıştır. 8 ve 18 Nisan günlerinde Mithat Nuri Bey vasıtasıyla keşif görevine devam edilirken, 27 Nisan'da İskenderun hattında uçuş yapan bir İngiliz deniz uçağı, Türk piyade ateşiyle düşürülmüşse de uçağın mürettebatı bölgeye gelen bir İngiliz gemisiyle kaçırılmıştır. Fakat Türk pilotları görevlerini ifâ etmeye devam etmiş ve 10 Ağustos 1916'da iki nakliye, iki torpido, yedi küçük nakliye gemisi havadan bombalanmıştır. 4. Tayyare Bölüğü de Kıb-

81 23 Mart–27 Ağustos 1916 tarihleri arasında "Angora" ve "Partide" yardımcı gemileri 1267 mayın ile 10 sıra mânia tesis etmişlerdir. Bkz.Lorey, **a.g.e.** s.120 ve 148-150.

82 Lorey, **a.g.e.** s.151-152,168 ve 196; Kayabalı-Arslanoğlu; **"Türk Hava…"**, s.496; Dünya'da ilk defa bir savaşta sabit uçurtma balon "Manica" Mart 1915 senesinde Çanakkale'de İngiliz gemilerinin ateşine karşılık verebilmek için rapor vermek maksadıyla İttifak Devletleri tarafından kullanıldı. Bkz. Ethem; "Cihan Harbinde Tayyarecilik", **Deniz Mecmuası,** C 43, S 322, İstanbul 1931, s.107.

Levent Şahverdi Arşivi

rıs üzerindeki vazifesini tamamlayarak yerini 21 Ekim 1917'de Alman Deniz Tayyare Bölüğüne bırakmıştır. Deniz üzerine uçuş yapabilme ve gerektiğinde deniz üzerine inme avantajlarına sahip olan bu uçaklarla yapılan keşif uçuşları bu dönemde hız kazanmıştır[83]. 3 Kasım 1917'de dört uçaklı İngiliz uçak gemisi Mersin'in 4 mil açıklarına kadar gelince mezkur Alman Deniz Bölüğü tarafından yapılan taarruzlar sonucu bölgeden uzaklaştırılmıştır. 4. Tayyare Bölüğü'nün ise Dera'ya nakledilmesi kararı alınmış ve ilk görev yeri olarak Dera-Amman Demiryolu verilmiş, emir de demiryolunun iki tarafının gözetlenmesi olarak belirtilmiştir. 4. Bölüğün yıl içerisinde komutanlığını Deniz Plt. Yzb. Hüseyin Sedat, Rasıt Üstğm. Hüseyin (Bican), Rasıt Üstğm. Hüseyin (Mazlum) yapmışlardır.

4.1. Osmanlı Deniz Tayyare Bölükleri

Birinci Dünya Savaşı esnasında muhtemel düşman çıkarma bölgesi olan İzmir civarında herhangi bir deniz hava unsuru bulunmamaktaydı. Bu nedenle İstanbul Tayyare Mektebine yeni gelen üç adet Gotha WD2 tipi deniz uçağıyla 1'inci Deniz Tayyare Bölüğü, 21 Mayıs 1916'da 5'inci Ordu emrinde şu anki Güllük mevkiinde konuşlandırıldı. Eldeki üç uçaktan birinin kırım geçirmesi, birinin de arıza yaparak İngiliz askerlerinin eline geçmesiyle Deniz Tayyare Bölüğünü elinde tek uçak kalmıştır. Ama yine de bu tek uçakla yapılan başarılı keşif uçuşları ile muharebelere önemli katkılar sağlamışlardır[84].

Ocak 1917'ye gelindiğine harekât kabiliyeti daha iyi olan bir adet Gotha WD12 deniz uçağı satın alınarak 1'inci Deniz Tayyare Bölüğüne tahsis edilmiştir. 4 Aralık 1917'de Gotha WD12 tipi uçağın kırım geçirmesi ile bölük tekrar tek uçağa kalmıştır. Ereğli'de konuşlu 2'nci Deniz Tayyare Bölüğüne tahsisli "Ereğli-1" adlı Hansa Brandenburg NW tipi uçak ile beraber Pilot Üstğm. İsmail Hüseyin (Gökgezen), Rasıt Fahrettin Naci ve Üstğm.

---

83 Kıbrıs'ta keşif maksadıyla Almanya'dan 1 adet Albatros-C ve 2 adet Halberts-D getirtilmesi gündeme gelmiştir. Mezkur uçağın kalkıştan sonra 10 km. karada, 100 km. deniz üzerinde uçması, dönerken de iki saatlik sürede 220 km.lik mesafeyi salimen geçmesi ve bir hava arızasında denize mecburi iniş yapmış olması neticesinde uçağın kurtulma şansının olmamasından dolayı merkezden deniz uçağı birliği istenir. Bkz. Ulvi Keser; "I. Dünya Savaşı'nda Kıbrıs'ta Hava Faâliyetleri", **Hava Kuvvetleri Dergisi**, C 344, Ankara 2003, s.9 vd.

84 Kutluhan, Bora, **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, "Türk deniz Havacılığının 100. Yılı", S 620, Eylül 2014, s.71.

Levent Şahverdi Arşivi

(Mülazım-ı evvel) Yusuf Kenan (Göyer) Beyler 11 Şubat 1918 tarihinde 1'inci Deniz Tayyare Bölüğüne atanmışlardır[85].

27 Mart 1918 tarihindeki fırtına neticesinde uçaklarda meydana gelen büyük hasarlar sebebiyle bölük harekât kabiliyetini yitirmiştir. Bunun neticesinde 1'inci Deniz Tayyare Bölüğü 22 Haziran 1918'de "Fırka-i Bahriye'ye (Deniz Tümenine) bağlanmıştır. Ağustos 1918'de iki yeni Gotha WD13 uçağının envantere girmesi ile beraber bölük, harekât faaliyetini 15 Mayıs 1919'a İzmir'in işgaline kadar başarı ile sürdürmüştür[86].

Bu deniz uçakları sadece keşif yapmak ya da kıyıları muhafaza etmekte değil, stratejik unsurların müdafaasında da kullanılmaktaydı. Zamanın vazgeçilmez enerji kaynağı olan kömür, Zonguldak ve Karadeniz Ereğli Limanlarından yurdun dört bir yanına sevk edilmekteydi. Kömür taşımacılığı ise Birinci Dünya Savaşı'nın devam etmesi sebebiyle Rus tehdidi altındaydı. Bahse konu tehditleri en aza indirgemek için Ocak 1917'de Karadeniz Ereğli'de 2'nci Deniz Tayyare Bölüğünün teşkil edilmesine karar verildi[87]. Bölüğün elinde Almanya'dan gelen birer adet Hansa Brandendurg NW ve Gotha WD12 tipi uçaklar ile "Ereğli-1" ve "Ereğli-2" isimli uçaklar mevcuttu. Ahmet Cemal Bey, "Ereğli-1" ve "Ereğli- 2" uçakları ile Ruslara karşı başarılı hücum ve keşif/gözetleme faaliyeti icra etmiştir. 1'inci Deniz Tayyare Bölüğündekine benzer şekilde 2'nci Deniz Tayyare Bölüğünün hangarı, çıkan kar fırtınası neticesinde büyük hasar görmüş ve içerisindeki "Ereğli-2" isimli uçak kullanılamaz hale gelmiştir. 1917 yılında Ruslarla yapılan ateşkes görüşmeleri neticesinde 2'nci Deniz Tayyare Bölüğünün faaliyetine son verilmiş, "Ereğli-1" isimli uçak, 1'inci Deniz Tayyare Bölüğüne sevk edilmiştir[88].

İngiliz kuvvetlerinin Kafkasya bölgesinde çıkardığı isyanları bastırmak maksadıyla 3'üncü Ordu talebiyle 16'ıncı Tayyare Bölüğü ve 3'üncü Deniz Tayyare Bölüğü kurulmuştur. Alman Deniz Uçak Birlikleri tarafından Deniz Tayyare Mektebi'ne eğitim için verilen 5 adet Sablating SF5 tipi uçaktan 971 No'lu uçak bölüğe tahsis edilmiş ancak uçağın Batum'a gönderilmek

---

85 Kutluhan, **a.g.e**., s.71., https://ipfs.io/ipfs/.../wiki/Osmanlı_Tayyare_Bölükleri.html (Erişim Tarihi: 22.11. 2017)

86 **a.g.e**., s.72.

87 **Ereğli Önder Gazetesi,** "Ereğli Uçak Yapacak", 21 Ağustos 2017

88 **Milliyet,** "Osmanlı Tayyare Bölüğü Geri Gelecek", 21.08.2017

Levent Şahverdi Arşivi

üzere gemiye yüklenmesi esnasında meydana gelen bir kaza sonucu bölüğün Batum'da göreve başlaması gecikmiştir. Bunun dışında Ruslardan ele geçirilen üç adet deniz uçağından onarılabilecek durumda olanlar tamir edilerek 3'üncü Deniz Tayyare Bölüğüne tahsis edilmiştir.

Söz konusu uçağın onarımı devam ederken Ruslar'dan Batum'da 3 adet deniz uçağı ele geçirilmiş ve bu gelişme üzerine pilot Ahmet Cemal ve rasıt Şerafettin Bey'ler 8 Mayıs 1918 tarihinde 3'üncü Deniz Tayyare bölüğüne katılmak üzere görevlendirilmişlerdir. Ele geçirilen üç Rus yapımı uçaktan onarılabilecek durumda olan bir Grigorovich M5 tipi deniz uçağı Batum'a varan deniz havacı personelimiz tarafından teslim alınmış, 17 Haziran 1918 tarihinde Deniz Tayyare Mektebi'nden bakım subayı Ahmet Naci (Sezgin) Bey'in Batum'da görevlendirilmesiyle uçak haziran ayı sonunda göreve hazır hale getirilmiştir. Bunu takip eden süreçte Karadeniz'de harp hali ortadan kalktığından, 3'üncü Deniz Tayyare bölüğü Batum'da genelde mayın arama ve eğitim uçuşları yapmıştır[89].

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Yunanların İzmir'i işgali ile 1'nci Deniz Tayyare bölüğündeki uçaklara el konulmuş, işgal kuvvetleri tarafından da İstanbul'daki Deniz ve Kara Tayyare Mektepleri'nin faaliyetleri durdurulmuştur. Bunun üzerine uçaklar Anadolu yakasında Maltepe'de bulunan bir düzlüğe nakledilmiştir. Deniz Tayyare Mektebi'ndeki deniz uçaklarından sekizi Heybeliada'ya gönderilerek okul faaliyetleri burada devam ettirilmeye çalışılmış, diğer dokuz deniz uçağı ise Haliç'teki bahriye ambarlarında sandıklanarak depolanmıştır. Yılsonuna doğru İngilizler tarafından Heybeliada'daki faaliyetlerin de engellenmesi üzerine buradaki sekiz uçak deniz yoluyla Haliç'teki ambarlara taşınırken, yolda fırtınaya tutularak hasar görmüştür[90].

Savaşa fiilen katıldığı tarihte elinde uçamaz durumda üç deniz uçağı olan Osmanlı Devleti, Almanya'ya sipariş edilen Alman Deniz Uçak Birliği'nden sağlanan uçaklarla fazla bir aşama kaydedememiştir. Bu dönemde Osmanlı Deniz Havacılığı'nın kullandığı uçakların sayısı on dokuzdur. Savaş müd-

89 archive.li/JPLbr (Archive.is (webpage capture) (Erişim Tarihi: 22.11.2017); Lorey, **a.g.e.,** s. 145-146.

90 www.havaciyiz.com/KurSav03.htm (Erişim Tarihi: 23.11.2017)

Levent Şahverdi Arşivi

detince alınan uçakların yanı sıra Ocak 1918'de Çanakkale Boğazı ağzına mecburi iniş yapan ve ele geçirilen İngiliz Short 184 tipi deniz uçağı ile bu sayı yirmiye ulaşmıştır. Alman Deniz Uçak Birliği personeli 20 Ekim 1918 tarihinden itibaren Türkiye'yi terk ederken uçakların bir kısmını Sivastapol'a taşımış, bir kısmını da Anadolu'da bırakmıştır[91].

Bunun yanında Almanya'ya verilen siparişler incelendiğinde, Osmanlı Bahriye Nezareti adına toplam 34 adet Gotha deniz uçağının imal edilerek teslim alındığı anlaşılmaktadır. Bu uçaklardan sadece yedisi Osmanlı Deniz Tayyare Bölüklerinde kullanılmış, geriye kalan 27 adet uçak ise, Osmanlı Bahriye Nezareti siparişi olmakla beraber, Çanakkale Boğazı ve Anadolu Kavağı istasyonlarında konuşlandırılmış olan Alman İmparatorluk Bahriyesi Özel Kuvvet Deniz Uçağı Birliği'nde görev yapmıştır. Söz konusu uçakların bedelleri Türkiye tarafından ödendiği halde, bunlar Alman askeri işaretlerini taşımaya devam etmişlerdir[92].

Tüm bundan önceki şube ve müfettişliklerin tasfiyesinin ardından 27 Şubat 1918'de "Umur-u Havaiye-i Bahriye Müfettişliği" kurulmuş ve Deniz Tayyare Mektebi, Deniz Tayyare Bölükleri kara tayyareciliğinden ayrılarak donanma emrine verilmiştir. Bu yapılanma ile bugünkü Türk deniz havacılığının temelleri atılmıştır[93]. Kâğıt üzerinde üç deniz tayyare bölüğü görünmesine rağmen üçü birden hiçbir zaman görev yapamamıştır. 1'inci ve 2'nci Deniz Tayyare Bölükleri 1917 yılında, yine 1'inci ve 3'üncü Deniz Tayyare Bölükleri ise 1918 yılında faaliyet göstermiştir. **Tablo 2;**

91 Özcan, Emine Sonnur, "Çanakkale Savaşlarında Kullanılan Havacılık Teknolojisi", **Bilim ve Teknik e-Dergisi (TÜBİTAK),** Ankara Nisan 2013, s.52-56.

92 archive.li/JPLbr (Archive.is (webpage capture) (Erişim Tarihi: 22.11.2017)

93 Türk hava gücü komutanlığı makamının adı Umur-u Havaiye Müfettişliği olarak tanımlanmıştır. Candaş Erden, **1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri**, Hv. Basımevi, Ankara 1993, s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK DENİZ UÇAKÇILIĞININ TEŞKİLATLANMASI			
Osmanlı Deniz Tayyare Teşkilatının Kuruluşu (Temmuz 1914)	Envanterlerindeki Uçaklar	Millî Mücadele Dönemi'nde yeniden Deniz Uçağı Bölüklerinin İnşası (1921)	Envanterlerindeki Uçaklar
1.Deniz Tayyare Bölüğü (İzmir) Eylül 1916	Gotha WD2 3 adet	1.DzTyBl (Amasra) Tem 1921	Gotha WD13 (5)
2. Deniz Tayyare Bölüğü (Ereğli) (Mayıs 1917)	Gotha WD12	2. Deniz Tayyare Bölüğü (Güzelyalı) 1 Şubat 1923	- Savoia 16T (1924) - RoIIIA (2 adet) (1926)
3. Deniz Tayyare Bölüğü (Batum) (Mart 1918)	İkmal için kullanılmıştır.	1. DzTyBl 2. DzTyBl 3.DzTyBl (Güzelyalı) (1926)	- Sav.16T (20 adet) - RoIIIA (2adet)
Deniz Tayyare Mektebi (Temmuz 1914-Ocak 1915)	(Yeniden tesis edilişi 1917) (Yeşilköy)	-----	-----

İcra edilen faaliyet ve diğer ülke donanmaları incelendiğinde, eldeki imkânsızlıklara rağmen Osmanlı Devleti'nin deniz hava gücüne ne kadar fazla önem verdiği görülmektedir. Uzun yıllar süren iç ayaklanmalar, emperyalist ülke baskıları, ekonomik yetersizlikler, teknik personel eksikliklerine rağmen birçok personel yabancı ülkelerde eğitimlere gönderilmiş ve zamanın en pahalı savaş araçlarından biri olan uçaklar alınmıştır.

Deniz Tayyare Bölüğü Komutanlığı, 1916 senesinin sonuna kadar doğrudan doğruya Boğazlar Genel Komutanlığı'na bağlı kalmıştır. Bu bölük; Karadeniz Boğazı'ndaki Kavak Deniz Uçak İstasyonu ile Karadeniz'in Anadolu sahilindeki Zonguldak (1916), Ereğli (1916-1917) ve Kefken (1917) deniz üslerinden mürekkeptir. Bunun yanı sıra Hava Kuvvetleri Komutanlığı ile iş birliğine gidilerek Batum'da üçüncü Deniz Tayyare Bölüğü tesisine karar verilmiştir. Çanakkale, Mersin ve Bulgaristan'daki Konti Deniz Uçak İstasyonları bu komutanlığa bağlanmıştır[94].

94 Lorey, **a.g.e.**, s.144–145.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı kararda 1916'nın Haziran ayının sonuna kadar İzmir'e de bir deniz tayyare bölüğü gönderilmesi istenmiştir. Bölük tüm yer birliği ve ağırlıklarıyla beraber Bandırma'ya oradan da İzmir'e yola çıkarılmıştır. Fakat uçakların nakli için o dönemde Osmanlı'nın elinde yük taşıyıcı araçlar olmadığından uçarak yeni üslerine katılmak zorunda olan uçaklar ve pilotları ancak 7 Eylül'de İzmir'e varabilmişlerdir[95]. 5. Ordu bünyesindeki 1'nci İzmir Deniz Tayyare Bölüğünün faaliyet alanları[96]. **Tablo 3**;

1. DENİZ TAYYARE BÖLÜĞÜ FAALİYET SAHASI VE TEŞKİLATI						
5. Ordu I. Deniz Tayyare Bölüğü İzmir -Küllük	Okul	Tayyare Birliği	Uçaksavar Takımı	İstasyon	Balon İstasyon	Tayyare İstinat Noktası
Deniz Tayyare	1	3		3	1	6
Uçaksavar	1		15			
Topçu Mesabe	1					

95 1917 yılında Osmanlı Bahriyesine gelen deniz uçakları, Brandeburg (NW) Gotha WD (Ereğli I), Gotha WD13 Ereğli ve İzmir'deki hava üslerine gönderilmiştir. Kansu vd.,**a.g.e.** s.299, 1916 yılı Deniz Tayyare Okulu: Okul Müdürü; Güv. Yzb.Necmettin (Ekim ayına kadar), Plt Kd. Yzb. Savmi (Ekim'den sonra), Öğrenciler; Plt. Çark.Yzb. Kamil Mehmet, Plt. Çrk. Yzb. Ahmet Cemal, Plt. Çrk. Üsteğmen Ali Mahmet, Yrd. Plt. Öğr.; Güv. Yzb. Ahmet Raşit, Güv. Ütğm. Hüseyin Kamil, Güv. Ütğm. Şerafettin, Güv. Ütğm. Hüseyin Abdülkadir; 1917 Yeşilköy deniz Uçak Okulu: Okul Müdürü; Plt. Güv. Kd. Yzb. Savmi, Pilot Öğr., Çrk. Yzb. Hüsamettin (Almanya'ya ihtisas tahsiline gitti.), Plt. Çrk. Yzb. Mehmet Hayri, Kâtip Yzb. Mustafa Selahattin, Çrk. Yzb. Mustafa Tevfik, Çrk. Yzb. Ahmet Ali (Almanya'ya ihtisas tahsiline gitti.),Çrk. Yzb. Mehmet Nazmi, Çrk Yzb. Mevlüt Recep, Çrk. Yzb. Enver, Çrk. Yzb. Mehmet Ahmet, Çrk. Ütğm. Abdürrahim, Çrk. Ütğm. Hüsmen Tevfik (Almanya'ya ihtisas tahsiline gitti.), Çrk. Ütğm. Aslan Cafer, Çrk. Ütğm. İbrahim Ethem; **a.g.e.**, s.299; 1918 yılında Almanya'dan Osmanlı Hava Kuvvetlerine 6 deniz uçağı daha gelmişti. Bkz. Kayabalı-Arslanoğlu, "Türk Hava…", s.499.

96 Keyüks, **a.g.e**., C II, s.26 (Tablo).

Levent Şahverdi Arşivi

1) 1 Deniz tayyare okulu, üç adet deniz tayyare birliği,

2) 1 uçaksavar okulu, 15 uçaksavar takımı, 3 sahra mesaha müfrezesi, bir topçu mesabe okulu,

3) 3 adet tayyare istasyonu, altı adet tayyare istinat noktası bir adet sahra balon istasyonu ihtiva etmektedir.

Savaş devam ederken ülkenin, ordunun kömür ihtiyacını ve nakliyatını karşılayabilmek maksadıyla kullanılan Zonguldak Limanının yükü Mayıs 1916'da bölgede hava üssüne duyulan ihtiyaç sebebiyle Ereğli'ye nakledilmiştir. Aynı yıl içerisinde eğitim maksadıyla Almanya'ya ikinci deniz subayı kafilesi de gönderilmiştir[97].

1917 Eylül'üne gelindiğinde Kefken Körfezinde, telsiz istasyonunun da bulunduğu bir deniz hava birliğinin alt yapısı işlemi tamamlanmış ve üs'te Ruslarla antlaşma sağlanıncaya kadar daimî bir deniz uçağı bulundurulmasına Erkan-ı Harbiye tarafından karar verilmiştir. Bu uçuşların bazılarında deniz uçakları Karadeniz Boğazı, Ereğli, Zonguldak önlerinde rastladığı Rus denizaltı ve muhriplerine zaman zaman taarruz düzenlemişlerdir. Çünkü Ruslar bu bölgeye 2500, Varna önlerine 1370, Köstence'ye de 780 mayın dökmüşler ve lojistik seferleri durma noktasına getirmişlerdir.

İşte bu durumda deniz uçakları ve mayın tarama gemileri devreye sokularak İstanbul'un mazot, hububat ve kömür ihtiyacı karşılanabilmiştir. Savaşın şiddetlendiği bu dönemde 17 Şubat'ta bir Kanada uçağının (Bristol) İttifak kuvvetlerinin hastanesine bomba atması üzerine İttifak güçleri de bir karşılık vermek istemiş ve Teğmen Memicke Foker, İtilâf hava üssüne taarruza geçmiş ve aynı uçakla havada yaptığı muharebeyi kazanarak pilotu esir edip, uçağın zararsız bir şekilde yere inmesini sağlamıştır. Ardından 26 Şubat'ta Başçavuş Shubert, 894 numaralı deniz uçağıyla İmroz-Limni arasında yaptığı muharebeyi bir İtilâf uçağını düşürerek kazanmıştır. Eylül ayı başında yeniden Limni Adasının Mondros Limanına bir taarruz düzenlenecek olması sebebiyle Karadeniz Boğazına deniz uçağı celp edilmiş ve bu kuvvetler Yüzbaşı Goltz komutasında 2/3 Eylül tarihinde Limni'deki uçak üssüne başarılı bir hücum gerçekleştirmiştir[98].

---

97 Nisan 1916 da Almanya'ya gönderilen subaylar; Yzb. İbrahim Murat, Yzb. Ahmet Cemal, Kamil Mehmet, Mehmet Yahya ile Üstğm.Ali Mehmet Bey'lerdi. archive.li/JPLbr (Archive.is (webpage capture) (Erişim Tarihi: 22.11.2017)

98 Lorey, **a.g.e.** s.156,159, 163–165; Deniz uçakları bölük komutanı Goltz, Binbaşı rütbesiyle Temmuz 1918 tarihinde Osmanlı deniz uçakları müfettişliğine tayin edilmişti. Bkz. **a.g.e.**

Levent Şahverdi Arşivi

1917 yılı yaşanırken Türkiye'deki Alman deniz uçaklarının rakamı 14'e yükselmiştir. İstanbul'daki Deniz Uçak Okulundaki uçaklar da her an savaşa hazır bekletiliyorlardı ki, 26 Martta Ruslar Terkos Gölü ve bendine bomba yağdırınca kara ve deniz uçakları duruma derhâl müdahâle etmiş, üç uçaktan ikisini düşürmüştür. 18 Mayıs'taki hava muharebesinde ise de bir Rus uçağı düşürülmüş, aynı ayın sonlarında bir Rus denizaltısı olan "Morj" batırılmıştır. 1917 yılında bir de L 59 zeplini Anadolu'ya getirilmiş, İstanbul, İğneada, Midye, Zonguldak ve Karaburun üzerinde seyr-ü sefer yaptırılarak Ruslara gözdağı verilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlara rağmen Ruslar iki Türk mavnasını zapt ederken, 22 küçük yelkenliyi de batırılabilmiştir[99].

İmroz baskını yapılıncaya kadar (20 Ocak 1918) bölgede deniz uçaklarının keşif ve savunma mücadeleleri devam etmiştir. İmroz baskını aynı zamanda Midilli zırhlısının sonunu getiren de bir plan olmuştur. Bu baskın mahiyeti taarruzun planları Enez önlerinde aylar önce ele geçirilen bir İngiliz karakol gemisinden alınan evraklar vasıtasıyla hazırlanmıştır. İngilizler, haritada temiz olarak gösterilen her bölgeyi tek tek mayınlamışlardır. Türklere ait üç deniz uçağı Yavuz ve Midilli'yi denizaltılara karşı, diğer üç kara avcı uçağı da İngiliz uçaklarına karşı tüm bölgeyi muhafaza amaçlı denetime almıştır. İngiliz uçakları Yavuz'a saldırınca, Alman Teğmen Shubert bir İngiliz uçağını düşürmüş, diğerini inişe mecbur bırakmıştır. Ayrıca bir Alman denizaltısının ateşiyle yine bir İngiliz uçağı düşürülmüştür. Bu, ittifak kuvvetlerinin aslına bakılırsa önemli zaferlerinden birisidir[100].

Osmanlı Genelkurmayı Karadeniz ve Marmara'da bulunan İngiliz ve Fransız denizaltıları ile İngiliz Hava Kuvvetlerine karşı Yavuz Zırhlısının İstinye'de, Midilli Kruvazörünün Haliç'te kısmen de olsa emniyetini donanmaya bağlı deniz uçakları ile almıştır[101]. Osmanlı Donanma Komutanlığı gö-

s.176, 24-25 Eylül gecesi Çavuş Limpart ve Çavuş İlgenstein ile Teğmen Philip idaresindeki deniz uçakları Limni ve Taşoz hava tesisini bombalamışlardı. Bkz. **a.g.e.** s.377.

99 Kansu vd., **a.g.e.** s. 300–303; Osmanlı ordusunda en fazla uçak düşüren Alman ve Türk pilotları, Yzb. Buddecke (11), Schüz (9), Croneiss (5), Meinecke (4), Ali Rıza (1), Cemal (1), Bkz. Kansu vd., **a.g.e.**, s.353.

100 Tarman, Sıtkı; **Türk Havacılık Tarihi (İstiklâl Harbi) 1918–1923**, C II, Eskişehir 1953, **a.g.e.**, s.374.

101 Tunaboylu, İskender, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yavuz (Goeben) Zırhlısı**, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2006, s.60.

Levent Şahverdi Arşivi

revini yürüten Tümamiral Souchon, 24 Ağustos 1917 tarihinde Alman Açık Deniz Donanması 4. Kruvazör Filosu Komutanlığı'na atandığından, yerine Tümamiral Rebeur Van Paschwitz tayin edilmiştir. Amiral Souchon üç yıl süren Osmanlı Donanma Komutanlığı süresince Yavuz ve Midilli'yi ihtiyatlı kullanmak suretiyle bu gemilerin Türk-Alman ittifakının idamesine yardımcı olmasını sağlamıştır. İki Amiral arasındaki görev devir-teslim töreni 4 Eylül 1917 günü Yavuz'da yapılmıştır[102]. 1917 yılından itibaren Çanakkale'de sükûnet hâkim olmasına rağmen hava keşfinin devamına karar verilmiştir. Bunun için Antalya ve Karadeniz Boğazı'nın her iki yakasına birer meteoroloji istasyonu kurulmuştur.

1918 yılında Almanya'dan hâli hazırda yeni uçaklar ve malzeme sevkiyatı devam etmektedir. Temmuz ayının sonunda Umur-u Havaiye Müfettişliğinin yapılanmasında bir değişikliğe gidilerek ismi Kuva-yi Havaiye Müfettişliği olarak değiştirilmiş ve kuruma müstakil tümen seviyesinde bir hava kuvveti hüviyeti kazandırılmıştır. Tüm bu değişim içerisinde İzmir, Erzurum, Konya, Musul, Şam'da birer havaalanı yapımı planlanmış; fakat neticeye varılamamıştır. Temmuz ayı içerisinde Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi tarafından yapılan bir değişiklik de Alman Binbaşı Goltz'un Deniz Tayyareleri Müfettişliğine tayin edilmesidir. Yeşilköy Deniz İstasyonu ile 1. ve 3. bölükler bu Alman Binbaşının emrine verilmiştir[103].

1918 yılı Şubatına gelindiğindeyse, Osmanlı hava gücünün emrinde 22 adette tayyare istasyonu mevcuttur[104]. Yalnız Osmanlı'nın çekildiği bazı yerlerdeki uçak birlikleri ilga edilirken, uçaklar da daha sonra konuşlandırılacağı yer tespit edilmek üzere gemilerle İstanbul'a getirtilmiştir[105]. Hava keşfi için deniz uçak ve kara uçak istasyonlarından birer bölük tahsis edilmiştir. Bu bölükler:

---

102 Tunaboylu İskender, "Midilli'nin Sonunu hazırlayan İmroz harekatı", **Studies Of The Ottoman Domain**, C 3, S 4, Şubat 2013, s.39.

103 **ATASE Arşivi, BDH-1,** 09. 01.1334, Kl.: 1421 Dos.: 148; **ATASE Arşivi,** K: 51, G: 103, B: 103-1 (22.12.1334) (22.12.1918).

104 **ATASE Arşivi, 13 ŞB. Umuru Havaiye Müfettişliği,** 04.11.1333, KL.: 1395, Dos.: 30-34.

105 **ATASE Arşivi,** K: 51, G:103, B:103-1 (22.12-1334).

Levent Şahverdi Arşivi

1) Düşman taarruz hareketlerini gözetlemek, mayın tespiti yapmak.

2) Düşman saldırılarına karşı koymak ve emredildiğinde taarruz faaliyetinde bulunmak.

3) Telsiz istasyonu bulunan Mavna Adasını savunmak. (Adalar Denizi Bölgesindekiler)

4) Limni, Bozcaada, İmroz ve Taşoz adalarındaki kara ve deniz uçak istasyonlarına taarruzda bulunma görevini icra etmekteydi[106]. **Tablo 4**;

Osmanlı Ordusunun Envanterine Giren Deniz Uçakları

YIL	OSMANLI ENVANTERİNE KATILAN UÇAK (DENİZ)	YIL	OSMANLI ENVANTERİNE KATILAN UÇAK (DENİZ)
1915	Harbiye Nezaretine ait 2 adet Neiuport marka ve Boğazlar Komutanlığının emrine verilmiş 2 adet daha deniz uçağı vardır, ancak bu son iki uçak Alman envanterindedir.	**1916**	3 adet WD 2 ve WD12 tipinde uçak alınmıştır.
1917	Osmanlı Devleti'nin emrinde 1917'ye gelindiğinde 17 adet deniz uçağı mevcuttur. Fakat bu mevcudun 3 adeti mezkûr yıl içerisinde satın alınmıştır.	**1918**	Bu yıl içerisinde envanterde 14 uçak kalmıştır, bunun 6 adeti yeni alımdır.

5. Millî Mücadele Dönemi Türk Deniz Havacılığı

1919 senesinin sonlarına doğru İzmir'deki istasyonda 5. Tayyare Bölüğü'nden sekiz ve Güzelyalı'daki bölükten de üç tayyare ile bir deniz tay-

106 1918 senesinde Çanakkale'deki deniz uçağı istasyonuna Branderburg tipi iki deniz uçağı gelince Türk muharebe kudreti artmıştı. Bkz. Lorey, **a.g.e.**, s.175.

Levent Şahverdi Arşivi

yare bölüğü mevcuttur[107]. Damat Ferit Paşa, Nisan 1920'de yeniden işbaşına geldiğinde Anadolu'da baş gösteren isyan hareketini sona erdirmek maksatlı İtilâf Kuvvetlerinin bastırdığı broşürleri Türk pilotlarına da dağıttırmak istediğinde Maltepe Uçak İstasyonun pilotları bunu Anadolu hareketine katılmanın fırsatı olarak değerlendirerek, dört uçağı uçuşa hazır duruma getirerek kaçırmayı denemişlerdir. Fakat uçaklardan ikisi kalkış sırasında kırıldıysa da Albatros-D III tipi avcı uçağı Anadolu'ya kaçabilmeyi başarmıştır[108].

İngilizler, İstanbul'u 16 Mart 1920 yılında resmen işgal ettikten sonra ilk iş olarak saat 16.00'dan itibaren Maltepe Uçak İstasyonuna girmiş ve buradaki muhtelif cins ve tipteki işe yarar mühimmata el koyup, çoğunu tahrip etmişlerdir[109]. İngilizlerin desteğiyle 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal eden Yunanlar da ilk iş olarak Sarayönü Uçak İstasyonunu ve Güzelyalı Deniz Uçak İstasyonunu tahrip ederken işe yarar uçaklara da el koymuşlardır[110].

Erzurum'daki Uçak İstasyonundaki uçaklarında hemen tamamı işe yaramaz durumdadır. Bu sebeple 13 Haziran 1920 tarihinde Müdafaa-i Millîye Vekâlet'inin 328 sayılı emriyle Harbiye Dairesine bağlı olarak Kuva-yi Havaiye Şubesi tesis edilmiştir. Anadolu Kuvvetlerine bağlı Hava Kuvvetleri personeli 10 pilot, 20 rasat-pilot, 32 gedikli subay (astsubay) ve on makinist olmak üzere toplam 40 askerden teşekkül etmiştir. Eskişehir Uçak İstasyonu aynı zamanda hem okul hem fabrika hem de tamirhane olarak hizmet verecektir. Konya'da bulunan uçak istasyonu da XII. Kolorduya bağlanacaktır[111].

---

107 **TİH,** Batı…, s.29.

108 Bozkurt, Abdurrahman, "Türk Hava Sahasının Belirlenmesi", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 15, S 1, Edirne, 2013, s. 264.

109 **ATASE Arşivi, İSH 9-A,** Kutu: 500, G: 154, Fih: 30, 30–1, 30-2, sıra: 6107, 21.06.1336.

110 Tarman, **a.g.e**., s.14-15.

111 Konya'daki askerî hava üssünde Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma 10kg. 60 adet uçak bombası mevcuttu. Ayrıca Türklerin 7,5'luk top mermilerini inceltmek suretiyle uçak bombası yapma girişimleri de başarısızlıkla neticelenmişti. **a.g.e.**, s.188; Alaysa, **a.g.e.**, s.66–67. Ekim 1920 senesinde Avro tipi bir Yunan avcı uçağı Çine'de mecburi iniş yapınca Türkler tarafından el konularak Afyon'a getirilmiştir. Dört adet de Havilland–9 tipi Yunan keşif uçağı ele geçirilmiş, Temmuz 1921'de Muğla'da ele geçirilene "İsmet" adı verilmiştir. Bunun dışında yine bir adet Brege–14 A2 keşif uçağı Eylül 1921'de Sarıköy'de ele geçirilmiş, uçağa "Sakarya" adı verilmiştir. İzmir'de ise dört adet Brege–14 B2 tipi Yunan keşif uçağı ele geçirilirken, Seydiköy civarında üç adet Nieuport tipi avcı uçağı ele geçirilerek eğitim uçağı olarak kullanılmışlardır. Bkz. Sıtkı Tarman; **Türk Havacılık Tarihi (İstiklâl Harbi) 1918–1923**, C II, Eskişehir 1953, s. 193–194.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun dışında Ankara'daki Temsil Heyeti İstanbul'da konuşlandırılan deniz uçaklarının 23 Mart 1921 tarihinde Felah Grubuna gönderdikleri bir şifreyle kaçırılmasını istemiştir. Hatta kaçırılacak uçakların açıkta tutulmaması için Amasra ve Fethiye istasyonlarına hazırlıklara başlama emri verilmiştir. Bu beş adet Gotha tipi deniz uçağı kaçak olarak Haliç'teki deniz ambarlarından Amasra'daki istasyona getirilir. Amasra'nın kadrosu hazırken, Fethiye'nin personeli ve askerî mühimmatları temin edilemediğinden, bölük lağvedilmek zorunda kalınır. Amasra Uçak İstasyonunda bulunan üç deniz uçağı Ağustos ve Eylül aylarının ortalarına kadar Boğaz, Kefken, Ereğli, Akçaşehir arazisi üzerinde keşif maksatlı mutat uçuşlar gerçekleştirir. 9 Ağustos günü bir Türk deniz uçağı yağmurdan kanatları çürümüş olduğundan kazaya uğrar[112].

Aynı dönem içerisinde BMM'de Trabzon Mebusu Hüsrev Bey ve arkadaşlarının verdiği önerge ile ayrıca Meclis namına bir uçağın Kuva-yi Havaiye envanterine katılması maksadıyla 7500 liranın bir komisyon teşkil edilerek meclis veznesinden alınmasına ve bu paranın 6 ay müddetince mebusların maaşlarından beşer lira kesilmesi suretiyle tekrar meclis veznesine ödenmesi hakkında bir çalışma yapılması da karara bağlanmıştır[113].

1921 yılının Ekim ayının 6. günü Karadeniz'de İtilâf güçlerinin deniz harekâtlarını denetlemek ve sevkiyat için ortamın müsait olup olmadığını keşfetmek maksatlı Amasra'da bir deniz uçak istasyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Kasım 1921 tarihinde de Binbaşı Savmi (Uçkan) yanında iki güverte, iki de makine teğmeni olduğu hâlde İnebolu'da bulunan; Birinci Dünya Savaşı bakiyesi deniz uçağı istasyonuna gelerek, buradaki Muavenet-i Bahriye Cemiyeti vasıtasıyla gönderilen 3 deniz uçağını da yanlarına teknelere yükleyerek Aralık 1921'de Amasra'ya ulaşmıştır[114].

Amasra'da tesis edilen bu deniz hava üssü sayesinde Batı ve Orta Karadeniz bölgesinde nakliyat, sevkiyat, gözetleme ve muhafaza işleri daha rahat yapılabilir duruma gelmiştir.

---

112 Işın, Mithat; İstiklâl Harbi Deniz Cephesi, İstanbul, 1946, s.113; Anadolu'da 19 Ağustos 1922 tarihi itibariyle 22 Konya'da, ikisi Adana'da, onu Batı Cephesinde olmak üzere 24 uçağın mevcut olduğu bilinmektedir. Bkz. Zeki Sarıhan, İstiklâl Savaşı Günlüğü, C. IV, Ankara 1996, s.588.

113 **TBMM Zabıt Ceridesi;** C 10, İ:34, Dev: 1, İç. Sen:2 (16.5.1337), s.295.

114 **TİH**, **Deniz Cephesi**, Saim Besbelli, C V., Ankara 1964, s.32.

Levent Şahverdi Arşivi

1922 senesine gelindiğindeyse, Haliç deniz ambarlarında kalan son iki deniz uçağı da kaçırılarak İzmit'teki istasyona getirilmiştir. Elbette uçakların uçurulması kadar zor olan bir diğer hususta hangi hava koşullarında uçulacağının tayin edilmesidir. Bu sebeple, Türklerin İstiklâl Mücadelesinde ihtiyacını duydukları bir diğer materyalse meteoroloji istasyonudur. Bu istasyonun tesisi için Kuva-yi Havaiye Müfettişliği Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Nafia ve Maarif Vekâletlerine teslim edilmiş olan rasat malzemesinin Konya Kuva-yi Havaiye idaresine sevk edilmesini istemiş, fakat bu malzemeyi faâl hâle getirecek yetişmiş personel olmaması sebebiyle teşkilât, Türk İstiklâl Savaşı süresince vücuda getirilememiştir[115].

Ancak her türlü zorluğa rağmen başlatılan işten vazgeçilmemiş ve aynı dönem içerisinde BMM'de, Müdafaa-i Millîye bütçesinden pilotlara sair masrafları için 800 kuruş maaşlarından ayrıca ek ödenek olarak diğer askerî sınıflardan ayrı ücret verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu teklif maddelere dökülerek, 9 Mart 1921 günü de Mecliste yapılan oylamayla da kabul edilmiştir[116].

Kanun şu hususları kapsamaktadır:

a) Pilotlara ve uçuş öğretmenlerine rütbelerine bakılmaksızın maaşlarından ve seferberlik tahsisatlarından maada 800 kuruş harçlık verilmesi,

b) Astsubaylara ve diğer teknik personele tayyaresüvar (pilot) olmak şartıyla maaşlarının dışında 200 kuruş harçlık verilmesi,

c) Bu kanun neşredilmesinin ardından yürürlüğe girer,

d) Bu kanunun işlerliğinden Müdafaa-i Millîye ve Mâliye Nazırı sorumludur[117].

1922 senesinin başında Türk ordusunun uçak ihtiyacı giderek artmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan uçakların önemli bir kısmı düşman elinde

115 Tarman, **a.g.e.** s.177–179; Amasra Deniz Uçak İstasyonu, 6.11.1921 senesinde Karadeniz Boğazı'nda deniz seferlerini denetlemek ve İtilâf kuvvetlerinin savaş gemilerinin harekâtlarını keşif maksatlı teşkil edilmiştir. 2 Aralık 1922 tarihine gelinceye kadar Amasra Deniz Uçak İstasyonunun komutanlığını Binbaşı Savmi (Uçan) yapmış, ama kendisi sonra İzmit Deniz Uçak İstasyonuna tayin olmuştur. 18 Haziran 1922 tarihinde İstanbul'dan kaçırılan uçakların Ankara'da ilk deneme uçuşları gerçekleştirilmişti. Bkz. Sarıhan, **a.g.e.**, C IV, s.482.

116 **TBMM Zabıt Ceridesi,** C 9, İ:5, Dev. 1, İç Sen.:3 (9 Mart 1921), s. 137-138.

117 **TBMM Zabıt Ceridesi,** C 9, İ:5, Dev. 1, İç Sen.:3 (9 Mart 1921), s. 139

Levent Şahverdi Arşivi

kalmıştır. Anadolu'ya kaçırılanlar ise artık kifayetsizdir. Bu gelişme üzerine Saffet (Arıkan) ve Nuri (Conker) Beyler, uçak temin etmek için Almanya'ya gönderilmiştir[118]. Heyet, Almanya'dan 21 uçak almaya da muvaffak olmuştur. Satın alınan uçaklar, Almanya'dan Rusya'nın Baltık limanlarına nakledilerek, geniş Rus arazisini boyuna kat etmiş ve Novrosiski Limanına ambalajlı hâliyle ulaştırılmıştır. Bu noktada devreye giren Türk tekneleri; Şahin ve Aydın Reis sair askerî mühimmat ile beraber uçakları ve yedek parçalarını da Trabzon'a taşımışlardır. Taşınan malzemeler arasında deniz uçağı olmamasına rağmen yedek parçalar arasında deniz uçakları içinde kullanılan mühimmat mevcuttu[119].

Büyük Taarruzun gerçekleşmesinden 10 gün önce Kuva-yi Havaiyye'nin durumu şu biçimdedir[120]: **Tablo 5**;

Uçağın Türü	Tipi	Sayısı
Avcı Uçağı	Spad XIII	20
Avcı Uçağı	Albadros D III	1
Keşif Uçağı	Breguet 14 B2	10
Keşif Uçağı	De Havilland	1
Keşif Uçağı	Fiat	1
Okul Uçağı	Aviatik	1
Deniz Uçağı	**Gotha**	**3**
	Deniz Uçağı: 3	**Toplam Uçak: 37**

118 Karadoğan Umut C., "Milli Mücadele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (ATAM)**, C XXVIII, S 81, Ankara Kasım 2011, s. 616-617.

119 Işın, **a.g.e.**, s.119-121; Uçak nakliyatı oldukça gizli tutuluyordu. Şahin Novrosiski Limanına yanaştıktan sonra limanın yakınlarındaki çimento fabrikasından nakliyatın yapılması kararlaştırıldı. Bu sırada limanda bulunan bir Yunan şilebi tüm sevkıyatı tehlikeye soktu. Bu hâlde hiçbir gizlilik kalmayacaktı. Şahin'in komutanı Kıdemli Yüzbaşı Cevat, Yunan şilebini ihtar etti. Bulunduğu yeri terk etmesini istedi, fakat menfi cevap alınca şilebin hâlâtlarını gemiye çıkan üç er vasıtasıyla kesti ve yükleme rahatlıkla temin edildi. İstiklâl Mücadelesi'nin neticelenmesinin ardından Şahin vapuru subay ve eratını ikramiye ile taltif edildi. Bkz. **a.g.e.**, s.120–121.

120 Kayabalı vd., "Türk Hava…", s.503.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Şubat 1923'de Amasra ve İzmit'ten sevk edilen bir kısım uçak ve onlara ait malzeme, İzmir Bayraklı'da "1'nci Bahri Tayyare Bölüğü" ismiyle yeni bir deniz uçak birliğinin tesisine imkân vermiştir. Bu bölüğün Gotha sistemindeki iki adet deniz keşif uçağı Mayıs 1923'te uçuş vazifesini yerine getirmeye başlamış ve böylece meteoroloji faâliyeti de hızlanmıştır. İzmir'deki bu komutanlık, bir müddet Kuva-yi Havaiye Müfettişliğine bağlı olarak faâliyetini yürütmüştür[121].

Günümüzde ise Türk Hava ve Deniz Kuvvetlerinin envanterinde deniz uçağı bulunmamaktadır. Bu ihtiyaç Firkateynlerin üzerine yerleştirilen helikopter pistleri ve helikopterlerle çözülmüş görülüyor.

121 Keyüsk, **a.g.e.,** C. II, s.185.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Osmanlı Devleti, XX. Yüzyılın başında hızlanan havacılık faaliyetinin uzağında kalmamak ve yapılan gelişmeleri yakından takip edebilmek için 1909 yılında çalışma başlatmıştır. Bu gayr-i resmi faaliyet 1 Haziran 1911 tarihinde Türk havacılığı Tayyare Komisyonu'nun yürürlüğe girerek faaliyete geçmesi ile resmen göreve başlamıştır. Osmanlı ordusunun kara ve deniz havacılığı adına her neye ihtiyacı varsa; silah, uçak, balon, yedek parça gibi bunların temini ile "Tayyare Komisyonu" görevlendirilmiştir.

Türk havacılığının ilk konuşlandığı ve teşkilatlandığı Yeşilköy'de açılan Ayastefanos Tayyare Meydanı ve hava okuludur. Fransa'dan satın alınan ve 1912 yılının Mart ayında İstanbul'a konuşlandırılan ilk uçaklar envantere girmiş, Avrupa'da aldıkları eğitim sonrasında pilotluk brövelerini alarak dönen Fesa ve Kenan Beyler ilk pilotlar olarak Osmanlı havacılığının tarihinde yerlerini almışlardır. Plt. Yzb. Fesa Bey, Osmanlı Devleti'nin ilk motorlu uçuşunu 26 Nisan 1912 tarihinde başarı ile tamamlamış ve Türk askeri havacılığının ülke sınırlarında uçan ilk "hava süvarisi" olmuştur. 3 Temmuz 1912' de Hava Okulunun açılması ile birlikte pilotların milli imkanlarla yetişmesine fırsat verecek olması açısından son derece önemli olmuştur.

Osmanlı Devleti hava gücünü 1911 yılında oluşturmuş olmasına rağmen Trablusgarp Savaşı'nda gerek savaş koşulları gerekse coğrafi koşullar sebebi ile bölgeye sevkiyat yapmışsa da Cezayir sınırında el konulan uçaklar cepheye ulaştırılamamıştır. İtalyanlar, Trablusgarp Savaşı'nda 4 balon ve 28 uçak kullanmıştır. Osmanlı Genelkurmayı bu dönemde yurtdışına pilot eğitimi maksatlı personel gönderme kararı almıştır.

Balkan Savaşlarının başlangıcında tecrübesizlik, personel ve envanter eksikliği, yönetim ile ikmal noktalarında yaşanan beceriksizlikler ve aksaklıklar savaşın ilk aşamalarında Osmanlı havacılığına zor zamanlar yaşatsa da savaşın sonuna doğru elde edilen bazı tecrübelerle yaşanan bazı sıkıntılar aşılabilmiştir. Bu durum Balkan Savaşlarında değilse de Birinci Dünya Savası sırasında Türk havacılarının işine fazlası ile yarayacaktır. Özellikle burada uygulanan yabancı pilot ve teknisyen görevlendirmenin askerlik mesleği etiğine uygun olmayacağı öngörülmüş, Türklere ait toprakların yine Türk unsurlarca muhafazasının gereği üzerinde durulmuştur. Harekâtın ikinci safha-

Levent Şahverdi Arşivi

sında cephede Türk pilotlar görev almışlar ve görevlerini layık-ı veçhile icra etmeye gayret etmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı müddetince elde yeteri kadar uçak ve pilot olmasına rağmen gelen başarı ya da başarısızlık sorgulanacak olursa, burada da karşımıza ardı ardına gelen savaşlarda yitirilen tecrübeli pilotların yerine deneyimsiz ve hatta brövesiz, acele ile Almanya'dan getirilen öğrenci pilotlarla harekâtların düzenlenmeye kalkışılması sorunun ana kaynağı olarak görülmektedir. Elbette bu durumun yanında düzenlenen hava harekatlarının sevk ve idaresinin havacılık hususunda yeterli deneyime ve bilgi birikimine henüz sahip olmayan kara kuvvetleri personeline devredilmesi de komuta kademesi anlamında ayrı bir talihsizlik olarak gözükmektedir.

Süreç içerisinde yaşanan olumlu gelişmelerden bazıları ise, müttefik olan Almanların Türklere savaş döneminde pilot, pilotaj eğitimi ve uçak anlamında desteğini esirgememiş olmasıdır. Bu gelişme Türk havacılığının ilerlemesinde belki de en önemli tesiri yapan faaliyetlerden birisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Türk havacılığında önemli bir yere sahip olan Umur-u Havaiye Müfettişliğinin kurulması, Türk havacılığına sağlam bir ivme kazandırmıştır. Bu sayede ilk defa havacılık kendi içerisinde sınıflandırılabilmiştir.

Haziran 1914'te Deniz Tayyare Mektebi'nin kuruluşu gerçekleştirilebilmiştir. Savaşın başlangıcında Fransız sistemine göre tesis edilmiş olan Türk havacılığı, savaşla birlikte Alman ekolünü benimsemiş ve Alman subayları ile adeta yeni bir kimlik kazanmıştır. Almanların Türklerin emrine verdiği ve 3 Şubat 1915'te göreve başlayan Binbaşı Erich von Serno, savaş süresince Genel Karargâh emrinde kurulan 13. Sahra Seyr-i Havaiye Müfettişliğine, 1915 de değişen adı ile Umur-u Havaiye Şubesine müdür olarak tayin edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın en şiddetlendiği 1915-1916 yılları arasındaki dönemde Osmanlı hava gücüne destek mahiyetinde Osmanlı Donanma-i Muavenet-i Milliye Cemiyeti yeniden devreye girmiş ve havacıların ihtiyacı olan deniz uçaklarını almak maksadı ile iane toplamaya başlamıştır. Aynı zaman diliminde Osmanlı deniz uçağı pilotları Çanakkale'de 41 adet keşif uçuşu gerçekleştirmiş, İtilaf güçlerinin askeri tesisleri, mayın tarama ve kömür gemileri bertaraf edilirken, boğaza dökülen mayınların yerleri de tespit edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

1916 yılı aynı zamanda Osmanlı Deniz Havacılığı açısından yeniden yapılanma yılı olmuş ama bu yapılanma komutanlığı ileriye taşıyacağı yerde daha sınırlı bir çerçevenin içerisine adeta hapsetmiş, bu durum savaşın seyrini de deniz havacılığı anlamında olumsuz olarak etkilemiştir.

1917 yılında Osmanlı'da deniz uçaklarının sayısı arttığı gibi Rusların saldırısı sayısı da doğru oranda artış göstermiştir. Ancak Osmanlı Deniz Hava Gücü bu saldırılara Rusların denizaltısını batırarak ve avcı uçaklarını düşürerek karşılık vermiştir.

Kurum, 1918 yılına gelindiğinde adını Kuva-yi Havaiye Müfettişliği şeklinde değiştirse de başında yönetici olarak gene Bnb. Erich von Serno bulunmuştur. Bnb. Erich von Serno tarafından savaş müddetince, kara ve deniz havacılarından mürekkep 18 bölüklük cephe keşif ve bombardıman gücü meydana getirilmiştir.

Almanlar, savaş devam ederken 300'den fazla uçağı Osmanlı Devleti'ne satmışlardır. Bu uçaklar hava teknolojisinin gerisinde kalmış, Alman pilotların uçmaktan kaçındığı savaş araçlarıdır. Dönemin en iyi uçağı olarak lanse edilen Fokker tipi uçaklar Osmanlı envanterine çok sonra girmiştir. Bu uçakların varlığı savaşın seyrini belirli bir müddet mutlaka değiştirmiş ve bu sayede önemli bir savaş aracı olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Millî Mücadele dönemine ise, yeterli uçak ve personelin olmaması deniz havacılığının Anadolu'nun savaş haline müdahalesini önlemiştir. Fakat az olan uçak ve personele rağmen yürütülen keşif, taşıma, muhaberat ve savunma faaliyeti yine de Türk deniz uçakçılığının geleceği açısından önemli aşamalar olarak değerlendirilebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT DAİRE BAŞKANLIĞI ARŞİVİ (ATASE)

ATASE Arşivi, BDH-1, 09. 01.1334, Kl.: 1421 Dos.: 148

ATASE Arşivi, 13 ŞB. UMUR-U HAVAİYE MÜFETTİŞLİĞİ, 04.11.1333, KL.: 1395, Dos.: 30-34

ATASE Arşivi, K: 51, G:103, B:103-1 (22.12-1334)

ATASE Arşivi, İSH 9-A, Kutu: 500, G: 154, Fih: 30, 30-1, 30-2, sıra: 6107, 21.06.1336

ATASE Arşivi, Kl: 1441, Dos: 250, A1/13, D 2, Fih: 13

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.ASK. Kutu No: 254, Gömlek No: 8, Belge No: 1, 29.12.1325

BOA, Y.A.HUS. Kutu No: 521, Gömlek No: 154 Belge No: 1, 27 Nisan 1326

BOA, HR.SFR. (3), Kutu No: 656, Göm. No: 1, Belge No:1, 9 Ocak 1912 (1328)

BEO, Kutu No: 4013, Gömlek No: 300907, Belge No: 1 (21 Şubat 1327)

BEO, Kutu No: 4013, Gömlek No: 300924, Belge No: 1-2 (23 Şubat 1327)

BEO, Kutu No: 4190, Gömlek No: 314180, Belge No: 1 (27 Teşrin-i Sani 1327)

BOA, MV. Kutu No: 186, Gömlek No: 36, Belge No: 1, 5Şubat 1329

BOA, MV. Kutu No: 234, Gömlek No: 150, Belge No: 1 A, 17 Cemazüyel-Evvel 1332 ve 31 Mart 1330

BOA, A.) MTZ. (5), Kutu No: 39, Gömlek No: 30, Belge No: 1 13 Mayıs 1330

Levent Şahverdi Arşivi

BOA, DH. EUM.THR. Kutu No: 78, Gömlek No: 30, Belge No: 1 15 Temmuz 1330

BEO, Kutu No: 4330, Gömlek No: 324700 Belge No. 1 (Harbiye id/54-1)

BOA, İ.TAL. Kutu No: 483, Gömlek No: 13 Belge No: 1, 04.06.1331

TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ (TİTE)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Sıra No: 42, Kutu No: 214, Belge No: 15, (28.07.1325) (10.08.1909)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Sıra No: 60, Kutu No: 228, Belge No: 18, (28.10.1325) (10.11.1909)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Sıra No: 73, Kutu No: 226, Belge No: 5, (15.12.1325) (28.12.1909)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Sıra No: 154, Kutu No:219, Belge No:10, (26.05.1326) (08.09.1910)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Sıra No: 341, Kutu No:219 Belge No:6, (09.01.1328) (08.01.1912)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Sıra No: 356, Kutu No:219, Belge No:1, (17.02.1328) (01.03.1912)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Sıra No: 1110, Kutu No:271, Belge No:26, (24.10.1331) (06.11.1915)

MECLİS CERİDELERİ

TBMM Zabıt Ceridesi; C:10, İ:34, Dev.: 1, İç. Sen:2 (16.5.1337)

TBMM Zabıt Ceridesi, C:9, İ:5, Dev.: 1, İç Sen.:3 (9 Mart 1921)

GAZETELER

Milliyet, "Osmanlı Tayyare Bölüğü Geri Gelecek", 21.08.2017

Ereğli Önder,"Ereğli Uçak Yapacak", 21 Ağustos 2017

Levent Şahverdi Arşivi

BASILI ESERLER

Aydar; Orhan, **Uçan Süvariler**, Ankara 1948.

Artuk, Nevzat, **Cemal Paşa (Ahmet Cemal)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

David, Pascoe, **Uçak, (**Çev: Levent Göktem), Optimist Yayınları, İstanbul 2003.

Faroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, 7. Bsm., İstanbul 2014

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi C.IX Türk Hava Harekâtı**, Yay. No:3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969.

Higham; Robin, **Hava Gücü: Özlü Bir Tarih**, ATASE Yay., Ankara 1983, s.39

Karadoğan, Umut C., **Modern Türkiye'nin Kuruluşunda Donanma (1914-1925),** Yaklaşım Kitabevi, Ankara 2013.

Kinross, Lord, **Osmanlı İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü**, (Çev: Meral Gaspralı), 4. Bsm., Altın Kitaplar, İstanbul 2012

Kural, Fethi, **Kurtuluş Yıllarında Türk Askeri Belgeleri**, 1909-1913, Hv. Bas. ve Neş. Müd., Ankara 1974.

Kurter, Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi I,** Hava Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara 2002.

Kress, Von, **Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk**, Çev. Tahir Balaban, Yeditepe Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2014.

Kurt, Emin, "Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçakları", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu** 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013.

Lorey, Hermann, **Türk Sularında Deniz Harekâtı**, (Çev. Tacettin Talayman), C II, Deniz Basımevi, İstanbul 1946

Keyüsk, Mazlum, **Türk Havacılık Tarihi (1914-1916),** C I, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir 1951

Levent Şahverdi Arşivi

————————; **Türk Havacılık Tarihi (1914-1916)**, C II, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1952.

Giray, Muharrem, **Türk Tayyareciliğinin Tarihi**, İstanbul (tarihsiz).

Müderrisoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

Işın, Mithat, **İstiklâl Harbi Deniz Cephesi**, İstanbul 1946.

İskender Tunaboylu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yavuz (Goeben) Zırhlısı**, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2006.

Özçelik, Selahattin, **Donanma-yi Osmani Muavenet-i Milliye**, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Sarp, İrfan, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara 1986.

Tarman; Sıtkı, **Türk Havacılık Tarihi (İstiklâl Harbi) 1918-1923**, C II, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Eskişehir 1953.

Tengüz, Hüsnü, **Osmanlı Bahriyesinin Mazisi**, C 1, İDO Yayınları, İstanbul 1995.

Türk İstiklal Harbi; **Batı Cephesi III. Kısım**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınevi, Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbi, **Deniz Cephesi**, (Saim Besbelli) C V., Genelkurmay Başkanlığı Yayınevi, Ankara 1964.

Verel, Oktay, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir**, C I, Türk Hava Kurumu Yayınları 3, İstanbul 1985.

Yalçın, Osman, **Türk Hava Gücü Kuruluşu, İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950)**, İşbankası Yayınları, İstanbul 2017.

Kansu Yavuz-Sermet Şensöz-Yılmaz Öztuna, **Havacılık Tarihinde Türkler**, C I, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara 1971.

Özdemir Yaşar; **Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey**, Hv. Bas. ve Neşr., Ankara 1981.

Yene Bill, **The History Of U.S. Air Force,** Hong Hong 1984.

Levent Şahverdi Arşivi

Yıldız, Gültekin, **Dünya Savaşı Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918,** Timaş Yay., İstanbul 2013.

Sarıhan, Zeki, **İstiklâl Savaşı Günlüğü**, C IV, TTK Basımevi, Ankara 1996.

SÜRELİ YAYINLAR

Alaysa, H. Fikret, "Türk Hava Kuvvetleri", **Türk Kültürü Dergisi**, S 22, Ordu Sayısı, Ankara 1964, s.57-69.

Aydar, Orhan, "Deniz Tayyareciliğimizin İlk Günleri", **Havacılık ve Spor Dergisi,** S 367, Mayıs 1946, s. 3-23.

Aydın, Abdurrahim Fahimi, "Tayyareden Uçağa: Millî Hava Sanayinin Kuruluşunda Türk Halkının Yaptığı Bağışlar", **Karadeniz Araştırmaları**, S 31, Güz 2011, s.51-84.

Bora, Kutluhan, "Türk Deniz Havacılığının 100. Yılı", Savunma ve Havacılık Özel Sayı, **Deniz Kuvvetleri Komutanlığı**, Ankara Haziran 2014, s.7-32.

———————, "Türk Deniz Havacılığının 100 Yılı", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, S 620, Eylül 2014, s.70-78.

Bozkurt, Abdurrahman, "Türk Hava Sahasının Belirlenmesi", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 15, S 1, Edirne 2013, s.251-278.

Biçici, Mehmet, "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi", **Gaziantep University Journal of Social Sciences (http://jss.gantep.edu.tr)**,13(3), 2014, s.693-722.

Dokur, Aydın, "I. Dünya Savaşı'nın Dönüm Noktası", **Hayat Tarih Mecmuası**, C II, S 12, İstanbul 1969, s. 58-69.

Özcan, Sonnur Emine, "Çanakkale Savaşlarında Kullanılan Havacılık Teknolojisi", **Bilim ve Teknik e-Dergisi (TÜBİTAK),** Ankara Nisan 2013, s.52-56.

Ethem, "Cihan Harbinde Tayyarecilik", **Deniz Mecmuası**, C 43, S 322, İstanbul 1931, s. 101-112.

Levent Şahverdi Arşivi

Kayabalı-Arslanoğlu, "Türk Hava Kuvvetleri", **Türk Kültürü**, S 116, C 10, Ankara 1972, s.472-503.

Karadoğan, Umut C., "Milli Mücadele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 81, Ankara Kasım 2011, s.603-649.

Keser, Ulvi, "I. Dünya Savaşı'nda Kıbrıs'ta Hava Faâliyetleri", **Hava Kuvvetleri Dergisi,** C 344, Ankara 2003, s. 6-26.

Kurt, Emin, "Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçakları", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s. 302-317.

"Tayyare Şehitlerimiz", **Tayyare Cemiyeti Mecmuası**, Ahmet İhsan Matbaası, 1 Şubat 1926, s.8-22.

Tunaboylu, İskender, "Midilli'nin Sonunu Hazırlayan İmroz Harekatı", **Studies Of The Ottoman Domain**, C 3, S 4, Şubat 2013, s. 37-49.

Yalçın, Osman, "Havacılık ve Hava Gücünün Doğuşu, Birinci Dünya Savaşına Etkisi", **Atatürk Yolu,** S 59, Ankara Güz 2016, s.181-236.

Yılmaz, Duygu, "Dünyanın ilk Siyahi Pilotu ve Nesiller Boyu Havacı Bir Ailenin Olağanüstü Öyküsü", **NTV Tarih,** S 26, İstanbul Mart 2011, s.28-32.

TEZLER VE ANSİKLOPEDİLER

Çelik, Ahmet, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Hava Kuvvetleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Konya, 2004, (Yayınlanmamış Yük. Lis. tezi).

Yalçın, Osman, **Türk Hava Harp Sanayi Tarihi**, Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Ankara, 2008, (Doktora Tezi).

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.shazinem.net/hava-kuvvetleri/53761-albay-salim-ilkucan (Erişim Tarihi: 22.11.2017)

hv1317.html#ixzz4ruI0u0zr (Erişim Tarihi: 22.11.2017)

Levent Şahverdi Arşivi

www.havaciyiz.com/Tarih11-Dogus3a.htm (Erişim Tarihi: 22.11.2017)

archive.li/JPLbr (Archive.is (webpage capture) (Erişim Tarihi: 22.11.2017)

www.havaciyiz.com/KurSav03.htm (Erişim Tarihi: 23.11.2017)

www.canakkaledebugun.com (ErişimTarihi: 06.12.2017)

Levent Şahverdi Arşivi

EK-1

TÜRK DENİZ UÇAĞI

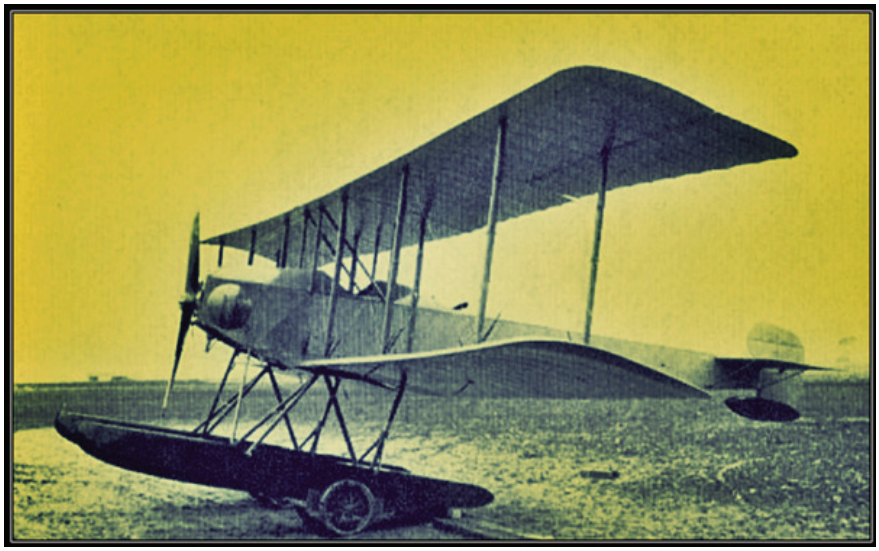
EK-2

ALMAN GOTHA WD 2 DENİZ UÇAĞI

Levent Şahverdi Arşivi

EK-3

ALMAN GOTHA WD 1

EK-4

İNGİLİZLERE AİT BİR DENİZ UÇAĞI

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (2) : 98 : 181-226
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 10.08.2016-06.12.2017

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA REFAH ŞİLEBİ HADİSESİ ve SONRASI GELİŞMELER

OSMAN YALÇIN[*] - MUSTAFA ŞAHİN[**]

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Almanya Türkiye'ye karşı ittifak çabası içinde iken Hitler tarafından saldırmazlık taahhüdü verilmiştir. Öte yandan bu yakınlaşmadan rahatsız olan İngiltere, Türkiye'nin savaş başlamadan hemen önce sipariş verdiği dört adet denizaltı gemisi ile dört adet muhribin tesellüm tecrübesinde bulunmak üzere bir askeri grubun İngiltere'ye gönderilmesini istemiştir. İngiltere, Türk personelin Mısır'a kadar denizyolu ile intikal ettirilmesini istemiş, oradan da İngiltere'ye uçakla gönderileceğini belirtmiştir. Söz konusu görevi ifa etmek maksadıyla Türk Hükümeti, o anda boş olan eski bir deniz aracı Refah Şilebi'ni görevlendirmiştir. Denizci, havacı ve gemi personelinden oluşan 200 kişilik kafile, Mersin'den 23 Haziran 1941 günü hareket etmiştir. Gemi hareketinden 20-25 mil sonra saat 23.01'de kimliği belirsiz bir denizaltı tarafından torpillenerek batırılmıştır. Bu olayda 167 Türk ve 1 İngiliz olmak üzere 168 kişi hayatını kaybetmiş 32 kazazede ise kurtulabilmiştir. Kazadan hemen sonra Alman ve İtalyanlar kazada sorumlulukları olmadıkları yolunda açıklamada bulunmuşlardır. Dönemin süreli yayınları, değerlendirmeleri, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerine göre; yapılan değerlendirmelerle Refah Şilebinin batırılması hadisesi Türkiye Cumhuriyetinin Ulusal ve Uluslararası güvenliğine bir müdahale olarak değerlendirilmiştir. TBMM'de şiddetli tartışmalar yaşanmış, Milli Savunma Bakanı ve Ulaştırma Bakanı istifa etmek zorunda kalmıştır. Daha sonraki yıllarda Fransızların gemiyi yanlışlıkla batırdıkları yolundaki bulgular üzerine gizli pazarlıklar sonucu 2 savaş gemisi tazminat olarak Türkiye'ye verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, İngiltere, Almanya, Fransa, Refah Şilebi.

* Yrd.Doç.Dr.Hv.Öğ.Alb., Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) D.Bşk.lığı, o.yalcin@hho.edu.tr

** Dr.Per.Alb., 3'üncü Kolordu Komutanlığı, e-posta: msahin44m@yahoo.com

Levent Şahverdi Arşivi

THE REFAH TRAGEDY DURING THE WWII AND DEVELOPMENTS IN THE AFTERMATH

ABSTRACT

In the first years of the WWII, with the purpose of creating an alliance, Hitler guaranteed non-aggression towards Turkey. The British were irritated by this development and they requested that a military procession from Turkey should be sent to Britain concerning the delivery of the four submarines and four destroyers that had been ordered by Turkey just before the beginning of the war. On their request, the procession planned to reach Egypt by sea and once there take a plane to Britain. Turkish government commisioned an available old ship named SS Refah to carry out the mission. Consisting of a crew of 200 from the Navy, Army and the Airforce, the procession set sail from Mersin on June 23, 1941. After 20-25 miles off the shore, SS Refah was torpedoed and sunk by an unidentified submarine at 23:01. 167 Turkish and 1 British crew members killed and 32 were rescued. After the incident, Italy and Germany claimed no responsibility over the incident. According to the journals, studies, State Archives of the Prime Ministry and GNAT records of the time; the attack against SS Refah had been declared as an act of aggression towards the national security of the Republic of Turkey. There were some heated arguments in GNAT that led to the resignation of the Minister of Defence and the Minister of Transportation. Later, after some findings indicating that the French sank SS Refah by accident, through secret deals 2 battleships were given to Turkey as compensation.

Keywords: WWII, Britain, Germany, France, SS Refah.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Atatürk 28 Eylül 1932'de kendisini ziyarete gelen Amerikalı General Mac Arthur'a İkinci Dünya Savaşı öngörüsüne ilişkin önemli açıklamalarda bulunmuştur. Atatürk, Sovyet tehdidine temas etmekte, İtalya'nın bir askeri güç olmaktan uzak olduğunu, Almanya, Fransa ve İngiltere arasındaki sorunun bir Avrupa sorunu olmanın çok ötesinde olduğunu ve gelecekte Avrupa'nın kaderinin Almanya'nın elinde olduğunu söylemiştir[1]. Türkiye, savaşın çıkacağını öngörmüştür. 1936 yılı Türk basınında İkinci Dünya Savaşına ilişkin öngörüleri görmek mümkündür. Bu bakımdan İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması sürpriz olmamıştır. Türkiye bu kapsamda "*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*" ilkesinin bir gereği olarak bölgesel ittifaklar yapmıştır. Balkan Antantı ve Sadabat Paktı bu düşüncenin ürünü olarak hayata geçirilmiştir. Osmanlı bakiyesi yeni bağımsız olmuş ülkeler ile komşu ülkeler tam bağımsız kalabilmek için güç birliği yapmıştır[2]. Ne var ki İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Balkanlar güçlü devletlerin denetimine girmiş, Sadabat Paktı da işlerliğini kaybetmiştir. Türkiye vermiş olduğu Millî Mücadele ile revizyonist ve anti revizyonist bir politikaya ihtiyaç duymamıştır.

İkinci Dünya Savaşı öncesi Almanya'nın İngiltere ve Fransa ile bir antlaşma yapması beklenirken, 23 Ağustos 1939 tarihinde Sovyetler Birliği ile saldırmazlık antlaşması yapması "*şaşırtmıştır*"[3]. Bu aynı zamanda Karl Haushofer'in Büyük Avrasya Projesi olarak bilinen Almanya-Rusya-Japon işbirliğinin mümkün olamayacağını göstermiştir. Oysa Bismark döneminde uygulanan Almanya-Rusya işbirliğinin gerek Avrupa gerekse dünyada etkin kalması için sürdürülmesi gerekliydi. Bu durum Almanya'nın 1933 sonrası uyguladığı politika ile bir çatışmanın işaretlerini vermiştir.

Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırısı ile beklenen savaş patlak vermiştir. Almanların baskın tarzında süratle ilerlemesi uzun süredir

1 İsmet Giritli, "Atatürk ve Barış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 2, S 6, (Temmuz 1986), s. II, http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-06/ataturk-ve-baris, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2015).

2 Mustafa Şahin, **Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri, Afganistan Penceresinden Bakış,** TASAM Yay., İstanbul 2015, s. 92-95.

3 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Alkım Yay., İstanbul 2009, s.369-376.

Levent Şahverdi Arşivi

yatıştırma politikası takip eden İngiltere başta olmak üzere Avrupalı güçlü devletleri endişeye sevk etmiş ve kısa bir süre sonra savaş küresel bir boyut kazanmıştır. Türkiye de aniden gelişen olaylar karşısında aktif tarafsızlığını ilan etmiş ama olası bir Alman saldırısına karşı ise orduyu teyakkuz durumuna geçirmiştir. Savaşın başlaması ile birlikte Türkiye her iki tarafın baskısı ile karşılaşmıştır. Ne var ki, Türkiye'nin beklediği en büyük tehdit Sovyetler Birliği'dir. Bu durum doğal olarak ihracat ve ithalat ürünlerinin durumunu özelliklerine göre etkilemeye başlamıştır. Türkiye elindeki kromu stratejik bir madde olarak her iki tarafa dengeli bir siyaset izleyerek pazarlamasını bilmiştir. Kaldı ki, taraflar da buna Türkiye'yi kaybetmemek veya kazanma adına göz yummuşlardır.

Hitler, Napolyon'dan 129 yıl sonra bir kere daha Rusya'yı kendi evinde işgal etme seferi (Barborassa Harekâtı)'ni başlatmıştır. Barborassa Harekâtı'ndan bir gün sonra 23 Haziran 1941'de meydana gelen Refah Şilebi Faciası ile ilgili belirsizlik halen gizemini korumaktadır. Refah Şilebinin batırılması amacının "*her halükarda Türkiye'yi savaşa sokmak olduğu açıktır*"[4]. Türkiye ise bütün idari kadroları ile bu savaştan ısrarla uzak durmaya özen göstermiştir. Bu durumda bir tercihten ziyade tarafların yoğun askeri gücü ve silahlanmaktaki performanslarının karşısında duyulan eksikliklerin büyük etkisi vardır. Bu etkinin gündeme geldiği önemli bir gelişme Adana Görüşmesinde Türkiye'nin yüksek rakamlarda olsa bile muhataplarından talep ettiği sayısal olarak oldukça fazla miktardaki ihtiyaçlarda görülmektedir.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İkinci Dünya Savaşı savaşın nedenleri, savaşta meydana gelen olaylar, yaşanan trajediler, toplumların yapısında meydana getirdiği değişimler ve nihayetinde savaşın sonuçları ile tarihte önemli bir dönüm noktasıdır. Bugün de başta Birleşmiş Milletler yapısı ve diğer bir çok uluslararası yapıda olduğu gibi halen İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarına göre inşa edilmiş bir yapı egemenliğini sürdürmektedir.

---

4 Esat Arslan, "Refah Faciasının 60'ıncı Yıldönümünde Kara Harp Okulu Mezunu 16 Şehidimiz", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S 370, Ekim 2001, 80-86, s. 80.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaşın tarafların merkezinde yer alan coğrafyası ile oldukça stratejik bir ülke konumundaydı ve savaşan büyük güçlerin çekim alanına girmesi için yoğun bir tazyike maruz kalmıştır. Bu süreçte ağır bedeller ödemiştir. Bu çalışmada yer alan ve ağır sonuçları olan Refah Şilebi Hadisesi ve hadisenin yıllar sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışılması, mağduriyetler yaşanması en önemlisi de aradan geçen 76 yıla rağmen bazı hususların halen bilinmiyor olması araştırmanın amacı ve önemini oluşturmaktadır.

1.1. Araştırmanın Yöntemi

Makalenin derlemeden ziyade bir telif eser olmasına yönelik olarak arşiv kaynaklarından, dönemin gazetelerinden ve konu içinde önemli bir yeri oluşturan Meclis zabıtlarından yararlanılmıştır. İlaveten konu ile ilgili bu güne kadar yapılan çalışmalar oldukça mahdut olduğundan telif ve tetkik eserler ile makalelerden ve resmi internet sitelerinden yararlanılmıştır. Çalışmada temin edilen bilgilerin olduğu gibi verilmesi yerine bilgilerin bilimsel çerçeve dâhilinde alanın sınırlarında kalınarak yorumlanmasına ve çıkarımlarda bulunulmasına önem verilmiştir. Çalışmanın bir makale olması sebebiyle konu ile ilgili bütün teferruatları içermesi mümkün değilse de araştırmacılar bakımından katkı sağlayacak önemli hususlara değinilmiştir. Bunların bazıları Şilebin batmasının yıllar sonra gündeme gelmesinin dikkate alınması, yaşanan mağduriyetler sebebiyle hak sahiplerine yönelik olarak gündem oluşturması ve hadisenin bilinmeyen hususları sebebiyle halen üzerinde çalışılabilecek bir saha olmasıdır. Bu çalışmada Tarihsel Maddecilik yöntemi kullanılmıştır.

1.2. Çalışma Grubu-Evren ve Örneklem

Çalışmanın iki öznesi bulunmaktadır. Refah Şilebi asıl konu olmakla birlikte aslında ana tema Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na çekilmesi için farklı güç merkezlerinden farklı gayelere yönelik tazyiklerdir. Refah Şilebinin batması sonrası Türkiye'de oluşturduğu gündem ve Meclis'te yürütülen çalışma da detaylı olarak incelenmiştir. Güç merkezleri tarafından savaşın istedikleri yönde evirilmesi ve zaferin kazanılması için harekat alanı merkezinde yer alan Türkiye'nin taraf olması oldukça katkı sağlayacak bir müttefik olabilirdi. Bu nedenle her ne pahasına olursa olsun savaşa girmesi sağlanmalıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Nitekim İkinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştirilen 10'dan fazla konferansın yarısından fazlasında Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesinin görüşülmesi bu kapsamdadır. Türkiye perspektifinden bakıldığında ise Birinci Dünya Savaşı'na bir oldu-bitti ile dâhil olmanın bedelini İmparatorluğa veda ederek ödeme bilincinin idari sorumluluklarını taşıyanlarda oldukça canlı tutulduğu gerçeğinin yanında ülkenin savaşa hazırlık yönüyle de oldukça eksiklikleri olduğu bilinmektedir.

1.3. Verilerin Analizi ve Kullanılan İstatistiksel Teknikler ve Bulgular

Çalışmada konuyla ilgili kaynak çeşitliliğinin konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı dikkate alınmıştır. Dönemin şartlarının değerlendirilmesi alan uzmanlarının eserlerinden tetkik edilmiş, özellikle Meclis'te yapılan görüşmelerin değerlendirilmesinde dönemin şartlarının yansıtılmasına özen gösterilmiştir.

Olayın meydana geldiği dönemin şartları dikkate alınarak, Türkiye açısından şartların değerlendirmesi yapılmış; tehditler, fırsatlar, ülkenin imkânsızlıkları içinde savunmaya yönelik çalışmalar yapılması gerçeği incelenmiştir. Savaş şartlarında çevresi tamamen savaşan ülkelerle çevrili bulunan Türkiye'nin savunma gücünü artırmak için bazı tedbirler almaya çalıştığı, Refah Şilebi Hadisesinin de bu çerçevede yapılan bir girişim esnasında yaşandığı dikkate alındığında konu daha da önemli hale gelmektedir. Kendi savunma gücünü milli imkânlarla yapma gücüne o dönemde henüz ulaşamayan bir ülkenin olası bir tehdit ya da savaş durumuna hazırlıklı olabilmek için savaşan taraflarla bir taraftan iyi geçinmek ve onlardan silah, teçhizat ve eğitim alma mecburiyeti diğer taraftan ise taraflardan birine yakınlık duyulması halinde diğer tarafın tehdit alanına girme endişesi ortaya çıkmaktadır.

Refah Şilebi, Türkiye'nin milli savunmasını pekiştirmek için aldığı tedbirlerin hayata geçirilmesi aşamasında, savaşan tarafların Türkiye'yi kendi saflarında savaşa dâhil edebilme uğraşlarına hedef olmuş bir olay olarak ortaya çıkmış, olayın kim tarafından ve ya kimler tarafından nasıl planlandığı konusundaki belirsizlikler ise halen delilleri ile çözülememiş, Türkiye açısından ders alınacak pek çok sonuçları olmuştur. Çalışmada bu hususlar detaylı olarak incelenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Refah Şilebi Hadisesi

2.1. Refah Şilebinin Hazırlanması

Alman orduları 1941 tarihinde Balkanlara sarkmış ve hızla ilerlemeye başlamıştır. Öncü Alman tümenleri önce Romanya sonra Bulgaristan'da ilerlemişler ve savaşı genişletmişlerdir. 17 Şubat 1941 tarihinde Alman ordularının öncü tümenlerinin Bulgaristan-Türkiye sınırına iyice yaklaşması Türkiye'yi ciddi olarak endişelendirmiştir. Türkiye ile Almanya'nın her an savaşa girmesi beklentisi oluşmuştur. Türkiye'nin jeopolitik konumu, kültürel yapısı, tarihi birikimi ve özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası yapmış olduğu Kurtuluş Savaşı, Almanya için hesaba alınması gereken bir durumdur. Almanya Ankara Büyükelçisi Franz Von Popen, Türkiye'de oluşan tedirginliği gidermek, Türkiye'yi İngiltere'ye karşı kazanmak için Hitler'in 01 Mart 1941 tarihli ilk mektubunu İsmet İnönü'ye 04 Mart 1941'de takdim etmiştir. Hitler mektubunda, Alman ordularının Türkiye sınırlarına yaklaşmayacağının garantisini vermiştir. Bu mektupta Ege ve Trakya'dan Türkiye lehine toprak verilmesinden de söz edilmiştir. İsmet İnönü tarafından Hitler'e gönderilen cevabi mektupta Türkiyenin Almanya'nın isteğine sıcak bakmadığı belirtilmiştir. Ancak karşılıklı mektuplaşmalar sonucu, önceden oluşan tedirginlik yerini bir nebze rahatlığa bırakmıştır. Bununla birlikte Türkiye, daima bir güvensizlik ve rahatsızlık içinde bulunmak durumunda kalmıştır. Almanya takiben Türkiye'ye 10 yıllık saldırmazlık anlaşması önermiştir. Bu görüşmenin antlaşma ile bitmesi müttefikleri oldukça rahatsız etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Amerika, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan Türkiye'nin yararlanmamasını kararlaştırmışsa da İngiltere bu dönemde Türkiye'yi tam olarak Almanya safına atmayacak esnekliği göstermiştir[5]. Ancak Pearl Harbour baskını sonrası durum değişmiş, Japonya'nın Almanya yanında savaşa katılmasının Türkiye üzerindeki etkisini değerlendiren Amerika, Türkiye'ye yönelik kısıtlamaları kaldırmıştır[6]. Bu antlaşmanın imzalanması üzerine Hitler, "*Ülkelerimiz ve halklarımız bugünden itibaren, her*

5 Baskın Oran, **Türk Dış Politikası,** C I, (1919-1980), İletişim Yay., 3. baskı, İstanbul 2001, s.430-445.

6 Oran, **a.g.e.**, s.447; Nuri Yavuz, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkanlara Girmesi ve Türk Alman Münasebetlerine Tesiri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I: İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, 20-22 Ekim 1997, İstanbul, Gnkur.Basımevi, Ankara 1998, 152-164, s.160-162.

Levent Şahverdi Arşivi

zaman böyle kalma kararlılığı ile karşılıklı bir güven dönemine giriyorlar" açıklamasını yapmıştır. Bu antlaşma sonrası Türkiye, Almanya'dan hava malzemesi istemiş, 28 adet FW-58 savaş uçağı satın almıştır. Diğer bir savaş uçağı modeli olan Heinkel-III malzemesi isteğini Almanlar karşılamamıştır. Türkiye ise İngiltere üzerinde düşürülen uçaklardan kurtarılan Heinkel-III parçalarını İngiltere'den talep etmiş ve bu talebi karşılanmıştır. Oysa Almanlar da bu uçağı savaş sonuna kadar kullanmıştır[7]. Kırklareli ve Edirne'den geçen ve daha sonra Çatalca'ya kadar uzatılan ve adını Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'tan alan "*Çakmak Hattı*" bu süreçte daima canlı tutulmuştur.

1941 yılı Mart ayında Almanya ile Türkiye arasında Von Papen aracılığı ile yapılan görüşmelerde Hitler, savaşı kendisinin çıkarmadığını ve Türkiye üzerinde bir emelleri olmadığını hatta bu sebeple Alman birliklerinin Türk sınırına yaklaşmaması emrini verdiğini belirtmiştir. Daha sonra arada bir tampon bölge oluşturulmuştur. Alman-Türk uyuşması İngiltere'yi ciddi olarak rahatsız etmiştir. İngiltere, Türkiye'nin mutlak surette kendi yanında olmasını, bunun sağlanamaması halinde Almanya ile dostluk içinde olmamasını istemektedir. İngiltere bu sırada yaptığı bir atak ile tersanelerinde yapılan 4 Türk gemisinin hazır olduğunu ve Türkiye'nin teslim alabileceğini bildirmiştir. Bu gemilerin isimleri *Uluç Reis, Murat Reis, Oruç Reis* ve *Burak Reis*'tir. Dönemin Ankara'da görevli İngiliz elçisinin Almanlarla saldırmazlık paktı imzalanmaması karşılığında dört denizaltının ve iki filo uçağın verileceğini söylemesi de oldukça ilginç ve beklenmeyen bir gelişme olmuştur[8]. Oysa İngiltere kısa süre önceye kadar bu gemileri savaşı bahane ederek vermeme yönünde ısrarını sürdürmüştür[9]. Son anda İngiltere'nin kararını değiştiren saiklere yönelik bir tespit bulunamamıştır. Almanya'nın bu aylarda gücünün zirvesinde olması ve Türkiye'yi yanına çekme ihtimaline karşı İngiltere'nin böyle bir tercihte bulunması düşünülebilirse de kısa süre içinde bu durumun gerçekleşmesi pek olası gözükmemektedir. Kaldı ki, Almanya'nın daha önce de yeteri kadar güçlü durumdaydı. Almanya ile kısa süre önce imzalanan saldırmazlık paktının bir müttefiklik antlaşmasına dönüşme ihtimaline karşı duyulan endi-

---

7 Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler 3**, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara 2005, s.111.

8 Arslan, a.g.m., s.81.

9 Rahmi Akbaş, "Bir Hüzün Kaynağı Refah Faciası", **Türk Yurdu**, ISSN1300-2323, 7. Devre, C 29 (61) S 262 (623) 98. Yıl, Ankara 2009, s.92-98, s.92.

Levent Şahverdi Arşivi

şe de dikkate alınması gereken bir husus olsa bile Türkiye'nin uzun süredir uyguladığı dış politika ve İngiltere ile olan karşılıklı hükümlülükleri bu ihtimalide zayıflatmaktadır.

Söz konusu deniz ve hava araçlarını teslim almak üzere gönderilecek Deniz ve Hava Kuvvetlerine mensup mürettebatı intikal ettirmek maksadıyla bir geminin yola çıkarılmasına Türk Hükümeti tarafından karar verilmiştir. Bunun için seçilen vasıta sivil Refah Şilebi olmuştur. "*Şilep 1901 yılında İngiltere'de Sunderland'da yapılmış, 1931 yılında, S/S Perseveranze isimli üç ambarlı bu şilebi, Barzilay–Banjamen Vapur Kumpanyası satın almış 'S/S Refah' adını vermiştir. Sahipleri İstanbullu Musevi iki aile olup Pertev Benjamen ve Adnan Berzilay'dır*"[10]. İngiltere Türk mürettebatın 25 Haziran 1941 tarihinde Mısır'ın Port Said Limanı'nda hazır olmalarını istemiştir. İngilizlerin bu tarihte hazır bulunulması konusunda ısrarcı olmaları da oldukça önemlidir[11]. Dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, aniden değişen İngiliz kararına şüphe ile yaklaşmıştır. Hükümet, Türkiye'yi yanlarına çekmek istedikleri için karar değişikliğinin olabileceğini değerlendirmiştir[12]. Türk mürettebatın buradan İngiltere'ye olan yolculuğunu, Quenn Mary Transatlantiği korumasında sürdüreceği bildirilmiştir. Türk Dışişleri konuyu ilgililere iletmiş, Milli Savunma ve Ulaştırma Bakanlıkları koordinesinde hazırlıklar başlatılmıştır. Bu ani değişiklik iki ülke arasında Türkiye'nin tutumunda stabil duruma rağmen İngiltere'nin durumunda meydana gelen değişikliğin anlamlı olduğunu düşündürmektedir.

Refah Şilebi 23 Haziran 1941 tarihinde yaşanan müessif olayla tanınmışsa da geçmiş yıllarda da birçok önemli seyire çıkmış, yapmış olduğu görevler devlette yazışma konusu olmuştur. Bunlardan biri 10 Ekim 1935 tarihli Atatürk'ün onayı da dâhil Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk üç Cumhurbaşkanı'nın imzasının yer aldığı gizli kararnamedir. Bu kararnameye göre Rusya'dan alınıp Odesa ve Sivastopal'a getirilmiş olan malzeme ve mühimmatın İstanbul'a taşınması için Refah vapurunun 2490 sayılı Kanun'a göre pazarlıkla 9.700

10 Akbaş,a.g.m., s.93.

11 Arslan, a.g.m., s.82.

12 Akbaş,a.g.m., s.93.

Levent Şahverdi Arşivi

T.L.'ye kiralanmasına onay verilmiştir[13]. Refah'ın bir diğer tarihe geçen ve yazışmalara konu olan faaliyeti Eylül 1940 tarihindedir. İzmir Çamaltı'ndan almış olduğu ham malzeme ile yola çıkmış ve Sömbeki Adası yakınında İtalyan Deniz unsurları tarafından durdurularak Rodos'a götürülmüş ve takiben serbest bırakılmıştır. Ulaştırma Bakanlığının yazışmalarında konu Başbakanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığına bildirilmiştir[14]. İngiltere'ye yapılacak yolculuğun "*Barzılay ve Benjamen Vapur Kumpanyası*"na ait Refah Şilebi ile yapılmasının kararlaştırılması ile Refah tarihte bir kere daha isminden bahsettirecek ve büyük bir dramın da adıyla anılması gündeme gelecektir. Geminin sahipleri, kaptanı ve mürettebatı geminin gerçekte nereye gideceğini bilmemektedir. Kendilerine Mısır'a giderek burada bulunan askeri malzemeleri getirecekleri bildirilmiştir.

Refah Şilebi'nin önceki adı "*Perseveranza*" olup mezkûr şirketin 1931 yılında satın alması ile adı Refah olmuştur. Şilep uzun yolculuğa ve açık denizlere uygun değildir ve 40 yaşındadır. 1901 tarihinde İngiltere'nin Sunderland tezgâhlarında yapılmıştır. Boyu 102 metre 20 santim, eni 14 metre 80 santim ve su çekeri 7 metredir. 16 Haziran'da İstanbul'dan hareket edip 21 Haziran 1941'de Mersin Limanı'na geldiğinde personel tarafından hayal kırıklığı ile karşılanmıştır. Oldukça eski, bakımsız, arızaları mevcut ve planlanan personel miktarını taşıyacak boyutta değildir. Kazadan kurtulanların anlattığına göre; bir önceki seferi kömür yükü olan Refah Şilepi, 201 yolcuyu taşımak üzere hazır hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu maksatla, tarafsızlık ilkesinden hareketle iskele ve sancak taraflarıyla, ambar kapağına büyük birer Türk bayrağı yapılmıştır. Gece de projektörle aydınlatılmıştır. Deniz Harp Okulu'ndan yataklar alınmış, geminin tuvaleti de yetersiz olduğundan güverteye yeterli miktarda tuvalet yapılmıştır. Gemide 24'er kişilik 2 filika bulunaktadır. Oysa bu yolculuğa çıkan personele göre yetersizdir. Sürati ise oldukça düşük olup saatte ancak 8,5 mil yol alabilmektedir. Refahın kısa süre içerisinde güvenli olarak uzak yolculuğa çıkması için yeterli bir bakımdan geçmesi gerektiği kafile başkanı Yarbay Zeki Işın tarafından Ankara'da ilgililere iletilmiştir. Refah Şilebi'nin kaptanı İzzet Dalkıran'dır. İkinci süvarisi ise Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle Çanakkale Cephesi hava harekâtında önemli görevler

13 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),** 030.18.01.02.58.77.11.

14 **BCA**, 030.10.0.0.169.173.9, s.1, 2.

Levent Şahverdi Arşivi

yapmış olan Deniz Hava Yüzbaşı Hüseyin Sedat, Gemi Komutanı deneyimli bir subay olan Yarbay Zeki Işın'dır. Şilebin 28 mürettebatı bulunmaktadır. Görev kapsamında ise şilepte yolculuk yapacak iki gurup vardır. İngiltere'den denizaltıları getirecek Deniz Kuvvetleri personeli ile başlarında Yüzbaşı Reşat Ersel'in bulunduğu İngiltere'de pilotaj eğitimi alacak 1941-A devresi 20 hava sınıfı Asteğmen[15] yer almaktadır[16]. Deniz kuvvetleri personeli; 19 deniz subayı, 63 deniz astsubayı ve 68 deniz erinden oluşan toplam 150 deniz personelinden oluşmaktadır. Toplam mevcut ise; gemiye son anda binen Yüzbaşı rütbesindeki İngiliz İrtibat subayı, kaptan dâhil 29 gemi personeli, 21 hava personeli ve 150 deniz kuvvetleri personeli ile toplam 201 kişiden oluşmuştur[17]. Burada önemli bir sorun bir amaca yönelik olarak teşkil edilmesi gereken görev grubunda başka amaçlara yönelik olarak da birleştirmelerin yapılmasıdır. Barış şartlarında normal bir durum olarak yapılacak bir birleştirme savaş şartlarında risk olarak ortaya çıkabilmektedir. Özellikle İngiliz Yüzbaşı ile ilgili izlenimler de üzerinde durulması gereken ikinci bir hususdur. Üçüncü bir sorun ise görev ile görevin icrasına yönelik olarak dizayn edilen aracın evsaf ve kalitesinin durumudur.

2.2. Refah Şilebinin Yola Çıkması ve Batırılması

Görev için seçkin subay ve astsubaylar tefrik edilmiştir. Gemi Komutanı olarak görevlendirilen Yarbay Zeki Işın, daha önce yurt dışından denizaltılar getirmiş ve önemli birimlerde komutanlık yapmıştır. Gemi Komutanı Yarbay Işın, Milli Savunma Bakanlığı Deniz Müsteşarı olan Tümamiral Mehmet Ali Ülgen[18]'e görev için Refah Şilebi'nin uygun olmadığını söylemiş ancak karar verildiği için itirazının bir tesiri olmamıştır. Gemi kaptanı ve Mersin Liman İşletmesi 200 personelin taşınmasının imkânsızlığını belirtmesine rağmen ve-

15 O dönemde mezun olan muvazzaf Türk subayları Asteğmen rütbesi ile mezun olmakta idiler. Günümüzde muvazzaf subaylar Teğmen rütbesi ile mezun olmakta; Asteğmen rütbesi ise sadece yedek subaylar için kullanılmaktadır (Y.N.).

16 Lisans seviyesi eğitim veren Hava Harp Okulu 1 Ekim 1951 tarihinde Eskişehir'de açılmıştır. Bu tarihe kadar hava subayları kara ve deniz kuvvetlerinden hava kuvvetleri saflarına geçmişler ya da Kara Harp Okulu mezunu olmalarına rağmen burada hava sınıfına geçmek üzere eğitim almışlardır. Refah Şilebi'nde yer alan 20 hava subayı da Kara Harp Okulunda yetişen Hava sınıfı subaylardır (Y.N.).

17 Kaymaklı, **a.g.e.**, s.138.

18 Oramiral Mehmet Ali Ülgen, 1 Temmuz 1949-6 Haziran 1950 tarihleri arasında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı yapmış bu görevden emekli olmuştur, (http://www.dzkk.tsk.tr, (Erişim tarihi: 30.09.2015)).

Levent Şahverdi Arşivi

rilen emir geri alınmamış ve Yarbay Zeki Işın, gerçekleri söylemesine karşın ısrarlarının korkaklıkla değerlendirme noktasına gelindiğini gemi kaptanına söylemiştir[19]. Zeki Işın, oluşan yeni durum karşısında daha fazla itiraz edecek bir durumun mümkün olmadığını görerek en olumsuz duruma göre görevi almak zorunda kalmıştır.

Bütün sıkıntılarına rağmen Refah, 23 Haziran 1941 saat 17.30'da gemi Mersin Limanından yol almaya başlamıştır. Hedef, İngilizlerin verdiği 25 Haziran 1941 tarihinde Mısır'a yetişebilmektir. Son anda Şilebe binen İngiliz Sefaretinden Yüzbaşı rütbesinde bir İngiliz subayı[20], Kaptan İzzet Dalkıran[21]'ın rotasını değiştirerek yeni bir rota vermiştir[22]. Personel geminin muhtelif yerlerine dağılmış ve oldukça tehlikeli olan Akdeniz'de yolculuk başlamıştır. Akdeniz bu dönemde tarafların denizaltıları tarafından yoğun olarak kullanılmakta olduğundan pek güvenli değildir. Refah'ın yola çıktığı bir zamanda, uluslararası ilişkilerde önemli bir gelişme olmuştur. 18 Haziran 1941 tarihinde, Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Bu gelişme ile Almanya, Türkiye ile olası bir gerginliği engellemiş ve 22 Haziran 1941 tarihinde SSCB'ye yönelik Barborassa Harekâtına başlamıştır[23]. Türkiye'nin bu dönemde göstermiş olduğu aktif silahlı tarafsızlık politikası ile dikkate alınması bir zorunluluk olarak görülmüştür.

Gemi yolculuğuna akşamüzeri başlamış ve kısa süre sonra karanlık çökmüştür. Yaklaşık 40-45 mil yol alındıktan sonra gece 22:30 sıralarında beklenmedik korkunç bir patlama ile önce gemi sarsılmış takiben geminin bordasından yediği darbe ile su almaya başlamıştır. Refah Şilebi, milliyeti belirsiz bir denizaltı tarafından torpillenmiş ve ikiye bölünmüştür. İki filikadan biri içinde uyuyanlarla birlikte havaya uçmuştur. Patlama ile elektrik sistemi bozulduğundan cereyanlar kesilmiştir. Geminin telsiz sisteminin bozulması nedeniyle

---

19 Akbaş, a.g.m., s.94; Geminin telsizi gemi elektriğinden beslendiğinden bu gemi batarken irtibat kurulmasına mani olmuştur.

20 Rahmi Akbaş, "Bir Hüzün Kaynağı Refah Faciası", konulu makalesinde; "Kâfileye neden katıldığı ortaya çıkmayan" bir İngiliz'in sürekli özel yapım şişme bir can yeleği ile dolaştığı bilgisi yer vermiştir.

21 Kaptan İzzet Dalkıran, Deniz subaylığı yapmıştır. Millî Mücadele yıllarında deniz taşımacılığında önemli hizmetlerde bulunmuştur.

22 Arslan, a.g.m., s.83.

23 Oran, **a.g.e.**, s .445, 447.

Levent Şahverdi Arşivi

irtibat imkânı kalmamıştır. Yolcuların büyük çoğunluğu geminin güvertesinde bulunduğundan korkunç ve şiddetli patlama ve geminin bölünmesi nedeniyle büyük panik yaşanmıştır. Yolcuların bir kısmı yaralanmış, bir kısmı denize atlamış ve boğulmuş, bir kısmı ise denizde köpek balıklarının saldırısına uğradığından hayatını kaybetmiştir. Kaza nedeniyle büyük karmaşa yaşanmış, hayatta kalanlar, mevcut tek filikaya binmek için birbirlerine girmiştir. Yolculardan Yüzbaşı Nevzat Erül[24], tabancasını çekerek emir-komutanın kendisinde olduğunu söyleyip hayatta kalanları sıraya geçirerek filikaya bindirmiştir. Yüzbaşı Nevzat Erül, kaptan köprüsündeki İzzet Dalgakıran'ı ve Kafile Komutanı Yarbay Zeki Işın'ı filikaya davet etmiş fakat her ikisi de şilepte kalacaklarını söyleyip filikaya binenlere kendilerini kurtarmalarını söylemişlerdir. 200 kişi için 8-9 filikaya ihtiyaç varken yalnız iki filika ile bu uzun yolculuğa çıkılması neticesinde (bir filika da patlamada elden çıktığı için) tek filika ile yolculuk başlamıştır. Geminin aniden batmaması nedeniyle bazıları yeniden filikadan gemiye çıkarak su üzerinde yüzecek malzeme temin etmişlerdir. Filika ise sandalı suya indirmeye yarayan mataforanın arızası sebebiyle denize indirilememiş, geminin batması beklenmiş ve bu arada gemiden yiyecekler alınmıştır. Savaş şartlarının koşulları dikkate alınarak bu alanda daha kapsamlı tedbir alınması gerekirdi. Ne var ki, şilebin kendi yetersizlikleri yanında sefere hazırlanması için verilen sürenin yetersizliğinin de birçok tedbirin alınmasına imkân vermediği değerlendirilmektedir.

2.3. Gemiden Sağ Kurtulanların Hikâyesi

Gemiden kurtulanların anlattığına göre ilk başta denize atlayanlar boğulmuş, sandala atlayamayan İngiliz yüzbaşı da boğulmuştur. Su seviyesi Filikaya ulaşınca filika denize açılmıştır. Denize atlayanlardan 3-4 kişi de sandala alınmıştır. Küreklerden direk, battaniyelerden yelken yapılıp rüzgârın yönünde yol alınmaya çalışılmıştır. Kıbrıs, geminin battığı yere 10 mil. uzaklıktadır. Ne var ki, lodos estiği için filika Türkiye tarafına doğru yol almıştır. Gemi ise tam dört saat sonra batmış ve pek çok denizci ve geleceğin hava pilotu personel hayatını kaybetmiştir. İrtibat kurma imkânı olmadığından ölümler artmıştır. Filika ile ayrılanların dışındakilerin bir kısmı da yaptıkları sal ile

24 Nevzat Erül, Refah Şilebi'ne İkmal Subayı olarak görevlendirilmiştir. Yarbay rütbesi ile Türk Deniz Kuvvetleri'nden emekli olmuştur, (Osman Öndeş, **Refah'ı Kim Batırdı?**, Denizler Kitabevi Yay., İstanbul 2006, s. 240- 241).

Levent Şahverdi Arşivi

denizden kıyıya çıkmak için çalışmıştır. Bunlardan; Abdullah Şay, Kamil İnan ve Kadir Karaül yaptıkları sal ile denizde dalga ve geceleyin soğuyan havanın olumsuzlukları ile mücadele etmişlerdir. Sabaha karşı Abdullah Şay donmaya karşı atletini çıkarıp çiğnemeye başlamış ve bu şekilde kendini toplamaya çalışmıştır. Diğerleri de onu taklit etmişler, sabahleyin oldukça yorgun halde denizde kendilerini kaybedecek hale gelmişlerdir. Kadir Karaül, "*Bakın geliyorlar, bizi kurtarmaya geliyorlar*" diye kendini denize bırakıp kaybolmuştur. Diğer ikisinin de kendilerini denize bırakacakları bir sırada yaklaşan bir motor onları kurtarmıştır. Bu arada bir başka motor da bir kapı üzerinde hayatta kalmaya çalışan hava subayı Haydar Gürsan[25]'ı kurtarmıştır.

Yedi denizci, gemiden çıkardıkları sekiz metre genişliğinde, 12 metre uzunluğunda Türk bayrağı resmedilmiş ambar kapağına binmişler ama yol alamamıştır. Sabah olduğunda altı denizci yüzerek gitmeye karar vermişler ve denize atlamışladır. Er Rahmi ise kapağın üstünde yalnız kalmıştır. Bu arada İstanbul'dan İskenderun'a giden bir gemi aldığı telsiz emri üzerine rotasını değiştirmiş ve Er Rahmi'yi kapağın üstünde baygın halde bulup almıştır. Geminin tek filikasına binen 28 kişi ise 20 saat 9 dakika yolculuktan sonra 24 Haziran Pazartesi, saat 19:00'da Adana Karataş Feneri yakında karaya adım atmışlardır. Fenerci durumu öğrenince ilgililere haber vermiş ve Türkiye kamuoyu bu olaydan sonra hadiseyi öğrenmiştir. Olayın duyulması ile uçaklar havadan, gemiler denizden arama yapmışlar ancak dört kişi dışında kimse bulunamamıştır. 27 Haziran 1941 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde "*Bir vapurumuz Akdeniz'de batırıldı*" manşeti ile haber Türkiye'ye duyurulmuştur[26]. Olayın meydana gelişi geç öğrenildiği gibi öğrenildiği zaman da basına yansıması sınırlı kalmıştır. Şüphesiz iletişim o dönemde oldukça yetersizdir. Ancak deniz ortasında yüzlerce mil uzaklıkta göreve giden bir heyetin bu konuda çok daha donanımlı olarak gönderilmesi olası sorunları en aza indirmeye katkı sağlayabilirdi. Olay dönemin subaylarının hatıratlarında da yer almıştır. Yavuz Kruvazörü komutanlığı da yapan Deniz Subayı Edip Şehsuvaroğlu, II. Dünya Savaşı anılarını anlattığı "*Adamlı Torpidolar*" isimli eserinde Refah Faciasına da yer vermiştir. Şehsuvaroğlu, Müsteşar Amiral Mehmet Ali Ülgen'i 13 Şubat 1942 tarihinde Cuma günü ziyaret etmiş ve olayla ilgili

25 E.Hv.Plt.Kur.Alb. Haydar Gürsan.

26 **Cumhuriyet,** 27 Haziran 1941.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak Amiral'in kendisine yönelttiği suçlamadan dolayı büyük üzüntü içinde olduğunu belirtmiştir[27]. Bu hadisenin Türkiye'nin savaş şartlarında olması ve 2'nci Dünya Savaşı'nın en yoğun olduğu bir zamanda meydana gelmesi sebebiyle gündemde fazla yer almadığı görülmektedir.

2.4. Hayatlarını Kaybedenlerin Genel Dökümü

Kazada pilotaj kursuna giden 16 hava subayı, 15 Deniz Subayı, 48 Deniz Astsubayı, 63 Deniz Eri ve 25 gemi mürettebatı olmak üzere toplam 167 kişi şehit olmuştur. Gemi personeli dâhil toplam 201 kişi olan yolculardan 34 kişi kurtulmuştur[28]. Şehitler; 1 Yarbay, 10 Yüzbaşı, 4 Üsteğmen olmak üzere 15 Deniz Subayı, 16 Hava Öğrencisi Asteğmen, 6 Başgedikli, 8 Kıdemli Başçavuş, 8 Kıdemli Üstçavuş, 22 Kıdemli Çavuş ve 4 Kıdemli Onbaşı olmak üzere 48 Deniz Astsubayı, 2 Çavuş, 2 Onbaşı ve 59 er olmak üzere 63 Deniz Eratıdır. Askeri kayıpların toplamı 142'dir[29]. Gemide yer alan birisi kaptan 25 sivil kişi de hayatını kaybetmiştir. Görgü tanıklarının sırtında can yeleği ile dolaştığını söyledikleri İngiliz Yüzbaşı da hayatını kaybedenler arasındadır. Gemide toplam 201 kişiden 21 kişi hava personelidir. 20 pilot adayı ve ile Yüzbaşı rütbesinde bir Hava Subayı bulunmaktaydı. 21 hava kuvvetleri personelinden 16 pilot adayı subay şehit olmuştur[30]. Mareşal Fevzi Çakmak 29 Haziran 1941 tarihinde yayınladığı baş sağlığı telgrafında; "*Memleketin müdafaası için kıymetli harp vasıtalarını anavatana getirmek vazifesi alan ve Refah Vapurunda şehit düşen kahraman denizaltıcı ve havacı evlatlarımın manevi huzurunda tazimle eğilir deniz ve hava mensuplarına en kalbi taziyelerimi sunarım.*" [31] ifadelerini kullanmıştır. Fevzi Çakmak, bu olaydan müteessir olmuş ve sorumluların yeterli derecede tedbir almadığından büyük rahatsızlık duymuştur. Çalışmanın devamında bu husus ayrıca daha detaylı incelenmiştir.

---

27 Kansu Şarman, **Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu'nun II. Dünya Savaşı Anıları,** Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006, s.113.

28 Kaymaklı, **a.g.e.**, s.139.

29 Akbaş, a.g.m., s.95.

30 Pilot adayı subayların isim listesi Ek-8'de sunulmuştur, (İstanbul-Yeşilköy Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi).

31 Mareşal Fevzi Çakmak'ın Refah Faciası İle İlgili Taziye Mesajı, 29 Haziran 1941, (Akbaş, a.g.m., s.95); Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın taziye mesajı Ek-6'da ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın bu dönemde Hava Kuvvetleri Komutanlığı birliklerine yapmış olduğu ziyaretlerden birine ait fotoğrafı Ek-7'de sunulmuştur. (İstanbul-Yeşilköy Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi)

Levent Şahverdi Arşivi

2.5. Facia Üzerine Yapılan Değerlendirmeler ve Krom Nakli Meselesi

Saldırıyı savaşan ve Akdeniz'de donanması bulunan taraflardan hiçbiri sahiplenmemiştir. 24 Haziran 1941 tarihinde İngiliz Büyükelçisi Sir Knutchebull Hugessen yaptığı açıklamada; "*Olayı Akdeniz'de bulunan Alman ya da İtalyan denizaltıları meydana getirmiştir*" ifadesini kullanmıştır. Alman resmi ajansı DNB ise; "*İngilizlerin garip açıklaması vicdan rahatsızlıklarını kanıtlıyor. İtalya'nın ve bizim olayla ilgimiz yok*" açıklamasını yapmıştır. Sonraki zamanlarda bir Fransız savaş gemisinin Refah'ı bir Mısır gemisi sanıp batırdığı iddia edilmiştir. Oysa kurtulanlar bölgede savaş gemisi görmemiştir. Başka bir iddiaya göre; İngilizlerin, denizaltıları vermemek ve Türkiye'yi, Mihver devletleri safından kendi saflarına çekmek için Refah Şilebini batırdıkları iddia edilmiştir. Kaza sabahı oldukça erken bir zamanda bir Fransız uçağının bölge üzerinde uçması şüpheleri Fransa aleyhine artırmıştır. Bu tarihte Fransız donanmasından bazı gemilerin Akdeniz'deki Alman saldırılarından korunmak için İskenderun limanında 10 gün kadar kalıp Suriye taraflarına geçmiş oldukları da dikkate alındığında bölge her bakımdan karışıktır. Ancak bu iddialar kanıtlanmamıştır[32]. Daha sonraki dönemlerde Fransa, "*Olayın bir yanlışlıkla olabileceğini*" kabullenmiş ve karşılığında iki savaş gemisi vermeyi kabul etmiştir. Olayın üzerinden 76 yıl geçmesine rağmen kaza sırrını korumayı sürdürmektedir. Burada da net ve olayı aydınlatacak bir kabullenme sözkonusu değildir.

Refah Şilebi Hadisesi Türkiye'de mahkemeye intikal etmiş ve seferle ilgisi bulunan sorumlular konuyla ilgili olarak yargılanmıştır. Mahkeme süreci basın tarafından da yakinen takip edilmiştir. Tarafların mahkemedeki ifadeleri basında yer almıştır. Basında yer alan bilgiye göre vapura krom yüklemesi yapılmıştır[33]. Basında olayın meydana gelişine göre mahkeme süreci çok daha yakından takip edilmiş ve konunun sorumlular yönüyle aydınlatılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmiştir. Günümüzde tartışılan konulardan biri vapurda krom olup olmadığı hususudur. Basında yer alan haberler ve mahkemede verildiği iddia edilen ifadeye göre krom yükü bulunmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar farklı bilgiler içermektedir. Mersin Liman Başkanı Zihni Koçak son ana kadar krom yükleneceği bilgisine sahipken, geminin kaptanı İzzet Dalkıran ise Port Said'den şeker yükleneceği bilgisine sahiptir. Refah Şilebi de savaş içerisinde ham malzeme taşımaktadır. Bu bakımdan yolcu

32 Kaymaklı, **a.g.e.**, s.139; Arslan, a.g.m., s.84.

33 **Son Posta**, 7 Mayıs 1943; **Son Posta**, 03 Haziran 1943; **Son Posta**, 13 Ağustos 1943.

Levent Şahverdi Arşivi

nakline uygun değildir. Bu durumu Recep Peker Meclis görüşmesinde "*Taşınan yolcu değildi insandı*" diye savunmuştur. Ne var ki, askerlerin ve askeri şahısların ergonomik ve güvenlik şartlarının oluşturulamadığı görülmektedir. Bu duruma hazırlık için gerekli olan sürenin oldukça sınırlı olması ve görevle ilgili farklı birimlerin sorumlu olmasının etkisinin olup olmadığı ayrıca incelenmelidir.

İkinci Dünya Savaşının başlaması ile birlikte Türkiye her iki tarafın baskısı ile karşılaşmıştır. Ne var ki, Türkiye'nin endişe ile beklediği en büyük tehdit Sovyetler Birliği'dir. Bu durum doğal olarak ihracat ve ithalat ürünlerinin durumunu özelliklerine göre etkilemeye başlamıştır. Türkiye elindeki stratejik bir madde olan kromu, her iki tarafla dengeli bir siyaset izleyerek ihraç etmeyi sürdürmüştür. Taraflar da bu duruma, Türkiye'yi kaybetmeme, şartların uygun olduğu vakit kazanma beklentisiyle tepki vermemişledir[34]. Türkiye ile müttefikler ticaret anlaşmaları yapmış olmalarına rağmen alınan krom Türkiye'nin Almanya'ya satışının çok altında kalan rakamlardır. Türkiye denge siyaseti ile bir tarafın kontrolüne girmeden her iki kamp ile en stratejik ürünü olan krom ticaretini savaşın son aylarına kadar kesmemiştir[35]. Türkiye yalnız ham malzeme ihraç eden bir ülke durumunda kalmamış ittifak gruplarından ithalatını özelikle savunma sanayii, hazır teçhizat ve silah alımında sürdürmüştür.

Refah Şilebi Hadisesi ülkede büyük üzüntüye sebep olmakla birlikte sorumlular bakımından da sonuçları olmuştur. Genelkurmay Başkanlığının talebi ile Milli Savunma Bakanlığı tarafından soruşturma açılmış, takiben sorumlu bakanlar ile göreve hazırlık aşamasında görev alanlar bu durumdan etkilenmişlerdir. Konu Meclis'te tartışılmış ve sorumluların görevlerini yapmaları aşamasında kusurları yönüyle görüşülmüştür.

2.6. Mersin'de Refah Şehitliği Yapılması

Milli Müdafaa Vekâleti tarafından Başbakanlığa yazılan 11 Ekim 1941 tarihli yazıda Refah Faciasında şehit olanların Mersin Asri Mezarlığında belirlenen bir yere defnedilmeleri için Belediye ile görüşülerek şimdilik yer temini

34 Nuri Karabaş, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Krom Satışları ve Müttefiklerin Politikaları", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C 25, S 2, (Aralık 2010), 447-482, s. 447-482.

35 Abidin Temizer ve M.Selçuk Özkan, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları", **Studies of the Ottoman Domain**, C 3, S 4, (Şubat 2013), 1-17, s.1-13.

Levent Şahverdi Arşivi

sağlandığı, Başbakanlıktan ise ayrılan yerin şehitlerin ruhlarını taziz için şehitlik haline getirilmesine yönelik olarak başkalarının defnedilmemesi ve bu konuda ilgililere icap eden emirlerin verilmesi talep edilmiştir[36]. Başbakanlıktan 15 Ekim 1941 tarihinde İçişleri Bakanlığına gönderilen yazıda MSB'nin teklifinin uygun olduğu ve *"...şehit denizcilerimizin ziyaından doğan acıyı yaşatacak düzende bir kabir yapılarak orasının bir şehitlik ittihaz edilmesi istenilmiştir*"[37]. Ancak söz konusu anıt, faciadan 31 yıl sonra 23 Haziran 1972 yılında Mersin Atatürk Parkı'nda yapılabilmiştir.

Refah Şehitleri abidesinin şekli, o zamanki Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu (21.08.1968-30.08.1972)'nun Japonya ziyareti sırasında gördüğü Ertuğrul şehitleri abidesinin birebir aynısı olarak tasarlanmıştır. Bu anıt aynı zamanda İkinci Abdülhamit döneminde Japonya'dan görevden dönerken Japonya kıyılarında fırtına nedeniyle batan Ertuğrul Firkateyni'nde şehit düşen denizcilerin anısını yaşatmak adına ortak bir anıt olarak inşa edilmiştir. Günümüzde aynı yerde, aynı anıtta hem Refah Şilebi şehitleri hem de Ertuğrul Gemisi şehitleri için anma töreni icra edilmektedir[38]. Anıtın Mersin'de yapılmasının sebebi ise göreve buradan çıkılmasıdır.

3. Refah Faciasının TBMM'de Gündeme Gelmesi

Kazadan sonra Genelkurmay Başkanlığı'nın 23 Haziran 1941 tarihli isteği üzerine MSB.lığı tarafından 28 Temmuz 1941 tarihinde soruşturma açılmıştır[39]. Bu gelişmeler sonrası durum TBMM'ye intikal ettirilmiştir. Meclis'te "*beş kişilik encümen*" oluşturulmuş ve bu encümenin hazırladığı mazbata 02 Şubat 1942 tarih ve 34. İnikatta görüşülmüştür. Bu inikatta dönemin Ulaştırma Bakanı Cevdet Kerim İncedayı ve Milli Savunma Bakanı Saffet Arıkan'a yönelik bir tahkikat açılıp açılmaması karara bağlanmıştır[40]. Beş kişilik komisyonu oluşturan milletvekilleri; Recep Peker, Fuat Sirmen, Yusuf Kemal Tengirşenk, Fikret Sılay ve Münir Çağıl'dır[41]. Beş kişiden Peker ve Sirmen herhangi bir tahkikata gerek olmadığını vekillerin görevlerini kusursuz yeri-

36 **BCA**, 030.10.193.325.12; Ek-3: Şehitlere Uygun Bir Şehitlik Belirlenmesi.

37 **BCA**, 030.10.193.325.12.

38 "Şehitlikler ve Anıtlar", http://www.dzkk.tsk.tr/ (Erişim tarihi: 13.10.2015).

39 Kaymaklı, **a.g.e.**, s.140.

40 **TBMM Zabıt Ceridesi, (TBMM Z.C.)**, VI/23 (02.02.1942), s. 217-237.

41 **TBMM Z.C.**, VI/23 (02.02.1942), s. 221, 231.

Levent Şahverdi Arşivi

ne getirdiklerine yönelik kanaatlerini ibraz etmişlerdir. Tengirşenk, Sılay ve Çağıl ise konunun mecliste tahkikat yapılması suretiyle incelenmesi yönünde kanaat beyan etmişlerdir. Görüşmeler de doğal olarak bu iki görüş çerçevesinde yapılmıştır.

"*Beş Kişilik Encümen Mazbatası*"nın görüşülmesinde birçok milletvekili söz almıştır. Görüşmede yer alan ve söz alarak konuyla ilgili görüş beyan eden dönemin milletvekilleri; Reis Refet Canıtez, Konya Milletvekili Ali Rıza Türel, Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk, Afyon Milletvekili Berç Türker, Yozgat Milletvekili Sırrı İçöz, Rize Milletvekili Kemalettin Kamu, Rize Milletvekili Fuad Sirmen, Ankara Milletvekili Ekrem Ergun, Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, Manisa Milletvekili Refik İnce, Afyon Karahisar Milletvekili Hamza Erkan, Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Ataç, Antalya Milletvekili Rasih Kaplan, Bingöl Milletvekili Feridun Fikri, Kütahya Milletvekili Recep Peker, Muğla Milletvekili General İzzeddin Çalışlar, İstanbul Milletvekili General Kazım Karabekir, Yozgad Milletvekili Ziya Arkant, Çoruh Milletvekili Mazhar Müfid Kansu ve takrir verenler; Samsun Milletvekili Naşid Fırat, Yozgad Milletvekili Ahmet Sungur, Bursa Milletvekili Dr.Sadi Konuk, Kırlareli Milletvekili Zühtü Akın, Tunceli Milletvekili Sami Erkman, Kastomonu Milletvekili Tevfik Aslan, Mardin Milletvekili Rıza Erten, Rize Milletvekili Saim Ali Dilemre, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İsparta Milletvekili Kemal Turan, Manisa Milletvekili Hüsnü Yaman, Bursa Milletvekili Fatin Güvendiren, Ankara Milletvekili Ahmet Ulus, Antalya Milletvekili N.Aksoy, Kayseri Milletvekili Ömer Taşcıoğlu ve Kütahya Milletvekili Alaettin Tiritoğlu'dur[42].

Konya Milletvekili Ali Rıza Türel görüşme süresince en çok söz alan ve vekillerin sorumsuzluğunu savunan milletvekili olmuştur. Görüşmede öne çıkan bir diğer baskın karakter Recep Peker olmuştur. Asker kökenli milletvekilleri konuya daha üst perdeden ve teknik olarak bakmışlardır. Türel konuşmasında, vekillere yönelik vahim iddialar beklediklerini oysa heyetin raporunda vekillerin kusurlarının olmadığını memnuniyetle müşahede ettiğini, en önemli mesele olarak tahkik komisyonunun raporuna göre tahkikat açmaya Meclis'in yetkisiz olduğunu söylemiştir. Ceza mesuliyeti bakımından vekillere, siyasi mesuliyetleri olduğu gerekçesiyle sorumluluk yüklenemeyeceği, Peker ve

42 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 217-237.

Levent Şahverdi Arşivi

Sirmen'in raporuna göre vekillerin görevini hakkıyla yaptığına inandığını ve vekillerin bu kadar ufak tefek hadise ile meşgul olamayacağını söylemiştir[43].

Encümen adına söz alan Tengirşenk söz alarak *"..Mesul bir adamı mahkemeye sevk etmemek ne kadar büyük bir kabahat ise, suçsuz bir adamı mahkemede süründürmek de o kadar büyük bir kabahattir...."*[44] demiş ve görevlerinin olayla ilgili Meclis'in tahkikat açmasına gerek var mı? Yok mu? Bunu tespit olduğunu ve encümenin tahkik encümeni olmadığını tahkike gerek var mı yok mu sorusuna cevap arayan bir encümen olduğunu söylemiştir. Sözünün devamında kendisinin bir vekilin adına karar vermek olmadığını, doğrusunun ise vekillerin açık bir tahkikatla kendilerini temize çıkarmak olduğunu söylemiştir[45]. Takiben söz alan Afyon Milletvekili Berç Türker konuşmasında; "*O kadar yeni vapurlar varken nasıl olup da külüstür Refah Şilebi ile vatan evlatlarının cehennemi bir göl olan Akdeniz'den Mısır'a gönderilmeye karar verildiğini*" sormuştur. Vekillerin bizzat kendilerinin üç kişilik komisyonun kararının uygulanmasını talep etmelerinin gerektiğini söylemiştir[46]. Recep Peker söz alarak tahkikatla devletin en yüksek mesuliyet makamını işgal eden vekillerin çok zararlı bir emniyetsizlik içinde tazyik edilmiş olacağını, beş kişilik encümenin tahkik komisyonu önerisiyle işinin abesle iştigal mi olduğu sorusunu sormakta ve öyle olsaydı bu komisyona gerek kalmayacağını söylemektedir. Şileple yolcu taşımanın yasak olduğunu insan taşımanın ise başka bir şey olduğunu, şilebin hizmete gönderilen subay ve erlerin sevkine tahsis edildiğini, bazılarının görevin durumunu dikkate almadan "*…askeri bir hizmet yolundaki nakliyatı değil, pırıl pırıl valizleri ellerinde bir turistik seyahat tasavvur ettiklerini*…." söylemiştir[47]. Görüşmelerde söz alan vekillerin olaya bakışında önemli bir fark olduğu görülmektedir. Bazı vekiller cephe şartlarına göre durumu değerlendirmekte ve şartların dikkate alınmasının gereğini söylemektedirler. Oysa diğer söz alan vekiller ise göreve yönelik hazırlanan bir görev gemisinin şartlarının uygun olup olmadığı üzerine değerlendirme yapmaktadır.

---

43 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 217-219.

44 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 219.

45 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 221.

46 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 221.

47 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 224.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Milletvekili Ekrem Argun konuşmasında hadisenin toplum üzerindeki derin etkisi sebebiyle Tengirşenk'in de temas ettiği Tahkikat komisyonunun açılması gerektiği şeklindeki beyanına karşı konuşmuş ve komisyonun niçin tahkik komisyonu kurulması gerektiğinin gerekçelerini tek tek belirtmelerinin doğru olacağını, Meclis'in vereceği kararın milletin isteklerine tercüman olacağını ve komisyon kurulmasına gerek olmadığını savunmuştur. Muhittin Baha Pars'ın düşüncesi de tahkik komisyonuna gerek olmadığı yönünde olmuştur[48]. Takiben Tengirşek yeniden söz alarak kararlarını savunmuş ve takiben Eskişehir Milletvekili Emin Sazak söz alarak "*Mademki encümenden üç kişinin kanaati vekillere (iki bakan) soru sormak lazım diyorlar, bizim eski müstantik kadar salahiyetimiz yok mu? O soruları burada sorsak ve işi halletsek olmaz mı?*" diye seslenmiştir[49]. Meclis'in konuyu araştırmasını ve aydınlatılmasını savunmuştur.

Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Ataç konuşmasında, İstanbul ve Mersin'de konuyla ilgili o kadar sorumlu varken Ankara'daki vekiller mi nezaret edecektir sorusunu sorarak sorumluluğun görevli memurlarda olması gerektiğine temas etmiştir. Devletin 260.000 memuru olduğunu ve bunların emirber olmadıklarını herkesin bir sorumluluğu ve yetkinliği olduğuna vurgu yapmıştır[50]. Takiben General İzzeddin Çalışlar söz almış ve konuyu ilk olarak kayıplar bakımından ele almıştır. General, alınması gereken denizaltıların alınmaması ile ordu kuvvetinin büyütülememesi sonucunun ortaya çıktığını, diğer taraftan şehit olan her askerin de ayrı bir vatan müdafaası vasıtası olduğuna temas etmiştir. Takiben fevkalade bir hal de mevcut olmadığı halde Refah gibi bir şilebin elde oldukça sağlam, güçlü ve yeni gemiler varken tahsisini eleştirmiştir. Çalışlar, bu olayda kimsenin suçu yok denirse ileride devlette görev alan mühim eşhasın da ders alamayacağından tahkikat açılması gerektiğini belirtmiştir. Recep Peker yeniden söz alarak Çalışlara cevap vermiştir. Cevabında Akdeniz'in bütün muharebelere sahne olduğunu söylemiş ve hükümetin mümkün mertebe dışarıya fazla vapur göndermemek kararında olduğunu söylemiştir[51]. Aslında daha önceki konuşmalarında Akdeniz'in risklerini belirtmiş takiben konuşmasında vapurdakileri kast ederek "… *gençler için bir*

48 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 227.

49 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 229.

50 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 230, 231.

51 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 230-232.

Levent Şahverdi Arşivi

cehennem hayatı değil bilakis 48 saatlik bir deniz seyahati arzu edilip bulunmayacak bir nimettir, bir zevktir"[52] açıklamasını yapması takip eden sürede ise Akdeniz'in büyük risklerini ifade etmesi birbiriyle çelişmiştir. Şüphesiz savaşların yaşandığı Akdeniz'in hiç bir savunma imkanı olmayan silahsız insanlar için de önemli bir risk olduğu açıktır.

Görüşmede İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir de söz almış ve her iki tarafın kendini savunduğunu ve tarafların savunmasına göre bir etki oluştuğuna ve "*hissimize tabi olabiliriz*" diye konunun psikolojik boyutuna temas etmiştir. Beş Kişilik Komisyonun çalışmasının yeterliliğinin de dikkate alınmasını, aralarına denizci ve mütehassıs konulmadığını, beş kişilik komisyonun yeterli olmaması halinde bu heyetin 15 kişiye kadar çıkarılarak yeni bir encümene gerek olup olmadığına "heyet-i celilenin" karar vermesi gerektiğini söylemiştir[53]. Kazım Karabekir, tecrübeli bir general olarak muhtemel teknik yetersizliğe dikkatleri çekmiş aynı zamanda taraflar arasında uzlaştırıcı bir tavır ortaya koymuştur.

Görüşmede Bingöl Milletvekili Feridun Fikri söz alarak konuşulanlara yönelik bir değerlendirmede bulunarak, tahkikat açılmasına yönelik olarak Meclis Nizamnamesine bir madde eklenerek oluşturulan heyetlerin ifade alabilmesi, şahidi dinleyebilmesi ve delil toplayabilmesi gereğine değinmiştir. Takiben konu verilen takrirler ile oylamaya sunulmuş ve ilgili bakanlar hakkında tahkikat yapılmasına gerek olmadığı kararı çıkmıştır[54]. Meclis'te yaşanan tartışmalar bu şekilde sonuçlanmış olsa da siyasi sorumluluk alan bakanlar daha önce istifa etmiş bulunuyorlardı. Bakanların istifası sürecinde istifalarını Başbakan kabul etmemiş ve Meclis'te güvenoyu vermelerini talep etmiştir. Meclis 14 kişi dışında güvenoyu vermiştir. 209 kabul oyuna karşı 14 ret oyu çıkması bakanları yine zor durumda bırakmış ve istifa etmişlerdir. Kaza sonrası Mareşal Fevzi Çakmak'ın tepkisi sert olmuştur. Mareşal, iki bakan için şiddetli bir serzenişte de bulunmuştur. Bu serzenişi şu sözlerle ifade etmiştir: "*Başka ehil adam yokmuş gibi, ayyaşlıkları ile şöhret bulmuş, ne yaptığını bilmez kimselere itibar ile mevki ve yetki verdikçe işte böyle olur. Dünyanın silah diye kıvrandığı bir zamanda pek mükemmel şeklide yapılmış*

52 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 224, 232.

53 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 233, 234.

54 **TBMM Z.C.,** VI/23 (02.02.1942), s. 235-237.

Levent Şahverdi Arşivi

dört denizaltımıza sahip olamayışımız bir yana, her biri başlı başına bir kıymet olan bunca güzide evladımızın boşu boşuna kurban gidişine yanmamak imkânı var mı?"[55] değerlendirmesi kendi mesleki kariyeri bakımından da kısa bir süre sonra yeni gelişmelere neden olmuştur.

Maliye Bakanlığı 15 Eylül 1942 tarihli Başbakanlığa yazdığı yazıda, Refah Şilebinde "… *tahakkuk eden hazine zararının, vapurda kafi miktarda tahlisiye vasıtaları bulundurmamak suretiyle subay ve erlerimizin ölümüne sebebiyet veren ve haklarında amme takibi yapılmakta olan mesullerden tanzimi mümkün olup olmadığının tetkiki için bir hukuk heyeti teşkili…*" için 20 Mart 1942 tarihli yazının işleme alınması hususunda müsaade istenilmiştir[56]. Refah Şilebi meselesi sonraki dönemlerde mahkemeye intikal etmiş ve uzun süren bir dava süreci yaşanmıştır. Bu dava süreci basına da yansımış gelişmeler basın marifetiyle halka duyurulmuştur[57]. Hukuki süreç bir süre gündemde yer almış ancak daha sonra Türkiye'de meydana gelen önemli gelişmeler ve dönemin şartlarının değişkenliği sebebiyle gündemden düşmüştür.

4. Refah Şehitlerinin Geride Kalanlarının Özlük Haklarına İlişkin Düzenlemeler

Milli Müdafaa Vekâleti (Milli Savunma Bakanlığı)'nin 15 Temmuz 1941 tarihli Başbakanlığa gönderdiği yazısında; kazada şehit olanların yakınlarına ve sağ kurtulanların da bütün eşyalarını kaybettiklerinden nakdi yardımda bulunulması teklif edilmiştir[58]. Arşiv belgelerinde yapılan incelemede bahse konu teklifin uygun bulunduğu ve 04 Ağustos 1941 tarihli kararname ile şehitlere 4.000 TL., deniz ve hava subaylarına sekizer yüz, erbaş ve hava talebelerine dörder yüz ve erlere yüzer Türk Lirası nakdi yardım verilmesi Bakanlar Kurulunda kabul edilmiş ve dönemin Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır[59]. Kazada şehit olanların her birinin ailesine 4.000 TL. yardım yapılmıştır.

---

55 Akbaş, a.g.m., s. 96; Mareşal Fevzi Çakmak'ın söz konusu bakanlara karşı kullandığı ağır ifadelerden sonra mesleki kariyerinin sonuna yaklaşmış, durumu tartışma konusu olmuştur. 12 Ocak 1944'de "yaş haddinden" emekli edilmiştir, http://www.tsk.tr/1tsk_hakkinda/genelkurmay_baskanlari/fevzi_cakmak.html, (Erişim tarihi: 15.10.2015).

56 **BCA**, 030.10.140.5.25.

57 **Son Havadis**, 07 Mayıs 1943; **Son Havadis**, 13 Ağustos 1943; Ek-9 ve Ek-10: Basında Refah Davası; Bu çalışmada basın başlığı konu dışında olduğundan kısaca değinilmiştir.

58 **BCA**, 030.10.140.5.15.

59 **BCA**, 030.18.01.02.95.65.20; Ek-1: Şehit Yakınlarına Maaş Bağlanması Hk.; Ek-2:Mağdurlara Nakdi Yardım Yapılması.

Levent Şahverdi Arşivi

Şehitlerin bulundukları derecenin bir üstünden de kanunun gereği olarak maaş bağlanması hususu Maliye Bakanlığı tarafından Bakanlar Kurulunda görüşülmek üzere teklif edilmiştir. Bakanlar Kuruluna gönderilen ve Hava Müsteşarlığı tarafından hazırlanan kanun layihasında deniz sınıfı başgediklilere üsteğmen rütbesi karşılığı, gedikli talebeleri, erler ve tayyareci talebelere teğmen rütbesi karşılığı maaş bağlanması belirtilmiştir[60]. Maliye Bakanlığı daha sonraki benzeri olaylara emsal teşkil edeceği gerekçesiyle maaş bağlanmasına karşı çıkmıştır. Arşiv belgesinde ilgililerin zaten bu hakkı gelecekte hak ettikleri için başka olaylarla mukayese edilmemesi belirtilmiştir[61]. 23 Kasım 1942 tarihli ve Maliye Bakanlığı'ndan Başbakanlığa gönderilen yazıda 3485 ve 3486 sayılı kanunların gereği olarak şehitlere bir üst dereceden maaş bağlanmasının gerçekleştiği bilgisi yer almıştır[62]. Burada dikkati çeken bir ayrıntı olayın meydana gelişi ile arşiv belgelerinin tarihleri arasındaki zaman alan süreçtir. Olayın üzerinden 6 ay sonra Milli Müdafaa Vekaleti maaş bağlanması talebinde bulunmuş, 11 ay sonra ise Maliye Bakanlığı tarafından maaş bağlandığına dair yazı yazılmıştır.[63] Bu duruma sebep askerlerin, cephede şehit olmaması ve olayın meydana geliş şeklidir. Arşiv belgesinden anlaşıldığına göre Maliye Bakanlığınca geride kalanlara nakdi yardım yapıldığı ancak maaş bağlanması durumunun İcra Vekilleri Heyetinin karara bağlaması ile uygulanması önerilmiştir.[64] Sivil şahısların durumu ise daha sonraki yıllarda sonuca bağlanmıştır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre hava subayları henüz mezun olmamıştır ve mezuniyete bir buçuk ayları vardır. 3.000 TL. maaş bağlanarak on yıllığının birden verilmesi de düşünülmüş ancak ailelerin üzerinde yapacağı olumsuz tesir ve yapılan müracaatlar dikkate alınarak daimi maaş bağlanmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir[65]. 3 Kasım 1942 tarihinde Başbakanlık Müsteşarının MSB'ye daha önce gönderilen bir tezkereyi ilgi göstererek verdiği cevapta, facianın mağdurlarının aile efradına yönelik düzenlemeler yapılmış ve yetimlerine maaş bağlanmıştır[66]. Dönemin savaş şartları dikkate alındığında ülkenin oldukça sıkıntıları olduğu bir za-

60 **BCA**, 030.10.140.6.5, s.3; Ek-5 ve Ek-4: (Şehitlerin Geride Kalanlara Maaş Bağlanması Hk.).

61 **BCA**, 030.10.140.6.5.

62 **BCA**, 030.10.140.6.5, s.2.

63 **BCA**, 030.10.140.6.5, s.2.

64 **BCA**, 030.10.140.6.5, s.3.

65 **BCA**, 030.10.140.6.5, s.6.

66 **BCA**, 030.10.140.6.5.

Levent Şahverdi Arşivi

manda mağduriyet yaşayan geride kalanların haklarının korunması ve yaralarının sarılmasına dikkat edilmiştir. Ancak bu durum birden mümkün olmamış ve zaman içerisine yayılmıştır.

1947 yılında çıkarılan 5107 sayılı kanun ile şehitlerin dul ve yetimlerine yüzde otuz iyileştirme yapılmıştır. Bazılarının iyileştirmeden yararlanamaması sonucu ortaya çıkan tartışma konuyu yeniden gündeme getirmiştir. Sorunun ortaya çıkmasında, şehit kavramının nasıl anlaşılacağı üzerine yaşanan bir kavram karmaşasının gündeme gelmesi etkili olmuştur. Ülkenin güvenliği için hayatını kaybedenler ile bizzat düşman karşısında savaşırken hayatını kaybedenlerin arasında nasıl bir ilişki kurulması hususunda yaşanan tereddütler meydana gelmiştir. Takiben, TBMM'de 206 Sayılı Komisyon kurulmuştur. Milli Savunma, Maliye ve Bütçe komisyonlarının 15 Mart 1951 tarihli komisyon raporu ile ittifakla Refah faciasında şehit olanların varislerinin de dul ve yetim kapsamında olmasına yönelik olarak rapor vermeleri ile süreç tamamlanmıştır[67]. "*Refah vapurunda ölen askerî şahısların*[68] *şehit, dul ve yetimlerinin de şehit, dul ve yetimi sayılması hakkında kanun tasarısı ve Millî Savunma, Maliye ve Bütçe Komisyonları raporları (1/161)*"nın aldığı karar ile kabul edilen kanun teklifi aşağıdaki hali ile Meclis Genel Kurulu'ndan geçerek kanunlaşmıştır.

27/6/1951 tarih ve 5795 sayılı Kanun ile "*23/6/1941 tarihinde batan Refah vapurunda ölen askeri şahıslar şehit, dul ve yetimleri de şehit dul ve yetimi sayılırlar ve haklarında bu tarihten itibaren şehit dul ve yetimi hükümleri uygulanır*[69]" hükmü getirilmiştir. Kanun teklifi Meclis'te çok kısa bir görüşme sonrası kabul edilmiştir. Kanunun görüşmeleri arasında söz alan Maliye Komisyonu Üyesi Siirt Milletvekili Mehmet Daim Süalp; "*Muhterem arkadaşlar, Hükümet teklifini biz Maliye Komisyonunda görüşürken iki noksan*

67 TBMM, "Refah vapurunda ölen askerî şahısların şehit, dul ve yetimlerinin de şehit, dul ve yetimi sayılması hakkında kanun tasarısı ve Millî Savunma, Maliye ve Bütçe komisyonları raporları (1/161)", S. Sayısı: 206, 15 Mart 1951, s. 1-7.

68 Askeri şahıs; kavramı üniforma giymeyen ancak TSK'da çalışan sivil personel (İşçi, memur, istisnai memur vb.) hakkında kullanılır. Diğer personel ise (Er-Erbaş, Uzman Onbaşı, Uzman Çavuş, Astsubay, Subay) asker olarak tanımlanır, (İsmet Polatcan, **İç Hizmet Kanun ve Yönetmeliği**, 29. Baskı, İstanbul 2001, s.13).

69 "Refah vapurunda ölen askerî şahısların şehit, dul ve yetimlerinin de şehit dul ve yetimi sayılması hakkında Kanun", Kanun Numarası:5795, Kabul Tarihi:27/6/1951, Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 3/7/1951 S 7850,Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3, C 32, s.1750.

Levent Şahverdi Arşivi

*görmüş ve bunları ilâve etmiştik. Bunlardan biri hâdisenin vukuu tarihinin yazılmamış olması idi, onu ilâve ettik. İkincisi de ölen şehit denmişti, dul ve yetimlerine de sadece dul ve yetim, denmişti. Bunu da (şehit dul ve yetimi) şeklinde düzelterek bunlar için bir geçici madde ilâve etmiştik. Bütçe Komisyonu bunları bir madde içinde mezcetmiştir. Biz de aynen kabul ediyoruz."*şeklinde bir izahatta bulunmuştur[70]. Onun dışında bir görüşme olmadan kanun aynen kabul edilmiştir. Ancak Refah faciası sonrası burada hayatını kaybedenlerin şehit sayılıp sayılmaması konusundaki tartışmalar özellikle şehitlerin geride kalanlarını rencide etmiştir. Bu durum, 04 Nisan 1953 tarihinde batan Dumlupınar Denizaltısı şehitlerinde de yeniden gündeme gelmiş ve Refah şehitlerine atıf yapılarak TBMM'de benzeri tartışmalara fazlaca girilmemiştir[71]. Hukuki alt yapının henüz oluşmakta olması ve benzeri olayların ilklerinden olmaları sebebiyle Refah Şilebi hadisesi mağdurlarının sorunlarının çözülmesi 10 yıldan fazla sürmüştür. Konu başta Meclis olmak üzere tartılışmış, basında yer almıştır. Burada şehit ve gazilere uygulanacak yöntemlerin tartışılması günümüzde meydana gelen benzeri olayların neticesinde geride kalanlara uygulanacak hukuki altyapının ilk örneklerinden olmuştur.

5. Olayın Türkiye'nin Ulusal/Uluslararası Güvenliği Bağlamında Değerlendirmesi

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışı Türkiye açısından sürpriz değildir. Ne var ki, Türkiye birçok temel sorununu henüz çözmüş değildir. Bunların başında da Mustafa Kemal Atatürk'ün öncelikli projesi olan "*Muasır medeniyeti*" yakalamaktan öte paydaşı olma ve temsil etme gücünden yoksunluk açmazıdır. Zira yüzlerce yıllık geri kalmışlığın hikâyesini kısa zamanda bir başarı öyküsüne dönüştürmek kolaylıkla üzerinden gelinecek bir problem değildi. Bunun yanında Türkiye'nin 1930'lu yıllarda oldukça hızlı değişim gerçekleştirdiği de bir gerçektir. Ülkenin yeniden imar edilmesi, kapitülasyonların etkilerinin ortadan kaldırılması, savaşların tahribatının ortadan kaldırılması, mübadele kapsamında zanaat ve sanatta yaşanan güçlükler, muhacirlerin iskânı ve yeni ortama uyumu, uluslararası alanda yükselen strese karşı bölgede güçlü

70 **TBMM Z.C.,** IX/8, (22.06.1951), s. 324.

71 Yaşar Semiz, "Türk Basınında Dumlupınar Denizaltı Faciası (4 Nisan 1953) ve Sonrası", **Prof.Dr. Nejat Göyünç Armağanı,** Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, 2013, 217-248, s.219-230.

Levent Şahverdi Arşivi

durabilme ve "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" prensibi perspektifinde tarafların güven duyduğu bir ülke konumunu yakalamak öncelikli hedef olmuştur. Güvenliğin barışçı bir çizgide yakalanacağına olan inanç Balkan ve Sadabad Paktları gibi birçok kazanımları beraberinde getirmiştir. Bu barış söylemi ve oluşturulan iklimin aksine dünya gittikçe bir savaşa doğru sürüklenmekteydi. Türkiye bu dönemde başarılı iki hamle ile Hatay'ı ana vatana dâhil ederken, Lozan Antlaşması ile sınırlama getirilen Türk Boğazlarındaki kısıtlamaları Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile aşmayı başarmıştır.

Türkiye, bulunduğu coğrafya itibarıyla stratejik bir bölgeyi elinde tutarken; bu alanın harekât bölgesinin tam merkezinde olması savaş yıllarında önemli bir endişe kaynağına dönüşmüştür. Zira savaşın tarafı bulunan İngiltere, Fransa, SSCB, İtalya, ABD, Yunanistan ve Almanya ile denizden, karadan veya geçici işgal edilen İran üzerinden komşu haline gelinmiştir. Diğer taraftan tehdit geçmişte yalnız karadan ya da denizden gelirken bu savaşta en büyük tehdit semalardan gelmiştir. Öyle ki, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye topraklarına düşen veya inen uçak sayısı 100 civarındadır. Keza 300 civarında da yabancı havacı personel, Türkiye'ye mecburi iniş yapmış ya da Türk topraklarına düşmüştür[72]. Sağ ele geçen personel ve uçaklar da enterne edilmiştir[73]. Dünyada bir milyon civarında uçağın imal edildiği[74] dikkate alındığında ve üretim yapan ülkelerin hemen birçoğunun da Türkiye ile komşu olduğu gerçeği de dikkate alınırsa tehdidin boyutu ve Türkiye'nin güvenlik endişesi daha iyi anlaşılacaktır. Türkiye bu gerçekler karşısında bir taraftan modern hava, kara ve deniz silah sistemleri temin etmeye çalışırken diğer taraftan Türk milletinin ortalama %10-12'si savaş süresince ve takiben de SSCB tehdidi karşısında silâhaltına alınmıştır. Bu oran rakamsal olarak 1.700.000-2.000.000 kişinin asker olmasıdır. Türkiye bu tehdit gerçeği ve güvenlik endişesi ile ancak takip eden yıllarda Batı dünyası ile işbirliğini geliştirmek ve NATO'ya girmek suretiyle güvenlik alanındaki endişelerini bir süre bertaraf etme imkânı elde etmiştir.

---

72 **BCA,** 30.10.59.402.30.

73 Enterne edilen uçaklara ilişkin Genelkurmay Başkanlığının ayrıntılı raporu Ek-11'de sunulmuştur, (**BCA**, 30.10.59.402.30).

74 Richard Overy, **Why The Allies Won**, Printed in the United States of America, New York, 1997, s.300-332.

Levent Şahverdi Arşivi

Refah Faciası sonrası da gruplar halinde ve başlarında bir subay olduğu halde hava subaylarının İngiltere'deki eğitimi devam etmiştir[75]. Bu eğitimlerle 300 civarında hava subayı pilotaj eğitimini İngiltere'de almış, bunların on dördü İngiltere'de hayatını kaybetmiştir. İki pilot adayı hava subayı trafik ve tren kazasında hayatını kaybederken on iki subay eğitim uçuşunda şehit olmuştur. Bunlardan Teğmen Hakkı Akarçay ise 3-4 Eylül 1943'de bir Alman uçağı tarafından düşürülmek suretiyle şehit olmuştur. Bu dönemde Refah Şilebi'nin batırılması Türkiye'den beklentisi olanların, kendi beklentileri doğrultusunda Türkiye'yi konumlandırma çabası olarak değerlendirilmektedir.

Barborassa Harekâtı'ndan bir gün sonra meydana gelen Refah Faciası halen belirsizliğini korumaktadır. Her halükarda amacının Türkiye'yi savaşa sokmak olduğu açıktır[76]. Kayıpların fazla olmasındaki en önemli sebepler şüphesiz kurtarma mekânlarına oldukça uzakta yakalanılması, irtibat kurmaya imkân tanıyan bir iletişim aracının olmaması sebebiyle uzun süre haber verilememesidir. Bu sebeplerin oluşmasına önemli bir etken ise hazırlık süresinin çok kısa tutulması sonucu yeterli tedbirin alınamaması olarak değerlendirilmektedir.

75 **BCA**, 030.10.133.955.21.

76 Arslan, a.g.m., s. 80.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Refah Şilebi kazası Türkiye'de büyük bir teessüre sebep olmuştur. Kazanın meydana geldiği yer tarafların harekât ortamına açık yerler olması sebebiyle olaya sebebiyet veren tarafın tespiti mümkün olmamıştır. Bununla birlikte bir yanlışlıktan ziyade Türkiye'yi savaşa çekmek için yapıldığı kanaati bulunmaktadır. Türkiye, savunmasını güçlendirmek maksadıyla kısa zaman içinde yola çıkardığı ve bazı tedbirlerin eksik olduğu olayı yine benzer gerekçelerle zamanında öğrenememiş ve kazadan sonra da tedbir almak mümkün olmamıştır. Şilebin deniz ve hava koruması olmadan denize açılması da ihmalin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Askeri güç ve gelenekler bakımından her zaman milletler ailesi içinde müstesna bir yere haiz olan Türklerin bu olayda gerekli bazı tedbirleri almamaları tenkit konularındandır. Keza rotayı değiştiren İngiliz elçisinin ayrıca güvence vermemesi de üzerinde durulması gereken bir husustur.

Kazanın öğrenilmesi yurt içinde büyük teessür yanında tartışmaya da sebep olmuş ve konu Meclis gündemine getirilmiştir. Şehit düşenlerin geride kalanlarının mağduriyetini gidermek ve yaralarını sarabilmek maksadıyla Hava Kuvvetleri mensubu olan Kara Harp Okulu mezunu 16 subayın 1 Ocak 1942 tarihinden geçerli olarak hava subayı olarak nasp edilmeleri 17 Temmuz 1941 tarihinden dönemin Cumhurbaşkanının onayı ile yüksek tasdikten geçmiştir. Şehit askerlerin geride kalanlarının mağduriyetlerinin giderilmesi konusunda yöntem geliştirilmesi ve sorunun uzun bir zamana bağlı olarak çözülmesi de bu olayın bir başka boyutu olmuştur.

Refah Şilebi Faciasında siyasi sorumluluğu değerlendirilen Ulaştırma ve Milli Savunma Bakanları hakkındaki "*Beş Kişilik Encüman Raporu*" tartışılmıştır. Soruşturma komisyonu raporu 2 Şubat 1942 tarihli oturumda görüşülmüş ve tahkike gerek duyan üç üyenin görüşüne rağmen tahkike gerek olmadığını savunan iki üyenin kanaati doğrultusunda tezahür etmiş ve ilgili bakanlar aklanmıştır. Meclis'te yapılan tartışmalarda, hayatını kaybeden 167 insanın hesabının sorulmamasının ileride benzeri kazalarda sorumlulara cesaret vermemesi için değerlendirilmesi gerektiği dile getirilmiş ve bu hususa dikkat edilmesi vurgulanmıştır.

Refah Faciası milletçe üzüntüye sebep olmuş, pek çok aile için önemli bir dram olmuştur. Askeri tarih, uluslararası ilişkiler ile strateji ve güvenlik

Levent Şahverdi Arşivi

bakımından önemini günümüzde de korumaktadır. Benzeri olumsuz olayların olması her zaman mümkündür. Bu nedenle planlamacılar açısından geçmişte yaşanan bu elim vaziyet planlamalarda önemli bir vaka olarak dikkate alınabilecek bir numunedir. Benzeri hadiselerde karar alınmadan önce SWOT (güçlü, zayıf, fırsat ve tehditler) ve PESTİD (Politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, inovatif ve demografik) gibi risk analizleri önem arz etmektedir.

Kaza sonrası yaşanan sürece bakıldığında Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın sorumlulardan hesap sorulmasına yönelik gösterdiği sert tepki dönemin hükümeti ile arasında sıkıntılara sebep olmuştur. Refah Şilebi kazası ile söylenebilecek bir husus şu olabilir. Bu eylemin sorumlusu olarak yalnız bir ülkenin böyle bir operasyonu yapması yerine aynı kampta bulunan birkaç ülke tarafından ortak planlama ile icra edilmesi denklemi de göz ardı edilmemelidir.

Türkiye'nin Refah Şilebi Faciasına maruz kalmasındaki en önemli mecburiyet, ihtiyaç duyduğu silah sistemlerini üretemiyor olması ve elindeki mevcutların yetersiz olmasıdır. Olası bir harekatta daha güçlü olmak için bu sefere savaş şartlarında çıkılmıştır. Barış şartlarının iyi değerlendirilmesi ihtiyaçların milli imkanlarla dışa bağımlılığı en aza indiren bir planlama ile yapılması gerekir. Bu olay, Türkiye'nin denizaltı savunma sisteminin güçlendirilmesine yönelik ilave tedbirler alınmasını gündeme getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında uluslararası sularda yaşanan denizaltı muharebeleri sonrası denizaltılara karşı yeni savunma sistemlerini beraberinde getirmiştir. Öte yandan Refah hakkındaki soru işaretlerinin ortadan kaldırılması maksadıyla batığa dalış yapılarak gemideki yaranın ve vuran torpido mühimmatı kalıntılarının incelenmesinin yeni araştırmalara ışık tutacağı değerlendirilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

1.1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

1.2. Yeşilköy-İstanbul Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi

2. Resmi Yayın ve Tutanaklar

Düstur: Tertip: 3, C 32, s.1750.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:6, C 23, İçtima Senesi:3, Yıl:1942.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:9, 8, İçtima Senesi:1, Yıl:1951.

TBMM, "Refah vapurunda ölen askerî şahısların şehit, dul ve yetimlerinin de şehit, dul ve yetimi sayılması hakkında kanun tasarısı ve Millî Savunma, Maliye ve Bütçe komisyonları raporları (1/161)", S. Sayısı: 206, 15 Mart 1951.

"Refah vapurunda ölen askerî şahısların şehit, dul ve yetimlerinin de şehit dul ve yetimi sayılması hakkında Kanun", Kanun Numarası:5795, Kabul Tarihi:27/6/1951, Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 3/7/1951 S 7850.

3. Gazeteler

- Cumhuriyet

- Son Posta

4. Telif ve Tetkik Eserler

4.1. Kitaplar

Akbaş, Rahmi "Bir Hüzün Kaynağı Refah Faciası", **Türk Yurdu**, ISSN1300-2323, 7. Devre, Cilt 29 (61) Sayı: 262 (623) 98. Yıl, Ankara 2009, 92-98.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Alkım Yay., İstanbul 2009.

Kaymaklı, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler 3**, Hv.Bsm.ve Neş. Md.lüğü, Ankara 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası,** Cilt: I, (1919-1980), İletişim Yay., 3. baskı, İstanbul 2001.

Overy, Richard, **Why The Allies Won**, Printed in the United States of America, New York 1997.

Öndeş, Osman, **Refah'ı Kim Batırdı?**, Denizler Kitabevi Yay., İstanbul 2006.

Polatcan, İsmet, **İç Hizmet Kanun ve Yönetmeliği**, 29. Baskı, İstanbul 2001.

Şahin, Mustafa, **Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri, Afganistan Penceresinden Bakış,** TASAM Yay., İstanbul 2015.

Şarman, Kansu, **Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu'nun II. Dünya Savaşı Anıları,** Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006.

4.2. Makaleler

Arslan, Esat, "Refah Faciasının 60'ıncı Yıldönümünde Kara Harp Okulu Mezunu 16 Şehidimiz", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S 370, (Ekim 2001), 80-86.

Giritli, İsmet, "Atatürk ve Barış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 2, S 6, (Temmuz 1986), s. II, http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-06/ataturk-ve-baris, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2015).

Karabaş, Nuri, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Krom Satışları ve Müttefiklerin Politikaları", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C 25, S 2, (Aralık 2010), 447-482.

Semiz, Yaşar, "Türk Basınında Dumlupınar Denizaltı Faciası (4 Nisan 1953) ve Sonrası", **Prof.Dr. Nejat Göyünç Armağanı,** Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya 2013, 217-248.

Temizer, Abidin ve Özkan, M.Selçuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları", **Studies of the Ottoman Domain**, C 3, S 4, (Şubat 2013), 1-17.

Yavuz, Nuri "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkanlara Girmesi ve Türk Alman Münasebetlerine Tesiri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri**

Levent Şahverdi Arşivi

Bildirileri I: İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, 20-22 Ekim 1997, İstanbul Gnkur.Basımevi, Ankara 1998, 152-164.

5. İnternet Kaynakları

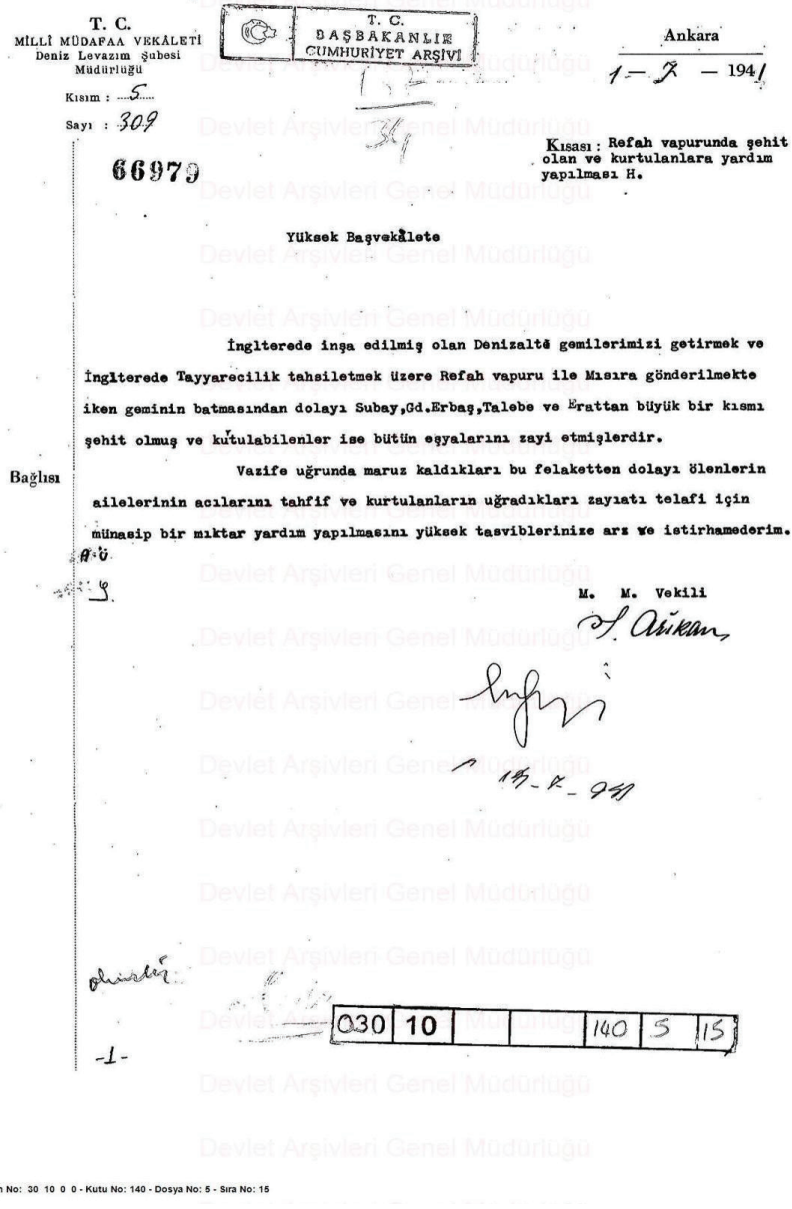
http://www.tsk.tr/1tsk_hakkinda/genelkurmay_baskanlari/fevzi_cakmak.html, (Erişim Tarihi: 15.10.2015).

http://www.dzkk.tsk.tr, (Erişim Tarihi: 30.09.2015).

"Şehitlikler ve Anıtlar", http://www.dzkk.tsk.tr/ (Erişim Tarihi: 13.10.2015).

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

T. C.
MİLLİ MÜDAFAA VEKÂLETİ
Deniz Levazım Şubesi
Müdürlüğü

Kısım : 5
Sayı : 309

66979

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara
1 — X — 1941

Kısası : Refah vapurunda şehit olan ve kurtulanlara yardım yapılması H.

Yüksek Başvekâlete

İngilterede inşa edilmiş olan Denizaltı gemilerimizi getirmek ve İngilterede Tayyarecilik tahsiletmek üzere Refah vapuru ile Mısıra gönderilmekte iken geminin batmasından dolayı Subay,Gd.Erbaş,Talebe ve Erattan büyük bir kısmı şehit olmuş ve kurtulabilenler ise bütün eşyalarını zayi etmişlerdir.

Bağlısı

Vazife uğrunda maruz kaldıkları bu felaketten dolayı ölenlerin ailelerinin acılarını tahfif ve kurtulanların uğradıkları zayiatı telafi için münasip bir miktar yardım yapılmasını yüksek tasviblerinize arz ve istirhamederim.

M. M. Vekili

030 | 10 | | | 140 | 5 | 15

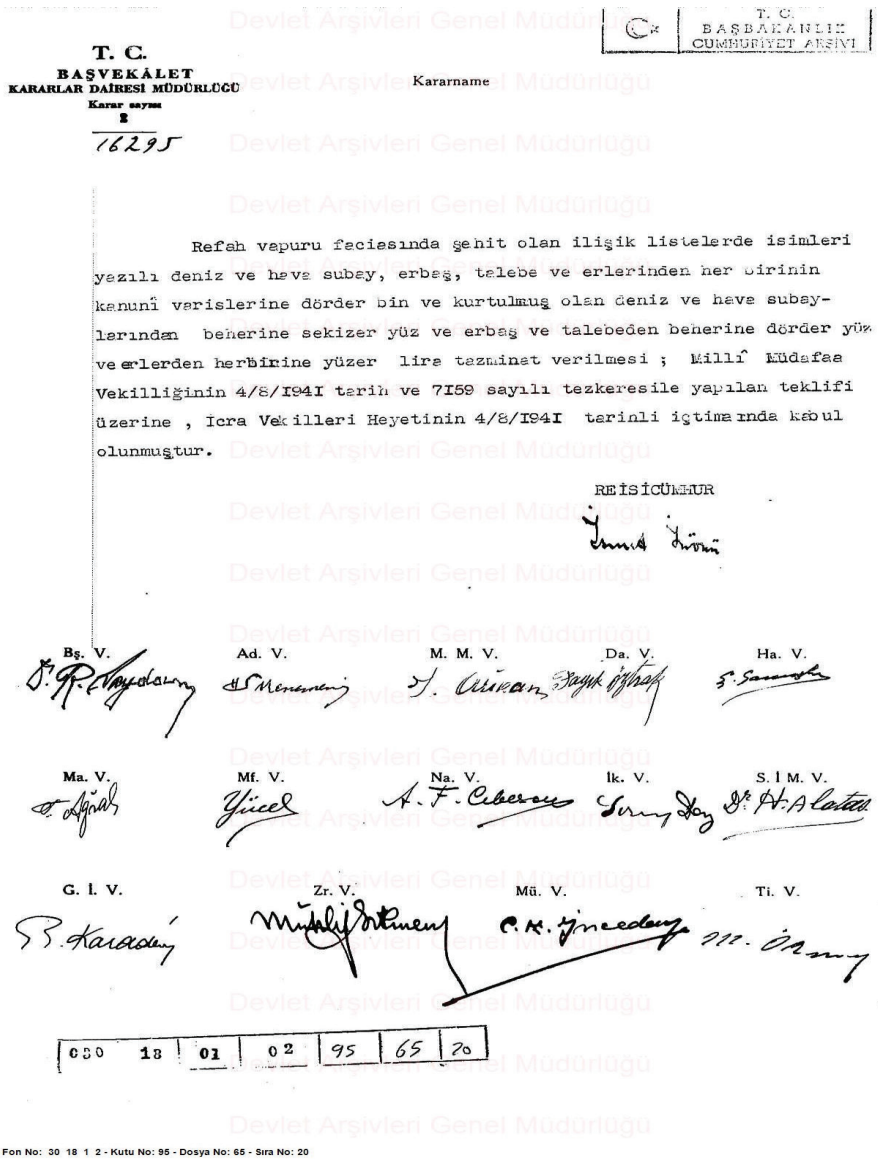
-1-

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 140 - Dosya No: 5 - Sıra No: 15

Ek-1: Refah Gemisi Şehitlerinin Yakınlarına Yardımda Bulunulması Hakkında Milli Müdafaa Vekâletinin Yazısı[77]

77 **BCA**, 030.10.140.5.15.

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
16295

Kararname

Refah vapuru faciasında şehit olan ilişik listelerde isimleri yazılı deniz ve hava subay, erbaş, talebe ve erlerinden her birinin kanunî varislerine dörder bin ve kurtulmuş olan deniz ve hava subaylarından beherine sekizer yüz ve erbaş ve talebeden beherine dörder yüz ve erlerden herbirine yüzer lira tazminat verilmesi ; Millî Müdafaa Vekilliğinin 4/8/1941 tarih ve 7159 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine , İcra Vekilleri Heyetinin 4/8/1941 tarihli içtimaında kabul olunmuştur.

REİSİCÜMHUR

İsmet İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.

Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ M. V.

G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.

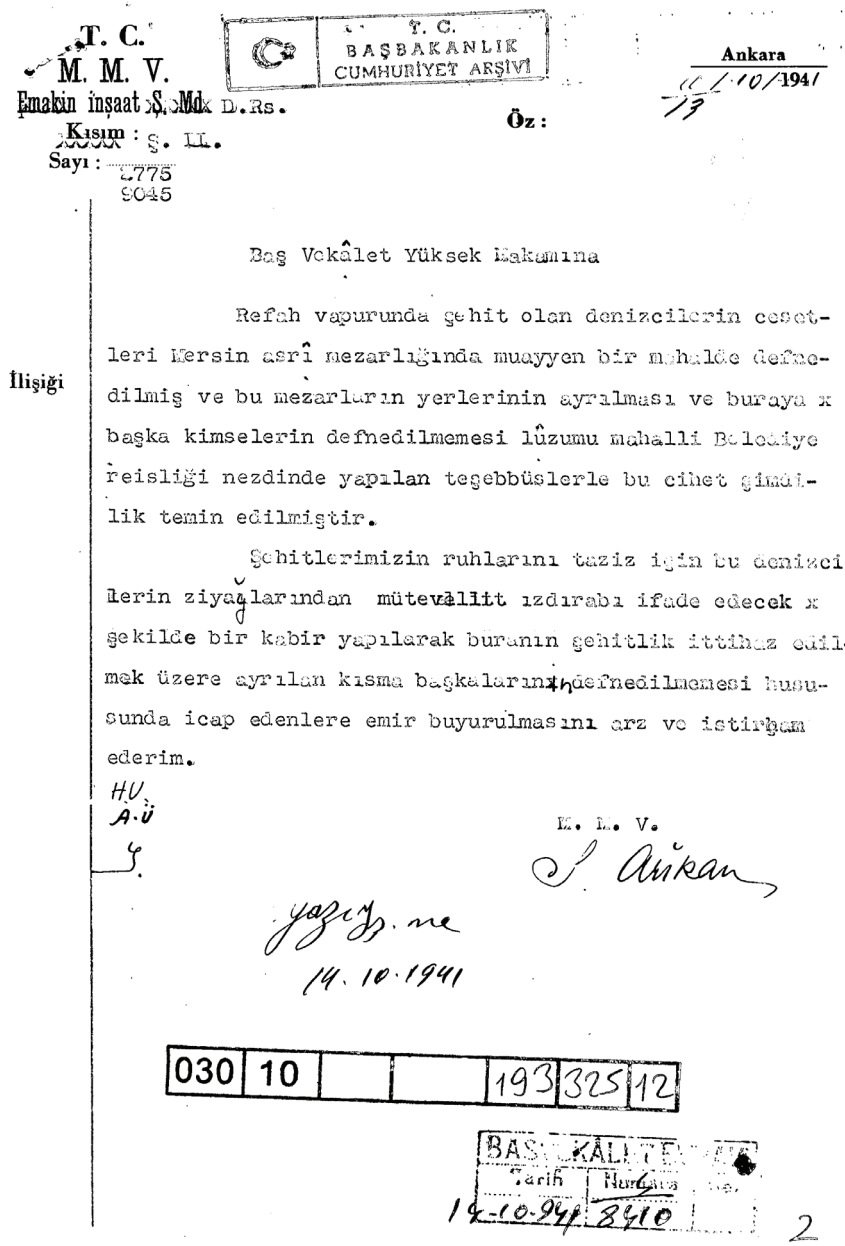
030 18 01 02 95 65 20

Fon No: 30 18 1 2 - Kutu No: 95 - Dosya No: 65 - Sıra No: 20

Ek-2: Refah Faciası Mağduru Ailelere Mali Destek Verilmesi Hakkında İcra Vekilleri Heyeti Kararı[78]

78 **BCA**, 030.18.01.02.95.65.20.

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
M. M. V.
Emakin inşaat Ş. Md. D.Rs.
Kısım : Ş. İ.
Sayı : 2775
9045

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Öz :

Ankara
11/10/1941
13

Baş Vekâlet Yüksek Makamına

İlişiği

Refah vapurunda şehit olan denizcilerin cesetleri Mersin asrî mezarlığında muayyen bir mahalde defnedilmiş ve bu mezarların yerlerinin ayrılması ve buraya x başka kimselerin defnedilmemesi lûzumu mahalli Belediye reisliği nezdinde yapılan tegebbüslerle bu cihet gimdilik temin edilmiştir.

Şehitlerimizin ruhlarını taziz için bu denizcilerin ziyaretgâhlarından mütevâlit ızdırabı ifade edecek x şekilde bir kabir yapılarak burunun şehitlik ittihaz edilmek üzere ayrılan kısma başkalarının defnedilmemesi hususunda icap edenlere emir buyurulmasını arz ve istirham ederim.

HV
A.Ü

M. M. V.
İ. Arıkan

yazı İşl. ne
14. 10. 1941

030 | 10 | | | 193 | 325 | 12

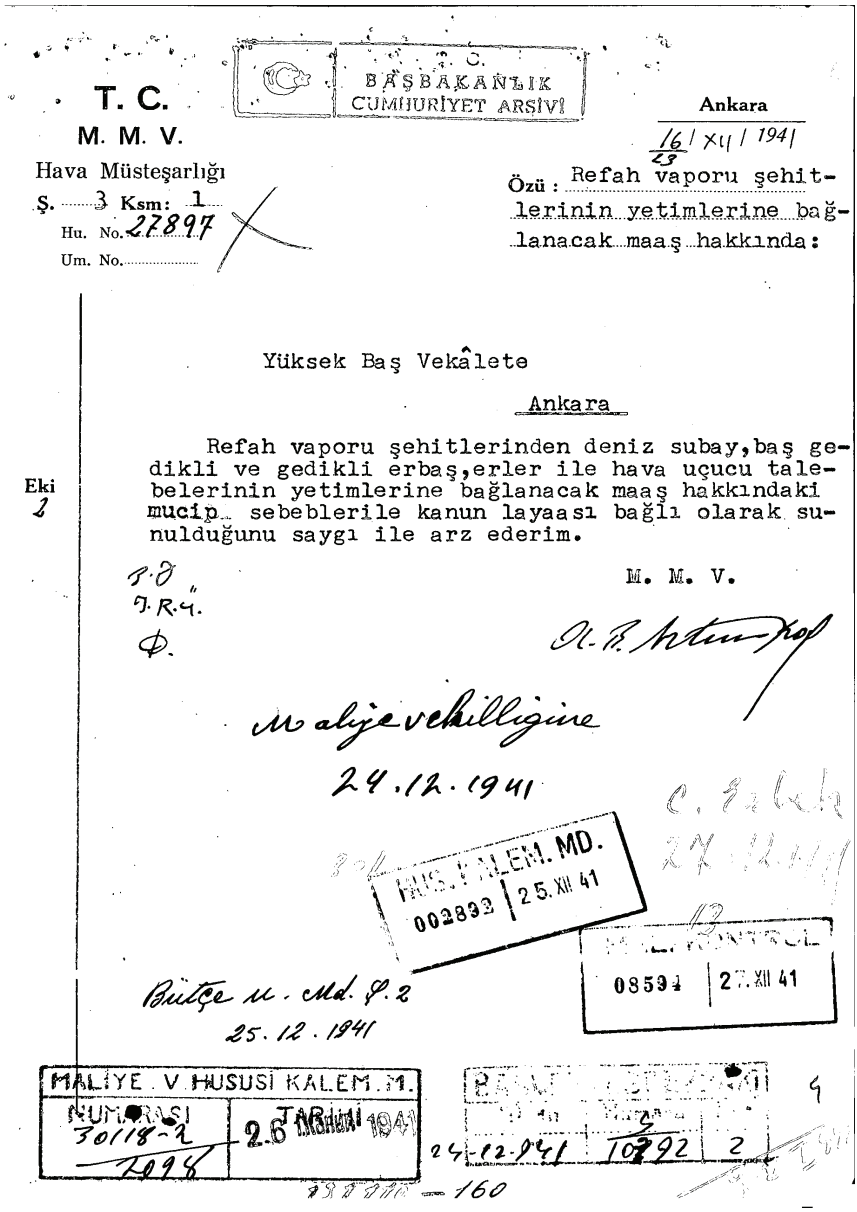
BAŞBAKANLIK
Tarih 14-10-941 Numara 8410

2

Ek-3: Refah Gemisi Şehitlerine Uygun Şehitlik Belirlenmesi[79]

79 **BCA**, 030.10.193.325.12.

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
M. M. V.
Hava Müsteşarlığı
Ş. 3 Ksm: 1
Hu. No. 27897
Um. No.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara
16 / XII / 1941
49

Özü : Refah vaporu şehitlerinin yetimlerine bağlanacak maaş hakkında:

Yüksek Baş Vekâlete

Ankara

Eki 1

Refah vaporu şehitlerinden deniz subay,baş gedikli ve gedikli erbaş,erler ile hava uçucu talebelerinin yetimlerine bağlanacak maaş hakkındaki mucip sebeblerile kanun layaası bağlı olarak sunulduğunu saygı ile arz ederim.

M. M. V.

Maliye vekilliğine

24.12.1941

MALİ. HUKUK MÜŞ. KALEM. MD. 002833 | 25.XII.41

Bütçe u. Md. S. 2
25. 12. 1941

MALİYE V. HUSUSİ KALEM. M. NUMARASI 30118-2 TARİHİ 26 Kânunuevvel 1941

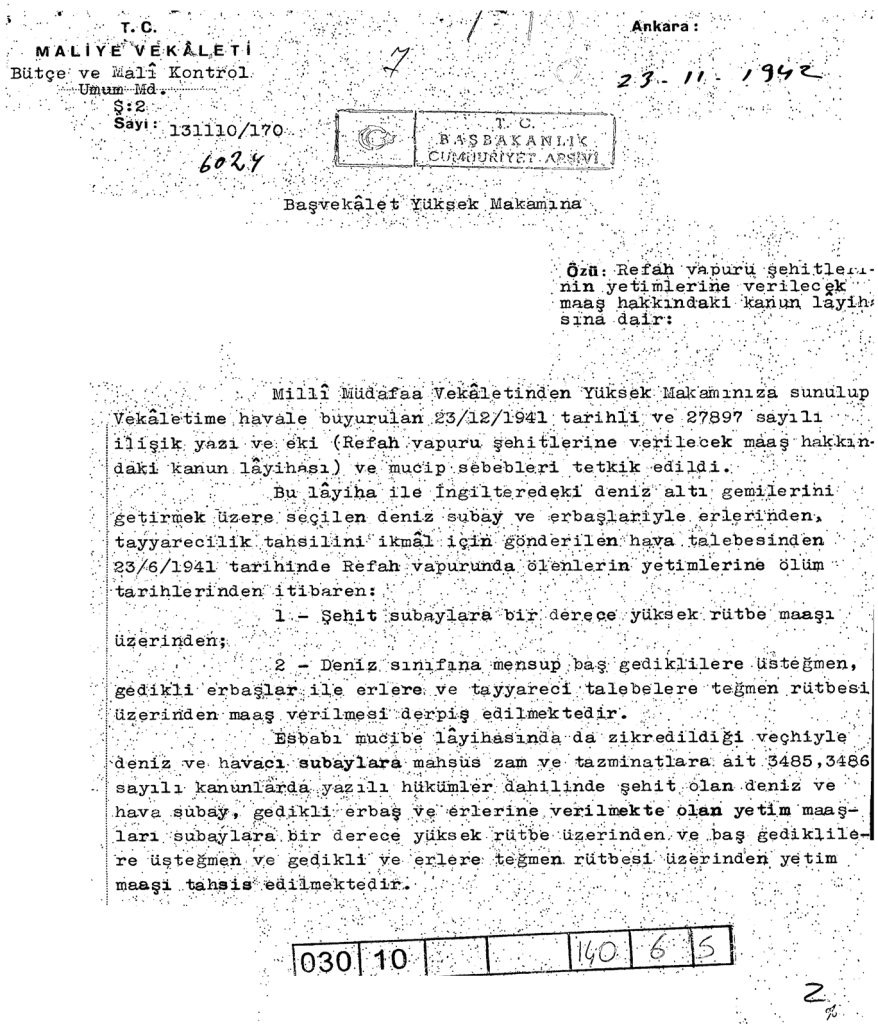
24-12-941 10792 2

160

Ek-4: Refah Faciası Mağduru Ailelere Maaş Bağlanması Hakkında Milli Müdafaa Vekâletinin Kanun Layihası[80]

80 **BCA**, 030.10.140.6.5.

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
MALİYE VEKÂLETİ
Bütçe ve Malî Kontrol
Umum Md.
Ş:2
Sayı: 131110/170
6024

Ankara: 23. 11. 1942

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekâlet Yüksek Makamına

Özü: Refah vapuru şehitlerinin yetimlerine verilecek maaş hakkındaki kanun lâyihasına dair:

Millî Müdafaa Vekâletinden Yüksek Makamınıza sunulup Vekâletime havale buyurulan 23/12/1941 tarihli ve 27897 sayılı ilişik yazı ve eki (Refah vapuru şehitlerine verilecek maaş hakkındaki kanun lâyihası) ve mucip sebebleri tetkik edildi.

Bu lâyiha ile İngilteredeki deniz altı gemilerini getirmek üzere seçilen deniz subay ve erbaşlariyle erlerinden, tayyarecilik tahsilini ikmâl için gönderilen hava talebesinden 23/6/1941 tarihinde Refah vapurunda ölenlerin yetimlerine ölüm tarihlerinden itibaren:

1 - Şehit subaylara bir derece yüksek rütbe maaşı üzerinden;

2 - Deniz sınıfına mensup baş gediklilere üsteğmen, gedikli erbaşlar ile erlere ve tayyareci talebelere teğmen rütbesi üzerinden maaş verilmesi derpiş edilmektedir.

Esbabı mucibe lâyihasında da zikredildiği veçhiyle deniz ve havacı subaylara mahsus zam ve tazminatlara ait 3485,3486 sayılı kanunlarda yazılı hükümler dahilinde şehit olan deniz ve hava subay, gedikli erbaş ve erlerine verilmekte olan yetim maaşları subaylara bir derece yüksek rütbe üzerinden ve baş gediklilere üsteğmen ve gedikli ve erlere teğmen rütbesi üzerinden yetim maaşi tahsis edilmektedir.

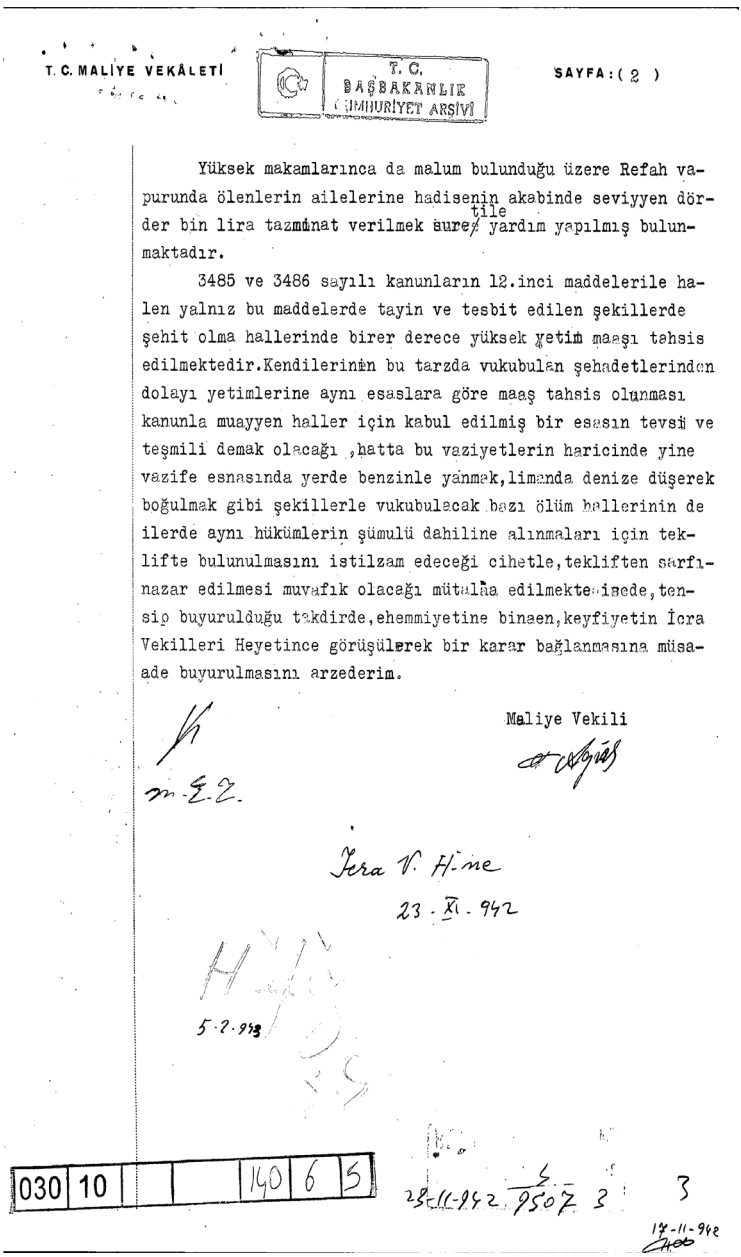
030 10 140 6 5

2

Ek-5: Refah Gemisi Şehitlerine Yapılacak Özlük Hakları İşlemi[81]

81 **BCA**, 030.10.140.6.5, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

T. C. MALİYE VEKÂLETİ

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

SAYFA: (2)

Yüksek makamlarınca da malum bulunduğu üzere Refah vapurunda ölenlerin ailelerine hadisenin akabinde seviyyen dörder bin lira tazminat verilmek suretile yardım yapılmış bulunmaktadır.

3485 ve 3486 sayılı kanunların 12.inci maddelerile halen yalnız bu maddelerde tayin ve tesbit edilen şekillerde şehit olma hallerinde birer derece yüksek yetim maaşı tahsis edilmektedir.Kendilerinin bu tarzda vukubulan şehadetlerinden dolayı yetimlerine aynı esaslara göre maaş tahsis olunması kanunla muayyen haller için kabul edilmiş bir esasın tevsii ve teşmili demak olacağı ,hatta bu vaziyetlerin haricinde yine vazife esnasında yerde benzinle yanmak,limanda denize düşerek boğulmak gibi şekillerle vukubulacak bazı ölüm hallerinin de ilerde aynı hükümlerin şümulü dahiline alınmaları için teklifte bulunulmasını istilzam edeceği cihetle,tekliften sarfınazar edilmesi muvafık olacağı mütalâa edilmekte iseede,tensip buyurulduğu takdirde,ehemmiyetine binaen,keyfiyetin İcra Vekilleri Heyetince görüşülerek bir karar bağlanmasına müsaade buyurulmasını arzederim.

Maliye Vekili

m.E.2.

İcra V. Hine

23.XI.942

5.7.943

030 10 140 6 5

23-11-942 950 7 3 3

17-11-942

Ek-5 (Devamı): Refah Gemisi Şehitlerine Yapılacak İşlem ve Şehitliğin Hangi Hallerde Olabileceğine Dair Maliye Bakanlığının Görüş Talebi[82]

82 **BCA**, 030.10.140.6.5, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
Genelkurmay Başkanı
Hususî

ANKARA
29/6/1941

Memleket müdafaası için kıymetli harp vasıtalarını ana vatana getirmek vazifesi ile Refah vapurunda şehit düşen kahraman denizaltı ve hava ekiplerimizin manevi huzurunda tazimle eğilir, deniz ve hava mensuplarına en kalbî taziyetlerimi sunarım.

Mareşal
Fevzi Çakmak

Ek-6: Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Refah Faciası Sebebiyle Yayımladığı Taziye Mesajı[83]

Ek-7: Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hava Kuvvetleri Birliklerini Ziyareti[84]

83 İstanbul-Yeşilköy Hava Kuvvetleri Komutanlığı Müzesi Arşivi.

84 İstanbul-Yeşilköy Hava Kuvvetleri Komutanlığı Müzesi Arşivi.

Levent Şahverdi Arşivi

Sıra Nu.	Rütbesi	Adı ve Soyadı	Sicili
1	Hava Asteğmen	Rahmi ÖZKARAYEL	1941-1
2	Hava Asteğmen	Celalettin GÜNALP	1941-3
3	Hava Asteğmen	Mesut KORAY	1941-5
4	Hava Asteğmen	Emin AKSU	1941-14
5	Hava Asteğmen	Fethi NOYAN	1941-17
6	Hava Asteğmen	Hüsamettin ÖZDİNÇER	1941-18
7	Hava Asteğmen	İbrahim SAYGINER	1941-21
8	Hava Asteğmen	Arif ORANCI	1941-25
9	Hava Asteğmen	M.Ali BAYRİ	1941-26
10	Hava Asteğmen	Hikmet Arif ÖZGÜN	1941-27
11	Hava Asteğmen	Mehmet Reşit BOLLUK	1941-33
12	Hava Asteğmen	Abdulkerim ÜRÜGEN	1941-34
13	Hava Asteğmen	Necmi ÖZGEN	1941-42
14	Hava Asteğmen	Asım KALAÇ	1941-49
15	Hava Asteğmen	Halit PERİNÇEK	1941-50
16	Hava Asteğmen	Cahit ŞARDAĞ	1941-69

Ek-8: Refah Şilebi Faciasında Şehit Olan Havacı Personelin İsim Listesi[85]

85 İstanbul-Yeşilköy Hava Kuvvetleri Komutanlığı Müzesi Arşivi.

Levent Şahverdi Arşivi

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

CUMA, 7 MAYIS 1943

BU SABAHKİ HABERLER

Ruslar Novorosisk limanını sarıyorlar

Sovyet kuvvetleri şehre 10 Km. yaklaştı, diğer bir kol şimalden Almanların ric'at yolunu kesmek üzere

Refah vapuru davası

Şahidlerin dinlenilmesi için muhakeme talik edildi

Dünkü duruşmada Denizyolları eski umum müdürü yerinin subay ve er nakline tahsis edileceğinden mahkemeler bulunmadığını söyledi

Alman toprakları üstünde büyük bir hava muharebesi

Almanlar 69 Rus uçağını düşürmüşler

Papa Alman baş papazlarını davet etmiş

Tunusta müttefikler yeniden umumî taarruza geçtiler

Sofya ve diğer şehirlerde yeni araştırmalara ve tevkiflere intizar ediliyor

Milli Şefin tebrik telgrafları

Yeni sene bütçesi

Bütçe encümeni tetkiklerini bitirdi, encümenin tesbit ettiği masraf mıktarında 6 milyon 334 bin lira fazlalık var

Bir baba, iki yetişmiş kızı ile beraber ırmakta boğuldu

Polonya elçisi Rusyadan ayrıldı

İaşe mevzuları etrafında yeni tedbirler alınıyor

Hükümetin yeni mahsul için serbest satışlarda azamî bir fiat tayin etmesi muhtemel

Ziraî işletmeler kurumu tarafından 348 bin dekar arazi ekildi

Bir avukat müebbeden işten menedildi

Ekrem Köseğ dünde istiçvab edildi

M. Himmler Zağrebde

Japon Başvekili Filipinlerde mühim bir nutuk söyledi

Papa Alman baş papazlarını davet etmiş

Laval Pariste

Ek-9: Basında Refah Davası[86]

86 **Son Havadis**, 07 Mayıs 1943.

Levent Şahverdi Arşivi

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

Yazı İşleri Telefonu: 20203 — CUMA 13 AĞUSTOS 1943 — İdare İşleri Telefonu: 20203 — Fiatı 5 Kuruş

Yıl 14 — No. 4678

Milli Şefin heykeli

Müttefikler Arasında görüş Ayrılığı

Ekmek istihkakının artırılması için tetkikler yapılıyor

Ankarada yapılan toplantıda bu mesele etrafında görüşmeler yapıldı

Refah davası

Dünkü duruşmada Amiral Mehmed Ali Ülgen ve gemi sahibi dinlendiler

Amiral Ülgen oğlu hakkında ileri sürülen iddiaları şiddetle reddetti

İstanbula bol kasablık hayvan geldiği halde et fiatları niçin bir türlü düşmiyor?

Hâmisiz Türk çocuğu için

Üniversitede toplantı

Başvekil şerefine verilen ziyafet

Lord Halifax

BU SABAHKİ HABERLER

Sovyetler Kanada'daki toplantıya davet edilmediklerini bildiriyorlar

Tas ajansı, Ruzvelt - Çörçil arasında yapılacak müzakerelere bir Sovyet mümessilinin iştirâki bahis mevzuu olamaz, diyor

Dün M. Roosevelt adı verilmiyen bir mahalle hareket etti, Churchill de Guebecden ayrıldı

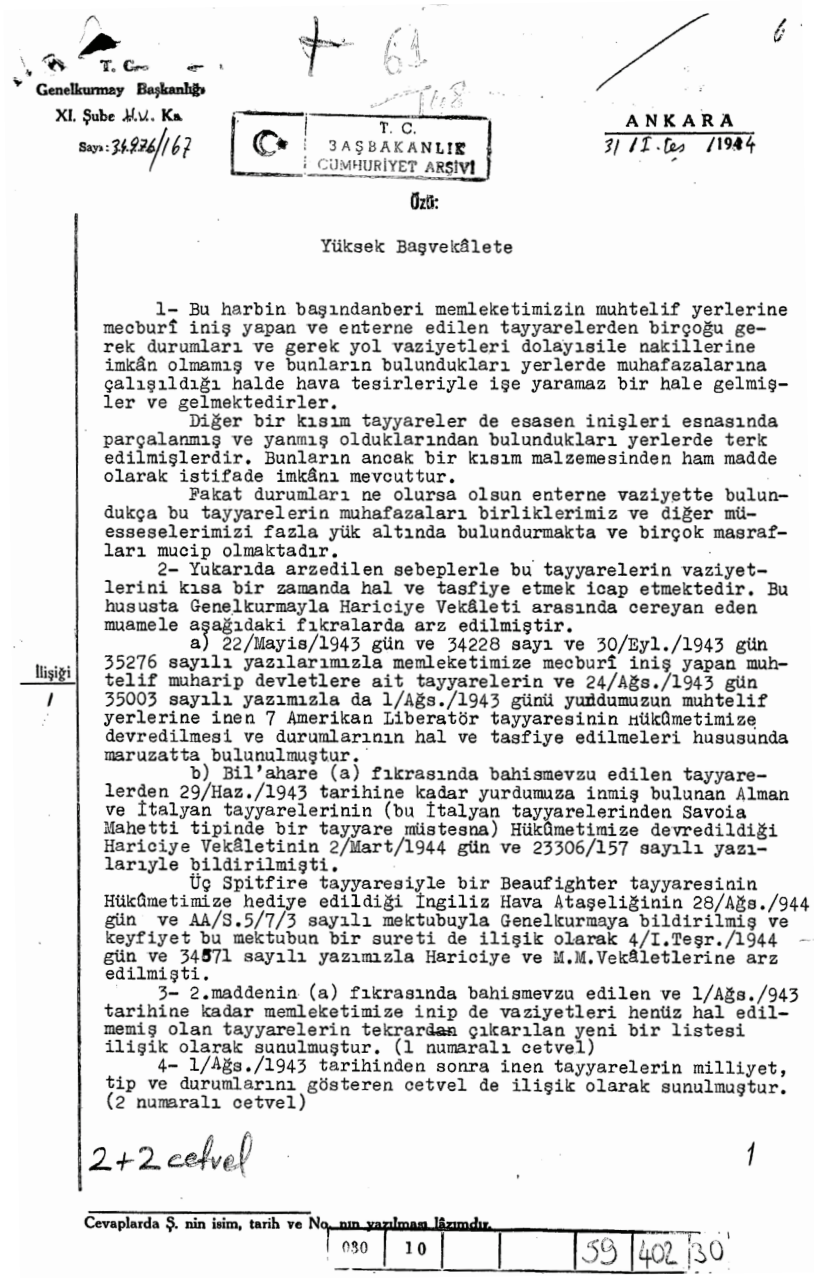
Londraya göre: Stalin, Ruzvelt ve Çörçile birer rapor göndermiş!

Ruslar Smolensk kesiminde de taarruza geçtiler

Romaya göre artık Sicilyadan haber gelmiyor

DÜŞÜNCELER

İyi ve boi mahsulün neticeleri

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
XI. Şube H.V. Ka.
Sayı: 34936/167

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

ANKARA
31/II.Teş /1944

Özü:

Yüksek Başvekâlete

1- Bu harbin başındanberi memleketimizin muhtelif yerlerine mecburî iniş yapan ve enterne edilen tayyarelerden birçoğu gerek durumları ve gerek yol vaziyetleri dolayısile nakillerine imkân olmamış ve bunların bulundukları yerlerde muhafazalarına çalışıldığı halde hava tesirleriyle işe yaramaz bir hale gelmişler ve gelmektedirler.

Diğer bir kısım tayyareler de esasen inişleri esnasında parçalanmış ve yanmış olduklarından bulundukları yerlerde terk edilmişlerdir. Bunların ancak bir kısım malzemesinden ham madde olarak istifade imkânı mevcuttur.

Fakat durumları ne olursa olsun enterne vaziyette bulundukça bu tayyarelerin muhafazaları birliklerimiz ve diğer müesseselerimizi fazla yük altında bulundurmakta ve birçok masrafları mucip olmaktadır.

2- Yukarıda arzedilen sebeplerle bu tayyarelerin vaziyetlerini kısa bir zamanda hal ve tasfiye etmek icap etmektedir. Bu hususta Genelkurmayla Hariciye Vekâleti arasında cereyan eden muamele aşağıdaki fıkralarda arz edilmiştir.

İlişiği / 1

a) 22/Mayis/1943 gün ve 34228 sayı ve 30/Eyl./1943 gün 35276 sayılı yazılarımızla memleketimize mecburî iniş yapan muhtelif muharip devletlere ait tayyarelerin ve 24/Ağs./1943 gün 35003 sayılı yazımızla da 1/Ağs./1943 günü yurdumuzun muhtelif yerlerine inen 7 Amerikan Liberatör tayyaresinin Hükûmetimize devredilmesi ve durumlarının hal ve tasfiye edilmeleri hususunda maruzatta bulunulmuştur.

b) Bil'ahare (a) fıkrasında bahismevzu edilen tayyarelerden 29/Haz./1943 tarihine kadar yurdumuza inmiş bulunan Alman ve İtalyan tayyarelerinin (bu İtalyan tayyarelerinden Savoia Mahetti tipinde bir tayyare müstesna) Hükûmetimize devredildiği Hariciye Vekâletinin 2/Mart/1944 gün ve 23306/157 sayılı yazılarıyle bildirilmişti.

Üç Spitfire tayyaresiyle bir Beaufighter tayyaresinin Hükûmetimize hediye edildiği İngiliz Hava Ataşeliğinin 28/Ağs./944 gün ve AA/S.5/7/3 sayılı mektubuyla Genelkurmaya bildirilmiş ve keyfiyet bu mektubun bir sureti de ilişik olarak 4/I.Teşr./1944 gün ve 34571 sayılı yazımızla Hariciye ve M.M.Vekâletlerine arz edilmişti.

3- 2.maddenin (a) fıkrasında bahismevzu edilen ve 1/Ağs./943 tarihine kadar memleketimize inip de vaziyetleri henüz hal edilmemiş olan tayyarelerin tekrardan çıkarılan yeni bir listesi ilişik olarak sunulmuştur. (1 numaralı cetvel)

4- 1/Ağs./1943 tarihinden sonra inen tayyarelerin milliyet, tip ve durumlarını gösteren cetvel de ilişik olarak sunulmuştur. (2 numaralı cetvel)

2+2 cetvel

1

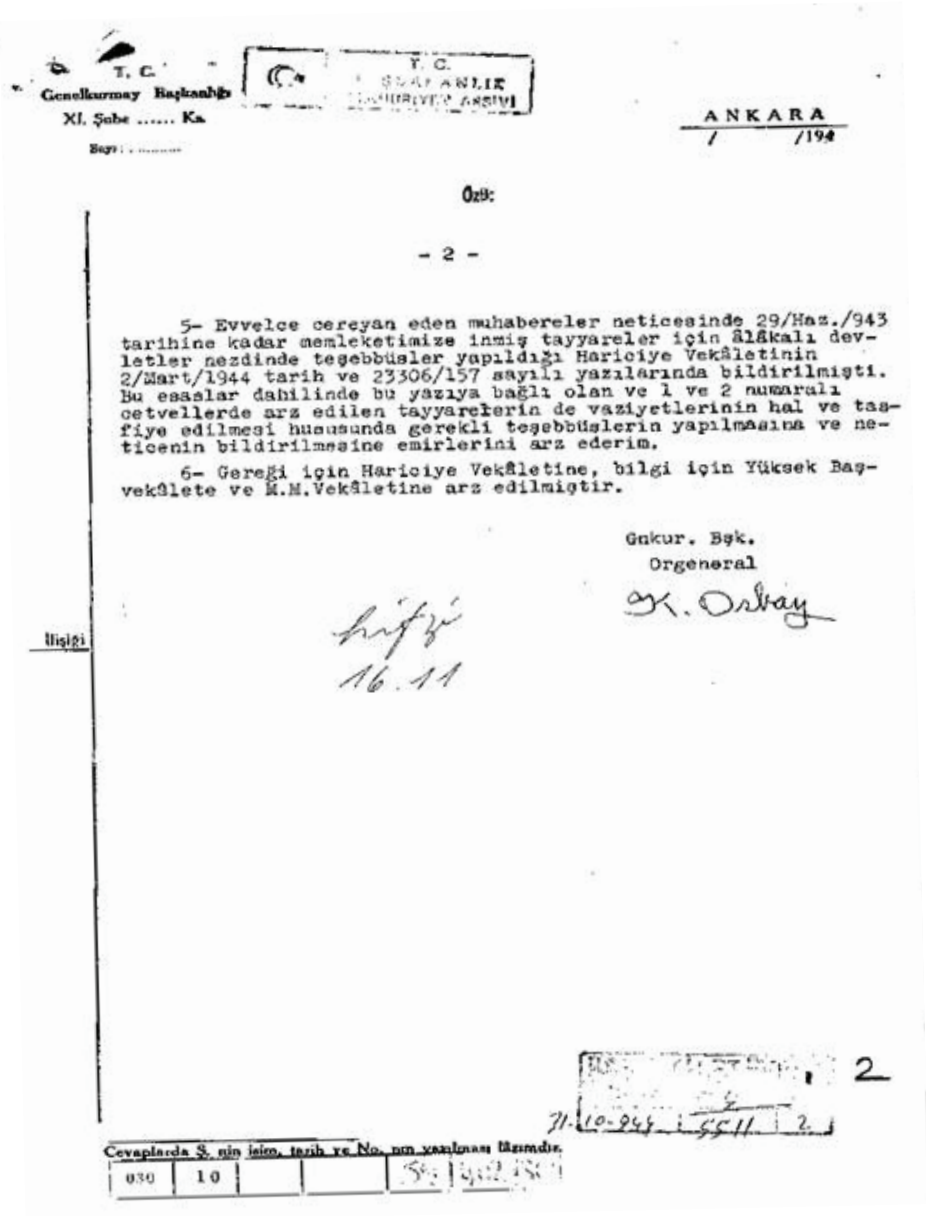
Cevaplarda Ş. nin isim, tarih ve No. nun yazılması lâzımdır.

030 | 10 | | | 59 | 402 | 30

Ek-11: İkinci Dünya Savaşında Enterne Edilen Uçaklara Dair Arşiv Belgesi[88]

88 ***BCA***, 30.10.59.402.30.

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
XI. Şube ..... Ka.
Sayı: .....

T. C.
SAVUNMA
EVRAK ARŞİVİ

ANKARA
/ /194

Özü:

- 2 -

5- Evvelce cereyan eden muhabereler neticesinde 29/Haz./943 tarihine kadar memleketimize inmiş tayyareler için ilâkalı devletler nezdinde teşebbüsler yapıldığı Hariciye Vekâletinin 2/Mart/1944 tarih ve 23306/157 sayılı yazılarında bildirilmişti. Bu esaslar dahilinde bu yazıya bağlı olan ve 1 ve 2 numaralı cetvellerde arz edilen tayyarelerin de vaziyetlerinin hal ve tasfiye edilmesi hususunda gerekli teşebbüslerin yapılmasına ve neticenin bildirilmesine emirlerini arz ederim.

6- Gereği için Hariciye Vekâletine, bilgi için Yüksek Başvekâlete ve M.M.Vekâletine arz edilmiştir.

Gnkur. Bşk.
Orgeneral
Ş. Orbay

İlişiği

16.11

31-10-944 5511 2

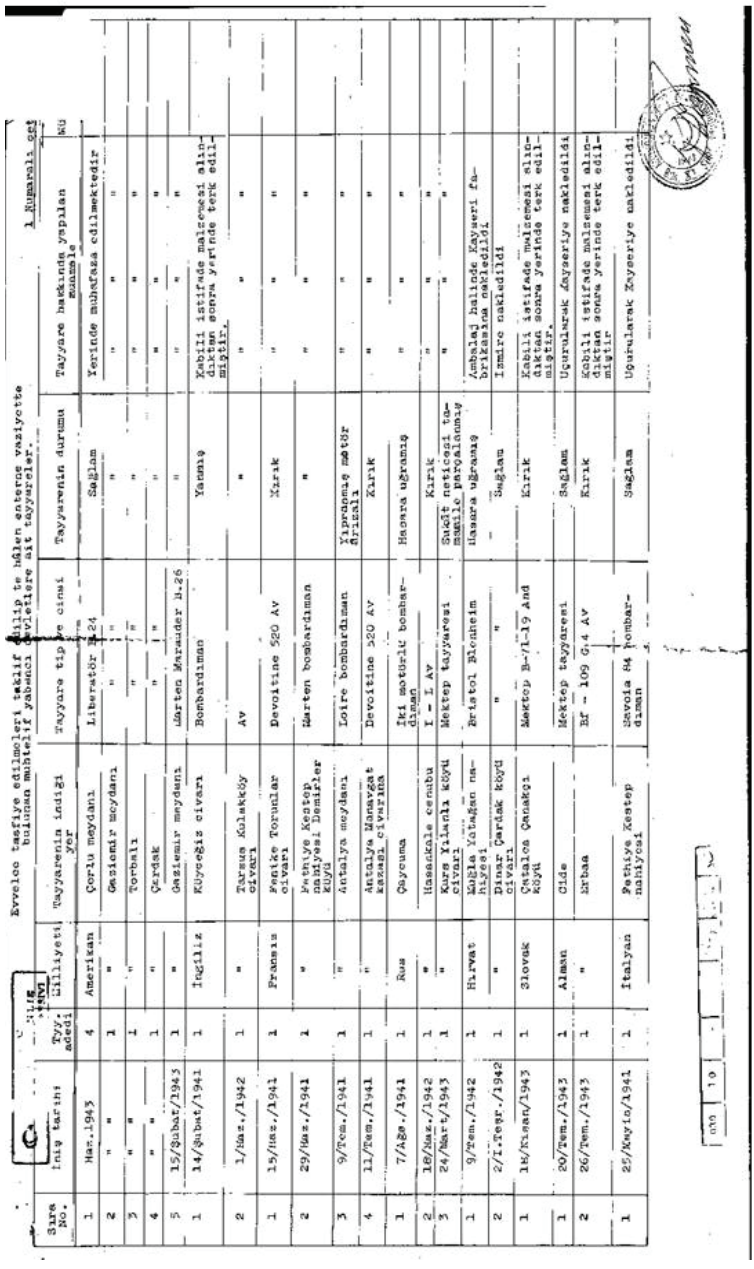
Cevaplarda Ş. nin isim, tarih ve No. nun yazılması lâzımdır.

030	10				

Ek-11-a: İkinci Dünya Savaşında Enterne Edilen Uçaklara Dair Arşiv Belgesi[89]

89 **BCA**, 30.10.59.402.30.

Levent Şahverdi Arşivi

Evvelce tasfiye edilmeleri teklif edilip te halen eterne vaziyette bulunan muhtelif yabancı devletlere ait tayyareler.

1 Numaralı cet

Sıra No.	İniş tarihi	Tyy. adedi	Milliyeti	Tayyarenin indiği yer	Tayyare tipi ve cinsi	Tayyarenin durumu	Tayyare hakkında yapılan muamele	Kü
1	Haz.1943	4	Amerikan	Çorlu meydanı	Liberatör B-24	Sağlam	Yerinde muhafaza edilmektedir	
2	" "	1	"	Gesiemir meydanı	" "	"	" "	
3	" "	1	"	Torbalı	" "	"	" "	
4	" "	1	"	Çerdak	" "	"	" "	
5	15/Şubat/1943	1	"	Gesiemir meydanı	Marten Marauder B.26	"	" "	
1	14/Şubat/1941	1	İngiliz	Köyceğiz civarı	Bombardıman	Yanmış	Kabili istifade malzemesi alındıktan sonra yerinde terk edilmiştir.	
2	1/Haz./1942	1	"	Tarsus Kolaklıköy civarı	Av	"	" "	
1	15/Haz./1941	1	Fransız	Fethiye Toruslar civarı	Devoitine 520 Av	Kırık	" "	
2	29/Haz./1941	1	"	Fethiye Kestep mahyesi Demirler Köyü	Marten bombardıman	"	" "	
3	9/Tem./1941	1	"	Antalya meydanı	Loire bombardıman	Yapraması mümkün	" "	
4	11/Tem./1941	1	"	Antalya Manavgat kazası civarında	Devoitine 520 Av	Kırık	" "	
1	7/Ağu./1941	1	Rus	Çayırama	İki motörlü bombardıman	Hasara uğramış	" "	
2	18/Haz./1942	1	"	Hanakkale cenubu	I - E Av	Kırık	" "	
3	24/Mart/1943	1	"	Kuru Yılanlı köyü civarı	Mektep tayyaresi	Sağlık noktası parçalanmış	" "	
1	9/Tem./1942	1	Hırvat	Muğla Yatağan nahiyesi	Breistol Blenheim	Hasara uğramış	Ambalaj halinde Kayseri fabrikasına nakledildi	
2	2/Teşr./1942	1	"	Dinar Çardak köyü civarı	" "	Sağlam	İzmire nakledildi	
1	14/Kasım/1943	1	Slovak	Çanakkale Çanakgı köyü	Mektep B-71-19 and	Kırık	Kabili istifade malzemesi alındıktan sonra yerinde terk edilmiştir.	
1	20/Tem./1943	1	Alman	Cide	Mektep tayyaresi	Sağlam	Uğurlanarak Kayseriye nakledildi	
2	26/Tem./1943	1	"	Erbaa	Bf - 109 G.4 Av	Kırık	Kabili istifade malzemesi alındıktan sonra yerinde terk edilmiştir	
1	25/Kasım/1941	1	İtalyan	Fethiye Kestep mahiyesi	Savoia 84 bombardıman	Sağlam	Uğurlanarak Kayseriye nakledildi	

Ek-11-b: İkinci Dünya Savaşında Enterne Edilen Uçaklara Dair Arşiv Belgesi[90]

90 **BCA**, 30.10.59.402.30.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (2) : 98 : 227-280
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 15.09.2017-02.02.2018

CUMHURİYET TÜRKİYESİNDE ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİMİ VE ENERJİ POLİTİKALARI (1923-1960)

NADİR YURTOĞLU*

ÖZ

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren 1960 yılına kadar Türkiye'de elektrik enerjisi üretimi çalışmaları ve enerji politikaları ile bu politikaların ekonomiye olan yansımaları, çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Konu, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) döneminde elektrik üretimi (1923-1950); Demokrat Parti (DP) döneminde elektrik üretimi (1950-1960) ile sınırlandırılarak iki dönem dâhilinde ele alınmıştır. Türkiye'de elektrik üretimi çalışmaları ve enerji politikaları ile bu politikaların ekonomiye olan katkıları sayısal veriler üzerinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın kaynak materyalini, Cumhuriyet arşivi belgeleri, resmi yayınlardan; zabıt ceridesi, kanunlar ve tutanak dergileri, resmi gazete, istatistik yıllıkları, ayın tarihi ve dönemin süreli yayınları arasında bulunan ekonomi dergilerinin makaleleri oluşturmaktadır. Konu incelenirken, dönemin Türkiye'si ile Dünyanın elektrik üretimi alanında yaşanan gelişmeleri göz önüne alınarak gerekli değerlendirilmeler yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuç şudur: Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren CHP Hükümetleri zamanında elektrik üretimi faaliyetleri yabancı sermayeli imtiyazlı ortaklıklar şeklinde yürütülmüş, 1930'lu yıllara gelindiğinde yabancı sermayenin elinde bulunan imtiyazlar Devlet tarafından satın alınmaya başlanmıştır. 14 Haziran 1935 tarihinde Etibank ve Elektrik İşleri Etüt İdaresinin (EİEİ) kurulması ile elektrik enerjisinin üretimi ve dağıtımı bu kurumların uhdesine alınmıştır. DP hükümetinin iktidara gelmesi akabinde, 18 Aralık 1953 tarihinde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünün kurulması ve enerji üretimine daha da önem verilmesi ile beş büyük hidroelektrik santrallerinin yanı sıra orta ölçekte birçok santraller kurulmuştur. Bu suretle 1950 yılında 789.5 milyon kilovat saat olan enerji üretimi 1960 yılında 2 milyar 815 milyon kilovat saatin üzerine çıkarak ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Elektrik, Etibank, Hidroelektrik Santralı, Termik Santralı, İller Bankası.

* Dr. Öğr. Üye., Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, nyurtoglu@kastamonu.edu.tr.

Levent Şahverdi Arşivi

ELECTRICITY PRODUCTION AND ENERGY POLICIES IN THE REPUBLIC OF TURKEY (1923-1960)

ABSTRACT

This study deals with the electricity production activities and energy policies in Turkey from the early years of the Republic to 1960 as well as the reflections of these policies on economy. The subject is limited to and discussed under the titles of electricity production in the period of Republican People's Party (CHP) (1923-1950) and electricity production in the period of the Democratic Party (DP) (1950-1960). Evaluations have been made based on numeric data in discussing the electricity production activities and energy policies in Turkey and the contributions of these policies to economy. The material of the study includes Republic archive documents, official publications such as journals of laws, journals of official reports, proceedings of memorandum, official gazettes, statistical data, *Ayın Tarihi* journal (government's dating publication), and articles from the economics magazines of the period. The relevant evaluations about electricity production activities in Turkey have been made considering the developments in the field of electricity production in the world in the periods addressed. It has been found out that electricity production activities were conducted in Turkey in the form of foreign-capital privileged partnerships in the period of CHP governments as of the early years of the Republic, and the privileges held by foreign capital started to be purchased by the State in the 1930s. With the foundation of Etibank and Electric Power Resources Survey and Development Administration on 14 June 1935, the production and distribution of electric power was put under the responsibility of these institutions. After the DP government came to power and General Directorate for State Hydraulic Works was established on 18 November 1953, more importance was attached to energy production. In this regard, five large hydroelectric plants and many medium scaled plants were established. As a result, the amount of electricity production, which was 789.5 million kilowatt/hour in 1950, rose to over 2 billion 815 million kilowatt/hour in 1960, thereby making important contributions to the national economy.

Keywords: Electricity, Etibank, Hydroelectric Plant, Thermal Plant, Iller Bank.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

19. yüzyılın sonlarına doğru Batı ülkeleri arasında önemli bir yere sahip bulunan İngiltere'nin başkenti Londra 1881 yılında elektriğe kavuşmuştur. Aynı yüzyılda elektrikle ilgili Avrupa'da önemli gelişmelerin yaşandığı bilinir. Aydınlatma amacına yönelik olarak üretilen ilk elektriğin Osmanlı Devleti'ne girişi Sultan II. Abdülhamit'in saltanat yıllarına (1876-1908) rast geldiği görülür. Bu dönemde İstanbul'un elektrikle aydınlatılmasına yönelik imtiyaz girişimleri, şehrin yerleşimi ve sokak yapısının elektrikle aydınlatılmaya uygun olmadığı gerekçesiyle 1889 yılında kabul edilmemiş, sadece sarayların aydınlatılmasına müsaade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin başkenti ve belli başlı şehirlerine elektrik II. Meşrutiyetten sonra gelmiş olmasına rağmen, Beyrut, İzmir, Selanik ve Şam gibi yerleşim birimlerinin elektriklenmesine daha önceden izin verilmiştir. 1914 yılına gelindiğinde İstanbul'un elektriğe sahip olması konusunda epey mesafe kat edildiğinden, abone sayısı 2055 kişiye, 1918 yılı sonunda ise 12.894'e yükselmiştir. Aynı yıl içerisinde şehirde tüketilen elektrik miktarının 16,5 milyon kilovat saate ulaştığı görülmüştür[1].

Osmanlı Devleti'nde ilk elektrik üretimi Mersin'in Tarsus İlçesinde su değirmeniyle çevrilen 2 kilovatlık bir dinamo sayesinde 1902 yılında gerçekleşmiştir. İlçede elektrik tesisi kurma fikri Belediyenin teknik işlerine bakan ve Avusturya'dan gelmiş olduğu bilinen Tarsus'luların Torfil dedikleri Dörfler adında bir kişinin çabaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede elektrik santrali tesisi Tarsus'a 1.800 metre mesafede bulunan Bentbaşı mevkiinde suyun ikiye ayrıldığı bir noktada kurulmuştur. 1905-1906 yıllarında işletmeye açılmış olduğu tahmin edilen Tarsus Elektrik Santrali sayesinde Birinci Dünya Savaşı'na kadar sokaklar aydınlatılmış ve birkaç eve de belediye tarafından elektrik verilebilmiştir. Tarsus'taki elektrik üretimi teşebbüsü sonradan Türk girişimciler tarafından yapılamadığından bu alandaki üstünlük daima yabancı şirketlere bırakılmıştır[2].

Osmanlı Devleti'nde kamu hizmeti olarak kabul edilen elektriğin üretimi ve dağıtımı ile ilgili çalışmalar yabancı sermayeli şirketlere imtiyazlar veril-

---

1 Emine Erol, **Türkiye'de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi 1902-2000**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 63-65.

2 "Cumhuriyet Devrinde Satın Aldığımız Şirket ve Müesseseler", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 45-46, Yıl: 2, 29 Teşrinievvel 1941, s. 70; Erol, **a.g.e.**, s. 65-66.

Levent Şahverdi Arşivi

mesi şeklinde kendini göstermiştir. Bu dönemde hükümetler ve belediyelerden imtiyaz alan çoğunluğu yabancı olan şirketlerin yapılanmaları 1910 yılında çıkarılan *Menafi-i Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Hakkındaki Kanun*'a dayandırılmıştır. Bu Kanun'da belediyeler ve il özel idareleri ile ilgili verilen imtiyazlarda adı geçen kurumlara yasal düzenleme yapılana kadar faaliyetlerinin merkezden yürütülmesi esası getirilmiştir. Akabinde 1913 yılında çıkarılan *İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkatı*'na göre de İl Özel İdareleri'ne 40 yıllık süreyi geçmemek kaydıyla elektrik-havagazı aydınlatma ve dağıtımı ile tramvay işletmelerinde imtiyaz verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, gerek elektrik santrali imtiyazının verilmesinde, gerekse bu alanda devletin koyduğu kurallara uyulmasında Nafia Nezareti denetim yapabilmede yetkili kılınmıştır[3].

I. CHP DÖNEMİNDE ELEKTRİK ÜRETİMİ (1923-1950)

Savaştan çıkmış ve yıkıma uğramış yeni bir Türkiye'nin ekonomik yönden kalkınmasında ve her alanda gelişmesinde elektrik üretimine ihtiyaç duyulmuştur. Cumhuriyetin ilan edildiği sıralarda Türkiye'de elektriğin sadece Adapazarı, İstanbul, İzmir ve Mersin'de üretilmesi ve kişi başına düşen yıllık elektrik üretimi miktarının 5 kilovat saat civarında bulunması, ülkenin elektrik üretimi konusunda yetersizliğini ortaya koyması bakımından ibret verici bir durum olmuştur. Cumhuriyet'le birlikte elektrik üretimine önem verilmesine rağmen, üretim, işletim, teknik personel ve sermaye eksikliğinin had safhaya ulaşması, üretim faaliyetlerinin ekseriyetinin yabancı sermayeli imtiyazlı ortaklıklar şeklinde yapılmasını zorunlu kılmıştır. Geçmişte Osmanlı Devleti zamanında İstanbul'a verilen elektrik imtiyazına ek olarak Cumhuriyet döneminde Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Edirne ve Gaziantep gibi şehirlerin elektriklenmesi için de imtiyaz verilmiş, çeşitli vilayetlerde elektrik şirketleri kurulmuştur. 1927 yılında *Ankara Elektrik TAŞ*, 1929 yılında *Adana Elektrik TAŞ* ile *Urfa Elektrik TAŞ*, 1930'da *Konya Elektrik TAŞ* ve 1931'de *Malatya Elektrik TAŞ* sırayla teşkil edilmiştir[4].

3 Emin Yümer, "Türkiye'de Elektrik İstihsali ve Düzenlenme Çareleri", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 180, Yıl: 8, 18 Haziran 1947, s. 10; Erol, **a.g.e.**, s. 53.

4 Erol, **a.g.e.**, s. 72-74; I. Beş Yıllık Sanayi Planında elektrifasyon ve enerji teşkilatı ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler için Bk. Ayşe Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yayınları, Ankara 1972, s. 117-118.

Levent Şahverdi Arşivi

1930'lu yıllara gelindiğinde yabancı sermayenin elinde bulunan imtiyazlar Devlet tarafından satın alınmaya başlanmıştır. 1938-1944 yılları arasında İstanbul, Ankara, Adana, Bursa, Mersin, Balıkesir, Gaziantep Tekirdağ, Edirne, İzmir, Antalya, Trabzon ve Malatya şehirlerindeki işletmeler çıkarılan kanunlarla satın alınmıştır. Elektrik şirketlerinin devlet tarafından satın alınması sonrası belediyelere kendi sınırları içinde tesis kurma ve işletme hakkı verilmiştir[5].

10 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen 1580 Sayılı *Belediye Kanunu* ile belediyelere imtiyazlı şirketleri satın alma hakkı tanınmıştır. Kanunun 157. maddesi uyarınca su, elektrik havagazı, tramvay ile ilgili Devlete intikal edecek olan bütün tesisat ve malların, imtiyazlı şirketlerin sözleşmelerinde belirtilen sürenin bitiminde ücretsiz olarak belediyelere devredilmesi esası getirilmiştir. Bu şirketlerin sözleşmelerinde Hükümet tarafından satın alma hakkı süresinin başlamasından sonra belediyelerin müracaatı ile satın alma bedeli ödenmek kaydıyla şirketin tesisat ve malları belediyelere devredilmesi kararlaştırılmıştır[6].

1580 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra yabancı şirketlerin Hükümet tarafından hızla satın alındığı görülmüştür. 22 Haziran 1938 tarih ve 3480 sayılı İstanbul Elektrik Şirketi İmtiyazı İle Tesisatının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun ile İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi Hükümet tarafından satın alınarak Bayındırlık Bakanlığı bünyesinde kurulan İstanbul Elektrik İşleri Umum Müdürlüğü'ne bağlanmıştır[7]. Bir yıl sonra 16 Haziran 1939 tarih ve 3645 sayılı İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İdareleri Teşkilat ve Tesisatının İstanbul Belediyesine Devrine Dair Kanun ile adı geçen şirket İstanbul Belediyesine bağlı İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü (İETT) tarafından idare edilmeye başlamıştır[8].

---

5 Erol, **a.g.e.**, s. 77; Türkiye'de 1939 yılında kişi başına düşen elektrik miktarı 7 kilovat saatken, 1939 yılında bu rakam 30 kilovat saate yükselmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968)**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, s. 71.

6 **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, C 8, 10 Nisan 1930, s. 95-136; **Resmi Gazete**, Sayı No: 1471, 14 Nisan 1930.

7 **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 18, 22 Haziran 1938, s. 951; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3955, 9 Temmuz 1938; **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 18, 22 Haziran 1938, s. 995; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3955, 9 Temmuz 1938.

8 **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 16 Haziran 1939, s. 627; **Resmi Gazete**, Sayı No: 4239, 22 Haziran 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

5 Temmuz 1939 tarihinde kabul edilen 3688 sayılı Kanunla *Ankara ve Adana Elektrik TAŞ*, yine aynı tarihte kabul edilen 3689 sayılı Kanunla *Bursa ve Müttehit Elektrik TAŞ* ile *Mersin Elektrik TAŞ*'ın hisse senetlerinin bir kısmı Hükümet tarafından satın alınmıştır[9]. Ayrıca, 28 Nisan 1941 tarihinde kabul edilen 4011 sayılı Kanun ile *Antakya ve İskenderun Elektrik Müesseseleri*nin mahalli belediyelere devrine izin verilmiştir[10]. İzmir Tramvay ve Elektrik TAŞ ise 19 Temmuz 1943 tarihinde çıkarılan 4483 sayılı Kanunla satın alınarak sonradan İzmir Belediyesine devredilirken, Antalya, Trabzon ve Malatya elektrik imtiyazları 4596 sayılı Kanunla feshedilerek benzer şekilde Belediyelere intikal ettirilmiştir[11].

Bu arada başlangıçta yalnız 6 bin kilovat olarak tesis edilen İstanbul'u aydınlatan *Silahtarağa Elektrik Santrali*, 1941 yılında 70 bin kilovat kapasite ile Balkanlarda önemli bir enerji üretim tesisi haline getirilmiştir. Bu santralin, 1938 yılında şebekeye verdiği 133 milyon kilovat saat enerjiyi, Elektrik İdaresi 118 bin aboneye dağıtarak 5 milyon 200 bin lira elde etmiş, masrafların çıkarılması ile net kârın 1 milyon 900 bin lirayı bulduğu görülmüştür[12].

Türkiye'de 1939 yılı itibariyle elektrik santrallerinin abone sayısı 260.306 iken, gayri safi gelir 10 milyon 294 bin liraya, yapılan masraf 7 milyon 820 bin liraya, elde edilen enerji 110 bin kilovat saate ve tesisat sermayesi ise 36 milyon liraya yükselmiştir. 1940 yılı sonuna kadar 125'i mahalli belediyeler, 7'si milli sermayeli imtiyazlı şirketler, 33'ü diğer Türk şirketleri ile şahısları

---

9 **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 5 Temmuz 1939, s. 855; **Resmi Gazete**, Sayı No: 4256, 12 Temmuz 1939; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 5 Temmuz 1939, s. 873; **Resmi Gazete**, Sayı No: 4257, 13 Temmuz 1939.

10 **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 22, 28 Nisan 1941, s. 231; **Resmi Gazete**, Sayı No: 4801, 6 Mayıs 1941.

11 **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 25, 19 Temmuz 1943, s. 684; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5466, 27 Temmuz 1943; **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 26, 21 Haziran 1944, s. 638; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5739, 24 Haziran 1944.

12 Selman Cafer, "Silahtar Elektrik Fabrikası", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 26, Yıl: 2, 1 İkinci kânun 1941, s. 16; 14.06.1930 tarih ve 1871 sayılı *Dâhili İstihlak Vergisi Hakkındaki Kanun*'un ikinci maddesi uyarınca sanayi dışında harcanan elektrik ve havagazı tüketiminden %5 tüketim vergisi alınmıştır. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, C 8, 14.06.1930, s. 327; **Resmi Gazete**, Sayı No: 1522, 17 Haziran 1930; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1933 Malî Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C 15, Sıra No: 165, TBMM Matbaası, Ankara 1933, s. 89;**TBMM Zabıt Ceridesi**, 1934 Yılı Masraf Bütçeleri, C Cetveli, s. 259.

Levent Şahverdi Arşivi

olmak üzere toplamda 165 adet elektrik santralı hizmete açılmıştır. Bu sayıya mahalli belediyelere devredilen 8 ve ecnebi sermayeli 1 şirket daha ilave edildiğinde işletilmekte olan elektrik santralleri sayısı 174'e ulaşmıştır. Toplamda 174'ü bulan bu elektrik santrallerinin kapasitelerine bakıldığında 125 adedi 100 kilovattan aşağı, 41 adedi 100-1000 kilovat arasında, 8 adedi de 1.000 kilovatın üzerinde bir güce sahip olmasına rağmen, çalışmaları randımanlı olmamış genellikle arıza vermiştir. Başta İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirler dışındaki merkezlerde santrallerin sık sık arıza vermesi, bakımlarının uzmanlarca yapılamamasından kaynaklanmıştır. Ayrıca, yetkili kuruluşların çoğunda mühendis ve fen memuru kadroları mali imkânsızlıklar yüzünden açılamamıştır[13].

Kadroların yetersizliğinin yanı sıra 1939 yılına gelinceye kadar şirketlere yönelik yapılan elektrik imtiyazı sözleşmeleri dışında, ne elektrik üretim ve dağıtımı tesisleri ile bu tesisleri işleten kurumların ticari ve hukuki durumları, ne de bu kurumların kontrollerine yönelik ciddi bir kanuni düzenlemeye gidilememiştir. 26 Mayıs 1939 tarihinde kabul edilen 3611 sayılı *Nafia Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun*'un altıncı maddesinin ikinci ve üçüncü fıkrası uyarınca, nafia şirketi ve müesseseleri ile ilgili faaliyetlerde Bakanlık, elektrik havagazı gibi tesislere ait planları onaylama ve inşa halindeki tesislerin kontrolünü sağlama yetkisiyle bu alanda oluşan yasal boşluğu doldurmaya çalışmıştır[14].

Nafia Vekâletinin elektrik işlerinde etkin olduğu bir dönemde dünyada suyun potansiyelinin, yaklaşık 500 milyon beygir gücünde olduğu tahmin edilmiştir. Bu miktarın %14'ü Rusya, %12'si ABD, %8'i Kanada, %2,4'ü

13 "Cumhuriyet Devrinde Satın Aldığımız Şirket ve Müesseseler",…, s. 70-71; 1934 yılının sekiz aylık elektrik ve havagazı tüketim vergisi miktarı 918,266 lira, 1944 yılının yedi aylık dönemi 2.340.000 lira, 1946 yılında 4.781.000 lira ve 1947 yılında ise 5.378.683 liradır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1935 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 5, Toplantı: F, C 3, 22.05.1935, Sıra Sayısı: 113, TBMM Matbaası, Ankara 1935, s. 10; **TBMM Tutanak Dergisi**, 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 2, C 17, 21.05.1945, S. Sayısı: 103, TBMM Basımevi, Ankara 1945, s. 112; **TBMM Tutanak Dergisi**, 1948 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 8, Toplantı: 2, C 8, 26.12.1947, S. Sayısı: 30, TBMM Basımevi, Ankara 1948, s. 80; **TBMM Tutanak Dergisi**, 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 8, Toplantı: 3, C 16, 21.02.1949, S. Sayısı: 133, TBMM Basımevi, Ankara 1949, s. 194.

14 Yümer, a.g.m., s. 10-11; **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 26.05.1939, s. 103; **Resmi Gazete**, Sayı No: 4219, 30 Mayıs 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Norveç ve %2,4'ü İtalya'da bulunurken, su gücünden dünyada yıllık 210 milyar kilovatsaat elektik üretilmiştir. Norveç ve İsviçre kullandıkları elektrik enerjisinin %100'ünü, Kanada %98'ini, İtalya %94'ünü, İsveç %90'ını, Bulgaristan %60'nı, Fransa %56'sını ve Türkiye ise ancak %3,5'ini su gücünden elde etmiştir[15]. Dünyada su gücünden en fazla yararlanan ülkeler Rusya, ABD, Kanada, Norveç, İtalya, Fransa, İsveç, Polonya, İsviçre, Romanya, Almanya ve Bulgaristan'dır[16].

A. Etibank ve Elektrik İşleri Etüt İdaresinin Kurulması ve Faaliyetleri

Türkiye'de elektrik üretimi ve dağıtımı konusunda ihtiyaç hâsıl olunca 14 Haziran 1935 tarihinde 2805 sayılı *Etibank Kanunu* çıkarılmıştır. Kanunun dördüncü maddesinin sekizinci fıkrası uyarınca elektrik üretim ve dağıtımını üzerine alan Etibank, Ereğli Kömür İşletmesinin enerji ihtiyacını gidermek için Çatalağzı mevkiinde kömür atıklarının kullanılması yoluyla 60 bin kilovat gücünde bir bölge elektrik santralinin tesisine karar vermiştir.[17] Projeleri 1939'da tamamlanan Çatalağzı Elektrik Santralinin birinci ünitesinin 27 Kasım 1948 tarihinde hizmete açılmasının ardından 15 kilometrelik bir hatla Zonguldak Kömür Havzasına elektrik verilmeye başlanmıştır[18].

---

15 Şevket Aydınelli, "Asrımız Medeniyetinin Temel Taşı Enerji Kaynakları ve Ömürleri", **İktisadi Yürüyüş**, C 5, S 57, Yıl: 3, 16 Nisan 1942, s. 9; Türkiye de dâhil çeşitli dünya ülkelerinde nüfus başına taşkömürü olarak tüketilen enerji miktarı hakkında bilgi almak için Bk. Şevket Aydınelli, " Türkiye Enerji Kaynakları", **İktisadi Yürüyüş**, C 7, S 76, Yıl: 4,16 Şubat 1943, s. 21.

16 Şevket Aydıneli, "Türkiye'de Enerji Kaynakları-III", **İktisadi Yürüyüş**, C 7, S 79, Yıl: 4, 1 Nisan 1943, s. 5.

17 **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 15, 14.06.1935, s. 677; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3035, 22 Haziran 1935; "Cumhuriyetimizin XXII. Yılında Etibank", **İktisadi Yürüyüş**, C 6, S 140, Yıl: 6, 31 Ekim 1945, s. 15;Yümer, a.g.m., s. 18; TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 25; Çatalağzı Elektrik Santrali'nin İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında ele alınışının ayrıntıları ile ilgili Bk. İktisat Vekâleti, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, 2. Basım TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 79-89; Etibank'a bağlı Ergani Bakır İşletmesi ve Şark Kromları İşletmesi arasında inşa edilen 15 bin voltluk ve 800 kilovatlık 20 kilometre uzunluğundaki yüksek gerilim enerji hattı 6 Temmuz 1945 tarihinde işletmeye açılmıştır. Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 26, Yıl: 3, Ağustos 1945, s. 57.

18 "Türkiye'de Endüstri", Çeviren Hakkı Toklu, **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 241, Yıl: 11, 21 Ocak 1950, s. 2; **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 281, Yıl: 12, 20 Eylül 1951, s. 70; **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1948, Sayı No: 8726.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz Metropolitan Wickers Kumpanyasının elemanları ve Türk mühendis ve teknisyenlerinin iş birliği ile Zonguldak'ta kurulan Çatalağzı Santrali her biri 20 bin kilovata sahip üç grup türbin ile donanmıştır. Santralin gücünün 120 bin kilovata çıkarılmasıyla Karabük Demir ve Çelik Fabrikasına yetecek enerjinin de sağlanması düşünülmüştür[19]. Ayrıca Boğaziçi'ne kadar çekilecek bir hava hattı ile çevre şehirler ve İstanbul'un da bu enerjiden faydalanması planlanmıştır[20]. Bu dönemde Amerikan Yardımı'ndan yararlanarak Soma, Tunçbilek linyit bölgelerinde de birer elektrik santrali kurulmuştur[21].

CHP Hükümeti, ülkenin elektriğe kavuşmasını sağlamak, enerji üretimini düzenlemek ve enerji kaynaklarını tespit ederek halkın hizmetine sunmak amacıyla 14 Haziran 1935 tarih ve 2819 sayılı *Elektrik İşleri Etüt İdaresi Teşkiline Dair Kanunla* Elektrik İşleri Etüt İdaresi'ni (EİEİ) kurmuştur[22].

EİEİ, Ege Bölgesi ve çevresinde yer alan 35 şehir başta olmak üzere 164 ayrı elektrik santrali ile faaliyetini yürütmüştür. Üretilen elektriğin üçte ikisi ve mekanik olarak kullanılan enerjinin tamamı taşkömüründen sağlandığı için maliyet yüksek olmuştur[23].

---

19 "Çatalağzı Santrali", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 232, Yıl: 10, 20 Eylül 1949, s. 17; Tataç, "Olaylara Bakış, Mart 1951 Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 95, Yıl: 9, Mayıs 1951, s. 158.

20 Aslan Tufan Yazman, "İktisadi Kalkınmamızda Haritanın Büyük Rolü", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 250, Yıl: 11, 31 Mayıs 1950, s. 7; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 199, Yıl: Eylül 1949, s. 1.

21 **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 281, Yıl: 12, 20 Eylül 1951, s. 70; Ali Esen Minkari, **1950-1960 Yıllarında İktisadi Kalkınma ve Gelişme**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1992, s. 57; Tunçbilek Elektrik Santralinden Değirmisaz İşletme Bölgesine enerji nakletmek üzere Etibank Genel Müdürlüğünce yapılacak elektrik hava hattı için İşletme Bölgesine Genel Müdürlük lehine 20 yıl süre ile irtifak hakkı verilmesi 3 Nisan 1952 tarih ve 3/14728 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kararlaştırılmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 128-Dosya No: 25-Sıra No: 19.

22 Şevket Aydınelli, "Enerji", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 42, Yıl: 2, 9 Eylül 1941, s. 28; Yümer, a.g.m., s. 11; 2819 sayılı Kanunun ikinci maddesi uyarınca EİEİ'nin görev alanları hakkında bilgi almak için Bk. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 15, 14.06.1935, s. 714; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3036, 24 Haziran 1935; 1946 yılında Ekonomi Bakanlığına devredilen EİEİ 29 Haziran 1949 tarihinde çıkarılan kararname ile yeniden Bayındırlık Bakanlığına bağlanmıştır. "Büyük Bir Dikkatle Üzerinde Çalışılan Bayındırlık İşleri", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 245, Yıl: 11, 25 Mart 1950, s. 18.

23 "Nafia Vekâleti Elektrik Etüt İşleri Müdürlüğünün Faaliyeti", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 45-46, Yıl: 2, 29 Teşrinievvel 1941, s. 65; EİEİ'ne İktisat Vekâleti'nin 1935 yılı bütçesinden 50 bin lira tahsisat ayrılmıştır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1936 Yılı Masraf Bütçeleri,

Levent Şahverdi Arşivi

Celal Bayar, 8 Kasım 1937 tarihinde TBMM'de açıkladığı I. Hükümet Programında "…..*Diğer taraftan elektriklenme dairesini su kuvvetlerinden beyaz kömür olarak istifade için tetkiklere devam ettireceğiz. Bu etütler şimdilik Sakarya Nehri, Adana, Kayseri mıntıkası suları, Ege suları, Fırat Nehri ve kolları ve Kızılırmak üzerinde devam etmektedir* "diyerek su gücünden yararlanmak için incelemelerin sürdürüldüğünü ifade etmiştir[24].

Türkiye'de elektrik santrallerinin oluşturulma çalışmalarının tamamlanamamış olması, tarımsal kalkınma ve üretim faaliyetlerinde enerjiden yeterince istifade edebilme imkânını ortadan kaldırmıştır.[25] Bu durumu 1 Kasım 1944 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında değerlendiren Cumhurbaşkanı İnönü, memleketin sanayi, ekonomik ve sosyal bakımdan ihtiyaç duyduğu elektrik kaynaklarını biran önce temin etmek için hızla hareket etmenin zorunlu olduğunu ifade etmiştir[26].

İnönü, 1 Kasım 1948 tarihinde TBMM'nin açılışında da, bol ve ucuz enerji sağlayacak bölge elektrik santralleri tesislerinin endüstri ve maden alanındaki programlarının gerçekleştirilmesinde önemli olduğunu söyleyerek bu yolda çalışmaların azimle sürdürüldüğünü beyan etmiştir[27].

Maden kömürü toz ve artıklarından yararlanılması için tesis edilecek termik santraller ile su gücünden faydalanmak suretiyle faaliyete geçirilecek hidrolik santrallerin 1948 yılında inşası için hazırlanmış programa Çatalağzı, Çağlayık, Tunçbilek, Sarıyar, Kadıncık ve Sızır santralleri de dâhil edilmiştir.

---

s. 154; EİEİ'ne Ekonomi Bakanlığının 1946 Yılı Bütçesinden 6. 013. 487 lira yardım yapılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, 1947 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 1, C 3, 18.12.1946, s. 218/6.

24 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 30.

25 Aslan Tufan Yazman, "Enerji Yoksulluğu", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 187, Yıl: 8, 15 Kasım 1947, s. 1.

26 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, Toplantı: 2, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1944, s. 5.

27 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 3, C 13, 1. Birleşim, 01.11.1948, s. 5; 1938, 1947-1948 yıllarında Türkiye'de elektrik üretimi için Bk. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası İktisadi Dairesinin Hazırladığı Rapor-V, "Türkiye'de Sanayi ve Madencilik", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 250, Yıl: 11, 31 Mayıs 1950, s. 12; Bölge hidroelektrik tesisleri için hazırlanan özel bir kanun tasarısına göre 1946 yılında yapılabilmesi mümkün olacak işler ve satın alınacak gereçler için 2 milyon lira ödenek konmuştur. **TBMM Tutanak Dergisi**,1946 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 3, C 20, Sıra Sayısı: 5, TBMM Basımevi, Ankara 1946, s. 71.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara ve Kırıkkale'nin enerji ihtiyacını giderecek olan her biri 12.300 kilovat gücünde 2 adet turbo jeneratör grubu ile gerekli tesisleri ihtiva eden Çağlayık Hidroelektrik Santraline ait proje tasarısı da tamamlanmıştır. Bu santral sayesinde yılda 90 milyon kilovat saat ucuz enerjinin üretilmesi planlanmıştır[28].

Tablo 1'de 1923 ile 1950 yılları arasında Türkiye'de santrallere göre elektrik üretim ve tüketim miktarları ile kişi başına düşen elektrik miktarları gösterilmiştir.

TABLO: 1. Türkiye'de Elektrik Üretim ve Tüketimi (1923-1950)

Yıllar	Santrallere Göre Toplam Üretim (10^6kwh)	Termik (10^6kwh)	(%)	Hidrolik (10^6kwh)	(%)	Tüketim (10^6kwh)
1923	44.5	44.3	99.6	0.2	0.4	41.3
1924	44.6	44.4	99.6	0.2	0.4	41.3
1925	45.3	45.1	99.6	0.2	0.4	41.9
1926	65.8	65.5	99.5	0.3	0.5	60.6
1927	70.1	69.7	99.4	0.4	0.6	63.4
1928	89.4	89.0	99.6	0.4	0.4	81.4
1929	97.8	97.2	99.4	0.6	0.6	88.9
1930	106.3	104.4	98.2	1.9	1.8	96.7
1931	117.9	114.5	97.1	3.4	2.9	106.0
1932	131.6	127.6	97.0	4.0	3.0	117.5
1933	151.9	147.9	97.4	4.0	2.6	136.2
1934	195.2	189.7	97.2	5.5	2.8	157.7
1935	212.9	205.9	96.7	7.0	3.3	199.6
1936	231.1	221.7	95.9	9.4	4.1	206.8
1937	289.8	280.0	96.6	9.8	3.4	257.7

28 Hakkı Toklu, "Cumhuriyetin 25. Yılında Etibank'ın Çalışmaları", **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 21, Yıl: 9, 19 Kasım 1948, s. 18; Bekir Sıtkı Oransoy, "Ekonomi Bakanlığı ve Sanayi Madencilik ve Enerji Alanındaki Planlı Çalışmalar", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 217, Yıl: 10, 20 Ocak 1949, s. 11; Ayrıca Konya Belediyesi tarafından kurulan yeni santral binasının ayrıntılara hakkında bilgi almak için Bk. **Ayın Tarihi**, Sayı No: 187, Yıl: Haziran 1949, s. 14.

Levent Şahverdi Arşivi

Yıllar	Santrallere Göre Toplam Üretim (10^6kwh)	Termik (10^6kwh)	(%)	Hidrolik (10^6kwh)	(%)	Tüketim (10^6kwh)
1938	312.1	302.3	96.9	9.8	3.1	279.9
1939	353.3	342.0	96.8	11.3	3.2	316.8
1940	396.9	383.1	96.5	13.8	3.5	359.3
1941	415.2	394.5	95.0	20.7	5.0	377.6
1942	408.2	385.5	94.4	22.7	5.6	372.5
1943	457.4	433.6	94.8	23.8	5.2	395.7
1944	496.1	470.0	94.7	26.1	5.3	429.9
1945	527.8	504.0	95.5	23.8	4.5	459.0
1946	562.7	535.6	95.2	27.1	4.8	487.0
1947	625.0	598.4	95.7	26.6	4.3	541.2
1948	676.3	645.9	95.5	30.4	4.5	585.7
1949	736.6	707.3	96.0	29.3	4.0	633.9
1950	789.5	759.4	96.2	30.1	3.8	678.8

Kaynak: DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara 1973, s. 395; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, Yayın No: 1472, Ankara 1991, s. 200; DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1998**, Yayın No: 2252, Ankara 2001, s. 273-275; TÜİK, **İstatistik Göstergeler**, **1923-2002**, Yayın No: 2790, Ankara 2003, s. 269-271; TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2006**, Yayın No: 3114, Ankara 2007, s. 278-280; TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2011**, Yayın No: 3890, Ankara 2012, s. 235-237; TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012,** Yayın No: 4132, Ankara 2013, s. 218, 220.

Tablo 1'de 1923 yılında santrallere göre toplam elektrik üretim miktarı 44,5 (106kwh) iken bu rakam 745 (106kwh) artışla 1950 yılında 789.5 (106kwh)'e yükselirken bu süre zarfında santrallere göre toplam elektrik üretim artış oranı %1,674,15 olmuştur.

Elektrik tüketim miktarına gelince 1923 yılında 41,3 (106kwh) olan elektrik tüketim miktarı 637,5 (106kwh) artışla 1950 yılında 678,8 (106 kwh)'e ulaşırken bu süre içerisinde elektrik tüketim oranı %1.543,58 olmuştur.

Tablo 2'de 1923 ile 1950 yılları arasında Türkiye'de elektrik abone sayısı ve elektrikle aydınlatılan yerleşim birimlerinin sayıları gösterilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

TABLO: 2. Türkiye'de Elektrikle Aydınlatılan Yerleşim Birimleri ve Abone Sayıları (1923-1950)*

Yıllar	Abone Sayısı	İl Merkezi	İlçe Merkezi	Bucak Merkezi	Köy Merkezi	Toplam
1923	-	2	-	-	-	2
1937	206.146	49	84	15	5	153
1938	237.899	52	96	20	6	174
1939	260.306	57	111	21	6	194
1940	275.434	57	114	20	6	197
1941	293.649	57	114	19	6	196
1942	315.527	57	114	19	6	196
1943	333.015	57	118	20	8	203
1944	342.771	57	123	21	8	209
1945	354.734	58	127	20	9	214
1946	367.194	58	127	20	9	214
1947	384.132	58	134	20	9	221
1948	408.979	58	143	20	9	231
1949	451.637	60	159	22	10	251
1950	517.412	62	198	28	12	300

*Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinin çevresindeki ilçe ve bucaklar toplama dâhil değildir.

Kaynak: İGM, **İstatistik Yıllığı 1942-1945**, Yayın No: 255, Ankara 1946, s. 458; İGM, **Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950**, Yayın No: 330, Ankara 1951, s. 309; İGM, **İstatistik Yıllığı 1948**, Yayın No: 285, Ankara 1948, s. 510; İGM, **İstatistik Yıllığı 1949**, Yayın No: 303, Ankara 1949, s. 336; İGM, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1950**, Yayın No: 328, Ankara 1950, s. 338; İGM, **İstatistik Yıllığı 1951**, Yayın No: 332, Ankara 1951, s. 278; İGM, **Küçük İstatistik Yıllığı 1951**, Yayın No: 343, Ankara 1952, s. 234; İGM, **İstatistik Yıllığı 1952**, Yayın No: 342, Ankara 1952, s. 305.

Tablo 2'ye göre 1937 yılında 206.146 olan elektrik abone sayısı 311.266 adet artışla 1950 yılında 517.412'e; aydınlatılan yerleşim birimlerinden 49 olan il merkezi sayısı 13 artışla 62'e; 84 olan ilçe merkezi sayısı 114 artışla 198'e; 15 olan bucak merkezi sayısı 13 artışla 28'e; 5 olan köy sayısı 7 artışla 1950 yılında 12'ye yükselmiştir.

Böylece 1937 yılından 1950 yılına Türkiye'de elektrik abone sayısında %150,99, aydınlatılan il merkezi sayısında %26,53; aydınlatılan ilçe merkezi

Levent Şahverdi Arşivi

sayısında %135,71; aydınlatılan bucak merkezi sayısında %86,66; aydınlatılan köy sayısında %140 oranında bir artış sağlanmıştır.

II. DP DÖNEMİNDE ELEKTRİK ÜRETİMİ (1950-1960)

DP'nin 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelmesi Türkiye'nin sorunlarını çözmede zorlu bir sürecin başlamasına yol açmıştır[29]. Bu durumu 29 Mayıs 1950 tarihli TBMM'de açıkladığı I. Hükümet Programında dile getiren Adnan Menderes, "*Filhakika asırlarca geri kalmış bir memlekette bugünün ileri milletleri seviyesine gelebilmek için duyulan ihtiyaçların sonsuz olmasına mukabil imkanlarımızın israf ve tahdit edilmiş bulunması DP Hükümetlerini bir müddet için, çok çetin meselelerle karşı karşıya bulunduracaktır* diyerek asırlarca geri bırakılmış ülkenin imkanlarının israf edilmiş olmasının DP hükümetlerini bir süre için zorlu sorunlarla karşı karşıya getireceğini ifade etmiştir[30].

Ülkenin sorunlarının giderilmesi ve ekonomik kalkınmışlığında elektrik üretiminin zaruretini bilen DP hükümetleri bu alanda yerli sermayeli özel sektörü destekleme çalışmalarına girerek hidroelektrik ve termik santralleri kurmaya çalışmıştır.

1950'li yıllarda değişen hükümet politikaları neticesi elektrik sektöründe imtiyazlı işletmelere geri dönüldüğünden 1952, 1953, 1955 ve 1956 yıllarında sırasıyla *Kuzeybatı Anadolu Elektriklendirme Türk Anonim Ortaklığı*, *Çukurova Elektrik Anonim Şirketi, (ÇEAŞ), Ege Elektrik Türk Anonim Şirketi* ile *Kepez ve Antalya Havalisi Elektrik Santralleri Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur. Bu şirketlerden ilki hiç faaliyete geçememiş, üçüncüsü ise başarılı olamadığı için tasfiye edilmiştir[31].

A. Sarıyar Hidroelektrik Santralinin Kurulması

DP döneminde İstanbul, İzmit, Gölcük, Eskişehir, Ankara, Kırıkkale, Zonguldak ve çevresindeki şehirler ve sanayi kolları ile ülkede üretilen elekt-

29 DP'nin iktidara gelmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bk. **Zafer**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 380; **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 9258; **Yeni İstanbul**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 167; **Yeni Sabah**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 399.

30 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olğ. C 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 25.

31 Erol, **a.g.e.**, s. 85-86.

Levent Şahverdi Arşivi

rik enerjisinin üçte ikisini kullanan *Kuzey-Batı Anadolu Bölgesinin* enerji ihtiyacının temin edilebilmesi zarureti ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Sakarya Nehri üzerinde Sarıyar Boğazı denilen yerde inşa edilecek bir hidroelektrik santralinin bu ihtiyacı karşılayabilmesi yanı sıra Çatalağzı Elektrik Santralinden de yararlanabileceği düşünülmüştür. Böylece Sarıyar'de tesis edilecek hidroelektrik santrali sayesinde İzmit-İstanbul çevresi ile Ankara-Kırıkkale vilayetlerine enerji sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca Çatalağzı Santralinin bir enerji nakil hattı ile Karabük'e ve aynı zamanda diğer bir enerji nakil hattı aracılığıyla İzmit'ten geçerek İstanbul'a enerji vermesi amacıyla gerekli tesislerin oluşturulması yolunda bir enerji programı hazırlanmıştır. Projenin 34 milyon doları dış kaynak, 62,1 milyon TL'si'de ülke kaynaklarının kullanılması ile toplamda 157, 5 milyon liraya mal olacağı hesaplanmıştır. Bu paranın 79 milyon lirası Sarıyar Barajı ile makine teçhizatına ayrılırken, kalan 78,5 milyon lira da Sarıyar-Adapazarı-İstanbul, Adapazarı-Çatalağzı, Çatalağzı-Karabük ve Sarıyar-Ankara-Kırıkkale enerji nakil tesislerine tesisine tahsis edilmiştir[32].

Nihayet Sakarya Nehri üzerinde 80 bin kilovatlık bir güce sahip Sarıyar Hidroelektrik Enerji Santrali ile enerji nakil hatlarının inşası için 22 Mayıs 1950 tarihinde kurulan I. Menderes Hükümetinde 11 Temmuz 1950'den 9 Mart 1951 tarihine kadar görev yapan Devlet Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile Marshall Planı Türkiye İcra Komitesi Başkanı Russell H. Dorr arasında 21 Eylül 1950 tarihinde bir sözleşme imzalanmıştır[33]. Cumhurbaşkanı

32 "Sarıyar Santrali", **Türk Ekonomisi**, S 86, Yıl: 8, Ağustos 1950, s. 175; Çatalağzı-Kandilli-Ereğli-Adapazarı-İzmit Vaniköy enerji nakil hattı ile bu hattın Sarıyar Hidroelektrik Kuvvet Santralını İstanbul ve Ankara'ya bağlayacak enerji nakil hattı güzergâhları boyunca Etibank tarafından alıcı ve verici telsiz tesisatının kurulması 9 Nisan 1951 tarih ve 3/12870 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 125-Dosya No: 30-Sıra No: 1; Ayrıca Kuzeybatı Anadolu elektrik hattının Adapazarı birleşme noktasından Bursa ve Eskişehir'e uzatılma çalışmalarında Etibank'a görev verilmesi, 12 Aralık 1951 tarih ve 3/14073 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile tespit edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 127-Dosya No; 90-Sıra No: 3; İzmit-Gölcük hava elektrik hattının kurulması ve Amerikan Yardımı'ndan sağlanarak Etibank'a teslim edilecek cihazların transformer istasyonlarına monte edilmesi işinin gizli pazarlıkla Etibank'a yaptırılması 20 Mart 1952 tarih ve 3/14660 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 128-Dosya No: 22-Sıra No: 11.

33 **Ayın Tarihi**, S 202, Yıl: Eylül 1950, s. 10; "İşletmeler Bakanının Beyanatı", **Türk Ekonomisi**, S 90, Yıl: 8, Aralık 1950, s. 284; Sarıyar Hidroelektrik Santrali ve enerji nakil hatlarının inşa ve finansmanı için Türk Hükümeti ile Marshall Planı Türkiye İcra Komitesi Başkanı Russell H. Dorr arasında imzalanacak anlaşmaya 21 Eylül 1950 tarih ve 3/11831 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Devlet Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu yetkili kılınmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 123-Dosya No: 73-Sıra No: 8.

Levent Şahverdi Arşivi

Celal Bayar 1 Kasım 1950 tarihinde TBMM'nin 1. Toplanma yılının açılış konuşmasında Çatalağzı-İstanbul Elektrik Hattı bağlantısının 1952, Sarıyar Hidroelektrik Santralinin de 1954 yılında tamamlanacağını müjdelemiştir[34].

1952 yılı bütçe tasarısında Etibank'a Sarıyar Barajı inşaatında kullanılmak üzere 3 milyon liralık bir yardım tasarlanmış, EİEİ'nin giderlerine karşılık olarak da 1 milyon 850 bin lira ayrılmıştır. 1950 bütçesinde elektrik enerjisi için bütçeden verilen toplam ödeneğin 1 milyon 250 bin lira olduğu görülmüştür[35].

Etibank'ın, yürüttüğü Sarıyar Barajı ve Hidroelektrik Tesislerinin inşası için Marshall Yardımı'ndan temin edilen 27 milyon 200 dolarlık dış krediye ek olarak 55 milyon 800 bin liralık bir iç finansmana ihtiyaç duyulmuştur. İç finansmanın 32 milyon lirası İstanbul İETT İdaresi, 6,5 milyon lirası Ankara Elektrik ve Otobüs Müessesesi, 12 milyon lirası Bayındırlık Bakanlığı, 3 milyon 800 bin lirası İller Bankası ve 1,5 milyon lirası da Etibank tarafından temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece projenin toplam maliyeti 132 milyon liraya ulaşmıştır. Sarıyar Hidroelektrik Santralinin faaliyete geçmesi ile toplamda 410 milyon kilovat saat enerji üretilmesi düşünülmüştür. Barajın ürettiği enerjinin tüketim yerlerine 3,5 kuruşa ulaştırılması planlanmıştır. Bu rakam o dönemde mevcut santrallerden temin edilen enerji maliyetinin çok altındadır[36].

---

34 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1950, s. 7; **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 10; Denizli'de yapılan iplik fabrikasının elektrik ihtiyacını temin etmek maksadıyla yapılan hidroelektrik santrali çalışmaları için Bk.Tataç, "Olaylara Bakış, Şubat 1951, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 93, Yıl: 9, Mart 1951, s. 91.

35 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 13, 42. Birleşim, 20.02.1952, s. 369; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 219, Şubat 1952, s. 70; Emekli Sandığı sermayesinden Sarıyar Barajı inşaatı için Etibank'a 12 milyon 700 bin liranın verilmesi 30 Nisan 1953 tarih ve 4/672 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kararlaştırılmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 132-Dosya No: 34-Sıra No: 11.

36 **TBMM Tutanak Dergisi**, 1951 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 5, 19.02.1951, s. 265; İsmail İşmen, "Sarıyar Hidroelektrik Projesinin Ekonomik Değeri" **Türk Ekonomisi**, S 99, Yıl: 9, Eylül 1951, s. 264-264; Tataç, "Olaylara Bakış, Şubat 1951, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 93, Yıl: 9, Mart 1951, s. 91; İşletmeler Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi esnasında Bilecik Milletvekili Muhlis Suner'in Bilecik civarından geçen Karasu'dan elektrik üretilmesi için yapılan çalışmalar ve elektrik üretiminin bölgeye sağlayacağı faydalarla ilgili açıklamaları için Bk. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 24, 56. Birleşim, 25.02.1950, s. 1263.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Menderes Hükümeti'nde 18 Eylül 1952 tarihinden 17 Mayıs 1954 tarihine kadar görev yapan İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, 12 Mayıs 1953 tarihinde Sarıyar Barajının çevirme tünelinin açılış töreninde Sarıyar Hidroelektrik Santralinin, 80 milyon lirası Amerikan Yardımı'ndan 100 milyon lirası memleket kaynaklarından temin edilmek üzere 180 milyon liraya mal olacağını belirtmiştir. 1956 yılında faaliyete geçirilecek olan bu santral sayesinde Ankara, Eskişehir, Adapazarı, İzmit, Gölcük ve İstanbul civarına elektrik verilebileceği düşünülmüştür[37]. ABD'nin Nevada Eyaletindeki Hoover Barajının inşaat sistemine benzeyen Sarıyar Barajının 1954 yılı Mart ayı itibariyle hafriyat kısmı tamamlanmıştır[38]. Nihayet 2 Aralık 1956 tarihinde işletmeye açılan barajın maliyeti 189 milyon lirası iç ve 83 milyon lirası dış kaynaklar kullanılmak üzere toplamda 272 milyon liraya ulaşırken, ürettiği yıllık enerji miktarı 400 milyon kilovatsaattir. Aynı yıl içerisinde Türkiye'de kişi başına düşen elektrik miktarı 73 kilovat saate yükselmiştir[39].

Türkiye'de yeni hidroelektrik santralleri inşa edilmesine rağmen, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerin dışındaki diğer merkezlere düzenli elektrik verilememiş, sabah ve öğle saatlerindeki radyo yayınlarından istifade edebilmek maksadıyla elektrikten kısmi olarak faydalanabilmiştir. Diğer şehirler ise genellikle havanın kararmasından itibaren gecenin on ve on birine kadar elektrikten istifade edebilmiştir. Bir yandan verilen elektriğin genellikle voltajının düşük olması, ışıkların zayıf yanmasına yol açarken öbür yandan, hatlarda yaşanan arızalar günler ve haftalarca şehirlerin elektriksiz kalınmasına neden olmuştur. Türkiye'de bu dönemde üretilen 739 milyon kilovat elektrik enerjisinin 29 milyon kilovatı su gücünden, kalanı da kömür ve akaryakıt ürünlerinden elde edildiği için, hidroelektrik santrallerin elektrik üretimine oranı ancak %4'lerde kalmıştır. EİEİ'nin yaptığı çalışmalarda Türkiye'nin su gücü 4 milyon kilovat olarak hesaplanırken, Yeşilırmak, Kızılırmak, Sakarya, Gediz, Göksu ve Fırat nehirlerinden yılda 12 milyar kilovat saat enerji üreti-

37 İsmail İşmen, "Sarıyar Hidroelektrik Projesinin Ekonomik Değeri-II", **Türk Ekonomisi**, S 122, Yıl: 11, Ağustos 1953, s. 237; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 234, Yıl: Mayıs 1953, s. 7.

38 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 244, Yıl: Mart 1954, s. 22; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 248, Yıl: Temmuz 1954, s. 13.

39 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 312; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, S. Sayısı: 43, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

lebileceği düşünülmüştür. 1951 yılı itibariyle 4 milyon kilovat elektrik gücü olan ülke sularının sadece 10.762 kilovatından yani 400'de birinden yararlanılması ve Türkiye'nin yalnızca 10-12 köyüne elektrik verilebilmesi dönemin hazin bir tablosu olarak karşımıza çıkmıştır[40].

Bu yüzden EİEİ, keşif bedelleri 148 milyon liraya ulaşan toplam 174 bin kilovat gücündeki hidroelektrik santrallerinin inşasına başlamıştır. Ayrıca, 1 Haziran 1951 tarihinde Topkapı civarında Amerikan General Elektrik TAŞ tarafından günde 6 bin ampulü 144 farklı tipte imal edebilecek kapasitede 5 milyon lira sermayeli modern bir ampul fabrikası faaliyete geçirilmiştir. Fabrikanın sermayesi General Elektrik, Türkiye İş Bankası ve Vehbi Koç ortaklığıyla teşkil edilmiş olup, imal edilen ampuller GE (Türk malı) amblemi ile satışa sunulmuştur[41].

B. Seyhan Hidroelektrik Santralinin Kurulması

Türkiye'de enerji alanında yapılan yatırımlara Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santrali İnşası Projesi ile yeni bir halka daha eklemiştir. Bayındırlık Bakanlığı tarafından Amerikan International Engineering Company INC Firmasına projesi hazırlatılan bu hidroelektrik santralinin, enerji nakil hatları ile Tarsus ve Mersin transformatör istasyonlarının keşif bedeli tespit edilmiştir. Bu bedelin 18 milyon 769 bin doları dış kredi imkânlarıyla temin edilirken, 14,5 milyon lirası özel teşebbüsten ve kalan 14 milyon lirasının da bütçeden karşılanması kararlaştırılmıştır[42].

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, Seyhan Nehri üzerinde kurulacak enerji üretimine imkân veren bir baraj ve elektrik tesislerinin finansmanını karşılamak üzere 25 milyon 200 bin dolarlık bir istikrazı (borçlanma) kabul etmiştir. Bu para ile güç santralı tesisi, alçaltıcı ve yükseltici transformatör istasyonlarının kurulması ve Adana, Mersin ve Tarsus sanayi merkezlerine

40 Ömer Çağlar, "Yurdun Elektrik İstihsal Durumu", **Türk Ekonomisi**, S 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 202-203.

41 Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Mayıs ve Haziran 1951, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 214-215.

42 Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Temmuz ve Ağustos 1951, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 99, Yıl: 9, Eylül 1951, s. 280-281; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 236, Yıl: Temmuz 1953, s. 7; Beysan Keyder, "Seyhan Barajının İşletilmesi", **Türk Ekonomisi**, S 138, Yıl: 12, Aralık 1954, s. 366-367.

Levent Şahverdi Arşivi

ulaşacak transmisyon hatlarının tesis edilmesi düşünülmüştür[43]. Barajın inşası için Bayındırlık Bakanlığı Su İşleri Reisliği, 10 milyon lira tutarında kamyon, vagon, taş kırma makinesi ve çeşitli kazıcılar sipariş vermiştir[44]. Seyhan Hidroelektrik Tesislerini işletmek üzere kurulan Çukurova Elektrik TAŞ Ortaklığı ile Bayındırlık Bakanlığı arasında 25 Ağustos 1953 tarihinde imzalanan sözleşmeye göre, Ortaklık hidroelektrik santralinden enerji üretmek, bu enerjiyi Çukurova Bölgesindeki belediyelere ve 500 kilovatı aşan tüketicilere toptan satma imtiyazını elde etmiştir[45].

Seyhan Barajının temeli 25 Ekim 1953 tarihinde törenle atılırken, Çukurova Elektrik TAŞ, santralin inşasına 16 milyon liralık bir sermaye ile katılmıştır. Barajın inşasını Amerikan Morrison Firması ile Garanti Bankası iştiraklerinden Garanti İnşaat, kontrol görevini de Knappen Tippetts firması üstlenmiş, santralin inşasının 1956 yılında bitirilmesi taahhüt edilmiştir[46].

Nihayet, 106 milyon lirası iç, 321 milyon lirası dış ödeme olmak üzere toplam 427 milyon liraya mal olan Türkiye'nin 5 büyük barajından biri olan 54 bin kilovat gücündeki *Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santrali* 284 milyon kilovat enerji üretmesi için 8 Nisan 1956 tarihinde üretime başlamıştır[47].

---

43 "Seyhan Barajı Projesi ve Dünya Bankası İstikrazı", Çev. Şefik Bilkur, **Türk Ekonomisi**, S 110, Yıl: 10, Ağustos 1952, s. 228; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 261, Yıl: Ağustos 1955, s. 6.

44 Tataç, "Olaylara Bakış, Mayıs 1953, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 121, Yıl: 11, Temmuz 1953, s. 217.

45 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 237, Yıl: Ağustos 1953, s. 38; Çukurova Elektrik TAŞ Ortaklığı ile Bayındırlık Bakanlığı arasında yapılan sözleşme 27 Ocak 1954 tarihinde çıkarılan 6236 sayılı Kanunla onaylanmıştır. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 36, 27 Ocak 1954, s. 120; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8625, 4 Şubat 1954.

46 Tataç, "Olaylara Bakış, Ekim 1953, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl: 11, Aralık 1953, s. 381-382; Metin Ergin, "Amerikalı İnşaat Kralı H. Morrison Memleketimizde", **Türk Ekonomisi**, S 132, Yıl: 12, Haziran 1954, s. 177.

47 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası… s. 10. **Ayın Tarihi**, Sayı No: 269, Yıl: Nisan 1956, s. 7; Muhittin Kulin, "Tahakkuk Eden Bir Düşünce, Seyhan Bendi", Bülten, S 3, Yıl: 1, 15 Nisan 1956, s. 3; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 7; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 312; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 2, C 7, 42. Birleşim, 20.02.1959, s. 289.

Levent Şahverdi Arşivi

C. Hirfanlı Hidroelektrik Santralinin Kurulması

Kuzeybatı Anadolu'nun hızla artan enerji ihtiyacını karşılayabilmek için Kızılırmak nehri üzerinde kurulacak Hirfanlı Hidroelektrik Santrali Projesinin hava hatları hariç keşif bedeli 80 milyon lira ve yıllık elektrik üretim hacmi 400 milyon kilovat saat olarak tespit edilmiştir[48]. 1958 yılında tamamlanması planlanan Hirfanlı Barajı ve Hidroelektrik Santrali, iki İngiliz firmasına 1954 yılında 96 milyon lira bedelle ihale edilmiştir[49]. Sarıyar'den üç buçuk, Gediz ve Seyhan'dan dört, Kemer'den on bir, Porsuk'tan kırk ve Çubuk'tan dört yüz kat daha fazla büyüklükte olan Hirfanlı Barajının temeli 24 Nisan 1955 tarihinde atılmıştır. İstimlak bedeliyle 120 milyon liraya mal olması hesaplanan Hirfanlı Barajı'nın, Kızılırmak üzerinde kurulacak Kesikköprü, Köprüköy, Kapulukaya, Obruk ve Kargı mevkilerindeki baraj ve diğer santrallerle birlikte temin edeceği enerji toplamı miktarı 2 milyar kilovat saati aşacağı belirlenmiştir[50].

Kırşehir'e bağlı Kaman kazasının 25 kilometre güneyinde bulunan 316 milyon lira keşif bedelli Hirfanlı Barajı, 1960 yılında işletmeye açılmıştır. Bu barajdan elde edilecek enerji Kırıkkale üzerinden Ankara'ya verilerek Kuzeybatı Anadolu Şebekesini besleyecekken, Kırşehir-Kayseri istikametine çekilecek hatla da doğuda büyük enerji kaynakları ile irtibatın sağlanması düşünülmüştür. Bu sayede Kırşehir, Mucur, Hacıbektaş, Nevşehir, Avanos, Ürgüp ve bilhassa Kayseri gibi önemli merkezlerin konut ve sanayi ihtiyacının karşılanması tasarlanmıştır[51].

D. Demirköprü ve Kemer Hidroelektrik Santrallerinin Kurulması

Türkiye'de akarsulardan en iyi şekilde yararlanabilmek ve bölgelerin iktisadi kalkınmasında etkili olabilmek için DP hükümeti tarafından yeni ve

48 **Türk Ekonomisi**, S 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 72; DP Döneminde inşa edilen beş büyük baraj arasında bulunan Hirfanlı, Sarıyar, Kemer, Demirköprü ve Seyhan'ın özellikleri ile ilgili Bk. Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1962, s. 33.

49 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 254, Yıl: Ocak 1955, s. 39.

50 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 257, Yıl: Nisan 1955, s. 56-57; Hirfanlı Barajının temel atma törenine iştirak eden Devlet görevlileri ve Nafia Vekili Kemal Zeytinoğlu'nun yaptığı konuşma için Bk. **Akşam** 25 Nisan 1955, Sayı No: 13134.

51 Tataç, "Olaylara Bakış, Şubat 1954, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 121-122.

Levent Şahverdi Arşivi

çok kapsamlı bir enerji istihsal programı hazırlanmıştır. Programa göre, 1960 yılına kadar Ege Bölgesinde Menderes ile Gediz, Orta Anadolu'da Kızılırmak üzerinde baraj ve hidroelektrik santrallerinin kurulması planlanmıştır. Gediz üzerinde Demirköprü mevkiinde ve Akçay üzerinde, Kemer'de yapılacak iki büyük baraj ve santralinin inşası çalışmaları kredi esası üzerinden iki yıl vade ve %5 faizle bir Türk- Fransız inşaat grubuna verilmiştir. Faaliyete geçmesiyle 69 bin kilovat gücünde 200 milyon kilovat saat enerji üretebilecek Demirköprü Santrali 96 milyon lira bedelle 1954 yılında ihale edilmiş, temeli ise 23 Mart 1955 tarihinde atılmıştır. Santralin faaliyete geçmesi ile Turgutlu, Salihli, Ödemiş, İzmir, Manisa, Alaşehir, Kula, Akhisar, Bayındır, Tire, Torbalı, Menemen ve Kemalpaşa'nın şehir ve köylerinin elektrikten istifade edebilmesi düşünülmüştür. 361 milyon lira keşif bedelli Demirköprü Barajının inşaatı büyük ölçüde tamamlanmış, montajının da tamamlanmasının ardından 1960 yılı içerisinde işletmeye açılmıştır. 48 bin kilovat gücünde yılda 145 milyon kilovat saatlik bir enerji üretecek Kemer Santrali ise 70 milyon liraya 1954 yılında ihale edilmiştir, Nazilli, Aydın ve Söke civarının yararlanması kararlaştırılmıştır. Dört yılda tamamlaması düşünülen her iki tesisin maliyeti başlangıçta 150 milyon lira olarak hesaplanmıştır[52]. 143 milyon lirası iç, 173 milyon lirası dış ödeme olmak üzere toplamda 316 milyon liraya mal olan Kemer Barajı ve Hidroelektrik Santrali tesisleri ancak 1958 yılı içerisinde tamamlanarak işletmeye açılmıştır[53].

E. Türkiye'nin Çeşitli Yerlerinde Kurulan Termik Santraller

DP Döneminde enerji alanında yapılan faaliyetlerden biri de termik santrallerine önem verilerek bunların genişletilmesi çalışması olmuştur. Ülkenin önemli termik santrallerinden biri olan Çatalağzı Elektrik Santrali, İstanbul'a

---

52 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 10; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 344; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 2, C 7, 40. Birleşim, 20.02.1959, s. 289; Demirköprü Barajının temel atma töreninin ayrıntıları için Bk. **Akşam** 24 Mart 1955, Sayı No: 13102; TC Hükümeti ile Ege Elektrik Türk Anonim Ortaklığı arasında Demirköprü Barajı ve Hidroelektrik Tesislerinin devrine müteallik olarak akdedilen mukavele 1 Eylül 1956 tarihinde kabul edilen 6844 sayılı Kanunla tasdik edilmiştir; **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C 38, 1 Eylül 1956, s. 1479; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9403, 10 Eylül 1956; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 244, Yıl: Mart 1954, s. 30; **Türk Ekonomisi**, S 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 72; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 256, Yıl: Mart 1955, s. 40.

53 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

enerji nakline başladıktan sonra 80 bin kilovat gücünde bulunan Silahtarağa Elektrik Santraline bağlanmış, güzergâhındaki İzmit'e günde 5 bin, İstanbul'a gündüzleri 25 bin, akşamları ise 100 bin kilovat enerji vermiştir. Silahtarağa Elektrik Santrali, elektrik üretiminde günde 600 ton yıkanmış kömür harcarken, Çatalağzı Elektrik Santralinin devreye girmesiyle bu miktar 200 tona inmiş, buna taşıma ve nakliye ücretlerinden sağlanan verimlilik de ilave edildiğinde yılda 1,5 milyon liralık tasarruf sağlamıştır[54].

İstanbul'a elektrik akımı vererek hattın geçtiği çevreyi ekonomik yönden canlandıran Çatalağzı Elektrik Santrali, Etibank İdare Meclisi'nin kararı ve İşletmeler Bakanlığının onayı ile 1 Ocak 1953 tarihinden itibaren doğrudan Etibank'a bağlanmıştır[55]. 60 bin kilovat gücünde olan Çatalağzı Santralinin 120 bin kilovata çıkarılması konusunda 6 Ağustos 1953 tarihinde Etibank Genel Müdürü Cemil Gökşen ve santralin kurucusu olan İngiliz Metropolitan Wickers Firması temsilcileri arasında bir anlaşma imza edilmiştir. Bu anlaşma ile yılda 250 milyon kilovat saat enerji üreten santralin genişletilme çalışmalarının tamamlanması ardından üretim hacmini 500 milyon kilovat saatin üzerinde enerjiye yükseltmesi kararlaştırılmıştır[56].

20 bin kilovat gücünde üç adet türbin-jeneratör grubundan oluşan Çatalağzı Termik Santralinin genişletilme çalışmalarının temeli, üçüncü Menderes Hükümeti'nin 17 Mayıs 1954 ile 6 Aralık 1954 tarihleri arasında İşletmeler Bakanı olan Fethi Çelikbaş, milletvekilleri, Etibank, Sümerbank ve Ereğli Kömür İşletmesi genel müdürlerinin katılımıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından 1 Haziran 1954 tarihinde atılmıştır[57].

---

54 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 230, Yıl: Ocak 1953, s. 15; Çatalağzı Elektrik Santralinin genişletilme işinin Etibank tarafından bir yabancı firmaya sipariş edilmesi Bakanlar Kurulunun 11 Haziran 1953 tarih ve 4/946 sayılı Kararı ile belirlenmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 132-Dosya No: 8-Sıra No: 5.

55 Tataç, "Olaylara Bakış, Aralık 1952, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 115, Yıl: 11, Ocak 1953, s. 26; Çatalağzı Elektrik Santralinin Etibank'a bağlanmasından sonra işçilerin daha fazla mesai yapmasına izin verilmesi 20.02.1954 tarih ve 4/3980 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile tespit edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 137-Dosya No: 96-Sıra No: 12.

56 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 237, Ağustos 1953, s. 15; Tataç, "Olaylara Bakış, Ağustos 1953", **Türk Ekonomisi**, S 124, Yıl: 11, Ekim 1953, s. 310.

57 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 247, Yıl: Haziran 1954, s. 1-2; **Akşam** 2 Haziran 1954, Sayı No: 12812.

Levent Şahverdi Arşivi

39 milyon 904 bin lira harcanan Zonguldak Çatalağzı Elektrik Santralinin 60 bin kilovat gücündeki ikinci kısım tesisleri 31 Mart 1956 tarihinde hizmete açılarak üretim kapasitesini 600 milyon kilovatsaate yükseltmiştir. Ayrıca Çatalağzı-Karabük-Ankara Hava Hattı ve Ankara Transformatör Merkezi ise 5 Nisan 1956'da hizmete açılmıştır[58].

DP Hükümeti tarafından Manisa İli sınırları içerisinde kurulan termik santrallerinden biri de Soma Termik Santralidir. Daha önceki yatırımlara benzer şekilde ihalesi yapılan Soma Termik Santralinin mukavele protokolü Etibank ile Fransız Alsthom Firması yetkilileri arasında 3 Mart 1954 tarihinde imzalanmıştır. Dış ödemeler dışında 22 milyon liraya mal olacak 40 bin kilovat gücündeki bu yeni tesisin faaliyete geçmesiyle santralin üretim kapasitesinin 60 bin kilovata ulaştırılması tasarlanmıştır. Toz kömür artıklarından yararlanılması suretiyle elektrik üretebilecek tesisin İzmir, Manisa, Balıkesir, Aydın illeri ile kasabalarının her türlü sanayi tesislerinin enerji ihtiyacının karşılanması düşünülmüştür[59]. Soma Termik Santrali 49 milyon 330 bin lira harcanarak 1958 yılında hizmete açılırken, üretim kapasitesi 250 milyon kilovatsaati bulmuştur[60].

Ayrıca 60 bin kilovat kapasitede bulanan ve 1955 yılında tamamlanması tasarlanan Tunçbilek Termik Santralinin, 11 Aralık 1953'de Alman AEG firmasına ihale edilip 17 Eylül 1954 tarihinde temelinin atılması, Kuzey Batı Anadolu Bölgesinin enerji kaynaklarının geliştirilmesinde önemli bir merhaleyi oluşturmuştur. Linyit tozunun yakılmasıyla elektrik enerjisi sağlayacak ve 30 milyon liraya mal olacak bu santralle bir yandan Kütahya, Afyon şehirleriyle bu bölgede kurulacak azot fabrikasının enerji ihtiyacı giderilecekken, öbür yandan hava nakil hatları ile Adapazarı Çatalağzı-Sakarya şebekesine enerji aktarımının gerçekleştirilmesi planlanmıştır[61].

---

58 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 12; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 268, Yıl: Mart 1956, s. 85; **Bülten**, S 3, Yıl: 1, 15 Nisan 1956, s. 3.

59 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 29-Dosya No: 170-Sıra No-6; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 244, Mart 1954, s. 4-5; Soma Termik Santralinin Etibank'ça genişletilme çalışmaları 21 Ekim 1953 tarih ve 4/1667 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kararlaştırılmıştır. **BCA**, Fon No:30 18 1 2-Kutu No: 133-Dosya No: 84-Sıra No: 6.

60 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 12.

61 İsmail İşmen, "Tunçbilek Santrali", **Türk Ekonomisi**, S 138, Yıl: 12, Aralık 1954, s. 365; **Türk Ekonomisi**, Sayı No: 138, Yıl: 12, Aralık 1954, s. 364; Tunçbilek Santralinin temel

Levent Şahverdi Arşivi

57 milyon 711 liraya mal olan Türkiye'nin 60 bin kilovat gücündeki önemli termik santrallerinden biri olan Kütahya ili sınırları içerisinde bulunan Tunçbilek Termik Santrali 20 ay gibi kısa bir sürede tamamlanarak 8 Nisan 1956'da hizmete açılmıştır. Yıllık 400 milyon kilovatsaat gücünde elektrik üretecek olan bu santralin 7 Şubat'ta birinci bloğu, 27 Mart'ta ikinci bloğu işletmeye açılarak enterkoneksiyon şebekesiyle Eskişehir, Bursa ve İzmit'e elektrik vermeye başlanmıştır[62].

Bu dönemde inşa çalışmaları sürdürülen 86 bin kilovat gücündeki İstanbul Silahtarağa Termik Santrali tesisleri ise 21 Milyon 720 bin lira harcanmak suretiyle 26 Şubat 1956'da tamamlanarak 130 bin kilovat gücünde bir kapasite ile yeniden faaliyete geçirilmiştir[63].

DP döneminde genişletilme çalışmalarına giren bir başka termik santrali de İzmir Termik Santralidir. İzmir Termik Santralinin genişletilme çalışmalarına 13 milyon 240 bin lira harcanarak santralin gücü 40 bin kilovata çıkarılırken, üretim kapasitesi 160 milyon kilovatsaate yükseltilmiştir[64].

F. Türkiye'nin Farklı Bölgelerinde Kurulan ve Kurulmakta Olan Hidroelektrik Santralleri

Türkiye'de kurulan termik santrallerinin yanı sıra ihtiyaca binaen farklı birçok bölgede barajlar ve hidroelektrik santralleri de kurulmuştur. EİEİ, Türkiye'nin elektriğe kavuşması için 17 hidroelektrik santrali ile enerji nakil hatlarının inşası için maliyeti takriben 396 milyon liraya ulaşan içerisinde bir renkli haritanın da yer aldığı yeni bir planı tanzim etmiştir. Ayrıca, Bayındırlık Bakanlığı, elektrik santral ve tesislerine ait projelerin tanzimine dair bir yönetmeliği 7 Eylül 1951 tarihinde Resmi Gazetede yayınlamıştır[65].

---

atma töreninde konuşan Başbakan Menderes'in ifade ayrıntıları için Bk. **Akşam** 18 Eylül 1954, Sayı No: 12915; Kuzey Batı Anadolu'nun enerji faaliyetlerinde 510 kilometrelik hava hattının Etibank tarafından bir yabancı firmaya sipariş edilmesi, 11 Haziran 1953 tarih ve 4/947 sayılı Bakanlar Kurulu Kararınca belirlenmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 132-Dosya No: 48-Sıra No: 6.

62 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 269, Yıl: Nisan 1956, s. 53; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 12.

63 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 267, Yıl: Şubat 1956, s. 45-46.

64 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11-13.

65 Tataç, "Olaylara Bakış, 15 Ağustos ve 30 Eylül 1951, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk**

Levent Şahverdi Arşivi

Hazırlanan bu projelerle ilgili bilgileri Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1951 tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında gündeme getirmiştir. Bayar, Konya ve civarına Göksu Nehrinden, Erzurum'a Tortum şelalelerinden, Isparta ve civarına Eğirdir göl ayağından, Elâzığ ve civarına Hazar Gölünden bol ve ucuz enerji sağlayacak hidroelektrik santrallerinin inşaat projelerinin ihalelerinin yakında yapılacağını müjdelemiştir[66].

9 Mart 1951 tarihinde kurulan ikinci Menderes Hükümeti'nde 17 Mayıs 1954 tarihine kadar görev yapan Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, 1952 yılı imar faaliyetleri hakkında Cumhurbaşkanı Bayar'ın açıklamalarına benzer şekilde basına verdiği bilgilerde ihalelerinin tamamlanmasının ardından, Erzincan, Konya, Erzurum, Isparta, Elazığ illeri merkez ve çevresine elektrik enerjisi verecek olan Girlevik, Göksu, Tortum, Kovada ve Hazar Gölü santrallerinin inşasına başlandığını ifade etmiştir[67].

Cumhurbaşkanı Bayar, TBMM'nin 1 Kasım 1952 tarihindeki açılış konuşmasında Türkiye'de enerji alanında yaşanan gelişmeleri ortaya koymuştur. Bayar, Uşak, Gediz, Emet ve Simav şehir ve kasabalarının elektrik ihtiyacını karşılayacak, Kütahya Kayaköy Hidroelektrik Santralinin ihaleye çıkarıldığını, Çatalağzı Elektrik Santralinin tam kapasite ile çalıştığını ve Ereğli-İstanbul arasında inşa edilen enerji nakil hatlarının tamamlanarak işletmeye açıldığını bildirmiştir[68].

Bu arada 7 Nisan 1950'de ihalesi yapılmış 3.180 kilovat gücündeki Hatay yöresine enerji verecek olan Defne-Harbiye Hidroelektrik Santralinin inşa çalışmalarının 1953 yılında tamamlanmasının ardından 27 Kasım 1954 tarihinde devir-teslimi gerçekleşmiştir. 3.750 bin liraya mal olan bu santralin ürettiği enerjiden Antakya, İskenderun, Kırıkhan, Beylan, Harbiye, Soğukoluk ve Nergizlik havalisinin istifade etmesi düşünülmüştür[69].

Ekonomisi, S 100, Yıl: 9, Ekim 1951, s. 314; 7 Eylül 1951 tarihli Yönetmeliğin ayrıntıları için Bk. **Resmi Gazete**, Sayı No: 7904, 7 Eylül 1951.

66 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 10.

67 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 227, Yıl: Ekim 1952, s. 22; Tataç, "Olaylara Bakış, Ocak 1953, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 116, Yıl: 11, Şubat 1953, s. 59.

68 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 17, 1. Birleşim, 01.11.1952, s. 10-11.

69 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 253, Yıl: Aralık 1954, s. 6; Nafia Vekili Kemal Zeytinoğlu'nun 3 Aralık 1954 tarihinde Ankara radyosuna Türkiye'de inşa edilen hidroelektrik santralleri hakkında verdiği ayrıntılı bilgi için Bk. **Ayın Tarihi**, Sayı No: 253, Yıl: Aralık 1954, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

Başbakan Adnan Menderes, 7 Ocak 1953 tarihinde İstanbul Ticaret Odasını ziyaretinde verdiği demeçte, hidroelektrik santrallerinin inşa çalışmalarını değerlendirmiş, 12 hidroelektrik santralinden başka yeni projeler üzerinde çalıştıklarını söylemiştir[70]. Benzer ifadeleri 18 Şubat 1953 günü bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı bir konuşmada da dile getiren Menderes, "*Bugün elimize aldığımız ve üzerinde çalışmakta bulunduğumuz 12 baraj, 1956'da bize bir milyar kilovat saat elektrik istihsalini mümkün kılacaktır. 1957'de tekrar bir milyar kilovat saatlik bir enerji istihsalini mümkün kılacak barajların inşasına, şu önümüzdeki aylarda yeniden ve tekrar başlamamız lazım gelir*" diyerek yeni elektrik santrallerinin inşası ile artırılacak elektrik üretiminin yeterli olmadığına işaret etmiştir[71].

9 Mart 1951'den 27 Mayıs 1960 tarihine kadar II, III, IV ve V. Menderes hükümetlerinin Maliye Bakanı olan Hasan Polatkan, 1953 yılı bütçe müzakerelerinin açılışı münasebetiyle TBMM'de yaptığı bir konuşmada, inşa edilmekte olan hidroelektrik santrallerinin üretim kapasitelerinin Adnan Menderes'in ifadesinde belirttiği gibi, 1 milyar kilovat saate yakın bulunduğunu söylemiştir. Polatkan, etütleri tamamlanmış veya tamamlanmak üzere bulunan baraj ve hidroelektrik santrallerinin devreye girmesi ile yeniden 1 milyar kilovat saate yakın bir enerji daha elde edileceğini ifade etmiştir[72].

İnşa edilen hidroelektrik santralleri sayesinde elektrik üretimi günden güne artarken, 1951 yılının Eylül ayı itibariyle Etibank'ın elinde bulunan elektrik santrallerinin sayısı 17'dir[73]. Aynı yılda 369 şehir santralinin 423.242 kilovatlık kurulu gücünden 887 milyon 922 bin kilovat saatlik bir enerji elde edilmiştir. Bu enerjinin %67'si taşkömüründen, %16'sı linyitten, %5'şi su

---

70 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 230, Yıl: Ocak 1953, s. 8.

71 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 46. Birleşim, 18.02.1953, s. 438.

72 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 303; "Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın Bütçe Müzakereleri Açış Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 116, Yıl: 11, Şubat 1953, s. 44.

73 **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 281, Yıl: 12, 20 Eylül 1951, s. 70; 1951 yılı itibariyle Türkiye'nin kurulu enerji gücü 423.200 kilovat iken bunun 96.053 kilovatı Etibank'a aittir. Böylece Etibank'ın Türkiye enerji gücüne hissesi %22,6'dır. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 110-Dosya No: 695-Sıra No: 10.

Levent Şahverdi Arşivi

gücünden %4'dü de farklı türde yakıttan üretilmiştir. Ayrıca, 1950'de ülkede nüfus başına üretilen enerji miktarı 38 kilovat saat iken, bu rakam 1951'de 45 kilovat saate çıkmıştır. Aynı yılda kişi başına düşen elektrik miktarı Norveç'te 4.940, ABD'de 2.600, İtalya'da 520 ve Yunanistan'da 85 kilovat saate ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin aydınlatma imkânlarından yararlanılmasına gelince, ülke nüfusunun %13'ü elektrik, %67'si gaz lambası ve %20'si kandil aydınlatmasından faydalanmıştır[74].

Verilen bu rakamlar ülke nüfusunun çok azının elektrik imkânlarından yararlandığını gösterirken, elektrifikasyon programına dâhil çeşitli projelerin yatırım ve finansmanı için 1956 yılı sonuna kadar 807 milyon liraya gerek duyulmuştur. 807 milyon liranın 1952 yılı sonuna kadar yapılan yatırımlarla ancak 413 milyon lirası kullanılmış, projelerin tamamlanması için 394 milyon liraya daha ihtiyaç duyulmuştur[75].

Projelerinin düzenlenmesinde elektrik enerjisi alanında yetkili devlet kuruluşları görev almıştır. Sarıyar ve Seyhan hidroelektrik santralleri ile Gediz amenajmanı ve Hazar gölü projelerinin hazırlanması çalışmalarını gerçekleştiren EİEİ dışında Türkiye'de elektrik enerjisi sorunlarıyla ilgilenen çeşitli resmi kuruluşlar vardır. Bu kuruluşlardan ilki, Erzurum-Tortum, Konya-Göksu, Kütahya-Kayaköy, Siirt-Botan, Maraş-Ceyhan, Isparta-Kovada, Rize-İkizdere, Kayseri-Sızır hidroelektrik tesislerinin hazırlanması çalışmalarını yürüten, şehir ve belediye santralleri ile elektrik şebekelerini meydana getirerek bunların finansmanını sağlayan İller Bankasıdır. İkincisi, Zonguldak Çatalağzı Termik Santrali, Kütahya Tunçbilek Termik Santrali, Manisa Soma Termik Santrali, Elazığ Hazar Hidroelektrik Santrali[76], Antalya Kepez Hidroelektrik Santrali ve Ankara Kesikköprü Hidroelektrik Santrali ile enerji nakil hatlarının inşa çalışmalarını yürüten *Etibank ve Devlet Su İşleri*'dir. Üçüncüsü, İstanbul, Ankara, İzmir, Kayseri, Samsun gibi şehirlerin elektrik santrallerini işleten, elektrik tesisleri kurma ve işletme hakkını yürüten *Belediyeler*dir. Bu

74 İsmail İşmen, "Elektrik İşlerimiz ve Enerji Bankası", **Türk Ekonomisi**, S 119, Yıl: 11, Mayıs 1953, s. 140.

75 İşmen, a.g.m., s. 141; Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ülkenin çeşitli yerlerinde kurulan elektrik santralleri hakkında 1 Kasım 1953 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında verdiği ayrıntılı bilgiler için Bk. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 8.

76 Bu santral İller Bankası ve Etibank İş birliği ile inşa edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

kurumların dışında elektrik üretim ve dağıtım işlerine ait imtiyaz ve şartnamelerin kontrolünü sağlayan *Bayındırlık Ortaklık ve Kurumları Dairesi Reisliği* ile Seyhan Hidroelektrik Projesi, Erzincan-Girlevik, Amasya-Durucasu santrallleri gibi bazı hidroelektrik santrallerinin finansmanını veya inşaatını üzerine alan *Bayındırlık Bakanlığı Su işleri Reisliği* mevcuttur[77].

Türkiye'de enerji sorunlarıyla ilgilenen kurumlar faaliyetlerini sürdürürken, enerji işlerini yeni ihtiyaçlar karşısında programlaştırarak koordine etmek ve gerekli tavsiyelerde bulunmak amacıyla Bayındırlık Bakanlığının girişimi ile 6 Nisan-10 Nisan 1953 tarihleri arasında *Birinci İstişari Enerji Kongresi* toplanmıştır. Kongreye Bakanlık temsilcileri, iktisadi devlet teşekkülleri, büyük elektrik işletmeleri, üniversiteler, teknik okul temsilcileri, serbest meslek erbabı kişiler ve ilim adamları iştirak etmiştir. Üç ayrı komisyon ve bir genel oturum halinde çalışmalarını yürüten Kongrede, Türkiye'nin elektrik enerjisi durumu, muhtelif bölgelerdeki elektrik enerjisi ihtiyacı ve bu ihtiyacın karşılanması için ele alınacak santraller konusunda değerlendirmeler yapılmıştır[78].

Enerji sorunlarının ele alındığı Birinci Enerji Kongresinden sonra Başbakan Adnan Menderes, 1 Aralık 1953 tarihinde bir Amerikan dergisinin muhabirine verdiği mülakatta, Sarıyar ve Seyhan hidroelektrik santralleri ile birlikte orta büyüklükte inşa edilen 12 adet hidroelektrik santralinin yanına iki adet büyük hidroelektrik santralinin daha ilave edileceğini ileri sürmüştür[79].

Bu ifadelerin ardından Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, yeni inşa edilen hidroelektrik santralleri ile ilgili basına verdiği bilgide, 300 milyon liraya mal olacak Gediz Nehri üzerinde Demirköprü (Manisa), Kızılırmak üzerinde Hirfanlı (Kırşehir), Akçay üzerinde Kemer (Aydın) ve Yeşilırmak (Tokat) üzerinde Almus barajlarının inşası için gerekli yatırım imkânlarının sağlanmaya çalışıldığını söylemiştir[80].

---

77 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 2, C S. Sayısı: 41, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 8-10; İşmen, a.g.m., s. 141; 2 Milyon 375 bin lira masraf yapılarak 1954 yılında faaliyete geçirilen Girlevik Hidroelektrik Santrali 2 bin kilovat kurulu ve üç bin kilovat nihai gücünde olup üretim kapasitesi 15 milyon kilovatsaatten ibarettir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11.

78 Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Mayıs 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 121, Yıl: 11, Temmuz 1953, s. 214-215.

79 "Amerikan Dergisinin Başvekile 36 Suali", **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl: 11, Aralık 1953, s. 365.

80 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 242, Yıl: Ocak 1954, s. 51; **Akşam**, 25 Haziran 1954, Sayı No: 12833.

Levent Şahverdi Arşivi

DP döneminde büyük hidroelektrik santrallerin kurulması amaçlandığından 18 Aralık 1953 tarih ve 6200 sayılı *Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun* ile Bayındırlık Bakanlığına bağlı olarak *Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü* (DSİ) kurulmuştur. DSİ yeraltı ve yerüstü sularının tek ve çok amaçlı kullanımı, bataklıkların kurutulması, baraj ve hidroelektrik santrallerin planlanması, projelendirilmesi, inşa edilmesi ve yönetiminden sorumlu bir kuruluştur[81].

Faaliyete geçirilecek olan 70 bin kilovat kapasitesinde Demirköprü, 100 bin kilovat gücünde Hirfanlı, 48 bin kilovat gücünde Kemer ve 5 bin kilovat gücünde Almus hidroelektrik santrallerinden yılda 750 milyon kilovat saat elektrik enerjisinin üretilmesi beklenmiştir. 1950 yılından itibaren İller Bankası, maliyeti 78 milyon 618 lirayı bulan, 232 elektrik tesisinin ihalesinden 83 adedini, yaptığı 26 milyon lira masrafla tamamlamıştır. Yine İller Bankası tarafından 15 milyon lira harcanmak suretiyle inşa edilecek orta büyüklükte altı adet hidroelektrik santralinin tamamlanması ile Van, Niğde, Ordu, Giresun ve Kastamonu'nun önemli sanayi merkezlerinden olan Taşköprü ve Tosya gibi yerlerin enerji ihtiyacının karşılanması düşünülmüştür[82].

Bu hidroelektrik santralleri dışında Kızılırmak üzerinde yılda 150 milyon kilovatsaat enerji üretecek 35 bin kilovat gücündeki Kargı Hidroelektrik Santrali, yine aynı ırmak üzerinde yılda 200 milyon kilovat saat enerji üretecek 50 bin kilovat gücündeki Kesikköprü Santrali, Akseki'deki boksit madenlerinin işletilmesi için gerekli enerjiyi temin edecek 25 bin kilovat gücündeki Manavgat-Homa Hidroelektrik Santrali projesinin düzenlenmesi çalışmalarına başlanmıştır[83].

Benzer şekilde, Van ve Muradiye şehirlerinin elektrik ihtiyacını karşılayacak Bendimahi-Van Hidroelektrik Santrali; Tavas ve Kızılcabölük civarındaki köylerin ihtiyacını temin edecek 2.500 kilovat gücünde Yenidere-Kızılcabölük-Tavas Hidroelektrik Santrali; Tosya'daki sanayinin enerji ihtiyacını karşı-

---

81 **TBMM Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 36, 18 Aralık 1953, s. 32; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8592, 25 Aralık 1953

82 Maliye ve Tetkik Kurulu, "1954 Mâlî Yılı Bütçe Lâyihasına Ait Gerekçe", **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl: 12, Şubat 1954, s. 42; DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 64.

83 **Türk Ekonomisi**, S 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 73.

Levent Şahverdi Arşivi

layacak 550 kilovat gücünde Deringöz- Tosya Santrali; Yozgat şehrinin enerji ihtiyacını sağlayacak 550 kilovat gücünde Karanlıkdere-Yozgat Hidroelektrik Santralinin projelendirme çalışmaları tamamlanmıştır. Bu hidroelektrik santrallerinin yanı sıra Denizli civarının enerji ihtiyacı için gerekli 4.500 kilovat gücündeki Halkapınar-Denizli; Fethiye ve civarında bulunan maden ocaklarının enerji gereksinimi için 2.500 kilovat gücünde Kargı-Fethiye; Taşköprü Kendir Fabrikası ve şehrin enerji ihtiyacı için Gökırmak-Taşköprü santralleri 1954 yılında ihaleye çıkarılması düşünülen hidroelektrik santralleri olarak belirlenmiştir. Ayrıca, Niğde ve Bor şehirleriyle burada kurulması planlanan çimento fabrikasının enerji ihtiyacı için 1.500 kilovat gücünde Ecemit-Niğde santralleri; Sivrihisar ve çevresinin enerji ihtiyacının giderilmesi için 500 kilovat gücünde Düden-Sivrihisar; Antalya ve civarında kurulması tasarlanan kauçuk fabrikasının enerji ihtiyacı için 2.500 kilovat gücünde Kepez-Antalya; Tatvan ve civarı enerji ihtiyacını karşılacak olan Kotum-Tatvan Hidroelektrik santralleri de 1954 yılında ihaleye çıkarılması düşünülen diğer hidroelektrik santralleri arasında yer almıştır. Projeleri ve inşası ele alınmış olan bu tesislerin önemli bir kısmının 1956 yılında, kalanının da 1956-1960 yılları arasında hizmete girmesi planlanmıştır[84].

Üretilen elektriğin tüketim merkezlerine ulaştırılması için 1952 yılında işletmeye açılan 306 km uzunluğunda 154 kilovatlık Ereğli- İstanbul elektrik nakil hattı ile 52 km uzunluğunda 66 kilovatlık hat ve 100 kilometre uzunluğundaki 33 kilovatlık hatta 30 milyon lira harcanmıştır. Bu hatlara ilave olarak 470 kilometre uzunluğunda 154 kilovatlık, 412 kilometre uzunluğunda 66 kilovatlık ve 270 kilometre uzunluğunda 33 kilovatlık olmak üzere toplamda 1.152 kilometre uzunluğundaki hava hattının inşa çalışmaları da sürdürülmüştür. Ayrıca, Batı Anadolu ve Kuzey Batı Anadolu bölgesinde toplam 1.025 kilometre uzunluğunda 154 kilovatlık, 370 kilometre uzunluğunda 66 kilovatlık ve 350 kilometre uzunluğunda 33 kilovatlık enerji nakil hatlarının sözleşmesi imzalanarak inşaatına başlanmıştır. Bu hatlardan inşa süreçleri devam edenlere 50 milyon lira, inşaları sözleşmeye bağlanmış olanlara da 75 milyon lira harcanması planlanmıştır. DP Hükümeti 1953 yılının sonuna kadar yaklaşık 400 milyon lira masraf ettiği enerji yatırımlarına ilerleyen süreçte 650 milyon lira daha harcamayı programlaştırması sayesinde yalnız enerji konusunda

84 **Türk Ekonomisi**, S 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 73.

Levent Şahverdi Arşivi

gerçekleştirdiği ya da gerçekleştireceği yatırımların toplamı 1 milyar lirayı aşacağı tahmin edilmiştir[85].

Türkiye'nin hemen bütün bölgelerine yapılan elektrik enerjisi yatırımları Menderes'in 24 Mayıs 1954 tarihinde TBMM'de açıkladığı 3. Hükümet Programında gündeme taşınmıştır. Menderes ifadelerinde. "*Geçen dört yıl zarfında maziden intikal edip gelen çeşitli zorluklar ve kötü ihtiyatlar ciddi gayretlerimizle birer birer yenilerek yurdun her tarafında hususi teşebbüsünde müessir iştirakleriyle yeni yeni fabrikaların termik ve hidroelektrik santrallerinin, baraj ve benzeri muazzam tesislerin temelleri atılmış ve inanlımız bir şevk ve gayretle bunların inşalarına girişilmiştir* diyerek başta elektrik enerjisi olmak üzere yapılan bütün yatırımların büyük bir istek ve çaba ile gerçekleştiğine işaret etmiştir[86].

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM'nin 1 Kasım 1954 tarihli açılış konuşmasında enerji yatırım çalışmalarının sürdürülmesi halinde 1954 yılından sonraki dört yıl içerisinde şehir ve kasabaların elektrik ihtiyacının önemli ölçüde giderileceğini, akabinde de köylerin elektriklenmesi işine başlanacağını belirtmiştir[87].

Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın 1955 yılı bütçe müzakereleri münasebetiyle TBMM'de yaptığı konuşmada verdiği bilgilere göre, Türkiye'nin sanayileşmesi ile iş ve üretim hacminin artırılmasında büyük önemi olan elektrik enerjisi konusu 1950 yılına kadar ihmal edilmiştir. Bu yüzden nehirlerden yararlanarak ucuz ve bol miktarda elektrik üretimi yapılamadığından mazot veya kömürle işleyen sınırlı miktardaki şehir ve kasaba santral-

85 Maliye ve Tetkik Kurulu, "1954 Mali Yılı Bütçe Lâyihasına ait Gerekçe", **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl: 12, Şubat 1954, s. 42-43; Elektriğin demiryollarında kullanıma başlaması çalışmaları ile ilgili Devlet Demiryolları Genel Müdürü Zihni Üner'in ifadeleri için Bk. Zihni Üner, "Demiryollarında Elektrifikasyon", **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl: 12, Şubat 1954, s. 47.

86 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 31;İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 270; Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960**, Kültür Ofset Şirketi Yayınları, Ankara 1991, s. 176.

87 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 12; Cumhurbaşkanı Bayar'ın 1 Kasım 1955 tarihinde TBMM'nin 2. Toplanma yılının açılış konuşmasında barajlar ve elektrik santrallerinin gelişme durumu ile ilgili verdiği bilgiler için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

leri ile Çatalağzı-Termik Santralinden üretilen yıllık elektrik enerjisi miktarı 1950 yılı başlarında 790 milyon kilovat saatte kalmıştır. O tarihlerde Türkiye'de nüfus başına düşen elektrik enerjisi miktarı 38 kilovat saatken, bu miktar Norveç'te 5.700, Kanada'da 4.330, ABD'de 2.940, İsveç'te 2.880, İsviçre'de 2.670, İngiltere'de 1.170, İspanya'da 295, Bulgaristan'da 190, Yugoslavya'da 163 ve Yunanistan'da 114 kilovat saattir[88].

Bakan Polatkan, verilen bu rakamlarla ülkenin elektrik gücü ve üretimi bakımından ne derece geri bırakıldığını belirttikten sonra, 1950 yılından sonra DP Hükümetlerinin bu durumu göz önüne getirerek birçok elektrik santralleri inşasına giriştiğine işaret etmiştir. Bakana göre 15 adet orta ve 5 adet büyük ölçekte inşa edilen hidroelektrik santrallerinin çalışmaları yürütülmüş, düşük kalite kömür ve linyitle çalışan İkinci Çatalağzı, Tunçbilek ve Soma termik santralleri inşa çalışmaları gerçekleştirilmiş, 1956-1958 yılları arasında bu santrallerin açılması planlanmıştır. Yapılan çalışmaların maliyet bedeli 430 milyon lirası dış finansman kaynakları olmak üzere toplamda 900 milyon lirayı bulmuştur. Öte yandan İller Bankası 366 şehir ve kasaba ile 13 mıntıka hidroelektrik santralinin inşasına başlamış, bunlardan 33 milyon lira değerindeki 165 tanesini, 1954 yılında işletmeye açarken, 95 milyon lira değerindeki 214 santralin de inşa çalışmalarını sürdürmüştür. Ayrıca, 30 milyon lira masrafla 458 km'lik Çatalağzı-İstanbul hattına ilaveten, 125 milyon lira harcanmak suretiyle toplamda 3.546 kilometrelik hatların inşasına başlanmış, bunların 289 kilometrelik kısmı tamamlanmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda elektrik üretimi 1954 yılının sonunda 1,5 milyar kilovat saate yükselerek 1950 yılına göre %100 artmıştır. İnşa edilen santrallerin faaliyete geçirilmesi ile de bu rakamın 3 milyar kilovat saati aşacağı tahmin edilmiştir. Bunlara ilaveten Kızılırmak, Sakarya, Yeşilırmak, Büyük Menderes, Göksu, Aksu, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde ve muhtelif yerlerde 20'ye yakın baraj ve hidroelektrik tesislerinin projeleri üzerinde çalışılmıştır[89].

Bir kısım hidroelektrik tesislerinin projeleri üzerinde çalışmalar sürdürülürken, enerji faaliyetlerinin bir şube halinde sevk ve idare edilmesi için

88 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 205; "Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın 1955 Yılı Bütçe Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 141, Yıl: 13, Mart 1955, s. 69; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 263, Yıl: Ekim 1955, s. 71-72.

89 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 205-206; "Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın 1955 Yılı Bütçe Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 141, Yıl: 13, Mart 1955, s. 69-70; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 263, Yıl: Ekim 1955, s. 71-72.

Levent Şahverdi Arşivi

ayrı bir Bakanlık kurulması yolunda çalışmalar başlatılmıştır[90]. Bu arada yılda 185 milyon kilovat saat enerji üretebilecek 27 bin kilovat gücündeki Antalya *Kepez Hidroelektrik Santrali*, *Antalya ve Havalisi Elektrik Santralleri TAŞ* namına Etibank tarafından yapılmıştır. Projenin iç ve dış finansman toplamı 40 milyon lira olup 1961 yılı içerisinde hizmete açılmıştır[91]. Yine Etibank'ın Devrek-Çaycuma arasında 50 kilometre uzunluğunda ve 15 bin volt gücünde Filyos-Çaycuma-Devrek enerji hattının inşası çalışmalarının 1954 yılı sonlarına doğru tamamlanması planlanmıştır[92].

Ayrıca üretilen enerjinin tüketim merkezlerine naklini gerçekleştirmek için inşa edilen yüksek gerilimli enerji nakil hatlarının uzunluğu 1949 yılında 310 kilometre iken, 1959 yılında bu uzunluk 3 bin 310 kilometreye yükselmiş, 670 kilometre hattın inşasına da devam edilmiştir. Benzer şekilde, devre uzunluğu 2 bin 130 kilometre olan yeni bir nakil hattı şebekesi de ihale edilmiştir. 1950 yılından sonra başlanan ve tamamlanan yüksek gerilim enerji nakil hatlarının maliyeti 177 milyon liraya, inşa halindeki hatlarla ele alınmış olan enerji nakil hatlarına yapılacak masrafın maliyetinin ise 400 milyon liraya ulaşması hesaplanmıştır.[93]

İnşalarına devam eden Kesikköprü, Almus baraj ve santrallerinden başka Giresun Ordu ve civarı için Harşit, Malatya ve civarı için Bulam, Van havalisi için Engil, Iğdır ve Tuzluca civarı için Kiti, Çukurova bölgesi için Ceyhan II. kademe hidroelektrik santrallerinin projeleri tamamlanmıştır. Çukurova bölgesinde Kadıncık, Kızılırmak üzerinde Boyabat hidroelektrik santrallerinin etütlerine devam edilmiştir[94].

Enerji konusunda tamamlanan projeler için hükümetlerce yapılan harcamaların toplamı 1958 yılı itibariyle 600 milyon lirası iç ödeme, 400 milyon

---

90 Enerji alanında bir bakanlık kurulması yolunda Menderes'in 14 Aralık 1955 tarihinde TBMM'de açıkladığı 4. Hükümet Programı'nda verdiği bilgiler için Bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 8, 14. Birleşim, 14.12.1955, s. 254.

91 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11-13; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 110-Dosya No: 695-Sıra No: 12;1950-1956 yılları arasında barajlar ve bunların ürettiği enerji miktarları hakkında bilgi almak için Bk. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 74-Dosya No: 471-Sıra No: 12.

92 Tataç, "Olaylara Bakış, Ağustos 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 124, Yıl: 11, Ekim 1953, s. 312.

93 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası …, s. 13.

94 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 13.

Levent Şahverdi Arşivi

lirası da dış ödeme olmak üzere toplamda 1 milyar lirayı bulmuştur.[95] Böylece 1960 yılı başlarında ülkeye 2 milyar 550 milyon kilovat saat enerji temin edecek tesisler kazandırılmıştır. DP'nin iktidara gelmesinden 1960 yılına kadar olan dönemde Etibank, Devlet Su işleri, İller Bankası, Belediyeler ve özel teşebbüs tarafından termik ve hidroelektrik santrallerle nakil hatları ve tevsi şebekelerine yapılan yatırımların tutarı 1 milyar 640 milyon liraya ulaşmıştır. 1960 yılı başlarında inşası devam eden tesislere yapılan masraf miktarı 670 milyon lira iken, üç yıllık yeni ve tamamlayıcı programın tesisleri için 815 milyon lira daha harcanması kararlaştırılmıştır[96].

818 milyon lira tutarındaki üç yıllık tamamlayıcı programın içerisinde köylerin ışıklandırılması ve yakın gelecekte elektrik enerjisinin tarım alanları kapsamına alınması vardır. Bu amaç için takriben 30 milyon liralık bir yatırım planlanmıştır. Ayrıca 40 milyon lira tutarında köy elektriklenme programı üzerinde de çalışılmıştır. Bu iki programın gerçekleşmesinin ilk aşamasında 200 ve müteakip programlarla da 4 bin köyün elektriklenmesi planlanmıştır. Netice itibariyle elektrik üretimi konusunda programlaştırılan çalışmaların tamamlanması ile elektrik enerjisi alanına 12 yıl içinde 3 milyar 125 milyon lira yatırım yapılmış olacaktır ki bu miktar elektrik enerjisinin Türkiye'ye girdiği günden 1949 yılı sonuna kadar bu hususta harcanmış bulunan 140 milyon liranın 23 katına yakın bir rakamı ifade eder[97].

Elektrik üretimine yapılan yatırımların ve elektrik üretiminin artması ile ülkede günlük hayatı kolaylaştıran alet ve edevatların çalışması, aydınlanmanın gerçekleşmesi ve sanayi üretimi mümkün hale gelmiştir. Elektriğin

---

95 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 1, C 2, 40. Birleşim, 19.02.1958, s. 160.

96 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 41. Birleşim, 19.02.1960, s. 26; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 14; Rıfkı Salim Burçak, **On Yılın Anıları 1950-1960**, Nurol Matbaacılık, Ankara 1998, s. 765; Etibank'ın gerçekleştirdiği tesisler ve bunların gerektirdiği para ihtiyacı hakkında bilgi almak için Bk. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 110-Dosya No: 694-Sıra No: 5; Ayrıca 1949-1958 yılları arasında Etibank'ın mâlî durumu ve enerji tesisleri hakkında bilgi almak için Bk. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 110-Dosya No: 695-Sına No: 11.

97 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 41. Birleşim, 19.02.1960, s. 26; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 14; 1961 yılı bütçesinden Sanayi Bakanlığına ayrılan 126.094.000 liradan 11 milyon lirası EİEİ'de tahsis edilmiştir. Kurucu Meclis (KM), **Tutanak Dergisi**, 1961 Yılı Masraf Bütçeleri s. 182.

Levent Şahverdi Arşivi

kullanılması ile fabrikaların gün boyu üretim yapmaları gerçekleşmiş, işler daha hızlı ve kaliteli hale gelmiştir. Elektrik enerjisi sayesinde insanlar işlerini kolaylaştırarak daha rahat yaşama ulaşmışlardır. Elektrik enerjisi hareket ve ısı enerjisine çevrilebilir olması nedeniyle kullanım alanı zamanla daha da genişlemiştir. Cam, çimento, toprak sanayi, madenler, otomotiv, tarım, tekstil, ulaştırma ve haberleşme ve daha ismini sayamadığımız birçok alanda elektriğin kullanıldığı görülmüştür. Bu noktada elektrik, ülkede sektörlerin canlanmasında, insanların zamanı iyi kullanmalarında ve konforlu olarak yaşamalarında önemli bir işlevi yerine getirebilmiştir.

1. İller Bankasınca Kurulan Orta Büyüklükteki Hidroelektrik Santralleri

DP Hükümeti tarafından elektrik enerjisi üretimine önem verilmesi, İller Bankası tarafından Erzurum'a 110 kilometre mesafede bulunan Tortum Şelalesinin elektrifikasyon faaliyetinin ihale edilmesinin önünü açmıştır. İnşaatına 2 milyon, diğer masraflarına 9 milyon, jeneratör ve enerji nakil hatlarına 7 milyon lira harcanmak suretiyle oluşturulacak santralin 7.500 kilovat olarak üretilecek elektrik enerjisinin Erzurum ve çevresinin elektrik ihtiyacını karşılaması düşünülmüştür[98]. Dönemin İller Bankası Genel Müdürü Nafiz Ergeneli'nin verdiği bilgiye göre, Erzurum'da ancak 3 bin abone günün belirli saatlerinde elektrikten faydalanabilirken, 13 bin abone de sıra beklemiştir. Bu yüzden oluşan elektrik enerjisi açığını kapatmak için Tortum Hidroelektrik Santralinin makine ve elektrik teçhizatı kısmı, 8 milyon 100 bin liraya 1954 yılı başlarında tamamlanması şartıyla ihale edilmiştir. Üç yıl gecikmeye rağmen 1957 yılında santral tamamlanamamıştır[99]. Nihayet 10 bin 800 kilovat kurulu ve 21 600 kilovat nihai gücünde bulunan yılda 90 milyon kilovat saat enerji üretebilecek Erzurum *Tortum Hidroelektrik Santrali* 1960 yılının Mayıs ayında tamamlanmıştır[100].

---

98 Tataç, "Olaylara Bakış, Haziran 1952, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 109, Yıl: 10, Temmuz 1952, s. 216.

99 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 344; Tataç, "Olaylara Bakış, Aralık 1952, Sanayi Ekonomisi ", **Türk Ekonomisi**, S 115, Yıl: 11, Ocak 1953, s. 28.

100 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11-13; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 110-Dosya No: 695-Sıra No: 12.

Levent Şahverdi Arşivi

Ülkenin çeşitli yörelerinde kurulan elektrik santrallerine Isparta Eğirdir-Kovada Hidroelektrik Santrali üzerinde incelemelerin tamamlanmasıyla bir yenisi daha eklenmiştir. Eğirdir Gölü ayağına inşa edilen bir kanaldan yararlanılarak oluşturulacak santralden ilk etapta Eğirdir, Kuleönü, İslamköy, Atabey ve Isparta merkezlerinin, teşkil edilen 75 kilometrelik bir enerji nakil hattı ile istifade edebilmesi düşünülmüştür. İkinci etapta ise Eğirdir-Akşehir güzergâhında Gelendost, Şarkikaraağaç ve Yalvaç belediyelerine elektrik verilmesi uygun görülmüştür[101]. Kovada Hidroelektrik Santrali 31 Mayıs 1952 tarihinde 6 milyon 290 bin liraya 1954 yılı içerisinde tamamlanması için ihale edilmiştir. Üç yıllık gecikmeye rağmen 1957 yılında inşası tamamlanamamıştır[102]. 21 milyon 200 bin lira harcanarak 1960 yılı başlarında hizmete giren Isparta Eğirdir, *Kovada Elektrik Santrali-I* 8 bin 200 kilovat gücünde olup üretim kapasitesi 41 milyon kilovat saate ulaşmıştır[103].

Ayrıca Rize'den Trabzon'a kadar Karadeniz sahilinde bulunan şehir ve kasabaların enerji ihtiyacını giderecek 15 bin kilovat gücündeki Rize-İkizdere Hidroelektrik Santralinin, 4.200 kilovat kapasitede bulunan Trabzon Değirmendere Hidroelektrik Santrali ile birlikte çalışması tasarlanmıştır[104]. Yılda 118 milyon kilovat saat enerji üretebilecek 15 bin 400 kilovat gücünde bulunan Rize İkizdere Hidroelektrik Santralinin maliyeti 27 milyon 174 bin liraya ulaşmış olup 1961 yılı içerisinde tamamlanmıştır[105].

Bu arada Etibank ve İller Bankası tarafından müştereken inşa edilen Elazığ *Hazar Hidroelektrik Santrali*nin 1953 yılında tamamlanması planlanmıştır. Bu tarih 1955-1956 yılına kadar uzatılmış, nihayet 6 bin kilovat kurulu, 12 bin kilovat nihai gücünde ve 45 milyon kilovatsaat üretim kapasitesine sahip bu santral 28 milyon 390 bin lira masrafla 1957 yılında faaliyete geçirilmiştir. Bu tesisin inşa halinde bulunan 6 bin kilovat gücündeki genişletilme çalışmaları ise 6 milyon 819 bin lira harcanarak 1961 yılında tamamlanması düşünülmüştür[106].

101 Tataç, "Olaylara Bakış, Eylül 1953, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 125, Yıl: 11, Kasım 1953, s. 345.

102 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. s. 344.

103 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11-13.

104 **Türk Ekonomisi**, S 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 73.

105 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11-13.

106 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s.

Levent Şahverdi Arşivi

7 Nisan 1950 tarihinde CHP Hükümeti tarafından 2 milyon 389 bin lira tesis bedeli ve 1954 yılında tamamlanması kaydıyla ihale edilen Siirt *Botan Hidroelektrik Santrali* 12 milyon 600 bin lira masraf edilerek 1957 yılında hizmete açılırken, santralin kurulu gücü 960 kilovat, üretim kapasitesi de 8 milyon kilovatsaat olmuştur. Bu santralin gücünün ilerleyen yıllarda 1400 kilovata çıkarılması tasarlanmıştır[107].

Yine 7 Nisan 1950 tarihinde CHP Hükümeti tarafından 3 milyon 600 bin lira tesis bedeli ve 1954 yılında tamamlanması şartıyla ihale edilen, 3 bin 800 kilovat gücünde ve 12 milyon kilovat saat üretim kapasiteli Maraş *Ceyhan Hidroelektrik Santrali-I* 15 milyon 400 bin lira harcanarak 1958 yılında işletmeye açılmıştır[108].

9 Mayıs 1952 tarihinde 1954 yılında tamamlanması şartıyla 8 milyon 600 bin liraya ihale edilen Konya *Göksu Hidroelektrik Santrali* üç yıl gecikmeye rağmen 1957 yılında tamamlanamamış, 20 milyon 348 bin lira masraf edilerek ancak 1959 yılında hizmete girmiştir. Santralin kurulu gücü 7 bin, nihai gücü 10 bin 600 kilovat ve üretim kapasitesi 70 milyon kilovatsaat iken, genişletilme çalışmaları ele alınmaya başlamıştır[109].

1960 yılında hizmete giren 12 milyon 500 bin lira maliyetindeki Kütahya *Emet Kayaköy Hidroelektrik Santrali* 3 bin 800 kilovat gücünde olup üretim kapasitesi 15 milyon kilovatsaattir. 1955 yılında tamamlanması şartıyla 5 milyon 400 bin liraya ihale edilen 6 bin 900 kilovat gücünde olan ve 38 milyon kilovat saat enerji üretim kapasitesinde bulunan Kayseri Sızır Hidroelektrik Santralinin maliyeti 26 milyon liraya ulaşarak 1961 yılı içerisinde faaliyete geçmiştir[110].

344; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11-13; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 29-Dosya No: 170-Sıra No: 9.

107 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 344; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11-13.

108 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 344; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11-13.

109 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 344; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11-13; Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 264.

110 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası…, s. 11-13;

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 3'de 1950 ile 1960 yılları arasında Türkiye'de elektrikle aydınlatılan yerleşim birimlerinin sayıları gösterilmiştir.

TABLO: 3. Türkiye'de Elektrikle Aydınlatılan Yerleşim Birimleri (1950-1960)*

Yıllar	İl Merkezi	İlçe Merkezi	Bucak Merkezi	Köy Merkezi	Toplam
1950	62	198	28	12	300
1951	62	211	29	12	314
1952	62	221	28	11	322
1953	63	246	38	14	361
1954	66	270	43	60	439
1955	66	276	38	99	479
1956	66	284	42	102	494
1957	67	304	37	116	524
1958	67	311	39	129	546
1959	67	324	40	161	592
1960	67	341	50	207	665

*Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinin çevresindeki ilçe ve bucaklar toplama dâhil değildir.

Kaynak: İGM, **İstatistik Yıllığı** 1953, Yayın No: 360, Ankara 1953, s. 262; İGM, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 337; DİE, **İstatistik Yıllığı** 1960-1962, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 332; DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 279; DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1964-1965,** Ankara 1964, s. 466.

Tablo 3'e göre 1950 yılında elektrikle aydınlatılan il sayısı 62 iken 5 adet artışla 1960 yılında 67'ye; 198 olan aydınlatılan ilçe merkezi sayısı 143 artışla 341'e; 28 olan aydınlatılan bucak merkezi sayısı 22 adet artışla 50'ye; 12 olan aydınlatılan köy sayısı 195 artışla 207'ye yükselmiştir. Böylece 10 yıl içerisinde elektrikle aydınlatılan il sayısında %8,06; aydınlatılan ilçe sayısında %72,22; aydınlatılan bucak merkezi sayısında %78,57, aydınlatılan köy sayısında %1.625 oranında artış sağlanmıştır.

BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 110-Dosya No: 695-Sıra No: 12.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 4'te 1950 ile 1960 yılları arasında Türkiye'de santrallere göre elektrik üretim ve tüketim miktarı ile kişi başına düşen elektrik miktarları gösterilmiştir.

TABLO: 4. Türkiye'de Elektrik Üretim ve Tüketimi ile Kişi Başına Düşen Elektrik Miktarları (1950-1960)

Yıllar	Santrallere Göre Toplam Üretim (10^6kwh)	Termik (10^6kwh)	(%)	Hidrolik (10^6kwh)	(%)	Tüketim (10^6kwh)	Kişi Başına Düşen Elektrik
1950	789.5	759.4	96.2	30.1	3.8	678.8	38
1951	887.9	843.4	95.0	44.5	5.0	764.0	41
1952	1.020.2	961.6	94.3	58.6	5.7	878.5	46
1953	1.200.8	1.133.3	94.4	67.5	5.6	1.012.5	53
1954	1.402.5	1.319.6	94.1	82.9	5.9	1.191.5	60
1955	1.579.8	1.490.7	94.4	89.2	5.6	1.347.3	65
1956	1.819.1	1.656.2	91.0	162.9	9.0	1.544.8	73
1957	2.056.7	1.745.4	84.9	311.3	15.1	1.757.0	81
1958	2.303.4	1.646.0	71.5	657.4	28.5	1.961.5	88
1959	2.587.3	1.896.4	73.3	690.9	26.7	2.170.5	96
1960	2.815.1	1.813.7	64.4	1.001.4	35.6	2.395.7	101

Kaynak: İGM, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 338; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 333; TÜİK, **İstatistik Göstergeler** 1923-2012, Yayın No: 4132, Ankara 2013, s. 218, 220.

Tablo 4'te 1950 yılında 789,5 (106 kws) olan santrallerine göre toplam elektrik üretimi miktarı 2.025,6 (106kwh) artışla 1950 yılında 2.815,1 (106 kws)'ye; 759,4 olan termik santrallerinin elektrik üretimi 1.054,3 (106 kws)

Levent Şahverdi Arşivi

artışla 1.813,7 (106 kws)'ye; 30,1 olan hidroelektrik santrallerinin elektrik üretimi 971,3 (106 kws) artışla 1001,4 (106 kws)'e; 678,8 (106 kws) olan elektrik tüketimi miktarı 1.716,9 artışla 2.395,7 (106 kws)'ye; 38 kw olan kişi başına düşen elektrik üretimi miktarı 63 kilovat artışla 1960 yılında 101 kw'ye yükselmiştir.

Böylece 10 yıl içerisinde santrallerine göre toplam elektrik üretiminde %256,56; termik santrallerinin elektrik üretiminde %138,83; hidroelektrik santrallerinin üretiminde %3.226,91;elektrik tüketiminde %252,93 ve kişi başına düşen elektrik miktarında %165,78 oranında artış kaydedilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Tarih boyunca insan toplumlarının yaşamını kolaylaştırması için birçok önemli icatlar gerçekleştirilmiştir. Bu icatlardan en önemlisi kuşkusuz elektriktir. Cumhuriyetin ilk yıllarında harap olmuş bir ülkenin, ekonomik bakımdan geri bırakılmış bir milletinin kalkınma hamlelerine girişilmesi esnasında Türkiye'de sadece birkaç ilde elektrik bulunmakta ve kişi başına düşen yıllık elektrik üretimi miktarı da 5 kilovat saatte kalmaktadır. Cumhuriyetle birlikte elektrik üretimine önem verilmişse de işletme ve sermaye eksikliğinin had safhaya varması, üretim faaliyetlerinin ekseriyetinin yabancı sermayeli imtiyazlı ortaklıklar şeklinde yapılmasını zaruri kılmış, Ankara, Urfa, Adana, Konya, Malatya, Bursa, Mersin, Balıkesir, Gaziantep. Tekirdağ, Edirne, İzmir, Antalya, Trabzon gibi illerde imtiyazlı elektrik şirketleri kurulmuştur. Akabinde 1930 yılının sonundan başlayarak 1940 yılının ortalarına kadar bu şirketler devlet tarafından satın alınarak yetkileri belediyelere devredilmiştir.

1930'lu yılların ortalarında Etibank ve Elektrik İşleri Etüt İdaresinin kurulması, elektrik enerjisi üretimi ve dağıtımı konusunun daha rasyonel bir hale gelmesini sağlamıştır. Bu dönemde termik santrallerinin yanı sıra hidroelektrik santrallerinin kurulmasına önem verilmesine rağmen, elektrik enerjisi üretimi ancak 789,5 milyon kilovatsaatte kalmıştır.

DP'nin 1950 yılında iktidara gelmesi ve iktidarının üçüncü yılında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünü kurması ile birlikte elektrik üretimi alanında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde, faaliyete geçirilen Sarıyar, Seyhan, Hirfanlı, Demirköprü, Kemer baraj ve hidroelektrik santrallerinin toplam üretim kapasitesi 1 milyar 429 milyon kilovat saate ulaşmıştır. Bu barajların yanı sıra orta ölçekte birçok hidroelektrik santrali tamamlanarak işletmeye açılmıştır. Ayrıca, mevcut termik santrallerinin genişletilme çalışmalarına önem verilerek kapasitelerinin artırılması dönemin bilinen belli başlı özellikleri arasında yer almış, elektrik üretimi 1950 yılının 789.5 milyon kilovatsaatine karşılık 1960 yılında 2 milyar 815 milyon kilovatsaatin üzerine çıkmıştır.

Elektrik üretiminin artırılması ve aydınlanmanın gerçekleştirilmesi sayesinde şehirlerde günlük hayat kolaylaşıp, sanayi üretimi gün boyu mümkün hale gelirken, bu üretim aynı zamanda hızlı ve nitelikli bir seviyeye yükselmiştir. Elektrik enerjisinin hareket ve ısı enerjisine dönüştürülebilir olması

Levent Şahverdi Arşivi

kullanım alanını daha da genişletirken, sektörler bazındaki gelişmelere destek sağlanmıştır. Cam, çimento, demir ve tekstil üretimiyle sanayi sektörüne; maden üretimi ve ocakların aydınlatılmasıyla maden sektörüne; deniz, kara ve hava ulaşım araçları ve haberleşme vasıtalarının imali ile ulaştırma ve haberleşme sektörüne; tarım aletleri ve makinelerinin üretimiyle tarım sektörüne; hastane, sağlık ocakları, dispanserlerin aydınlatılması ve burada kullanılan araçların çalıştırılmasıyla sağlık sektörüne; okulların aydınlatılması ve eğitim araçlarından yararlanılmasıyla eğitim sektörüne elektrik önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bu sektörlerin yanı sıra enerji, bayındırlık, turizm ve birçok alanda hizmet veren sektörlerin gelişmesine de elektriğin destek temin ettiği görülmüştür.

Sonuç itibariyle elektrik üretimi, başta endüstri olmak üzere, şehirlerin ve konutların aydınlatılması, sektörlerin hayatını sürdürmesi, insanların konforlu yaşayarak zamandan tasarruf etmelerinde ülkeye hayat kaynağı teşkil etmiş ve millî ekonomiye büyük katkılar sağlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 128-Dosya No: 25-Sıra No: 19.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 125-Dosya No: 30-Sıra No: 1.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 127-Dosya No; 90-Sıra No: 3.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 128-Dosya No: 22-Sıra No: 11.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 123-Dosya No: 73-Sıra No: 8.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 132-Dosya No: 34-Sıra No: 11.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 132-Dosya No: 8-Sıra No: 5.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 137-Dosya No: 96-Sıra No: 12.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 29-Dosya No: 170-Sıra No-6.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 132-Dosya No: 48-Sıra No: 6.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 110-Dosya No: 695-Sıra No: 10.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 110-Dosya No: 695-Sıra No: 12.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 74-Dosya No: 471-Sıra No: 12.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 110-Dosya No: 694-Sıra No: 5.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 110-Dosya No: 695-Sına No: 11.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 29-Dosya No: 170-Sıra No: 9.

_____, Fon No: 30 18 1 2 –Kutu No: 133-Dosya No: 84-Sıra No: 6.

II. RESMİ YAYINLAR

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem: 3, C 8, 10.04.1930, s. 95-136.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 15, 14.06.1935, s. 677, 714.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 26.05.1939, s. 103.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 18, 22 Haziran 1938, s. 951.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 18, 22 Haziran 1938, s. 995.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 16 Haziran 1939, s. 627.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 5 Temmuz 1939, s. 873, 855.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 22, 28 Nisan 1941, s. 231.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 25, 19 Temmuz 1943, s. 684.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 26, 21 Haziran 1944, s. 638.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, C 8, 14.06.1930, s. 327.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 36, 18 Aralık 1953, s. 32.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 36, 27 Ocak 1954, s. 120.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C 38, 1 Eylül 1956, s. 1479.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1933 Malî Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C 15, Sıra No: 165, TBMM Matbaası, Ankara 1933, s. 89.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1934 Yılı Masraf Bütçeleri, C Cetveli, s. 259.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1935 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 5, Toplantı: F, C 3, 22.05.1935, Sıra Sayısı: 113, TBMM Matbaası, Ankara 1935, s. 10.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1936 Yılı Masraf Bütçeleri, s. 154.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 30.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, Toplantı: 2, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1944, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Tutanak Dergisi**, 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu

Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 2, C 17, 21.05.1945, S. Sayısı: 103, TBMM Basımevi, Ankara 1945, s. 112.

_____, **Tutanak Dergisi**,1946 Yılı Bütçe Kanunun Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 3, C 20, Sıra Sayısı: 5, TBMM Basımevi, Ankara 1946, s. 71.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1947 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 1, C 3, 18.12.1946,s. 218/6.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 3, C 13, 1. Birleşim, 01.11.1948, s. 5.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1948 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem:

8, Toplantı: 2, C 8, 26.12.1947, S. Sayısı: 30, TBMM Basımevi, Ankara 1948, s. 80.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 8, Toplantı: 3, C 16, 21.02.1949, S. Sayısı: 133, TBMM Basımevi, Ankara 1949, s. 194.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 4, C 24, 56. Birleşim, 25.02.1950, s. 1263.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olğ. C 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 25.

_____,**Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1950, s. 7.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 10.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1951 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 5, 19.02.1951, s. 265.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 13, 42. Birleşim, 20.02.1952, s. 369.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 17, 1. Birleşim, 01.11.1952, s. 10-11.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 303.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 46. Birleşim, 18.02.1953, s. 438.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 8.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 31.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 12.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 205-206.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 10.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 8, 14. Birleşim, 14.12.1955, s. 254.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 7.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 312, 344.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 1, C 2, 40. Birleşim, 19.02.1958, s. 160.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 2, C 7, 42. Birleşim, 20.02.1959, s. 289.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 2, C S. Sayısı: 41, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 8-10.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 41. Birleşim, 19.02.1960, s. 26.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, S. Sayısı: 43, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 10.

Kurucu Meclis (KM), **Tutanak Dergisi**, 1961 Yılı Masraf Bütçeleri s. 182.

B. Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı No: 1471, 14 Nisan 1930.

_____, Sayı No: 1522, 17 Haziran 1930.

_____, Sayı No: 3035, 22 Haziran 1935.

_____, Sayı No: 3036, 24 Haziran 1935.

_____, Sayı No: 3955, 9 Temmuz 1938.

_____, Sayı No: 4219, 30 Mayıs 1939.

_____, Sayı No: 4239, 22 Haziran 1939.

_____, Sayı No: 4256, 12 Temmuz 1939.

_____, Sayı No: 4257, 13 Temmuz 1939.

_____, Sayı No: 4801, 6 Mayıs 1941.

_____, Sayı No: 5466, 27 Temmuz 1943.

_____, Sayı No: 5739, 24 Haziran 1944.

_____, Sayı No: 7904, 7 Eylül 1951

_____, Sayı No: 8592, 25 Aralık 1953.

_____, Sayı No: 8625, 4 Şubat 1954.

_____, Sayı No: 9403, 10 Eylül 1956.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Yayınları

Levent Şahverdi Arşivi

İGM, **İstatistik Yıllığı 1942-1945**, yayın No: 255, Ankara 1946, s. 458.

_____, **Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950**, Yayın No: 330, Ankara 1951, s. 309.

_____, **İstatistik Yıllığı 1948**, Yayın No: 285, Ankara 1948, s. 510.

_____, **İstatistik Yıllığı 1949**, Yayın No: 303, Ankara 1949, s. 336.

_____, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1950**, Yayın No: 328, Ankara 1950, s. 338.

_____, **İstatistik Yıllığı 1951**, Yayın No: 332, Ankara 1951, s. 278.

_____, **Küçük İstatistik Yıllığı 1951**, Yayın No: 343, Ankara 1952, s. 234.

_____, **İstatistik Yıllığı 1952**, Yayın No: 342, Ankara 1952, s. 305.

_____, **İstatistik Yıllığı 1953**, Yayın No: 360, Ankara 1953, s. 262.

_____, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 337-338.

DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 332-333.

_____, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 279.

_____, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1964-1965,** Ankara 1964**,** s. 466.

_____, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara 1973, s. 395.

_____, **İstatistik Göstergeler 1923-1990**, Yayın No: 1472, Ankara 1991, s. 200.

_____, **İstatistik Göstergeler 1923-1998**, Yayın No: 2252, Ankara 2001, s. 273-275.

TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2002**, Yayın No: 2790, Ankara 2003, s. 269-271.

_____, **İstatistik Göstergeler, 1923-2006**, Yayın No: 3114, Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

2007, s. 278-280.

_____, **İstatistik Göstergeler, 1923-2011**, Yayın No: 3890, Ankara 2012, s. 235-237.

_____, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Yayın No: 4132, Ankara 2013, s. 218, 220.

D. Ayın Tarihi (Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü)

Ayın Tarihi, Sayı No: 187, Yıl: Haziran 1949, s. 14.

_____, Sayı No: 199, Yıl: Eylül 1949, s. 1.

_____, Sayı No: 202, Yıl: Eylül 1950, s. 10.

_____, Sayı No: 219, Yıl: Şubat 1952, s. 70

_____, Sayı No: 227, Yıl: Ekim 1952, s. 22.

_____, Sayı No: 230, Yıl: Ocak 1953, s. 15.

_____, Sayı No: 234, Yıl: Mayıs 1953, s. 7.

_____, Sayı No: 236, Yıl: Temmuz 1953, s. 7.

_____, Sayı No: 237, Yıl: Ağustos 1953, s. 15, 38.

_____, Sayı No: 242, Yıl: Ocak 1954, s. 51.

_____, Sayı No: 244, Yıl: Mart 1954, s. 4-5, 22, 30.

_____, Sayı No: 247, Yıl: Haziran 1954, s. 1-2.

_____, Sayı No: 248, Yıl: Temmuz 1954, s. 13.

_____, Sayı No: 253, Yıl: Aralık 1954, s. 6, 8.

_____, Sayı No: 254, Yıl: Ocak 1955, s. 39.

_____, Sayı No: 256, Yıl: Mart 1955, s. 40.

_____, Sayı No: 257, Yıl: Nisan 1955, s. 56-57.

_____, Sayı No: 261, Yıl: Ağustos 1955, s. 6.

_____, Sayı No: 263, Yıl: Ekim 1955, s. 71-72.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, Sayı No: 267, Yıl: Şubat 1956, s. 45-46.

_____, Sayı No: 268, Yıl: Mart 1956, s. 85.

_____, Sayı No: 269, Yıl: Nisan 1956, s. 7, 53.

III. SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler

Akşam (1954-1955)

Cumhuriyet (1948-1950)

Yeni İstanbul (1950)

Yeni Sabah (1950)

Zafer (1950)

B. Dergiler

Bülten (15 Nisan 1956)

İktisadi Yürüyüş (1941-1951)

Türk Ekonomisi (1945-1955)

IV. KİTAPLAR

Arar, İsmail, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.

Afetinan, Ayşe, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yayınları, Ankara 1972.

Burçak, Rıfkı Salim, **On Yılın Anıları 1950-1960**, Nurol Matbaacılık, Ankara 1998.

Cillov, Haluk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1962.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968)** Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.

Levent Şahverdi Arşivi

Demokrat Parti (DP), **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954.

Minkari, Ali Esen, **1950-1960 Yıllarında İktisadi Kalkınma ve Gelişme**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1992.

Sükan, Faruk, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960**, Kültür Ofset Şirketi Yayınları, Ankara 1991.

Tc Sanayi Ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973.

Yaşa, Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980.

V. MAKALELER

"Amerikan Dergisinin Başvekile 36 Suali", **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl: 11, Aralık 1953, s. 364-369.

Aydınelli, Şevket, "Enerji", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 42, Yıl: 2, 9 Eylül 1941, s. 21, 28.

_____, "Asrımız Medeniyetinin Temel Taşı Enerji Kaynakları ve Ömürleri", **İktisadi Yürüyüş**, C 5, S 57, Yıl: 3, 16 Nisan 1942, s. 9, 20.

_____, " Türkiye Enerji Kaynakları", **İktisadi Yürüyü**ş, C 7, S 76, Yıl: 4,16 Şubat 1943, s. 5, 21.

_____, "Türkiye'de Enerji Kaynakları-III", **İktisadi Yürüyüş**, C 7, S 79, Yıl: 4, 1 Nisan 1943, s. 5.

"Büyük Bir Dikkatle Üzerinde Çalışılan Bayındırlık İşleri", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 245, Yıl: 11, 25 Mart 1950, s. 17-18.

Cafer, Selman, "Silahtar Elektrik Fabrikası", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 26, Yıl: 2, 1 İkinci kânun 1941, s. 16.

"Cumhuriyet Devrinde Satın Aldığımız Şirket ve Müesseseler", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 45-46, Yıl: 2, 29 Teşrinievvel 1941, s. 70-71, 79.

"Cumhuriyetimizin XXII. Yılında Etibank", **İktisadi Yürüyüş**, C 6, S 140, Yıl: 6, 31 Ekim 1945, s. 11-15.

Levent Şahverdi Arşivi

Çağlar, Ömer, "Yurdun Elektrik İstihsal Durumu", **Türk Ekonomisi**, S 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 202-204.

"Çatalağzı Santrali", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 232, Yıl: 10, 20 Eylül 1949, s. 17.

Ergin, Metin, "Amerikalı İnşaat Kralı H. Morrison Memleketimizde", **Türk Ekonomisi**, S 132, Yıl: 12, Haziran 1954, s. 177-178.

"İşletmeler Bakanının Beyanatı", **Türk Ekonomisi**, S 90, Yıl: 8, Aralık 1950, s. 282-285.

İşmen, İsmail, "Sarıyar Hidroelektrik Projesinin Ekonomik Değeri" **Türk Ekonomisi**, S 99, Yıl: 9, Eylül 1951, s. 264-266.

_____, "Elektrik İşlerimiz ve Enerji Bankası", **Türk Ekonomisi**, S 119, Yıl: 11, Mayıs 1953, s. 140-142.

_____, "Sarıyar Hidroelektrik Projesinin Ekonomik Değeri-II", **Türk Ekonomisi**, S 122, Yıl: 11, Ağustos 1953, s. 236-237.

_____, "Tunçbilek Santrali", **Türk Ekonomisi**, S 138, Yıl: 12, Aralık 1954, s. 364-367.

Keyder, Beysan, "Seyhan Barajının İşletilmesi", **Türk Ekonomisi**, S 138, Yıl: 12, Aralık 1954, s. 364-367.

Kulin, Muhittin, "Tahakkuk Eden Bir Düşünce, Seyhan Bendi", **Bülten**, S 3, Yıl: 1, 15 Nisan 1956, s. 1-3.

"Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın Bütçe Müzakereleri Açış Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 116, Yıl: 11, Şubat 1953, s. 44.

"Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın 1955 Yılı Bütçe Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 141, Yıl: 13, Mart 1955, s. 67-70.

Maliye Ve Tetkik Kurulu, "1954 Mali Yılı Bütçe Lâyihasına ait Gerekçe", **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl: 12, Şubat 1954, s.35-46.

Milletlerarası İmar Ve Kalkınma Bankası İktisadi Dairesinin Hazırladığı Rapor-V, "Türkiye'de Sanayi ve Madencilik", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 250, Yıl: 11, 31 Mayıs 1950, s. 9-12.

Levent Şahverdi Arşivi

"Nafia Vekâleti Elektrik Etüt İşleri Müdürlüğünün Faaliyeti", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 45-46, Yıl: 2, 29 Teşrinievvel 1941, s. 62- 66.

Oransoy, Bekir Sıtkı, "Ekonomi Bakanlığı ve Sanayi Madencilik ve Enerji Alanındaki Planlı Çalışmalar", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 217, Yıl: 10, 20 Ocak 1949, s. 9,11,16.

"Sarıyar Santrali", **Türk Ekonomisi**, S 86, Yıl: 8, Ağustos 1950, s. 175-177.

"Seyhan Barajı Projesi ve Dünya Bankası İstikrazı", Çev. Şefik Bilkur, **Türk Ekonomisi**, S 110, Yıl: 10, Ağustos 1952, s. 227-229.

Tataç, Ziya, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 26, Yıl: 3, Ağustos 1945, s. 56-59.

_____, "Olaylara Bakış, Şubat 1951, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 93, Yıl: 9, Mart 1951, s. 88-92.

_____, "Olaylara Bakış, Mart 1951, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 95, Yıl: 9, Mayıs 1951, s. 154-159.

_____, "Olaylara Bakış, Mayıs ve Haziran 1951, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 212-219.

_____, "Olaylara Bakış, Temmuz ve Ağustos 1951, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 99, Yıl: 9, Eylül 1951, s. 275-281.

_____, "Olaylara Bakış, 15 Ağustos ve 30 Eylül 1951, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 100, Yıl: 9, Ekim 1951, s. 309-319.

_____, "Olaylara Bakış, Haziran 1952, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 109, Yıl: 10, Temmuz 1952, s. 213-220.

_____, "Olaylara Bakış, Aralık 1952, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 115, Yıl: 11, Ocak 1953, s. 24-29.

_____, "Olaylara Bakış, Ocak 1953" Bayındırlık Ekonomisi, **Türk Ekonomisi**, S 116, Yıl: 11, Şubat 1953, s. 56-61.

_____, "Olaylara Bakış, Mayıs 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 121, Yıl: 11, Temmuz 1953, s. 213-217.

_____, "Olaylara Bakış, Ağustos 1953, Sanayi Ekonomisi ", **Türk Ekonomisi**, S 124, Yıl: 11, Ekim 1953, s. 308-313.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, "Olaylara Bakış, Eylül 1953, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 125, Yıl: 11, Kasım 1953, s. 338-346.

_____, "Olaylara Bakış, Ekim 1953, Bayındırlık Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl: 11, Aralık 1953, s. 376-382.

_____, "Olaylara Bakış, Şubat 1954, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 119-126.

Toklu, Hakkı, "Cumhuriyetin 25. Yılında Etibank'ın Çalışmaları", **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 21, Yıl: 9, 19 Kasım 1948, s. 7, 18.

"Türkiye'de Endüstri", Çeviren Hakkı Toklu, **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 241, Yıl: 11, 21 Ocak 1950, s. 2-3, 24.

Üner, Zihni, "Demiryollarında Elektrifikasyon", **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl: 12, Şubat 1954, s. 47-48.

Yazman, Aslan Tufan, "Enerji Yoksulluğu", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 187, Yıl: 8, 15 Kasım 1947, s. 1.

_____, "İktisadi Kalkınmamızda Haritanın Büyük Rolü", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 250, Yıl: 11, 31 Mayıs 1950, s. 7.

Yümer, Emin, "Türkiye'de Elektrik İstihsali ve Düzenlenme Çareleri", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 180, Yıl: 8, 18 Haziran 1947, s. 10-19.

VI. TEZLER

EROL, Emine, **Türkiye'de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi 1902-2000**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (2) : 98 : 281-310
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 26.12.2017-27.04.2018

HATAY DEVLETİ BAŞBAKANI DOKTOR ABDURRAHMAN MELEK'İN YENİ MECMUA'DAKİ YAZILARI ÜZERİNE

MUSTAFA ABDULLAH KÜNDEYİ*

ÖZ

Bilindiği üzere basın dünyada dördüncü güç olarak kabul edilmektedir. Basın, halkın yönlendirilmesi, bilgilendirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Abdurrahman Melek de bu gücü kullanan kişiler arasında yer almıştır.

Melek bu doğrultuda Antakya'da yayınlanan *Yeni Mecmua*'da muhtelif yazılar kaleme almıştır. O, neredeyse bütün yazılarında bir şekilde sağlık ile bağlantı kurma çabası göstermiştir. Mesleki bilgi ve tecrübesini yazılarına yansıtmaya çalışmıştır. İlaveten verdiği siyasi mesajlarla İskenderun Sancağı halkını çeşitli konularda bilgilendirmek ve bilinçlendirmek istemiştir.

Bu makalenin kapsamı sadece Abdurrahman Melek'in *Yeni Mecmua'*daki yazıları ile sınırlıdır. Makalenin amacı ise Hatay Devleti Başbakanı Abdurrahman Melek'in yazarlık yönünün de bilim dünyasına tanıtılmasıdır.

Melek'in gazetede yer alan 15 makalesinin 12 tanesi başyazı özelliği göstermektedir. İlk yazısı 15 Mayıs 1928, son yazısı ise 8 Ekim 1934 tarihinde yayınlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, İskenderun Sancağı, Yeni Mecmua, Halkçılık, Sosyal Hayat.

* Uzman, Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörlüğü, abdullahkundeyi@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

ON THE WRITINGS OF DR. ABDURRAHMAN MELEK, THE PRIME MINISTER OF HATAY STATE, IN YENİ MECMUA

ABSTRACT

As it is known media is known as the 4th power all over the World. Media has been used for directing, and informing the folks. Abdurrahman Melek was among those who used this power.

For this purpose, he wrote up several articles in *Yeni Mecmua* issued in Antakya. İn nearly all his articels he tried to put up a relation with health. He also tried to reflect his professional experience in his writings. Moreover, through political messages, he wanted to inform and raise awareness in the society of İskenderun province about several issues.

The extent of this article is limited only with the writings of Abdurrahman Melek in *Yeni Mecmua*. The purpose of this article is to introduce the writership of Abdurrahman Melek, the prime minister of Hatay State, to the world of science.

12 of Melek's 15 articles show the property of editorial. His first writing was issued on May 15, 1925, while the last one on October 8, 1934.

Keywords: Hatay, İskenderun Province, Yeni Mecmua, Populism, Social life.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Yeni Mecmua, 1928 senesinin 15 Mayıs günü Antakya'da yayın hayatına başlamıştır. Bu mecmua Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmaktaydı. Fransızca adı *La Novuelle Revue* idi. Mecmua işgal yıllarında Antakya'da Türklüğü savunan yazıları ile dikkati çeken bir yayın organıdır. Yazı heyeti arasında Abdurrahman Melek de yer almıştır. Melek, 1928 senesinin Mayıs ayından itibaren köşe yazılarını "A.F." rumuzunu kullanarak yazmıştır.

Abdurrahman Melek 1896 yılında Antakya'da doğmuştur. Babası Melekzade Hacı Faik Efendi, annesi Hatice Hanım'dır. İlkokulu ve Rüştiye'yi (ortaokul) Antakya'da, Sultani'yi (lise) Halep'te bitirmiştir. Şam Tıbbiyesi'nde tıp eğitimine başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı şartlarında tıp öğrencileri sağlık hizmetlerinde çalıştırılmak üzere silahaltına alınınca O da 41. Fırka'da görevlendirilmiştir. Bu arada Suriye'nin tehlikeye girmesi üzerine Şam Tıbbiyesi kapatılınca kaydı bu okuldan İstanbul Tıp Fakültesi'ne (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) alınmıştır. Savaşın bitimini müteakip 1919 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur.

Abdurrahman Melek'in çalışma hayatındaki ilk görevi İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi asistanlığıdır. Dönemin önde gelen akademisyenlerinden Akil Muhtar Özden'in asistanı olmuştur. Bu görev sırasında araştırma ve eğitim amaçlı olarak Viyana ve Paris'e gitmiştir.

27 yaşında iken 1923 yılında Leman Hanım ile evlenerek Antakya'ya yerleşmiştir. Bu evlilikten Faik, Erdem ve Gökçen isimlerinde üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu dönemde Antakya'da özel muayenehanesinde doktorluk yaparak geçimini sağlamıştır. Ayrıca muhtelif cemiyet ve hayır kurumlarında görev yapmıştır.

Melek, 1931 yılından itibaren siyasi faaliyetlerin içerisinde yer almıştır. 6 Ocak 1932 tarihinde İskenderun Sancağı İdare Meclisi Üyeliği'ne seçilmiştir. İskenderun Sancağını anavatana katma amacı taşıyan Hatay Erkinlik Cemiyeti'nin kuruluşunda ve şube faaliyetlerinde aktif görevler almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Dışişleri bakanlığı yetkilileriyle birlikte Cenevre'de gerçekleştirilen Hatay müzakerelerine müşahit olarak katılmıştır. 1938 yılında İskenderun Sancağı Valisi olarak atanmıştır. 6 Eylül 1938 ile 29 Haziran 1939 tarihleri arasında Hatay Devleti Başbakanlığı yapmıştır. Bu

Levent Şahverdi Arşivi

görevi sürdürürken Mart 1939 tarihinde yapılan seçimlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Gaziantep milletvekili seçilmiştir.

T.B.M.M.'de 6, 7 ve 8. dönem Gaziantep, 9. dönem Hatay Milletvekilliği yapmıştır. Son olarak 10. dönem seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nden tekrar aday olmuş, ancak seçilememiştir. Bilahare dönemin iktidarı kendisini T.C. Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyeliğine atamıştır. Bir ara kurumun başkanvekilliğini de yapmıştır. Merkez Bankasındaki görevinin sona ermesini takiben 14 Temmuz 1961'de emekliye ayrılmıştır.

Emeklilik döneminde ailesi ile birlikte Ankara'da yaşamaya devam eden ve sakin bir hayat geçiren Melek, 13 Ocak 1978 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir. İyi derecede Fransızca, Arapça ve Almanca bilmekteydi. Kabri, Ankara Karşıyaka Mezarlığı'ndadır.

Makalenin hazırlanması sırasında tarih metodolojisi esas alınmıştır. Buna göre öncelikle Melek'in yazılarının Osmanlıca olanları transkript edilmiştir. Bilahare tahlil, terkip ve yorum yöntemleri kullanılmıştır.

1. Abdurrahman Melek'in Sağlık Alanındaki Yazıları

Abdurrahman Melek'in *Yeni Mecmua*'da yayınlanan toplam 15 adet yazısı vardır. Bu yazılardan 3 tanesi sağlık alanı ile ilgilidir. Sağlık alanındaki yazıların tamamı 1928 yılında yayınlanmıştır.

Bu dönemde sağlık hizmetleri son derece yetersizdi. Bu yüzden basın yoluyla halkın bilgilendirilmesi yaklaşımı bütün Osmanlı coğrafyasında söz konusu idi. Abdurrahman Melek de doğduğu ve yetiştiği bölge insanının bilinçlendirilmesine katkı sağlamak istemiştir. Öte yandan bu yıllarda Antakya'da herhangi bir hastane mevcut değildi. Bu hizmet özel muayenehaneler aracılığıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Antakya'da 1935 yılında Saint Joseph Şifa Yurdu adıyla o günün koşullarına göre modern diyebileceğimiz 50 yataklı bir hastane kurulmuştur. Hastanenin arsasını belediye sağlamış 1931 yılında yapımına başlanmış 1935 yılında tamamlanmıştır[1].

Gazetenin yayın hayatına başladığı 15 Mayıs 1928 tarihli ilk sayıda yer alan "Veraset ve Muhit" başlıklı yazıda, öncelikle Antakya coğrafyasında yaşayan halkın sosyo-kültürel anlamda menşeini koruması gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

1 Hatay Valiliği, http://www.hatay.gov.tr/hatayda-saglik. (Erişim: 13.10.2017 saat:14.00)

Levent Şahverdi Arşivi

Melek'e göre veraset ve muhit sosyal hayatta etkili olan iki kuvvettir. Bu kuvvetler birbirleri ile mücadele halindedirler. Bu mücadelede bazen muhit kuvveti verasete karşı zafer kazandığı gibi bazen de veraset kuvveti galip gelebilir. Muhit kuvveti ile bazı olumsuzlukların önüne geçmek mümkündür. Halkın bilinçlendirilmesi amacıyla oluşturulacak sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla muhitin etkileri olumlu yönde geliştirilebilir. İğreti tedbirlerden kaçınılmalıdır.

Abdurrahman Melek tıp doktoru olması münasebetiyle konuya biyolojik faktörler üzerinden de yaklaşmıştır. Melek *"Belki herkesin nazari dikkatini celb etmiştir. İki kardaş ve ekseriya ebeveyn ile evlat arasında gerek münazara-i hariciye gerekse ahval-i ruhiye ve ahlakiye itibariyle bazı güna müşabehet bulunur"* demiştir.

O, bu görüşünü desteklemek için bir anısını anlatmıştır. Buna göre 1917 yılında trenle İstanbul'a giderken mühendis (T) adlı bir kişi ile tanışmıştır. Bu kişi İstanbul'da bir erkek kardeşi olduğundan bahsetmiştir. Aradan bir miktar zaman geçmiş, Melek, Kadıköy vapurunda (T) Bey'e çok benzeyen bir kişiyi görmüştür. Tereddütsüz bir şekilde bu kişinin yanına yaklaşarak (T)'nin kardeşi olup olmadığını sormuştur. Bu soruya olumlu cevap almıştır. Melek bu anlatımı ile irsi verasete dikkati çekmiştir[2].

Söz konusu makale dikkate alındığında Abdurrahman Melek'in günümüz bilimsel değerlendirmelerine uygun bir yaklaşım gösterdiğini gözlemlemek mümkündür. Zira günümüz bilimsel yaklaşımına göre de insan davranışlarının belirlenmesinde sosyal çevre ve genetik yapı son derece önemlidir[3].

Yeni Mecmua'nın 1 Temmuz 1928 tarihli dördüncü sayısında "Genç Mektepli" başlığıyla, hikâye tarzındaki başyazıda Melek, sağlık konusuna değinmiştir. Toplumun farklı kesimlerinden karakterler ile örnek olaylar aktarmayı yeğleyen yazar makalesinde bir öğrenciyi konu etmiştir. Yazının kahramanı 14 yaşlarında zeki, çalışkan ve her sene sınıf birincisi olan bir gençtir. O, ba-

2 Abdurrahman Faik, "Veraset ve Muhit", **Yeni Mecmua**, 15 Mayıs 1928, Yıl 1, S 1, s. 1-4.

3 Bu konuda geniş bilgi için bkz.; İsmail Sağlam, "Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım", **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C 10, S 2, 2001, s. 209-223.

Levent Şahverdi Arşivi

şından geçen olaylar sonucu zührevi bir hastalığa yakalanmıştır[4]. Bu durumu öğrendiğinde arkadaşlarının tavsiyesine uyarak ailesine haber vermeksizin merdiven altında şifa dağıtan bir şahsa başvurmuştur. Yanlış tedavi sonucu durumu ağırlaşmış ve ailesine haber vermek zarureti ortaya çıkmıştır. Akabinde babası tarafından aile doktoruna muayene ettirilen gencin söz konusu hastalık nedeni ile kısır kaldığı öğrenilmiştir.

Melek, yazısının sonunda olayın vicdani boyutu ve sorumlularının tenkidi yoluna giderek şunları söylemiştir.

"*Zeki, çalışkan ve haluk bir gencin gelecekte aile teşkil ederek memleketine, milletine, ırkına, nihayet topluma faydalı ve belki de kendisi kadar zeki, çalışkan çocuklar yetiştirmek kudretinden tıbbi olarak mahrum olmuştur.*

Ailesini ve memleketini geleceğinden mahrum bırakan sebeplerin vicdani sorumluluğunu gencin şahsına mı, babasına mı, kendisini bilinçsizce yönlendiren arkadaşlarına mı, doktorlara mı, yoksa umumi mahalde sağlık adına zührevi hastalıklara karşı mücadele için kurulan teşkilata mı veyahut bu teşkilatın o mahalleri kontrolle görevlendirdiği memurlara mı yükler" [5].

Dr. Abdurrahman Melek'in 15 Temmuz 1928 tarihli başyazısı "Göl Kenarında" adını taşımaktadır. Antakya coğrafyasında o tarihlerde Amik Gölü etrafında yaşayan insanlardan ve sağlık sorunlarından bahseden bu satırlarda, sıtma hastalığı ve bu hastalık hakkında gerek vatandaş gerekse devlet eliyle yapılabilecek mücadeleye işaret etmiştir.

Melek, yazıda bahsettiği hastaları "*Hepsinin derileri kupkuru, esmer, kirli, sarı yeşilimsi, adeta toprak renginde, vücutları zayıf, karınları şiş*" olarak tasvir etmiştir. Ayrıca olayın geçtiği bölgeyi, kışın Amik Gölü etrafındaki bataklıklarda bulunan adacıklardan birinin üzerinde kurulmuş, bir iki metre yüksekliğinde kamıştan örülmüş beş on haneden ibaret sefil ve hazin varlığıyla güneşte kavrulan bir köy olarak tanımlamıştır.

4 Genç Mekteplinin söz konusu hastalığına dair anlatılan belirtilere göre Testis İltihabı (Orşit) hastası olduğu anlaşılmıştır. Ayrıntılı bilgi için; http://www.saglikvakti.com/testis-iltihabi-orsit/. (Erişim: 11.10.2017 saat:12.00)

5 Abdurrahman Faik, "Genç Mektepli", **Yeni Mecmua**, 1 Temmuz 1928, Yıl 1, S 4, s. 1-3; Bir ailenin mutluluğu ve neslinin devamını tehdit eden zührevi hastalıkların 1930'lu yıllarda dünya genelinde sosyal bir afet olarak nitelendirilmiştir. Müteakip yıllarda Men'i Fuhuş Nizamnamesi Kasım 1933'te yayınlanmıştır. Turan Akkoyun, **Cumhuriyet'in Başlarında Nüfus Siyaseti ve Bekârlık Vergisi Teşebbüsleri**, Kümbet Yayınları, Afyonkarahisar, 2013, s.64-67.

Levent Şahverdi Arşivi

O, makalede bahsedilen hasta sahibinin geçen sene bir ay içerisinde iki evladını aynı hastalıktan kaybettiğini vurgulamış ve bunu afet değil, imkânsızlıklarla süregelen bir döngü olarak açıklamaya çalışmıştır.

Melek, dünyanın birçok yerinde ve Avrupa'da sıtmanın en tehlikeli türlerine karşı mücadele edildiğini ve bu mücadeleler sonucunda hastalıktan eser kalmadığını ileri sürmüştür[6]. Bu ülkelerin medeni teşkilatlarında nüfus siyasetine çok önem verildiğini, memleketimizde de bu derecede önem verilmesine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Sıtmaya karşı alınacak tedbirlerden en etkilisinin sivrisineklerin yok edilmesi olduğunun altını çizmiştir. Bu uygulamanın hayata geçirilmesinde ilk şart olarak gölün kurutulmasını öne sürmüş aynı zamanda her şeyi devletten beklemeksizin halkı "kinin[7]" almaya teşvik etmenin ve hatta zorlamanın önemli faydalar sağlayacağını söylemiştir. O, ayrıca gölün kurutulmasıyla birlikte ekonomik hayata yapacağı katkılardan da bahsetmiştir[8].

2. Abdurrahman Melek'in Siyasi Alandaki Yazıları

Şükrü Beye Mektup, 1 Teşrinevvel (Ekim) 1928

Yeni Mecmua gazetesi sahibi Şükrü Balcı'ya İstanbul'dan Dr. Abdurrahman Melek tarafından gönderilmiş olan bu mektubun tarihi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içerisinde Harf İnkılabının gerçekleşmesinden öncedir. Melek'in, harf inkılabı öncesi İstanbul'da sosyal hayatta karşılaştığı örnekleri okuyucularla paylaştığı mektup, yeni harflerin öğretilmesi faaliyetlerini kapsamaktadır[9]. Halkın büyük bir şevk ve istekle bu konudaki çabasını aktar-

6 İnsanlık tarihi kadar eski olduğu bilinen sıtma hastalığı, tarım yapılan hemen her yerde kendini göstermiştir. Yazıya konu olan bu hastalık Anadolu coğrafyasında da toplumsal yaşamı olumsuz etkilemiştir. Sağlıklı nesiller yetiştirmek amacıyla, Türkiye Cumhuriyeti devleti henüz Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bu hastalıkla mücadeleye başlamıştır. Yapılan çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için; Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)" **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, C 32 (4), 2008, s, 351-359.

7 Kinin: Kınakına ağacından elde edilen ve sıtmanın tedavisinde kullanılan beyaz alkaloit. **Türkçe Sözlük,** Haz. Şükrü Haluk Akalın… v.d., 10. bsk, Türk Dil Kurumu, Ankara 2009, s. 1184.

8 Abdurrahman Faik, "Göl Kenarında", **Yeni Mecmua**, 15 Temmuz 1928, Yıl 1, S 5, s. 1-2.

9 Latin harflerinin öğretilmesi faaliyetinin İstanbul'dan başka, taşra kentlerde hatta bugünkü Hatay ili ve çevresinde de eş zamanlı olarak başladığı görülmektedir. Ayrıntılı örnekler için; Sadık Sarısaman, "Taşrada Harf İnkılabının Uygulanışı (Afyonkarahisar Örneği)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C VIII, S 3 (Atatürk Özel Sayısı)

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır. O, Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele döneminde zaman zaman İstanbul'da ikamet etmesi münasebetiyle, dönemi karşılaştırma şansına sahip olmuştur. Bu değerlendirmeyi yaparken de her kesimden vatandaşın inkılaplara ve günlük hayata bakışını ve medeniyet mefkûresini benimseyen bir zihniyetin yerleştiğini anlatmaya çalışmıştır. Öyle ki o günlerden bu güne gelene kadar gerçekleşen değişim süresini inanılmaz bulduğunu ifade etmiştir.

İnkılaplar silsilesinin hızlı, köklü ve kapsamlı bir şekilde gerçekleşmesini Türkün ruh ve imanından doğan Anadolu hareketine atfeden Melek, bir müjde olarak Yeni Türk Harflerini haber vermiştir. Bu değerlendirmeyi yaparken de "*Bu harf inkılabıyla da, diğer inkılapların fevkinde müsbet ve pek mesut bir netice elde edileceğine asla şüphe edilmesin*"[10] sözleriyle okuyuculara güven ve azim aşılamayı ihmal etmemiştir.

Gazetede başyazı olarak yer alan bu mektubun tamamının Arap harfleriyle basılmış olması da dikkat çekicidir. Mektubun yalnızca küçük bir bölümü yazının sonunda Latin harfleriyle verilmiştir.

Yeni Mecmua gazetesinin 15 Teşrini Sani (Kasım) 1928 tarihli nüshasında, Latin harfleri kullanılarak "Türkçe" hakkında kaleme alınan "Türk Yazısı" başlıklı makalede öncelikle *"Yeni Türk harflerinin, bütün Türk muhitlerde olduğu gibi, Antakya ve havalisinde de büyük ve samimi bir alaka ile öğrenildiğini memnuniyetle görüyoruz"*[11] ifadesi yer almıştır.

Yazıda yeni harflerin öğrenilmesinin iki açıdan önemli olduğuna işaret edilmiştir. Birincisi öğrenilmesindeki kolaylık, ikincisi ise milli lisan meselesidir. Kolaylık nedeniyle halk okuma yazmaya heves etmektedir.

Yazıda milli ruh fikriyatını tatmin edebilecek tek irfan ve hars kaynağının Türk dili ve Türk harsı olduğundan şüphe edilmemesi gerektiği üzerinde du-

---

/ Aralık 2006, s. 101-106. (ss 93-136); Hüsamettin Yıldırım, "Vahdet Gazetesi'nin Harf İnkılabını Hatay Türkleri'ne Yansıtması" **Misak-ı Milli'nin 80. Yıldönümünde İskenderun ve Çevresi Paneli**, Yay.Haz. N. Birgül Gündüz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 56-76.

10 Abdurrahman Faik, "Şükrü Beye Mektup", **Yeni Mecmua**, 1 Teşrin Evvel 1928, Yıl 1, S. 10, s.1.

11 Antakya'da, eğitimde ve resmi dairelerde yeni harflere nasıl geçildiği konusunda daha ayrıntılı bilgiler için bakınız; Volkan Payaslı, "Hatay'da Harf İnkılâbı'nın Kabulü ve Yeni Alfabenin Uygulanması (1928-1938)", **Turkish Studies**, C 6/1, Kış 2011, s. 1697-1712.

Levent Şahverdi Arşivi

rulmuştur. "*Yakında eski yazıları tarihe terk edecek olan Türk dili ve Türk ilmu-irfanı yalnız yeni harflerle büyüyüp gelişecektir"* ifadesine yer vermiştir[12].

Dr. Abdurrahman Melek'e göre lisan milli varlığın timsalidir[13]. Milli mevcudiyetlerini daima muhafaza etmek isteyen İskenderun Sancağı Türklerinin yeni harflerle meşgul olması doğal ve hayati bir ihtiyaçtır[14].

Görüldüğü üzere sancağın kendi içinde bağımsız olduğu kadar, Türkiye Cumhuriyeti devletinin gerçekleştirdiği inkılaplar çerçevesinde meydana gelen gelişmelerden de haberdar olması hatta eşzamanlı olarak hareket edilmesinin önemine vurgu yapmış ve bölgede meydana gelebilecek siyasi gelişmelere hazır olmayı öngörmüştür.

Gazetenin 15 Haziran 1928 tarihli üçüncü sayısında "Muhite Hürmet" başlıklı makale İnsanın yaşadığı çevrede ideolojileriyle birlikte gelişen ve sosyal kuralları belirleyen etmenlerin coğrafi şartlarla birlikte oluştuğu tezi ile başlamıştır. Melek, ayrıca toplumun herkes tarafından kabul gören birtakım yaşam standartları tarafından kontrol edildiğini de iddia etmiştir. Bu çerçevede tek hücreli varlıklardan ilim adamlarına kadar bütün canlılar, doğa kanunlarına aykırı davranışlar sergileyemez. Bu teoriye göre tabiatın işleyişi ne kadar önemli ise de sosyal bir varlık olan insan, birlikte yaşadığı topluluğun aksine hareket etmemektedir. Bunu, geliştirdiği dimağ sayesinde yapabilmekte ve sosyal kurallar bütünü çerçevesinde ortaya koymaktadır[15].

Diğer taraftan insanoğlu beyin denilen mükemmel bir organa sahip olmasına rağmen her istediğinin gerçekleşmediğini de öğrenmiştir. Melek'e göre topluluğun tamamının düşüncelerini ve gayesini öğrenerek ve bunlara saygı duyarak sosyal hayatın kuralları meydana getirilmelidir[16].

---

12 Abdurrahman Faik, "Türk Yazısı", **Yeni Mecmua**, 15 Teşrini Sani 1928, Yıl 1, S 13, s. 3.

13 Her fırsatta bağımsızlık ve Milliyetçilik propagandası yapan Melek, bu defa da anadil kavramı üzerinden mesajını paylaşmıştır. Nitekim, Dil Milletin Malıdır. Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**. Haz. İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı, Ankara 1976, s.19.

14 Abdurrahman Faik, "Türk Yazısı", **Yeni Mecmua**, 15 Teşrini Sani 1928, Yıl 1, S 13, s. 3.

15 Abdurrahman Faik, Muhite Hürmet, **Yeni Mecmua**, 15 Haziran 1928, Yıl 1, S 3, s. 1.

16 Günümüz araştırmacıları, sosyal hayatı düzenleyen kuralların, kişi hak ve hürriyetlerine izin verecek biçimde düzenlenmesi ve meydana gelebilecek sosyal ve siyasi değişmeler için adapte olabilecek şekillerle tekrar düzenlenebilmesini öngörmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Nihan Demirkasımoğlu, "Toplum Yaşamında Kurallar: Birey-Kural İlişkisi", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 13, S 1, Mart 2015, s. 138-156.

Levent Şahverdi Arşivi

Nihayet, *"Şahsi bir amelin, hasis bir menfaatin, hususi bir gaye-i hayalin tahakkukunu temin için herkesin aynı amelle meşbu' olmasını, aynı gayeye sarılmasını istemek ve bu nokta-i nazarı müdafaa maksadıyla halkın hissiyatını rencide etmek nasıl tecviz edilebilir?"* sözleriyle yazısını tamamlayan Melek, ortak paydada buluşmayı amaçlayan fertlerin tamamının aynı ideale inanmış olmasını beklemenin mümkün olamadığını savunmuştur[17].

"Ümid ve İstiklal" başlıklı, 1 Eylül 1928 tarihli bu yazı, siyasi nitelikli olup Halkçılık ile ilgilidir. Abdurrahman Melek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde yaşamış Jean Markoviç adlı bir siyasetçi üzerinden halkçılık düşüncesini dile getirmiştir. Melek bu yazısında Dalmaçyalı Jean Markoviç'in hayat hikâyesini ve halkçılık adına verdiği siyasi mücadelesini anlatmıştır[18].

Buna göre Jean Markoviç, Dalmaçya'da yaşayan mütevazi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Viyana'da hukuk alanında doktora yapmış, Paris'e "Ulûmi Siyasiye ve İçtimaiye" tahsil etmek için gitmiştir. Paris'te 5 yıl kalmıştır. Burada bulunduğu yıllarda çağdaş demokrasiler, ekalliyetler hukukuna dair bir tez hazırlamıştır. Bütün bu faaliyetler neticesinde Markoviç'in fikri yapısının temel iki özelliği ön plana çıkmıştır. Bunlar mefkûrecilik ve vatanseverliktir.

Öte yandan 32 yaşında memleketine dönerek memuriyet hayatına başlayan Markoviç her sene üstlerinden takdir ve taltif görmesine rağmen memuriyetten hoşlanmamıştır. Fikirlerini yaymanın en önemli yolu olarak gazeteciliği görmüştür. Memuriyetten ayrılarak, "Cumhuriyet" adında bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Bu gazetede halkçılık fikrini konu alan makaleler yazmış, halkın ve kamuoyunun ihmal edilmesi, aldatılması suretiyle siyasetçilerin oynayabilecekleri oyunları okuyucularına anlatmaya çalışmıştır. Bu şekilde elde edilen başarıların devamlı olamayacağını, halkın hatasını er geç idrak ederek süratle düzeltecek kabiliyette bulunduğunu ayrıntılı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır[19].

17 Abdurrahman Faik, Muhite Hürmet, **Yeni Mecmua**, 15 Haziran 1928, Yıl 1, S 3, s. 1-2.

18 Abdurrahman Faik, "Ümid ve İstiklal", **Yeni Mecmua**, 1 Eylül 1928, Yıl 1, S 8, s.1.

19 a.g.m., s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkçılıkla ilgili[20] bu yazıları bir gün arkadaşlarından İktisat Doktoru Paul Marks'ın şiddetli tenkidine uğramıştır. Paul Marks vilayet merkezinde varlıklı ve nüfuzlu bir ailenin çocuğu idi. O, halk denilen kitlenin, anlayış seviyesinin düşük ve derinlikten uzak olduğunu iddia etmiştir. O'na göre halk servet ve nüfuz sayesinde tahakkümle şuurlu veya şuursuz bir şekilde sevk ve idare edilebilir. Paul Markus *"Bu kitleye tahayyül ettiğiniz kıymet ve ehemmiyeti atfetmek doğru değildir"* demiştir.

Paul Marks'ın bu eleştirileri Jean Markoviç'in ilmî esaslara dayanan cevaplarıyla tamamen çürütülmüş ve Markoviç'e daha çok taraftar kazandırmıştır. Markoviç, halkçılık anlayışını daha güçlü bir şekilde savunmaya devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı neticesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalanınca onun ekalliyetler hukuku üzerinde yaptığı ihtisas önem arz etmiştir. Nitekim yeni kurulan Yugoslavya'da ilk millet meclisi seçimlerinde aday olmuş ve büyük miktarda oy alarak milletvekili seçilmiştir. Dâhil oldukları siyasi toplulukta ırk ve dil itibariyle azınlık teşkil eden halkının hukukunu savunmak üzere millet meclisinde söz sahibi olmuştur.

Diğer taraftan geçmişte halkçılık konusunda gazete sütunlarında kendisi ile tartışan arkadaşı Paul Markus'da parası sayesinde milletvekili olmuştu. Markoviç, Paul Markus ile meclise gitmezden evvel bir görüşme imkânı buldu. O'na kamuoyunun son eğilimlerini öğrenmek için halkla temas etmesini tavsiye etti. Ancak, Markus halkın dikkate alınması gereken bir güç olmadığını söyleyerek buna gerek duymamıştır. O, *"Eğer o kuvvet, hakikaten mevcut olsaydı benim yazılarımdan müteessir olması icap etmez miydi? Ve bugün beni halk timsali bir mebus olarak göremezdiniz. Yahut ben o muhayyel kuvveti istediğim gibi aldatabilmişim. Yarın da aldatırım. Şimdi neden kendimi üzerek bununla meşgul olayım?!"*[21] demiştir.

---

20 Bu sırada Türkiye'de halkçılık uygulamaları arasında en önemlilerinden sayılan Aşar Vergisi 1925 yılında kaldırılmıştır. **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Mete Tuncay vd. Cem Yayınevi, Ankara 1989, s. 284-285. Fransız ihtilali sonrası ve feodal yönetim anlayışının yıkılmasıyla ortaya çıkan milliyetçilik akımını besleyen en önemli fikirlerden biri de halkçılık olmuştur.

21 Abdurrahman Faik, "Ümid ve İstiklal", s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Buna karşılık Jean Markoviç halkçıların o meşhur düsturunu söyleyerek cevap vermiştir: *"Bütün halkı bir müddet veyahut bir kısım halkı her zaman aldatabilirsiniz. Fakat bütün halkı her zaman aldatamazsınız"*[22].

Jean Markoviç mecliste seçim bölgesinin sorunlarını ve taleplerini dile getirmiş, bu hususta her tartışmaya katılmış, halkçılık anlayışı merkezinde çözümler üretmiştir. Bu sebeple fikrine katılan ya da karşı çıkan bütün gazeteler kendisinden bahsetmeye başlamıştır. Bütün bunlar yaşanırken Paul Markus bu sorunlara kayıtsız kalarak meclis görüşmelerinde fikir dahi beyan etmemiştir.

Bu şartlarla geçen birinci dönem sona ermiş, millet meclisinin ikinci dönem seçimlerine geçilmiştir. Bu seçimlerde de hem Markoviç, hem de Markus yeniden aday olmuşlardır. Paul Markus ilk seçimlerde olduğu gibi para ile oy satın almaya çalışmasına rağmen bu defa milletvekili seçilememiştir. Bu duruma karşılık Jean Markoviç seçim kampanyasında çok çalışmamasına rağmen halkın coşkun tezahüratı arasında oyların tamamına yakınını alarak ikinci defa milletvekili seçilmiştir.

Bu defa meclisin yapısı Jean Markoviç için daha müsait hale gelmiştir. Bir gün seçim bölgesinin bağımsızlık lehindeki haklı ve yasal olan taleplerini ateşli bir konuşma ile meclis genel kurulunda açıklama fırsatı yakalamıştır. Meclisin çoğunluğu da bu görüşe taraftar görünmüş ve olumlu karşılanmıştır. O bu durum üzerine büyük bir ümit ve neşe ile meclisten çıkarken kapıcı kendisine bir telgraf vermiş. Hanımının ikiz oğlan doğurduğunu öğrenmiş ve çocuklarına Ümit ve İstiklâl isimlerini vermiştir[23].

"Medeniyet Nasıl Başlar" adını taşıyan yazı 1 Ocak 1929[24] günü yayınlanmıştır. Yazıda tarihin kaydettiği medeniyetlerin en olgunu ve en başarılısı-

---

22 Bu sözü ilk söyleyen Phineas Barnum'dur. Bilahare Amerika Birleşik Devletleri'nin 16. başkanı olan Abraham Lincoln tarafından halk kelimesi ilave edilerek tekrar edilmiştir. En çok bilineni de Lincoln tarafından söylendiği yönündedir. Phineas Barnum'un söylediği sözün aslı şu şekildedir "Bazılarını hep aldatabilirsiniz. Bazen de herkesi… Ne var ki, herkesi her zaman aldatamazdınız". **Hayata Yön Veren Öyküler**, Derleyen Akın Alıcı, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2004, s.100.

23 Abdurrahman Faik, "**Ümid ve İstiklal**", **Yeni Mecmua**, 1 Eylül 1928, Yıl 1, S 8, s.1-3.

24 İkinci Kanun (Ocak) ayı ile birlikte yeni yılın başlaması dolayısıyla 1929 senesi olması gerekmektedir. Gazetede bu tarih sehven 1928 olarak verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

nın batı medeniyeti olduğu, bunun en önemli gerekçesinin üstün vasıflarının ilmi esaslara dayanması ve evrensel olması üzerinde durulmuştur.

Abdurrahman Melek'e göre, eski medeniyetler kendi siyasi sınırları içerisinde devam etmiş, bir memleketten diğerine ancak istila kuvvetleriyle beraber geçebilmiş, orada da bu kuvvetlerin siyasi gücüne itaat ederek yaşamıştır. Hâlbuki bugünkü garp medeniyeti, aynı zamanda bir fikir hareketi olarak dünyanın her tarafına yayılmaktadır. İstila kuvvetlerinin geçmediği yerlere dahi nüfuz ediyor ve geçtiği memleketlerden çıkmıyor.

Batı medeniyetinin sınırı olan Yakındoğu, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun batı sınır çizgisindeyken, son Türk inkılabıyla Anadolu'nun bugünkü doğu sınırlarına dayanmıştır. Uzakdoğu'da ise Japonya, yarım asır süren sancılı bir yenileşme hareketi sonucunda batı medeniyetinin sınırlarına dâhil olmuştur. Şimdi bu kuvvet Afganistan gibi Orta Asya memleketlerinde ve İran'da faaliyete başlamıştır. Görüldüğü üzere batı medeniyeti Asya kıtasında yer edinmeye başlamış ve buralara kadar yayılmıştır.

Yaşayan gerçek medeniyetin sınırı artık çok yakınımızdan başlıyor. Çünkü hem ırkımız hem dinimiz koca bir kütle olarak yanımızda iken, donanım ve kişilikleriyle medeniyet timsali olan Fransızlar da aramızda bulunmaktadır. Dolayısıyla içimizde parlayan medeniyetin cazip ve büyülü güzelliklerine, kudretine insanlarımız nasıl ilgisiz kalabilir ve kendini kaptırmadan yaşayabilir? Ruh, güzelliğin veya mükemmelliğin aşığı değil midir?

Bugün için İskenderun Sancağı dâhilinde şapka giymek, Latin harfleriyle Türkçe yazmak şeklinde gelişen medeniyet adımları siyasi ve milli bir hareket olarak düşünülmemelidir. Bütün bu gelişmeler uluslararası medeniyetin başlangıcı gereğidir. O medeniyet ki hayatın her türlü ihtiyacına karşı mükemmel ve müşterek birtakım şekiller ve kurallar koymuştur. Şapka ve Latin harfleri gibi kaideler de buna dâhildir.

Bilinen odur ki medeniyet, bir memlekete gelirken çeşitli alanlardan girer, kıymetli bir hatibin dediği gibi "gümrüklerde tasfiyeye uğrayarak gelmez". Şartlar böyle iken "medeni olalım fakat şunu bunu kabul etmeyelim" demek doğru olamaz. Medeniyeti, bütün esasları, kuralları ve şekliyle kabul etmelidir. Aksini iddia etmek birtakım yanlış zihniyetleri korumaya yönelik faydasız bir çabadır, yükselmek fikriyle uyuşmaz.

Levent Şahverdi Arşivi

Herhangi bir memlekette medenileşme ülküsüyle yapılan bireysel ya da toplumsal hareketlerden bütün medeni ve erdemli insanlar memnuniyet hissederler. Bilhassa Fransızlar gibi medeniyet yolunda birçok milletlere önderlik etmiş milletlerin mutlu olması beklenir[25].

Görüldüğü üzere Melek bu yazısında Fransızları övücü bir yaklaşım göstermiştir. Bunun en önemli nedeni İskenderun sancağının Fransız mandası altında bulunuyor olmasıdır. Bu dönemde Fransızları rahatsız edici tutum ve davranışlardan uzak durmak gerekiyordu[26].

3. Abdurrahman Melek'in Sosyal Alandaki Yazıları

Dr. Abdurrahman Melek'in "Hasta Kadın" başlıklı yazısı 1 Haziran 1928 tarihinde yayınlanmıştır. Yazının ilk bölümünde hasta bir kadın ve doktoru arasında muayene sırasında geçen konuşmalar aktarılmıştır. Makalenin kalan bölümlerinde ise İskenderun bölgesindeki fakirlikten bahsedilmiş, gelişmişlik açısından Avrupa ile bölge kıyaslanmıştır.

Belirtildiğine göre; genç kadın, muayene olduktan birkaç gün sonra şikâyetlerinin devam etmesi üzerine muayenehaneye tekrar gelerek tavsiye edilen perhiz programına uyamadığını söylemiştir. Tedavinin başarısız olduğunu öğrenen doktor hastasına kızmıştır. Bu tepki üzerine hasta kadın, parası olmadığı halde evdeki yorganı satıp muayene ücretini ödediğini, perhiz için çaresiz olduğunu ve komşuların yardımıyla doyduğunu anlatmıştır. Hatta iki çocuğuyla beraber yaşadığını ve kimsenin kendisine iş vermediğini söylemiştir. Doktor, her gün fakirliğin ve zaruretin birçok örneğini gördüğü muhite alışkın olmasına rağmen kadının anlattıklarından etkilenmiştir.

O, memleketin sosyal ve ekonomik hayatında buna benzer örneklerin toplumsal yara oluşturduğunu görmüş, çözüm noktasında ise kimsesizler ve özellikle kadınlar için ücretsiz tedavi olabilecekleri bir hastane yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Buna ilaveten muhtelif hayır kurumlarının medeni

25 Abdurrahman Faik, "Medeniyet Nasıl Başlar", **Yeni Mecmua**, 1 İkinci Kanun (Ocak) 1929, Yıl 1, S 16, s.1.

26 Duman, gazetenin manda yönetimi tarafından kapatılma korkusu ile Fransızları övücü bir yayın politikası yürüttüğünü ifade etmiştir. Gazetenin yayın politikası hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Olcay Özkaya Duman, **Sancak'tan Devlet'e Hatay Basını (1921-1939)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013, s. 46-57.

Levent Şahverdi Arşivi

memleketler seviyesinde çoğalmasını ve mahrumiyet içinde kıvranan insanların zaaflarından faydalanmak isteyenlere karşı önlem alabilecek teşkilatlar kurulmasını önermiştir[27].

O dönemin şartlarında bu gibi temenniler hayalden öteye geçmemektedir. Bu durum insanları ümitsizliğe sevk etse de kurulacak sosyal müesseseler ile medeni şartları elde etmek mümkün olabilir[28]. Bunu gerçekleştirebilmek için ise memleket kaygısı ile mefkûre sahibi ve medeni yaşam gayesi olan azimli insanlara ihtiyaç vardır.

Abdurrahman Melek, "*Biz mecmua sütunlarında hiç olmazsa tarih huzurunda vicdani mesuliyetlerden kurtulmak için her gün bir derde, bir ihtiyaca işaret edeceğiz. Sözlerimizin ameli kıymeti haiz olmasını tercihen ve herkesten önce biz arayacağız.*" diyerek bu tip yazıların devamının geleceğine işaret etmiştir.

O'na göre zaman zaman gündeme gelen Avrupa'nın ekonomi ve sanayi alanında "ye*di yüz sene ileride oldukları"* görüşü eksik değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. Sadece ekonomik değil sosyal ve kültürel şartlar da değerlendirilerek yapılacak kıyaslamalar gerçeği yansıtacaktır[29].

Abdurrahman Melek 1 Ağustos 1928 tarihinde baş makale olarak yayınlanan "Altıncı İzdivaç" isimli yazısında toplum hayatının kanayan bir yarasına işaret etmek istemiştir.

Yazar, Bayraktar namıyla meşhur olmuş ve muhitinde herkes tarafından tanınan ve saygı duyulan bir kişiden bahsetmektedir. Adı geçen kişinin en belirgin özelliği çok konuşmak, yeni nesli beğenmemek ve eleştirmektir. Bu kişi 75 yaşına gelene kadar 5 defa evlenmiş ve ayrılmıştır[30]. Her seferinde de

---

27 Abdurrahman Faik, "Hasta Kadın", **Yeni Mecmua**, 1 Haziran 1928, Yıl 1, S 2, s. 1.

28 Özellikle II. Meşrutiyet sonrası şahıslar ve vakıflar etrafında oluşmuş sosyal yardım anlayışına son verilerek kurumsallaşmaya gidildiği, Hilal-i Ahmer, Eytam Sandıkları, Himaye-i Etfal, Rehber-i Teâvün Cemiyet-i Hayriyesi, Osmanlı ve Türk Hanımları Esirgeme Derneği ve Osmanlı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi gibi yardım kuruluşlarının çoğalması yazarın görüşünü desteklemektedir. Sadık Sarısaman, "Eyüp Sultan Fukaraperver Cemiyeti Hayriyesi", **Tarihi, Kültür ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu**, Eyüp Belediyesi, İstanbul 2005, s. 72.

29 Abdurrahman Faik, "Hasta Kadın", s. 1-3.

30 Günümüz şartlarında da çocuk sahibi olamamak boşanma gerekçeleri arasında yer almaktadır. Özgül Aktaş, **Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlük-**

Levent Şahverdi Arşivi

çocuğunun olmaması boşanmaların tek gerekçesidir. Nihayet 6. izdivaca karar vermiştir.

Bu sırada, kendisi için çok kıymetli olan yeğeni, tatil izni için İstanbul'dan dönmüş ve amcasının yeniden evlenme kararını öğrenmiştir. Yeğeninin ilk tepkisi şimdiye kadar çocuğunuz olmadı diye beş kere evlendiniz, hâlbuki kadın ve erkeğin çocuk yapabilme kabiliyeti ilmi olarak kesinlikle tespit edilebiliyor şeklinde olmuştur. Amcasına *"Acaba aldığınız ve boşadığınız bu kadınların hepsi de bu kabiliyetten mahrum mu idiler? Yoksa asıl mahrum olan siz misiniz? Niçin bir doktora müracaatla bunu halletmek istemiyorsunuz?*" diyerek doktora gitmeye ikna etmiştir.

Tıp bilimindeki gelişmeler karşısında hayret eden ihtiyar, nihayet mikroskobik tetkik sonucunda çocuk sahibi olabilme kabiliyetinden mahrum olduğunu öğrenmiştir.

Melek, "*Elli seneden beri çocuk yapmak sevdasıyla dul, müseyyebe (*tembel*), bakire olarak aldığı beş kadının hayatını zehirlemiş olmaktan mütevellit derin bir azap vicdanı talihsiz ihtiyarı pek çok düşündürdü. Ve bedbaht adam şimdiye kadar yanlış itikatlar, yanlış hükümlerle bu kadınların günahlarını aldığından cenab-ı haktan af ve mağfiret diledi*."[31] sözleriyle cehalet karşısında ilim ve fennin galibiyetine vurgu yapmış ve genç nesillerin üzerine düşen vazifelere işaret etmiştir.

"Terakki Yolları"[32] başlıklı yazıda Melek, toplum hayatını ferdi hayatın sonucu olarak değerlendirmiştir. O, ilerleme ve medeniyete giden yolun, toplumun tamamı tarafından kavranması gerektiği üzerinde durmuştur.

Abdurrahman Melek bu yazıda öncelikle Ferdiyetçilerin[33] görüşüne yer vermiştir. Buna göre ferdiyetçiler toplumu birtakım organlara ve fertleri de o organları meydana getiren hücrelere benzetmişlerdir. Onlara göre toplumsal

---

ler, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2011, s.81; **Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014**, Editör Mustafa Turğut, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 56.

31 Abdurrahman Faik, "Altıncı İzdivaç", **Yeni Mecmua***,* 1 Ağustos 1928, Yıl 1, S 6, s.1-2.

32 Bu kelimenin aslı Terakki olmalıdır. Sehven Terekki olarak yazılmıştır.

33 Ferdiyetçilik (İng. individualism), Rönesansın sonuçları arasında ortaya çıkmıştır. Kişi hak ve hürriyetlerini düzenin temeli sayan bir doktrindir. https://www.iktisatsozlugu.com/ Erişim: 18.11.2017 saat 14.30.

Levent Şahverdi Arşivi

grupların sağlığı enerjik ve güçlü bireyler ile mümkün olabilir. Bundan dolayı sosyal hayatın gelişmesi öncelikle ferdi hayatların olgunlaşması ile mümkündür. Diğer bir ifade ile ferçtiler ilerleme ve tekâmülü fertlerin ayrı ayrı yükselmesinde ararlar.

Melek, yakın zamandaki gelişmelerin ise bu teorinin aksini gösterdiğini iddia etmiştir. Bir ülkenin ya da topluluğun ilerleme ve yükselmesi için fertlerin aynı seviyeye ulaşmasını beklemek yanlıştır. Zira bunun için çok zaman gereklidir. Bilakis süreci hızlandırmalıdır. Birkaç fikir adamının sevk ve idaresi ile topluluklar kısa zamanda en gelişmiş medeniyetleri kabul edebilmektedirler. Bilahare o topluluğun fertleri söz konusu medeniyetin gereklerini tecrübe ile benimsemekte ve toplum topyekûn olarak ilerlemektedir. O, tecrübe ile fertlerin geliştirilmesine *"hadisecilik ruhu"*[34] adını vermiştir. Toplumun yaşayarak öğrenmesi, tecrübe etmesi esasını açıklamaya çalışmıştır.

Melek, inkılapçı bir görüşü benimsemiş, telkin ve yayınlarla toplumu ilerletmenin mümkün olamayacağını, zorlayıcı bir kuvvete ihtiyaç duyulacağını iddia etmiştir. O, mecmua sütunlarında şimdiye kadar toplumsal problemlerin birçok defalar dile getirildiğini, ilerleme yenileşme adına sözler söylendiğini, artık halkın çözüm beklediğini ifade etmiştir.

Melek, yazısına ***"****Gönül ister ki bu gibi inkişafa ve terakkiye ait işleri fertçilik nazariyesine havale etmeyerek hami, hâkim ve mücbir bir kuvvet sevk ve idare etsin"* temennisi ile son vermiştir[35].

Dr. Abdurrahman Melek, 15 Şubat 1929 tarihli "Medeni Teşkilat Ve Kulüpler" adlı başyazıda medeniyet seviyesinin sadece muazzam binalar, geniş ve muntazam caddeler ile güzel parklarla ölçülemeyeceğine değinmiştir. O'na göre eğitim kurumları, hastaneler, ulaşım araçları, iktisadi ve sosyal kurumlar da medenileşmenin işaretlerdir. Kulüpler, yani sivil toplum kuruluşları da medenileşmenin ölçüsü olarak değerlendirilmelidir.

---

34 Olaycılık (İng. Phenomenism, Osm. hadisiye, hadisecilik) Olaylardan başka hiç bir gerçek tanımayan, bilgi kaynağının yalnızca olaylar olabileceğini ileri süren öğreti. http://www.sozce.com/nedir/240899-olaycilik Erişim: 18.11.2017 saat 14.00.

35 Abdurrahman Faik, "Terekki Yolları", **Yeni Mecmua**, 1 Birinci Kanun 1928, Yıl 1, S 14, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Melek yazısında kulüplerin neden ayrıca ele alınması gerektiğini açıklamaya çalışmıştır. O, kulüplerde fikir birliği içerisinde hareket edildiğine dikkati çekmiştir. Bu kuruluşların yasalar çerçevesinde ve devlet kontrolünde faaliyetlerini gerçekleştirdiklerini hatırlatmıştır. Oysa terakki ve medeniyet için idarenin kontrolünde topyekûn yenileşme hareketine girişilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Buradan yola çıkarak kulüplerin üyelerini topyekûn harekete geçirerek gerçekleştirilecek inkılaplarda etkin rol oynayacağına işaret etmiştir[36].

Yazıda, Antakya'da kurulan Gençspor[37] adlı bir futbol kulübüne övgü ifadeleri yer almıştır. Söz konusu kulüp faaliyetleri ve buna benzer amaçlar doğrultusunda halkın teşkilatlanabileceğinin sinyallerini vermeye çalışmıştır.

Aslında Abdurrahman Melek, devlet eliyle gerçekleştirilecek inkılapların sivil toplum kuruluşları tarafından da benimsenmesi ve desteklenmesinin önemine işaret etmiştir. O, bu yolla inkılapların halk tabakaları tarafından kabulü ve uygulanmasının önünün açılacağı düşüncesindedir.

Melek spor kulübü gibi sağlam vücut ve sağlam beyin yetiştirmeyi hedef edinen kuruluşlara maddi ve manevi olarak herkes tarafından destek olunması gerektiğini ifade etmiştir[38].

Latin harfleriyle kaleme aldığı 15 Nisan 1929 tarihli "Neşeli Olmalı" başlıklı yazıda, neşeli olmanın insan hayatı üzerine olumlu etkilerinden bahsedilmiştir. Buna göre neşeli insan ümit doludur. Neşe kişiyi azim ile ayakta tutan büyük bir manevi güçtür. Neşeli insanlar hayatın inişli çıkışlı şartlarında daha az üzülürler.

Melek'in sıkça dile getirdiği muhit ve terbiye kavramları bu metinde "*Neşe, kısmen yaratılışın, fakat daha çok muhit ve terbiyenin mahsulüdür*"

36 Demokrasi idarelerinde sivil toplum kuruluşlarının önemli bir yeri vardır. Hatta bütün dünyada toplum kuruluşları, finans kuruluşları, çok uluslu şirketler ve medya ile beraber en önemli güç kaynaklarından biri haline gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için; Mustafa Talas, "Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi", **Türklük Bilimi Araştırmaları TÜBAR**-XXIX-/2011-Bahar, s.388.

37 Ağustos 1926'da Antakya'da, Şükrü Fehmi'nin (Balcı) öncülüğünde Gençspor adıyla ilk Türk spor kulübü açılmıştır. Kulüp hakkında ayrıntılı bilgi için; Mehmet Tekin, "Gençspor Kulübü", **Güneyde Kültür**, S 16, Haziran 1990, s.15-21.

38 Abdurrahman Faik, "Medeni Teşkilat ve Kulüpler", **Yeni Mecmua**, 15 Şubat 1929, Yıl 1, S. 19, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

cümlesiyle anlam bulmuştur. O, çevresel etkilerin maddi ve manevi şartlarına göre neşeli olunabileceğini de iddia etmiştir. O'na göre Batı ve Doğuyu ayıran belirgin özelliklerinden birisi de Garplıların daha neşeli olmasıdır[39]. Melek genç nesillere ulaştırmak istediği mesajın anlaşılması için şark gelenekçiliğinden sıyrılarak batıcılığın benimsenmesini hatta tamamen özümsenmesinin gerektiğini önemle vurgulamıştır[40].

Yeni Mecmua'nın birinci yılını tamamlaması nedeniyle "Birinci Yıl" başlıklı bir yazı kaleme alan Abdurrahman Melek, burada gazetenin genel yayın politikası ve hedeflerinden bahsetmiştir. Bugün birinci yılını tamamlayan gazetenin ikinci senesine ait programının da hazırlandığına işaret etmiştir. Gazetenin amacının geçen yıl olduğu gibi muhitin ilmi, sosyal, iktisadi ihtiyaçlarını düşünmek, gençliğin derin bir aşk ve imanla sarılmış olduğu yenileşme fikrini güçlendirmek ve geliştirmek olduğunu belirtmiştir.

O'na göre gazete gücünü bu fikri yaymak üzere bir seneden beri kendisine gösterilen alakadan, aydınların samimi ve kıymetli takdirlerinden ve gençlerin hararetli duygularından almaktadır. Bu manevi hazineler sayesinde günden güne daha olgunlaşmakta ve amaçlarını gerçekleştirme yolunda emin adımlarla ilerlemektedir.

Gazete yepyeni ve mükemmel bir eser iddiasında bulunmamakla birlikte batının bilinen temel prensiplerini naklederek yayınlayacağını ilk nüshasında ilan etmiş idi. Bugün de aynı sözleri tekrar etmektedir. Bu yıl gerçekleşecek yenilik ise batı dillerinden çevrilmiş yazılar olacaktır.

Melek'e göre gazetenin okuyucularının ilmi, zevk ve ihtiyaçlarını tatmin edebilecek derecede mükemmel olduğunu kimse iddia edemez. Millete hiçbir

---

39 Görüldüğü üzere Abdurrahman Melek mutluluğu Batılılaşmak ile eş değer tutmuştur. Bu gün de doğulu mu yoksa batılı mı daha mutludur? Sorusunu yönelten araştırmalar mevcuttur. Örneğin Sebahattin Küçük sınırsız özgürlük ve hak iddiası ile yola çıkan bütün özgürlükleri fertte toplamaya çalışan batılı anlayışı mutsuzluk kaynağı olarak takdim etmiştir. O'na göre batılının benimsediği özgürlük, olumsuzluk ifade ettiği için insanı kendi kendisine tutsak ederek mutsuzlaştırmıştır. Oysa Doğu düşünce sistemlerinde ve İslam dininde ise, sonsuz özgürlük iradesi Allah'a aittir. Birey O'na teslimiyetle gerçek özgürlüğü yaşar. Bu özgürlüğü yaşayan ve yaşatan kimseler, çevrelerine iyilik ve mutluluk saçarlar. Sabahattin Küçük, "Batı ve Doğu Düşünce Sistemlerinde İnsan Anlayışı ve Sömürgeci Zihniyet", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C V, S 2, s.183.

40 Abdurrahman Faik, "Neşeli Olmalı", **Yeni Mecmua**, 15 Nisan 1929, Yıl 1, S 23, s. 6.

Levent Şahverdi Arşivi

faydası olmadığını da hiç kimse söyleyemez. Çünkü henüz birinci yaşında elde ettiği başarıları meydandadır.

Gazete, Ahmet Sırrı, Ziya Tevfik, Emin Asım gibi henüz pek genç şairleri, Aysel ve Şükrü Fehmi gibi kuvvetli hikâyeci ve edipleri tanıtmış, bunlarla *"memleketçilere"* ümit ve gurur kaynağı olmuştur[41].

Bugün "Mekteb-i Sultani[42]" sıralarında parlak bir istikbale doğru ilerleyen bazı genç şairlere kendilerini tanıtma fırsatı veren ve gelecekte meşhur olacaklarını haberdar eden yine mecmuadır. Bir sene zarfında beş usta kalemi edebiyat dünyasına tanıtan mecmua, ileride kim bilir daha kaç zekâ, irfan ve sanat adamları tanıtacaktır. Bunlar ise bir milletin yaşamak hakkı, bir memleketin yükselmek kabiliyetini ispat eden canlı örneklerdir.

Melek, yazısında böyle kıymetli yayın organları ve bunları takdir eden aydınların mevcudiyetinin önemine dikkati çekmiştir. O, Yeni Mecmua bir gün kapansa bile onu yaratan maksat ve fikrin yaşamaya devam edeceğini iddia etmiştir[43].

Abdurrahman Melek uzun bir aradan sonra gazetenin 7. yıldönümü münasebetiyle "Yenigüncülere"[44] adlı başmakale kaleme almıştır. O, bu yazısında basının gücü ve bölgeye yaptığı etkilerin sonuçlarından bahsetmektedir. Gazetenin gücünü geleceğe emin adımlarla hep birlikte yürümeyi ülkü edinmiş okuyucularından aldığına dikkat çekmiştir. Dil birliği ve Anavatana özlemi her fırsatta dile getirmiştir.

---

41 Abdurrahman Faik, "Birinci Yıl", **Yeni Mecmua**, 1 Mayıs 1929, Yıl 1, S 24, s. 1.

42 Bu okul bugünkü Antakya Anadolu Lisesi'dir. 1883 yılında Rüştiye olarak açılmış, 1913-1914 eğitim öğretim yılında İdadiye dönüştürülmüştür. 1921 yılında ise Antakya Sultanisi adıyla eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. Rengin Galioğlu, **Hatay Kültür Tarihinde 1921-1939 Dönemi ve Bu Dönemin En Önemli Eğitim Kurumu Antakya Lisesi**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2004, s.31.

43 Abdurrahman Faik, "Birinci Yıl", s. 1-3.

44 Yeni Mecmua, 1930 yılında Yenigün gazetesine dönüşmüştür. Yeni Mecmua *kültür ve edebiyat* ağırlıklı yayın yapmaktaydı. Bu suretle Türk kültürüne hizmet ediyordu. Fakat, dergi muhtelif Arap gazetelerinin Türklere yönelttikleri siyasi hücumlara mevzuat gereği cevap veremiyordu. Bu yüzden mecmuanın gazeteye çevrilmesine karar verildi. Gazetenin yazarları ve binası aynı kalmak kaydıyla siyasi yazılar yayınlanmaya başlandı. Olcay Özkaya Duman. **a.g.t.**, s. 56.

Levent Şahverdi Arşivi

Melek *"Altı yıl evvel; Sizinle elbirliğiyle Yeni Mecmua'da çalıştığımız günleri unutmadım. Yüreğimizdeki tasayı gönlümüzdeki bitmez tükenmez sevgiyi bilmeyenlere öğretmek istiyorduk. Emeklerimizin boşa çıkmadığını görmekle sevinmekteyim"* diyerek geçmişe gönderme yapmıştır. O'na göre *Yeni Mecmua*, "Yenigün" olduktan sonra daha da ileri gitmiş, birçok yararlıklar göstermiştir.

Ana dille yayın yapan bir gazetenin mevcudiyeti son derece önemlidir[45]. Dağ, dere, tepe, bayır, bucak öz dili ifade ederken aydınların daha ilerisini düşünmeleri gerekir. Dil, birliğe ve birlikte varlığa katkı sağlar. Yurt kaygısı çekenler bundan vazgeçemezler.

Melek: *"Onun için umarım ki aramızda okuyucuların çoğalması, yakınlarda uzaklarda olup biten işleri günü gününe öğrenmek istek ve alışkanlığının artması, altı yılı arkada bırakan Yenigün, altmış yıllık bir geleceğe erdirir"* temennisinde bulunmuştur.

Yeni yetişen gençlere ise kanı erdem kaynayan yüce bir milletin evlatları olduklarını unutmamaları, ülkü sahibi olmaları öğüdünde de bulunmuştur[46].

45 1920'li yılların başından1939 yılı sonuna kadar farklı yıllarda, Hatay ve çevresinde 25 kadar gazete ve mecmua yayın hayatında faaliyet göstermiştir. Bunlardan 14'ü Milli şuura destek veren politikalar gütmüştür. Ayrıntılı listeler için; Olcay Özkaya Duman, **a.g.t.**, s. 328-329; Tekin, Mehmet, **Hatay Basın Tarihi**, Kültür Basımevi, Antakya 1985.

46 Abdurrahman Faik, "Yenigüncülere", **Yenigün**, 8 Birinci Teşrin 1934, Yıl 7, S 980, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Abdurrahman Melek gazetede yazı yazmaya başladığı yıllarda Tıbbiye mezunu, Antakya'da muayenehanesi olan bir aydın idi. Arkadaşı Şükrü Balcı ile birlikte *Yeni Mecmua* gazetesinin kurucuları arasında yer almıştır. Melek bu mecmuada 15 yazı kaleme almıştır. Bu yazıların 14 tanesi 1928-1929 yıllarına aittir.

1929 yılına kadar düzenli olarak gazetede yazılar yayınlayan Melek 1932 yılında Sancak Meclis üyeliğine seçilmiştir. Muhtemelen buradaki iş yoğunluğu nedeni ile yazı yazmayı bırakmıştır. Siyasi gerekçelerle 1 yıl sonra bu görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu tarihten itibaren ailevi gerekçelerle sık sık İstanbul'a seyahat eden Melek, 1934 yılında çocuklarının eğitimi için İstanbul'a taşınmıştır. Bu süreçte, gerek siyasi gerekçeyle gerekse memleketine olan uzaklığından dolayı gazeteye yazı vermemesini etkilemiş olmalıdır. Ancak 1934 yılında tek yazısı yayınlanmıştır. Bu yazı 8 Ekim 1934 tarihinde yayınlanan "Yenigüncülere" başlığını taşımaktadır.

İlk sayısından itibaren gazetenin hemen hemen bütün sayılarında köşe yazısı kaleme almıştır. Bu yazıların büyük çoğunluğu baş makale niteliğindedir.

Abdurrahman Melek yazılarında "A.F." rumuzunu kullanmıştır. O'nun yazılarının 3'ü sağlık alanı ile ilgilidir. Bunun yanı sıra toplumsal ve siyasi içerikli yazılar da kaleme almıştır. Bu yazıların 7 tanesi sosyal, 3 tanesi de siyasi konularla ilgilidir.

Melek, yazılarında "önce insan" temasını işlemiştir. Bireyden topluma gelişen bir yapıyı ele almıştır. Bununla birlikte toplumu oluşturan sağlıklı bireylerin aileden başlayarak toplumu yükseltebileceği görüşünü savunmuştur. Bu manada Halkçılık düşüncesini önemsemiştir. Eğitim konusunda önceliği bireye vermiştir. O'na göre bireyin başarısı bilim, akıl ve organize olabilme yeteneğinin sonucunda gerçekleşir.

O'na göre toplum sağlığının korunması sadece bireysel çabalarla değil sivil toplum kuruluşları ve devlet eliyle yapılacak girişimlerle mümkün olabilir. Melek, sağlık sektöründe kullanılan ilkel metotlara savaş açmış olup bu tip uygulamaların nesillerin geleceği ile oynamak manası taşıdığını söylemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yenimecmua, Antakya ve çevresi için sahip olduğu misyonu gereği, halkın sosyal ve siyasi eğilimi hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Dolayısı ile gazetenin bu milli yayın politikası ile bölgede yeterince taraftar bulduğu ve ileride başlayacak olan Hatay mücadelesi için önemli bir güç oluşturduğu düşünülebilir. Buna rağmen Melek'in doğrudan Sancak Meselesi ile ilgili yazı yazmamış olması ilginçtir.

Siyasi konularda yazılan köşe yazılarında doğrudan Sancak Meselesinden bahsedilmemiş olsa da gelecekte yaşanabilecek siyasi gelişmeler ve sosyal inkılapların doğuracağı sonuçlara hazırlıklı olunması gerektiğini sık sık vurgulamıştır. Olası siyasi gelişmeler için bireyin ırki yetilerinin ve karakterinin önem arz ettiğine dikkati çekmiştir. Onun fikir ve sosyal hayat benzerliği olan insanların birliktelikleri sayesinde organize olabilecekleri ve bu şekilde harekete geçebilecekleri mesajları dikkat çekmiştir. Melek umumiyetle yazılarında inkılapların ateşli bir savunucusu olmuştur. Ancak Fransa'yı rahatsız edici ifadelerden de kaçınmıştır. Bu yüzden zaman zaman daha ihtiyatlı ve itinalı bir üslup kullanmıştır. Melek'in yazılarında Fransa ile iyi geçinme çabası içerisinde olduğu da gözlenmiştir. Onun batı zihniyeti ile hareket eden toplumların başarılı oldukları değerlendirmesi ise batıcı olduğunun somut bir delilidir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Abdurrahman Faik, "Veraset ve Muhit", **Yeni Mecmua**, 15 Mayıs 1928, Yıl 1, S 1, s. 1-4.

Abdurrahman Faik, "Hasta Kadın", **Yeni Mecmua**, 1 Haziran 1928, Yıl 1, S 2, s. 1-3.

Abdurrahman Faik, Muhite Hürmet, **Yeni Mecmua**, 15 Haziran 1928, Yıl 1, S 3, s. 1-2.

Abdurrahman Faik, "Genç Mektepli", **Yeni Mecmua**, 1 Temmuz 1928, Yıl 1, S 4, s. 1-3.

Abdurrahman Faik, "Göl Kenarında", **Yeni Mecmua**, 15 Temmuz 1928, Yıl 1, S 5, s. 1-2.

Abdurrahman Faik, "Altıncı İzdivaç", **Yeni Mecmua**, 1 Ağustos 1928, Yıl 1, S 6, s.1-2.

Abdurrahman Faik, "Ümid ve İstiklal", **Yeni Mecmua**, 1 Eylül 1928, Yıl 1, S 8, s.1-3.

Abdurrahman Faik, "Şükrü Beye Mektup", **Yeni Mecmua**, 1 Teşrin Evvel (Ekim) 1928, Yıl 1, S 10, s.1-2.

Abdurrahman Faik, "Türk Yazısı", **Yeni Mecmua**, 15 Teşrini Sani 1928, Yıl 1, S 13, s. 3.

Abdurrahman Faik, "Terekki Yolları", **Yeni Mecmua**, 1 Birinci Kanun 1928, Yıl 1, S 14, s.1.

Abdurrahman Faik, "Medeniyet Nasıl Başlar", **Yeni Mecmua**, 1 İkinci Kanun (Ocak) 1929, Yıl 1, S 16, s.1.

Abdurrahman Faik, "Medeni Teşkilat ve Kulüpler", **Yeni Mecmua**, 15 Şubat 1929, Yıl 1, S 19, s. 1.

Abdurrahman Faik, "Neşeli Olmalı", **Yeni Mecmua**, 15 Nisan 1929, Yıl 1, S 23, s. 6.

Abdurrahman Faik, "Birinci Yıl", **Yeni Mecmua**, 1 Mayıs 1929, Yıl 1, S 24, s. 1-3.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdurrahman Faik, "Yenigüncülere", **Yenigün**, 8 Birinci Teşrin (Ekim) 1934, Yıl 7, S 980, s.1.

Akkoyun, Turan, **Cumhuriyet'in Başlarında Nüfus Siyaseti ve Bekârlık Vergisi Teşebbüsleri**, Kümbet Yayınları, Afyonkarahisar, 2013.

Aktaş, Özgül, **Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2011.

Cufalı, Mustafa, **Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946-1950),** TBMM, Ankara, C 3, 2012.

Demirkasımoğlu, Nihan, "Toplum Yaşamında Kurallar: Birey-Kural İlişkisi", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 13, S 1, Mart 2015, s. 138-156.

Duman, Olcay Özkaya, **Sancak'tan Devlet'e Hatay Basını (1921-1939)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013.

Galioğlu, Rengin, "Hatay Devleti Başvekili Dr. Abdurrahman Melek", **Güneyde Kültür**, C 12, S 7, Temmuz 2003, s. 8-24.

Galioğlu, Rengin, **Hatay Kültür Tarihinde 1921-1939 Dönemi ve Bu Dönemin En Önemli Eğitim Kurumu Antakya Lisesi,** Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2004.

Gökalp, Ziya, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Haz. İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı, Ankara 1976.

Hayata Yön Veren Öyküler, derleyen Akın Alıcı, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2004.

http://www.hatay.gov.tr/hatayda-saglik. (Erişim: 13.10.2017 saat:14.00)

https://www.iktisatsozlugu.com/ (Erişim: 18.11.2017 saat 14.30)

http://www.saglikvakti.com/testis-iltihabi-orsit/ (Erişim: 11.10.2017 saat:12.00)

http://www.sozce.com/nedir/240899-olaycilik (Erşim: 18.11.2017 saat 14.00)

Levent Şahverdi Arşivi

Küçük, Sabahattin, "Batı ve Doğu Düşünce Sistemlerinde İnsan Anlayışı ve Sömürgeci Zihniyet", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C V, Sayı 2, s.181-189.

Öztürk, Kâzım, Türk Parlamento Tarihi, TBMM IX. Dönem 1950-1954, TBMM C VII. Ankara 1998, s.456-457.

Payaslı, Volkan, "Hatay'da Harf İnkılâbı'nın Kabulü ve Yeni Alfabenin Uygulanması (1928-1938)", **Turkish Studies**, C 6/1, Kış 2011, s. 1697-1712.

Sağlam, İsmail, "Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım", **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C 10, S 2, 2001, s. 209-223.

Sarısaman, Sadık, "Eyüp Sultan Fukaraperver Cemiyeti Hayriyesi", **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu**, İstanbul 2005, Eyüp Belediyesi, s.70-77.

Sarısaman Sadık, "Taşrada Harf İnkılabının Uygulanışı (Afyonkarahisar Örneği)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C VIII, S 3 (Atatürk Özel Sayısı) / Aralık 2006, s 93-136.

Talas, Mustafa, "Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi", **Türklük Bilimi Araştırmaları TÜBAR**, C. XXIX, Bahar 2011, s.384-401.

Tekin, Mehmet, "Gençspor Kulübü", **Güneyde Kültür**, S 16, Haziran 1990, s. 15-21.

Tekin, Mehmet, **Hatay Basın Tarihi**, Kültür Basımevi, Antakya 1985.

Tuğluoğlu, Fatih, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)" **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, C 32 (4), 2008, s, 351-359.

Türkçe Sözlük, Haz. Şükrü Haluk Akalın vd., 10. bsk., Türk Dil Kurumu, Ankara 2009.

Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014, Editör Mustafa Turğut, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980, Mete Tuncay vd., Cem Yayınevi, Ankara 1989.

Levent Şahverdi Arşivi

Yıldırım, Hüsamettin, "Vahdet Gazetesi'nin Harf İnkılabını Hatay Türkleri'ne Yansıtması" **Misak-ı Milli'nin 80. Yıldönümünde İskenderun ve Çevresi Paneli***,* Yay. Haz. N. Birgül Gündüz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 56-76.

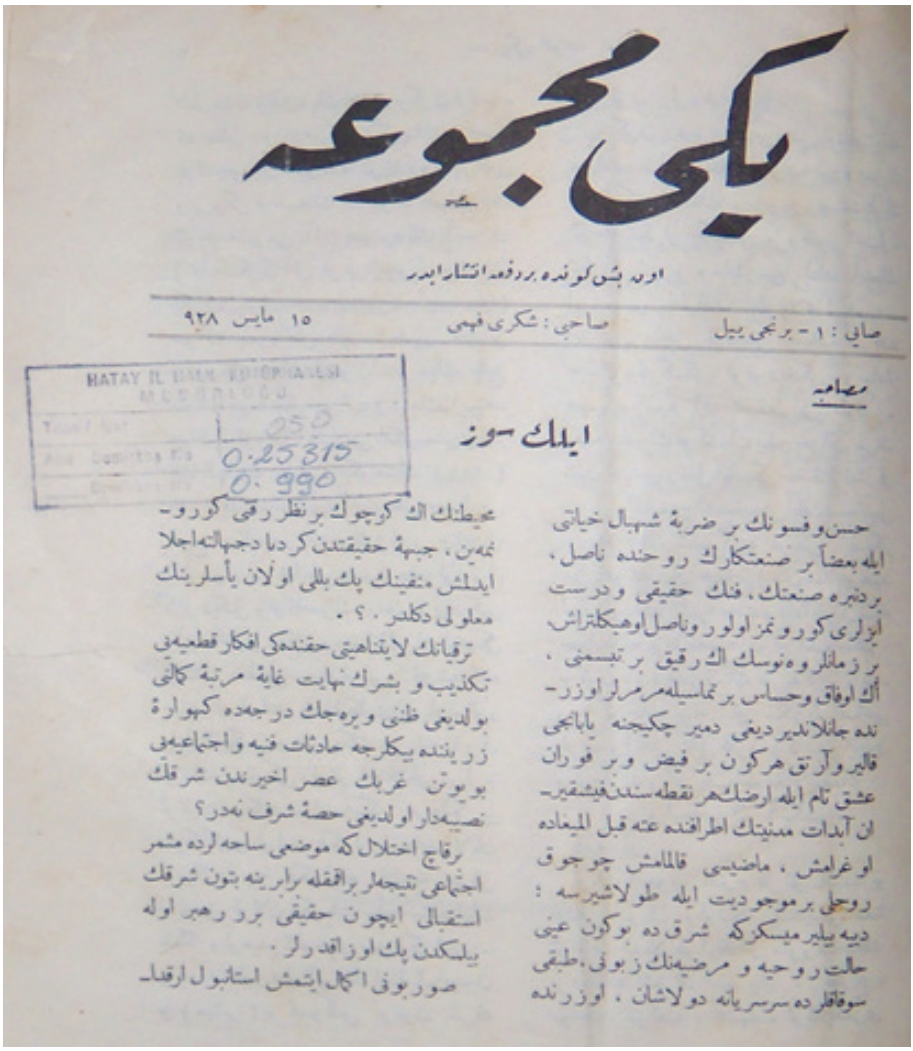
Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Ek-1: Hatay Devleti Başbakanı Dr. Abdurrahman Melek

Levent Şahverdi Arşivi

یکی مجموعه

اوچ آیده بر کونده بر دفعه انتشار ایدر

صاحبی : ۱ - برنجی پیل صاحبی : شکری فهمی ۱۵ مایس ۹۲۸

HATAY İL BASIN KÜTÜPHANESİ
MÜDÜRLÜĞÜ
Yazma Sayı 250
Bas. Demirbaş No 0.25315
Cilt No 0.990

مقاله

ایلك سوز

حسن و فسونك بر ضربهٔ شهپال خیاتی ایله بعضاً بر صنعتکارك روحنده ناصل، بر دنیره صنعتك، فنك حقیقی و درست ایزلری کورونمز اولور و ناصل اوهیکلتراش بر زمانلر وه نوسك اك رقیق بر تبسمنی، اك اوفاق وحساس بر تماسیله مرمرلر اوزرنده جانلاندیر دیغی دمیر چکیجنه یابانجی قالیر و آرتق هرکون بر فیض و بر فوران عشق تام ایله ارضك هر نقطه سندن فیشقیران آبدات مدنیتك اطرافنده عته قبل المیعاده اوغرامش، ماضیسی قالمامش چوجوق روحلی بر موجودیت ایله طولاشیرسه: دیه بیلیر میسکز که شرق ده بوکون عینی حالت روحیه و مرضیه نك زبونی، طبقی سوقاقلرده سرسریانه دولاشان، اوزرنده محیطنك اك کوچوك بر نظر رقی کورونمین، جبههٔ حقیقتدن کردیا دجهالته اجلا ایدلمش منفینك پك یللی اولان یأسلرینك معلولی دکلدر ؟ .

ترقیانك لایتناهیتی حقنده کی افکار قطعیه یی تکذیب و بشرك نهایت غایهٔ مرتبهٔ کمالنی بولدیغی ظنی و یره جك درجه ده کهوارهٔ زرینده بیکلرجه حادثات فنیه و اجتماعیه یی بویون غریك عصر اخیر ندن شرفك نصیبه دار اولدیغی حصهٔ شرف نه در؟

رقاج اختلال که موضعی ساحه لرده مشمر اجتماعی نتیجه لر ایقظه برابر ینه بتون شرقك استقبالی ایچون حقیقی بر رهبر اوله بیلمکدن پك اوزاقدرلر .

صوربونی اکمال ایتمش استانبول ارقدا-

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-2: Yeni Mecmua 15 Mayıs 1928 1. Sayısı

YENİGÜN

یکی کون ۷ یاشنه گره رکن صایغی ده‌گراوقورلرینی سلام لار

MESUL MÜDÜRÜMÜZ : ŞÜKRÜ FEHMİ B

DEGERLİ ARKADAŞIMIZ Dr. ABDÜRRAHMAN FAİK BEY EFENDİ

«یکی کون» جیلمره

یکی کون

Ek-3: Yenigün gazetesi 8 Ekim 1934 tarihli sayısı

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (2) : 98 : 311-376
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 14.06.2017-27.04.2018

KIBRIS'TA YAŞANANLAR VE TÜRK MUKAVEMET TEŞKİLATI (1957-1964)

DİLEK YİĞİT YÜKSEL*

ÖZ

Kıbrıs, coğrafi konumundan dolayı uluslararası siyaset alanında büyük önem taşımaktadır. Kıbrıs Adası'nı yöneten devlet, Akdeniz ve çevresini kontrol edebilmektedir. Bundan dolayı tarihte mücadelelere ve savaşlara sahne olmuştur. 1878 yılında Osmanlı Devleti ile Birleşik Krallık (İngiltere) arasında imzalanan bir antlaşma ile Kıbrıs'ın yönetimi İngiltere'ye bırakılmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığında, tek yanlı bir kararla İngiltere adayı ilhak etmiştir. Daha sonra Kıbrıs, Taç Kolonisi ilan edilmiştir. Kıbrıslı Rumların organizasyonu olan EOKA 1955 yılında George Grivas liderliğinde hükûmete karşı saldırı başlatmıştır. Talepleri Enosis'tir (Yunanistan ile birleşmek). Sonra Kıbrıslı Türklere karşı katliam başlatmışlardır. Kıbrıslı Türklerin organizasyonu olan Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT), 1957 yılında savunmaya başlamıştır. TMT Türkiye Cumhuriyeti'nin desteği ile yeniden yapılandırılmıştır. Bu çalışmada, TMT'nin kuruluşu, yapısı, savunma faaliyetleri ve Kıbrıs Adası'nda yaşanan süreç anlatılmaktadır. Çalışmamızın amacı, Türk, İngiliz, Yunan ve Birleşmiş Milletler arasındaki ilişkilerin kronolojik özetini de içeren Kıbrıs konusundaki çalışmalara katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıslı Türkler, Türk Mukavemet Teşkilatı, Enosis.

* Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE, dileksel@hacettepe.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

INCIDENTS IN CYPRUS AND TURKISH RESISTANCE ORGANIZATION (1957-1964)

ABSTRACT

Cyprus is of strategic importance in international politics owing to its geographical location. A state, which rules the Cyprus Island can be considered to control the Mediterranean and its surroundings. Therefore it had been a scene of struggles and battles in history. Following the treaty signed between the Ottoman Empire and the United Kingdom in 1878, the responsibility of the administration of Cyprus was given to Britain. When the First World War broke out, Britain unilaterally annexed the island. Afterwards Cyprus became a Crown Colony. In 1955 a Greek Cypriot organization called EOKA under the leadership of George Grivas, started fighting against the Governor. Their demands were the annexation of the island with Greece, simply Enosis. Thus they started massacre against the Turkish Cypriots. In 1957 a Turkish Cypriot organization called Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) (Turkish Resistance Organization) started resistance. TMT has been restructured with the support of Republic of Turkey. In this study, the establishment, structure, defence activities of TMT and the process on the Cyprus Island is described. Our work aims to contribute to the studies in Cyprus issue including the chronological summary of the relations between Turkish, British, Greek and UN in the historical perspective.

Keywords: Republic of Cyprus, Turkish Cypriots, Turkish Resistance Organization, Enosis.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

19. yüzyıl başlarından günümüze kadar Kıbrıs'ta yaşanan huzursuzlukların geçmişi, Yunanların Büyük Bizans'ı yeniden kurma hayaliyle Osmanlı Devleti'ne isyan ettikleri tarihe kadar uzanır. Fransız İhtilali sonrası gelişen düşünsel ortamda Avrupa, Yunanların Osmanlı egemenliğinden kurtarılmasının gerekli olduğuna karar vermiş ve bazı dernekler kurmuştur. Türkçe anlamı "Dost Şirket" olan ihtilalci Filiki Eterya Cemiyeti ikisi Rum birisi Bulgar üç tüccar tarafından 1814 yılında Odessa'da kurulmuştur. Açıklanan amacı Osmanlı Devleti'nin içindeki Hristiyan halkın eğitim ve öğretimini geliştirmek olsa da asıl hedefi, İstanbul başkentli Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmektir. Bu ülküleri "Megali İdea" olarak isimlendirilmiştir. Cemiyetin gerçek başkanı Fenerli Konstantin İpsilanti'nin oğlu ve Rus çarının yaverliğini yapan Aleksandr İpsilanti'dir. 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, artık megali ideanın gerçekleşmeye başladığı düşüncesini getirmiştir[1].

1877-1878 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus savaşının sonunda kaybeden Osmanlı Devleti olmuş, Ruslar Osmanlı Devleti için büyük tehdit haline gelmişlerdir. Diğer taraftan Rusların Akdeniz'e inmesini istemeyen ve Kıbrıs'ın stratejik öneminin farkında olan İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yardım teklif etmiştir. Fakat bu yardımın karşılığında Kıbrıs'ın yönetimini devralma şartını getirmiştir. Osmanlı Devleti bu teklifi kabul ederek, 4 Haziran 1878 tarihinde imzaladığı Kıbrıs Antlaşması ile adanın yönetimini İngilizlere devretmiştir. Sultanın isteğiyle bir de ek anlaşma imzalanmıştı. Buna göre; Rusya, Osmanlı'nın doğu illerini geri verdiği zaman İngiltere de Kıbrıs'ı geri verecek ve asıl antlaşma geçersiz olacaktı. Fakat Rusya çekildikten sonra İngiltere bu anlaşmaya uymamış ve karşılığını ödeyerek kiraladığı Kıbrıs'ın yönetimini Osmanlı Devletine geri vermemiştir. Mülkiyeti İngiltere'ye devredilmemiş olsa da Kıbrıs, İngiltere'nin bir kolonisi haline gelmiştir[2].

---

1 1894 yılında cemiyetin adı "Etniki Eterya" olarak değiştirilmiştir. Vehbi Zeki Serter, **Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım: Göç, Acı ve Gözyaşı**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s.12-16.

2 Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877 –1880),** A.Ü.D.T.C.F.Yay., Ankara 1968, s.84; Sabahattin İsmail, Ergin Birinci, **Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre (1918-1931),** Gelişim Ofset, Lefkoşa 1987, s.12. Nazım Güvenç, **Kıbrıs Sorunu Yunanistan ve Türkiye,** Çağdaş Politika Yayınları, Kıbrıs 1984, s.32; Nizamettin Balaban, **Millî Mücadelede Türk Basını**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basıl-

Levent Şahverdi Arşivi

12 Temmuz 1878'de Kıbrıs'ın son Türk valisi olan Besim Paşa makamını İngiliz Amiral Lord John Hay'e devretmiştir. Kıbrıs'ta 307 yıl boyunca dalgalanan Türk bayrağı indirilip yerine İngiliz bayrağı çekilmiştir. Adanın İngiliz yönetimine geçişiyle Rumlar Enosis isteklerinin gerçekleşme aşamasına girdiğini düşünmüşlerdir[3].

1- KIBRIS'TA İNGİLİZ YÖNETİMİ VE KIBRISLI SAVAŞÇILARIN MİLLÎ ÖRGÜTÜNÜN FAALİYETLERİ

İngiliz yönetiminin adada uyguladığı politikalar adaya huzur getirmemiş, aksine Rumların isyanına, Türklerin ise isyan etmedikleri halde Rumlarla birlikte cezalandırılması sonucunda iki toplumda da milliyetçilik düşüncesinin radikalleşme yoluna girmesine neden olmuştur[4]. 1931 yılında yaşanan Rum isyanının sonrasında İngiliz yönetiminin almış olduğu baskıcı önlemler şiddeti tırmandırmıştır[5].

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı'nda Yunanistan, İngiltere'nin olduğu ittifaka katılmış ve savaş bu ittifakın lehinde sona ermiştir. Bunun üzerine Yunanlılar, İngiltere'den adayı tekrar talep etmişlerdir. Zaten İtalya'nın Oniki Ada'yı 1947'de Yunanistan'a bırakmış olması hedefe çok yaklaşıldığını göstermektedir. Buna karşın Vali Lord Winsten, Kıbrıs'ın özerk bir yönetime sahip olmasını önermiş ve bu önerinin görüşülmesi için Türk ve Rum temsilcilerini çağırmıştır. Rum temsilcileri, Enosis dışında başka çözüm istemediklerini be-

---

mamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006, s.3-4; Meltem Onurkan Samani, **Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s.32; Bkz. Ahmet Gazioğlu, **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000; Ahmet Gazioğlu, **Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878-1960)**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 1997; Rıfat Uçarol, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması Adanın İngiltere'ye Devri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.

3 Halil Fikret Alasya**, Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992, s.25; Dilek Yiğit Yüksel, "Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi (1914-1958)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 8, S 18-19, Yıl 2009, Bahar-Güz, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2011.

4 Taçgey Debeş, **Sir Ronald Storrs'un Kıbrıs Anıları (1926-1932***),* Mez-Koop Bankası Kültür Yayınları, No:1, KKTC 1993, s.29-34.

5 Ergin M.Birinci, **M.Necati Özkan (1899-1970***),* Necati Özkan Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.216, 182-183; Debeş, **a.g.e.**, s.102. Lütfi Özter; **Ulusal Mücadelede Denktaş**, Özyurt Matbaacılık, 2004, s.18-19.

Levent Şahverdi Arşivi

lirtmişlerdir[6]. Türkler ise 28 Kasım 1948 tarihinde Lefkoşa'da yaptıkları büyük mitingi gündeme getirerek Türk halkının Rumların talep ettiği Yunanistan'a ilhak ve olası bir muhtariyetin Türklüğün mahvına sebep olacağına, adanın asayişini bozacağına dair inançlarını belirterek toplantıdan ayrılmışlardır[7].

II. Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs Türkleri arasında siyasi örgütlenmeler devam etmiştir. 1942 yılında Dr. Fazıl Küçük tarafından İngiliz sömürge yönetimine ve Rumlara karşı yeni bir hareket olarak 'Halkın Sesi' gazetesi yayımlanmaya başlamıştır. Aynı yıl KATAK (Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu) oluşturulmuş, bu örgüt etrafında bir dayanışma sağlanmıştır. Ancak liderler arasında yaşanan anlaşmazlıklar KATAK'ın sonunu hazırlamıştır. Necati Özkan İstiklal Partisini kurarken 1944'de Dr. Fazıl Küçük Millî Birlik Partisini kurmuştur. Bu partinin adı daha sonra Kıbrıs Türktür Partisi olarak değiştirilmiştir. Oluşturulan siyasi örgütlenmeler yanında işçi örgütlenmeleri de ortaya çıkmıştır[8]. Rumların Enosis hedefli faaliyetleri, Kıbrıslı Türklerin birlik olmasının gerekliliğini göstermiştir. Bu amaçla Türklere ait kurum ve kuruluşların bir araya gelerek bir üst kurum kurmaları gerekli görülmüş, 1949 yılında Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF) kurulmuştur[9].

6 Faiz Kaymak, **Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü**?, Haz.Müfide Zehra Erkin, Alpay Basımevi, İstanbul 1968, s.10; Yeşim Örek, **Belgelerle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Tarihî Gerçekleri: Osman Örek'in Kişisel Arşivinden**, Alfa Yayınları 2043, İstanbul 2010, s.5.

7 Kıbrıs Türk mücadelesinin lideri Dr. Fazıl Küçük'ün İsmet İnönü'ye gönderdiği bir telgraf. **BCA 40-241-14-2.**

8 II. Dünya Savaşı'ndan sonra yayın hayatına başlayan *Türk Sözü* gazetesinde yer alan bir yorum şöyledir: "Kıbrıs Maden Şirketi'nde bir grev başlamıştır. Bu grev Rum işçilerle ortaklaşa yapılmıştır. Türk işçi liderleri, işçilerin haklarını korumak için canla başla çalışmışlardır. Fakat Türk basınının en büyük endişesi bu grevi fırsat bilen bazı kişilerin Türk işçileri arasında komünizmi yayma girişimi başlatacakları endişesidir. Gazetede bu endişe ile Muzaffer Gürhan 'Türk İşçisi Komünist Değildir' başlıklı bir makale yazmıştır.", Bu haber ve benzeri haberler için bkz. Harid Fedai, Mehmet Arı, **Örnekleriyle Kıbrıs Türk Basın Tarihi-1- (1891-1963)**, Tipograf Art Basım Yayın, Lefkoşa 2012, s.114-118; Örek, **a.g.e.**, s.6-8.

9 Resmî amacı "Kıbrıs Türklerinin siyaset dışındaki problem ve ihtiyaçlarını temin yolunda başta Kıbrıs Adası Türk Azınlıkları Kurumu (KATAK) ve Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi (KMTHP) olmak üzere bütün Türk kurumlarının işbirliği içinde çalışmasını sağlamak" olan Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF), 8 Eylül 1949 tarihinde kurulmuştur. KTKF çok geniş bir yelpazede toplumun sesi haline gelmiştir. Federasyonun ilk başkanı Faiz Kaymak, 1949–1957 yılları arasında bu görevi sürdürmüştür. 27 Ekim 1957 tarihinde görevini, Rauf R. Denktaş'a bırakmıştır. Ulvi Keser, "Kıbrıs Türk Mücadele Tarihinde Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu- Nacak İşbirliği ve Ekonomik Kalkınma Gayretleri",

Levent Şahverdi Arşivi

1950 yılında Kıbrıs'ta Emekçi Halkın İlerici Partisi (AKEL)[10] ve Kilise işbirliği sonucu Rum kiliselerine konulan "Enosis istiyorum" başlıklı defterlere atılan imzalar, katılanların %96'sının Enosis'i istediği dünyaya duyurulmuştur. Oysa plebisit olarak gösterilen bu oylamaya katılanların içinde Kıbrıs Türkleri bulunmamaktadır[11].

Gelişmeler karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin tavrı, olayların dışında yer almak şeklinde olmuştur. Bunu da dönemin Türk Dışişleri bakanları çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi hükûmetinin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak 23 Ocak 1950'de TBMM'de "Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur.[12]" beyanatını yaparken, aynı yıl yapılan seçimleri kazanarak hükûmete gelen Demokrat Parti'nin ilk Dışişleri Bakanı olan Fuat Köprülü de TBMM'de aşağı yukarı aynı sözleri söylemiştir[13]. Türkiye'nin takınmış olduğu pasif tutum, Enosis isteyen Yunanlıların ve Kıbrıs Rumlarının işine yaramıştır. 4 Temmuz 1952'de Atina Radyosu'nda yayınlanan bir programda içinde bulunulan durum ve Yunanistan'ın tutumu net biçimde anlatılmaktadır: "Atina Başpiskoposu Spiridon ve beraberindekiler Venizelos'u ziyaret etmiş, Kıbrıs Adası'nın anavatana ilhakına engel olan idarenin ne kadar devam edeceğini sormuş ve nüfusun %90'ının Yunanistan'a ilhakı şiddetle arzu etmekte olduğunu belirterek konunun Birleşmiş Milletler Konseyi'ne götürülmesini istemiştir. Cevap olarak da Venizelos, Yunan hükûmetinin

---

History Studies Volume 4/1 2012, http://www.acarindex.com/dosyalar/ makale/acarindex-1423902443.pdf (Erişim Tarihi: 8.8.2016).

10 1926 yılında kurulan Kıbrıs Komünist Partisinin devamı olarak 1942'de AKEL kurulmuştur. Sabahattin İsmail, **Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu, Çöküşü ve KKTC'nin Kuruluşu (1960-1983),** Akdeniz Haber Ajansı Yayınları s.9-10; Güvenç, **a.g.e.**, s.101-107. AKEL (Çalışan Halkın İlerici Partisi), 1946 seçimlerinde dört büyük kentte belediye başkanlığını kazanmıştır. PEO (Kıbrıs İşçi Federasyonu) da 1950'li yılların ortalarına kadar en güçlü sendika durumundadır. Salih Öztoprak, **Kıbrıs'ta Hasıraltı Belgeler 1925-1975**, Kitap Matbaacılık, Gönyeli/Kıbrıs 2007, s.13; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yiannos Katsurides, **Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi**, Çev: Kıyal Eresen, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2014.

11 Sabahattin İsmail, **Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu-Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974),** KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s.11.

12 Örek, **a.g.e.**, s.9; **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1950.

13 Büyükelçi Asaf İnan: "1950 yılında Türkiye'de iktidara gelen DP hükûmetinin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü Kıbrıs'taki durum ve çalkantılar söz konusu olunca 'Bizim bir Kıbrıs sorunumuz yoktur.' demiştir." Gül İnanç, **Büyükelçiler Anlatıyor: Türk Diplomasisinde Kıbrıs (1970-1991)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.13. Mehmet Hasgüler, **Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu,** İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.361.

Levent Şahverdi Arşivi

Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı için elinden geleni yapmaya devam edeceğini ve gerektiğinde BM'ye müracaat edilebileceğini bildirmiştir. Bugün (4 Temmuz 1952) Atina'da ve bütün Yunanistan'da, İngiltere'nin Kıbrıs meselesinde takındığı tavrı protesto eden büyük bir gösteri yapılmıştır. Kilise, matem işareti olarak çanlarını çalarken, halk sokağa çıkmamış, resmî ve resmî olmayan işyerleri ile okullar kapanmış, deniz, kara ve hava seferleri durdurulmuştur. Kıbrıs başpiskoposu, Amerika büyükelçisine de muhtıra vererek, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı için Amerika'nın desteğini istemiştir."[14]

29 Eylül 1952 tarihinde KTKF Başkanı Faiz Kaymak Türkiye'ye gelerek Fuat Köprülü ile görüşmüş, Kıbrıs'taki mevcut durumu ve endişelerini aktarmıştır. Buna karşılık "Türkiye'nin düşmanı çok. Türkiye sağlam kaldıkça Kıbrıs Türkleri de sağlam kalır. Şimdi Yunan dostluğu vardır. Dostluklar zaruridir. Fakat sizinle alakamızı kesmeyeceğiz. Adada banka, sigara fabrikası ve gazeteler kurulmasına destek olacağız. Öğretmen göndereceğiz." cevabını almışlardır[15].

Yunanistan hükûmeti 1953 yılından itibaren Kıbrıs'la resmen ilgilenmeye başlamıştır. İngiliz Başbakanı Sir Anthony Eden ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgos Papagos'un görüşmelerinde, Eden'in "Kıbrıs'ın Yunanistan'la hiçbir zaman birleşmeyeceğini" söylemesi üzerine Yunanistan hem "Kıbrıs konusunu" BM'ye resmen götürmeye karar vermiş hem de Makarios'a ve EOKA'ya yardım etmeye başlamıştır[16]. 1954 yılında Başpiskopos Makarios[17], Yunanistan'la birlikte Kıbrıs konusunu BM'de dile getirerek plebisit sonuçlarının tanınmasını istemiştir. Kıbrıslı Türklerin katılımı olmaksızın alınan plebisit sonucunun Kıbrıs halkının kararı olarak dünyaya aktarmış olması artık Rumların mücadele hedef ve stratejisini kesin olarak göstermektedir[18]. BM'nin söz konusu başvuruyu kabul etmemesi üzerine Makarios, silahlı mü-

14 Bkz.: **BCA 102-635-8.**

15 Kaymak, **a.g.e.**, s.16.

16 Makarios Druşotis, **Karanlık Yön. EOKA**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2005, s.43.

17 Daha sonra III. Makarios adıyla Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçilecek olan Mihail Hristodulu Muskos, Dünya Kiliseler Konseyi'nin bursu ile ABD'nin Boston kentinde eğitim görmüştür. Makarios, 8 Nisan 1948'de Kitium Metropoliti seçilmiştir. Druşotis, **a.g.e.**, s.15.

18 İsmail, **Unutulan Yıllar...**, s.s.11-15. BM'de yapılan görüşmeler ve sonuçları için bkz.: Ahmet Gazioğlu, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959)**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara 1998, s.26,44.

Levent Şahverdi Arşivi

cadele kararı alarak hazırlıklara başlamıştır[19]. Yunan hükümetinden silah ve maddi destek almak için Yunanistan'a gitmiş, aralarında General Grivas'ın da olduğu Enosis taraftarlarıyla görüşmüştür. Görüşmeler sonucunda Enosis'i örgütlemek üzere Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Birliği anlamına gelen EOKA örgütü, emekli bir Yunan subayı olan Kıbrıs asıllı Georges Grivas tarafından Yunanistan'ın başkenti Atina'da kurulmuştur[20]. EOKA'nın iki hedefi vardır:

− İngilizleri adadan çıkarmak,
− Türkleri yok ederek Enosis'i gerçekleştirmek[21].

Grivas, gizlice adaya gelmiş ve beraberinde silah, bomba ve cephane de getirmiştir. Bir taraftan da Kilise, kendisine bağlı olarak kurulan gençlik örgütlerinden EOKA'ya militan yetiştirmektedir. Hazırlıklarını tamamlayan EOKA, 1 Nisan 1955'te adanın her tarafında bombalı saldırı düzenleyerek eyleme geçmiş, önce, İngilizlere karşı düzenlenen eylemler, kısa sürede Türklere yönelmiştir. Türk halkı da varlığını sürdürebilmek için savunma amaçlı örgütlenmelere başlamıştır[22].

EOKA'nın Lefkoşa'nın Türk bölgesinde bulunan polis merkezine yerleştirdiği bombanın patlaması sonucunda 14 Türk yaralanmış ve etraftaki evler-

19 BM kararını protesto için 1954 Aralık ayında başlatılan gösteriler, polisle girişilen çatışmalar, taşlarla sopalarla sokaklarda güvenlik görevlilerine yapılan saldırılar nedeniyle 1955 yılında çok gergin bir hava içinde girilmiştir. Gazioğlu, **a.g.e.**, s.43; BM'de yapılan görüşmeler ve sonuçları için bkz. Ahmet Gazioğlu, **a.g.e.**, s.26-44.

20 EOKA kelimesinin orjinal açılımı "Ethniki Organosis Kyprion Agoniston" dur. Ayrıntılı bilgi için bkz. W. Byford-Johns, **Grivas and the Story of EOKA**, Robert Hale Ltd., London 1959; Halil Alasya, **Kıbrıs ve Rum...**, s.41-47; EOKA, 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren Kıbrıs adasında adanın Yunanlaştırılması için tedhiş faaliyetlerine başlamıştır. İngilizlere, Türklere ve kendilerine yardım ve yataklık etmeyen Kıbrıs Rumlarına karşı kundaklama, sabotaj, cinayet, şantaj ve tehdit eylemlerine girişen EOKA örgütü 16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde faaliyetlerini durdurmuş gibi görünse ve Grivas da 1959 yılında Atina'ya dönmüş olsa da eylemlerine kaldığı yerden devam etmiştir. Keser, "Kıbrıs Türk Mücadele Tarihinde…"; "Grivas, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan ordusu ile İzmir'e çıkmış ve Yunan ileri harekatında Kuvayı Milliye emrinde çarpışan Demirci Mehmet Efe'ye karşı Yunan ordusunun yan ve geri emniyetinin sağlanmasında görevlendirilmiştir. İlk gerilla taktiklerini Anadolu'da Türk kuvvetleriyle çarpışarak öğrenmiştir." Şükrü Sina Gürel, **Kıbrıs Tarihi**, Kaynak Yayınları:59, İstanbul 1985, C 2, s.102.

21 Bkz. Duruşotis, **a.g.e.**

22 Gazioğlu, **a.g.e.**, s.12-13; Necati Münir Ertegün, **In Search of a Negotiated Cyprus Settlement**, Ulus Matbaacılık, Lefkoşa 1981, s.3; Bkz. Ulvi Keser**, Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı**, IQ Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

de ve dükkanlarda büyük hasar meydana gelmiştir. Patlama, Kıbrıslı Türkler arasında büyük heyecan ve korku yaratmıştır. Bunun üzerine Dr. Fazıl Küçük, Türkiye Başbakanı, İngiltere Başbakanı, Kıbrıs Valisi, BM Genel Sekreteri ve Türkiye Millî Talebe Federasyonuna birer telgraf göndererek durumu anlatmış ve yardım istemiştir. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, hükûmeti aktif politika izlemeye davet etmiştir. Diğer taraftan Kıbrıs Türktür Cemiyeti, Türkiye Millî Talebe Federasyonu ve Türk Kıbrıs için Ana Vatan Komitesi 23 Haziran'da birer bildiri yayımlayarak Kıbrıslı Türklerin yanında olduklarını, Türk Kıbrıs'ın er ya da geç Türkiye'ye katılacağını belirtmişlerdir[23].

Kıbrıs'ta Rum saldırıları ve tahrikleri artarken 28 Ağustos'ta Kıbrıs Türklerine karşı genel bir katliam hareketine kalkışılacağı söylentisi tansiyonu iyice yükseltmiş, büyük tepkilere neden olmuştur. Türk hükûmeti 23 Ağustos akşamı Ankara'daki İngiliz Büyükelçisine bir nota vererek tedhişçi Rumların Kıbrıslı Türklere yaptıkları saldırıların Türk kamuoyu tarafından nefretle karşılandığını, bu konudaki tepkilerin günden güne arttığını ve tedhişçilerin Kıbrıslı Türkleri imha tehdidinden sonra Ankara hükûmetinin tepkisiz kalamayacağını belirterek İngiliz hükûmetinin tedhiş faaliyetlerini derhal önleyerek Kıbrıslı Türklerin can ve mal güvenliğinin sağlanmasını istemiştir[24].

Yeni bir Kıbrıs politikası belirleyen İngiltere, Londra'da bir konferans toplanması için girişimlerde bulunmuştur. 29 Ağustos 1955'te çalışmalarına başlayan Londra Konferansı'nda Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını açıkladığı konuşmasını, "Türkiye statükodan memnundur ve korunmasını istemektedir. Ama eğer mevcut durumda bir değişiklik yapılacaksa, en doğru yol adanın eski sahibi olan Türkiye'ye verilmesidir." şeklinde tamamlamıştır[25]. Konferans bir sonuca ulaşamadan dağılmıştır. Bu sonuçta etken olan bir olay da Türkiye'de yaşanan 6-7 Ey-

23 *Halkın Sesi* gazetesinden aktaran Serter, **a.g.e.**, s.51-53.

24 Serter, **a.g.e.**, s.55-56.

25 Büyükelçi Mahmut Dikerdem'in konu ile ilgili yorumları şöyledir: İngilizler Kıbrıs'ın yönetimini uzun süre ellerinde tutamayacaklarını anlamışlardır. Hem zaman kazanmak hem de askerî üslerini korumak amacıyla Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirmek istiyorlardı. Bu nedenle İngiltere Dışişleri Bakanı Harold Mc Millan bir üçlü konferans çağrısı yapmıştır. Konferans 29 Ağustos 1955 tarihinde Londra'da Lancaster House'da toplanacaktır. Bu toplantı, 1960 antlaşmalarının temelini oluşturmuştur. Zorlu'nun sunduğu 28 sayfalık Türk tezinin özeti için bkz. Semih Günver, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s.65-66.

Levent Şahverdi Arşivi

lül olaylarıdır. Büyükelçi Dikerdem, Türk görüşme heyetinin 6 Eylül 1955 akşamı, hazırladıkları bildirinin taslağını Menderes'e aktarmak için Londra Büyükelçiliğinde toplandıklarını anlatmış ve şöyle devam etmiştir: "Toplantı odasındaki telefon Türkiye'ye bağlandığında Başbakanın Ankara'da değil, İstanbul'da olduğu anlaşıldı. Menderes'le konuşmaya başlayınca Zorlu'nun renginin attığını farkettim. Taslağı okumaya başlarken birden sustu. Bu sırada Menderes, İstanbul'da Rum azınlığa karşı saldırıların başladığını, bu nedenle kendisinin derhal İstanbul'a hareket ettiğini söylerken Zorlu'nun hemen dönmesini istemişti."[26] Olaylar sonrası Türkiye-Yunanistan ilişkileri kopma noktasına gelirken, Kıbrıs'ta EOKA eylemlerini iyice arttırmıştır. Buna karşı Kıbrıs Türkleri de harekete geçmiş, Fazıl Küçük'ün liderliğini yaptığı parti, "Kıbrıs Türktür Partisi" adını almış ve ilk direniş örgütü olan "Volkan" kurulmuştur[27]. Volkan, İttihat ve Terakki'nin çağdaş bir versiyonu olarak yorumlanabilecek, ancak daha çok mahalli örgütlenmelerle sınırlı kalan bir gizli teşkilattır. Açılımının "Var Olmak Lazımsa, Kan Akıtmamak Niye" olduğu ileri sürülen Volkan örgütü, Fazıl Küçük'ün yanısıra Şakir Özel ve Kemal Mişon gibi kişilerce kurulmuştur. Lefkoşa Polis Merkezinde silah ambarından sorumlu olarak görev yapan Mehmet Hıfzı Işıltan ise örgüte silah temin eden ve lojistik destek sağlayan kişilerden birisidir. Volkan kurulduktan kısa bir süre sonra halka mücadele azmi ve umut aşılayan bildiriler yayımlamaya başlamıştır. Fakat Volkan'ın eylemleri daha çok bildiri dağıtmak düzeyinde kalmıştır[28].

EOKA'nın faaliyete geçtiği 1955 yılından itibaren İngilizler, kendilerinin ve dolayısıyla adanın güvenliği açısından bu örgütün eylemlerine karşı polis

26 Günver, **a.g.e.**, s.63-71; Bkz. Emine Gürsoy Naskali, **6-7 Eylül Olayları Davası**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007; Melek Fırat, "6-7 Eylül Olayları", **Türk Dış Politikası**, ed: Baskın Oran, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.601-603; Olayı kısa bir zaman diliminde aktaran bir film**, Güz Sancısı**, Yön. Tomris Giritlioğlu, VCD, Kanal D, 2008 (Yılmaz Karakoyunlu'nun aynı adlı romanından uyarlanmıştır).

27 Bkz. Fazıl Küçük, **Mücadelemizin Görkemli Günleri**, Der. Altay Sayıl, KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı.

28 Volkan sonrasında kurulan bir diğer örgüt ise 9 Eylül'dür. Ulus Ülfet, İsmail Beyoğlu, Kubilay Altaylı ve Mustafa Ertan Celal gibi Lefkoşa'nın tanınmış ailelerine mensup iyi eğitimli gençlerce kurulan bu örgüt, amatör olmasına karşın bu yönüyle Karaçete'den ayrılır. Ancak bu gençler bir Rum saldırısı sonrasında Rumlara karşılık vermek için bomba hazırlarken gerçekleşen patlama nedeniyle trajik bir şekilde hayatlarını kaybetmişlerdir. Ulvi Keser, "Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı", **Uluslararası Politika Akademisi**, http://politikaakademisi.org/2015/03/20/14341/ (Erişim tarihi: 8.8.2016).

Levent Şahverdi Arşivi

teşkilatına ve komando olarak daha çok Türkleri almaya başlamışlardır. Bu dönemde polis teşkilatına giren ve daha sonra TMT mücahidi olan Kemal Abdullah, EOKA ile mücadele etmeleri için İngilizler tarafından nasıl hazırlandıklarını şöyle anlatmıştır[29]: "1956 yılında polis teşkilatına komando olarak girdim. Bir süre sonra Yüzbaşı Button diye birisi geldi. Kaçakların izlerini takip etmek için adam arıyordu. Bizi aldı ve Rum tarafında eğitime götürdü. Eğitimi birinci olarak bitirince, çavuş rütbesi aldım ve beni Kenya'ya eğitim için gönderdi[30]. 15 günü safaride, yaklaşık 7 hafta Kenya'da kaldım. Dönüşte, Ruslarla işbirliği içinde olan Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır, bize müsaade etmedi İngiliz uçağı ile geçmemiz için. Biz de Aden'de (Yemen) kaldık. İngilizler harçlığımızı ve kalacak yerimizi ayarlıyordu. Otelde 10 gün kaldım. Orada Kore'den dönen Türk Askerî Birliği'ne rastladık. Onlarla hemen arkadaş olmuştuk. Dönüşümüz İngiliz uçağı ile değil, Aden Havayolları ile oldu. Dönünce de, hemen İngilizlerle, Kıbrıs'ın Rum tarafında EOKA'cıları yakalama operasyonları yaptık."[31]

Görüldüğü gibi EOKA'nın ilk hedefi İngilizlerdir. Başbakan Menderes'e iletilen 22 Eylül 1955 tarihli bir raporda, Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen yakınlaşma nedeniyle Makarios'un konuşmalarında, "pasif bir politika izleneceği, Türklere bir şey yapılmayacağı fakat Kıbrıs'ta yeni bir anayasanın gerekliliğini ifade eden İngilizlere karşı etkin önlemler alınacağını" söylediği belirtilmiştir. Raporda ayrıca, iki bin kişilik eylemci grubunun İngiliz

29 Kemal Abdullah, 1922 Girne doğumludur. Kendisi Türkçe, Rumca, İngilizce, Arapça ve düşük düzeyde Rusça konuşabilmektedir. Polis teşkilatında komando olarak çalışmış, aynı zamanda Türk Mukavemet Teşkilatında da görev yapmıştır. Kemal Abdullah, kişisel görüşme, 14 Temmuz 2010.

30 "EOKA, İngiliz ve Türklere saldırmakta, insanlara ve mallara zarar vermektedir. EOKA'nın Lefkoşa'da Ortadoğu'nun en zengin kitaplığına sahip olan İngiliz Kültür Merkezi'ni ateşe vermesi ve etraftaki binaların çatılarında yangını söndürmek için çalışanlara yaylım ateşi açarak yangının söndürülmesini engellemesi üzerine İngilizler farklı bir önlem almaya karar verirler. Kıbrıs polis teşkilatının başına daha önce Kenya'da görev yapan G.H. Robins getirilir. Robins ise İngiliz hükûmetine müracaat ederek daha aktif, dinamik ve mobil bir polis teşkilatı kurulmasını talep eder. Yeni komutan hazırlanan yeni yasa ile Rum ve Türk ayrımı yapmadan şartlara uygun müracaat edenlerden seçme yapılacağını ilan eder ancak asıl niyeti Rum gençleri yerine Türk gençlerinden oluşan bir vurucu tim kurmaktır. Bu tehlikeli bir yoldur çünkü hizmete çağırılan gönüllüler sadece Türkler olabileceğinden sonuçta Türkler Rumlara karşı savaşa sevk edilecek demektir." Keser, "Kıbrıs'ta Yeraltı...", s.154-155.

31 Kemal Abdullah, kişisel görüşme, 14 Temmuz 2010.

Levent Şahverdi Arşivi

bayrağını parçaladıktan sonra, Yunan bayrakları dikerek "Yaşasın EOKA, Yaşasın Enosis" diye bağırdıkları, askeri bir jipi devirerek yaktıkları anlatılmış ve polisin ihmalinden söz edilmiştir. Makarios'un kilisede verdiği bir beyanattan alıntı yapılmıştır. Konuşmasında Makarios, İngiltere'nin Kıbrıs halkına teklif edeceği anayasanın Kıbrıs halkı tarafından kabul edilmeyeceğini ve ada halkının hükümranlık prensibi için sonuna kadar mücadelesine devam edeceğini belirterek, "gayemize ulaşmak için tehditler, sürgünler, ölüm cezaları bizi zerre kadar ürkütmeyecektir. Mukadderatımızı tayin hususunda kanımızın son damlasını bile vermeye hazırız. Hürriyet, kemiklerimizin üzerinde dalgalanacak ve geride kalanlarımız bu adaya sahip olarak mesut günler yaşayacaklardır" demiştir[32]. Bu beyanattan da açıkça anlaşılacağı üzere, Kıbrıs Rumlarının ilk hedefinde, önlerine anayasa engeli çıkararak ilhakı, Enosis'i engelleyecek güç olarak gördükleri İngiltere vardır. Kıbrıs halkının istediği hükümranlık prensibinin de Kıbrıs halkının talebi olduğu söylenirken, kanlarının akıtılmayacağı belirtilen Kıbrıs Türk halkının dikkate bile alınmadığı görülmektedir. Plana göre sıra onlara daha sonra gelecektir[33]. Kanlarının akıtılmayacağının söylenmesine rağmen, Türklere karşı EOKA'nın faaliyetleri hızla sürmektedir. Bu yıldırma manevralarına karşın İngiltere anayasa ve özerklik ilkeleri konusunda kararlı olmuş, Macmillan Planını gündeme getirmiş, ancak Rumlar yine reddetmişlerdir. Yunanistan'ın engellemelerine rağmen, İngiltere bu planı devreye koymuş ve Kıbrıs'ta Türk ve Rum belediyelerinin sınırları ilk kez çizilmiştir[34]. Ayrıca İngilizler ise anayasa konusunun çözümü yolunda engel olarak gördükleri Makarios'u, EOKA ile olan ilişkisini gerekçe göstererek 9 Mart 1956'da Seychelles adalarına sürgüne göndermişlerdir. Makarios'un gidişinin ardından EOKA, şiddet eylemlerini daha da arttırmıştır.

2- TÜRK MUKAVEMET TEŞKİLATININ (TMT) VE BAĞIMSIZ KIBRIS CUMHURİYETİNİN KURULUŞU

2.1- TMT'nin Kuruluş Süreci

Süveyş harekatının İngiltere açısından başarısız olması Kıbrıs için bir dönüm noktası olmuştur. Uluslararası koşullar değişmektedir. Bu olayla bölgede

32 **BCA 129-839-1-4.**

33 Aynı yer .

34 Alasya, **a.g.e.**, s.91; Yiğit Yüksel, a.g.m., s.170.

Levent Şahverdi Arşivi

etkin güç olma konumunu yitiren İngiltere için adada üslerinin garantide olması askerî açıdan yeterli hale gelmiştir. Dolayısıyla Makarios'un sürgün kararı, İngiltere Başbakanı Macmillan tarafından Mart 1957'de kaldırılmıştır[35]. İngiltere'nin politikasında yapılan değişiklik, Türkiye'de yankısını bulmuş, Türkiye'nin bakışı da "taksim" yönünde şekillenmeye başlamıştır. Başbakan Menderes, Kıbrıs'ta statükonun korunması politikasını, adanın taksimi şeklinde değiştirmiş, bu politika Türk kamuoyu tarafından önemli ölçüde destek almıştır. Bu konuda *Economist* dergisinde yayımlanan bir mülakat bu değişime İngilizlerin bakışını özetlemektedir. Bu yazıda; "Türkler statüko veya Türk hakimiyeti yerine Kıbrıs'ın taksimi tezini kabul etmekle Kıbrıs meselesinde bir anlaşmaya varmak hususunda Yunanlılardan çok daha uzlaştırıcı olduklarını göstermişlerdir. Fakat Kıbrıs meselesinde hayati menfaatlerinin nazarı itibara alınmadığına kanaat getirirlerse İngiltere ile olan münasebetlerinin mahiyeti kaçınılmaz olarak değişecektir" denilmektedir[36]. Nitekim Makarios'un adaya dönme kararı Türkiye'de hayal kırıklığı ile birlikte İngiltere'ye karşı bir güvensizlik ortamı yaratmıştır.

Bu sırada adada eylemler sürmektedir. Kıbrıs polis teşkilatında uzun süre görev yapan Özdemir Uzuner, Amerikan Lisesi'nde yaşadıkları olayları şöyle anlatmıştır[37]: "1950-56 yılları arasında okuldaydım. Ama mezun olamadım. Bunun nedeni de olayların tam içinde yer almış olmamdı. Şöyle anlatayım, EOKA'nın başlamasıyla okulda da bir huzursuzluk başladı. 1954 olayları patlak verdiğinde Amerikan bayrağını indirerek Yunan bayrağını çekmeye başladılar. Biz de ne yapacağımızı şaşırdık. Oysa biz de Türk bayrağını çekebilirdik ama hazırlıksızdık[38]. Sadece tepki olsun diye Yunan bayrağını indirir, Amerikan bayrağını çekerdik. 'Size ne oluyor burası bir Amerikan okulu.' derdik. Oysa bizim için ha Amerikan ha Yunan bayrağı ama o dönem bunu

35 Fırat, **a.g.e.**, s.603-605.

36 Bkz. **BCA 38-227-11-1.**

37 Özdemir Uzuner, 1938 yılı Larnaka doğumludur. Mücadele döneminde Kıbrıs polis teşkilatındaki Türk polisleri Türk Mukavemet Teşkilatına yardımcı olmuşlardır. Uzuner de yıllarca polislik ve polis müdürlüğü görevini sürdürmüş, gerektiğinde TMT için çalışmıştır. Özdemir Uzuner, kişisel görüşme, 10 Temmuz 2010.

38 Rumların 1931 yılındaki Enosis ayaklanmasından sonra, Türk bayrağının çekilmesi yasaklanırken, okul kitaplarından Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili bölümler çıkarılmıştır. Türk direnişçileri ve Kemalist hareketin öncüleri ağır baskı altına alınmışlardır. Aydın Akkurt, **Türk Mukavemet Teşkilatı**, Seçil Ofset, İstanbul s.VI.

Levent Şahverdi Arşivi

düşünememiştik. 1956 yılına kadar bu durum devam etti. Sonunda biz bir plan yaptık. 'Biz ne yapsak çözüm olmadı. Anlaşılan bu Rumları iyice bir döverek durdurabiliriz.' dedik. Onlar yine çektiler Rum bayrağını, biz de çektik Amerikan bayrağını, yine geldiler indirmek için, bu kez biz onlarla tartıştık. Okul Rum bölgesindeydi. Biz onları Türk bölgesine, yani tampon bölgeye[39] çekmek istiyorduk. Onlar bizi takip ederek planladığımız yere gelince, bir güzel dövdük. Geldikleri yere döndüler. Ama bulunduğumuz yerin yakınında çok büyük Rum köyleri vardı. Aileleri ve yandaşları Larnaka'da Türklere saldırmak için toplanmışlardı. Larnaka'nın İngiliz komiseri hemen Türk mahallesine haber göndererek: 'Türklere haber veriniz. Rumlar çevre köylerde toparlandılar saldırıya hazırlandılar, biz gerek polis olarak gerek asker olarak yeterli değiliz, onlar kendilerini savunsunlar.' Tabii bilmiyorum belki de bu İngiliz'in bir taktiği idi. Sırf bizi birbirimize düşürsün diye. Rumlarla çatıştığımız alanda Larnaka'nın ileri gelenleri toplanmışlardı. Güçlü Araplar da vardı. Onlar saldırdı ve büyük bir dövüş oldu. Rumlar damlardan kızgın sular dökmeye ve variller atmaya başladılar. Sonuçta geri döndük. Ama bu olaylar bir kıvılcım oluşturdu. Olayların bizim için karşılığı ağır oldu tabii. Müdür bizi çağırdı ve yaptıklarımızdan dolayı artık okula devam edemeyeceğimizi söyledi. Biz elebaşı olarak görülen 5 Türk ve 5 Rum'duk. Müdür konuşmasına devam ederek, bize yapabileceği tek iyiliğin sınavlara dışarıdan girmemizi sağlamak olduğunu söyledi. Fakat okulun eğitimi bir hayli zordu, dışarıdan takip edemedik ve sınavda başarılı olamadık. Dolayısıyla okulu bitiremedik. Gençliğin verdiği delilikle de bunu babamıza söylemedik. Tüm çevremiz okulu bitirdiğimizi sanıyorlardı. Biz de iş bulana kadar hayvanların peşinden koşmaya başladık. Bundan rahatsız olan babam polisliğe başvurmam konusunda beni ikna etti ve görüşmeye gittik. İngiliz yetkili, çok iyi olan İngilizcemin de etkili olması nedeniyle 'hemen gel polis okuluna başla.' dedi. Böylece polis örgütüne girdim[40]. Ağustos 1957'de polis okulunu bitirip Lefkoşa'ya tayin oldum. 1957 Kasım ayında Lefkoşa'da Lokmacı barikatından sonra Rum tarafında

39 Uzuner'in belirttiğine göre yalnız barış harekatından sonra değil, çok daha uzun zamandan beri Türklerle Rumlar arasında hudutlar, mahalleler yani bir tampon bölge bulunmaktadır. Özdemir Uzuner, kişisel görüşme, 10 Temmuz 2010.

40 İlgili yasada, bir kimsenin polis olabilmesi için 6 ay staj görmesi, ondan sonra uygun görülürse polis olabileceği yazılıydı. İngilizlerin acelesi vardı. 6 ay staj görenler polis oldu. Görmeyenler komando olarak yazıldı. Komandolar, EOKA'ya karşı kullanılıp hareket ettirileceklerdi. Doğal olarak yazılanlar da Türklerdi. Keser, **Kıbrıs'ta Yeraltı...**, s.159.

Levent Şahverdi Arşivi

kalan bölgede devriye görevindeyken, bölgemde bir Rum matbaasında çıkan bir kundaklanma yüzünden şüpheli olarak dört saat üniformalı şekilde tutuklu kaldım. Daha sonra yine İngilizcemden dolayı Uçak Alanı'na (Havaalanı) Muhaceret görevlisi olarak atandım."[41]

Adada giderek artan huzursuzluk ve güvensizlik ortamı Türkleri harekete geçmeye zorlamıştır. Volkan, Karaçete ve 9 Eylül Cephesi gibi yerel ve bölgesel savunma örgütlerinin yeterince etkin mücadele edemediği düşüncesi ile Rauf Denktaş, Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi bir araya gelerek yeni ve daha güçlü bir örgüt kurulması gerektiğine karar vermişlerdir. Böylece 15 Kasım 1957 tarihinde Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurulmuştur. O güne kadar faaliyet gösteren yerel savunma örgütleri TMT bünyesine alınmıştır[42]. KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş'ın TMT'nin kuruluşu hakkında anlattıkları şunlardır[43]; "Arkadaşım Nalbantoğlu ve konsoloslukta çalışan Kemal Tanrısevdi isimli bir memurla bir gece sabaha kadar oturduk, konuştuk. Sonunda TMT'nin ilk tanıtım broşürünü hazırladık. Broşürde Volkan'a teşekkür ederek TMT'nin kurulduğunu belirttik. Ben o sırada Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu başkanıydım ve halk içinde güvenilirliğim yüksekti. Bu Federasyona, bütün partiler, köyler ve kuruluşlar üye idi. Dr. Küçük eski başkanla arası açık olduğu için başkanlığa beni seçtirmişti[44]. İngiltere bu oluşumu engelleyememişti çünkü kültürel ve ekonomik bir kuruluş olarak siyasetin dışında bir kurum olarak görülmekteydi. Oysa aslında tam içindeydi. Neyse Volkan'daki arkadaşlar da kabul ettiler. Onların içlerinde güvendiklerimizi TMT'ye aldık."

İleride her Türk köyünde varlık gösterecek olan TMT'ye katılım, önceden belirlenen ve hakkında ayrıntılı araştırma yapılan üye adayının siyah bir perdenin ardında Kuran, bayrak ve silah üzerine yemin etmesi ile gerçekleştirilmiştir[45]. TMT'nin kuruluş amaçları şunlardır;

41 Özdemir Uzuner kişisel görüşme, 10 Temmuz 2010.

42 İsmail, **Unutulan yıllar...**, s.13-14

43 Rauf R.Denktaş, kişisel görüşme, 12 Temmuz 2010.

44 Eski başkan, Faiz Kaymak'tır.

45 Yakın tarihte İtalyan Carbonari Teşkilatı, Yeni Osmanlılar ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinde gördüğümüz bu kabul seremonisi sırasında okunan TMT Andı'nın metni şöyledir: "Kıbrıs Türkü'nün yaşayış ve hürriyetine, canına, malına ve her türlü anane ve mukaddesatına, her nereden ve kimden olursa olsun, vaki olacak tecavüzlere karşı koy-

Levent Şahverdi Arşivi

− Kıbrıs Türklerinin can ve mal güvenliğini sağlamak,

− Enosis'e ve bu hedef doğrultusunda gerçekleştirilen terör eylemlerine karşı durmak,

− Türklere yapılacak saldırıları geri püskürtmek,

− Türk toplumunun birliğini ve bütünlüğünü sağlamak,

− Rumlara ve İngilizlere karşı Kıbrıs Türklerinin haklarını savunmak,

− Türkiye ile sıcak ilişkileri ve Türk halkının anavatana bağlılığını sürdürmek[46].

TMT'nin direnişi, bağımsızlığa hizmet ettiği için Kıbrıs'ın asıl ulusal kurtuluş hareketi olarak değerlendirilebilir[47]. Kıbrıs'ta bulunan İngiliz gazeteci yazar Gibbons TMT'yi tanımlarken "Terör karşıtı bir örgüt" olarak bahsetmiş, merkezinin Lefkoşa'nın banliyöleri olan Gönyeli ve Ortaköy olduğunu söylemiştir[48].

TMT'nin faaliyetleri kapsamında Denktaş şunları söylemiştir; "ikinci toplantıda, 'Benim istediğim EOKA'ya karşı TMT'nin Türk hükûmetine ve genelkurmayına bağlı bir kuruluş olmasıdır. Hareketi Türkiye'ye bağlamazsanız, silahları Türkiye'den getirmezseniz, para toplayacaksanız ben yokum' dedim. Bunun üzerine istediğimi yapmam konusunda beni yetkili kıldılar. Bu Kasım 1957'de oluyor ve ilk kez ben Ocak ayında Dr. Küçük'le Türkiye'ye gittim. Ankara'da Fatin Rüştü Zorlu'yu ziyaret ettik[49]. Doktor, Kıbrıs mesele-

mak için kendimi Türk milletine adadım. Ölüm dahi olsa, verilen her vazifeyi yapacağım. Bildiğim, gördüğüm, işittiğim ve bana emanet edilen, her şeyi canımdan aziz bilip sonuna kadar muhafaza edeceğim. Gördüklerimi, işittiklerimi, hissettiklerimi ve bana emanet edilenleri, hiç kimseye ifşa etmeyeceğim. İfşaatın bir ihanet sayılacağını ve cezasının ölüm olacağını biliyorum. Yukarıda sıralanan hususları harfiyen tatbik edeceğime, şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine söz verir and içerim." Andın metni Özdemir Uzuner'in arşivinden alınmıştır.

46 Sabahattin İsmail, **150 Soruda Kıbrıs Sorunu**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1998, s.44.

47 İsmail, **a.g.e.**, s.45.

48 Henry Scott Gibbons, **The Genocide Files**, Near East Publishing, Lefkoşa 2003, s.23. Gibbons, Kıbrıs'ta bulunmuş İngiliz gazetecidir. Oberling, Gibbons'un yazmış olduğu kitapların en ayrıntılı ve güvenilir kaynak olduğunu söylemiştir. Pierre Oberling, **Bellapais'e Giden Yol**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1988, s.71.

49 Zorlu'nun Kıbrıs meselesindeki tavrı ve rolü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Günver, **a.g.e.**; Levent Ayabakan, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Hayatı ve Kıbrıs Meselesi**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

sini konuştu ve ihtiyaçlarını duyurdu, ardından ben söz aldım. 'Biz böyle bir teşkilat kurduk. Rumlar bu işi EOKA ve Yunanistan'la birlikte yürütüyorlar. Türkiye bize bu konuda yardımcı olmazsa bu iş burada biter. Onun için sizden silah istiyoruz.' dedim. Buna karşılık bize sordular 'biz şimdi size silah göndersek alabilir misiniz?' Ben o gençlik ve tecrübesizlik içinde 'tabi alırız' diyordum ki, Dr. Küçük, 'konuyu biraz inceletin, nasıl yapacaksınız. Aksi takdirde yakalanırsanız Türkiye zor durumda kalır' dedi. Aslında Fatin Bey'in de Adnan Menderes'i bilgilendirmek için zamana ihtiyacı varmış[50]. Zaman kullanıldı ve 9 ay sonra Türkiye, İş Bankası müfettişi ve öğretim müfettişi adı altında bize ilk uzmanlarını, Bayraktar ve yardımcılarını gönderdi."[51]

TMT'nin kuruluşundan önce de Türkiye, Kıbrıs'taki Türk halkına yalnız olmadığını anlatmak ve olayları daha yakından takip edebilmek için adaya öğretmenlerini göndermiştir. Öğretmenler daha sonra gerçekleştirilecek mücadelede etkin rol oynayacaklardır. Bu konuda 28 Ağustos 1957 tarihinde

50 "Fatin Bey'in neden zamana ihtiyacı olduğunu 1959 yılı biterken bizzat kendisinden öğrendim. Kendisine neden 7 ay beklediğimizi sordum. 'BM'nin 1957 yılı sonbahar toplantısına katıldığımda Kıbrıs'ta Yunan hükûmeti tarafından gizlice desteklenen EOKA karşısında biz de bir teşkilat örgütlemezsek, izlediğimiz politikanın başarı şansının az olduğunu anlamış ve Başbakan Menderes'e bu konuda öneride bulunarak izin istemiştim. Başbakan, Karamanlis ile aralarındaki dostluğa güvenerek, Kıbrıs meselesinin barış ve görüşmeler yoluyla bir sonuca ulaşacağına inanmaktaydı. Bu nedenle izin vermiyordu. Tam 7 ay bu izin için uğraştım. Sonunda gelişmeler beni teyit etti. Makarios ve EOKA'nın maskesi düşmeye başladı. Türklere hayat hakkı tanımayacakları anlaşıldı. Sonunda Menderes beni haklı buldu ve izni verdi' cevabını vermiştir." Bkz. İsmail Tansu, **Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu**, Minpa Matbaacılık, Ankara 2001; Akkurt, **a.g.e.**, s.360-372; Fatin Bey'in, Kıbrıs'taki olayların geçici değil sürekli olduğunu göstermek ve böyle bir girişimden başka çare olmadığı konusunda Menderes'i ikna etmek için bu zamana ihtiyacı vardı. Keser, **Kıbrıs'ta Yeraltı...**, s.225.

51 "Emri aldığı günden itibaren olayları biliyor. Kitap, 'emir oldu ve biz kurduk' diye başlar. Fakat bu teşkilat önceden kurulmuştu. 9 ay sonra biz teslim etmiştik mevcut teşkilatı. Propogandaları, yayınları, köylerdeki örgütlenmesiyle, adamlarıyla zaten maneviyat ayaktaydı. Bir şeyler vardı ama bilinçli bir kuruluş değildi. İşte arkadaşlar geldikten sonra onlar bir kısmı benim avukatlık büromda aramıza perde çekerek, Kur'an-silah üzerine yeminlerini ettiler. Halkta da büyük istek ve heyecan vardı". Denktaş'la yapılan görüşmeden alıntı.; İsmail Tansu ise kitabında TMT'nin kuruluşu konusu, "TMT bazı çevrelerce iddia edildiği gibi, daha önce var oldukları ileri sürülen ve ne amaçla kuruldukları belirsiz herhangi bir örgüt üzerine oturtulmamıştır." şeklindedir. Ayrıca, TMT'nin kuruluş tarihi konusunda da farklılık vardır. Rauf Denktaş Kasım 1957 tarihini verirken, Tansu'nun kitabında 1 Ağustos 1958 tarihi bulunmaktadır. Tansu, **a.g.e.**, s.57. İsmail Tansu, TMT'nin kuruluşu için görevlendirilmiş olan Tümgeneral Daniş Karabelen'in yardımcısı olan ve Kıbrıs'ın İstirdat (Geri Alma) Projesi'ni hazırlayan emekli albaydır.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhurbaşkanı Celal Bayar imzalı Bakanlar Kurulu Kararnamesi şöyledir: "ilişik listede adları ve görevleri belirtilen 22 öğretmenin iki sene müddetle Kıbrıs'taki Türk okullarında öğretmenlik görevi almalarına izin verilmesine karar verilmiştir."[52]

1957 yılının Aralık ayında Kıbrıs Türklerine yönelik Rum saldırıları yoğunluk kazanırken TMT, Lefkoşa, Larnaka, Limasol, Baf, Lefke ve Mağusa'da çoğunluğu Volkan'dan devralınan az sayıdaki silahla faaliyet göstermiştir. Mağusa'ya bağlı Aytotoro köyünde depolanan su borusundan yapılmış 3 bomba, 2 el bombası ve çok miktarda kapsül ile barut, büyük bir talihsizlik sonucu köyde yapılan bir aramada İngiliz askerleri tarafından ele geçirilmiştir. Bu talihsiz olaydan sonra silahlar güvenli yerlerde saklanmıştır. Dr. Niyazi Manyera'nın evi bunlardan birisidir. Daha sonra silahların dağıtımı buralardan yapılmıştır[53].

Menderes Kıbrıs'taki sorunları Yunanistan'la diplomatik yollarla çözmenin mümkün olabileceği umudunu uzun süre korumuşsa da görüldüğü gibi 1958 yılı itibarıyla Rumlar, İngilizlere ve Türklere karşı olan terör faaliyetlerini giderek arttırmışlar, İngiliz valisi ise olaylara seyirci kalmıştır. Menderes'e Kıbrıs köylülerinden yardım çağrıları içeren telgraflar gönderilmiştir. Türkiye ise toplumsal hareketler başlayarak "Ya Taksim Ya Ölüm" sloganları giderek daha geniş kitlelere yayılmıştır. Kıbrıs'ta Türklerin yaşadığı kayıpların giderek artması, Menderes'in kararını vermesine yardımcı olmuş ve EOKA'ya karşı Türk halkının güvenliğini sağlayacak gizli bir teşkilat kurulmasına karar verilmiştir.

Ankara'da Fatin Rüştü Zorlu ile Dr. Fazıl Küçük'ün görüşmesinden sonra, 1958 yılının Nisan ayında T.C. Genelkurmay Başkanlığından Tümgeneral Daniş Karabelen'e bir mesaj ulaşmıştır[54]. Mesajda "Kıbrıs'ta Türk varlığını

52 Bkz. **BCA 18-01-02-146-42-12.** TMT üyesi olarak görev yapmak üzere Kıbrıs'a gönderilen personel, öğretmen, imam, tarım uzmanı, bankacı gibi görevlerle adaya gönderilmişlerdir. Söz konusu belge sadece öğretmen atamalarına ait bulunmaktadır.

53 Aydın Akkurt, **Kutsal Kavgaların Korkusuz Neferi: Dr. Niyazi Manyera**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları: 9, Lefkoşa 2000, s.35-36; Manyera hakkında Denktaş şu sözleri söylemiştir: "Manyera, TMT'de görev almış, en tehlikeli günlerde Mağusa'dan Karpaz'a silah taşımış, evinde TMT'ye gelen ilk silah bavullarını haftalarca saklamış, yaptıkları ile hiç öğünmemiş ve hiçbir karşılık beklememiştir...", **a.g.e.**, s.36.

54 Daniş Karabelen (1898-1983) hakkında geniş bilgi için bkz. Cemal Kutay, **Beş Kıt'ada Bir Türk Paşa'sı Daniş Karabelen**, 2. Basım, Avcıol Basım Yayın, İstanbul 2006.

Levent Şahverdi Arşivi

korumak amacıyla gizli, silahlı bir örgüt kurulması için T.C. Hükûmetinin izin verdiği" ifade edilmiş, ayrıca "bu işe hükûmetin ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin adlarının hiçbir şekilde karıştırılmaması gereği" kesin bir dille vurgulanmıştır. Özel Harp Dairesinin, bu özel görevle ilgili olarak hiçbir yer ve makam ile resmî bağlantı kurmayacağı, Genelkurmay üst düzey komutanları ile hiyerarşik bağlantılarını sözlü olarak yürüteceği, diğer devlet kuruluşları ile yapılacak temaslarda da iletişimin sözlü olacağı, yazışma yapılmayacağı belirtilmiştir. Örgütün kuruluşu ve yönetimi için Kıbrıs'ta gönüllü olarak görev üstlenecek subaylar süresiz izinli sayılmışlardır. TMT'ye katılanların çoğu daha önce Kore Savaşı'nda bulunan subaylardır. Kıbrıs'a öğretmen, imam, tarım uzmanı, bankacı gibi kimliklerle gideceklerdir. Ayrıca, Dr. Fazıl Küçük'le Rauf Denktaş yardım ve işbirliği esaslarını görüşmek için Ankara'ya davet edilmişlerdir. TMT'nin yeraltından çıkarak varlığını ortaya koyacağı günü ise EOKA'nın Türklere yönelik olası saldırılarının belirlemesi kararlaştırılmıştır[55].

Öncelikle Ankara'da hazırlanan "Kıbrıs'ı İstirdat Projesi" (KİP) kapsamında KİP kadrosu belirlenmiş, Kıbrıs'taki TMT'nin geliştirilerek gerçek bir direniş örgütü haline getirilmesi görevi Piyade Yarbay Ali Rıza Vuruşkan'a verilmiştir. 9 Temmuz 1958 tarihinde Tümgeneral Daniş Karabelen eliyle, Genelkurmay 2. Başkanı Salih Coşkun'a takdim edilen liste, daha sonra küçük değişikliklerle icraata konulmuştur. Ankara KİP karargâhı yoğun bir tempo ile çalışmaya başlamış, Kıbrıs Türk Mücahidinin silah eğitimini tamamlaması için Aralık 1959 tarihi hedef alınmıştır[56]. KİP projesi, hükûmetin Kıbrıs politikasına uygun hazırlanmıştır. TMT'nin kuruluş projesi niteliğindedir. Rum ve Yunanlıların Enosis (Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı) planı gibi Türklerin de artık İstirdat (Kıbrıs'ın eski sahibi Türkiye tarafından geri alınması) planı bulunmaktadır. Bu proje ile Kıbrıs'ın tamamına sahip olunamasa bile "Kıbrıs'ın taksimi" öngörülmüştür. Proje Genelkurmay 2. Başkanı Cevdet Sunay[57] tarafından onaylanmıştır[58]. Kıbrıs'tan gönderilen mücahitlere canlı silah eğitimi vermek için ilk kamp, Ankara sınırları içindeki Zirkaya köyü yakınlarında

55 Tansu, **a.g.e.**, s.11,37.

56 Emircan, **a.g.e.**, s.133-134.

57 Cevdet Sunay daha sonra Türkiye'nin 5. Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.

58 İsmail Tansu, "TMT'nin Kuruluşunun Siyasi Boyutu", **Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadele'de TMT'nin Yeri,** Uluslararası Sempozyum, C II, Lefkoşa 2009, s.60.

Levent Şahverdi Arşivi

kurulmuştur. Zir eğitim kampı olarak belirlenen T.C. Tarım Bakanlığına ait çiftlik ve tesislerde, TMT mensuplarına askerî eğitim verilmiştir. İlk eğitim kafilesi 20 Ağustos 1958 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır. 12 Eylül 1958 itibarıyla Antalya Eğitim Kampı da faaliyete geçmiştir[59]. Ankara'ya gönderilen mücahitlerden Yıldız Kabaran bu görevi şöyle anlatmıştır: "Silahlı eğitim almak üzere Kıbrıs'tan Ankara'ya gönderilen 30 kişiydik. Ankara'da tren istasyonunda bizi bir binbaşı karşıladı. Ertesi gün kampa götürdüler. Zirkaya'da her türlü silahı bozup takmayı ve kullanmayı öğrendik. Döndüğümde buradaki arkadaşlarımla gizlilik içinde buluşarak onlara silah nasıl kullanılır, bubi tuzakları nasıl yapılır, silahlar nasıl saklanır gibi konularda eğitim vermeye başladım."[60]

Kıbrıslı Türkler için silah bulmak çok zordur. Bu konuda bereketçi Vehbi Mahmutoğlu şunları söylemiştir: "Başladık köyümüzü nöbetleşe beklemeye. Koca köyde bir tabanca, bir av tüfeği, şiş, balta hepsi o kadardı… Silah lazımdı bize. Rum askeri ensemize binmişti. Silah getirmek kolay değildi. İngiliz bizi yakalasa idam edilirdik. Rum yakalasa kurşuna dizerdi. Silah lazımdı, kayık lazımdı, silah sevkiyatı için Türkiye kıyılarına ulaşmak şarttı. Kardeşim Celal'e gittim. Polis olarak çalışıyordu. 'Silah getirmeliyiz buraya!' dedim. 70-80 Sterlin verdi. Rumdan bir kayık aldım, kayığın üzerinde elefteria yazıyordu yani hürriyet. Sadece ileri vitesi vardı. Geriye gidişi yoktu. Ufacık bir tekneydi."[61]

Bu zorluklara rağmen Ağustos 1958 tarihinde kendi insiyatifleri ile silah bulmak amacıyla Türkiye'ye gelen bu gençlere Türkiye sahip çıkmıştır. Kendilerine "hiçbir maddi menfaat olmaksızın sadece vatan için çalışacakları, yapacakları görevin son derece tehlikeli olduğu, her an ölümle yüz yüze gelebilecekleri, yakalanmaları veya öldürülmeleri halinde arkalarında kimsenin durmayacağı" anlatılmış ve söz konusu görevi kabul edip etmeyecekleri sorulmuştur. Gerçekten de adada İngilizler sıkıyönetim uygulamaktadır ve tek

59 Emircan, **a.g.e.**, s.138,144; TMT'nin askerî kamplarındaki eğitim 1 Şubat 1964 tarihinden itibaren tekrar yoğunluk kazanmıştır. s.147.

60 Yıldız Kabaran, "Gizli Eğitim", **Anılarda Erenköy**, ed: Arslan Mengüç, 3.Baskı, Azim Matbaacılık, Ankara 2017, s.68-69.

61 Mahmutoğlu ile yapmış olduğu söyleşiden aktaran Banu Avar, "Silahları Getirenlere 'Bereketçi' Denirdi", **http://banuavar.com.tr/silahlari-getirenlere-bereketci-denirdi-banu-avar/** (Erişim Tarihi: 30.08.2015).

Levent Şahverdi Arşivi

bir mermi bile bulundurmanın cezası idamdır. Buna rağmen görevi kabul eden mücahitler 16 Ağustos 1958 – 1 Ocak 1959 tarihleri arasında 9 sefer yapmış ve 800 TMT mücahidinin silah ve cephane ihtiyacını karşılamışlardır. Takma motorlu kayık ve sandallarla TMT için silah ve cephane taşıyan mücahitlere Arı Ekibi adı verilmiştir. Ayrıca onlara Bereketçiler denilmiştir[62]. Yapılan seferlerden birinde iki bereketçi şehit olmuştur. İlk bereketçiliğini 17-18 yaşlarında yapan ve söz konusu bereketçilerle son temasta bulunan Ahmet Cemal, o geceyi şöyle anlatmıştır: "Bu seferler sırasında bir gece hava çok soğuktu ve yağmur vardı. Arkadaşlarımız Asaf Elmaz ve Hikmet Rıdvan iki sandalla geleceklerdi. Ben kıyıda bekliyor, ışıkla bizim köyün yerini gösteriyordum. Bir ara ışıklarını gördüm. Onlar da benimkini gördüler. Sonra izlerini kaybettim. Sabaha kadar bekledik ama gelmediler. Durumu merkeze, Lefke'ye bildirdik. Denizde aradık ama hiçbir iz bulamadık. Akdeniz onları çekip almıştı."[63]

Tufan kod adlı mücahit İlter Kırmızı'nın Bereketçiler'le ilgili bir anısı şöyledir: "1957-1962 yılları arasında Bozpetek Muavini olarak görev yaptım. 1952-1958 yılları arasında Orman Dairesinde İngiliz müdür ve Rumlarla birlikte çalışmaktaydım. Rumların Türklere olan kin, nefret, aşağılama ve yıldırma politikaları sonunda hayati tehlike ile karşı karşıya kalmıştım. Bugünlerde bayraktarımız Ali Rıza Vuruşkan, dosyamı incelemiş ve beni İş Bankası Lefkoşa şubesine aldırmıştır. 1952-1958 yılları Kıbrıs Türkleri için ekonomik kriz yıllarıdır. Ticaretin %90'ı Rumların elindedir ve Türklerin iş sahaları çok kısıtlıdır. Arkadaşım Salih Sertel, Kıbrıs Türk Federasyonunun vermiş olduğu kredi ile bir oto yedek parça satış dükkanı açtı. Kendisi de mücahitti ve Bozpetek Beyi olarak görev yapıyordu. İş yeri TMT'nin iletişim kanalıydı. Bir gün, yanılmıyorsam 19 Ağustos 1958'de iş yerine Koççinalı (Erenköy) Vehbi Mahmut geldi. Kendisini tanıttıktan sonra Türkiye'den balıkçı teknesi ile iki arkadaşıyla Erenköy'e silah ve mühimmat getirdiğini söyledi. O güne kadar tek tük tabancanın dışında başka silah görmemiştik. Derhal Denktaş Bey'e

62 Asaf Elmaz ve Hikmet Rezvan, 9 Kasım 1958 tarihindeki silah taşıma görevlerinde azgın dalgalara yenik düşerek Erenköy'ün ilk kayıpları olmuşlardır. Aynı gün diğer teknede bulunan silahlar da Mahmutoğlu kardeşler tarafından İngilizlere yakalanmamak ve tekneyi batırmamak gayesiyle denize dökülmüştür. Ulvi Keser, "Bozkurt'un Alev'i; Karadeniz'in Kahraman Evladı Ahmet Oğuz Kotoğlu", **www.anamurunsesi.com/YANSAYFA/.../ahmet_oguz_kotoglu.doc** (Erişim Tarihi: 30.08.2015).

63 Ahmet Cemal, "Asaf Elmaz ve Hikmet Rıdvan", **Anılarda Erenköy**, ed: Arslan Mengüç, s.73.

Levent Şahverdi Arşivi

haber verdik. Onun da onayıyla silahların saklandığı yere hareket ettik. Polis teşkilatında görevli, bize yakın arkadaşların temin ettiği, bize öncülük edecek polis jipi ile yola çıktık. Mezarlıktaki bir mezarı kazdık ve bulduğumuz tahta kasaları açtık. Tabancalar, mermiler… Dünyalar bizim olmuştu."[64]

2.2- TMT'nin Yapısı

TMT başlangıçta Türk mitolojisine ve özelliklerine uygun olarak teşkilatlandırılmış, kullanılacak kod isimleri buna uygun olarak seçilmiş bir yeraltı örgütüdür. Daha sonra haberleşmede gizliliğin daha kolay oluşturulabilmesi amacıyla değişikliklere gidilmiştir[65]. Kıbrıs'ta TMT'nin örgütlenmesi, eğitim ve hareket esasları, gizli harekat tekniği açısından Amerikan modeli ile İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransız direniş örgütünün yöntemleri dikkate alınarak düzenlenmiştir. Beş kişilik hücrelerden oluşur, her hücre üyesi, yalnızca kendi hücresindeki beş kişiyi tanır. Diğer hücreleri ve personelini tanımaz. Üst kademe ile irtibatı sağlayanlar ise sadece hücre liderleridir[66].

TMT'nin 1958 yılında kurulan ilk yapısı otağ, oba ve çadır şeklinde üç kademeli olarak belirlenmiştir. 5 kişilik hücreler çadır, hücre üyeleri arı, otağa bağlı köyden sorumlu birim de obadır. Bu yapılanma ve verilen isimlerin politik çağrışımlar yapabileceği endişesiyle daha sonra sembollerde değişiklikler yapılmış, bunların yerine kovan, petek ve oğullar oluşturulmuştur. Her oğul 5 arıdan oluşmuş, otağın yerine kovan, obanın yerine petek, çadırın yerine oğul getirilmiştir. TMT'de kullanılan isimler ve anlamları şöyledir;

---

64 İlter Kırmızı, "TMT Anıları ve Türkiye'den Gelen İlk Silahlar", **Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri**, Uluslararası Sempozyum, Cilt II, Lefkoşa, 2009, s.51-53; Bu dönemi anlatan bir film, Önce Vatan, VCD, Yönetmen ve Senarist: Duygu Sağıroğlu, 1974.

65 Keser, **Kıbrıs'ta Yeraltı...**, s.449; Teşkilatın ilk kurulduğu dönemde Türkiye'den gelen komutanlara "Kara Sakal" denilmiştir. TMT Derneği Başkanı Yılmaz Bora bu konuda şunları söylemiştir. "Bu kapalı şifreli kod olarak kullanılmıştır. TMT'de kutsal görev üstlenen ve kimlikleri gizli kalması gereken komutanlarımızın emirleri geldiğinde, Mücahitlerimize Kara Sakaldandır denilir ve onlar ne olduğunu anlarlardı. Kod ismi kullanılırken sonradan kapalı isim kullanılmasına geçilmiştir. Fırtına, Bora, Yıldırım, Ateş, Bozkurt gibi kapalı isimler bizzat komutanlarımızın kendileri için seçtikleri kod isimleriydi", Özcan Özcanhan, "Kötü Niyetle Kullanılmamıştır", **Direniş**, Kıbrıs TMT Derneği Yayın Organı, Kasım 2011, s.4.

66 EOKA'nın örgütlenme sistemi de hemen hemen aynıdır ve Grivas bu durumu "herkes sadece kendisini ilgilendiren hususları bilecektir, bundan başkasını değil. Her üye toplum içinde gözlerini ve kulaklarını dört açacak ancak ağzını sıkı sıkıya kapatacak ve EOKA'yı ilgilendiren her hususu bildirecektir" diyerek ifade eder. Keser, **a.g.e**., s.451.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuruluş ismi	Daha sonraki ismi	Anlamı
Bozkurt	Bozkurt	Bayraktar
Yayla Beyi	Sancaktar	Alay Komutanı
Yayla	Sancaktarlık	Tabur
...	Serdar Alay	Komutan Yardımcısı
Otağ Beyi	Kovan Beyi	Tabur Komutanı
Oba Beyi	Petek Beyi	Bölük Komutanı
Çadır Beyi	Oğul Beyi	Takım Komutanı
Kurt	Arı	Mukavemetçi Er

1960 yılından itibaren TMT altı bölgede altı birlik teşkil etmiş ve Mağusa, Lefke, Larnaka, Baf, Lefkoşa, Limasol sancaklarında 3-4 taburdan oluşan bir askeri güç oluşturulmuştur. Her taburda 50'şer kişilik teşkilatlanmış ve eğitilmiş bir kuvvet bulunmaktadır. Her birliğin başında da Serdar adı verilen komutanlar görev yapmaktadır. Baf Serdarı, Magosa Serdarı, Lefkoşa Serdarı, Limasol Serdarı, Lefke Serdarı, Larnaka Serdarı olarak bilinen komutanlarının genellikle yırtıcı kuş isimlerinden olan "Şahin, Atmaca gibi" değişik kod adları bulunmaktadır[67]; Türk subaylarının adaya gelişi, oluşturulan bir çatının içini doldurmuştur. Bilinçli, disiplinli bir şekilde yetiştirilen Kıbrıslı Türklerle, oluşum tam bir mukavemet teşkilatı haline gelmiştir.

TMT'nin komutanı olarak görev yapan kişi "Bozkurt" adıyla bilinmekte ve teşkilatın en üst düzey yöneticileri haricinde hiç kimse tarafından tanınmamaktadır. TMT lideri Bayraktar Albay Ali Rıza Vuruşkan'a teşkilatın tesisinde yardımcı olmaları için Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denktaş tarafından önerilen toplumun üst düzey aydın kişileri de büyük bir gizlilik ve disiplin içerisinde teşkilata kabul edilir ve çalışmaya başlarlardı. Teşkilata eleman seçimi çok titiz yapılmıştır[68]. Çalışmamıza konu olan dönemde görev yapan bayraktarlar şunlardır;

67 Keser, **a.g.e.**, s.453.

68 Esat Fellahoğlu, **Baf'ta Direniş**, Lefkoşa 1995, s.15.

Levent Şahverdi Arşivi

− Ali Rıza Vuruşkan (Haziran 1958 - Haziran 1960)

− Şefik Karakurt (Haziran 1960 - Haziran 1962)[69]

− Kenan Çoygun (Ağustos 1962 - Temmuz 1967).

Tehlike ve güçlüklerle dolu TMT'nin eğitimleri üç ayrı katagoride yapılmıştır. Bunlar "hasrette" yapılan esas eğitim[70], ada içinde yapılan eğitim ve kovanların kendi birimleri içinde yaptıkları eğitimlerdir.

2.3- TMT'nin İlk Dönem Faaliyetleri (1958 Yılı Olayları)

TMT'nin kurulmasından sonra yer aldığı en önemli olaylardan biri 27-28 Ocak 1958 direnişidir[71]. Kıbrıs Türkleri İngiliz Sömürge İdaresine başkaldırmışlardır. Rumların Enosis yönündeki baskılarını artırmaları üzerine, 27 Ocak 1958 günü *Bozkurt* gazetesinde çıkan başyazının[72] da etkisiyle erkek ve kız lisesi öğrencileri giderek büyüyen gruplar halinde Atatürk Meydanı'na ulaşmıştır. Meydana çıkan sokaklar tıka basa dolmuştur. Kendiliğinden toplanan halk da Girne Kapısı'na doğru yürüyüşe geçip emniyet kuvvetlerinin kurduğu barikatları aşarak "Ya Taksim Ya Ölüm" sloganları ile İngiliz komiserinin evine kadar gelmişlerdir. Orada slogan atarak geri dönerken meydana pusu kuran polis, göz yaşartıcı bombalar kullanmıştır. İngiliz ordusuna ait makineli tüfek taşıyan askerî araç kalabalıktan bir kadın ve erkeği ezerek ölümüne sebep olmuştur. Ertesi gün ise Atatürk Meydanı'na gelen Türkler, Zafer sineması civarında İngiliz araçlarından açılan ateşle karşılaşmışlardır.

---

69 İhtilalden sonra Ali Rıza Vuruşkan'ın görevden alınması üzerine Bayraktarlığa vekaleten atanmıştır. İsmail Tansu yapmış olduğu söyleşide Karakurt'un Vuruşkan'ın görevden alınmasında payı olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Bayraktarlığa vekalet eden Şefik Karakurt'un yerine Kenan Coygun atanmıştır.", "Nalbantoğlu'nu Kim Öldürmek İstedi", **Haber Kıbrıs Gazetesi**, 23.1.2013, http://haberkibris.com/nalbantoglunu-kim-oldurmek-istedi-2013-01-23.htm.

70 Türkiye'de yapılan eğitime hasrete gitmek denilirdi. Bir ay süreli olan bu eğitimlerde temel askerlik öğrenenler ayrıca silah bakımı, telsiz, eğitim, komando şeklinde bir ihtisaslaşmaya geçtikten sonra tekrar Kıbrıs'a dönerlerdi. Keser, **a.g.e.**, s.462.

71 İsmail, **150 Soruda...**, s.47.

72 Söz konusu yazıda belirtilen, "İngilizler taksim tezini kabul etti, tatbik edecekler" haberiydi. Haber İngiliz Dışişleri Bakanının eski bir beyanatına atfen verilmişti. Denktaş, gelen mesajın halkın anladığı anlamda olmadığını söylediyse de olaylara engel olamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "27-28 Ocak Hadiselerinde Kıbrıs Türkü", Rauf R. Denktaş, **Nacak Gazetesi**, 25 Ocak 1963'den aktaran Vehbi Zeki, **Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi**, Halkın Sesi Ltd., 1973, Ek II, s. V-XII.

Levent Şahverdi Arşivi

İki günlük mücadelede Lefkoşa'da 5, Mağusa'da 2 Türk öldürülmüştür. İngilizler sokağa çıkma yasağı koymak zorunda kalmışlardır[73]. O güne kadar Rumların Enosis lehindeki yürüyüşlerine seyirci kalan sömürge yönetiminin kendi barışçı yürüyüşlerini şiddetle bastırmasına tepki gösteren Türk öğrenciler, İngiliz asker ve polisine karşı büyük bir direniş göstermişlerdir. Çatışmalar, gösteri ve yürüyüşler ertesi gün de sürerek bütün adaya yayılmıştır. Bu çatışmalarda 100'den fazla insan yaralanmış, birçok kişi tutuklanmış, 7 Türk de öldürülmüştür. Direniş Türk halkının iddia edildiği gibi İngiliz yanlısı olmadığını, Enosis'e olduğu kadar sömürge yönetimine de karşı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir[74].

Ankara'ya giden Dr. Küçük ve Rauf Denktaş, Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes ile görüşmüşlerdir. Bayar kendilerine sorunun Türk tezi lehine sonuçlanacağını belirtmiştir. Bu sırada Girne Türk İlkokulu Rumların saldırısına uğramıştır[75]. 12 Temmuz'da da EOKA'nın Sinde katliamı gerçekleşmiştir[76]. Bunun üzerine 1 Ağustos 1958 tarihinde Kıbrıs TMT Komutanı Yarbay Ali Rıza Vuruşkan, Lefkoşa İş Bankası Şubesi'nde Ali Conan adıyla ve müfettiş kimliği ile görevine başlamıştır[77]. Teşkilatın ilk başkanı olan Ali

---

73 Bu olaylar, Kıbrıs'ta ve Türkiye'de "Enosis'e Karşı Taksım Mitingleri" sürecini başlatmıştır. İstanbul Taksim Mitingini, Türkiye'nin her yanında gerçekleşen 43 meydan mitingi ile 10 kapalı salon mitingi izlemiştir. Mehmet Salih Emircan**, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Tören, Bayram ve Anma Günleri**, Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği Yayını:11, 2. Baskı, 2010, s.4-7.

74 İsmail, **a.g.e.**, s.47; "17 Haziran'da TBMM olağanüstü bir toplantıda taksim tezini ittifakla kabul etmiştir. Kıbrıs konusunda mecliste partiler arasında görüş birliği hakimdir. Bu karar üzerine NATO Genel Sekreteri Paul Henry Spaak harekete geçerek İngiltere'den bağımsızlık planının açıklanmasının ertelenmesini istemiş, teklifin kabulünden sonra bir aya yakın sakin bir dönem yaşanmıştır." Günver, **a.g.e.**, s.83.

75 Akkurt, **a.g.e.**, s.240

76 "Sabahın erken saatlerinde işe gitmekte olan Sinde köyü (İnönü) otobüsü, köyün hemen dışında 15 kişilik EOKA'cı grup tarafından pusuya düşürülmüş, saldırı sonucunda sivil halktan Yusuf Hasan, Ali Mustafa, Ali İbrahim, Ali Hasan ve 2 yaşındaki Ahmet Memet öldürülmüştür. Bu pusu, EOKA lideri Grivas'ın emriyle gerçekleşmiştir. Emircan, **Kıbrıs Türk...**, s.121.

77 Yarbay ve daha sonra albay olan Ali Rıza Vuruşkan (1912-1979)'ın kod adı Ali Conan, TMT içinde komutan olarak kod adı Bozkurt, teşkilatın askerî şemasındaki pozisyonu ise Bayraktar'dır. Tansu, **a.g.e.**, s.64; Hüseyin Laptalı, Vuruşkan için şunları söylemektedir: "O müthiş bir kurmay subaydı. Türk ordusunun gücünün, kudretinin gerçek temsilcisi ve kurmayı idi. Bunu Erenköy Grubu Savunması (Kumsal Grubu) için bana dikte ettirdiği Yeşil, Sarı ve Kırmızı Alarm planlarındaki savunma taktiklerinden görüyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Rıza Vuruşkan, ihtilale kadar iki buçuk yıl TMT Komutanlığını yapmış, teşkilatlanma, silahlanma ve eğitim konularında büyük başarı sağlamıştır[78].

İngiltere, adada katliamları engelleyememektedir. Türkiye, İngiltere'ye Kıbrıs'taki etkisiz tutumu için ültimatom vermiştir. 9 Ağustos itibarıyla Macmillan, Ankara ve Atina'yı ziyaret etmiştir. İngiltere'nin görüşü bağımsızlık yönünde iken Türkiye taksim tezinde ısrar etmektedir[79]. Diğer taraftan 1 Eylül 1958 tarihinde adaya dönen ve Türkiye'nin tavrından "adanın taksim edilmesi" sonucunun doğmasından korkan Makarios, 7 Eylül 1958'de Yunan hükûmetine, BM koruyuculuğu altında "bağımsızlık" formülünü kabul edeceğini bildirmiştir. Ona göre, "Türk toplumunu, Rum çoğunluk karşısında, haklarından yoksun bir azınlık durumuna sokmanın yolu bağımsızlıktan geçmektedir". Bu tezi, Karamanlis başkanlığındaki Yunan hükûmeti de desteklemiştir[80].

25 Kasım 1958 tarihinde başlayan BM Kıbrıs müzakerelerinde, Yunan Dışişleri Bakanı Averof, "adaya bağımsızlık tanınmasını" isterken, Türk Dışişleri Bakanı Zorlu, "self determinasyon ilkesi uygulanacaksa, bu, iki topluma da yaygınlaştırılmalıdır. Bağımsızlık tanınacaksa iki toplumun her biri için tanınmalıdır"[81] yorumunu yapmıştır. Müzakerelerin başladığı gün Kıbrıs'ta,

---

'Önde düşman, ölüm, arkada deniz, derin'. Kırmızı alarmın bölüklere olan son emri, 'bulunduğunuz tepeleri çepeçevre ve sonuna kadar (ölene kadar) savunacaksınız' idi." Hüseyin Laptalı, "Albay Rıza Vuruşkan (Akıncı) Kimdir?", **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, Mart-Nisan 2010, C 23, No:2, s.2; "Conan, Ali Rıza Vuruşkan'ın Kore savaşında birliği ile Kızıl Çin ve Kuzey Kore birliklerine karşı savunduğu ve sonuna kadar elden çıkmasına müsaade etmediği bir tepenin adı idi." Emircan, **Kıbrıs Türk...**, s.134

78 Türkiye'ye dönen Vuruşkan, Kanlı Noel'den sonra 1964'de ikinci kez Rauf Denktaş ve Kıbrıslı gönüllü üniversite öğrencileri ile birlikte Erenköy bölgesine çıkmış ve iki yıl daha kalmıştır. Emekli Tümgeneral Cumhur Evcil, Vuruşkan hakkında şunları söylemiştir: "1961 yılında komando kursunda iken okul komutanımız Albay Ali Rıza Vuruşkan'dı. O zaman kendisinin TMT ile ilgisini bilmememize rağmen heybetli duruşu, güven telkin eden yaklaşımları ve keskin bakışları ile bizi adeta büyülerdi." Cumhur Evcil, **Kıbrıs'ta Zafer ve 40 Yıl**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2014, s.38.

79 Günver, **a.g.e.**, s.83; Bağcı, **a.g.e.**, s.119.

80 Hüner Tuncer, **Kıbrıs Sarmalı**, Ümit Yayıncılık, Adana 2005, s.85.

81 "İngiltere Kıbrıs'tan çekileceğini bildirdikten sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 'Kıbrıs İngiltere'nin egemenliğindedir. Karar oraya aittir. Bizim orada bir iddiamız olamaz' dedi. Fakat Rumlar ve Yunanlılar Kıbrıs'a sahip çıkmak isteyince o zaman Fatin Rüştü Zorlu 'İngiltere Kıbrıs'tan çekilecekse, eski sahibine iade edilmelidir.' açıklama-

Levent Şahverdi Arşivi

Limasol'da Türklere ait evler yakılmış ve bir Türk polisi öldürülmüştür[82]. Kıbrıs'ta giderek artan olaylar, Ankara-Atina ilişkilerini gerginleştirerek iki ülkeyi savaşa sürüklemektedir. Savaş olması durumunda NATO'nun güney kanadında oluşabilecek bir çatlak, Bağlantısızlar hareketi içindeki Makarios'u destekleyen ve AKEL ile doğrudan bağlantısı olan Rusya'nın çıkarına görülmektedir. Bu nedenle ABD devreye girerek, Türk ve Yunan hükümetlerine çözüm konusunda baskı yapmış, sonuçta iki ülke bağımsızlık konusunda anlaşmışlardır[83].

Bu süreçte, Kıbrıs Türkleri büyük tehdit altında yaşamaktadır. Mühimmat eksikliği halkın korkularını arttırmaktadır. TMT, Kıbrıs halkı için büyük bir umut olmuştur. Her biri bir kahramanlık hikayesi olan olaylara örnek olarak, Kemal Abdullah şunları anlatmıştır: "TMT kurulduktan sonra ben de bu mücadeleye katılmak için yemin etmiştim. 17 Mart 1959 tarihinde görevli olarak Ankara'ya gittim. Orada beni karşılayan Altan isimli bir şahıstı. Onun gerçek kimliğini ancak 20-25 yıl sonra öğrendim. Kendisini Altan diye tanıtan bu kişi rahmetli Tümgeneral Daniş Karabelen'di. Ankara'da 3-4 gün toplantı yaptıktan sonra beni görevli olarak Anamur'a gönderdiler. Kıbrıs'a gizlice silah taşıyacaktık. Tren biletimi verdiler. Beni Mersin'de silah depo müdürü olan Yarbay Remzi Atılgan karşılayacaktı. Bu adam resmî mi gelecek sivil mi, parola ne? Bunlar kafamı zorlayan sorulardı. Sonuçta orada bulunan *Zafer* gazetesini alarak, parolanız 'zafer' dedi. Yola çıktım. Mersin'e indiğimizde ışığın altında resmî giyinmiş, sağ kolunun altında *Zafer* gazetesi olan birini gördüm, elli metre ileride de askerî bir jip duruyordu. Ben doğrudan jipe gittim. O da

sını yaptı, İsmail Tansu ile yapılan bir söyleşi, Mete Tümerkan, **http://haberkibris.com/emekli-albaydan-sok-aciklamalar-2013-01-21.html**.

82 "Kıbrıs Müzakeresi BM'de Başladı", **Milliyet**, 26.11.1958, s.1, 5.; Zorlu, Konferans'ta Shakespeare'nin Othello oyununun birinci perdesinin üçüncü sahnesinden İngilizce olarak bir alıntı dile getirmiştir. Burada, "Kıbrıs'ın Türkler için ne kadar önemli olduğunu düşünecek olursak… Türk'ün kendisi için birinci derecede önemli olanı arkaya atacak kadar beceriksiz olduğuna inanamayız" denilmektedir. Zorlu'nun bu çıkışı komisyonda son derece etkili olmuştur. Günver, **a.g.e.**, s.87; Bağcı, **a.g.e.**, s.119.

83 Oran, **a.g.e.**, s.607-608**;** "Rumların gözünde Kıbrıs'ın bağımsızlığı Enosis'e doğru atılmış bir adımdı. Ondan sonraki adım Plebisit (halk oylaması) idi. Makarios'un planları bu yöndeydi. Hırslı bir politikacı olan Başpiskopos, Kıbrıs'ın tek hakimi olup adayı Yunanistan'a hediye ettikten sonra millî kahraman sıfatı ile Yunan Başbakanı olmayı umut etmekteydi.", Mahmut Dikerdem, **Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları),** Cem Yayınevi, İstanbul 1990, s.142.

Levent Şahverdi Arşivi

arkamdan geldi. 'Hoş geldin, yarın sabah yolculuk var' dedi. O akşam jandarmada kaldım. Mersin limanı yeni yapılıyordu. Ertesi gün Anamur'a geldiğimizde bizi Binbaşı İsmail Tansu ve Yüzbaşı Kızılsu karşıladılar[84]. Beni İmren Lokantası'na götürdüler. Üzerinde otel vardı. 'Burada kalacaksın, sen Mehmet Kızılsu'nun karısının dayısının oğlusun ve İzmir Karşıyaka'dansın.' dediler. Amaç Anamur halkının şüphelenmemesiydi. Nihayet beklenen gün geldi. Ertesi gün Kıbrıs'a silah götürecektik. Binbaşı Tansu, Ahmet Oğuz (Kotoğlu) ve Reşat Kaptan'la birlikte denizde Elmas kod adlı gemi ile, silah yüklü olarak yola çıktık. Yaklaşık 2 saat sonra, yarı yolu henüz geçmiştik ki hava birden bozdu ve 10 dakika kadar sonra da fırtına patladı. Silahlarla geri döndük. İlk deneme başarısız olmuştu. Ertesi sabah jandarmaya gittim. Telsizcimiz Başçavuş Ali Levent'e 'akşam fırtınaya yakalandık gidemedik, bu akşam gideceğiz' dedim. Çünkü durumu, Kıbrıs'ta Ali Rıza Vuruşkan'a o bildirecek, böylece onlar da hazırlanabileceklerdi. 24 Mart günü yeniden yola çıktık. Bu kez gemide ben, Reşat Kaptan ve Ahmet Oğuz[85] olmak üzere üç kişiydik. Kıbrıs'ta çıkacağımız yer, bizim atış yerimizdi. Yolun kenarında Necati Özkan'ın binaları, bizim binalarımız vardı. Reşat kaptan, 'Kimse yok, ne yapacağız?' diye sorunca 'Silahları biz çıkaracağız.' dedim. Sahilde silahları teslim alacak olanlar vardı ama balıkçı teknesi gelmedi ki silahları aktaralım. Başka yol yoktu biz çıkaracağız. Ben kayalara çarpmamak için kaptana yol gösteriyordum. Ve başardık kenara yanaşmayı. Sahildeki komandolar silahları almaya geldiler. Biz 15 ton silahı bu şekilde indirdik Kıbrıs'a[86]. Hemen döndük. Sabaha karşı, tan ağarırken Anamur'a geldik. Orada bizi Yüzbaşı Kızılsu bekliyordu. Heyecanla 'Ne yaptınız?' diye sordu. 'Buluşamadık' dedim.

---

84 Yüzbaşı Mehmet Kızılsu, Anamur ikmal operasyonu görevlisidir. "Kemal Abdullah adındaki kılavuz uçakla Ankara'ya gelmiştir. İngiliz polis birliğinde görevli bir TMT mensubudur. Kıbrıs'ın kuzey kıyılarını çok iyi bildiği için kılavuz Kemal ile birlikte derhal Anamur'a hareket etmiştik." Tansu, age, s.157.

85 Bkz. Ahmet Oğuz Kotoğlu, **Şafak Sökmeden: Yaşananlar Ergeç Meydana Çıkar**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, Ankara 2009.

86 İsmail Tansu kitabında bu olayı anlatırken Kemal Abdullah'tan söz etmemekte, görevi, Kaptan Yavuz, Makinist Kotoğlu ve Telsizci Başçavuş Ali Levent'le birlikte kendisinin gerçekleştirdiğini söylemektedir. Tansu, **a.g.e.**, s.160-161. Fakat daha sonra Mete Tümerkan ile yapmış olduğu söyleşide Kemal Abdullah'dan bahsetmiştir. "Kemal Abdullah diye bir de kılavuz getirtmiştim Kıbrıs'tan. O da bizimle idi. Ben neden karşı taraf ile buluşulamadığını yerinde görmek ve gerekli tedbirleri almak üzere gitme kararı vermiştim. Ama yolda hava muhalefeti nedeniyle geri dönmek durumunda kaldık. O gün çok zor saatler geçirdik.", **Haber Kıbrıs Gazetesi,** 24.1.2013, http://haberkibris.com/kibrisa-silahlar-nasil-cikarildi-2013-01-24.html.

Levent Şahverdi Arşivi

Aslında doğruydu. Buluşma yok. Yani balıkçı teknesi ile buluşamadık. Yüzbaşı hayal kırıklığı içinde 'Yapma ya!' dedi. Kıyıya yanaştığımızda yüzbaşıya 'kabak boş' dedim. Bu parolaydı. Yani 'gemi boş, yükler teslim edildi' anlamındaydı. Düşündü, düşündü önce çözemedi. Hem buluşamadılar, hem nasıl kabak boş olur? Kapağı açıp baktı, deponun boş olduğunu görünce çok mutlu oldu. Ankara'ya, Genelkurmay'a, 'Akşam bir gemi dolusu silah ve cephaneyi Kıbrıs teşkilatımıza teslim etmiş bulunuyoruz' şeklinde bir mesaj iletti. Operasyon tamamlanmış, görev başarılmıştı."[87]

Silahların saklanmasına dair o dönemde lise öğrencisi olan mücahit İsmail Bozkurt'un anlatımı şöyledir: "1957-1958 ders yılında Namık Kemal Lisesi son sınıf öğrencisi idim. 1957 sonlarında fısıltı halinde çevrede TMT adı dolaşmaya başlamıştı. Ben de kendimi TMT'nin içinde buldum. Sınıf arkadaşımız Altay'ın liderliğinde bir hücre idik. Etrafa sloganlar yazmak, TMT bildirileri dağıtmak başlıca görevimizdi. TMT için yaptığım en önemli görev ise bana teslim edilen bazı silahları odamda, yatağımın altında korumaktı. Sonra birileri gelip silahları alır ve giderdi."[88]

Adada bunlar yaşanırken Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Zorlu ile Yunanistan Başbakanı Karamanlis ve Dışişleri Bakanı Averof, Kıbrıs görüşmeleri için Zürih'te toplanmışlardır[89].

3- KIBRIS CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU

3.1- Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluş Süreci

Zürih ve Londra'da yapılan konferansların sonucunda imzalanan antlaşmalarla Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temeli oluşturulmuştur[90]. İmzacı

87 Abdullah Bey'in Elmas gemisi ile ilgili bu anısını daha önceden anlattığı söyleşiler, Teoman Turan tarafından *Sabah* gazetesi 09.08.2002, **http://arsiv.sabah.com.tr/arsiv/2002/08/09/s1307.html** ve Aral Moral tarafından 1.1.2010 tarihli *Havadis* gazetesinde de yer almıştır.

88 İsmail Bozkurt, "TMT'ye Katılmam ve İlk Çalışmalarım", **Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadele'de TMT'nin Yeri**, Uluslararası Sempozyum, C II, Lefkoşa, 2009, s.56-57.

89 Örek, **a.g.e.**, s.22-23; Örek, 1925 Lefkoşa doğumludur. İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. Eğitimini Londra'da sürdürmüş, 1952'de Kıbrıs'a dönmüştür. Dr. Küçük'ün partisinde yer almış, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk savunma bakanı olmuştur.

90 Londra ve Zürih antlaşmalarının metni, tahlili ve yapılan yorumlar için bkz. Kudret Özersay, **Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme,** Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları: 46, Ankara 2002, 14-37; Zeki, **a.g.e.**, s.140-151; Sabahattin İsmail, **Kıbrıs**

Levent Şahverdi Arşivi

taraflar: Türkiye, Yunanistan, İngiltere, Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum toplumudur. Görüşmeler 1959 yılında başlamıştır. Zamanın Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'dur. Kıbrıs Türk toplumu adına görüşmelere Dr. Fazıl Küçük, Rauf Raif Denktaş ve Osman Örek'tir[91]. Bu antlaşmalardan biri olan garanti antlaşmasına göre, cumhuriyetin anayasa düzeni bozulacak olursa, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan birlikte veya tek başlarına müdahale hakkına sahip olacaklardır. İttifak antlaşmasına göre Kıbrıs'ta, Yunanistan 950 kişilik, Türkiye 650 kişilik ordu bulundurabileceklerdir[92]. Bunların yanı sıra İngiltere de kendisine ait bulunan üslerin durumunu garantiye almıştır. Bu anlaşmalar, Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde en az Yunanistan kadar hakkı bulunduğunu dünyaya kabul ve tescil ettirmiştir. Antlaşmaların Türkiye bakımından en büyük değeri, o zamana kadar İngiliz sömürgesi olan bir toprak üzerinde yaşayan Türk topluluğunu azınlık statüsünden kurtararak çoğunluktaki Rumlarla eşit haklara sahip "Kıbrıs vatandaşı" haline getirmesi ve yeni Kıbrıs devletinin yönetiminde birinci derecede söz ve hak sahibi kılmasıdır[93]. Böylece Kıbrıs Türkleri, Enosis'i önleme ve adada varolma savaşımında önemli bir kazanım elde etmiş olmaktadırlar[94].

13 Aralık 1959 tarihinde yapılan seçimlerle Kıbrıs Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığına Makarios, yardımcılığına ise Dr. Fazıl Küçük seçilmişlerdir. 16 Ağustos 1960 tarihinde, İngiliz Parlamentosunun kararı ile bağımsız olan

---

Cumhuriyeti Meclisi Nasıl İşgal Edildi?, 1992, s.9-10; Melih Esenbel, **Kıbrıs: Ayağa Kalkan Adam (1954-1959)**, Bilgi Yayınları, Ankara 1993, s.124-139; Hasgüler, **a.g.e.**, s.313-316; Ertegün, **a.g.e.**, s.7-8.

91 Örek, **a.g.e.**, s.23.

92 Türk kontenjan alayı 650 kişilik mevcutla 1960 yılında Kur.Alb. Turgut Sunalp komutasında, Mağusa limanından adaya çıkarak Lefkoşa'da Ortaköy bölgesinde konuşlandırılmıştır. Yunan alayı da Lefkoşa'da Yerolokko bölgesine konuşlandı. Ancak kurulan Kıbrıs ordusu kısa sürede Yunanlıların kontrolüne girmiştir. Oğuz Kalelioğlu**, Kıbrıs Barış Harekatı ve Gazimagosa Savunması**, Çetin Matbaacılık, Ankara 2011, s.16.

93 Böylece self determinasyon ilkesi iki toplum için de uygulanmış olmaktadır. Dikerdem'in antlaşmalar hakkındaki yorumu şöyledir: "Anlaşmaların BM tarafından onaylanması demek, Türkiye'nin haklarını yalnız Yunanistan ve İngiltere'nin değil tüm dünyanın kabul etmesi demekti. Böyle dört başı mamur bir anlaşma herhangi bir devletin diplomasi tarihinde büyük bir zafer olarak yer alabilirdi", Dikerdem, **a.g.e.**, s.140-141.

94 İsmail, **Kıbrıs Cumhuriyeti Meclisi...**, s.10.

Levent Şahverdi Arşivi

Kıbrıs Cumhuriyeti, iki toplumluluk, ortak egemenlik, siyasi eşitlik ilkeleri üzerine kurulmuş, fonksiyonel bir federasyon niteliğindedir[95].

Antlaşmalar konusunda Türk hükûmetinin düşüncesini TMT'nin Türkiye'deki yapılanma sürecinde genel koordinatör olan Albay Tansu şöyle aktarmıştır: "Başbakan Menderes, Londra ve Zürih antlaşmalarının imzalanmasından sonra General Daniş Karabelen, Yarbay Ali Rıza Vuruşkan ve beni yanına çağırarak TMT hakkında brifing almıştır. Sonrasında bize 'Rum ve Yunanlılara aslında ben de güvenmiyor ve samimi bulmuyorum. Ortak devlet kurulmasını kabul etmemizin nedeni, ortaklık antlaşmasına paralel olan garanti antlaşmasının da kabul edilmesidir. Kıbrıs'ta bulundurulacak askerî birliğimiz Türk ordusunu temsil edecek ve gerektiğinde bir gün içinde yeterli kuvvet gönderilecektir. TMT'nin faaliyetleri durdurulmayacak, askıya da alınmayacaktır. Daha da güçlendirilecektir. Bir gün yine TMT'ye ihtiyaç duyulabilir. Rum ve Yunanların hiçbir zaman Enosis hayalinden vazgeçmeyeceklerinin bilincindeyiz. Hepinize çalışmalarınızdan dolayı teşekkür ederim.' demiştir."[96]

27 Mayıs 1960 tarihinde yani Kıbrıs'ta cumhuriyetin kuruluş aşamasında, hükûmetin görüşleri bu yönde iken Türkiye'de her şeyi değiştirecek çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. On yıllık DP iktidarı, düzenlenen bir askerî darbe ile devrilmiş, askerlerden kurulu Millî Birlik Komitesi ülke yönetimine geçmiştir. Kıbrıs olaylarının yakından takipçisi ve kurulan cumhuriyetin mimarı olan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu[97] ve Başbakan Adnan Menderes, Yassıada mahkemeleri tarafından idama mahkum edilmiş ve karar infaz edilmiştir. Yeni hükûmet, Kıbrıs'la ilgili gizlilik derecesi çok yüksek olan fa-

95 Tuncer, **a.g.e.**, s.90-91.

96 Tansu, **TMT'nin Kuruluşunun Siyasi…**, s.59-60.

97 Zorlu idamından 2 ay önce Dışişleri Bakanlığına gönderdiği dilekçe ile başarılarını ve takdirnamelerini gösteren belgelerin ilgili makamlara gönderilmesini istemiştir. Bunların içinde Montrö ve Hatay müzakerelerinde aldığı ve 1945 yılında tüm görevlerine ait almış olduğu takdirnamelerle vatana yaptığı hizmetleri anlatabilmeyi ümit etmiştir. Belgeler gönderilmiş ancak bir işe yaramamıştır. Günver, age, s.159; Zorlu, Galatasaray Lisesi, Paris Siyasi İlimler Mektebi ve Cenevre Hukuk Fakültesini bitirmiştir. 1925-1939 yılları arasında Türk Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Tevfik Rüştü Aras'ın kızı ile evlidir. Düğünlerini Atatürk, Dolmabahçe Sarayında yaptırmış ve tüm harcamaları üstlenmiştir. Düğün törenini de gelinle dans ederek başlatmıştır. Zorlu, bir dönem NATO nezdinde Türk daimi delegeliği yürütmüştür. İdamından sonra NATO Genel Sekreteri Paul H.Spaak onun için şunları söylemiştir: "Sadece Türkiye değil dünya büyük bir devlet adamını kaybetti." Orhan Cemal Fersoy, **Devlet ve Hizmet Adamı Fatin Rüştü Zorlu**, Hun Yayınları, İstanbul 1979, s.25-27.

Levent Şahverdi Arşivi

aliyetlere tam hakim değildir. Bu nedenle Türkiye'nin yeni Kıbrıs politikası cumhuriyetin kuruluşunu gerçekleştiren düşünceden farklıdır. Öncelikle yapılan bir sayımın sonucunda bir takım silah ve mühimmatın kayıp olduğu görülmüştür. Hükûmet kaçakçılıktan şüphelenmiştir. Oysa büyük gizlilik içindeki Seferberlik Tetkik Kurulunun faaliyetleri kapsamında kayıp silahlar Kıbrıs'a TMT'ye gönderilmiştir. Bu bilgi kendilerine ulaştırıldıktan sonra TMT'nin gizliliği sürdürülebilmiştir[98].

TMT'nin en önemli isimlerinden İsmail Tansu bir söyleşisinde yeni hükûmetin TMT'ye bakışını göstermesi açısından şunları söylemiştir: "Seferberlik Tetkik Kurulu, darbenin içerisinde değildi. Darbe olduktan sonra öylesine dolaşırken bir arkadaşa rastladım. Bu arkadaşın ihtilalcilerle ilişkisi vardı. Onu tanıyordum. O da bir vazife almış gidiyordu. Beni görünce dedi ki, 'Binbaşım biliyor musunuz, sizin daireyi de ihtilalciler toptan tutuklayıp sorgulayacaklar'. 'Neden?' diye sordum. 'Çünkü siz Adnan Menderes'in gizli silahlı militanlarını yetiştiriyormuşsunuz.' dedi. Bunu duyunca ben hayretler içerisinde kaldım."[99]

Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildiğinde İhtilal hükûmeti, Kıbrıs'a barış geldiği varsayımıyla TMT Komutanı Albay Vuruşkan'ı geri çağırmıştır[100]. Aynı zamanda yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne bir büyükelçi tayin etmiştir. Emin Dırvana[101]. Dırvana'nın görevi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devamını sağlamaktır. Elçinin Kıbrıs'taki faaliyetlerini Denktaş şöyle aktarmıştır: "Hem asker hem de Kıbrıs'la ilgisi olan bir kişinin gönderilmiş olmasına sevinmiştik.

98 Yassıada mahkemelerinde, TMT için Kıbrıs'a gönderilen silahların sorgulanması gündeme geldiğinde, Millî Birlik Komitesi üyesi Albay Köksal ve Albay Türkeş ile temas kurulmuştur. Onların sayesinde TMT'nin sırrı afişe olmamıştır. Emircan, **Kıbrıs Türk...**, s.146.

99 Mete Tümerkan, **http://haberkibris.com/emekli-albaydan-sok-aciklamalar-2013-01-21.html** (Erişim Tarihi:15.07.2016).

100 "Kıbrıs'ta Kanlı Noel", Kıbrıs Mektubu, 1037, **http://www.gazilerim.com/index.php?option=com _content&view=article&id=490:kibrista-kanli-noel&catid=1:son-haberler** (Erişim Tarihi 20.08.2012); Oysa Londra Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye'ye dönen Başbakan Menderes'e "TMT'nin lağvedilip edilmeyeceği" sorulduğunda cevabı, "Hayır, TMT lağvedilmeyecek. Aksine aynı hızla örgütlenmesine ve silahlanmasına devam edilecek. Endişelerinizi anlıyorum, ben de aynı düşünceyi taşıyorum, müsterih olunuz. Hiç bir T.C. hükûmeti Kıbrıs Adası'nın Yunanistan'a ilhakına izin vermeyecektir" olmuştur. Emircan, **Kıbrıs Türk...**, s.156.

101 Kıbrıs'ın ilk Türk büyükelçisi Emin Dırvana itimatnamesini Cumhurbaşkanı Makarios'a sunmuştur. "Makarios Türk Birliğini Ziyaret Etti", **Milliyet**, 18.08.1960, s.5; Emekli kurmay albay olan Dırvana, 16 Ağustos 1960 ile 12 Eylül 1962 tarihleri arasında Kıbrıs'ta T.C. Büyükelçiliği görevini yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Adaya gelişinin ilk günlerinde kendisine gördüğümüz tehlikeleri aktarmaya çalıştık. Fakat Dırvana'nın tepkisi hiç beklenmedik şekilde oldu ve şu sözleri söyledi; 'Rumlar ve özellikle Makarios hüsnüniyetle bu cumhuriyeti yürütecektir. Biz şüphe ve endişelerimizi bir kenara bırakarak günlük işlerimizi takip edelim. Böyle boş işlerle meşgul olmayalım. Rumlar kendi cemaatlerinin ve gençliğin moralini yükseltmek için ne yaparlarsa yapsınlar, biz Türkler böyle şeylere tevessül etmemeliyiz. Bunlarla vakit geçirmemeliyiz. Cumhuriyet yaşayacaktır çünkü Türkiye vardır. Türkiye yanıbaşımızdadır.' Durumu yeniden izah etmeye çalıştık. 'Gördüğümüz tehlike hakikidir, hayali değildir. Rumların hedefi anlaşmaları bozmak olduğuna göre ve bu hedefe ulaşmak için hummalı bir faaliyete geçmiş olduklarına göre biz Türklerin hedefi ne olacaktır, ne olmalıdır? Gafil avlanabiliriz. Yine bir Girit hadisesi ile karşılaşabiliriz' dedik. Buna karşılık Dırvana'nın sesi perde perde yükseldi ve elini masaya vurarak bize 'T.C. bu anlaşmalara imzasını koymuştur. Bu anlaşmaları kimse yıkamaz, kimse bozamaz. Türklere kimse hücum etmez, edemez. Türklerin içinde emrivakiciler vardır. Bunlar sinmelidir, sindirilmelidir. Aksi halde köy köy dolaşarak bunlar halka teşhir edilecektir.' Kimdi bu emrivakiciler? İsim vermemişti. Ardından 1958 mücadelesinde canını dişine takarak mücadele etmiş olan arkadaşlarımız bir bir sindirildi. Makarios, EOKA'cıları vekil yaparken, biz 1958'in mücahitlerine sırt çevirdik.' Dırvana'ya göre Türk liderliği, Rumların durumunu tasvip etmediği, Rumlardan şüphelendiği müddetçe şoveniştti ve Türkiye için tehlikeliydi. Onun iki senelik sefirliği boyunca Gençlik Teşkilatını yok ettik. Makarios'un beyanatlarına karşılık vermek yasaklandı. Benim ismimle makale yazmam ya da beyanat vermem yasaklandı. Türk'ten Türk'e kampanyası çok kötü bir olaymış gibi unutturuldu. Bunların Rumlarla işbirliğini önleyici şeyler olduğu söylendi. Sanki Rumlar bizimle işbirliği yapmak için yırtınıyorlar da biz bunu bozmaya çalışıyormuşuz gibi davranıldı. 1958 mücadelesinin şehitlerini anmak için yapacağımız törene bile müdahale edildi. Dırvana'nın iki senelik sefirliği süresince Kıbrıs Türkü, 22 senelik zamanı kaybetmiştir."[102]

27 Mayıs 1960 ihtilali Kıbrıs'ta TMT'yi durağan bir döneme itmiştir. Kendi asli görevlerinin yanısıra Kıbrıs için mücadele eden subaylar, kurallara uygun bir şekilde görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. İlk Bozkurt olan Albay

102 Rauf Denktaş, "Kıbrıs'ta İşlenen Hatalar", Düşünenlerin Düşünceleri, **Milliyet**, 16.04.1964, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Rıza Vuruşkan'ın Kıbrıs'tan alınması Ekim ayında gerçekleşmiştir[103]. Vuruşkan TMT liderliğini, bölge komutanı olarak Mağusa'da görev yapan kod adı Mustafa Kaya, TMT içinde komutan olarak kod adı da Dağlı olan Binbaşı Şefik Karakurt'a devrederek Türkiye'ye dönmüştür. 1962 yılına kadar TMT'ye yeni bir Bayraktar (Bozkurt) atanmamıştır. Bu tarihte Yarbay Kenan Çoygun, Kemal Coşkun adıyla Kıbrıs'a Bayraktar yani TMT lideri olarak tayin edilmiştir[104].

10 Şubat 1962'de Rum İçişleri Bakanı Yorgacis, "Kıbrıs'ın bir Yunan adası olduğunu, Kıbrıs Türklerinin muhacir ve azınlıkta bulunduklarını, Türklerin tüm kazançlarını EOKA'nın mücadelesine borçlu olduklarını, davanın henüz sona ermediğini, rüyaları olan Enosisin en erken bir zamanda gerçekleşmesi için de eski Rum yeraltı örgütü mensuplarının birlik halinde bulunmaları gerektiğini" belirtmiştir[105]. Bu tahrik edici demecin ardından Kıbrıslı Türk yetkililer toplantı yaparak bu sözlere yanıt vermişlerdir.

OPEK[106] isimli Rum yeraltı örgütü Kıbrıslı Rumlara Türklerle alışverişi yasaklamış ve buna itaat etmeyenlerin şiddetle cezalandırılacağını duyurmuştur. Ekonomik olarak alınan bu kararla yetinilmemiş, 25 Mart 1962'de Türklerin Bayraktar ve Ömeriye camileri bombalanmıştır. Büyük hasar oluşmuştur. Kıbrıs Türk liderliği durumu protesto etmiş, olay Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türkiye Cumhuriyeti Senatosu tarafından da kınanmıştır. Ayrıca 26 Mart günü Türkiye'de öğrenciler Güvenpark'ta toplanarak, Sıhhiye'de bulunan Zafer anıtına kadar yürüyüş düzenlemişlerdir. Aynı gün Kıbrıs Bayraktar Camisinde bir tören düzenlenerek, yırtılan Türk bayrağı yerine yeni bir bayrak Türkiye Büyükelçisi Emin Dırvana tarafından çekilmiştir[107].

Kıbrıslı Türklerin büyük umutlar ve iyi niyetlerle karşıladığı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin geleceği tehlikededir. Nitekim 6 Ağustos tarihli *Alithia* gaze-

---

103 Albay Ali Rıza Vuruşkan'ın 4 Ekim 1960 tarihinde adadan ayrılırken Denktaş'a yazmış olduğu mektup için bkz. Özter, **a.g.e.**, s. 87-88.

104 Emircan, **Kıbrıs Türk...**, s.146; Cüneyt Öztürk, **Kod Adı: Bozkurt**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

105 12.2.1962 tarihli *Halkın Sesi* ve *Bozkurt* gazetelerinden aktaran Serter, **a.g.e.**, 142-143.

106 Kıbrıs Elenlerini Koruma Örgütü.

107 Emin Dırvana, Denktaş'ın anlatımıyla, böyle olayların olacağına kesin olarak inanmayan ve TMT'nin faaliyetlerini durduran büyükelçidir. Rauf R.Denktaş, kişisel görüşme, 12 Temmuz 2010.

Levent Şahverdi Arşivi

tesinde yer alan bir yorum şöyledir: "Türkler kendilerini aldatmasınlar. Enosis ölmedi. Hayattadır ve Kıbrıs Rumlarının kalbinde hüküm sürmektedir. Enosis bir idealdir. Hürriyeti seven bir halkın ideal ve rüyaları ölmez ve mezara sığmaz. Onu alacak mezar, üstünü örtecek kaya yoktur."[108]

3.2- TMT'nin İkinci Dönem Faaliyetleri (1963-64 Olayları)

Türklerin aksine Rumlar, anlaşmaların getirdiği eşitlik ilkesini kabullenememiş ve Enosis'ten vazgeçmemişlerdir. Nitekim Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşunun hemen ardından, vergilerin toplanması, silahlı güçlerin oluşturulması, kamu hizmetlerine katılım oranının belirlenmesi ve kamu belediyelerinin sınırları konularında anlaşmazlıklar başlamıştır. Anayasayı değiştirmek isteyen Makarios'un hedefi, Türkleri bir azınlık durumuna düşürecek üniter bir devlet oluşturmaktır. Bunun için sadece diplomatik yolların yeterli olmayacağı düşüncesiyle Akritas planını hazırlamıştır[109]. Plana göre, Türklere karşı harekete geçilecek, Kıbrıs'tan gitmek isteyenler gidebilecek, azınlık olmayı kabul edenler kalabileceklerdir. Başkaldırırlarsa hükûmete isyan ettikleri gerekçesiyle cezalandırılacaklardır. Makarios, 28 Mart 1963'te *Cyprus Mail* gazetesine, asıl amacını ortaya koyan şu demeci vermiştir: "Beni tanıyan her Rum, bir Kıbrıs ulusu yaratmak için uğraşmayacağımı çok iyi bilir. Antlaşmalar bir devlet yaratmıştır fakat bir ulus değil."[110] Bu düşünce doğrultusunda, anlaşmaların yarattığı eşitlik temeline dayalı yapıyı ortadan kaldırmak için anayasanın Türkleri ilgilendiren 13 maddesinde değişiklik talep etmiştir[111]. Bu talep, adada toplumlararası huzursuzlukların giderek artmasına neden olmuş-

---

108 Serter, **a.g.e.**, s.152.

109 Akritas Planı için bkz. Ertegün, **a.g.e.**, s.9-17; Rauf R.Denktaş, **Akritas Planı ve Gençliğe Sesleniş**, Yorum Yayıncılık, 1994; Kemal Akmaral, **Akritas Planı ve Kıbrıs: Kıbrıs Türk'ünü İmhayı Hedefleyen Annan'a dek Uzanan Planlar Süreciyle**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2004.

110 Michael Stephen, **The Cyprus Question**, London 2000, s.2'den aktaran Tuncer, **a.g.e.**, s.95; "Makarios, Atina'da çıkan *Apoyevmatini* gazetesine 9 Eylül 1964'de verdiği bir mülakatta, tipik Mussolini edasıyla "Amacım Enosis idi. Enosis'tir ve Enosis olacaktır." demiştir. Hasgüler, **a.g.e.**, s.124.

111 Bu maddeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özersay, **a.g.e.**, s.69-71; Hem KC'nin Cumhurbaşkanı hem de Kıbrıslı Rumların dinî lideri olan Makarios'un 11 Ağustos'ta bir İngiliz dergisine verdiği bir demeç niyetini açıkça göstermektedir. "Garanti antlaşmaları kaldırılmalıdır. Herhangi garantör bir devletin, Kıbrıs'ın içişlerine müdahale çabalarını reddedeceğiz." Serter, **a.g.e.**, s.166.

Levent Şahverdi Arşivi

tur. Bu tarihte Kıbrıs polis teşkilatında çalışmakta olan Uzuner'in aktardıkları şöyledir: "1959'da Londra Zürih anlaşmaları imzalandı. EOKA'nın faaliyetleri nedeniyle Rumlar kilit görevlerden alınmışlardı. Buralara Türkler yerleştirilmişti, amaç hem hükûmeti hem de İngilizleri korumaktı. Antlaşmalardan sonra ise önemli yerlere Rumların da yerleştirileceği, Türklerin azaltılacağı söylendi. Ardından Temmuz 1959'da Girne'ye tayin edildim. Rumlarla birlikte görev yapıyorduk. Fakat polisliğin ruhuna aykırı davranışlar gerçekleşmekteydi. Şöyle ki; suç işleyen bir Rum ise Rum polisler onu yakalamamıza, sorgulamamıza izin vermemekte, o bizim arkadaşımızdır diye engellemekteydiler. Buna karşılık biz de aynı şekilde davranmaya başladık. Biz de onların Türkleri sorgulamasına engel oluyorduk. Yani göreve giderdik ama kendi aramızda kavga ederek akşam polis müdürlüğüne dönerdik. Aralık 1963 tarihine kadar hep böyle sürtüşerek görev yapmaya çalıştık."

Bu sırada Türkiye'de İnönü hükûmetinin istifası söz konusu olmuştur[112]. Yaşanan bu siyasi karışıklıktan yararlanmak isteyen Makarios, garantör devletlere bir nota göndererek Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasını değiştirme isteğini yinelemiştir. Türkiye bu öneriyi tekrar kesin olarak reddetmiş, antlaşmalarla kurulan düzenin aynen devam etmemesi halinde, bozulan düzeni yeniden kurmak amacıyla garantörlük hakkını kullanacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Makarios, Akritas planı çerçevesinde yeniden harekete geçilmesini istemiştir. Rum basını, Türkler aleyhine yürüttüğü kampanyayı yoğunlaştırmış, Rum tehdit ve tahrikleri giderek artmıştır. 21-25 Aralık 1963 tarihleri ise "Kanlı Noel" olarak adlandırılan Rum saldırıları ile tarihe geçmiştir. Olaylar 21 Aralık 1963'te Lefkoşa'da Kıbrıslı Rum polislerin, Tahtakale'nin Rum tarafında kalan bölümünde evlerine giden Türklerin arabasına ateş açarak, biri kadın iki Türkü öldürmeleri ve dört Türkü yaralamaları ile başlamıştır. Ertesi gün bu saldırıyı kınamak için Lefkoşa Türk Lisesi'nde toplanan öğrencilere de EOKA tarafından ateş açılmış, Atatürk büstüne saldırılmıştır. Bir gün sonra da Türkiye Büyükelçiliği ile Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın evine ateş açılmış ve Akritas Planı uygulamaya konulmuştur[113].

---

112 22 Kasım 1963 tarihinde gerçekleşen bir suikast sonucu öldürülen ABD Başkanı John F. Kennedy'nin cenaze töreni için ABD'ye giden İnönü, döndüğünde koalisyonun bozulduğunu görerek, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e istifasını vermiştir. Emircan, **a.g.e.**, s.173.

113 Türklerin önemli kayıplar verdiği "Kanlı Noel" olarak adlandırılan olaylarda, yani 1963 yılının Noel arifesinde 59 Türk öldürülmüştür. Kıbrıs Türkleri ölüleri için matem tut-

Levent Şahverdi Arşivi

Lefkoşa'da Rumlar, Türk kesimini dört bir yandan giderek artan şiddetli ve sürekli bir ateş altında tutarak dünya ile bağlantısını kesmiştir. İşe gidip gelen ya da seyahat etmek zorunda kalan Türkler, Rumlar tarafından tutuklanıp esir edilmişlerdir. Günümüzde hala kayıplar listesinde olan ve nereye gömüldükleri bilinmeyen Türkler bulunmaktadır[114]. İttifak antlaşması gereği Kıbrıs'ta bulunan Doktor Binbaşı Nihat İlhan'ın Kumsal bölgesindeki evine Rumlar tarafından baskın yapılmış, eşi ve üç küçük çocuğu gizlendikleri banyo küvetinde öldürülmüşlerdir[115]. Kumsal olayları bu kadar değildir. Rum

maktadır. Fakat katliam yeni başlamıştır. Harry Scott Gibbons, **Kıbrıs'ta Soykırım**, Çev: Erol Fehim, Near East Publishing, Ankara 2003, s.135; 23 Aralık 1963 tarihli *Hürriyet* gazetesinde "Kıbrıs'ta EOKA'cılar faaliyetlerini artırdılar" başlığıyla duyurulan olaylarda İnönü'nün "Hadiseler çok esef verici" yorumu yer almıştır. Yine 23 Aralık 1963 tarihli *Milliyet* gazetesi, " Makarios ve Küçük'ün halkı itidale davet eden ortak tebliğine rağmen Kıbrıs'ta tedhiş devam ediyor. Rum polisleri evini taşıyan bir Türk'ü ağır yaraladı. Rum semtindeki Türkler göçe başladı" haberi yer almıştır. 24 Aralık 1963 tarihli *Hürriyet* gazetesi ise "Kıbrıs'taki çarpışmalar bir iç harp halini alıyor. İki taraf da sokaklarda barikatlar kuruyor-Türk hastaneleri yaralılarla dolu-Kan sıkıntısı var" manşetiyle, aynı tarihli *Milliyet* gazetesi de Fazıl Küçük'ün ikametgâhına da ateş edildi" manşetiyle çıkmıştır. Yabancı basında ise yorumlar şu doğrultudaydı; 14 Ocak 1964 tarihli İngiltere'nin *Daily Telegraph* gazetesi Ayvasıl Türklerinin başına gelen felaketi şöyle özetlemekteydi: "Ayos Vasilios köyünde yaşayan Türkler, 26 Aralık 1963 tarihinde toplu katliama tabi tutuldular. Toplu mezardan çıkarılmaları Kızılhaç huzurunda gerçekleştirildi" derken, yine İngiltere'nin *The Observer* gazetesi "Limasol'da da Türkler toplu katliama tabi tutuldular ve daha birçok yerde toplu katliam yapıldığı haberleri almaktayız" şeklinde haberi duyurmuştur. Erdal Camgöz, "Erenköy Direnişi ve Ağustos Savaşları", **Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri**, Uluslararası Sempozyum, Lefkoşa 2008, C II, s.17; Emircan, age, s.173-174; 1963 Olayları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Abdulhaluk Çay**, Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989; Druşotis, **a.g.e.**, s. 105-118.

114 "13 Mayıs 1964 tarihinde Larnaka Dikelya'daki İngiliz bölgesinde çalışan 11 Türk, her zamanki gibi sabah erken saatte işyerlerine götüren otobüse binmiş, söz konusu otobüs ve içindekilerden bir daha haber alınamamıştır. Adada BM öncülüğünde Türk ve Rumların ortaklığında faaliyet gösteren Kayıp Şahıslar Komitesi 16 Nisan 2009'da 'Kayıp Otobüs'ün kayıp kurbanlarının bulunduğunu açıklamıştır. Komite, iki yıl önce Rum kesiminde Larnaka kenti yakınlarındaki Voroklini köyünde kör bir kuyuda bulunan kemikler ile kayıp yakınlarından alınan örneklere DNA karşılaştırması yapıldığını, böylece 'Kayıp Otobüs' yolcularını belirlediklerini bildirmiştir. Kemikler üzerindeki kurşun izlerinden kayıp otobüsteki kayıp Türklerin, Rumlar tarafından kaçırılıp kurşuna dizildiği kesinleşmiş, katliam kanıtlanmıştır." **Hürriyet Gazetesi**, 17.4.2009, http://www.hurriyet.com.tr/kayip-otobus-un-yolculari-bulundu-11451589 (Erişim Tarihi: 2.7.2016). Bu olayı anlatan belgesel film, **Kayıp Otobüs**, VCD, Yön: Fevzi Tanpınar, 2007.

115 Günümüzde bu ev, "Barbarlık Müzesi" adıyla ve o günkü haliyle korunmaktadır. Kumsal baskını ve ardından Rumların gerçekleştirdiği katliamlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serter, **a.g.e.**, s.193-275; Türk Alayına mensup Doktor Binbaşı Nihat İlhan'ın eşi

Levent Şahverdi Arşivi

saldırılarını olayların içinde yer alan mücahit Vural Türkmen şöyle anlatmıştır: 24 Aralık 1963 gecesi Rum saldırıları başladı. Sarı Petek 3 Arıları bir yeri ele geçirdi. Çok büyük ve karmaşık bir yer olan Buzhane'yi ele geçirip bayrağımızı çekmemiz büyük gurur vesilesi olmuştu bizim için. Petek Karargâhı yandaki sigara fabrikasının idari bölümüne aktarılmıştı. Ben de orada görevliydim. 19:30 civarında Petek Beyi geldi ve benim gelmemi istedi. Benimle birlikte 5 kişilik bir grup oluşturmuştu. Görevimiz etrafı 3 m. yüksekliğinde duvarla çevrili 8 katlı Severis Un Fabrikası'nda mevzilenmiş, dolayısıyla Lefkoşa ile Ortaköy arasındaki bağlantıyı kesen otomatik silahlarla donatılmış Rumları oradan temizlemekti. Biz hedefe ilerlerken geçtiğimiz Kumsal bölgesi Rum işgaline uğramıştı, biz de aniden yoğun ateş altında kaldık. Hepimiz vurulduk. Tuncer, Aziz ve Muhip kardeşlerimiz anında öldüler. Yılmaz ve ben hayattaydık. Kanlar içinde sürünerek olay yerinden ayrıldık ve o halimizle karargâha dönmeyi başardık[116].

Polisler de sürekli teyakkuzdaydı. Uzuner o dönemde yaşadıklarını şöyle anlatmıştır: "Müdürümüz Türk'tü. Zaten Türk müdür bir burada bir de Baf'ta vardı. Türk polisler olarak biz 24 saat görev yapmaya başladık. Bu gerçekçi bir çalışma temposu olmadığı için müdürümüz 'hep birlikte 24 saat çalışamayız, ikiye ayrılarak çalışalım, bir grup gidip dinlensin sonra devriyeyi o alsın' dedi. Gece saat 8'di. O gece eve gidip dinlenme şansına sahip olanlardan biri bendim. Şansına diyorum çünkü ertesi sabah bizim arkadaşların tutuklandığını duyduk. Eve geldim, daha 3 aylık evliydim. Fakat evde her an tetikteydik. 3 günlük uykusuzluk ve yorgunluğun bir sonucu olan 1-2 saatlik uykudan sonra uyumak mümkün olmamıştı. Sabah olunca hazırlandım ama işe gidip

ve çocukları banyoda saklanırken katledilmişlerdir. "**Milliyet**, 26.12.1963, s.7; Eşi ve 3 çocuğu öldürülen Operatör Binbaşı, haberi duyduktan sonra bembeyaz bir yüzle gazetecilere, "Dört şehit verdik, vatan sağolsun." demiş ve köylerde Rumların baskınına uğrayan yaralılar için görev başına gitmesi gerektiğini söyleyerek gazetecilerin yanından ayrılmıştır. "Dört şehit verdik vatan sağolsun", **Milliyet**, 28.12.1963, s.1; 24 Aralık 1963, Binbaşı Dr. Nihat İlhan'ın eşi ve üç çocuğunun evlerinde katledildiği tarihtir (6 yaşında Murat, 4 yaşında Kudsi ve 6 aylık Hakan). Dr. İlhan ve Serdar Denktaş'ın görüşmesi için bkz**. http://www.haber.net.kk.tc/haber _detay.php?haber_id=2440** (Erişim tarihi 16.08.2010); Ayten Salih Berkalp, "Mücadelemizde Kıbrıs Türk Kadınının Yeri", **Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri,** Uluslararası Sempozyum, Lefkoşa 2008, C II, s.7; Mehmet Bahadır, **Kumsal'da Bir Kahraman**, Genç Mücahitler Derneği Yayınları, Ankara 2011, s.26-27.

116 Vural Türkmen, "TMT Anılarım", **Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri**, Uluslararası Sempozyum, C II, Lefkoşa 2009, s.83-84.

Levent Şahverdi Arşivi

gitmeme konusunda tereddüt içindeyim. Nitekim o sırada bir arkadaşım geldi. 'Ne oldu be gardaş' dedim. Arkadaşım anayola yakın, daha merkezi bir yerde oturuyordu ve şöyle cevap verdi. 'Her gece anayolda devriyeler gezerdi. Ama bu gece hiç görünmedi. Tek bir polis arabası geçmedi, bir olumsuzluk var, işe gitmeyelim' dedi. Zaten ben de kararsızlık içindeydim 'tamam' dedim. Ama ne yapacaktık? 'Çıkalım, bizden kaç arkadaş varsa onlara da söyleyelim işe gitmesinler, ortalık çok karışık' diye düşünerek yola çıktık. Ulaşabildiklerimiz işe gitmediler ama ulaşamadıklarımız gitti ve gider gitmez de tutuklandılar. Meğer o gece tüm Türk polislerini tutuklayarak hücreye koymuşlar. Bununla da yetinmemişler, toplantı bahanesiyle kaymakamlıkta Girne'nin ileri gelenlerini toplamışlar, onları da diğer polislerle birlikte Esentepe'de hücreye atmışlardı. Biz dışarıda kalanlar olarak derhal Barış Gücü'ne haber verdik. O zaman Barış Gücü'nde sadece İngilizler vardı. Durumu onlara anlattık. 'Arkadaşlarımız akşamdan beri yoklar, hayatlarından endişe ediyoruz, lütfen bize yardımcı olun' dedik. 'Tamam merak etmeyin ilgileniyoruz' dediler ve 5-6 saat sonra bizi çağırdılar. 'Arkadaşlarınız Esentepe karakolunda tutuklular ama iyiler. Merak etmeyin bizim kontrolümüz altındalar, emniyetteler. Onlara bir şey yapamazlar çünkü bize hesap vereceklerini bilirler' dediler. Biraz rahatlayarak evlerimize döndük. Nitekim bir hafta sonra da arkadaşlarımız serbest bırakıldı. 1963 yılının Aralık ayında olmuştu bu olaylar."[117]

Siyasi yaklaşımında ısrarcı olan Makarios, garanti antlaşmasının uluslararası kanunlara göre hiçbir hükmü olmadığını, gerekirse antlaşmayı hükümsüz ilan edebilmek için BM'ye başvuracağını bildirmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs meselesine müdahale etmemesi gerektiğini de iddia eden Makarios, Türkiye'nin kuvvet kullanarak müdahalesinin saldırganlık sayılacağını sözlerine eklemiştir. Kıbrıs Cumhurbaşkanı'na göre, adadaki çoğunluğun arzularına uymayan bir anayasanın değiştirilmesi için Türklerin onayını almaya lüzum yoktur[118]. Bu açıklamaların yapıldığı aynı gün gazetelerde, üç Türk'ün öldürüldüğü, Atatürk Heykeli etrafında toplanan Türklere bomba atıldığı ve olaylarda yirmiden fazla kişinin yaralandığı, yaralılara müdahaleye giden ambulanslara da ateş açıldığı bildirilmiştir. Yaralılara müdahale ancak Rum

117 Kıbrıs İngilizlerin sömürge idaresindeydi ve 2 tane üsleri vardı. Bu askerlere halk "barış gücü askeri" adını takmıştı. 21 Aralık 1963'de, iki halk arasındaki husumeti gidermesi için kurulmuştu. Özdemir Uzuner, kişisel görüşme, 10 Temmuz 2010.

118 "Makarios, Garanti Antlaşmasını Hükümsüz İlan Etti", **Milliyet**, 22.12.1963, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

polislerin silahları boşalarak gitmelerinden sonra yapılabilmiş, yaralılar Türk kliniklerine kaldırılabilmiştir. Ayrıca, Sabah 6'da Ermu sokağından süratle geçerek yolun iki tarafındaki kalabalığa sivil bir arabadan ateş açılmıştır. Birçok Türk ve Rum yaralanmıştır. Türk Cemaat Meclisi binasına Rumlar makineli tüfekle ateş açarak camları kırmışlardır[119]. Lefkoşa ve Larnaka'da Türk ve Rum polisleri arasında silahlı çatışma yaşanmıştır. Olaylar karşısında Türkler, soykırım nitelikli Rum saldırılarına karşı can ve namuslarını korumak amacıyla, 22 Aralık'tan itibaren TMT'yi tekrar aktifleştirmişlerdir. Çanakları açarak TMT önderliğinde silahlı direnişi başlatmışlardır[120].

24 Aralık 1963'te yaşanan Kumsal katliamı ve iki İngiliz'in makinalı tüfekle ağır yaralanmasının ardından garantör devletler olan İngiltere, Türkiye ve Yunanistan bir bildiri ile ateşin durdurulmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Yunanistan Başbakanı istifa etmiştir[121]. Türkiye'de ise sıkıyönetim komutanlığının izni olmaksızın üniversite gençliği, olayları protesto mitingleri düzenlemişlerdir[122]. 25 Aralık'ta Lefkoşa'daki Türk Büyükelçiliği saldırıya uğramış, Türklerin yaşadığı Küçük Kaymaklı bölgesi de ağır kayıplar sonrasında Rumların eline geçmiştir. Ölü ve yaralı sayısı belirlenememiş, Lefkoşa dışındaki Türklerden haber alınamamıştır. Başkentin banliyösü olan Küçük Kaymaklı'dan alınan haberler, burada Rumların korkunç bir katliamda bulunduklarını göstermektedir. Kıbrıs Rum polisi ve silahlı siviller, Lefkoşa'nın bu kısmına girmişler ve yüzlerce Türk erkek, kadın ve çocuğunu yakalayarak rehine alarak Rum kesimine götürmüşlerdir. Dört gün süren şiddetli çarpış-

119 Gazetede yer alan bir haberde polisin olaylar hakkındaki resmî bildirisinin: "olay yerinde iki Kıbrıslı Türk ölü olarak bulunmuştur. Başka bir olayda da bir Türk'le bir Rum yaralı olarak bulunmuştur. Polis başkentte devriye gezmekte olup, durum kontrol altına alınmıştır" şeklinde olduğu söylenmiştir. "Kıbrıs'ta Kanlı Hadiseler", **Milliyet**, 22.12.1963, s.1,7.

120 TMT'nin Kıbrıs'taki silah ve mühimmatı resmî emirle verilir, Oğul, Petek veya Kovan mensubu iki yeminlinin bilgisi dahilinde "çanaklama" kod adıyla bilinen şekilde korumaya alınırdı. Çanaklama, sır çanak ve dip çanak olarak iki şekilde yapılırdı. Sır çanakta silah ve mühimmat hemen kullanılmaya hazır olarak muhafaza edilirken, dip çanaktakiler uzun dönem için muhafaza edilirdi. 22 Aralıktan itibaren çıkarılan bazı silah ve mermilerin bilgisizlikten dolayı gazyağı ile temizlenmesi sonucunda bir miktarı kullanılmaz hale gelmiştir. TMT üyesi direnişçilerin sayısı altı bin civarındadır. Bunlardan sadece 1488'i askerî kamplarda eğitim görmüşlerdir. Emircan, **a.g.e.**, s.89-90.

121 "Yunan Hükûmeti Dün İstifa Etti", **Milliyet**, 25.12.1963, s.1.

122 "Gençlik Kıbrıs için And İçti", **Milliyet**, 25.12.1963, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

maların yaşandığı kasabadan 500 kadar Türk alınarak götürülmüş ve beş yıl önce İngilizlerin Kıbrıslı Rumları hapsettikleri Cikko Manastırı'na kapatılmışlardır[123].

Bu gelişmeler üzerine, Türkiye'de Başbakan İnönü'nün yeni kabinesinde[124] Dışişleri Bakanı olan Feridun Cemal Erkin, İngiliz ve Yunan hükûmetlerine müdahaleye katılmadıkları takdirde Türkiye'nin kendi insiyatifi ile harekete geçeceğini bildirmiştir. Gece yarısından sonra Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denktaş'ın, Türkiye'den "fiili müdahale" talebi üzerine, Başbakan İnönü'nün başkanlığında toplanan bakanlar ve yüksek rütbeli askerlerle yapılan toplantıların sonunda bu karar alınmış ve sabaha karşı 02:30'da taraflara iletilmiştir[125]. Türk hükûmetinin adaya üçlü müdahale teklifine garantör devletlerden cevap gelmemesi üzerine Türk hükûmeti, garanti antlaşmasına dayanarak tek başına harekete geçmeye karar vermiştir. İlk olarak adaya ihtar mahiyetinde savaş uçakları gönderilmiş, olası bir harekata karşı askeri birlikler gereken tedbirleri almışlardır. Türk donanması da Akdeniz'e açılmıştır[126]. Makarios'un bir sözcüsü, Türk ve Yunan birliklerinin Kıbrıs hükûmetinin onayını almadan hareket etmelerinin kanunsuz olduğunu söylemiştir. Sözcü, Türk uçaklarının uçuşu üzerine BM'deki temsilcilerinin Güvenlik Konseyi'ne şikayet edeceğini eklemiş, iki Türk gemisinin Kıbrıs'a yaklaştığını ileri sürmüştür[127]. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ise ABD Başkanı Lyndon B. Johnson, Büyük Britanya Kraliçesi Elizabeth, Federal Almanya Cumhuriyeti Devlet Başkanı Heinrich Lübke, Fransa Cumhurbaşkanı General Charles de Gaulle ve Yunanistan Kralı Paul'e birer mesaj göndererek, Kıbrıs Rumlarının Türklere karşı giriştiği katliamı durdurmak için ciddi tedbirler alınmasının teminini istemiştir[128]. Bunun üzerine Kıbrıs'taki bütün Türk ve Yunan kuvvetleri bir İngiliz subayının kumandasına verilmiştir. Ko-

123 Bir gün sonra bu rehinelerle ilgili olarak Rum İçişleri Bakanı Yorgacis, "söz konusu Türklerin kendi güvenlikleri için Lefkoşa'daki bir Rum okuluna sevk edildiklerini" söylemiştir. "Rum polisi, 500 Türk'ü rehine olarak götürdü", **Milliyet**, 26.12.1963, s.1,7.

124 "İnönü Yeni Hükûmeti Dün Açıkladı", **Milliyet,** 26.12.1963, s.1; "3. İnönü Hükûmeti 225 oyla İşbaşında", **Milliyet,** 5.1.1964, s.1.

125 Ömer Sami Coşar, "Hükûmetimiz Kıbrıs'taki Duruma Müdahale Ediyor", **Milliyet**, 25.12.1963, s.1.

126 Ömer Sami Coşar, "Müdahale Ettik ve Ateş Kesildi", **Milliyet**, 26.12.1963, s.1.

127 "Makarios Protesto Ediyor, **Milliyet**, 26.12.1964, s.1.

128 "Gürsel'in beş devlet başkanına mesajı", **Milliyet**, 26.12.1963, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

mutayı almak için aynı gün 20 İngiliz subayı adaya gönderilmiştir[129]. Türkiye Lefkoşa'ya Kızılay uçakları ile 250 şişe kan ve çeşitli yardım malzemesi göndermiştir. Aynı uçaklarla yaralıların yanısıra Dr. Binbaşının şehit edilen eşi ve üç çocuğunun cenazeleri de Türkiye'ye getirilmiştir[130]. Aynı gün Kıbrıs eski Anayasa Mahkemesi Başkanı olan Alman Profesör Ernst Forsthoff, Makarios'u suçlamıştır[131]. Kıbrıs katliamı başladığından itibaren, olayları takip için Türkiye'den Lefkoşa'ya gitmiş olan Türk gazetecileri Milletlerarası Basın Enstitüsü'ne ve BM Genel Sekreterliği'ne, Makarios hükûmetinin, kendilerinin postaneye girmelerine, telgraf çekmelerine, telefon etmelerine ve hatta havaalanına giderek uçak yoluyla yazı göndermelerine silah zoru ile engel olduklarını bildiren protesto telgrafları göndermişlerdir[132]. Uluslararası kamuoyu olaylara karşı tepkilidir. Londra'da 4.000 kadar Kıbrıslı Türk ellerinde dövizler ve Türk bayraklarıyla olayları protesto yürüyüşü yapmışlar, İngiltere Başbakanı'na bir dilekçe vermişlerdir[133]. Türkiye'deki Kıbrıslı gençler Antalya'ya gelmiş, silah satan bir dükkanı basarak silah aldıktan sonra Kıbrıs'a gitmek üzere motora binmişlerdir. Fakat Türk yetkililer tarafından motor hareket ettirilmemiştir[134]. Kızılay'ın seyyar hastanesi 5 uçakla Kıbrıs'a gitmiş, uçakların dönerken yaralıları getirmesi planlanmıştır. Tıpkı Kıbrıs Türklerinin Türk Kurtuluş Savaşı'nda kendi aralarında yardım kampanyaları

---

129 "Müdahale Ettik", **Milliyet**, 26.12.1963, s.7.

130 "Kıbrıs'tan üç uçak yararlıları getirecek", **Milliyet**, 28.12.1963, s.1; ABD'nin ABC televizyon kanalı haber yayınında, Lefkoşa'nın Türk kesimindeki acıklı olayları gösteren filmlere yer vermiştir. Çoğu çocuk ve kadın olan rehinelerin çok kötü şartlar altında ve çok az yiyecekle barındırıldıklarını belirterek, iade ediliş sahnelerini göstermiştir. "Lefkoşa cinayeti Amerikan TV'sinde", **Milliyet**, 5.1.1964, s.1; Kıbrıs olaylarına Alman basınının ilgisi de sürmektedir. Türk işçilerinin protesto gösterilerine geniş biçimde yer verilirken, Binbaşı İlhan'ın eşi ve çocuklarının zalimce katli ile ilgili fotoğraflar televizyonlarda tekrar tekrar gösterilmiştir. **Milliyet**, 7.1.1964, s.7; Bir Alman gazetesi de, "tarafsız gözlemciler, Makarios için faaliyette bulunan gönüllülerle, Kıbrıs alayının, binlerce Türk'e katliam yapma amacı güttüklerinde hemfikirdirler" açıklamasını yapmış, Makarios için de, "Hristiyan aleminde Noel gününde nefret uyandıran bir suçun gölgesi" yorumunda bulunmuştur. "Bir Alman Gazetesi Rum Katliamını Anlattı", **Milliyet**, 14.1.1964, s.7.

131 "Adada Kanlı Olaylar yedi ay önce başlamıştı", **Akşam**, 10.8.1964, s.3.

132 **Milliyet**, 28.12.1963, s.1.

133 "M. Ali Birand, "Londra'da 4 bin Türk Yürüyüş Yaptı", **Milliyet**, 28.12.1963, s.1.

134 "Kıbrıs'lı Gençler Motörle Karşıya Geçmeye Çalıştılar", **Milliyet**, 28,12.1963, s.1; Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Laptalı, **Erenköy Sürüngeni Özgürlüğün Bedeli**, Ufuk Matbaası, İstanbul 2003, s.39-40.

Levent Şahverdi Arşivi

açtıkları gibi, Türk Kızılay'ı tarafından Kıbrıs'a yardım için bütün yurtta bir yardım kampanyası açılmıştır[135].

Rumlar tarafından esir tutulan Türkler hakkında taraflar arasında uzun müzakereler yapılmış, sonuçta 470 Türk serbest bırakılmıştır. Türkler de 26 Rum'u serbest bırakmışlardır. Bunlar İngiliz kamyonları ile kendi mahallelerine götürülmüşlerdir. Ardından İngiliz askerleri tampon bölgede devriye görevine başlamıştır[136]. Boşaltılmış, tarafsız bölge olan ve İngiliz askerlerinin korumasındaki Küçük Kaymaklı köyünde Türklere ait evlerden bir kısmı Rumlar tarafından yakılmış, büyük bir kısmı da yağma edilmiştir. Serbest bırakılan Türk rehineler köye geldiklerinde evlerin % 90'ının yağma edilmiş olduğunu, bir kısmının da yanmakta olduğunu görmüşlerdir. Küçük Kaymaklı'da enkaz altında kafalarına isabet edilen kurşunlarla öldürülen bir imam ve sakat çocuğunun cesetleri bulunmuştur. Baf'ın Türk yerleşim yeri olan Lemba (Çıralı) köyü de Rumlar tarafından kuşatılmış ve çatışmalar yaşanmıştır[137].

Adada bu olaylar yaşanırken, Makarios, Türkiye ve Yunanistan'la olan ittifak ve garanti antlaşmasını tek taraflı olarak feshettiği açıklamasının hemen ardından doğan sert tepki karşısında, kararından vazgeçtiğini belirtmek zorunda kalmıştır. Bütün devlet başkanlarına telgraf çekerek kararını bildirmiş ve kendilerinden manevi destek talep etmiştir. Buna sebep olarak da Türk hükûmetinin mütecaviz hareketleri ve müdahalelerini göstermiştir. Türk savaş uçaklarının ada üzerinde uçtuğunu, ayrıca 5 denizaltı, 4 zırhlı ve 3 nakliye gemisinin Kıbrıs'a yaklaştığını iddia etmiştir[138]. Türkiye'de ise Genelkurmay'da yapılan toplantıda İnönü, "Kıbrıs konusunda durumun çıkmaza girmekte olduğunu" bildirmiştir. Bu gelişmenin hemen ardından NATO Başkumandanı Ankara'ya gelmeye karar vermiştir. İngiltere, Kıbrıs'ta barışın korunması için Amerika'dan yardım talep etmiştir. Türk Dışişleri Bakanı Erkin, Kıbrıs'ta üçlü garantinin yerini almak üzere İngiltere tarafından teklif edilen NATO

135 "Kızılay ve Öğrenciler Kampanya Açtı", **Milliyet**, 2.1.1964, s.1; Ayrıca, Türkiye'de turistik tesislerde düzenlenen yılbaşı eğlencelerinin, Kıbrıs olayları nedeniyle iptaline karar verilmiştir. "Eğlenceler İptal Edildi", **Milliyet**, 1.1.1964, s.1.

136 "Rehin Tutulan Türkler İade Edildi", **Milliyet**, 1.1.1964, s.1.

137 "Küçük Kaymaklı'da Bazı Türk Evleri Ateşe Verildi", **Milliyet**, 2.1.1964, s.1; "Rumlar Baf'ta Bir Türk Köyünü Ateş Altına Aldı", **Milliyet**, 2.1.1964, s.1.

138 Makarios'un garanti antlaşmalarını tek taraflı feshe kalkışması, çok alıştığı hukuk dışı davranışlarının yeni bir örneği olduğu gibi, geleceğe dair ne gibi kötü niyetler beslediğini de ortaya çıkarmaktadır. "Makarios, Garanti Antlaşmasını Feshe Karar Verdi", **Milliyet**, 2.1.1964, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

kuvveti planı hakkında talimat beklerken SSCB, Makarios'un arkasında olduğunu, "Türkiye'nin gerçekleştirdiği hava sahası ihlali şikayetini BM Güvenlik Konseyi'nde destekleyeceğini" belirterek göstermiştir. Rum basını da NATO kuvvetlerinin adaya gelmelerini kabul edemeyeceklerini bildiren yayınlarında, "Rusya'yı çağırmak için ne bekliyoruz" diye sormuşlardır[139]. İngiltere'de dönemin Türk büyükelçisi Zeki Kuneralp, İngiltere'nin her ne kadar Zürih/Londra antlaşmalarına bağlı görünse de içten Enosis'i desteklediğini, İngilizlerin özel sohbetlerde "neden Enosis'i istemiyorsunuz, Yunanistan sizin NATO müttefikinizdir, Kıbrıs'ın ikinci bir Küba olması sizin için daha mı iyi" şeklinde yönlendirmeler yaptıklarını aktarmıştır. Kuneralp'ın verdiği cevap: "birinci Küba kalksın, ondan sonra görüşürüz" olmuştur[140].

Makarios ve taraftarlarının tutumunu benimsemeyen ve istifa etmek zorunda kalan Kıbrıs eski Anayasa Mahkemesi Başkanı Prof. Forsthoff, adadaki çalışmalar sırasında Makarios ve taraftarlarının zaman zaman Anayasa Mahkemesinin görevlerine müdahale etmek istediklerini ve kendisini "bu anayasanın işlemeyeceği" şeklinde demeç vermeye zorladıklarını belirtmiştir. Rumlar tarafından tehdit edildiğini de sözlerine eklemiştir. Mahkemenin belediyeler konusunda almış olduğu kararın uygulatılmamasının, istifa etmesinin nedeni olduğu açıklamasını yaparken, Taksim tezinin uygulanmasının imkansız olmadığını özellikle belirtmiştir[141]. Gerek bu açıklamalar gerekse Türklerin taksim üzerinde durmaları üzerine, Türk evlerini basan çetecilere, özellikle tapu senetlerinin aranması ve imha edilmesi talimatı verilmiştir. İngilizler, Matyat köyünde[142] yaptıkları araştırma sonunda yarısı yanmış ve kavrulmuş Türklere ait tapu senetleri bularak Dr. Küçük'e teslim etmişlerdir. Rumların bu hareke-

139 **Cumhuriyet**, 28.1.1964, s.1.

140 Zeki Kuneralp, **Sadece Diplomat**, İsis, İstanbul 1999, s.103.

141 "Kıbrıs Eski Anayasa Mahkemesi Başkanının beyanatı: "Anayasa Tatbik Edilir", **Milliyet**, 5.1.1964, s.1.

142 Matyat, Lefkoşa yakınlarında 1964 öncesi Türklerle Rumların bir arada yaşadığı ancak olaylar sonrasında Türklerin terk etmek zorunda kaldıkları bir köydür. "1963-1974 yılları arasında bizlere sadece ve sadece Türk olduğumuz için Rumlar tarafından acımasızca uygulanan "soykırım"ın en güzel örneklerinden bir tanesi Matyat'ta yaşananlar. Lefkoşa'ya bağlı ve Lefkoşa'nın 26 kilometre güneyinde, 1960 nüfus sayımına göre 201 Rum ve 208 Türk'ün yaşadığı karma bir köy olan Matyat'ın Türk mahallesi, 23 Aralık 1963 günü öğle vakti Matyatlı Rumlar ve komşu Rum köylerinden gelen yüzlerce silahlı Rum'un saldırısına uğramıştır." Ata Atun, "Matyatlıların AİHM Davası", http://www.acikgazete.com / yazarlar /ata-atun/2010/07/11/matyat-lilarin-aihm-davasi.htm?aid=36117

Levent Şahverdi Arşivi

tinin nedeni, tapu senetlerinin imha edilmesinin, arazinin taksimini imkansız hale getireceği düşüncesidir[143].

15 Ocak 1964'de Kıbrıs gündemi ile toplanan Londra Konferansı'nda, Türk tarafının çözüm önerilerini dile getiren Denktaş, "1960 çözümü Kıbrıslı Türklerin güvenliğini sağlayamamıştır. Fiili güvencelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede tek çözüm, coğrafi olarak ayrılmış ve zorunlu nüfus mübadelesini gerçekleştirmiş iki toplumlu federal bir devletin kurulmasıdır" derken, Yunanistan'ın desteklediği Klerides, çoğunluğun çıkarlarına uygun ve uygulanması daha kolay yeni bir anayasanın yürürlüğe konmasının gerekli olduğunu söylemiştir. Sonunda, bir İngiliz subayın komutasında on bin kişilik bir NATO gücünün adada düzen ve güvenliği sağlaması, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Türk temsilcilerince kabul edilmiş, fakat Makarios tarafından reddedilmiştir[144]. SSCB'nin Başkanı Kruşçev, ABD, İngiltere, Fransa, Yunanistan ve Türkiye'nin hükûmet başkanlarına birer uyarı mektubu göndererek, "böyle bir hareketin vahim sonuçlar doğurarak uluslararasında istenmeyen sonuçlara yol açacağını" söylemiştir. Ona göre bu teklif, "bağımsız bir devleti, NATO kontrolüne sokmak için tertiplenmiş fiili bir işgaldir"[145]. Dönemin Türk büyükelçisi Zeki Kuneralp anılarında, Makarios'un Zürih/Londra binasını kısmen yıktığını ve büsbütün yok etmek azminde olduğunu söylemektedir[146]. Makarios, Bağlantısız ülkeler ve SSCB'nin ağırlığını hissettirdiği BM içinde soruna çözüm bulunmasını, adada sadece BM gücüne razı olacağını belirtmiştir. NATO içinde bir çözüm bulunamayacağını gören İngiltere, 15 Şubat'ta BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuştur. 4 Mart 1964'te kabul edilen 186 sayılı kararla, Kıbrıs hükûmetinin onayı ile Kıbrıs'ta bir BM Barış Gücü'nün ku-

143 "Kıbrıs'ta Fiili Taksim Tahakkuk Ediyor", **Milliyet**, 7.1,1964, s.1.

144 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, ed: Baskın Oran, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.725; Makarios'la Grivas'ın arasındaki düşünce ayrılıkları derinleşmiştir. Grivas eski EOKA'cıları Atina'da toplantıya çağırmış olması Makarios'u kızdırmıştır. Grivas'ın faaliyetlerinin Kıbrıslı Rumlar arasında ayrım yarattığını söyleyen Makarios, bu durum karşısında tüm millî kuvvetlerin birleşmesi gerektiğini söylemiştir. "Makarios EOKA Liderlerini Suçladı", **Milliyet**, 23.1.1964.

145 Soyalp Tamçelik, "Kıbrıs Rum Komünist Partisinin (AKEL) 3-6 Mart 1966 Tarihli XI. Kurultayında Aldığı Enosis Kararı ve SSCB'nin Kıbrıs Politikası", **Manas Sosyal Bilimler Dergisi**, C 1, S 1, 2001, http://edergi.manas.edu.kg/index.php/sbd/article/view/13/11, Erişim tarihi: 5.1.2013.

146 Kuneralp, **a.g.e.**, s.102.

Levent Şahverdi Arşivi

rulması tavsiye edilmiş ve Genel Sekreter'in bir arabulucu ataması önerilmiştir[147].

Sonuçta BM Barış Gücü oluşturulmuştur fakat uzun ve zor bir süreç almıştır. Mart ayı başında BM Genel Sekreteri U-Thant, Hindistanlı emekli General Prem Singh Gyani'yi Barış Gücü Komutanlığı'na atamıştır[148]. Fakat Genel Sekreterin başvurduğu ülkelerin hiç biri Kıbrıs'a asker gönderme isteğinde değildirler. Türk basınında konu ile ilgili yayınlanan bir yorum şöyledir: "BM kuvvetlerinin kurulması, arabulucunun seçiminin gecikmesi, İngilizlerin, adada bulundukları sürenin kendilerine maddi manevi büyük zararı olduğu gerçeği ve kendi kamuoylarının da baskısı ile Kıbrıs'tan çekilmeyi düşünmeleri, Kıbrıs'ta iki buçuk aydır sağlanmaya çalışılan can ve mal güvenliğin sağlanması bir kenara, Türk toplumunun toptan imhasına göz yumulması anlamına gelecektir. Çünkü eğer böyle olursa, Makarios'un 'özel polis kuvveti' adı altında teşkilatlandırdığı ve bir haftadır eylemlerini sürdüren EOKA'cılar Kıbrıs'ın tek hakimi olacaktır. Bunların emellerinin Türklerin kökünü kazımak olduğunu bilmeyen kalmamıştır. Bu nedenle garantör ülkelerin acil müdahalesi elzemdir"[149]

BM Barış Gücü adaya gelmeden Kıbrıs'taki EOKA üyeleri, Atina'daki Grivas ile bağlantı kurarak kendisini "Kıbrıs için Ulusal Konsey"in başkanlığına seçmişlerdir. Grivas'ın çabaları ile Yunan askerleri adaya gizlice silah getirmeye başlamışlardır[150]. Bununla da kalmamış, Rumların Yunan kurmay

147 Fırat, a.g.m., s.724-725

148 "General Gyani Barış Ordusu Komutanı Oldu", **Milliyet**, 13.3.1964, s.1; "Türkler Gyani'yi onaylamakla birlikte onun hakkında bazı endişelere sahiptirler. Bu konuda basında yer alan bir yazıda şunlar yer almaktadır; 2. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, Hindistan Yarımadası'na bağımsızlık vermeye hazırlandığı zaman, ülkenin kuzeyindeki Müslümanlar, çoğunluğu oluşturan Hinduların idaresine girmek istemeyerek, ülkenin iki toplum arasında taksimini talep etmişlerdir. Hindistanlılar buna kesin olarak karşı çıkınca taksim gerçekleşmiş ve Pakistan devleti kurulmuştur. Fakat Hindistanlılar bu gerçeği hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Gyani'nin adadaki Türkleri basit bir azınlık olarak olarak hakimiyet altına almak isteyen Rumların tezini, Hindistanın düşüncesine paralel gördüğü şüphe götürmez.", "Durum-Atı Alan Üsküdar"ı Geçmeden", **Milliyet**, 6.3.1964, s.1.

149 "Durum-Birisi Harekete Geçmeli", **Milliyet**, 7.3.1964, s.1.

150 Fırat, a.g.m., s. 725; Grivas Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması sırasında adadan ayrılmıştır. Daha sonra yeniden adaya dönmüş EOKA-B olarak adlandırılan örgütün başına geçmiştir. Makarios'la Grivas arasındaki görüş ayrılıklarının temelinde ise Yunanistan vardır. Çünkü Grivas'ı destekleyen ve yönlendiren Yunanistan'daki yönetim kadrosudur. Bayram Küçükoğlu, **Kıbrıs Sorununda Liderlik Olgusu (1954-1974)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s.123.

Levent Şahverdi Arşivi

subayları tarafından eğitim gördükleri ortaya çıkmıştır. Mahi ve Elefteria gazeteleri Rum askerlerin çalışmalarını gösteren haber ve resimleri yayımlamıştır[151]. Makarios'un, kayıtlı av tüfekleri dahil adadaki bütün silahları toplatacağını açıklamasının ardından Dr. Küçük, Cumhurbaşkanı yardımcısının onayı olmaksızın bu girişimin anayasaya aykırı olduğunu söylemiştir[152]. Rumların yaptığı saldırılar, Baf'ta 14 kişinin ölümü, 22 kişinin yaralanması ve 34 kişinin kaybolmasıyla sonuçlanmıştır. İngilizler, Baf'ta sıkışan üç bin Türk'e su bile sevk edememişlerdir. Ayrıca EOKA'cılar polis kıyafeti ile köylerde devriye gezip, evlerde silah araması yaparak ve adadaki kilit köyleri teker teker kontrol altına alarak, silahtan tecrit etmişlerdir. Dr. Küçük devam eden çarpışmalar karşısında, garantör devletlere resmen başvurarak müdahale etmelerini, böylece Türkleri toptan imhadan kurtarmalarını istemiştir. Denktaş, Washington'da yaptığı konuşmada, "Son olaylar göstermiştir ki Makarios, işi çabuk bitirmek niyetindedir ve bunda muvaffak olmak için tevessül etmeyeceği hiçbir şey yoktur." demiş ve "BM askeri gelene kadar Türk ve Yunan kuvvetlerinin adaya çıkmasını" istemiştir[153]. İngiltere ve Amerika'ya verilen notalarda Türk hükûmeti, Amerika'dan kanlı olaylara son verilmesi için elinden geleni yapmasını, İngiltere'den de kuvvetlerini etkin biçimde kullanmasını istemiştir. Türk hükûmeti tarafından 13 Mart 1964 itibarıyla Makarios'a da kesin ihtar gönderilmiştir. Bir örneği İngiliz, Amerikan ve Yunan elçilerine verilen notada "Türk hükûmetinin 1960 antlaşmalarından aldığı müdahale hakkını kullanmaya karar verdiği" bildirilmiştir[154].

BM Genel Sekreteri U-Thant, Makarios'a gönderdiği bir telgrafla adada kan dökülmesine son verilmesini kesin bir ifade ile ihtar etmiş, aksi takdirde Türkiye'nin müdahalesini kimsenin önleyemeyeceğini bildirmiştir. Türkiye'de ise İskenderun Limanı'nda çıkartma gemileri sürat denemeleri

---

151 "EOKA'cıları Yunan Subayları Çalıştırıyor", **Milliyet**, 21.2.1964, s.1.

152 "Makarios, 5 bin kişilik polis ordusu kuruyor", **Milliyet**, 27.2.1964, s.1.

153 İstenmeyen adam ilan edilerek Kıbrıs'a girmesinin yasaklandığını söyleyen Denktaş, Kıbrıs'a dönmek için Ankara'daki İngiliz yetkililer ile temas edeceğini belirtmiştir. "Güvenlik Konseyi tekrar toplanıyor, **Milliyet**, 14.3.1964, s.1; "Rumlar binlerce Türk'ü muhasara altına aldılar", **Milliyet**, 12.3.1964, s.1,7; "Denktaş: "Tehlike çanları çaldı" dedi", **Milliyet**, 12.3.1964, s.7.

154 "Makarios'a Kat'i İhtarda Bulunduk", **Milliyet**, 13.3.1964, s. 1,7; Makarios'a verilen notanın ayrıntıları için bkz. Özdemir Kalpakçıoğlu, **İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakanı ve Olaylar**, Ankara 1968, s.128-130.

Levent Şahverdi Arşivi

yapmışlar, savaş uçakları kontrol uçuşları yapmışlardır. Ankara'da Kıbrıs için büyük bir miting yapılmıştır[155]. Hükûmet tarafından Amerika ve İngiltere'ye birer nota verilerek kesin ve şiddetli bir şekilde harekete geçilmesi istenmiş, Paris'teki NATO Daimi Konseyi nezdinde de bir teşebbüste bulunulmuştur[156]. Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında BM Barış Gücü oluşturulması ile ilgili çabalar arttırılmış ve ilk etapta 1.150 Kanadalı askerin adaya naklini sağlamak üzere hava köprüsü kurulmuştur. İrlanda, İsveç ve Finlandiya da birer taburla katılacaklarını bildirmişlerdir. Barış Gücü'nün bir hafta içinde göreve başlayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle çıkartmadan vazgeçilmiş, İskenderun'daki savaş gemileri ve birlikler harekete hazır biçimde beklemede kalmıştır[157].

16 Mart'ta TBMM Olağanüstü bir toplantı sonucunda, gerektiğinde Kıbrıs'a çıkarma yapabilmek için hükûmete tam yetki vermiştir[158]. Rumların Gaziveren'e saldırılarına 50 kadar yabancı gazete ve radyo muhabiri de tanıklık etmiştir. Aynı gün zırhlı araçlar ve makineli tüfeklerle Çamlıköy'e de saldırmışlardır. Türk sözcüsü, "Bu olaylar Rumların adada barışı korumaya niyetli olmadıklarını göstermeye yeter." yorumunu yapmıştır[159]. Türkiye'nin müdahalesinden endişelenen İngilizler, Kuneralp ile görüşmüşlerdir. İngiliz Dışişleri Bakanı, "Sempatiler lehinizedir, çıkarma yaparsanız hava değişir" deyince diplomatımız, "hep sabrettik, tahammülümüz artık son raddesine vardı" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Bakan "biraz daha bekleyin, BM Barış Gücü her an gelebilir. O zaman cemaatiniz için bir tehlike kalmaz" demiştir[160].

Bu sırada Kıbrıs'ta yaşananlar konusunda Uzuner'in anlattıkları şöyledir: "Girne patlamaya hazır bomba gibiydi. Girne'nin köyleri yavaş yavaş düşüyordu. Lapta ve Karşıyaka'da bulunan az sayıdaki Türk, yerlerini bırakıp kaçmışlardı. Bize 'alın silahlarınızı, silahlarınızı koruyun size bir şey olsa da silahlara bir şey olmasın' dendi. Çünkü elimizdeki silah miktarı çok sınırlıydı. 1964'ün 13 Mart'ına kadar o bölgede bu şartlarda görev yaptık. Bir akşam bize

155 "Ankara'da Kıbrıs için büyük miting yapıldı", **Milliyet**, 14.3.1964, s.1.

156 "U-Thant, Makarios'a İhtar Etti", **Milliyet**, 12.3.1964, s.1; "Çıkartma Gemileri Deneme Yaptı", **Milliyet**, 12.3.1964, s.1; "İnönü, katliam duracak dedi", **Milliyet**, 12.3.1964, s.1; "Amerika ve İngiltere'ye nota verdik", **Milliyet**, 12.3.1964, s.1.

157 "İlk BM Öncü Birliği Kıbrıs'ta", **Milliyet**, 15.3.1964, s.1.

158 "Meclis, Kıbrıs için Hükümete Tam Yetki Verdi", **Milliyet**, 17.3.1964, s.1.

159 "Rumlar Türklere yine taarruz ettiler", **Milliyet**, 20.3.1964, s.1; Emircan, **a.g.e.**, s.32.

160 Kuneralp, **a.g.e.**, s.102-103.

Levent Şahverdi Arşivi

'silahlarınızı toplayınız, TMT'ye mensup kişiler silahları alacak gece karanlığından yararlanılarak Boğaz'a geçeceğiz. Çünkü artık Girne savunulamaz' dendi. Bu süreçte Mehmet Ali Talat'ın babası devreye girdi. Kapalı bir Peugeot Van'ı vardı. Evi yukarıda, Rumların olduğu bölgedeydi. Arabasıyla geldi, karargâhımızın önüne park ederek kahveye girdi. Kimse ondan şüphelenmezdi. İçeride kahve içerek 1-1,5 saat oyalanırken bizler de onar kişilik gruplar halinde silahlarla birlikte arabaya binerdik. Kendisi kahveden çıkarak hiçbir şey olmamış gibi arabaya binerek evine doğru yola çıkardı. Yolda ineceğimiz yerde kısa bir süre durunca, biz hemen sığınacağımız yerde inerek saklanırdık. O evine doğru yoluna doğru devam ederdi biraz oyalandıktan sonra tekrar aynı işlemi 10 kez tekrarlayarak sığınağa adam taşıdı. Akşam saat 8'de, ortalık kararınca saklandığımız evin sahibi 'arkadaşlar yolunuz uzun ne ile karşılaşacağınız belli değil' diyerek bize zeytin ekmek getirdi. Oldukça tehlikeli ve güçlüklerle geçen dağ yolculuğundan sonra 14 Mart 1964'te Boğaz'daki görevimize başladık. Kah dağa çıktık. Doğruyol, Bozdağı, Adatepe, Kocatepe, Yeşiltepe dağlarında görev yaptık. Kah yollarda görev yaptık. 'Şimdi yollarda polise ihtiyaç var. İnin aşağı polislik görevinizi yapın' derlerdi, yola inerdik. Polislik görevimiz günde 12 saat sürüyordu. Yıllık veya haftalık iznimiz yoktu. Bu tempoda 1967'ye kadar faaliyet gösterdik."

3.3- Barış Gücü Dönemi ve Türkiye'nin Uyarı Harekâtı

20 Mart 1964'te Cenevre'ye giden Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Erkin, Kıbrıs'ta gerçekleşen saldırılar sorulduğunda: "Acele olarak BM Güvenlik Konseyi'nin toplanmasını isteyeceğiz" demiştir[161]. Nitekim yapılan görüşmeler ve Türkiye'nin müdahale uyarısı üzerine, BM Genel Sekreteri U-Thant, Finlandiyalı Sakari Tuomioja'yı arabuluculuğa atamış, BM Barış Gücü'nün gelişi de 27 Mart'ta tamamlanmıştır. Bu sırada Makarios, görüşmeler için Amerika'ya giden Denktaş'ı adaya sokmayacağını açıklamıştır. Rum İçişleri Bakanı Yorgacis ise daha da ileri giderek, Denktaş'ın tevkifini gerektiren delillerden bahsederek tehditte bulunmuştur. Amaç, BM Barış Gücünün ve arabulucunun adaya geldiği kritik bir zamanda, Türkleri güçlü siyasi liderlerinden mahrum bırakmaktır[162]. Makarios, iki Türk bakanın da görevine son vererek ve yerlerine Rumları atayarak adada tam bir Rum yönetimi kurma ka-

161 "Kıbrıs için çetin bir devreye giriyoruz", **Akşam**, 21.3.1964, s.1,6.

162 "Durum-Barış Gücü ve Arabulucu ne derece faydalı olabilir", **Milliyet**, 28.3.1964, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

rarlılığında olduğunu teyit etmiştir. Türk Dışişleri Bakanı, garantör devletler ve BM Genel Sekreteri nezdinde yaşanan olayları protesto etmiştir[163].

BM Barış Gücü, adaya barış getirmekte başarılı olamamıştır. Yorgacis, Lefkoşa'da Türkler ve Rumlar arasındaki Yeşil Hat'tın kaldırılmasını istemiş, Barış Gücünün de Rum kuvvetleri ile işbirliği yapacağını ümit ettiğini söylemiştir[164]. Bununla yetinmemiş, Makarios'la birlikte verdikleri beyanatta, Barış Gücü'nün Rum hükûmetine yardımcı olacağı iddiasını tekrarlamıştır[165]. Rumlar, Yunanistan'dan aldıkları destekle silahlanmaya devam ederken, Grivas aracılığıyla Yunan askerleri adaya geçiş yapmaya başlamışlardır. Silahlı Rum-Yunan askerleri, Türklerin köylerini basarak ellerindeki çok az sayıdaki ilkel silahlara el koymuşlardır. Rumların faaliyetlerini yakından takip eden Türkiye'de yüksek eğitimdeki Kıbrıslı gençler bir şeyler yapma çabası içindedirler. Nihayet 22 Mart 1964 tarihinde bu gençler Ankara'da Zirkaya köyündeki bir çiftlikte devlet tarafından verilen bir askerî eğitim görmeye başlamışlardır. 23 Mayıs 1964 tarihinde eğitimleri tamamlanarak Erenköy sahiline gönderilmişlerdir[166].

Görüldüğü gibi Kıbrıs'ta Rumlar saldırı amaçlı olarak EOKA aracılığıyla, Türkler ise, Rumların tüm engellemelerine ve saldırılarına rağmen savunma amaçlı olarak TMT aracılığıyla silahlanmaktadırlar. Ortam bu denli gerilmişken, Makarios 4 Nisan'da ittifak antlaşmasını tek taraflı olarak feshettiğini açıklamıştır. Açıklamanın hemen ardından Türkiye'nin Kıbrıs Büyükelçisi kararı protesto etmiştir[167]. Makarios'un bu denli rahat hareket etmesinin ardında, Şubat ayında Yunanistan'da yapılan seçimleri Papandreu'nun kazanmış olması ve self-determinasyon konusunda hemfikir olmaları yer almaktadır[168].

Rumlar, dünya kamuoyunu kendi taraflarına çekmek için "Türkler isyan etti. Meşru hükûmeti devirerek adayı taksim etmeye çalışıyorlar" şeklinde

163 "Makarios 2 Türk bakanın işine son verdi" **Milliyet**, 29.3.1964, s.1.

164 "Rumlar Yeşil Hattın kalkmasını istiyor", **Milliyet**, 23.3.1964, s.1; Aralık 1963 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliğinde taraflar arasında yapılan prensip mutabakatı harita üzerinde işlenmişti. Yeşil kalemle çizildiği için "Yeşil Hat" kelimesi Kıbrıs tarihine geçmiştir. Örek, **a.g.e.**, s.85.

165 "Engelleri ikna ile bertaraf edeceğiz", **Milliyet**, 29.3.1964, s.1.

166 Laptalı, **Erenköy Sürüngeni…**, s.41.

167 "Makarios İttifak Antlaşmasını iptal etti" **Milliyet**, 5.4.1964, s.1.

168 "Papandreu, Makarios'u sonuna kadar destekleyecek", **Milliyet**, 14.4.1964, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

propoganda yürütmeye başlamışlardır. Bunun üzerine BM, adaya gönderdiği heyetle araştırma yaptırmıştır. Sonuçta ortaya çıkan Ortega Raporu, "yıkılıp, yakılan köylerin Türk köyleri ve evleri olduğunu, saldırganın Rum tarafı olduğunu göstererek" Rum iddialarının geçersizliğini ortaya koymuştur. Fakat bu rapor göz ardı edilmiştir[169].

Kıbrıs'ta Türklere yönelik olayların sürmesi, Yunanistan'ın Kıbrıs'taki Türkleri katleden Makarios ve Grivas'la birlik olması ve NATO'nun bu konuda etkinlik gösterememesi Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmıştır. Türk kamuoyunda da büyük tepkiye yol açmıştır. Basında yer alan bir yorum şöyledir: "İnsan hak ve hürriyetleri uğrunda, milletler arasındaki taahhütlere ve BM Anayasası'na sadakati dünya siyasi tarihiyle tescil edilmiş bir ulusun teminatı altında bulunan Kıbrıs'ta, XX.yüzyılın ikinci yarısında, Ortaçağ zulmünü rahmetle aratan bir tedhişle Türk ırkını imhaya karar veren Yunanistan'ın bu tutumu karşısında gülünç konuma düşen NATO, yalnız Türkiye'ye değil, BM Anayasası'na da ihanet etmiştir"[170]

Basında EOKA'cıların atış eğitimi sırasında bir Barış Gücü askerinin onlara nezaret ettiğini gösteren bir resim de yer almıştır[171]. *Elefteria* gazetesinin haberine göre, Kıbrıs Rum hükûmetinin satın aldığı 3 askerî uçak ile 2 helikopter adaya gelmiştir. Görüldüğü gibi adada görev yapan Barış Gücü'nün soruna bir çözüm olamayacağı kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştır ve uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin müdahalesi beklenir hale gelmiştir. Fakat Türkiye'de ordu henüz teknik olarak hazır değildir, ayrıca Talat Aydemir'in iki darbe girişimi ve bunların bastırılması orduda huzursuzlukları arttırmıştır. İnönü, mevcut koşullarda, sorunlu koalisyon hükûmetiyle böyle bir kararı almak konusunda istekli değildir. Fakat büyük kamuoyu baskısı da harekatı zorunlu hale getirmektedir[172].

Taraflarla görüşerek Kıbrıs'a dönen arabulucu, Türk yetkililerine Kıbrıs konusunda bir çözüm bulunmadığını ifade ederek, durumun bir sonraki hafta toplanacak olan Güvenlik Konseyi'ne aksettireceğini belirtmiştir. Onun-

169 **The Ortega Report (July 1964)**, Dünya Kıbrıs Türkleri Vakfı Yayınları, No:1, Lefkoşa KKTC, 2011, önsöz.

170 Seracettin Şalvarlıoğlu, "Kemalist İhtilalinin Siyasi Zaferi", **Milliyet,** 23.4.1964, s.2.

171 "Çankaya'da önemli toplantı", **Milliyet**, 2.6.1964, s.1.

172 Fırat, a.g.m., s. 726.

Levent Şahverdi Arşivi

la görüşen Türk Dışişleri Bakanı Cemal Erkin, "hal çaresi bulunmasına imkan görülmüyor" yorumunu yapmıştır[173]. Bunun üzerine Başbakan İnönü 4 Haziran'da, Erkin'in karşı çıkmasına rağmen, bir harekât düzenleneceği konusunda ABD'yi haberdar etmiştir. Karşılığında 5 Haziran'da ABD Başkanı Lyndon Baiden Johnson'dan gelen mektup, sadece Kıbrıs konusunda değil, tüm dış politikası açısından Türkiye için bir bomba etkisi yaratmıştır[174]. İçeriği uzun süre açıklanmayan mektup ancak 1,5 yıl sonra, 13 Ocak 1966'da basında yer almıştır. Mektupta ABD böyle bir hareketi engellemek için, ileri sürebileceği nedenleri fazlasıyla ortaya koymuş hatta sadık müttefiki Türkiye'yi, müdahale dolayısıyla gerçekleşebilecek olası bir Sovyet saldırısı karşısında koruyamayabileceğini ima etmiştir[175]. Johnson mektubunun Türk dış politikası üzerinde önemli sonuçları olmuştur. Ama Kıbrıs için taşıdığı en büyük önem, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahaleden vazgeçmesinin resmî gerekçesini oluşturmuş olmasıdır[176]. Basında bu durum şöyle yer almıştır: "Türk hükûmeti, Başkan Johnson'un şahsi ricası üzerine şimdilik kaydı ile çıkartmadan vazgeçmiştir"[177]. Nihat Erim, Amerika'nın Kıbrıs'a bir Türk çıkartmasını önlemesi karşısında "temenni ederim ki Amerika'nın son müdahalesi, Türkiye'ye hayati bir fırsatı kaçırtmış olmasın" demiştir[178].

Temmuz ayının sonunda Fin askerler, Rumların Erenköy bölgesine yığınak yaptıklarını haber vermişlerdir. Erenköy, Kıbrıslı Türklerin Türkiye ile olan tek irtibat noktasıdır. 20 mil karelik bir alanı kapsamaktadır. Bu alanda 5 Türk köyü bulunmaktadır. Bölgeye Türkiye ve İngiltere'de üniversite öğrenimi gören 650 kadar Kıbrıslı Türk mücahit çıkmıştır. Köylü mücahitlerle birlikte yaklaşık 1.000 kişi bu bölgeyi korumaktadır. Durumun tehlikesi karşısında Türkiye, yeni komutan olarak TMT'nin ilk Bayraktarı olan Ali Rıza Vuruşkan'ı görevlendirmiştir. Bu sırada Denktaş da adaya alınmadığı

---

173 "Arabulucu, henüz bir çare yok dedi", **Milliyet**, 5.6.1964, s.1.

174 "Durum-Türk-Amerikan münasebetlerinde dönüm noktası", **Milliyet**, 10.6.1964, s.1.

175 Fırat, a.g.m., s. 726; Johnson mektubu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, ed: Baskın Oran, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.685-691.

176 Fırat, a.g.m., s.726.

177 "İnönü, Amerika'ya davet olundu", **Milliyet**, 6.6.1964, s.1.

178 "Amerika bize karşı büyük sorumluluk yüklenmiştir", **Milliyet**, 7.6.1964, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

için Ankara'da beklemektedir. Vuruşkan'ın adaya gideceği kesinleşince Ankara hükûmetinden habersiz olarak onunla birlikte Erenköy'e çıkmıştır. Gerçekten de 5 Ağustos 1964 tarihinde beklenen Rum saldırıları başlamıştır. 8 Haziran'da BM görevlileri Türklere, "Rum ve Yunan zırhlı birlikleri süratle ilerlemektedirler, teslim olmaktan başka çare yok" demişlerdir. Vuruşkan ve Denktaş'ın cevabı bellidir. Teslim olunmayacaktır. Durum derhal Ankara'ya şu mesajla bildirilmiştir: "Bir gün daha Türkiye yardıma gelmezse Erenköy çökecektir."[179]

Türkiye bu çağrıyı duymuş ve saat 5 civarında Türk uçakları gökyüzünde görülmüştür. Bir caydırma harekâtı olarak düzenlenmiş ve harekât başarılı olmuştur. Fakat uçaklardan biri düşürülmüş ve pilot yüzbaşı Cengiz Topel şehit edilmiştir[180]. Bombardımandan Atina'da hükûmet ve halk paniğe kapılmıştır. Yunan Başbakanı, Makarios'a mesaj göndererek askerî harekâtın durdurulmasını istemiştir. Makarios ise bunu reddetmiş, bombalamalar karşısında askerî harekâtın durdurulmayacağını, sonuna kadar çarpışılacağını açıklamıştır. Bununla da yetinmeyerek, Sovyet Rusya'dan ve Arap ülkelerinden askerî yardım isteyerek, Kıbrıs'ı geniş bir savaş ortamına çekmeyi planlamıştır. Türk hükûmetine de bir ültimatom vererek, "bombardımanlar durmadığı takdirde adadaki Türk köylerinin imha edileceği" tehdidinde bulunmuştur. Fakat, bir saat sonra yolladığı ikinci mesajla geri adım atarak, "bombardımanlar durdu-

179 Özter, **a.g.e.**, s.132-140 ; Erenköy'de destansı bir direniş yaşanmıştır. Bu direnişte yer alan bir Erenköy Mücahitinin anıları için bkz. Laptalı, **Erenköy Sürüngeni...**

180 2010 yılında bir Rum gazetesinde yayınlanan habere göre, pilot Yüzbaşı Cengiz Topel'in uçağını vuran uçaksavar ateşinin, Yunanistan'ın gizlice adaya gönderdiği "Faethon" isimli savaş gemisinden açıldığı ortaya çıkmıştır. Rum *Filelefitheros* gazetesi, "Faethon" gemisinin Yunan mürettebatından, o dönemde yaralanan ve büyük gizlilik içinde Yunanistan'a gönderilen Dimitrios Miçaços'un anlattıklarını yayımlamıştır. **Gazete Vatan**, Emre Diner, "Cengiz Topel nasıl öldü? 46 yıllık sır aydınlandı", 21.11.2010, **http://www.gazetevatan.com/ cengiz- topel- nasil-oldu--46-yillik-sir-aydinlandi-341640-gundem/** ; Cengiz Topel (1934-1964), Harp okulunu piyade teğmen olarak bitirmiş, Hava sınıfına ayrılarak Kanada'ya havacılık eğitimine gönderilmiştir. Dönünce Merzifon sonra Eskişehir ana jet üssünde görevlendirilmiştir. Rütbesi yüzbaşılığa yükseltilmiştir. Kıbrıs'ta EOKA'nın Türk köylerine karşı giriştiği toplu kıyımı önlemek için düzenlenen caydırma harekâtında, bir uçuş grubunun komutanı olarak gittiği Kıbrıs üzerinde uçağı düşürülmüştür. Paraşütle atlayıp yaralı olarak kurtulduysa da, tutsak eden Rumlar tarafından ertesi gün hastanede öldüğü açıklanmıştır. **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Milliyet, Interpress Basın ve Yayıncılık AŞ, İstanbul, 1986, 22.Cilt, s.11610. Gerçekte Rumların Topel'i inanılmaz işkencelerle şehit ettikleri söylenmektedir. Evcil, **a.g.e.**, s.52.

Levent Şahverdi Arşivi

rulduğu takdirde askerî harekata son verileceğini" açıklamıştır. Bunun üzerine Başbakan İnönü de Güvenlik Konseyi Başkanı'na bir mesaj yollayarak, Türkiye'nin Konsey'de alınan ateşkes kararına uyarak bombardımanları durdurduğunu belirtmiştir[181]. Türkiye'nin bu davranışı savaşı önlemiş ve Kıbrıs adasının geçici bir süre sükuna kavuşmasını sağlamıştır.

181 Kalpakçıoğlu, **a.g.e.**, s.154-157.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Kıbrıs'ın İngiliz sömürge yönetimine geçmesiyle mevcut haklarını birer birer kaybeden Türkler, adanın bir gün tekrar Türkiye'ye verileceği ümidiyle yasalara bağlı biçimde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Rumlar ise Enosis yani Yunanistan'a bağlanma çabalarını sürdürmüşlerdir. Rumlar tarafından Yunanistan destekli gerçekleştirilen 1931 isyanını kullanan İngiliz sömürge yönetimi, adadaki göreceli demokratik sistemi ortadan kaldırmış ve meclisi kapatmıştır. Bununla da yetinmeyerek, iki toplumda da yükselen milliyetçiliğe karşı ağır önlemler almıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan uluslararası gelişmeler ve Rumların EOKA'nın faaliyetlerinde somutlaşan Enosis hayali uğruna Kıbrıs bir kan gölüne dönüşmüştür. Rumların baskıları ve katliamları karşısında Kıbrıs Türkleri, Türkiye'nin yardımıyla güçlenen Türk Mukavemet Teşkilatı önderliğinde savaşmışlardır. Silahları son derece sınırlı sayıda ve etkileri oldukça düşük olsa da TMT üyelerinin çabalarıyla Türkler Kıbrıs'ta büyük bir mücadele gerçekleştirmişlerdir.

TMT'nin çabaları ve İngiltere ile Türkiye Cumhuriyeti'nin politikaları sonucunda Kıbrıs'taki mücadelenin siyasi alandaki yansıması olan Londra ve Zürih antlaşmalarıyla Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu anlaşmalarla Kıbrıs'ta bir ulus ve bir devlet yaratılmaya çalışılmıştır. Yani birlikte yaşayan bir Kıbrıs ulusu hedeflenmiştir. Fakat Makarios, daha sonra verdiği demeçlerde hiçbir zaman bir "Kıbrıs ulusu" düşünmediğini, bu antlaşmaları da isteği dışında imzaladığını belirtmiştir. Kısa bir süre sonra da bu antlaşmaların aleyhinde çalışmalarına başlamıştır. Türkleri yönetimde yanında görmek istememektedir. Türkler ise büyük mücadele ile kazandıkları haklarından feragat etmemekte kararlıdırlar. Fakat söz konusu zaman diliminde Türkiye'de gerçekleşen askerî ihtilal sonrası kurulan yönetim, cumhuriyetin kuruluşu ile barışın geldiği varsayımı ile TMT'yi pasif hale getirmiştir. TMT'nin çalışmalarının durması ise Türklerin savunma gücünü etkileyerek, sonradan yaşanan toplumsal huzursuzluk ve katliamların etkisinin daha yüksek olmasına neden olmuştur.

Böylece Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra sorunlar başlamış, Makarios, 1963 yılında anayasanın 13 maddesinin değiştirilmesi teklifi ile Türkleri yönetimden atmak hedefi yolunda çalışmalara başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunula da yetinmeyerek Türkleri yok etme hedefli Akritas Planını uygulamaya koymuştur. Grivas'ın yönetimindeki EOKA'nın uyguladığı sistemli saldırılar sonucu yaşanan kayıplar, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin fiilen bittiğini de göstermektedir. Türkiye garanti antlaşmasına dayanarak garantör ülkeleri uyarmıştır. Ancak Rumlara, sonuç getirecek bir baskı uygulanmamıştır. Adadaki mücadele, son derece sınırlı sayıda ve etkisi oldukça düşük silahlara sahip TMT'cilerin fedakarlıkları ve cansiperane savaşımları ile sürmüştür. Sonuçta bu konuda yalnız kaldığını fark eden Türkiye adaya tek başına müdahale etmek istemiş fakat Johnson Mektubu ile engellenmiştir. Yine de Türkiye sınırlı ve uyarı amaçlı bir harekât gerçekleştirmiş, katliamları bir süreliğine durdurmuştur.

Kıbrıs'ın destansı öyküsü tabii ki burada bitmemektedir. 1964-1974 dönemi yeni mücadelelerin sahnelendiği yıllar olmuştur. Ardından 1984'de KKTC'nin kuruluşu, Rauf Raif Denktaş'ın büyük eseridir. Tüm dünya hukuken tanımıyor olsa da KKTC bir devlettir. Günümüzde bu kazanımdan vazgeçilmesi ve iki halkın bir devlette birleşmesi tartışmaları sürmektedir. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin sadece 3 yıl yaşayabildiği düşünülürse, geleceğe yönelik stratejiler belirlenirken adanın tarihinin yeniden değerlendirilmesi önemli olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

• BCA 129-839-1-4

• BCA 38-227-11-1

• BCA18-01-02-146-42-12

• BCA 235-590-35

• BCA102-635-8

• BCA 124-886-14

• BCA 124-886-18

• BCA 124-886-19

• BCA 83-548-2

• BCA 40-241-14-2

Sözlü Tarih Çalışmaları

• Özdemir Uzuner, kişisel görüşme, 10 Temmuz 2010.

• Rauf R. Denktaş, kişisel görüşme, 12 Temmuz 2010.

• Kemal Abdullah, kişisel görüşme, 14 Temmuz 2010.

Kitap, CD ve Makaleler

• Adıyeke, Ayşe Nükhet, Adıyeke, Nuri, **Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması**, Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi, Ankara 2002.

• Akkurt**,** Aydın; **Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1958 Mücadelesi)**, Seçil Ofset, İstanbul 1999.

----------, **Kutsal Kavgaların Korkusuz Neferi: Dr.Niyazi Manyera**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları:9, Lefkoşa 2000.

• Akmaral, Kemal, **Akritas Planı ve Kıbrıs: Kıbrıs Türk'ünü İmhayı Hedefleyen Annan'a Dek Uzanan Planlar Süreciyle**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2004.

Levent Şahverdi Arşivi

• Alasya, Halil Fikret, **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992.

• Armaoğlu, Fahir, **Kıbrıs Meselesi 1954-1959**, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Ankara 1963.

• Ayabakan, Levent, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Hayatı ve Kıbrıs Meselesi**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2007.

• Bağcı, Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara 1990.

• Bahadır, Mehmet, **Kumsal'da Bir Kahraman**, Genç Mücahitler Derneği Yayınları, Ankara 2011.

• Balaban, Nizamettin, **Millî Mücadelede Türk Basını**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006.

• Berkalp, Ayten Salih, "Mücadelemizde Kıbrıs Türk Kadınının Yeri", **Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri,** Uluslararası Sempozyum, C II, Lefkoşa 2008.

• Birinci, Ergin M., **M.Necati Özkan (1899-1970***),* Necati Özkan Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

• **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Milliyet, Interpress Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1986.

• Camgöz, Erdal, "Erenköy Direnişi ve Ağustos Savaşları", **Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri**, Uluslararası Sempozyum, Lefkoşa 2008, C II.

• Çay, Abdulhaluk, **Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Ankara 1989.

• Cemal, Ahmet, "Asaf Elmaz ve Hikmet Rıdvan", **Anılarda Erenköy**, ed: Arslan Mengüç, 3. Baskı, Azim Matbaacılık, Ankara 2017.

• Debeş, Taçgey, **Sir Ronald Storrs'un Kıbrıs Anıları (1926-1932***),* Mez-Koop Bankası Kültür Yayınları, No:1, KKTC, 1993.

Levent Şahverdi Arşivi

• Denktaş, Rauf Raif, **Akritas Planı ve Gençliğe Sesleniş**, Yorum Yayıncılık, 1994

----------, **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, 1996.

----------, **Kıbrıs Girit Olmasın**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

• Dikerdem, Mahmut, **Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları),** Cem Yayınevi, İstanbul 1990.

• **Dr. Fazıl Küçük'ün Yaşamı**, "Liderimiz Dr. Fazıl Küçük" başlıklı Müze tanıtım dökümanı.

• Druşotis, Makarios, **Karanlık Yön EOKA**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2005.

• Emircan, Mehmet Salih, **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Tören, Bayram ve Anma Günleri**, Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği Yayını:11, 2. Baskı, 2010.

• Erhan, Çağrı, "ABD ve NATO ile İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, ed: Baskın Oran, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

• Eroğlu, Hamza, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekatı**, Emel Matbaası, Ankara 1975.

• Ertegün, Necati Münir, **In Search of a Negotiated Cyprus Settlement**, Ulus Matbaacılık, Lefkoşa 1981.

• Esenbel, Melih, **Kıbrıs: Ayağa Kalkan Adam (1954-1959)**, Bilgi Yayınları, Ankara 1993.

• Evcil, Cumhur, **Kıbrıs'ta Zafer ve 40 Yıl**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2014.

• Fedai, Harid, **Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı**, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986.

----------, An, Ahmet, **Örnekleriyle Kıbrıs Türk Basın Tarihi-1-(1891-1963)**, Tipograf Art Basım Yayın, Lefkoşa 2012.

• Fellahoğlu, Esat, **Baf'ta Direniş**, Lefkoşa 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

• Fersoy, Orhan Cemal, **Devlet ve Hizmet Adamı Fatin Rüştü Zorlu**, Hun Yayınları, İstanbul 1979.

• Fırat, Melek, "6-7 Eylül Olayları", **Türk Dış Politikası**, ed: Baskın Oran, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

----------, "Yunanistan'la İlişkiler" **Türk Dış Politikası**, ed: Baskın Oran, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

• Gazioğlu, Ahmet, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959)**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara 1998.

----------, **Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878-1960)**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 1997.

----------, **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000.

----------, **Kıbrıs'ta Soykırım Yılı 1964 ve Enosis'in Ayak Sesleri**, Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2007.

• Gibbons, Harry Scott, **The Genocide Files**, Near East Publishing, Lefkoşa 2003.

----------, **Kıbrıs'ta Soykırım**, Çev: Erol Fehim, Ankara, 2003.

• Göktürk, Turgay Bülent, "Rumların Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi:1931 İsyanı", **CTTAD**, VII/16-17 (2008/Bahar-Güz).

• Günver, Semih, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

• Gürel, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi**, Kaynak Yayınları:59, İstanbul 1985.

• Güvenç, Nazım, **Kıbrıs Sorunu Yunanistan ve Türkiye,** Çağdaş Politika Yayınları, Kıbrıs 1984.

• **Güz Sancısı**, Yön. Tomris Giritlioğlu, VCD, Kanal D, 2008.

• Hakeri, Bener Hakkı, **Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi**, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1993.

• Hasgüler, Mehmet, **Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Levent Şahverdi Arşivi

• İnanç, Gül, **Büyükelçiler Anlatıyor: Türk Diplomasisinde Kıbrıs (1970-1991)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

• İsmail**,** Sabahattin; **Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu-Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)**, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

----------, **Kıbrıs Sorununun Kökleri: İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaları**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, 2000.

----------, **150 Soruda Kıbrıs Sorunu**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1998.

----------, **20 Temmuz Barış Harekâtının Nedenleri, Gelişimi, Sonuçları**, KASTAŞ, 1989.

----------, **Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu, Çöküşü ve KKTC'nin Kuruluşu (1960-1983)**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.

----------, **Kıbrıs Cumhuriyeti Meclisi Nasıl İşgal Edildi?**, 1992.

• İsmail, Sabahattin, Birinci, Ergin, **Kıbrıs Türkü'nün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre (1918-1931)**, Gelişim Ofset, Lefkoşa 1987.

• **İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması**, Cumhuriyet, Ankara 1998.

• Kabaran, Yıldız, "Gizli Eğitim", **Anılarda Erenköy**, ed: Arslan Mengüç, 3. Baskı, Azim Matbaacılık, Ankara 2017.

• Kalelioğlu, Oğuz, **Kıbrıs Barış Harekatı ve Gazimagosa Savunması**, Çetin Matbaacılık, Ankara 2011.

• Kalpakçıoğlu, Özdemir; **İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakanı ve Olaylar**, Ankara 1968.

• Katsurides, Yiannos; **Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi**, Çev: Kıyal Eresen, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2014.

• Kaymak, Faiz, **Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü**?, Haz. Müfide Zehra Erkin, Alpay Basımevi, İstanbul 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

• **Kayıp Otobüs**, VCD, Belgesel Film, Yön: Fevzi Tanpınar, 2007.

• Keser, Ulvi, "Lozan Sonrasında Kıbrıs Unutuldu mu? Sorusuna Kesitsel Bir Bakış ve M. Remzi Okan", **History Studies**, Special Issue on Lausanne, Volume 5/4, 2013.

----------, **Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı**, IQ Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

----------, "Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı", **Uluslararası Politika Akademisi**, http://politikaakademisi.org/2015/03/20/14341/ (Erişim Tarihi: 8.8.2016).

----------, "Bozkurt'un Alev'i; Karadeniz'in Kahraman Evladı Ahmet Oğuz Kotoğlu", **www.anamurunsesi.com/YANSAYFA/.../ahmet_oguz_kotoglu.doc** (Erişim Tarihi: 30.08.2015).

----------, "Kıbrıs Türk Mücadele Tarihinde Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu- Nacak İşbirliği ve Ekonomik Kalkınma Gayretleri", **History Studies Volume 4/1 2012**, http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423902443.pdf (Erişim Tarihi: 8.8.2016).

• **Kıbrıs'ın 50 Yılı**, VCD, Mehmet Ali Birand, Yön: Rengin Güner, 1999.

• Kotoğlu, Ahmet Oğuz, **Şafak Sökmeden: Yaşananlar Ergeç Meydana Çıkar**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, Ankara 2009.

• Kuneralp, Zeki, **Sadece Diplomat**, İsis, İstanbul 1999.

• Kutay, Cemal, **Beş Kıt'ada Bir Türk Paşa'sı Daniş Karabelen**, 2. Basım, Avcıol Basım Yayın, İstanbul 2006.

• Kurat, Yuluğ Tekin, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)**, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1968.

• Küçük, Fazıl, **Mücadelemizin Görkemli Günleri**, Der.Altay Sayıl, KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı.

• Küçükoğlu, Bayram, **Kıbrıs Sorununda Liderlik Olgusu (1954-1974)**, TC Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

• Laptalı, Hüseyin, **Erenköy Sürüngeni Özgürlüğün Bedeli**, Ufuk Matbaası, İstanbul 2003.

Levent Şahverdi Arşivi

----------, "Albay Rıza Vuruşkan (Akıncı) Kimdir?", **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, Mart-Nisan 2010, Cilt:23, No:2.

• Menekşe, Metin, "Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kıbrıs Meselesi (1878-1923)", **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**/2013-1 (Kıbrıs Özel Sayısı).

• Meram, Ali Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul, 1969.

• Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

• Naskali, Emine Gürsoy, **6-7 Eylül Olayları Davası**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

• **Önce Vatan**, VCD, Yönetmen ve senarist: Duygu Sağıroğlu, 1974.

• Örek, Yeşim, **Belgelerle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Tarihi Gerçekleri: Osman Örek'in Kişisel Arşivinden**, Alfa Yayınları 2043, İstanbul 2010.

• Özcanhan, Özcan, "Kötü Niyetle Kullanılmamıştır", **Direniş**, Kıbrıs TMT Derneği Yayın Organı, Kasım 2011.

• Özersay, Kudret, **Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme,** Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları: 46, Ankara 2002.

• Özter, Lütfi, **Ulusal Mücadelede Denktaş**, Özyurt Matbaacılık, 2004.

• Öztoprak, Salih, **Kıbrıs'ta Hasıraltı Belgeler 1925-1975**, Kitap Matbaacılık, Gönyeli Kıbrıs 2007.

• Öztürk, Cüneyt, **Kod Adı: Bozkurt**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

• Sanver, Ahmet, **Anılarım 1963-1967: Akritas'a Karşı TMT**, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa 2012.

• Samani, Meltem Onurkan, **Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

• Serter, Vehbi Zeki, **Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım: Göç, Acı ve Gözyaşı**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

• Serter, Vehbi Zeki, **Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi**, Halkın Sesi Ltd., 1973, Ek II, s.V-XII.

• Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları**, C I, Türk Tarih Kurumu 2000.

• Tamçelik, Soyalp, "Kıbrıs Rum Komünist Partisinin (AKEL) 3-6 Mart 1966 Tarihli XI.Kurultayında Aldığı Enosis Kararı ve SSCB'nin Kıbrıs Politikası", **Manas Sosyal Bilimler Dergisi**, C 1, S 1, 2001.

• Tansu, İsmail, **Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu**, Minpa Matbaacılık, Ankara 2001.

----------, "TMT'nin Kuruluşunun Siyasi Boyutu", **Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadele'de TMT'nin Yeri,** Uluslararası Sempozyum, C II, Lefkoşa 2009.

• **The Ortega Report (July 1964)**, Dünya Kıbrıs Türkleri Vakfı Yayınları, No:1, Lefkoşa, KKTC 2011.

• Tuğ, Aydın Zeki, **Bütün Yönleriyle Kıbrıs Sorunu ve Denktaş**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

• Tuncer, Hüner, **Kıbrıs Sarmalı**, Ümit Yayıncılık, Adana 2005.

• Tümerkan, Mete, **http://haberkibris.com/emekli-albaydan-sok-aciklamalar-2013-01-21.html** (Erişim Tarihi: 15.07.2016).

• Türkmen, Vural, "TMT Anılarım", **Kıbrıs Türk Millî mücadelesi ve Bu mücadelede TMT'nin Yeri**, Uluslararası Sempozyum, C II, Lefkoşa 2009, s.83-84.

• Uçarol, Rıfat, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması Adanın İngiltere'ye Devri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.

• W. Byford-Johns, **Grivas and the Story of EOKA**, Robert Hale Ltd., London 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

• Yalçınkaya Cerrahoğlu, Zehra, **BM Gözetiminde Kıbrıs Sorunu ile İlgili Olarak Yapılan Toplumlararası Görüşmeler (1968-1990),** TC Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.

• Yiğit Yüksel, Dilek, "Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi (1914-1958), **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 8, S 18-19, Yıl:2009/ Bahar-Güz/ 2011, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

• Yurdakul, Erdal, **Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılaplarının Kıbrıs'ta Uygulanması**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002.

• Yücel, Hasan Ali, **Kıbrıs Mektupları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957.

----------, **Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi**, Halkın Sesi Ltd., 1973, Ek II, s.V-XII.

Gazeteler

• Halkın Sesi

• Volkan

• Havadis

• Milliyet

• Hürriyet

• Cumhuriyet

• Sabah

• Akşam

• Ulus

• Açık Gazete

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (2) : 98 : 377-410
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 05.06.2018-12.09.2018

27 MAYIS HÜRRİYET VE ANAYASA BAYRAMI (1963-1980)

MAHMUT BOLAT*

ÖZ

Toplumların hayatlarında önem verdikleri günleri kutlama, anma ve tören gibi etkinliklerle hatırlamaları çok eski çağlardan beri süregelen bir davranış şeklidir. Devletler açısından bakılırsa da bu günler, hem hatırlama, hem gelecek nesillere aktarma hem de meşruiyetlerini sağlama olarak değerlendirilmektedir. Eski çağlardan itibaren bu etkinlikler zamanın şartlarına göre şekillenmişlerdir. Milli devletlerin kurulmasından itibaren de, daha çok yeni devletin meşruiyetini ortaya koyma, devletin kurulması için yapılan mücadelelerin unutulmaması ve gelecek nesillere bu bilincin aktarılması gibi amaçlarla, çok sayıda bayram veya anma günleri tertip edilmiştir. Türkiye'de de II. Meşrutiyet Döneminden başlamak üzere, çok sayıda milli gün belirlenmiş ve bu günler çeşitli etkinlikler yapılarak anılmış ve kimileri günümüze kadar gelmiştir. Bu çalışmanın konusunu, 1963-1980 dönemi arasında 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrası kutlanan Hürriyet ve Anayasa Bayramı oluşturmaktadır.

Bir askeri müdahalenin ve ardından yapılan yeni bir anayasanın kutlanması olarak özetlenebilecek bu bayram, her ne kadar halkın bayramı, özgürlüklerin kutlanması ve ülkenin demokrasiye kavuştuğu bir devrim günü olarak lanse edilse de, söz konusu bayram ülkenin tüm kesimleri tarafından benimsenmemiş, kutlamaları daha çok resmi düzeyde kalmış, halkın katılımının olmadığı bir bayram niteliğinde olmuştur.

Çalışmada ağırlıklı olarak basın kullanılmış ve konu ile ilgili farklı siyasi görüşleri yansıtmasına dikkat edilmiştir. Buralardan elde edilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, 27 Mayıs Bayramı, ilk kutlandığı günden, günümüze kadar hep tartışmalara konu olmuştur. Söz konusu tartışmalar genellikle konuya ideolojik temelli bakılmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca 1963-1980 dönemi ülkenin içinde bulunduğu çalkantılı durum, farklı siyasi görüşlerin çatışmaları, bayram haberlerine yansımış ve diğer bir askeri müdahaleye kadar devam eden bu bayram üzerine günümüzde dahi, 1963-1980 arası dönemde olduğu türden tartışmalar yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hürriyet ve Anayasa Bayramı, askeri müdahale, törenler, basın.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, bolatmahmut@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

27 MAY INDEPENDENCE AND CONSTITUTION DAY

ABSTRACT

Remembering the days that are important for the societies with activities like celebrations, memorials and ceremonies is a long-established pattern of behavior. From the perspective of states, these days are regarded as ways of remembering, transferring to next generations and legitimizing.

Since ancient times, these activities have been shaped according to the circumstances of the time. Since the establishment of national states, many national holidays and memorial days have been structured mainly for the purposes of proving the legitimacy of the new state, remembering the struggle put up for the establishment of the state and transferring this consciousness to the next generations. In Turkey, many national days have been established since the Second Constitutionalist Period and these days have been memorialized by organizing different activities and some of them have come until today. The subject of this study consists of the Independence and Constitution Day that had been celebrated during the period between the years 1963 and 1980, after 27 May 1960 Military Intervention.

The day, which can be summarized as the celebration of the military intervention and the constitution that was issued afterwards, was not adopted by all segments of the country, the celebrations were realized at an official level and the day was celebrated as a holiday without the participation of people despite the fact that it was introduced as the day of people, celebration of freedoms and day of revolution that the country gained democracy.

Press was widely utilized in the study and attention was paid to reflect different political views on the subject. As it can be understood from the data collected, May 27 as a national holiday has always been a controversial issue from the day it was first celebrated up to the present and the controversies have usually ensued from ideologically-based viewpoints. In addition, the turbulent situation that the country went through in the period between the years of 1963 and 1980 and the clashes between the different political opinions were reflected on holiday news and the discussions have taken place until today, as in the period between 1963 and 1980, on the day that had been continued to be celebrated until the next military intervention.

Keywords: Independence and Constitution Day, military intervention, ceremonies, press

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Eski çağlardan itibaren toplumlar, önem verdikleri olayları gerek dini inançlarından, gerek gelenek ve göreneklerinden dolayı çeşitli etkinlikler yaparak kutlamış veya anmışlardır. Fransız Devrimine kadar geçen süreçte çoğunlukla dini ve geleneksel olarak yapılan bu etkinlikler Fransız Devrimi sonrasında farklılaşmaya başlamıştır. Bu devrimin yaydığı, milliyetçilik akımları sonucunda geleneksel imparatorluklar dönemi sona ermiş, bunun yerine milli devletler kurulmaya başlamıştır. Gururda, savaşta ve barışta ortak duygular içinde olmak, aynı vatan parçası içinde yaşamak, ortak bir tarih ve dil birliği içinde olmak gibi kısaca ifade edilebilecek milli duygular ile donatılarak oluşturulan milli devletler genelde bir dizi mücadeleden geçerek kurulmuşlardır. İşte bu milli devletlerin devamlılığını sağlamak adına, devletin kurulma sürecinde oluşan milli bilinci gelecek nesillere aktarmak önemli hedeflerden olmuştur. Bu hedefe ulaşmada bayram, kutlama, anma gibi etkinlikler önemli bir yer tutmuş ve milli devletlerin meşruiyetlerini sağlamada bu tür etkinlikler giderek artmaya başlamıştır. İlk başlarda yeni kurulan milli devletlerin kuruluş günleri, kahramanlıkların yaşandığı tarihler veya yapılan savaşlar vb. olaylar, bayram ve anma günleri olarak tertip edilmiştir. Buradaki maksat, bugünlerin unutulmaz kılınması, bu bayram ve anma günleri vasıtasıyla milli bir bilinç oluşturmak ve gelecek nesillere aktarılarak kalıcılığını sağlamaktır. İlk olarak Batı da başlayan bu milli bayram akımı, Osmanlı'yı da etkilemiştir. II. Meşrutiyet dönemine kadar çeşitli vesileler ile gerek dini gerekse de din dışı bayram, tören gibi etkinlikleri olan Osmanlı Devleti'nde ilk milli bayram, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği gün olan 23 Temmuz Bayramı olmuştur. Bu bayram özellikle Meşrutiyet yönetiminin ve yöneticilerinin meşruiyetlerini sağlamada önemli bir rol üstlenmiş ve yapılan etkinliklerde de bu yönetimin propagandası ön planda tutulmuştur. Ancak 23 Temmuz Bayramı, Cumhuriyetin ilan edilmesi ile hükmünü kaybetmiş ve yerini yeni rejimin bayramları almıştır. Osmanlı Devleti'nde geleneksel olarak kutlanılan dini bayramlar olan, "iyd-i fıtır" denilen Ramazan ve "iyd-i edha" denilen Kurban Bayramlarından başka dini nitelikli olmayan bayramlar da kutlanılmıştır. Bunlardan birisi olan ve Osmanlı'nın son döneminde yaşanan bozulmaya karşı, ortak tarihe vurgu yapmak, milli bir bilinç oluşturmak amacıyla ve 23 Temmuz Bayramı dışında bütün Osmanlı milletini ilgilendiren başka bir milli bayrama olan ihtiyaç doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününün "İstiklal-i Osmani Günü"

Levent Şahverdi Arşivi

adıyla milli bir bayram olarak kutlanıldığı görülmektedir. Bu dönemde kutlanılan diğer bayramlar ise, 2 Mayıs 1916'da kutlanılan "Çocuklar Bayramı" ile Gençlik ve Spor Bayramı'nın kökenini oluşturduğunu söyleyebileceğimiz "İdman Bayramı" dır. Bu bayramların dışında da, milli ve resmi bayram olarak anılmayan ancak 1908 yılından itibaren gündeme gelen "Amele Bayramı" da bulunmaktadır.[1]

Cumhuriyet ilan edilmeden önce TBMM'nin açıldığı 23 Nisan gününün bayram olarak kabul edilmesinden ve cumhuriyetin ilanından sonra ilk milli bayram, devletin kuruluş günü olan 29 Ekim olmuştur. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dışında, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor, 30 Ağustos Zafer Bayramları ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin diğer resmi bayramları olarak kabul edilmiştir.[2] Bunların dışında şehirlerin düşman işgalinden kurtulması gibi yerel nitelikli diğer bayramlar da mevcuttur. Zaman ilerledikçe başka bayram ve anma günleri de tertip edilmeye başlanmıştır. Günümüze gelinceye kadar çok sayıda belirlenen bu günlerden birçoğu unutulmuş veya etkinlikleri sona erdirilmiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası ilk olarak 1963'ten itibaren kutlanmaya başlayan 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı, 1980 askeri müdahalesine kadar kutlanmıştır.

Kutlandığı süreç zarfında, Türkiye'nin bütününün benimsemediği fakat hiçbir siyasi iktidarında kaldırma girişiminde bulunmadığı ve ancak bir başka askeri müdahale ile kaldırılan 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı, kutlamalarının resmi düzeyde yapılmasından dolayı da halksız bayram olamayacağı noktasında da eleştirilerin hedefi olmuştur.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi ve sonrasında yaşananlarla ilgili oldukça fazla çalışma yapılmakla birlikte, bu askeri müdahale sonrasında oluşturulan düzen ve ardından yapılan anayasanın kutlanması amacıyla oluşturulan 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı'nın kendisi müstakil bir çalışma konusu olmamıştır. İşte bu çalışma bu konudaki eksikliği giderme amacıyla yapılmıştır.

---

1 Bengül Salman Bolat, **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2012, s. 23-31.

2 Geniş Bilgi İçin Bkz.Bolat, **a.g.e.**, s. 1-46.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu çalışmada öncelikli olarak söz konusu bayramın ortaya çıkmasının temel nedeni olan 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ve bayramın kutlandığı yıl aralığı olan 1963-1980 arası Türkiye'deki siyasi gelişmeler, bayramın ortaya çıkmasında ve kutlamalar üzerindeki veya bayram kutlamalarının siyaset üzerindeki etkileri dolayısıyla ele alınmıştır. Sonrasında 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı kutlamaları iki ayrı bölümde ve 1. bölümde bayramın ilk kutlanmaya başladığı yıl olan 1963'ten 1971 Askeri Muhtırasına kadar, 2. bölümde 1971 Askeri Muhtırasından 1980 Askeri Müdahalesine yani son kutlandığı yıla kadar olan kutlamalar olmak üzere ele alınmıştır.

Siyasal düşünce ve kanaatlere özgürlük tanıyan veya onları baskı altına alan dönemler ve zihniyetlerdir. 1961'den sonra oluşturulan fakat 1971'den itibaren ket vurulan özgürlük ortamı[3] bayram törenleri için yapılan bu tasnifin temel nedenidir.

Çalışmada kaynak olarak, söz konusu dönem ve kutlamalarla ilgili telif ve tetkik eserler ve arşiv belgeleri yanında özellikle dönemin basın haberleri kullanılmıştır.

1. 27 MAYIS ASKERİ MÜDAHALESİ

1923'te Cumhuriyet'in ilanından 1950'ye kadar 27 yıl süren CHP iktidarı sonrası Türkiye henüz 1946'da kurulmuş olan Demokrat Parti iktidarı tarafından yönetilmeye başlamıştır. 1960'taki askeri müdahaleye kadar ülkeyi yöneten Demokrat Parti iktidarını dönemin basını şu şekilde değerlendirmiştir; Demokrat Parti hedefini, Türk toplumunu tam bir demokratik düzene kavuşturmak olarak belirlemişti. Ancak partinin 10 yıllık iktidarı boyunca parti ileri gelenlerinin dünyaya bakış açıları, toplumun bakış açısı ve bireyselci yaklaşımların doğurduğu siyasi ortamda gerginlikler ve ekonomik sorunlar ülkeyi giderek kaos ortamına sürüklemeye başlamıştır. DP'nin 1954 yılından sonra ülkeyi bir askeri müdahaleye götürecek şekilde politikasını sertleştirmesi, anti demokratik uygulamalarını her geçen yıl arttıran DP, yine muhalefete ve ona taraftar basına karşı Vatan Cephesi'ni oluşturarak gerginliği en yüksek düzeye çıkarmıştır. Bununla yetinmeyen iktidarın 27 Nisan 1960'ta Meclis'te Tahkikat Komisyonu oluşturarak, yasaklara uymayan gazete ve dergilerin yayını

3 Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e**, Çev.: Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s.434.

Levent Şahverdi Arşivi

ve basımı engellenir ve kapatılır şeklinde aldığı karar, bu komisyonun hükümetin sivil darbesi olduğu şeklinde yorumlanmasına yol açmıştır.[4] Muhalefeti ortadan kaldırmayı hedefleyen bu komisyon DP'nin sonunu getirmiştir. Çıkan olaylar yüzünden sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen düzen sağlanamamıştır. Sonuçta, 27 Mayıs 1960 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri radyodan, askeri bir müdahale ile DP'nin yönetimine son verdiğini duyurmuştur.[5]

1960 Askeri Müdahalesi, Cumhuriyet tarihinin ilk askeri müdahalesi[6] olmasından dolayı Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahiptir. Hatta bu müdahalenin daha sonraki 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve diğer askeri müdahalelerinin önünü açtığını söylemek mümkündür. Siyasi hayatımızdaki bu müdahalelerin sıkça tekrar etmiş olması, bu askeri müdahalelerin gerçekleştirildiği dönemlerdeki Türkiye'de, demokratik rejimin istikrarsızlığının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

27 Mayıs Askeri Müdahalesinin, 10 yıldır ülkede siyasi iktidarı elinde tutan Demokrat Parti'nin özellikle 1954 seçimlerinden sonra yoğun olarak ülkede uyguladığı anti demokratik uygulamalarına son vermek, Türkiye Cumhuriyetini korumak, istikrarı ve özgürlükleri sağlamak ve tek parti diktatöryası kurulmasını engellemek amacıyla yapıldığı ifade edilmiştir. Demokrasi adına yapılan askeri müdahale ile geçici bir süre yönetime el konularak istikrarlı bir demokratik düzen kurulma amacını ön plana çıkarılmıştır.[7]

Ayrıca 27 Mayıs sabahı radyoda Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in okuduğu metinde geçen; müdahalenin daha fazla kardeşkanının dökülmesini engellemek ve demokrasi buhranına son verilmesini sağlamak maksadı ile yapıldığı cümlesi daha sonraki yıldönümlerinde birçok gazeteci, devlet adamı ve siyasetçi tarafından sık sık tekrarlanmıştır.[8] 27 Mayıs hareketinin öneminin kavranması son derece önemsenmiştir. 27 Mayıs hareketi çoğu zaman devrim/

---

4 Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 200-208.

5 "Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı", **Cumhuriyet**, 27.05.1960, s.1; "Türk Ordusu Vazife Başında; Silahlı Kuvvetlerimiz Bütün Yurtta İdareyi Fiilen Ele Aldı", **Hürriyet**, 27.05.1960, s.1.

6 **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, C 1, Editör: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul 2009, s. 78.

7 **BCA**, **30.01.00.1.10.2**, 08.07.1960.

8 Metin Toker, **Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, Bilgi Yay., İstanbul 1991, s. 352.

Levent Şahverdi Arşivi

inkılap gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Bu bağlamda, ihtilalci kadronun, Demokrat Parti iktidarı döneminde Atatürk İlkeleri ve İnkılaplarından uzaklaşıldığı gerekçesi ile ilk ve en açık yönelişleri de Atatürk'e dönmek olmuştur.[9] Aynı zamanda din duygularına da hitap edilmiş ve halkın bu konudaki hassasiyeti düşünülerek konunun dini bakımdan propagandası dahi yapılmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet Arşivi'nden alınan Diyanet İşleri Reisliğine ait; *"27 Mayıs İnkılabının taşıdığı büyük mananın, halka ve köylüye kafi derecede ve açık bir ifade ile, vaizlerimizin vaaz'larında, hatiplerimizin hutbelerinde ayet ve hadislere istinaden anlatılması müftülüklerimiz gönderilen ... tarih ve ... sayılı tamimlerimizle istenmiştir*"[10] şeklindeki bir belge oldukça dikkate değerdir.

Darbe sonrası ilk bildiriler Türk Silahlı Kuvvetleri adına yapılırken daha sonra yerini "Milli Birlik Komitesi"ne bırakmıştır.[11] Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in başkanlığında 38 üyeden oluşan Milli Birlik Komitesi direktifleri ile başta Başbakan Adnan Menderes, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, bakanlar ve DP'li milletvekilleri olmak üzere çok sayıda kişi tutuklanmış ve Yassıada yargılama süreci başlatılmıştır.[12] Yeniden TBMM'nin işlerlik kazanması ve olağan demokratik düzene geçebilmek için de bilim heyeti oluşturularak[13] yeni Anayasa hazırlıkları başlamış ayrıca hem ordudan hem de üniversitelerden tasfiyeler yapılmıştır.[14]

Tüm bu düzenlemeler yapılırken toplumun belli kesimlerinde tepkiler oluşmaya başlamış ve Milli Birlik Komitesi'nde de fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Komitenin bir süre daha yönetimde kalması gerektiğini savunan grup, seçimlerin hemen yapılmasını savunan ılımlı grup tarafından pasifize edilmiş ve içlerinde Alparslan Türkeş'in de olduğu 14'ler olarak adlandırılan kişiler

---

9 Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 181.

10 **BCA**, **51.0.0.0.4.33.29**, 28.09.1960.

11 Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", **Türkiye'nin Yakınçağ Tarihi 1908-1980**, C.1, Milliyet Kitaplığı, İstanbul bty,, s. 230-232.

12 Aydemir**, a.g.e**., s. 362-366.

13 Komisyonda Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli gibi isimler yer almıştır. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 577; **Ulus**, 29 Mayıs 1960.

14 Özdemir, a.g.m., 234-236.

Levent Şahverdi Arşivi

çeşitli görevler ile yurt dışına gönderilmişlerdir.[15] 29 Eylül 1960'da da Demokrat Parti kapatılmıştır. 14 Ekim 1960'dan 15 Eylül 1961'e kadar süren Yassıada yargılamaları sonucunda 15 kişiye idam cezası verilmiş ancak MBK bunlardan üçünü onaylamış ve idamı onaylanan kişiler olan Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmişlerdir. [16]

2. ANAYASAL DÜZENE GEÇİLMESİ ve 1980 ASKERİ MÜDAHALESİNE KADAR TÜRK SİYASAL HAYATI

6 Ocak 1961'den itibaren çalışmalarına ağırlık verilen anayasa, 27 Mayıs 1961'de tamamlanmış ve 9 Temmuz 1961'de ise halkoyuna sunularak % 61.7'lik evet oyuyla yürürlüğe girmiştir. Görüldüğü üzere, yeni anayasaya hayır diyenlerin oranı bir hayli fazladır ve bu sonuç bir bakıma, ilerleyen yıllarda 27 Mayıs müdahalesine ve yeni anayasaya karşı ortaya çıkacak olan hareketlerin ilk habercisi olmuştur.

Kurucu Meclis, anayasa çalışmalarına ağırlık verdiği tarihten çok kısa bir süre sonra da siyasi faaliyetlerin önünü açmıştır. Bu hakkın sağlanmasından sonra 11 Şubat 1961'de Ragıp Gümüşpala Adalet Partisi (AP)'ni, 13 Şubatta Ekrem Alican Yeni Türkiye Partisi (YTP)'ni[17], yine aynı gün Kemal Türkler ve Rıza Kuas Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ni kurmuşlardır.[18]

Anayasa'nın onaylanıp yürürlüğe girmesinden sonra 15 Ekim 1961'de genel seçimler yapılmış ve CHP 173 milletvekili ile meclise girerken, DP'nin devamı niteliğindeki AP'de 158 sandalye kazanmıştır. 25 Ekimde de Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiştir.[19] Seçimlerden çıkan sonuç, Türkiye'de ilk olarak bir koalisyon hükümetinin kurulmasına yol açmıştır. Hükümeti oluştur-

15 Türkeş 1963'de geri dönmüş siyasal hayatına ilk olarak Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne girerek başlamış 1965'de partinin genel başkanı olmuştur.1969' da partinin adını Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir. 1975'ten sonra da Koalisyon Hükümetleri döneminde başbakan yardımcılığı görevi yapmıştır. Aydemir, **a.g.e.**, 381-382.

16 Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 467-504.

17 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s. 579.

18 Nihat Sargın, **TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler II**, Felis Yayınevi, Ankara 2001, s, 62-67.

19 Temuçin Faik Ertan (Ed), **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2011, s. 280-281.

Levent Şahverdi Arşivi

ma görevi sandalye sayısı daha fazla olan CHP adına İsmet İnönü'ye verilmiş ve iki parti CHP ve AP uzlaşarak 20 Kasım 1961'de hükümeti kurmuştur.[20]

Bu ortaklık, ordudan gelen sürekli baskılar nedeniyle olabildiğince uzun (yaklaşık altı ay) sürmüştür. İkinci koalisyon yine ordudan gelen zorlamaların ardından 25 Haziran'da büyük zorluklarla kurulmuş ve Aralık 1963'e kadar sürmüştür. AP dışında Meclis'te bulunan bütün partilere, yani CHP'ye, Yeni Türkiye Partisi'ne, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne ve bağımsızlara bakanlıklar verilmiştir. Ancak, CHP'nin ortakları olan partiler, Kasım 1963'te yapılan yerel seçimlerde aldıkları kötü sonuçların nedenini, seçmenleri tarafından İnönü'yle işbirliği yaptıkları için cezalandırıldıkları şeklinde yorumlayarak koalisyondan çekilmişlerdir. Bu seçimlerden sonra Adalet Partisi ülkenin en popüler partisi haline gelmiştir.[21]

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel (Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın desteklemesi ile) AP lideri Gümüşpala'dan bir hükümet kurmasını istemiştir. Bu önemli bir gelişmeydi çünkü ordunun AP'yi artık Türk siyasetinin normal ve kabul olunabilir bir parçası olarak kabul ettiğinin ve artık iktidarı İnönü'nün vesayeti altında tutmasına gerek duymadığının bir göstergesiydi. Fakat Gümüşpala'nın girişimi başarılı olmamış ve bu gelişme üzerine de İnönü tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. CHP ile bağımsızlardan oluşan bir azınlık koalisyonu olan üçüncü İnönü Hükümeti, 25 Aralık 1963'te göreve başlamıştır. Öncekiler gibi zayıf olan bu koalisyon 1964'te Kıbrıs konusundaki ciddi uluslararası bunalımın ağırlaşmasından dolayı yerinde kaldıysa da, bunalım geçince, AP koalisyonu devirmek için hemen harekete geçmiş, İnönü bütçesini parlamentoda kabul ettiremeyince 13 Şubat 1965'te istifa etmiştir. Ülkeyi Ekim'de yapılan parlamento seçimlerine kadar, bağımsız milletvekili Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki geçici bir kabine yönetmiştir.[22]

---

20 Ayfer Özçelik, "1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Ed. Süleyman İnan- Ercan Haytaoğlu, Anı Yay., Ankara 2006, s.153.

21 Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çeviren: Yavuz Alogan, 11. Basım Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s.164.

22 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 363-364.

Levent Şahverdi Arşivi

10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerde AP oyların % 53'ünü alarak tek başına iktidara gelmiş, CHP 1960'lı yıllarda kendisini ortanın solu olarak nitelemiş olmasına rağmen bu yaklaşımından olumlu sonuç alamamış ve ciddi bir oy kaybı yaşayarak %29'luk bir oy oranı ile 2. parti konumuna düşmüştür.[23] 1969 seçimlerine kadar geçen süreçte ülke içte ve dışta çok sayıda çekişmeye sahne olmuştur. İçeride sağ-sol çatışmaları her geçen gün artarken, Kıbrıs Meselesi başta olmak üzere Türkiye'nin, ABD ve diğer ülkelerle olan ilişkileri partilerin farklı bakış açıları ile büyük tartışmalara sebep olmuştur. Ayrıca tüm bu sıkıntılara bağlı olarak ekonomi de sürekli bozulmaya başlamıştır. 1969 Genel seçimlerinde AP oyların % 47'sini alarak tekrar iktidar olmuş ancak ekonomik ve siyasi sıkıntıların her geçen gün artması ile halkın desteğini iyice kaybetmeye başlamış[24] ve bir süre sonra Necmettin Erbakan'ın partiden ayrılarak Milli Nizam Partisi'ni kurması (26 Ocak 1970) ile AP bölünmüştür.[25] Sonuçta yaşanan sıkıntılar 12 Mart 1971'de bir askeri bir muhtıra ile giderilmek istenmiştir. Ordudan verilen muhtıra bildirgesinde;

1. Ülkede meydana gelen olaylar ve kardeş kavgalarının parlamento ve hükümetten kaynaklandığı, bu durumun kamuoyunun çağdaş uygarlık düzeyine çıkma ümidini yok ettiğini, Anayasanın öngördüğü reformların yapılamadığı ve ülkenin geleceğini tehlikeye düşürdüğünü,

2. Türk Milletinin sinesinden çıkan ordunun bu durumu partiler üstü çözümlemesinin zorunlu olduğunu,

3. Bu husus yerine getirilmezse ordunun bütünüyle yönetime el koyacağı bildirilmiştir.[26]

Bu gelişme üzerine Demirel istifa etmiş ve CHP milletvekili Nihat Erim partisinden istifa ederek partiler üstü bir hükümet kurmuştur.[27] Ancak 19 Mart 1971-3 Aralık 1971 ve 11 Aralık 1971-28 Nisan 1972 tarihleri arasında iki defa kurulan Erim Hükümetlerinin ömrü uzun olmamış, askeri muhtıraya rağmen olayların önü alınamamıştır. Bu durum sıkıyönetim ilan edilmesi ve daha sert önlemlerin alınmasına sebep olmuştur. Dönemin önemli siyasi gelişmele-

23 Hikmet Bila, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 229.

24 Ertan**, a.g.e**,, s. 281-282.

25 Özdemir, a.g.m,, s. 258-259.

26 a.g.m., s.262.; Ertan, **a.g.e.**, s. 282, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s. 600.

27 Nihat Erim, **12 Mart Anıları**, YKY, İstanbul 2007, s. 187.

Levent Şahverdi Arşivi

rinden biri de 1972'de yapılan CHP Kongresi'nde Bülent Ecevit'in genel başkan olmasıdır.[28] 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri ile CHP Ecevit başkanlığında iktidara gelmiş, 1974 Kıbrıs Çıkartması ile siyasi şöhretini zirveye çıkarmıştır. Kıbrıs Harekatı'nın yapılması Türkiye'nin başta ABD olmak üzere dış ilişkilerini belirleyen en önemli konu olmuş ve bu harekat Batılı devletlerce hiç de hoş karşılanmamış, Türkiye'ye uygulanan ambargoların getirdiği sıkıntılar, geçmiş yıllardan gelen istikrarsızlık, 27 Mayıs Müdahalesini gerçekleştiren kadronun başarısızlığı ve farklı çizgilerdeki siyasi oluşumlar her geçen yıl ülkedeki anarşi ve terör ortamını arttırmıştır. Ülkenin sık sık erken seçimlere gitmesi, farklı koalisyon ve azınlık hükümetlerinin kurulması, siyasi partilerin arasındaki dozu gittikçe artan tartışma ve çatışmalar sokaklara taşmıştır. Her bir siyasi partinin taraftarları ile sağ-sol grupların çatışmaları ülkeyi bir iç savaş ortamına sokmuştur. Ekonomik bunalımın da iyice artması karşısında kurulan hükümetlerin olayları durdurmak yerine, daha da arttırması ve farklı siyasi oluşumları destekleyen basının da olayları daha da tırmandırması gibi sıralanabilecek sebepler, ülkenin 12 Eylül 1980 sabahı tekrar bir askeri müdahaleye uyanmasına yol açmıştır.[29]

3. 27 MAYIS HÜRRİYET VE ANAYASA BAYRAMI KUTLAMALARI

3.1. 27 Mayıs Gününün Bayram Olarak Kabul Edilmesi ve Yapılan Törenler

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası 13 Haziran 1962'de 27 Mayıs'ın bayram ilan edilmesi yönünde kanun teklifi TBMM'ye sunulmuş olmakla birlikte, teklifin görüşülmesi daha ileri bir tarihte mümkün olabilmiştir. 1 Nisan 1963'te hükümet adına Başbakan İsmet İnönü Meclis Başkanlığına önerge vererek daha önce yapılan bu teklifin görüşülmesini istemiştir. Milli Eğitim Komisyonu adına söz alan Fethi Ülkü'nün bu gecikmenin nedenlerini anlatmasından sonra oylamaya geçilmiş ve tasarının gündeme alınması kabul edilmiştir.[30]

Mecliste önergenin görüşülmesi sırasında parti grupları adına söz alan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'nden Cevad Odyakmaz, Cumhu-

28 Bila, **a.g.e.**, 231-232.

29 Ertan, **a.g.e.**, s. 282-283; Özçelik, a.g.m., s.158-167.

30 **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 15, B: 66, 01.04.1963, s. 89-90.

Levent Şahverdi Arşivi

riyet Halk Partisi (CHP)'nden Emin Paksüt, Yeni Türkiye Partisi (YTP)'nden Nihat Su, Adalet Partisi (AP)'nden Ömer Faruk Saraç ve Millet Partisi (MP)'nden Ömer Zekai Dorman genel olarak DP iktidarı döneminde yaşanan sıkıntıları eleştirerek, bir inkılap olarak nitelendirdikleri 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ni ve ardından yapılan 1961 Anayasası'nı, oluşturdukları demokratik düzen ve özgürlük ortamı dolayısıyla övücü konuşmalar yapmış ve 27 Mayısın milli bayram olmasından memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.[31]

Görüşmelerin sonunda Mecliste bulunan bütün partilerin lehte oyuyla 27 Mayıs günü, 13 Nisan 1963'de 11381 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan *Ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki 2739 sayılı kanunun* ikinci maddesine ek fırka eklenerek "Hürriyet ve Anayasa Bayramı" olarak kabul edilmiştir.[32]

Yapılacak törenler; Ankara'da ilk olarak Anıtkabir, sonrasında Genelkurmay Başkanlığı, Anayasa Mahkemesi ziyareti ve Hipodrom'daki askeri geçit ve kutlamalar şeklinde sıralanmıştır.[33] Alınan kararda Hürriyet ve Anayasa Bayramı gününün resmi tatil olarak kabul edilmediği ve genel olarak kutlamaların daha çok resmi düzeyde kaldığı görülmektedir.

Askeri müdahalenin gerçekleştirildiği günün milli bayram olarak ilan edilmesinin temel nedeni; yapılan askeri müdahalenin meşruiyetini ortaya koymak, bunu ve yeni oluşturulan düzeni halka benimsetmek olarak ifade edilebilir.

3.1.1. 1963-1970 Dönemi Yapılan Hürriyet ve Anayasa Bayramı Törenleri

1963 yılı bayramın ilk kutlandığı yıl olmuştur. 27 Mayıs 1963 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, ilk sayfasının tamamında Atatürk Portresini kullanmıştır. Ecvet Güresin Cumhuriyet Gazetesindeki köşe yazısında; İhtilalin üzerinden üç yıl geçtiğini hatırlatarak o zamandan bugüne kadar geçen sürede ihtilalin mantığına ilişkin yapılan tartışmaların yersiz olduğunu belirtmiş ve 27 Mayıs Müdahalesinin haklı gerekçelerini sıralamıştır. Özellikle de o gün radyodan okunan bildirinin konuyu yeterince aydınlattığının altını çizmiştir. Eski iktidarın *"Sayı hesabına dayanan milli irade gibi eskimiş bir anlayışı demokrasiye bağladığını"* ifade ederek dönem iktidarının liderlerinin gaflet

31 **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 15, B: 66, 03.04.1963, s. 137-142.

32 **Resmi Gazete**, 13 Nisan 1963, S 11381.

33 **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1964, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

ve cehaleti ile çıkarcı partizanların baskısı yüzünden zümre diktatörlüğü kurduğunu, toplumdaki sınıfsal ayrımın yarattığı huzursuzluğa aldırmadan sırf kendi çıkarlarını korumak uğruna temel hak ve ödevlerin kısıtlanmasının bu ihtilalin en önemli sebebini oluşturduğunu belirtmiştir. 27 Mayıs günü ise temel müesseselerin en önemlisi olarak yorumladığı ordunun, meşruluğunu kendiliğinden kaybetmiş olan iktidarı devirdiğini yazmıştır. Yazar, 27 Mayısın asıl amacının "*Ne az gelişmişlikten kurtulmak için bir Nasır rejimine gitmek, ne sakallı Castro'nun demokrasi dalavereciliğini takip etmek, ne de milleti Mao sürüsü haline getirmek"* değil diyerek dönemin tartışmalarını yansıtmıştır. Yazar, ihtilalin amacını kendisini bulan gerçek demokratik düzen içinde sosyal devleti kurmak, bunalım içinde bulunan sınıflar ve organize kuvvetlerin hürriyet ortamına kavuşması olarak açıklamıştır.[34]

Hürriyet ve Anayasa Bayramı'nın kutlamalarının yapıldığı ilk yıllarda bayram haberlerini çok önem vererek aktaran gazetelerden biri de Milliyet olmuştur. Gazete 1963'te Talat Aydemir'in başarısız darbe girişiminin etkisi ile bayram haberlerini bu darbe girişimi ile beraber işlemiştir. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü ile Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in bayram mesajlarında, 27 Mayısın önemi aktarılırken diğer taraftan da Talat Aydemir olayına gönderme yapılmış ve *"Bizi demokratik idareden hiçbir şerir ayıramaz"* [35] mesajı verilmiştir.

1964 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Cumhuriyet Gazetesi muhabirine 27 Mayıs Müdahalesinin değerlendirmesini yapmıştır. Bu değerlendirmede Gürsel; 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin amacının memleketteki olayları değiştirip bir görüşü halka zorla benimsetmek olmadığını, tam tersine memlekette zorbalığı, vatandaşları ikiye bölen davranışları, yurt içindeki düşmanlığı ortadan kaldırmak olarak açıklamıştır. Gürsel ayrıca birçok aydının "*27 Mayıstan bu yana ne yapıldı?*" sorusuna tepki göstererek *"Memlekette meydana getirilen demokratik müesseseler, kurulan faziletli ve hür irade kafi görülmemekte, bir takım geri hareketleri kırıp dökerek bertaraf etmeyi arzu eden anlayışa rastlanmaktadır. Bir fikrin zorla yürütülmesi ve halk efkarın yerleştirilmesi mümkün değildir. Zor ve kuvvet ile değil, ancak gerçeklere kütleyi inandırmak suretiyle iyi yollara yönelmek mümkün olur"* sözleri ile şiddetten

34 Ecvet Güresin, "27 Mayıs", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1963, s. 1,7.

35 **Milliyet**, 28.05.1963.

Levent Şahverdi Arşivi

uzak bir anlayışı savunmuştur. 27 Mayısın memlekete eşitlik, sevgi, karşılıklı saygı hisleri getirdiğini faziletli bir idarenin temellerinin atılmasını sağladığını ifade etmiştir.[36] Bu yıl yapılan törenlerin çok parlak ve coşkulu geçtiğini yazan Cumhuriyet Gazetesi'nde Başbakan İsmet İnönü'nün törenlere, uzun zamandan beri takmadığı İstiklal Madalyasını takarak katıldığını yazmıştır.[37]

Bir diğer köşe yazısında, 27 Mayıs ile ilgili görüşlere yer verilmiş, kimilerinin 27 Mayısı bir demokratik düzen çabasının neticesi olduğunu ve anayasası ve müesseseleri ile vaat edilenlerin gerçekleştirildiğini düşündüklerini, kimilerinin ise tersine 27 Mayısın 1950-1960 arasındaki muhalefetin yörüngesine oturttuğu, ya da sonradan dejenere ettiği bir kavram olarak bakıldığına işaret edilmiştir. Bununla birlikte, bu bakışın doğru olmadığı ve daha önce görüşlerini açıklayan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e tamamen katılındığı ifade edilmiştir.[38]

1965'te *"27 Mayıs'ı Kutladık*" başlığı altında *" Bütün MBK üyeleri Anıtkabir'de kucaklaştılar"* haberinde, yapılan törenlere Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı dışında tüm genel başkanların katıldığı bilgisi verilmiştir.[39]

Bununla birlikte, Bayramın ilk kutlanmaya başladığı yıllarda dahi, muhalif basın olarak nitelendirilebilecek gazetelerde Cumhuriyet ve Milliyet Gazetelerinin aksine bayram haberlerine çok az yer verilmiştir. Örneğin, Demokrat Parti ve onun devamı niteliğinde olan Adalet Partisini destekleyen Son Havadis Gazetesi, 27 Mayıs hareketine, kutlanan bayrama ve CHP ile İnönü'ye yönelik eleştirilerini yoğun olarak AP'nin iktidara geldiği 1965'ten itibaren yapmaya başlamıştır. Gazete, CHP'nin 27 Mayıs'ı sürekli kullandığını, Demokrat Parti ve AP'ye karşı halkı tahrik edip iktidarını sağlamlaştırmaya çalıştığını belirtmiştir. CHP'nin artık eli sopalı devri sona erdiği için, bu partilere hakaretler yağdırdığı ifade edilmiştir.[40] Gazete AP'nin iktidara geldiği 1965 tarihinde bayramın kutlandığına dair ilk sayfada çok küçük bir fotoğraf ve kısa bir bilgi vermiştir. Aynı sayfada Milli Türk Talebe Birliği

36 **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1964, s.1.

37 **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1964, s.1.

38 "Günün Notları", **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1964, s.1.

39 **Milliye**t, 28.05.1965, s.1.

40 Orhan Seyfi Orhon, "Kısır Bir Yol", **Son Havadis**, 26.05.1965, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

ve İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği genel başkanları, 27 Mayıs Bayramı ile ilgili yayımladıkları bildirilerde, 27 Mayısın önemini belirtmiş ancak bu olayın istismar edilmesine karşı olduklarını ve Türk Milletinin kendi varlığını koruyacak güçte olduğunu söyleyerek bir bakıma konuya eleştirel bir yaklaşım sergilemişlerdir.[41] Cumhuriyet Gazetesi bayram ile ilgili haber, yazı ve görselleri sayfalarına çokça taşırken, diğer AP ve geçmişte DP taraftarlığı yapan gazeteler bayramı hiç önemsemediklerini ilgili haberlere yer vermeyerek veya sadece birkaç satırla *"Anayasa Bayramı Kutlanıyor*" şeklinde haberlerle geçiştirmişlerdir.[42]

1966'da yapılan bayram kutlamalarında program aynı biçimde tekrar edilmiş ve mesajlar verilmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a, Başbakan Süleyman Demirel'e, Anayasa Mahkemesi Başkanı Lütfi Akat ve Türk Silahlı Kuvvetlerine tebrik mesajı göndermiştir. Mesajında 27 Mayıs'ı İstanbul'un Fethi, Büyük Taarruz ile özdeşleştirerek bu bayramın da onlar kadar kutlu olduğunu belirtmiştir. 27 Mayısın da onlar gibi milletin çaresizliğe düştüğü bir anda, bir kurtarıcı gibi görev yaptığını söylemiştir. Aynı yıl CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de 27 Mayıs'ı inkılap olarak nitelendirmiş ve meşruiyetini kaybetmiş bir iktidarın elindeki milletin 27 Mayıs hareketi ile kurtarıldığını ifade etmiştir. Ayrıca 1961 Anayasasının da sosyal adaleti, planlamayı ve ileri Türkiye'nin temel anlayışını oluşturduğunu söylemiştir.[43] Burhan Felek, Cumhuriyet Gazetesindeki köşe yazısında 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonucunda yapılan Anayasa ve yeni düzenlemeler içinde özellikle basına verilen özgürlüğe dikkat çekerek kendileri için sansürün kalkmasının bayram yapmak için en önemli sebep olduğunu belirtmiştir. Yazar, 27 Mayıs Askeri Müdahalesini övmüş, bu bağlamda yorum yapanlara benzer şekilde, ihtilalin demokrasiyi buhrandan kurtarmak ve kardeş kavgasını önlemek maksadıyla yapıldığı yorumunda bulunmuştur. Yazar, ayrıca bu hareketin azami derecede insani yapıldığını, asgari kanlı olduğunu söyleyerek 27 Mayıs'ı medeni bir ihtilal olarak nitelendirmiştir. İhtilale hizmeti olan kişilerin her zaman saygıyla yad edilmesinin de her Türk çocuğunun önemli bir vazifesi olduğunu belirtmiştir.[44]

41 **Son Havadis**, 28 Mayıs 1965, s.1-7.

42 **Son Havadis**, 27 Mayıs 1965.

43 **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1966, s.1.

44 Burhan Felek, "27 Mayıs", **Cumhuriyet**, 27.05. 1966.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yıl bayrama ilişkin haberlerde Milliyet Gazetesinin *"Cumhurbaşkanı, 27 Mayıs alerjisine tutulmuşların bundan çok kısa zamanda kurtarılmasını istedi*" [45] başlığı ile Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın konuşmasını aktardığı görülmektedir.

1967 yılında Cumhuriyet Gazetesinin ilk sayfasında bayram ile ilgili haberlerde 27 Mayıs'ı "*27 Mayıs 1960 Ak Devrim"* olarak nitelendirilmiştir. Bu yılın bayram kutlamaları için Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT), Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF), Türk Devrim Ocakları ve 27 Mayıs Devrim Derneği ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiride yer alan; *"27 Mayıs öncesinin özlemi duyanlar yakın bir gelecekte yeni bir ulusal davranışla karşılaşacaklar… Sadece şahsi hırsları veya menfaatleri kaygısıyla 27 Mayıs'a çamur atanlar değil, yabancı sömürgenlerde bir kez daha hortlamamak üzere Anadolu topraklarında boğulacakladır. Bunun özlemini her zamankinden daha fazla duyuyoruz"*[46] cümleleri dikkate değerdir.

27 Mayıs Askeri Müdahalesini Cumhuriyet ve Milliyet Gazeteleri gibi değerlendirmeyen diğer gazeteler ise tam tersi yorum ve görüşlere yer vermiştir. Son Havadis'de Orhan Seyfi Orhon: *"Yakın 27 Mayıs dahil her çeşit ihtilallere karşıyız*, *sosyalist ihtilaline de komünist ihtilaline de faşist ihtilaline de askeri ihtilale de hiç birine imkan vermeyeceğiz"*[47] cümleleri ile bir bakıma gazetenin siyasi duruşunu ve bayrama yönelik tutumunu yansıtmıştır.

28 Mayıs 1967 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde; "*Törene Katılmayan Partililer Protesto Edildi*" başlığı altında bu yıl yapılan törenlere, çeşitli illerde bazı parti temsilcilerinin katılmadığı haberi yer almıştır. Törenlere katılmayan AP, İzmir'de çeşitli öğrenci kuruluşlarınca protesto edilmiş ve parti binası üzerine öğrenciler tarafından "Çirkin Politikacı Kendine Dön", "İntikam Üzerine Hükümet İdare Edilemez" şeklinde yazılar yazılmıştır. İstanbul Kadıköy'de AP adına Atatürk büstüne siyah bantlı bir çelenk konulmuştur. Bu çelenk tepki uyandırmış ve törene katılan subaylar tarafından kaldırtılmıştır.[48] Bayram gününde yaşanan gerginlikler liselere kadar sıçramış ve İstanbul Plevne Lisesi öğrencileri tören yürüyüşü ile Gaziosmanpaşa meydanına gele-

45 **Milliyet,** 28.05.1966, s.1.

46 **Cumhuriyet**, 27.05.1967, s.1.

47 Orhan Seyfi Orhon, " 26 Mayıs'ta", **Son Havadis**, 30.95.1967, s.1.

48 **Cumhuriyet**, 27.05.1967, s. 1,7.

Levent Şahverdi Arşivi

rek Atatürk Büstüne çelenk bırakmışlar ve tüm bayramlarda bu meydanda tören ve gösteriler yapıldığı halde, Hürriyet Bayramında yapılmamasını protesto etmişlerdir. Taksim ve Beyazıt meydanlarında da TMGT ve TMTF gençlik örgütleri kendilerine konuşma hakkı verilmemesine tepki göstererek, Taksim Anıtına üzerinde *"Gençlik susturulmak isteniyor. Fakat konuşacaklar"* yazısı bulunan çelenklerini bırakmışlardır.[49]

1968 yılına gelindiğinde 27 Mayıs Askeri Müdahalesi üzerinden, gerilimin daha fazla arttığı görülmektedir. AP'nin TBMM içerisinde güçlenmesi, sol görüşlerin artan eleştirilerine sebep olmuştur. Bu bağlamda Cumhuriyet Gazetesi'nde bayram yıldönümünde "*Devrim Yürüyecek*" başlıklı yazıda, devrimi gerçekleştiren güçlerin, devirdikleri zihniyeti tekrar iktidara taşımalarının dünyanın hiçbir yerinde görülmediğini ancak Türkiye'de devrimci gücün muhalefete çekildiği belirtilmiştir. 27 Mayıs'ı çekemeyen, bir türlü hazmedemeyen ve anayasayı yıkmak için fırsat kollayan zihniyetin yıllardır ortalıkta gezdiğini ve bugün de iktidarda oldukları hatırlatılmıştır. Ancak bu zihniyetin asla başarılı olamayacağı vurgulanmıştır.[50] Bu yıl çıkan haberlerde AP yetkililerinin bazı yerlerde bayram kutlamalarına katılmadıklarına dair bilgiler mevcuttur.[51] Adana'da başta belediye başkanı olmak üzere AP'lilerin törenlere katılmadığı haberinin içinde, bu belediye başkanının, adını taşıyan parktan Turan Emeksiz'in büstünü kaldırttığı bilgisi de verilmiştir.[52] Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin o yıllarda içinde bulunduğu ve giderek artan siyasi gerilimlerini yansıtır bir görüntü vermektedir.

1969 yılında 27 Mayıs kutlama haberlerini veren Cumhuriyet Gazetesi, devrimin simgesi olan birbirine kenetlenmiş halkı resmeden amblemi, AP'nin at simgesinden esinlenerek dört tane nal olarak çizmiştir. (Bkz. Ek.1) Gazete törenden aktardığı izlenimlerde, Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan törenlerde, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile Genelkurmay Başkanının muhalefet partisi CHP lideri İsmet İnönü'yü selamlamalarına dikkat çekmiştir. Gazete bu yıl yapılan törenleri genel olarak İnönü üzerinden ele almış ve onu ön plana çıkarmıştır. [53]

---

49 **Cumhuriyet**, 28.05.1967, s.1,7; **Milliyet**, 28.05.1967, s.1.

50 "Devrim Yürüyecek", **Cumhuriyet**, 27.05.1968, s.1.

51 **Akşam**, 28.05.1968, s.1,7; **Milliyet**, 28.05.1968, s.1.

52 **Cumhuriyet**, 28.05.1968, s.1,7; **Milliyet**, 28.05.1968, s.1.

53 **Cumhuriyet**, 28.05.1969, s.1,7.

Levent Şahverdi Arşivi

Bayrama eleştirel yaklaşan Son Havadis Gazetesi'nde Orhan Seyfi Orhon, *"27 Mayıs, milli bir bayram günü değildir, siyasi bir bayram günüdür. Siyasi bayramlarda mutsuzların yüreği kan ağlarken, mutlu olanlar bayram kutlar. Bu tür bayramlar, bir otoritenin millete zorla kabul ettirdiği bayramlardır. Kendileri ile her an çelişme içindedirler. 27 Mayıs, 23 Nisan'a ve diğer bayramlara bütünüyle zıt olduğu imanını tamamlamıştır. Bu nedenle sadece bir milli bayram olarak değil, siyasi bir bayram olarak da devam edemez"* [54] cümleleri ile özellikle Demokrat Parti'ye karşı yapılanları bayram üzerinden eleştirmiştir. Ayrıca bu bayramın diğer milli bayramlar gibi kalıcı olamayacağının da altını çizmiştir.

Gazete, bir başka yazısında ise, 27 Mayıs'ı Atatürk'e vurgu yaparak ele almıştır. 27 Mayıs'ın Atatürk'ün kurduğu TBMM'yi kapatan, anayasayı yırtan ve 4. maddedeki *"Türk Milletini ancak TBMM temsil eder ve Millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır"*[55] hükmünü kaldıran bir olay olduğunu belirterek konuyu Atatürk üzerinden ele alarak eleştirisine güç katmak istemiştir.

27 Mayıs Askeri Müdahalesinin 10. yılı olan 1970'teki bayram haberlerinde özellikle DP'liler için çıkarılan af tartışmalarının etkisi görülmektedir. Sayfalarında bayram haberlerine daha fazla yer veren Cumhuriyet Gazetesi dahi haberleri geçiştirmeye başlamıştır. Bayram günlerinde çıkan yazılarda kutlamalar kısa cümleler ile geçiştirilirken, köşe yazılarında ise eleştiriler ön plana çıkmış ve bu yıllar bayrama ilginin daha da azaldığı yıllar olmuştur.

3.1.2. 1971-1980 Dönemi Yapılan Hürriyet ve Anayasa Bayramı Törenleri

1971 yılına gelindiğinde, 1971 yılı kutlamaları 12 Mart Askeri Muhtırası gölgesinde kalmış ve bu durum kutlama haberlerine de yansımıştır. Demokrat Parti taraftarlığı ile ön plana çıkmış olan Zafer Gazetesi sayfalarında sadece bayram günü *"Anayasa Bayramı Kutlanıyor"* başlığı altında birkaç satırda haberi geçiştirirken,[56] Nadir Nadi, bayram günü kaleme aldığı yazısında, ülkede yaşanan gerginlikleri bayram üzerinden ele almıştır. 11 yıl önce 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin çok büyük umutlarla yapıldığını hatırlatmıştır.

54 Orhan Seyfi Orhon, " Siyasi Bayram", **Son Havadis**, 27.05.1969, s.1.

55 Orhan Seyfi Orhon, "27 Mayıs!", **Son Havadis**, 28.05.1970.

56 **Zafe**r, 27.05.1970, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

O günün sabahında artık Atatürk İlkelerinin çiğnenmesinin son bulacağı, tavizcilik yarışının biteceği, ülkenin çağdaş uygarlığı yakalayacağı yola gireceği beklentilerinin gerçekleşeceği düşüncesi ile büyük bir sevinç yaşandığı ve bugünün bayram olmasının çok doğru olduğu düşüncesinin hakim olduğunu dile getirmiştir. Ancak yazar, aradan geçen 11 yılda bugün gelinen durumun çok farklı olduğunu ve ne yazık ki o günkü neşeden eser kalmadığını ifade etmiştir. Genel hatları ile çok ilerici olan 1961 Anayasası'nın, uygulanamadığından bugünkü sorunların yaşandığını belirtmiştir. Nadi bunun sorumlularının da, daha Anayasa halkoyuna sunulduğunda *"Anayasaya hayır demekte hayır vardır"* anlayışını savunduklarını, yani gerici çevrelerin yürüttükleri propagandalar ile anayasanın uygulanmasını engellemeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Yazar, o günkü iktidarı hedef alarak daha ilk günlerden başlayan bu engelleme hareketlerini yapanların geçen zaman içinde iktidara yeterli çoğunluğu kazanarak gelmeyi başardıklarını ve ülkeyi yine geri kalmaya mahkum etmeye başladıklarını yazmıştır.[57] Gazete haberlerine göre bu yıl, Anıtkabir, Genelkurmay Başkanlığı ve Anayasa Mahkemesi törenlerinde bir değişiklik olmazken, Hipodromda yapılması gereken askeri törenler yapılmamıştır. Bu törenlerin daha sonraki yıllarda da yapılmadığı görülmektedir. Bir süre önce, askeri muhtıra sonrası başbakanlıktan azledilmiş olan AP lideri Süleyman Demirel, Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan törenlere katılmış ve askeri tebrik etmiştir. Anayasa Mahkemesi ise törenlerde gecikmeli olarak yer almıştır.[58] Aydın Menderes, bu durumu; Süleyman Demirel'in 27 Mayıs Askeri Müdahalesi endişesini hep taşıdığını, bu nedenle askerle ilişkisini düşükte olsa yürütmeyi siyaset edinmesi olarak yorumlamıştır.[59]

1974 yılında, Hukuk Fakültesi hocalarından Hıfzı Veldet Velidedeoğlu bir yazısında; yıllardır hukukun üstünlüğü, adaletten ve tüm bu ilkelere uyabilecek anayasalardan bahsettiklerini, kendisinin de kişisel olarak Anayasa'ya katkı sağladığını yazmıştır. Ancak 27 Mayıs'ın 14. yılında sosyal hukuk devletini aradığını ancak Türkiye'nin bunu bir türlü tam olarak başaramadığını ifade etmiştir. Ayrıca dönemin başbakanını, geçmişte 27 Mayıs'ı ve Anayasayı övmesine rağmen şimdi Anayasayı lüks sıfatıyla niteleyip anayasanın kılık değiştirmesine destek vermiş olmasından dolayı eleştirmiştir.[60]

---

57 Nadir Nadi, "Bir Bayram Üzerine", **Cumhuriyet**, 27.05.1971, s.1,7.

58 **Cumhuriyet**, 28.05.1971, s.7.

59 Aydın Menderes, **Babam ve Ben**, Ufuk Yay. İstanbul 2012, s.291-292.

60 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "27 Mayısın 14. Yılında Sosyal Hukuk Devleti", **Cumhuriyet**, 27.05.1974, s.1,7.

Levent Şahverdi Arşivi

1975 yılına kadar basında bayram haberleri, genel olarak rutin bir şekilde kutlamaların başlıklar halinde geçiştirilmesinden sonra 1975 yılında gerek 27 Mayıs Müdahalesi taraftarlığı, gerekse de karşıtlığı yapılan basında bir canlanma görülmüştür. Milliyet, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün 27 Mayıs'ı öven konuşmalarını, liderlerin tam kadro kutlamalara katılmasını aktarırken[61], AP'ye yakın olan gazetelerden Son Havadis de, bu yıllar içinde de daha önceki eleştirel yaklaşımlarını devam ettirmiştir. Bir köşe yazısında; *"Bu gün ne millete mal olmuş ne de diğer milli bayramlar kadar benimsenmiş ve halkla bütünleşmiştir. Kardeşliği oluşturması gerekirken büyük kitleyi toptan red ve inkar yoluna gitmek, düşman ilan etmek her zaman uygun bir yol olarak görülmüştür"*[62] şeklinde, 27 Mayıs'ı eleştirmiştir. Yine gazete bir başka yazısında; 27 Mayıs Askeri Müdahalesine ve bayram olarak kutlanmasına olan tepkiyi dile getirilirken; *"Eğer, hürriyet vatandaşların hür iradesini kullanmasıysa, Hürriyet Bayramının 14 Mayıs 1950 olması gerekir. Niçin Anayasa Bayramı? Bu tarihte Türkiye'de ilk defa mı anayasa yapıldı? Bir anayasa bayramı kutlanacaksa… bunun Osmanlı Devleti zamanında yapılan ilk anayasa olması gerekmez mi?....Her kanun tartışıldığı gibi, bugünün de bayram olması tartışılacaktır…"*[63] cümleleri ile bir taraftan Demokrat Parti döneminde olduğu gibi Osmanlı'yı ön plana çıkarırken, aynı zamanda Demokrat Parti'nin iktidar olduğu günü överek, 27 Mayıs ve CHP karşıtlığını dile getirmiştir.

Bu olumsuz yaklaşıma karşılık, Cumhuriyet Gazetesi'nde Milli Birlik Grubu adına çıkan yazıda, 27 Mayıs Askeri Müdahalesiyle ilgili olarak, uzun yılların birikimi ile meydana gelmiş devrimlerin, toplumun canlanması, güç kazanması ve yenilenmesi için bir vesile olduğu değerlendirmesinde bulunulmuştur. Toplumların ihtilal yıldönümlerini bayram coşkusu içinde kutlamalarının, geçmişin değerlendirilmesi ve geleceğe yön verilmesi açısından faydalı olduğu belirtilmiştir. Yine, 27 Mayıs'ın 15. yıldönümünde askeri müdahalenin nedenlerine, uygulama biçimine, karşılaştığı güçlüklere ve amaçlarına karşılık, karşı devrimcilerin davranışlarına yönelik değerlendirmede bulunulmuştur. Çok Partili siyasi hayata geçişten sonra büyük ümitler vaat ederek yönetimi devralan iktidarın, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları ile ters düştüğünü,

61 **Milliyet**, 28.05.1975, s.1.

62 Muhiddin Güven, "Bir Yıldönümü ve Onu Aşan Büyük Sözler", **Son Havadis**, 01.06.1974, s.1.

63 Yalçın Uraz, "27 Mayıs'ın Ardından", **Son Havadis**, 31.05.1975.

Levent Şahverdi Arşivi

devrimin bütünlüğü ve bölünmezliğini savunanları *"İnkılap Softaları"* olarak adlandırdığını belirten yazıda, Atatürk'ün *"ulusal ordu"* ilkesinin bir kenara atılarak, Türk Silahlı Kuvvetlerinin tümüyle NATO emrine verilerek yabancı komutasına sokulduğu ifade edilmiştir. Aynı şekilde bu iktidarın ekonomi ve dış politikada da aynı hataya düştüğü dile getirilmiş ve iktidarın düştüğü dar boğazda daha fazla yabancı müdahalesini kolaylaştıracak girişimlerde bulunduğunu, bunlara karşı çıkan kesimler üzerinde baskı uyguladığını, daha fazla müdahaleci olduğunu ve yandaş kayırmacılığını artırdığını belirtilmiş ve dönemin iktidarının her geçen gün artan sıkıntıları bastırmak için baskısını daha da arttırdığını, akademik ve hukuk çevrelerinde bir kıyımın başladığını anlatarak bir bakıma, 27 Mayıs Müdahalesinin haklılığının gerekçelerini ortaya koymuştur. 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin sonrasında, bugün bu düzene karşı çıkanların kötü niyetli olduğunu ancak milletin bunlara müsaade etmeyeceği inancını belirten gazete, bu ihtilalin demokrasinin kapılarını açtığını ve Türk Milletine, silahlı kuvvetlerin bir armağanı olduğunun altını çizmiştir.[64]

1975 yılındaki kutlamalarda farklı olarak at yarışları düzenlendiği, bir yemek tertip edildiği ve askeri bandonun başkentte halka bir konser verdiği de aktarılan bilgiler arasında yer almaktadır.[65]

Ülke içinde 1971 askeri muhtırasına rağmen durmak bilmeyen karışıklıkların 1975'ten itibaren daha da şiddetlenmesi ve siyasi gerginliğin her geçen gün artması ile bu dönemde 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı üzerinden tarafların birbirine daha çok saldırdığı bir dönem yaşanmıştır. Ülkede her bir konunun siyasi çekişmelere, çatışmalara ve çok sayıda cinayetlere sebep olduğu bu yıllarda, bayramda verilen mesajlar, Türkiye'nin ortamını yeterince yansıtmıştır. Daha çok sol kesimin ve kendini ortanın solu olarak niteleyen CHP'nin taraftarlığını yapan Cumhuriyet Gazetesi, bu yıllarda yaşanan siyasi istikrarsızlık ve olayları sağ kesim ile onu temsil eden basın, siyasi partiler ve onların liderlerine bağlamıştır. Gazete, 27 Mayıs Askeri Müdahalesini gerçekleştiren gücün de vaat ettiklerinin arkasında duramadığını ve ülkede yeniden muhafazakarlık ile eski zihniyetlerin canlandırıldığı görüşünü yansıtmıştır. Sağ ve sol grupların çoğunlukla basından takip edilebilen karşılıklı suçlamalarının dozunun iyice arttığı bu dönemde, 27 Mayıs bayram mesajları da aynı sertliği yansıtmaktadır.[66]

---

64 "15. Yıldönümünde 27 Mayıs", Milli Birlik Grubu, **Cumhuriyet**, 27.05.1975, s.1,7.

65 **Cumhuriyet**, 28.05.1975, s.1.

66 "27 Mayıs Sönük Törenlerle Kutlandı", **Cumhuriyet**, 28.05.1976, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu bağlamda Nadir Nadi gazetedeki köşe yazısında; "*27 Mayıs Askeri Müdahalesinin 16. Yılında Ne Bayramı?*" diyerek bu ihtilalin vaat ettiklerinin yerine getirilmediğine dair eleştiride bulunmuştur. Anayasanın kağıt üzerinde kaldığını belirterek, dönemin hükümetini cephe hükümeti olarak nitelendirmiştir. Hükümetin birçok çevreye baskı uyguladığından, yasaklamalar getirilerek düşünce özgürlüğüne darbe indirdiğinden ve TRT'nin tarafsız davranmadığından bahsedilmiştir. Yazar, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ile karşı devrim tehlikesinin ortadan kalktığını, umutlarının söndüğünü ancak yine de aynı zihniyetin sinsi bir şekilde hareket ederek, yeni bir 31 Mart'a doğru ilerlendiğini dile getirmiştir. Nadi, devrimin iyi niyetle yapıldığını ve askerin yönetimi sivil idareye bıraktığını ancak geçen zaman içinde Anayasanın özgürlükçü yapısının gericilere, çıkar çevrelerine yaradığını ve özellikle 1965 sonrası bu çevrelerin ellerinden geldiğince halkın bilinçlenmesini engellemek için her yola başvurduğunu dile getirmiştir.[67]

Nadi'nin yazısında, 27 Mayıs'ın iyi niyetle gerçekleştirildiğini ve hak ettiği şekilde yaşatılması ve bayramının da coşku ile kutlanması gerektiğine dair düşüncesinin aksine, Son Havadis Gazetesi'nden Bedii Faik, 27 Mayıs'ı ve bayramını bölücü bir faaliyet olarak nitelendirmiş *"Onun milli bir bayram sayılması dahi bir zorlamadır 27 Mayıs'a milli bir görünüm verme gayretleri iflas etmiştir. Aşırı sol basın 27 Mayıs'ın sönük törenlerle kutlanmasından yakınmaktadır. Ne istiyorlar acaba, milletçe şakır şakır oynansın mı"*[68] şeklinde görüşünü savunmuştur.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, ülkenin içinde bulunduğu bunalım durumunun ancak Anayasayı eksiksiz uygulayabilecek bir halk hükümeti kurulması ile aşılabileceğini dile getirmiş ve iktidarı partisini eleştirmiştir. Dönemin Genelkurmay başkanı Orgeneral Semih Sancar'da, 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Atatürk İlkelerini ve demokratik, laik, hukuk devletini korumak için yapıldığını ve ilelebet varlığını devam ettireceğini belirtmiştir. Sancar, Kıbrıs Sorununun yoğun olarak yaşandığı bu dönemde Hürriyet ve Anayasa Bayramının hedeflerinin tam olarak yerine getirilmediğinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.[69]

---

67 Nadir Nadi, "Ne Bayramı", **Cumhuriyet**, 27.05.1976, s. 1, 6.

68 Bedii Faik, "Çok Bile", **Son Havadis**, 30.05.1976, s.1.

69 **Cumhuriyet**, 27.05.1976, s.1,9.

Levent Şahverdi Arşivi

1977 yılında yapılan törenlere dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in katılmadığı görülmektedir. Başbakanın bu yıl törenlere katılmak yerine Kayseri ve Niğde'ye gitmesi Cumhuriyet Gazetesi tarafından tepki ile karşılanmış ve *"AP lideri Anayasa Bayramında Anayasa'yı suçladı"* başlığı altında Demirel'in yaptığı konuşmalarda, Anayasa'nın değiştirilmesi gerektiği görüşüne yer vermiştir.[70]

Siyasi Parti liderlerinin bayrama katılmadıklarına yönelik haberler daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Cumhuriyet 1978'de *"27 Mayıs Bayramı Coşkuyla Kutlandı"* başlığını vermekle birlikte haberin devamında, AP lideri Süleyman Demirel, Milli Selamet Partisi (MSP) lideri Necmettin Erbakan ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) lideri Alpaslan Türkeş'in törenlere katılmadığını bildirmiştir.[71]

1979 yılı Hürriyet ve Anayasa Bayramında, Cumhuriyet Gazetesi bayram haberlerini ilk sayfada Demirel'in anayasayı yok ettiğine dair bir karikatür ile vermiştir (Bkz. Ek-2). Bayram ile ilgili yapılan programın ayrıntılarını veren gazetede, devlet erkanının mesajları da yer almıştır. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, daha önceki mesajlarına benzer şekilde Türk Milletinin huzurunun suskunlukla değil, Anayasa'da öngörülen hakçı düzen ile sağlanabileceğini belirtmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ise Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Atatürkçü Cumhuriyet'in değiştirilmesi ve yozlaştırılmasına izin vermeyeceği görüşünü dile getirmiş ve bu konuda Türk Milletinin endişe etmemesini söylemiştir. Milli Birlik Grubu Başkanı Fahri Özdilek'te yayımladığı mesajda; 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Atatürkçülüğe yeniden dönüşün, demokratik düzenin tekrar rayına oturtulmasının bir eseri olduğunu söyleyerek, aşırı ürkek ve kötümserlik içinde yeni rejim arayışlarının sorunları çözmeyeceğini, Türkiye'nin Atatürk Devrimleri ile yolunu çizdiğini ifade etmiştir. Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel, diğer görüşlerin aksine, 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin, Türk Milleti üzerinde derin yaralar açtığını ve bu günü kutlamaya yani Hürriyet ve Anayasa Bayramına son verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Demirel, Anayasada iradeyi mahpus hale getiren düzenlemeler olduğunu ve tabii senatörlüğün dünyanın hiçbir ülkesinde olmadığını ifade ederek eleştiride bulunmuştur. Demirel, mevcut hükümeti de

70 **Cumhuriyet**, 28.05.1977, s.1.

71 **Cumhuriyet**, 28.05.1978, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

ağır şekilde eleştirerek, ülkeyi yokluk, pahalılık, işsizlik, can ve mal güvensizliği içine ittiğini ifade etmiştir.[72]

Bu yıl yapılan bayram programı içinde yer alan Anıtkabir'deki törenlere daha önce olduğu gibi AP, MSP ve MHP temsilcileri katılmamışlardır. Ancak Adalet Partisi temsilci göndermemesine rağmen törene iki adet çelenk göndermiştir. Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel bayramın kutlandığı günde Anadolu'da seçim çalışmaları yapmıştır. Parti otobüsünde yaptığı konuşmalarda ve gazetecilere verdiği demeçlerde, 27 Mayıs Bayramının kutlamalarının kaldırılması gerektiğini yinelemiş ve "*27 Mayıs Bayramı, Silahlı Kuvvetleri siyasetin içinde muhafaza için CHP tarafından icat edilmiştir. 27 Mayıs ne nam altında olursa olsun kutlanmamalıdır… milletin bir kısmının* ızdırap *duyduğu olaylara diğer kısmının neşe duyuyormuş ve bayram yapıyormuş gibi bir davranış ilanihaye sürdürülmemelidir*. *Devlet bu bayramı usulen yapıyor. Bizim şu anda bu konuyla ilgili kanunu parlamentodan geçirecek yeterli çoğunluğumuz yok biz evvela bunun kamuoyu mücadelesini yapıyoruz"* cümleleri ile bir bakıma dönemin, iktidar-muhalefet çekişmelerini bayram üzerinden yansıtmıştır.

Demirel aynı konuşmasında Anayasa konusuna da değinmiş ve Anayasa bunalımı yaşandığını, Anayasanın 10 yıl içinde 55 maddesinin değiştirildiği halde ve hala tartışılırken bu Anayasanın bayramının kutlanamayacağını dile getirmiştir.

1979 yılında Demirel'in seçim propagandası yaptığı Ayancık'ta olaylar çıkmış, ilçe girişi ve miting alanında sol grupların, Demirel konuşurken engelleme yapmaya çalıştıkları ve yer yer çatışmaların çıktığı basında yer almıştır. Ayrıca Türkeli'nin köylerinde de AP konvoyunun geçeceği yollarda tahrip gücü düşük bombaların patlatıldığı bilgileri verilmiştir.[73]

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinden hemen önceki 27 Mayıs Bayramı kutlamaları ve törenlerinde verilen mesajların iyice sertleştiği görülmektedir. Bu yıl Anayasa Mahkemesi üyeleri program gereği sabah 8.45'te Anıtkabir'de yapılacak korteje katılmayacaklarını, Atatürk'ün kabrine ve devrim şehitlerine çelenk koyma ve saygı duruşlarını da saat 11.30 ile 12.00 arasında ya-

72 "Hürriyet ve Anayasa Bayramının 19. Yıldönümü", **Cumhuriyet**, 27.05.1979, s.1,11.

73 **Cumhuriyet**, 28.05.1979, s.1,6.

Levent Şahverdi Arşivi

pacaklarını açıklamışlardır. Anayasa Mahkemesi Başkanı yaptığı açıklamada, 1961 Anayasasının, Anayasa Mahkemesini kurarak güvence oluşturduğunu ifade ederken, Türkiye Barolar Birliği Başkanı Atila Sav'da, hukuk devleti içinde işleyişten doğan aksaklıkların Anayasayı değiştirerek giderme çabasını, baskıcı rejim amaçlarının gizlenmeye çalışılması olarak yorumlamıştır.[74]

Ülkenin içinde bulunduğu ortam, anarşi ve terör olayları, ekonomik sorunlar ve siyasi istikrarsızlık gibi gerilimlerin en üst noktaya ulaştığı 1980 yılında yaşananlar, 27 Mayıs mesajlarına yoğun olarak yansımıştır. 1 yıl önce iktidarken bu yıl muhalefet konumunda bulunan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit 1961 Anayasası'nın tamamen ihlal edildiği, 27 Mayıs ruhunun ortadan kaldırılmaya çalışıldığı mesajını yinelerken, ekonomik alanda da çağdışı bir sömürü düzeni oluşturulmaya çalışıldığını belirtmiştir. Dönemin siyasi partilerinden olan Türkiye İşçi Partisi Genel Sekreteri Nihat Sargın; bugünkü siyasi iktidarın ve onun temsil ettiği gerici güçlerin Anayasa'yı geriye doğru değiştirmek istediklerini ifade etmiştir. Türkiye Birlik Partisi Genel Başkanı, "*Emperyalizmin giderek el koyduğu ülkemizde, faşizmin bu odaklarca tırmandırıldığı ülkemizde şovenizmin körüklendiği ülkemizde halkımızın hiçbir bayramı yüreğinde duyma sevinci yoktur"* demiştir. Dönemin Türk Hukuk Kurumu Başkanı Muammer Aksoy ise 27 Mayıs bayramına karşı olanların bugün yürütmenin başı olduklarını hatırlatarak 27 Mayıs bayramını tam bir çelişkiler güldürüsü, faciası şeklinde yorumlamıştır.[75]

1979'da yapılan törenlerde muhalefette olan ve törenlere katılmayan AP Genel Başkanı Demirel'in, 1980'de iktidarda olduğu dönemde törenlere tüm bakanları ile katıldığı haberini veren Cumhuriyet Gazetesi bu durumu eleştirirken, Demirel'in bir yıl önceki konuşmalarını ve hiçbir partilinin törenlere katılmadığı hatırlatmasını yapmıştır. Milli Selamet Partisi (MSP) Genel Başkanı Necmettin Erbakan ise Anıtkabir'de yapılan törenlere katılmamış, Genelkurmay Başkanlığı'ndaki törenlere katılmıştır. Bu davranışında eleştirildiği gazetede, bazı senatörlerin Erbakan'a *"Kadayıfın altı kızardı mı?"* onun da *" Fazlasıyla kızardı"* cevabını verdiği haberi yer almıştır. Gazete ayrıca, TRT'nin yayınlarında 27 Mayıs bayramı kutlamaları konusuna çok az yer verdiğini, bunun da bu bayramın unutturulmak istenmesinin bir göstergesi

74 **Cumhuriyet,** 27.05.1980,s.1,9.

75 **Cumhuriyet**, 27.05.1980,s.1,9.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu eleştirisini yapmıştır.[76] Son Havadis Gazetesi ise "*1924 Anayasasının bayramı mı var da 27 Mayıs Anayasasının bayramını kutluyoruz? 14 Mayıs'ın bayramı olur da ama 27 Mayısın olmaz. Çünkü 14 Mayıs millet iradesinin hakim ve tescil olduğu bir gündür"*[77] cümleleri ile bilindik önceki yaklaşımlarının bir benzerini tekrarlamıştır.

3.2. 27 Mayıs'ın Milli Bayram Olmaktan Çıkarılması

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinden sonra 1981 yılına gelindiğinde, sıkıyönetimin uygulandığı, anayasanın askıya alınıp, siyasi partilerin kapatıldığı bu dönemde aynı zamanda birçok uygulamaya da son verilmiştir. Bunlardan biri de 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet Bayramı kutlamalarının sonlandırılmasıdır.

Milli Güvenlik Konseyinin 10 Mart 1981'de gerekçesi: *"27 Mayıs günü 1963 yılından beri Hürriyet ve Anayasa Bayramı olarak kutlanmaktadır. Bugün 1961 Devriminin ve dolayısıyla 1961 Anayasasının kutlandığı gündür. Ancak özellikle 1970'li yıllardan itibaren meydana gelen gelişmeler sonucu 1961 Anayasasının toplum bünyemize uygunluğu tartışılır hale gelmiş ve bayram günü halk arasında etkinliğini yitirmiştir. Bu nedenle 27 Mayıs resmi bayramlar arasında sayılmamıştır"* şeklinde belirtilmiş olan karar uyarınca 27 Mayıs milli bayramlar arasından çıkarılmıştır. [78]

Son Havadis Gazetesi, 27 Mayıs bayramının kutlamalarına son verilmesini, bayramların bütünün, tartışılmaz çoğunluğun ortaklaşa fikir birliğine vardıkları olumlu tarihler olduğunu ancak 27 Mayıs gününün Türk toplumunun ezici çoğunluğu tarafından asla mutluluk günü olarak benimsenmediğini belirterek kararı memnuniyetle karşılamıştır.[79] Son Havadis Gazetesi'nin bu memnuniyetine karşılık Cumhuriyet Gazetesi, bayramın kaldırılmasına duyulan memnuniyete eleştirel bir bakış açısıyla: "*Şimdi bu tutucu güçler, 27 Mayıs'ın resmi bayram olmaktan çıkarılışına seviniyorlar. Yanılıyorlar Çünkü 27 Mayıs'ı bir resmi bayram günü olarak anlamak, biçimsel bir görüş, bir yanılgıdır. 27 Mayıs eylemi özgürlük devrimi niteliğiyle toplumsal yaşamda*

76 **Cumhuriyet**, 28.05.1980, s.1,5.

77 Abdullah Uraz, "27 Mayıs..." **Son Havadis**, 27.05.1980, s.1.

78 **Milli Güvenlik Konseyi Dergisi**, S 168, 10 Mart 1981, s. 2.

79 S. Halit Kakınç, " Bayram Kavramına Uygun Bir Karar", **Son Havadis**, 21.03.1981, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

silinmeyecek izler bırakmış, geleceğe doğru büyüyen tohumlar atamıştır"[80] cümleleri ile bayramın resmiyetine son verilerek 27 Mayıs'ın Türkiye'de yarattığı sonuçların unutturulamayacağının altını çizmiştir.

Cumhuriyet Gazetesi yazarı Oktay Akbal ise aynı yıl, 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin yıldönümünde kaleme aldığı yazısında; 27 Mayıs için yapılan bayram günlerini hatırlatarak 27 Mayıs'ın diğer bayramların ulaştığı doruk noktası olduğunu, bugün yapılmasa bile bir halk bayramı olduğunu ve unutulmayacağını belirtmiştir. Bir öneri de bulunarak, tören, kutlama, bayram yapılmasa bile tüm okurların, 27 Mayıs'ı anlatan eserleri okumasını istemiştir. Bu kitaplardan biri olarak Nadir Nadi'nin yazdığı *"Atatürk İlkeleri Işığında Uyarılar"* adlı eserini göstermiştir. Zira yazar, Nadi'nin bu eserini tarafsızlıkla kaleme aldığını ve bir zamanlar Nadi'nin DP'den milletvekili olduğunu, ancak zaman içerisinde DP'deki zihniyetin bozulduğunu görerek bağımsız milletvekilliği yaptığını hatırlatmış ve kitabının okunmaya değer olduğunu belirtmiştir.[81]

80 İlhan Selçuk, "27 Mayıs, Bir Bayram Günü müydü?", **Cumhuriyet**, 21.03.1981, s.1-7.

81 Oktay Akbal, "Bir Tarih Dönemeci", **Cumhuriyet**, 27.05.1981, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

27 Mayıs gününün bir bayram olarak kabul edilmesinin ardından kutlamaların ilk yıllarının nispeten daha coşkulu ve daha fazla katılımla ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu durumun sebebi, henüz müdahalenin üzerinden çok zaman geçmemiş olması, Milli Birlik Komitesi'nin ülke üzerindeki etkinliği, Yassıada yargılamaları sonrasında idam ve diğer cezaların uygulanmasının yarattığı psikoloji ve siyasi hayatın henüz yeterli canlılığa ulaşmaması ya da geçmişte yaşananlara bir tepki olarak bu bayramın benimsenmiş olduğu gibi etkiler ile açıklanabilir. Ancak bu durum çok kısa sürmüştür. 60'lı yılların sonlarından başlayarak kaldırıldığı 17 Mart 1981 tarihine kadar geçen sürede bayram çok sönük, tartışmalı, olaylı ve katılımın düşük düzeylere indiği bir şekilde geçmiştir.

Katılımın en düşük kaldığı, kutlamaların aksadığı ve eleştirilerin en fazla yapıldığı dönemler AP'nin iktidarda olduğu zamanlar olmuştur. AP yetkilileri gerek Ankara'da gerekse de diğer yerlerde yapılan kutlamalara katılmamış veya katılsalar da bu Bayrama yönelik eleştirilerini dile getirmişlerdir. Dönemin özelliklerinden dolayı sağ ve sol çatışmasının da gittikçe yoğunluğunun arttığı her geçen yılda bayram mesajları da, her iki tarafın gerek politikacılarının gerek basın temsilcilerinin ve gerekse de tüm karşıt çevrelerinin birbirine saldırı ve eleştirilerinde bir vasıta olmuştur.

Günümüzde dahi, 27 Mayıs'ın yıldönümlerinde tartışmalar alevlenmekte ve özellikle 1963-1980 arasında kutlanılan bu bayrama olumsuz bakış ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla sebebi ne olursa olsun askeri müdahalelerin hatırlanması genel olarak olumsuz bir hava yaratmaktadır. Özellikle 1960 Askeri Müdahalesi sonrası dönemin başbakanı ve iki bakanın idam edilmesi bu olumsuzluğun odak noktasını oluşturmaktadır. Hürriyet ve Anayasa Bayramının kalıcı olamadığı, kutlandığı dönemde dahi tam olarak benimsenmediği ve bu törenlerin resmi düzeyde kaldığı bir gerçektir. Bayramların kalıcı olabilmesinin temel şartı halkın tüm kesimlerinin ortak duyguda birleşmesidir. Bugün her ne kadar kimi zaman tartışılsa veya kutlama biçimleri değişse de Cumhuriyet, Milli Egemenlik ve Çocuk, Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor ve 30 Ağustos Zafer Bayramı gibi Cumhuriyet Dönemi'nin bayramları ve anma günleri, 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı'ndan çok farklı bir konumda olmuşlardır. Çünkü bu günler Anadolu halkının işgallerden kurtarıldığı, vatan

Levent Şahverdi Arşivi

toprak bütünlüğünün sağlandığı ve yepyeni çağdaş bir ülkenin kurulduğu veya bu doğrultuda mücadelenin başladığı, kısacası halkın bütününü ilgilendiren ve mutlu eden simge günler olmuştur. Dolayısıyla toplumun tüm kesimlerince kabul edilen ve benimsenen bu nedenle de kalıcı nitelikte bayramlar ve anma günleri olarak kutlamalarına devam edilen günler olmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

"15. Yıldönümünde 27 Mayıs", Milli Birlik Grubu, **Cumhuriyet**, 27.05.1975.

"27 Mayıs Sönük Törenlerle Kutlandı", **Cumhuriyet**, 28.05.1976.

"Devrim Yürüyecek", **Cumhuriyet**, 27.05.1968.

"Günün Notları", **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1964.

"Hürriyet ve Anayasa Bayramının 19. Yıldönümü", **Cumhuriyet**, 27.05.1979.

"Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı", **Cumhuriyet**, 27.05.1960.

"Türk Ordusu vazife Başında; Silahlı Kuvvetlerimiz Bütün Yurtta İdareyi Fiilen Ele Aldı", **Hürriyet**, 27.05.1960.

Abdullah Uraz, "27 Mayıs..." **Son Havadis**, 27.05.1980.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çeviren: Yavuz Alogan, 11. Basım Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

Akşam, 28.05.1968.

Aydemir, Şevket Süreyya, İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali,7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

———————, **Menderes'in Dramı**, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Aydın Menderes, **Babam ve Ben**, Ufuk Yay. İstanbul 2012.

BCA, 51.0.0.0, Yer No: 4.33.29, 28.09.1960.

BCA, 30.01.00, Yer No: 1.10.2, 08.07.1960.

Bedii Faik, "Çok Bile", **Son Havadis**, 30.05.1976.

Bila, Hikmet, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul 1999.

Bolat Salman, Bengül, **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 2012.

Levent Şahverdi Arşivi

Burhan Felek, "27 Mayıs", **Cumhuriyet**, 27.05. 1966.

Cumhuriyet, 27 Mayıs 1964; 28 Mayıs 1964; 27 Mayıs 1966; 27.05.1967; 28.05.1967; 28.05.1968; 28.05.1969; 28.05.1971; 28.05.1975; 27.05.1976; 28.05.1977; 28.05.1978; 28.05.1979; 27.05.1980; 28.05.1980.

Ecvet Güresin, "27 Mayıs", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1963.

Erim, Nihat, **12 Mart Anıları**, YKY, İstanbul, 2007.

Ertan, Temuçin Faik (Ed.), **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2011.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "27 Mayısın 14. Yılında Sosyal Hukuk Devleti", **Cumhuriyet**, 27.05.1974.

İlhan Selçuk, "27 Mayıs, Bir Bayram Günü müydü?", **Cumhuriyet**, 21.03.1981.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 15, B: 66, 01.04.1963.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 15, B: 66, 03.04.1963.

Milli Güvenlik Konseyi Dergisi, S 168, 10 Mart 1981.

Milliyet, 28.05.1963; 28.05.1965; 28.05.1966; 28.05.1967; 28.05.1968; 28.05.1975.

Muhiddin Güven, "Bir Yıldönümü ve Onu Aşan Büyük Sözler", **Son Havadis**, 01.06.1974.

Nadir Nadi, "Bir Bayram Üzerine", **Cumhuriyet**, 27.05.1971.

———————, "Ne Bayramı", **Cumhuriyet**, 27.05.1976.

Oktay Akbal, "Bir Tarih Dönemeci", **Cumhuriyet**, 27.05.1981.

Orhan Seyfi Orhon, " Siyasi Bayram", **Son Havadis**, 27.05.1969.

———————, "26 Mayıs'ta", **Son Havadis**, 30.95.1967.

———————, "27 Mayıs!", **Son Havadis**, 28.05.1970.

———————, "Kısır Bir Yol", **Son Havadis**, 26.05.1965.

Özçelik, Ayfer, "1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, (Ed. Süleyman İnan- Ercan Haytaoğlu), Anı Yay., Ankara 2006.

Levent Şahverdi Arşivi

Özdemir, Hikmet, "Siyasal Tarih (1960-1980)", **Türkiye'nin Yakınçağ Tarihi 1908-1980**, C.1, Milliyet Kitaplığı, İstanbul bty.

Resmi Gazete, 13 Nisan 1963, S 11381.

S. Halit Kakınç, "Bayram Kavramına Uygun Bir Karar", **Son Havadis**, 21.03.1981.

Sargın, Nihat, **TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler II**, Felis Yayınevi, Ankara 2001.

Son Havadis, 27 Mayıs 1965; 28 Mayıs 1965.

Toker, Metin, **Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, Bilgi Yay., İstanbul 1991.

Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), C 1, Editör: Baskın Oran, 15. Baskı, İstanbul 2009.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

Ulus, 29 Mayıs 1960.

Uraz, Yalçın, "27 Mayıs'ın Ardından", **Son Havadis**, 31.05.1975.

Yerasimos, Stefanos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e**, Çeviren: Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul 1992.

Zafer, 27.05.1970.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

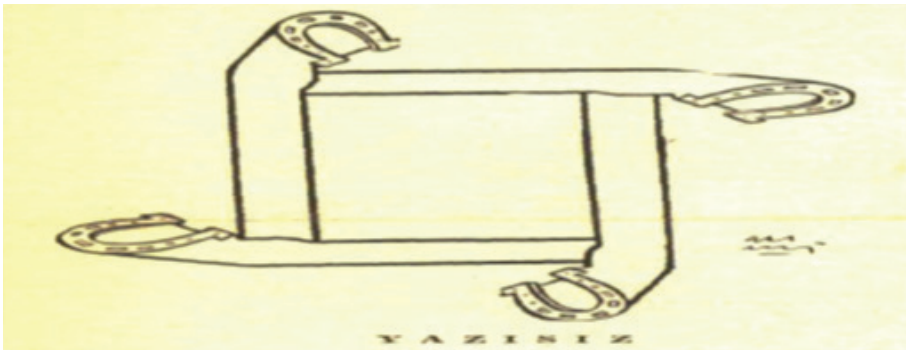
Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Ek-1

Cumhuriyet, 27 Mayıs 1967.

Cumhuriyet, 27 Mayıs 1969.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-2

Cumhuriyet, 27.05.1979.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (2) : 98 : 411-444
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 10.01.2017-27.04.2018

BOSNA-HERSEK'İN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI VE TÜRKİYE (1990-1992)

TAHİR KODAL*

ÖZ

Bu çalışmada; Yugoslavya'nın dağılmasıyla Bosna-Hersek'in 1 Mart 1992'de bağımsızlığını kazanması, bağımsızlık karşısında Türkiye'nin tutumu konu edilmiştir. Bu nedenle, konunun daha iyi anlaşılması için çalışmanın giriş kısmında, soğuk savaşın sona ermesinden, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasından söz edilmiştir. Çalışmanın esas kısmının ilk bölümünde; Bosna-Hersek'in bağımsızlığını elde ediş süreci üzerinde durulmuş, bu süreçte yaşananlar, Türkiye'nin takip ettiği dış politika ortaya konulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kazanması karşısındaki Türkiye'nin tutumu açıklığa kavuşturulmuştur. Çalışmanın son kısmında ise elde edilen bilgiler ışığında varılan sonuçlar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Türkiye, Türk Kamuoyu, Balkanlar.

* Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, Denïzli/TÜRKİYE, tkodal@pamukkale.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

BOSNIA AND HERZEGOVINA'S GAINING INDEPENDENCE AND TURKEY (1990-1992)

ABSTRACT

This study is concerned with Bosnia and Herzegovina's gaining independence on 1th March in 1992 after the fall of Yugoslavia, the attitude of Turkey towards the independence. Therefore, to make the topic more understandable, there is information about the ending of cold war, the fall of Union of Soviet Socialist Republics and Yugoslavia in the introduction part of the study. The main body of the study lays emphasis on the process of Bosnia and Herzegovina's independence and reveals information on what happened during this process and followed by Turkey's foreign policy. The second part of the study sheds light on the attitude and reaction of Turkey towards the independence of Bosnia and Herzegovina. The last part of the study offers the conclusions drawn in light of the gathered information.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Turkey, Turkish public opinion, the Balkans.

Levent Şahverdi Arşivi

A- GİRİŞ

Balkanlar, tarihî süreç içerisinde çok çeşitli dil, kültür ve inanışla birlikte farklı etnik gruplara ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Bu topraklar üzerinde Roma, Bizans ve Osmanlı Devleti gibi önemli güçlerin egemenlik kurması ve büyümesi bölgenin ekonomik, ticari, siyasal, sosyal ve kültürel değerini ortaya koymuştur. Bu coğrafya kıta geçiş bölgesine sahip olduğu için, önemli stratejik yolları üzerinde barındırmış, geniş ve verimli arazilere sahip olmuş, bu da hem kıta Avrupasındaki, hem de diğer siyaset ve politika yapıcı güçlerin dikkatini çekmiştir[1]. Bu ilginin temelinde, Avrupa'nın büyük siyasi güçlerinin iç güvenlik kaygısı yanında, Doğu Avrupa, Adriyatik, Ege ve Akdeniz'deki egemenlik mücadelesi yatmıştır.

Bu kadar önemli olan bir coğrafyada Bosna-Hersek önemli bir yere sahiptir. Bosna, adını Hırvatistan ile ülkenin kuzey sınırını meydana getiren Sava Nehri'nin önemli bir kolu olan Eskiçağ'da "*Bosante*" olarak bilinen Bosna Nehri'nden almıştır. Hersek adı ise, Bosna'nın güneydoğu bölgesini meydana getiren ve Ortaçağ'da bu bölgede kurulmuş olan "*Hersek*" (Hercegovina) Dukalığı'ndan gelmektedir[2]. Bosna-Hersek'in sahip olduğu önem, daha çok Balkan Yarımadası'nın sahip olduğu önem ile değerlendirilir. Kabaca üçgen şeklinde dağlık bir araziden oluştuğu için, Bosna-Hersek coğrafi özellikler itibariyle yarımadanın diğer bölgelerine nazaran daha az öneme sahiptir. Ancak, Balkan Yarımadası'nın batı ucu durumunda olduğu için, Bosna-Hersek tarih boyunca pek çok kavmin ve toplumun istilasına ve yönetimine maruz kalmıştır. Bu nedenle, Bosna-Hersek Güney Avrupa ve Balkan kültür karakterlerinin bir birleriyle kaynaştığı karma bir kültür ve sosyal yapı sergilemektedir. Bu da zaman içinde ülkede üç ayrı dinî ve etnik özellikteki Sırp, Hırvat ve Boşnaklardan meydana gelen ve türdeş olmayan bir toplum yapısını ortaya çıkarmıştır[3].

---

1 Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 1 (18. ve 19. Yüzyıllar),** (Ter.: İhsan Duru-Gülçin Tunalı-Haşim Koç), Küre Yayınları, İstanbul 2009, s.3-4.

2 İsmet Görgülü ve Diğ., **Bosna-Hersek,** Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1992, s.1.

3 Feyzullah Sarı, **Türkiye'nin Makedonya ve Bosna-Hersek Siyaseti,** Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.10.

Levent Şahverdi Arşivi

Saraybosna'da yapılan kazılara göre tarihî geçmişi Taş Devri'ne kadar giden Bosna-Hersek sırasıyla İlliryalıların, Romalıların yönetimi altında kalmıştır. III. Yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nu tehdit eden, ikiye ayrılmasına neden olan Hunlar, Gotlar, Cermenler, Dorlar ve Sarmatlar gibi kavimlerin hiç biri Roma İmparatorluğu'nun egemen olduğu bu topraklarda kalıcı olamamışlardır. Ancak, belli bir süre Avar Türklerinin yönetimi altında kalan Slav kabileleri 7. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Bosna-Hersek'e egemen olmuşlardır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altında kalan Bosna-Hersek, 12. yüzyıldan itibaren güçlenen Macarların yönetimine girmiştir. Bosna-Hersek 14. Yüzyılda ise Müslüman Türkler vasıtasıyla İslamiyet ile tanışmıştır[4].

İlk Osmanlı-Bosna-Hersek ilişkileri Bosna-Hersek'in tamamen Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden yaklaşık yüzyıl önce yani Türklerin 1363'te Edirne ve Filibe'yi almaları üzerine başlamıştır. Osmanlı-Venedik ve Osmanlı-Macaristan ilişkileri açışından taşıdığı stratejik önem, Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti'nin fetih yolu üzerinde bulunması nedenleriyle ele geçirilmesi gereken bir ülke durumunda olmuştur. Bu yüzden, Bosna-Hersek'in fethi 1387-1483 yılları arasında tamamlanmıştır[5]. Osmanlı Devleti'nin batıdaki güçlü bir kalesi durumuna gelen Bosna-Hersek, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesinde ve korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak, 1875 yılına gelindiğinde, Sırplar, Doğu Hersek'te isyan başlatmış, Boşnaklar da bu isyana kısmen katılmıştır[6]. Bu nedenle, bu isyan hem Bosna-Hersek, hem de Osmanlı tarihinde bir kırılma noktası olmuş, Sırbistan özerk yönetimi tam bağımsızlığını kazanmış, Bosna-Hersek ise Osmanlı toprağı olarak kalmakla birlikte, Avusturya-Macaristan'ın idaresine girmiş, 7 Ekim 1908'de de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu burayı kendine bağlamıştır[7].

---

4 Cemile Haliloviç Tekin, **Bosna-Hersek Devleti 1991-2011,** Çizgi Kitabevi, Konya 2012, s.10.

5 Safvet Beg Başagiç (Recepaşiç) (Mirza Safvet), **Bosna Hersek Tarihi 1463-1850***,* Kastaş Yayınevi, İstanbul ?, s.29-81.

6 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.74.

7 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919),** Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları:7, Ankara 1992, s.IX.

Levent Şahverdi Arşivi

Bosna-Hersek veya Boşnaklar I. Dünya Savaşı (1914-1918)'ndan sonra, Slav halklarından Hırvatlar, Slovenler ve Sırplar, Boşnakları da yanlarına alarak 1 Aralık 1918'de Yugoslavya Krallığı'nı kurmuşlardır. Bu krallık, II. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiş ve Bosna-Hersek bu yapı içerisinde yer almıştır. II. Dünya Savaşı sonrasındaki "*Soğuk Savaş*" sürecinde Balkanların kuzeyi neredeyse SSCB'nin kontrolüne girmiştir. Bu dönemde, Yugoslavya Krallığı 29 Kasım 1945'te resmen kaldırılarak, "*Sosyalist Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti*" kurulmuştur. Yugoslavya'nın siyasi hayatında "*ikinci Yugoslavya*" olarak da adlandırılan bu dönemde, devletin yapılanmasında "*milletler üstü*" bir anlayışla yola çıkılmıştır. Gücünü milliyetçi olmayan yapısından alan Halk Cephesi ve Josip Broz Tito, üniter esaslara dayanmayan, federatif bir devlet kurmuştur. Kuruluşu, kurumsallaşması, ekonomisi ve dış politikası ile ilkinden oldukça farklı karakterde olan İkinci Yugoslavya; Josip Broz Tito, federalizm ve sosyalist ekonomi temellerinde yükselmiştir[8].

Yeni Federal Yugoslavya; Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Bosna-Hersek cumhuriyetlerinden oluşmuştur[9]. Yani Yugoslavya 6 cumhuriyetten meydana gelmiştir. Josip Broz Tito 7 Mart 1945'ten itibaren Yugoslavya'nın siyasi hayatına yön vermiş, liderliğini yapmıştır. Onun önderliğindeki Yugoslavya siyasi, ekonomik ve sosyal yapılanmada SSCB'yi örnek almıştır. Ancak, Yugoslavya'nın kendine özgü niteliklerini de içine alan özgün bir model oluşturulmuştur. SSCB Anayasası'nın neredeyse kopyası niteliğindeki Yugoslavya Anayasası 1946 yılında yürürlüğe girmiştir[10]. Bu anayasa ile Sırplar, Hırvatlar, Makedonlar, Slovenler ve Karadağlılar federal cumhuriyetin kurucu millî unsurları sayılırken, Arnavutlara ve Boşnaklara yani Müslümanlara millet statüsü tanınmamıştır[11].

7 Nisan 1963 tarihli yeni Anayasa ile ülkenin adı "*Yugoslavya Sosyalist Federe Cumhuriyeti*" olarak değiştirilmiş ve federasyon dahilindeki milletler üçlü bir ifade tarzıyla belirlenmiştir. Bunlardan ilki Yugoslavya milletle-

8 Tanıl Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu,** Birikim Yayınları, İstanbul 1995, s.80-82.

9 Mustafa Türkeş, "Bosna-Hersek Problemi: 26-28 Ağustos 1992 Londra Konferansı ve Siyasi Sonuçları", **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan,** Hacettepe Üniv. Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yıldız Matbaası, Ankara 1995, s.969.

10 Noel Malcolm, **Bosna'nın Kısa Tarihi,** Om Tarih, İstanbul 1999, s.306.

11 Bahtiyar Sipahioğlu, **Dünden Bugüne Balkanlar,** Akademi Matbaacılık, İstanbul 2010, s.168-170.

Levent Şahverdi Arşivi

ri; yani Yugoslavya dışında devletleri olmayan, anavatanları Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerden biri olanlar (Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar, Müslümanlar), ikincisi; Yugoslavya'daki milletler, yani Yugoslavya dışında anavatanları olanlar (Kosova Arnavutları, Türkler, Macarlar, Çekler, İtalyanlar, Romenler, Slovaklar, Bulgarlar, Çingeneler), üçüncüsü de nüfusları çok küçük olan azınlıklar (Yahudiler, Almanlar, Polanyalılar, Ruslar)'dır[12]. Yugoslavya'da rejime karşı örgütlü ve yaygın direnişin ilk örnekleri 1968 yılından itibaren yaşanmaya başlamıştır. Bu ilk ve örgütlü direnişi başlatanlar Kosovalılar olmuştur. 27 Kasım 1968'de başlayan bağımsızlık yanlısı gösterilerde ayrımcı politikalar eleştirilmiştir[13].

Kosova İsyanı'yla başlayan süreçte Hırvatistan'da meydana gelen olaylar, Bosna-Hersek'te "*Müslüman Cumhuriyet*"in kurulması için yapılan çalışmalar, Arnavut-Makedon gerginliğinin ortaya çıkması, 1974 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Kosova ve Voyvodina'ya özerkliğin verilmesi, savunma ve dış politika işleri hariç olmak üzere, Tito'nun işleri 6 cumhuriyete bırakması Yugoslavya'da durumun eskisi gibi gitmeyeceği, hatta dağılma sürecinin ilk sinyallerinin ortaya çıktığı izlenimini uyandırmıştır. Siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar yaşayan Yugoslavya'da Josip Broz Tito 4 Mayıs 1980'de hayatını kaybetmiştir[14]. Tito'nun ölümü hem Yugoslavya'da, hem de dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Tito'nun cenazesine 122 ülkeden temsilci katılmış, birçok devlet başkanı törende hazır bulunmuştur.

Yugoslavya'da Josip Broz Tito'nun ölümü ile toplumları ya da milliyetleri bir arada tutan bağ kaybolmuştur. Tito'nun kişiliğinde bütünlüğü koruyabilen Yugoslavya'da, onun ölümünden sora etnik huzursuzluklar ve milliyetçilik hareketleri yavaş yavaş ön plana çıkmaya başlamıştır[15]. Cumhuriyetler zayıf bir merkezî idare altında cumhurbaşkanlığı görevini dönüşümlü olarak yürütmüşlerdir. Yugoslav vatandaşlarının diğer komünist ülkelerdeki insanların hiç birinin sahip olamadığı kadar geniş ölçüde sivil özgürlüğe sa-

12 Doğan L. Tılıç, **Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova,** Ümit Yayıncılık, Ankara 1999, s.58.

13 Sabrina P. Ramet, **Nationalizm and Federalizm in Yugoslavia,** ABD, İndiana University Press, 1992, p.191.

14 Tahir Kodal, "Makedonya'nın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, İzmir 2014, s.379.

15 Peter Calvocoressi, **World Politics Since 1945**, Newyork 1996, p.326.

Levent Şahverdi Arşivi

hip olmasına karşın[16], diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki gibi, komünist sistem Yugoslavya'da da ekonomik gelişmeyi engellemiş, ekonomik sorunlar halkın hoşnutsuzluğuna neden olmaya başlamıştır. Bu dönemde, ülkenin geçmişinde yaşananlar, milliyetçiliğin yükselişine neden olmuş ve milliyetçi güçlerin elini güçlendirmiştir. Ülkenin çeşitli bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklılığı ve federal bütçeye katkıları, milliyetçiliği besleyen bir başka faktör olmuştur. Ayrıca, bu süreçte uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler ve soğuk savaşın sona ermeye başlaması Yugoslavya'nın dış politikadaki *anahtar rolünü* ortadan kaldırmış, dağılma sürecini hızlandırmıştır.

B- Bosna-Hersek'in Bağımsızlığını Kazanması

Yugoslavya'nın iç politikasından kaynaklanan çok milletli, dinli ve kültürel yapıya sahip olunması, ekonomik alandaki dengesizlikler gibi nedenler, uluslararası ilişkilerde yaşanan hızlı gelişmeler sonrasında, altı cumhuriyet ve iki özerk yönetime (Kosova ve Voyvodina) bölünmüş olan Yugoslavya'da, Komünist Partisi yönetimindeki cumhuriyetlerin yönetici sınıfları, millî çıkarları belirleyerek bu çıkarlara göre davranma yoluna gitmişlerdir. Buraya kadar ifade edilenler yüzünden, Yugoslavya'nın bu süreçte fikrî olarak üçe bölündüğü görülmüştür.

Buna göre; birinci grupta, Yugoslavya'dan ayrılarak Orta Avrupa devletler grubuna katılmak isteyen Slovenya ve Hırvatistan, ikinci grupta sıkı sıkıya bütünleşmiş federasyon fikrini savunan Sırbistan ve Karadağ, hem ülkenin parçalanmasından, hem de Sırp hakimiyeti altında yaşamaktan korkan, bu yüzden Yugoslavya'nın devamını isteyen Bosna-Hersek ve Makedonya üçüncü grupta yer almıştır. Böylece, Yugoslavya'nın sadece zihinlerde değil, politika alanında da üçe bölündüğü görülmüştür. Yukarıda adı geçen gruplara ilave olarak, Yugoslav Halk Ordusu da ülkenin bütünlüğünü koruma politikası yanında, sosyalist sistemin de devamından yana tavır takınmıştır[17].

Yugoslavya Federasyonu'nun fiilen dağılmaya başlaması 1974 Anayasası'nın ihlalleri ile başlamıştır. Yugoslavya Anayasası'nı ilk ihlal eden

16 Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 2 (20.Yüzyıl)**, (Ter.: Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013, s.433.

17 Simic Predrag, "Yugoslavya Krizinin Dinamikleri", **Avrasya Dosyası**, C 3, S 3, Ankara, Sonbahar 1996, s.16-18.

Levent Şahverdi Arşivi

Sırbistan olmuştur. Yugoslavya'yı dağılmaya götüren süreçte ilk kıvılcım 1981 yılında Kosova Priştina Üniversitesi'ndeki öğrenci olayları ile başlamıştır. Kosovalı Arnavut öğrencilerin başlatmış olduğu eylemler kısa zamanda Kosova, Makedonya ve Karadağ'a yayılmış ve güçlükle bastırılmıştır. Slobodan Miloşeviç'in 1986 yılında Sırbistan'da Komünist Parti liderliğine gelmesinin ardından, Sırp milliyetçiliği Sırbistan'da daha fazla güçlenmeye başlamıştır[18]. Sırp milliyetçiliğinin hız kazanmasının ve ayaklanmasının ardından başlayan gerginlik, Voyvodina ve Kosova'nın özerkliğinin kaldırılarak, doğrudan Sırbistan'a bağlanması, yaşanan olaylar zincirini oluşturmaya başlamıştır.

Kırk beş yıllık Yugoslav Komünist Partisi'nin 1990 yılının Ocak-Şubat aylarında yapılan 14. olağanüstü kongresinde, Yugoslavya'nın sorunları ve Yugoslav Komünist Birliğinin işlevi ve geleceği tartışılmıştır. Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler arasındaki görüş farklılıkları ve uyumsuzluklar bu kongrede kendini göstermiş, parti ikiye bölünmüş, federal düzeyde Komünist Partisi'nin çözülmesiyle sonuçlanmıştır[19]. Bu kongrenin hemen ardından, cumhuriyetlerde çoğunluğu etnik temelde ve milliyetçilik esasında olmak üzere çok sayıda siyasi parti kurulmuştur. Bu durum, Yugoslavya Federasyonu'nda Komünist Parti'nin öncü ve önder rolüne de son verildiği anlamını taşımıştır[20].

Cumhuriyetlerde kurulan siyasi partilerin de katıldığı, 1990'lı yıllarda yapılan seçimlerin sonuçları; kısa bir süre sonra yaşanacak ayrılıkçı hareketlerin, Yugoslavya'yı dağılmaya götürecek iç savaşın ipuçlarını vermiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan ilk serbest ve demokratik özellikler taşıyan seçimlerde, bütün cumhuriyetlerde milliyetçi düşüncelere sahip, bu yönleri ağır basan siyasi partiler ve koalisyonlar galip gelmiştir. Örneğin Slovenya'da yapılan seçimlerde komünistler ağır bir yenilgi alırken, Hırvatistan'daki seçimlerde ise Franjo Tudjman iktidara gelmiştir. Her iki ülkede de halkın, Yugoslav birliğinden koparak, Batı Avrupa ve Avrupa Topluluğu (AT) ile bütünleşme yönündeki söylemleri ve siyaseti destekledikleri görülmüştür[21].

---

18 Mustafa Bereketli, **Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar**, Rumeli Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.151-152.

19 **Milliyet,** 24 Ocak 190, s.4.

20 Tanıl Bora, **a.g.e.**, s.137-138.

21 İrfan C. Acar, **Dış Politika**, Sevinç Matbaası, Ankara 1993, s.9.

Levent Şahverdi Arşivi

Slovenya ve Hırvatistan'da Yugoslavya'nın *bağımsız devletlerden oluşan bir konfederasyonun oluşmasını* isteyenlerin eline geçmesi[22], Yugoslavya'da dağılma ile sonuçlanacak, iç çatışmaların başlamasında önemli bir alt yapı ve bilincin oluşmasını sağlamış, Sloven, Hırvat, Boşnak gibi toplumlarda psikolojik hazırlığın tamamlanmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu hazırlığı tamamlayan ve bağımsızlık sürecini başlatan cumhuriyetlerden biri de Bosna-Hersek olmuştur. Yugoslavya'yı oluşturan diğer cumhuriyetlerin parlamentolarında görüldüğü gibi, Bosna-Hersek Parlamentosu da ilk olarak yeni bir seçim kanunu çıkararak işe başlamıştır. Herhangi bir *etnik* yapıyı ve kültürü merkeze alabilecek siyasi partilerin kurulmasını yasaklayan yeni seçim kanunu yürürlüğe girmiştir. Yeni kanunun yayınlanmasının ardından, Bosna-Hersek'te kırka yakın siyasi parti kurulmuştur. Yugoslavya'nın Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde 52 yıl aradan sonra 25 Kasım 1990'da yapılan serbest seçimler sonrasında[23], zamanla temsil etmiş oldukları milletlerin siyasi hareketi haline gelecek olan siyasi partiler en fazla oyu almışlardır. Bu partiler; Bosnalı Müslümanları temsil eden ve Aliya İzzetbegoviç önderliğindeki Demokratik Eylem Partisi (Stranka Demokratska Akcije-SDA), Sırpları temsil eden Radovan Karadziç önderliğindeki, Bosna-Hersek Sırp Demokrat Partisi (Srpska Demokratska Stranka-SDS) ve Hırvatları temsil eden Bosna-Hersek Hırvat Demokrat Birliği (Hrvatska Demokratska Zajednica Bosne i Hercegovine-HDZ)'dır[24]. Seçim kanununu etnik temelli siyasi partilerin kurulmasını yasaklamış olmasına karşın, yaşanan gelişmeler ve sonuçlar Bosna-Hersek'te etnik ve dinî anlamda, hatta mezhep temelinde bir partileşmenin ve ayrışmanın yaşanacağının işaretlerini vermiştir.

Seçim sonrasında Bosna-Hersek Parlamentosu'ndaki 240 sandalyenin 86 tanesini Aliya İzzetbegoviç liderliğindeki Demokratik Eylem Partisi, 72'sini Radovan Karadziç'in liderliğini yaptığı Sırp Demokrat Partisi, 44'ünü de Hırvat Demokrat Birliği almıştır. Yani, oyların %41'ini Müslümanlar, %35'ini Sırplar, %20'sini Hırvatlar ve %4'ünü diğerleri almıştır[25]. Bu nedenle, seçimlerin ardından Bosna-Hersek'te Müslüman, Sırp ve Hırvat koalisyonu kurul-

22 Coşkun Kırca, "Balkanlar ve Türkiye", **Milliyet**, 20 Haziran 1990, s.11.

23 **http://www.ayintarihi.com**/08.12.2016.

24 Feyzullah Sarı, **a.g.t.**, s.90.

25 Noel Malcolm, **a.g.e.**, s.48.

Levent Şahverdi Arşivi

muştur. Bu şekilde oluşan yeni Bosna-Hersek Parlamentosu'nun 22 Aralık 1990'daki toplantısında, Demokratik Hareket Partisi ve Hırvat Demokrasi Partisi'nin ortak oylarıyla, Yugoslavya'nın Bosna-Hersek Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına Demokratik Eylem Partisi'nin lideri Aliya İzzetbegoviç seçilmiştir[26]. Ayrıca, Hırvat Jüri Pehlivan Başbakanlık ve Sırp Momcilo Krojisnik de meclis parlamento (meclis) başkanlığı görevine getirilmiştir.

Bosna-Hersek'te yeni bir dönem başladıktan sonra, Bosnalı Müslümanların tamamına yakınının oylarını almış olan Aliya İzzetbegoviç, hem Bosna-Hersek'teki, hem de Avrupa'daki bazı çevrelerce radikal İslamcı olarak suçlanmıştır. Siyaseten yapılan bu tür suçlamalara karşın Aliya İzzetbegoviç Bosna-Hersek'te laik, çok milletli ve bütün halkların haklarının korunduğu, imtiyazlı grup yaratmayan bir yönetim şeklini hayata geçirmeye çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmenin yolu olarak da, Tito'nun uzun yıllar yanında yer almış, sağ kolu durumunda olmuş olan Milovan Cilas'ın *gevşek konfederasyon* düşüncesine[27], 22 Aralık 1990'da bağımsızlığını ilan eden Hırvatistan'ın ve 26 Aralık'ta bağımsızlık hakkını ilan eden Slovenya'nın[28], savunmuş olduğu *esnek konfederasyon* fikrini savunmuştur.

Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç ile Makedonya Devlet Başkanı Kiro Gligorov 30 Ocak 1991'de Saraybosna'da bir araya gelmişler, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde kendilerine karşı yaşanabilecek olumsuz gelişmeleri hesaba katarak, Yugoslavya'nın birliğinin korunması gerektiğini savunmuşlardır[29]. Her şeyden önce Makedonya ve Bosna-Hersek cumhurbaşkanları Kiro Gligorov ve Aliya İzzetbegoviç Yugoslav birliğinin sona ermesinin yaratabileceği sorunları tahmin edebilmişlerdir. Makedonya'nın ekonomik açıdan geri kalması, özellikle Bosna-Hersek'in nüfus yapısı önemli sorunlarla karşı karşıya bırakabilecek durumdadır. Bu yüzden, Gligorov ve İzzetbegoviç 3 Haziran 1991'de yeniden bir araya gelerek, *Gelecekteki Yugoslav Topluluğu İçin Platform* adıyla yayınlamış oldukları ortak açıklamada; Yugoslavya için *Egemen Cumhuriyetler Topluluğu* modelini dağılmayı önleyecek çözüm önerisi olarak sunmuşlardır[30].

---

26 **http://www.ayintarihi.com**/09.12.2016.

27 **Milliyet**, 05 Temmuz 1991, s.4.

28 **Milliyet**, 20 Mart 1991, s.4.

29 Tahir Kodal, a.g.m., s.382.

30 "Hırvatistan ve Slovenya'nın Bağımsızlık Kararları Sürpriz Olmadı", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1991, s.11.

Levent Şahverdi Arşivi

Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler arasındaki gerginlik özellikle Sırp-Hırvat gerginliğin çözümü yönünde yapılan Başkanlık Konseyi çalışmalarının kilitlenmesi, Bosna-Hersek'te yapılacak çözüm toplantısının ertelenmesi üzerine, tanklar Belgrad'ı boşaltıp, caddelerde, otobanlarda görülmeye başlamış, Yugoslavya Savunma Bakanı Veljko Kadijeviç, 8 Haziran 1991'de *iç savaş başladı* diyerek durum değerlendirmesi yapmış, Yugoslav ordusu yedekleri silah altına almıştır[31].

Yugoslavya'daki çatışmaları ve dağılmayı önleyecek, Hırvatistan ve Slovenya'daki bağımsızlık ilanlarını üç ay askıya alacak, Sırbistan'ın, Hırvatistan temsilcisinin devlet başkanlığını engellemekten vaz geçeceği, Slovenya ve Hırvatistan'ı da ikna edebilecek bu model veya teklif 29 Haziran 1991'de Avrupa Topluluğu(AT)'na sunulmuştur. Bu teklif, Avrupa Topluluğu Delegasyonu tarafından kabul edilmiştir[32]. Ancak, bu teklif Sırbistan ve Sırplarca benimsenmemiş, bağımsızlık sırasının Bosna-Hersek'e geleceğinden endişe duyan Bosna-Hersek'teki Sırplar da federasyon içinde yaşamak istediklerini, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kabul etmeyeceklerini dillendirmeye başlamışlardır.

Bu arada, Avrupa Topluluğu Başkanlık Konseyi, Yugoslav liderler ile yapmış olduğu on dört saatlik toplantıda Brioni Anlaşması'nı kabul etmiştir. Bu anlaşma, Yugoslavya Hükûmeti, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Slovenya tarafından kabul edilmiş, tüm Yugoslavya'daki *milis-yerel güçlerin* 18 Temmuza kadar terhis edilerek, bütün güvenliğin ordu yoluyla sağlanması kararlaştırılmıştır[33]. Fakat, bu anlaşma geçici bir çözüm oluşturmuş, Brioni Anlaşması'ndan itibaren bağımsızlık yönünde açıklamalar yapan Slovenya'nın kararlı tutumu nedeniyle, çatışmalar Hırvatistan'a sıçrayarak yoğunlaşmıştır. 1991'in Temmuz ve Ağustos ayları boyunca AT'nin arabuluculuğuyla başka ateşkes anlaşmaları da yapılmış, ama hemen hemen hepsinin imzalanmasıyla ihlal edilmesi bir olmuştur.

Yugoslavya'nın Hırvatistan Cumhuriyeti'nde Yugoslav ordusu ile bağımsızlık yanlıları arasındaki çatışmalar devam ederken, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde 2 Müslüman'ın Sırplar tarafından 5 Eylül 1991'de öldürül-

31 "Yedekler Silah Altına", **Milliyet**, 9 Haziran 1991, s.4.

32 "Yugoslavya'da Silahlar Sustu", **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1991, s.11.

33 "Barışa Belgrad'dan Yeşil Işık", **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1991, s.11.

Levent Şahverdi Arşivi

mesiyle, gerginlik, çatışma ve ölümler Bosna-Hersek'e de sıçramıştır[34]. Bu durumun ortaya çıkmasında yaşanan siyasi gelişmelerin Yugoslavya'yı dağılmaya götürebileceğini düşünen Sırpların, tüm ülke genelinde büyük bir dayanışma çalışmasına başlamış olmaları etkili olmuştur. Bu bağlamda, Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılan ve bünyesinde belli bir sayıda Sırp azınlığı barındıran ülkelerdeki Sırplar bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu yüzden, Sırplar aynı politikayı ve çalışmayı Bosna-Hersek'te de hayata geçirmişler, Eylül 1991'de Bosna Krajinası Sırp Topluluğu bağımsızlığını ilan etmiş, daha sonra da Ocak 1992'de Sırbistan Krajinası ile birleştiğini açıklamıştır.

Bosnalı Sırpların bu çalışmaları ve öldürme faaliyetleri Bosna-Hersek'teki Müslümanlar tarafından *Büyük Sırbistan* yaratma düşüncesiyle yapılan hazırlıkların bir parçası olarak algılanmış ve değerlendirilmiştir. Bu şekildeki olaylar, Doğu Hersek'te yaşayan Hırvatların da Hırvatistan ile birleşme isteklerini ortaya çıkarmıştır. Sırplardaki ve Hırvatlardaki birleşme taleplerinin ortaya çıkmasında Haziran 1991 başında Yugoslavya basınında Hırvatistan lideri Franjo Tudjman ve Sırbistan lideri Slobodan Miloşeviç'in gizlice görüştükleri ve *Büyük Hırvatistan* ve *Büyük Sırbistan* konusunda anlaştıkları haberlerinin etkisi olmuştur.[35]

Avrupa Topluluğunun zorlamasıyla kabul edilen ateşkesin çözüm olmaması, ateşkesin hiçe sayılması, Zagrep kentinin 7 Ekim 1991'de uçaklarla bombalanması ve Hırvatistan'ın ABD ve NATO'dan yardım talep etmesi[36], şeklinde Yugoslavya'daki iç savaşın giderek şiddetlendiği bir aşamada Bosna-Hersek'teki Müslümanlar için en iyi çözüm yolunun, ilk başlarda savundukları ve destekledikleri *esnek konfederasyon* fikrinden vazgeçip, Hırvatistan ve Slovenya cumhuriyetleri gibi, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin de bağımsızlığını ilan etmesi olduğu anlaşılmaya başlanmıştır.

Yugoslavya'nın Hırvatistan Cumhuriyeti'nde Hırvat güçlerle federal ordu birlikleri arasında yoğun çatışmalar sürerken, Avrupa Topluluğu, Yugoslavya Federal Başkanı ile altı cumhuriyetin liderlerine, Lahey'de bir araya gelme çağrısında bulunduğu gün yani 15 Ekim 1991'de Bosna-Hersek Parlamentosu toplanmıştır. Parlamento, Bosna-Hersek'in egemen bir devlet haline gelmesi

34 **http://www.ayintarihi.com**/09.12.2016.

35 Feyzullah Sarı, **a.g.t.**, s.91.

36 **Milliyet**, 8 Ekim 1991, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılma gündemiyle toplanmıştır. Toplantıyı Bosnalı Sırplar boykot etmişler, toplantıya katılmamışlardır. Parlamentoda yapılan oylama sonunda, *egemenlik ve federasyondan ayrılmayı öngören* bir belgeyi onaylanmıştır[37]. Ancak, Bosna-Hersek Parlamentosu'nun almış olduğu bu karar Bosnalı Sırp parlamenterler ve otonom bölge temsilcileri tarafından kabul edilmemiş, Yugoslavya Federal Savunma Bakanı Veljko Kadijeviç de 16 Ekim 1991'de Saraybosna'ya ani ziyarette bulunmuş, Bosna-Hersek Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç ile görüşmüş ve yapmış olduğu açıklamada; egemenlik kararı alan Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ne uyarıda bulunarak, egemenlik kararının top yekün bir iç savaşa yol açabileceğini söylemiştir[38]. Bir anlamda Yugoslavya Federasyonu'ndan veya asıl Sırbistan'dan gelen bu açıklama üzerine, Bosnalı parlamenterler ve Sırplar çalışmalarına hız vermiş, 24 Ekim 1991'de de "*Bosna Sırp Ulusal Parlamentosu*" adıyla yeni bir meclis oluşturmuşlardır.

Bosna-Hersek'in egemenlik hakkını kullanmak istemesinde 16 Kasım 1991 tarihinde yapılan AT Bakanlar Konseyi toplantısında *Sovyet Birliği ve Doğu Avrupa'daki Devletleri Tanıma Bildirisi*nin etkili olduğu söylenebilir. Bu bildiriden almış olduğu cesaret ve Avrupa'nın tutumunun netleşmesi üzerine, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç, Yunanistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Yunanistan Başbakanı Konstantin Mitsotakis ile 18 Kasım 1991'de bir basın toplantısı düzenleyen İzzetbegoviç, Üsküp'ün Atina ile sınır güvenliği anlaşması imzalamaya hazır olduğunu söylemiştir[39]. Böylece, Bosna-Hersek egemenliğini tanıtma ve güvenli hale getirmek amacıyla çalışmalar yapmaya başlamıştır.

Bosnalı Müslümanların bağımsız bir cumhuriyet oluşturma gayretlerine başladıkları ve çabalarını artırdıkları bu dönemde, Avrupa Ekonomik Topluluğu bir anlamda Yugoslavya'nın çözülmesiyle oluşan yeni ve devletlerin tanınma sürecine ilişkin olarak uymaları zorunlu koşulları 16 Aralık 1991'de yayınlamıştır. Bu şartlar;

"- Özellikle insan hakları, demokrasi, hukuk kuralarına ilişkin hükümler bakımından Paris Şartı, Helsinki Son Senedi ve BM Şartında belirtilen hükümlere saygı duyulacaktır.

---

37 **http://www.ayintarihi.com**/09.12.2016.

38 "Bosna-Hersek'te Gerginlik", **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1991, s.10.

39 **http://www.ayintarihi.com**/09.12.2016.

Levent Şahverdi Arşivi

- AGİT çalışmalarında kabul edilen etnik, ulusal gruplar ve azınlıkların haklarını garanti altına alınmasına ilişkin kurallara uyulacaktır.

- Güvenlik ve bölgenin düzeni açısından da nükleer çalışmalar ve silahsızlanmada ilgili sorumluluklar kabul edilecektir.

- Bölgesel uyuşmazlıklar ve devletlerin ayrılmasına ilişkin tüm konuları ilgilendiren Hakemlik Komisyonu ve ilgili antlaşmalara bağlı kalınacaktır.

- AT ve üye devletleri, komşu devletlere saldırılarda bulunan oluşumları devlet olarak tanımayacaktır."[40]

Tüm bu şartlar bir oluşumun AT ve üye devletler tarafından devlet olarak tanınması ve diplomatik ilişkilerin kurulmasının yolunu açan ilkeler olmuştur. Ayrıca, 16 Aralık Bildirgesi bunlara ek olarak yeni tanınma koşulları getirmişti. Bunlar; AT ve üyelerinin Yugoslavya'dan ayrılan cumhuriyetleri tanımaları için bu devletlerin, öncelikle, topluluk üyesi komşu devletlere yönelik toprak talebinde bulunmayacaklarına ilişkin anayasal ve siyasi garantiler vermeleri ve topluluk üyesi komşu devletlere karşı düşmanca propaganda yapmamaları gerekmektedir[41]. Tüm bildiri içinde en önemli konu bu ek koşullardı. 16 Aralık 1991 Bildirgesi'nde belirtilen tanınmanın üçüncü ve son aşaması *uygulama*dır. Eğer, Hakem Komisyonu bir aday cumhuriyetin bu kriterleri taşıdığına karar verirse, bildiride belirtilen 15 Ocak 1992 tarihinde AT ve üye devletleri cumhuriyeti tanımayı kabul edeceklerdir.

Avrupa Topluluğu'nun bir anlamda Bosna- Hersek için de geçerli olacak tanınma kriterlerini yayınlamasıyla, Bosna-Hersek kendisini tanıyabilecek ülkelerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Bu ülkelerden biri de Türkiye ile tarihî, dinî, kültürel, ekonomik bağ ve ilişkileri söz konusu olduğundan, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Haris Silajdziç çalışma ziyaretinde bulunmak amacıyla 2 Ocak 1992'de Ankara'ya gelmiştir[42]. Konuk bakanla görüşmesinden önce bir açıklama yapan Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Türkiye'nin bu ülkedeki bölünmeyi teşvik eder durumda olmamaya özen gös-

---

40 Ezeli Azarkan, "Devletlerin Tanınmasında Dönüm Noktaları: Badinter Komisyonu ve Kosova'nın Tanınması", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 7, S 1, Malatya 2016, s.150-151.

41 Ezeli Azarkan, a.g.m., s.151.

42 "Bosna-Hersek'i Tanıyın", **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1992, s.8.

Levent Şahverdi Arşivi

terdiğini, Yugoslavya'da bir cepheleşme yerine cumhuriyetler arası işbirliğini istediklerini söylemiştir[43].

Konuk Dışişleri Bakanı Silajdziç ise, Yugoslavya'daki krizin ülkesinin dışında başladığını, kendilerinin hiç suçu olmadan bu krizden zarar gördüklerini kaydederek, "Bağımsız bir devlet olmak için bütün şartlara sahibiz. Bunların arasında serbest pazar ekonomisi, insan hakları, Paris Şartı ve Birleşmiş Milletler'in yükümlülüklerini yerine getirme unsurları da var. Geçen yıl seçim yaptık. Tam bir parlamenter demokrasiye kavuştuk. Yeni oluşum sürecinde diğerleriyle eşit olabilmek için bağımsızlık istiyoruz, öteki bağımsız devletler topluluğuna katılabilmek için."[44] diyerek, Türkiye'nin "ülkesinin bağımsızlığını tanımasını" istemiştir.

Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ise; Türkiye'nin yeni Yugoslavya oluşurken, bir cepheleşme yerine, cumhuriyetler arası işbirliği olmasını temin ettiğini bildirmiştir. Avrupa Topluluğu'nun Hırvatistan ve Slovenya'yı ayrı tutarak tanıma kararını eleştiren Bakan Çetin, "Böyle bir ayrımın yapılmamasını diliyoruz. Bizim bu cumhuriyetler içinde özellikle Bosna-Hersek ve Makedonya ile özel kültürel ve tarihî ilişkilerimiz bulunmaktadır. Biz olayı çok yakından değerlendiriyor, bu nedenle de Yugoslavya'nın yeni oluşumuna bir bütünlük içinde bakıyoruz. Bu bütünlük içinde Yugoslavya'nın eski şeklini almayacağı da açıkça ortaya çıkmıştır." diyerek, Türkiye'nin takip ettiği Balkan politikasını ortaya koymuş, bir anlamda Bosna-Hersek'i tanırken, tek başına değil de, diğer cumhuriyetlerle birlikte tanımayı gerçekleştireceğini dile getirmiştir.

Bosna-Hersek bağımsızlığını kazanmakla birlikte, kurulmasını düşündükleri ve destekledikleri konfederasyon halindeki Yugoslavya'nın içinde kalmak istediklerini her fırsatta dile getirirken, Bosna-Hersek'teki Sırp Halk Parlamentosu başkent olarak kabul ettikleri Pale'de Bağımsız Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin kurulduğunu 9 Ocak 1992'de ilan etmiştir[45]. Avrupa Topluluğu'nun on beş kez ilan etmiş olduğu Sırp-Hırvat ateşkesi bir taraftan ihlal edilirken, buradaki soruna barışçı bir çözüm bulunmaya çalışılırken, Bosnalı Sırpların da bu şekilde bir girişimde bulunmaları bağımsızlığını tanıtmaya çalışan Bosna-Hersek'te tedirginlik ve endişe yaratmıştır. Bu endişe en üst

43 **http://www.ayintarihi.com**/09.12.2016.

44 " "Yugo" Cumhuriyetlerini Tanıyoruz", **Milliyet**, 3 Ocak 1992, s.15.

45 **http://www.ayintarihi.com**/12.12.2016.

Levent Şahverdi Arşivi

düzeyde dile getirilmiştir. Bosna-Hersek Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç 10 Ocak 1992'de yapmış olduğu açıklamada; Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin parçalanmasını önlemek için sonuna kadar direneceklerini, Sırpların ayrılma kararına karşı çıkacaklarını, bu kararın da *yıllarca süreceğini* Bosna-Hersek'te ilan edilen Sırp Cumhuriyeti ilan edilmesi kararını yasadışı ve geçersiz olarak nitelemiştir[46]. Bosna-Hersek'teki Sırpların bu karşı hareketi ve yaşananlar Bosnalı Müslümanların bağımsızlıklarını elde etmeleri için uzun sürecek bir mücadeleye girmeleri gerektiğini ortaya koymuş, Aliya İzzetbegoviç'in bu öngörüsü ne yazık ki gerçekleşecektir.

Avrupa Topluluğu'nun Sovyetler Birliği'nden ve Yugoslavya'dan ayrılacak cumhuriyetler için kriterler yayınlaması, bir anlamda bu düşünce içerisindeki toplumların bir an önce hareket etmesi, şartları yerine getirenlerin bağımsızlıklarının tanınacağının beyan edilmesi, Bosna-Hersek'in bağımsız bir ülke haline gelmesi için harekete geçmesini, bağımsızlık için gerekli altyapıyı hazırlamasını sağlamıştır. Bu nedenle, Bosna-Hersek Parlamentosu yaklaşık 4 milyon nüfusa sahip Bosna-Hersek'teki bütün etnik grupların yani Müslümanların (%44), Ortodoks Sırpların (%32) ve Katolik Hırvatların (%18) katılımıyla 29 Şubat-1 Mart 1992 tarihinde referandum yapılmasını kararlaştırmıştır.

Bosna-Hersek'in bağımsız bir cumhuriyet olması için yapılan bu referandumu Bosnalı Sırplar boykot etmişlerdir. Bu referandum sırasında Sırplar, işbirliği yaptıklarını düşündükleri Bosnalı-Müslüman ve Sırplara saldırmışlar, referandum sırasında iki kişi ölmüş, iki kişi de yararlanmıştır[47]. 3 Mart 1992'de kesinleşen ve kana bulanan referandum sonucuna göre; Bosna-Hersek'teki 3.1 seçmenin hepsi sandığa gitmemiş, sandığa giden nüfusun %63.4'ünün %99.43'ünün bağımsızlıktan yana oy kullanmış olduğu görülmüştür[48]. Sonuçlar üzerine bir konuşma yapan Aliya İzzetbegoviç, "Sorun referandumla çözüme kavuşmuştur. Bosna artık bağımsızdır ve uluslararasında da tanınmak istemektedir." şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Sandığa gidip oy kullanan seçmenin hemen hemen tamamının bağımsızlık yönünde oy kullanması, Başbakan Yardımcısı Muhammed Cengiç'in yürüttüğü görüşmeler sonrasında Sırplarla anlaşarak Saraybosna'daki barikatların kaldırılması ve şartların ol-

46 "Yugoslavya'da Barış Zor", **Milliyet**, 11 Ocak 1992, s.4.

47 "Müslüman-Hırvat İşbirliği", **Milliyet**, 01.03.1992, s.6.

48 "Bosna-Hersek de Artık Bağımsız", **Cumhuriyet**, 4 Mart 1992, s.10.

Levent Şahverdi Arşivi

gunlaşması üzerine Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç 3 Mart 1992'de Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmiştir[49].

Bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek'te *iç savaş*ın habercisi anlamına gelen çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu çatışmalar, bağımsızlık referandumunun yapıldığı ikinci gününde bir Sırp'ın öldürülmesi, Nikola Gardoviç'in oğlunun düğününe giderken taşıdığı bayrak nedeniyle öldürüldüğü iddiasıyla başlamış, başkent Saraybosna'da hayat felç olmuş, kentin 20 ayrı yerinde barikat kurulmuş, kamu hizmetleri verilemez olmuş, barikatların ardında kalan halkın sokağa çıkmamaları tavsiye edilmiştir[50]. Bağımsızlık kararının ardından da çatışmalar artarak devam etmiştir. Cumhuriyetin kuzeyinde Hırvatistan sınırında yer alan 33.000 nüfuslu Bosanski Brod kentinde şiddetli çatışmalar başlamış[51], Federal Yugoslavya için önemli bir düşünür olan Milovan Cilas'ın Yugoslavya'nın küçük bir kopyası adını verdiği ve sıçramasından endişe duyduğu Bosna-Hersek referandum sonrasında ikili, üçlü, altılı ölümlerle başlayan ve sonuçlanan Müslüman-Sırp şiddet olaylarına sahne olmaya başlamıştır.

C- Bosna-Hersek'in Bağımsızlığı Karşısında Türkiye

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ve soğuk savaş sürecinin ardından oluşmaya başlayan yeni dünya düzeninde Türkiye'nin dış politikasında ön plana çıkan, ilgisini, endişesini ve enerjisini ortaya koymuş olduğu kıta geçiş bölgesi Balkanlar olmuştur. Balkan coğrafyasında ise Türkiye'nin özellikle ilgilendiği ülkeler ve bölgeler ise Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova'dır. Bunda tarihî, kültürel, ekonomik ilişkilerden öte, bu iki ülkede ve bölgede yaşayan Müslüman nüfusun etkisi olduğu söylenebilir. Türkiye, Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin bağımsızlık mücadelelerine başladıklarında, bu cumhuriyetlerin hemen yanında yer alıp bağımsızlık süreçlerine destek verip, Bosna-Hersek'teki soruna doğrudan müdahale etmemiş, Yugoslavya'nın parçalanmasına katkı sunmak istememiştir. Bunun yerine, Birleşmiş Milletler üyesi olan Türkiye, ABD'nin ve üyesi olmaya çalıştığı AT'nin takip etmiş olduğu politikayı anlamaya çalışmış, on-

49 **http://www.ayintarihi.com**/13.12.2016.

50 "Bosna-Hersek'te İç Savaş Korkusu", **Cumhuriyet**, 3 Mart 1992, s.10.

51 "Savaşa 5 Var", **Milliyet**, 5 Mart 1992, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

ların benimsedikleri Yugoslavya politikasıyla paralel, daha genel bir Balkan politikası belirlemiş ve takip etmiştir.

Türkiye'nin böyle bir dış politika belirlemesinde ve takip etmesinde; Soğuk Savaş döneminde Yunanistan ve Bulgaristan'ın Balkanlar'a yönelik politikasında Yugoslavya'nın Türkiye ile işbirliği yaparak denge politikasını gerçekleştirmiş olması etkili olmuştur. Ayrıca, Yugoslavya Türkiye'nin Avrupa ile olan ticaret yolunun güvenliğini sağlamış ve sağlayan bir ülke olmaya devam etmekteydi. Parçalanan Yugoslavya'nın ortaya çıkaracağı Arnavut ve Boşnak mülteci akını, bunun doğuracağı sıkıntılar ve Türk bütçesine getireceği mali yük de Türkiye'nin ilk başta yaşanacakları gözlemlemesinde ve temkinli davranmasında etkili olmuştur[52].

Turgut Özal dışarıda tutularak, Türkiye'nin Balkanlar'da kendi menfaatlerinin peşinde koşan, oluşan durumdan yararlanarak tarihî haklarını elde etme ve yeniden Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu yerleri ele geçirme gayreti içine giren bir ülke izlenimi yaratmak istemediği de böyle bir politika takip etmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye Balkan politikasında Hristiyan-Müslüman ayırımını körükleyecek, bir anlamda o günlerde sıkça tartışılmaya başlanılan "Medeniyetler Çatışması"nı ortaya çıkaracak anlayış ve davranıştan özenle kaçınmıştır. Bu yüzden, Türkiye ile Federal Yugoslavya arasındaki ilişkiler Cumhuriyet döneminde genel anlamda olumlu ve samimî bir şekilde geçmiştir. Balkanlar'daki bu dostluk ve işbirliği anlayışının bir sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti, federasyon halindeki Yugoslavya'nın dağılıp gitmesini, Balkanlar'ın istikrarsız bir yapı haline gelmesini istememiştir.

Bosna-Hersek ve onun bağımsızlığı konusunda paralel hareket etme gayreti içerisinde olunan Avrupa Topluluğu üyesi 12 ülke, Uzlaştırma Komisyonu'nun aksi yöndeki kararına rağmen, Yugoslavya'dan ayrılan Slovenya'yı ve Hırvatistan'ı 15 Ocak 1992'de tanımıştır[53]. Ancak, AT Dönem Başkanı Portekiz tarafından yapılan açıklamada, Yugoslavya'dan ayrılan diğer iki cumhuriyet olan Bosna-Hersek ve Makedonya tanıma kararı kapsamına alınmamıştır[54]. Özellikle de Bosna-Hersek'in AT'nin daha önce beyan

52 Şaban Çalış, "Turkey's Balkan Policy in the Early 1990s", **Turkish Studies**, Vol:2, No:1, Published by Frank Cass, London, 2001, p.137.

53 **http://www.ayintarihi.com**/24.12.2016.

54 "Yugoslavya da Öldü", **Milliyet**, 16.01.1992, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

edilen tanıma şartlarını "tam olarak" yerine getirmediği, bu nedenle Bosna-Hersek'in bu kararda yer almadığı ortaya konulmuştur.

AT'nin tanıma kararının ardından, Slovenya ve Hırvatistan'ı tanıyanların sayısında hızla artış olurken, Makedonya'yı ve Bosna-Hersek'i Bulgaristan'ın dışında tanıyan ülke olmamıştır. Türkiye'nin Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanıma konusunda tavrı aslında çok nettir. 18 Ocak 1992'de Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, bir günlük çalışma ziyareti için İtalya Hükûmeti'nin davetlisi olarak Roma'ya gitmiş, İtalya Dışişleri Bakanı Gianni de Michelis ile yapmış olduğu görüşmenin ardından gündemdeki konulara ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamada; "Ankara eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerini -Ermenistan dahil olmak üzere- nasıl ayrım yapmadan tanıdıysa Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Makedonya'ı da hep birlikte tanıyacaktır."[55] Ancak, Türkiye'nin bu tanıma işlemini ne zaman gerçekleştireceğine ilişkin bir tarih vermemiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Sırbistan ve Karadağ ile de iyi ilişkiler kurmak istediğini, AT'nin de belli bir süre sonra Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlık ilan eden cumhuriyetleri tanıyacağını sözlerine eklemiştir.

Bosna-Hersek dahil olmak üzere, bağımsızlığını ilan eden Yugoslav cumhuriyetlerini tanıyacağına ilişkin açıklamada bulunulmasına rağmen, Türkiye gelişmeleri yakından takip etme politikasını benimsemiş, Balkanlar'ın bütününe yönelik barışçı ve uzlaşmacı bir yol takip etmiştir. Bir anlamda Sovyetler Birliği'nden ayrılan cumhuriyetlere veya Kafkasya-Orta Asya'ya yönelik takip etmiş olduğu politikayı bu bölge için de sürdürmüştür. Ayrıca, Sırbistan'ın liderliğinde ayakta tutulmaya çalışılan yeni Yugoslavya projesinin de sonucunu görmeyi yeğlemiştir. Bu nedenle, Türkiye tanıma noktasında çok aceleci davranmamış, dağılma sürecinin er geç gerçekleşeceği görüldüğünden ve Sırbistan'ın da bunu en sonunda kabulleneceğini düşündüğünden, Sırbistan ile de ilişkilerini devam ettirmiştir.

Bu kapsamda kendilerini Yugoslavya'nın varisi gören Sırbistan'ın Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç 22 Ocak 1992'de Ankara'ya gelmiştir. Miloşeviç Ankara ziyaretinde; Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü karşılamıştır. Konuk Devlet Başkanı yaptığı açıklamada, "Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana Sırbistan ile Türkiye arasında mükemmel ilişkiler

55 "Türkiye 4 Cumhuriyeti Tanıyor", **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1992, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu"[56] belirtmiştir. Ayrıca, iki ülke arasındaki işbirliğinin, karşılıklı yarar ilkesi temelinde daha da gelişeceğine olan inancını da ifade eden Miloşeviç, "Türkiye, Yugoslavya'nın parçalanmasını desteklemekten kaçınan tutumuyla, ne kadar sorumlu bir politika yürüttüğünü göstermiştir. Bunu çok takdir ediyoruz. Biz, iyi niyet ve sorumluluk sahibi ülkelerin, Yugoslavya sorununu çözecek barış süreci tamamlanmadan cumhuriyetleri tanımaktan kaçınacağını düşünüyoruz."[57] diyerek, bir anlamda Türkiye'nin Bosna-Hersek dahil, Türkiye'nin Yugoslavya'dan ayrılmak isteyen cumhuriyetleri tanımamasını istemiştir. Türkiye'nin Yugoslavya'nın parçalanmasını desteklemekten kaçınan sorumlu bir politika yürüttüğünü de dile getiren Miloşeviç, Ankara ziyaretinde Başbakan Süleyman Demirel ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile de görüştükten sonra, Türkiye'den ayrılmıştır.

Miloşeviç'in Ankara ziyareti uluslararası diplomasi çevrelerinde ve basında çeşitli değerlendirmelere konu olmuştur. Bu değerlendirmelerden biri de *Milliyet* gazetesinde uzun zamandır dış politika konularında yazılar yazan Sami Kohen tarafından yapılmıştır. Sırbistan'ın Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç gerçekleştirmiş olduğu bu yıldırım ziyaretin amacının Türkiye'yi iki konuda ikna etmek olduğu ifade edilmiştir. Bunlardan ilkinin, Yugoslavya'nın dağılmasının bölge ülkeleri için iyi olmayacağı ve "Yeni Yugoslavya" planına destek sağlamak, ikincisinin de Ankara'nın bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetleri ve özellikle de Bosna-Hersek ile Makedonya'yı Türkiye'nin tanımasını engellemek olduğu dile getirilmiştir[58].

Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç'in bu bir günlük resmî çalışma ziyareti, Süleyman Demirel Hükûmeti'nin ve Türkiye'nin, Yugoslavya'daki gelişmeleri yakından izleme, ABD ve AT'nin politikalarıyla paralel politika takip etme, uluslararası kuruluşlarla birlikte hareket etme, Yugoslavya dağılacaksa, Türk ve Müslüman toplumların yaşadığı Bosna-Hersek ve Makedonya gibi cumhuriyetlerin tutumuna göre davranma politikasını değiştirmemiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin politikasında değişiklik yaşanmamıştır. Bu değişimin olmayışı sadece Türkiye'de değil, aynı zamanda Bosna-Hersek'te de gözlenmiş, iç savaş endişesinin giderek arttığı Bosna-Hersek'teki 2 mil-

56 **http://www.ayintarihi.com**/24.12.2016.

57 "Ankara'nın Politikasına Övgü", **Milliyet**, 24.01.1992, s.15.

58 Sami Kohen, "Sırp-Lavya" mı?", **Milliyet**, 24.01.1992, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

yon Müslüman halkın nezdinde Türkiye umut olmuş, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden ayrılan cumhuriyetleri tanıyıp, onların uluslararası kuruluşlara üye yapması gibi, kendilerini de aynı şekilde tanıyıp, destekleyeceğine inanmışlardır. Bu inanç sadece sokaktaki insanda yer almamış, Bosna-Hersek'in devlet yönetim kademelerin de de benzer düşünceler dile getirilmiştir. Türkiye'ye o kadar güven duyulmuştur ki, Bosna-Hersek'in "tanınma yolundaki kararına Batı'dan destek gelmese de Ankara'nın tek başına "yeşil ışık yakmasını" beklediği"[59] ifade edilmiştir.

Bosna-Hersek yöneticilerinden ve halkından gelen bu tanıma isteğine Türkiye'den cevabın gelmesi gecikmemiştir. Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik politikasına ve Bosna-Hersek'in tanınmasına ilişkin merak, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından giderilmiştir. Bakan Çetin, Ortadoğu Barış Konferansı'nın çok taraflı çalışmalarına katılmak üzere 27 Ocak 1992'de İstanbul'dan Moskova'ya giderken bu konulara ilişkin görüşlerini dile getirmiştir. Hikmet Çetin, *Milliyet* gazetesine yapmış olduğu açıklamada; "Makedonya, Hırvatistan ve Slovenya tanınma aşamasına gelmişler, tanınma için gerekli koşulları da büyük ölçüde sağlamışlardır. Türkiye'nin Makedonya'yı tanıma konusunda herhangi bir tereddüdü yoktur. Bunu en kısa zamanda gerçekleştireceğiz, ancak biz Bosna-Hersek'i de içine alabilecek bir tanımayı düşünüyoruz. Bosna-Hersek'i dışarıda bırakacak bir tanıma yoluna gitmek istemiyoruz. Bu cumhuriyetleri tek tek tanımayı da uygun görmedik. Bosna-Hersek'in bazı iç sorunları var. Yakın bir zamanda referanduma gitmeleri bekleniyor. Bu gelişmeleri de yakından izleyerek tanınma isteyen dört cumhuriyeti birlikte tanıma yönündeki ilke kararımızı uygulama aşamasına getireceğiz."[60] diyerek, Makedonya Cumhuriyeti'nin tanınacağını, ancak bunun bir anlamda Bosna-Hersek'teki gelişmelere bağlı olduğunu, Türkiye'nin Yugoslavya'dan ayrılan dört cumhuriyeti tek tek tanıma yoluna gitmeyeceğini ve ilkesel davranacaklarını ifade etmiştir.

Türkiye'nin o dönem dış politikasında Bosna-Hersek çok önemli hale gelmiş, Balkanlar'a yönelik dış politikasında Bosna-Hersek kilit ülke konumuna gelmiştir. Makedonya Cumhuriyeti'nin Türkiye tarafından tanına-

59 Ali Haydar Yurtsever, "Rumeli'den Selam Var-Makedonya ve Bosna-Hersek'teki Halkın Umudu Ankara", **Milliyet**, 31.01.1992, s.2.

60 **Milliyet**, 27.01.1992, s.10.

Levent Şahverdi Arşivi

cağı ve Bosna-Hersek'teki gelişmelerin Türkiye açısından ne kadar önemli olduğu bizzat Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel tarafından açıklanmıştır. Başbakan Demirel; 30 Ocak 1992'de İsviçre'nin Zürih kentinde Türk gazetecileri için düzenlediği basın toplantısında, Türkiye'nin Hırvatistan, Slovenya ve Makedonya'yı tanıyacağını, söz konusu cumhuriyetlerin şimdiye kadar tanınmamış olmasının sebebinin Bosna-Hersek'te yapılacak referandumun sonucunun beklenmesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Demirel, hükûmetin Davos'tan sonra bu konuda bir karar alacağını da ifade etmiştir[61].

Türkiye'nin Bosna-Hersek'i tanımaya hazırlandığı günlerde, Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç'in Ankara'ya yapmış olduğu ziyaretin çok da etkili olmadığı görülmüş, hatta Yugoslavya'nın Makedonya asıllı Ankara Büyük Büyükelçisi Trajan Petrovski, bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerin Türkiye tarafından tanınması noktasında yönlendirmede bulunduğu düşünülerek, 31 Ocak 1992'de "istişare" yapılması için Belgrad'a çağrılmıştır[62]. Petrovski ise, çağırma işleminin "Anayasaya olduğu kadar alışılmış usullere de aykırı olduğu"nu dile getirmiş, bu durumu protesto etmiş, bundan sonra hizmetlerini sunmak üzere Üsküp'e yani Mekedonya'ya döneceğini ifade etmiştir. Bir anlamda, Yugoslavya ile Türkiye'nin diplomatik ilişkilerinin kesildiği anlamı çıkarılabilecek gelişmeler yaşanmıştır.

Bu gelişme üzerine, Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'ndan sonra Makedonya'nın bağımsızlığının tanınması konusunu önceliğine alacağını açıkladığından, Süleyman Demirel Hükûmeti, Yugoslavya'dan ayrılan dört ülkenin bağımsızlığının tanınmasının Bakanlar Kurulu gündemine almıştır. Başbakan Süleyman Demirel başkanlığında 6 Şubat 1992'de Ankara'da saat 10:00'da toplanan Bakanlar Kurulunda Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlığını ilan eden dört cumhuriyetin aynı anda tanınması görüşülmüştür[63].

Yaklaşık iki saat süren görüşmelerden sonra, Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Akın Gönen tarafından yapılan açıklamada; Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlığını ilan eden Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek cumhuriyetlerini tanıma kararı alındığı duyurulmuştur. Ayrıca, bağımsızlı-

61 **http://www.ayintarihi.com**/24.12.2016.

62 "Yugoslavya Elçisiz Kaldı", **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1992, s.10**.**

63 "Dört Yeni Ülkeyi Tanıdık", **Milliyet**, 7 Şubat 1992, s.1, 13.

Levent Şahverdi Arşivi

ğını ilan eden ülkelerle olan ilişkilerin geçmişte olduğu gibi Belgrad'daki büyükelçilik aracılığı ile yürütüleceği, aynı zamanda Belgrad'daki büyükelçinin Sırbistan Büyükelçisi sayılacağı, bu ülkelerle tek tek protokoller yapıldıktan sonra diplomatik ilişki kurulacağı ve elçiliklerin açılacağı ifade edilmiştir[64]. Böylece, Türkiye, daha başından itibaren takip etmiş olduğu ilkesel tutumunu ve politikasını devam ettirmiş, her cumhuriyeti tek tek tanıma politikasını hayata geçirmemiş, Makedonya'nın da için de bulunduğu dört cumhuriyeti birden tanımıştır.

Ancak, Türkiye, Makedonya ve Yugoslavya'dan ayrılan diğer cumhuriyetlerin bağımsızlığının tanınmasının ön şartı olarak sunmuş olduğu, Bosna-Hersek'te yapılacak referandumun sonucunu bekleme politikasında ısrar etmemiştir. Bulgaristan'ın Yugoslavya'dan ayrılan dört cumhuriyeti aynı anda tanımasının ardından, Türkiye de aynı yaklaşımla Bosna-Hersek ve diğer cumhuriyetleri birlikte tanıma yoluna gitmiştir. Türkiye'nin bu politikasında o günlerde Sırplar tarafından sık sık dile getirilen "Büyük Sırbistan" politikasının ve bölgedeki Müslüman halka karşı yapılan öldürme hareketlerinin etkisi olmuştur. Bu nedenle, Türkiye politikalarını anlamaya çalıştığı, birlikte hareket ettiği ABD ve AT'den önce Bosna-Hersek'in bağımsızlık hakkını veya bağımsızlığını tanımıştır.

Türkiye'nin Yugoslavya'dan ayrılan bu dört cumhuriyetin bağımsızlığını tanımasına en fazla tepkiyi Yunanistan ve Sırbistan göstermiştir. Ankara'nın Makedonya'yı tanıyacağını daha önceden dile getirmesine ve bildirmesine rağmen, Atina'daki siyasi çevrelerin ilk tepkisi "Şok" ve "Üzüntü" olmuştur. Sırplar hariç olmak üzere, Bosna-Hersek'in ve özellikle Makedonya'nın tanınması konusunda etrafındaki bütün ülkelerle sorunlu olan Yunanistan'da, söz konusu cumhuriyetleri sadece Bulgaristan'ın tanımasının yaratmış olduğu iyimserlik, Ankara'nın tanıma kararından sonra yerini karamsarlığa bırakmıştır[65].

Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Manolis Kalamadis 6 Şubat 1992'de yapmış olduğu açıklamada; "Türkiye'nin Makedonya ve Bosna-

64 **http://www.ayintarihi.com**/24.12.2016; "Dört Yeni Ülkeyi Tanıdık", **Milliyet**, 7 Şubat 1992, s.3, 13.

65 Taki Berberakis, "Makedonya'yı Tanımamız Yunanistan'ı Üzdü", **Milliyet**, 7 Şubat 1992, s.13.

Levent Şahverdi Arşivi

Hersek'i acele olarak tanımasından üzgünüz. Ankara, AT ile ilişki istiyor, oysa bu konuda topluluğun kararı bile beklenmedi."[66] ifadesini kullanmış, bu kararın Yunanistan'ı üzdüğünü belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin bu kararının bölgedeki istikrara katkıda bulunmayacağını sözlerine eklemiştir. Bu ve buna benzer tepkiler sadece Yunan siyasi makamlarından gelmemiş, ayrıca Yunan muhalefeti de benzer açıklamalarda bulunmuştur. Hatta Andreas Papandreu'nun liderliğini yaptığı PASOK, hükûmete, Makedonya ve Türkiye'ye çok sert eleştirilerde bulunmuştur. Bu tanıma kararında Davos'ta Başbakan Mitsotakis ve Demirel görüşmesinin etkili olduğu ve bunun kabul edilemez olduğunu, Türkiye'nin tanıma kararına verilen tepkinin yeterli olmadığını ifade etmiş, bunu iç politikada rakibine karşı iyi bir şekilde kullanmıştır.

Bosna-Hersek'in Türkiye tarafından tanınması Türk siyasetçileri tarafından çok olumlu bir Türk dış politika hamlesi olarak değerlendirilmiştir. Bu konuda ilk açıklamayı yapan siyasetçilerden biri Demokratik Sol Parti (DSP) Lideri Bülent Ecevit olmuştur. Bülent Ecevit 7 Şubat 1992'de Üsküp Radyosu'na özel bir demeç vermiştir. Ecevit demecinde; "Şimdi Balkanlar'da yeni ve umut verici bir dönem başlıyor" demiş, dört cumhuriyetin aynı anda tanınmasının kendisini çok sevindirdiğini, Yugoslavya'nın dağılmasını istemediğini, dağılınca da bu ülkelerin zaman geçirilmeden tanınmasının gerekliliğini düşündüğünü, bu tanımadan sonra Türkiye'nin kendisinden yardım bekleyen bu ülkelere her türlü desteği verebileceğini, bu ülkelerde özellikle de Bosna-Hersek, Makedonya ve hatta Kosova'da yaşayan Müslüman-Türk kardeşlerinin de güven içinde yaşayacaklarını dile getirmiştir[67]. Ayrıca, Bu cumhuriyetlerin tanınmasıyla birlikte, Sırbistan'ın da daha uzlaşmacı bir politikaya yönelme gereğini duyacağını ifade ederek, "Şimdi Balkanlar'da yeni ve umut verici bir dönem başlıyor. Bu dönemin Balkanlar'a huzur ve barış getireceğine, demokratikleşme sürecini hızlandıracağına Balkanların gerek Avrupa'daki gerekse dünyadaki önemini artıracağına güveniyorum."[68] demiş, demokratik ve önemi artan bir Balkanlar beklentisi içerisinde olduğunu beyan etmiştir.

66 Taki Berberakis, a.g.h, **Milliyet**, 7 Şubat 1992, s.13.

67 "Ecevit: "Balkanlar'da Yeni Dönem Başlıyor"", **Milliyet**, 8 Şubat 1992, s.13.

68 "Ecevit: "Balkanlar'da Yeni Dönem Başlıyor"", **Milliyet**, 8 Şubat 1992, s.13.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Bosna-Hersek'i tanımasının ardından, Bosna-Hersek'te "Bayram" yaşanmış, bu kararın 29 Şubat 1992'de gerçekleştirilecek olan referandum kadar önemli olduğu dile getirilmiştir.[69] Kendisini "çeyrek Türk" olarak tanımlayan ve anneannesinin Üsküdarlı bir Türk olduğunu, ancak Türkçe bilmediğini her fırsatta dile getiren, Bosna-Hersek Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç'in Türkiye'ye ve Türk milletine yapmış olduğu teşekkür Türk basınında yer almaya başlamıştır. Her zaman Türkeri ve Türkiye Cumhuriyeti'ni çok sevdiğini dile getiren Aliya İzzetbegoviç, 9 Şubat 1992'de Saraybosna'da *Milliyet* gazetesinden Nazım Alpman'ın sorularını yanıtlamıştır. İzzetbegoviç, Bosna-Hersek'i tanımasından dolayı Türkiye'ye karşı şükran duyduğunu söylemiş, Türkiye'yi "erkek kardeş" olarak gördüğünü ifade etmiştir. Türkiye'nin kendilerini tanımalarına çok önem verdiklerini hatırlatarak, "Çok büyük Türk halkına, çok büyük Türk milletine, çok ama çok teşekkür ediyorum. Allah razı olsun. Her vatandaşım gibi ben de çok sevinçliyim. Bu sevincimizi Türkiye'ye borçluyuz."[70] demiştir. Türkiye'nin kendilerini tanımalarını beklediklerini ve sürpriz olmadığını, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Davos toplantısında Bosna-Hersek'i tanıyacaklarını söylediğini, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de aynı şekilde söz verdiğini, sözlerini de tuttuklarını ifade etmiştir.

Türk basınında yer alan haber ve değerlendirmelere bakıldığında; takip edilen Türk dış politikasının olumlu sonuçlar verdiği, Türkiye'nin dış işlerindeki veya ilişkilerindeki gelişmelerin memnunluk verici, bu bağlamda Bosna-Hersek ve diğer Yugoslavya'dan ayrılan cumhuriyetlerin tanınmasının dış politikada atılan güzel adımlardan biri olduğu dile getirilmiştir. "Balkanlar'da Bulgaristan'la ilişkilerimiz iyileşmiş, yeni tanıdığımız Makedonya Cumhuriyeti dost komşularımız arasına girmiştir…"[71] denilmiş, Bosna-Hersek Cumhuriyeti, Türk Hükûmeti, basını, halkı ve milleti tarafından "Dost ve Kardeş Bosna-Hersek Cumhuriyeti" olarak tanımlanmaya ve bu şekilde bahsedilmeye başlanmıştır. Ancak, Türkiye'nin Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'daki yeni ve bağımsız ülkelerle ilişkilerini düzeltmesi, "*Adriyatik'ten Çin Seddi*"ne kadar uzanan coğrafyada etkin olmaya başlamasının da bir takım risklerinin

69 Nazım Alpman, "Saraybosna, Bayram Yaşıyor", **Milliyet**, 10 Şubat 1992, s.7.

70 "Türkiye Erkek Kardeş", **Milliyet**, 10 Şubat 1992, s.7.

71 Altan Öymen, ""Dolduruş"a Gelmemek", **Milliyet**, 17 Şubat 1992, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu da dile getirilmiştir. O dönem Türk basınında yer alan "Türkiye Süper Güç", "Türkiye Geliyor", "Dünya Türk'ten Korkuyor" gibi "dolduruşa" getirecek ifade ve politikadan kaçınmak gerektiği de ortaya konulmuştur. Bosna-Hersek gibi, hem Yugoslavya'dan, hem de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrılan cumhuriyetleri tanımakla, Türkiye'nin "Bu iş bitti. Biz artık güçlü devlet olmaktayız." anlayışına kapılmaması gerektiği de ifade edilmiştir.

Bosna-Hersek'in referandum sonrasında 3 Mart 1992'de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Sırpların Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'ni kurmaları, yapılan referandumu boykot etmeleri, Bosna-Hersek'in bağımsızlıklarını tanımayacaklarını ilan etmeleri, Sırpların başkent Saraybosna'ya doğru 4 Mart 1992'de yürüyüşe geçtiklerinin bildirilmesi, Bosna-Hersek Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç'in Müslümanları tedbirli olmaya çağırması, Sırbistan Demokrat Partisi Lideri Radovan Karadziç'in, Sırpları gerektiğinde kendilerini savunmaları için uyarması[72], "Kendi çözümlerimizi birbirimize empoze etmeye kalksak, din savaşına neden oluruz." şeklindeki "medeniyetler çatışmasını" işaret eden olumsuz, ortamı geren haberler ve değerlendirmeler yazılı ve sözlü-görsel basında sıkça yer almaya başlamıştır[73]. Bunun üzerine Bosna-Hersek'e ilişkin yazıların daha çok "karışıklık ve çatışma" sırasının bu ülkeye geldiği yönde olmuştur[74]. Hatta, Bosna-Hersek'in sahip olduğu farklı inanç, etnik, kültür ve yaşam biçimleri bakımından Yugoslavya'nın küçük bir örneğini oluşturduğu, çatışma ve şiddet olaylarının Bosna-Hersek'e sıçramasının "asıl büyük dramı" ortaya çıkaracağı sıkça dillendirilmeye başlanmıştır.

Türkiye, Bakanlar Kurulu Kararı ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ni 6 Şubat 1992'de tanımıştı. Ancak diplomatik ilişkilerin kurulması için her ülke ile ayrı ayrı protokollerin imzalanması gerekmiş ve bu protokoller de kısa sayılabilecek zamanda imzalanmıştır. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Londra'da toplanan Barış Konferansı'nda 26 Ağustos 1992'de yaptığı konuşmada; "konferans çerçevesinde yaptığı temaslar sonucunda, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Slovenya'nın, Makedonya ile diplomatik ilişki kurulması amacıyla hazırlanan protokolleri imzaladığını"[75] açıklamıştır.

---

72 **http://www.ayintarihi.com**/19.12.2016.;

73 "Bosna'da Sırp'la Müslüman Karşı Karşıya", **Cumhuriyet**, 5 Mart 1992, s.11.

74 Sami Kohen, "Çözülmenin Sonucu", **Milliyet**, 04 Mart 1992, s.6.

75 **http://www.ayintarihi.com**/20.12.2016.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece Türkiye hazırlanan ve imzalanan bu protokollerden sonra Bosna-Hersek ile diplomatik ilişkilerini kurmuş, bu ülkede büyükelçilik açma çalışmalarına hız vermiştir. Bu bağlamda; Bosna-Hersek makamlarınca, 1893'te yapıldığı kabul edilen tarihî bir bina 1993 yılında Türkiye'ye tahsis edilmiştir. Büyükelçilik hizmet binası olarak, çizimleri Mimar Hans Nimecek tarafından yapılmış olabileceği ifade edilen ve zamanında Saraybosna Kantonu Kültürel, Tarihî ve Doğal Mirası Koruma Komisyonu'nun merkez binası olarak kullanılan, mimari özellikleri itibariyle Bosna Hersek'in kültürel ve tarihi mirasını yansıtan eserlerden biri olarak gösterilen bina hazırlanmıştır[76].

Bu çalışmalar sonrasında, Türkiye'nin Bosna-Hersek Büyükelçiliği hizmet verebilir hale getirilmiş, Pasifik ve Latin Amerika ile İlişkiler Genel Müdür Yardımcısı görevini yürütmekte olan Elçi Şükrü Tufan 10 Mart 1993'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Bosna-Hersek Büyükelçisi olarak atanmıştır[77]. Böylece, Türkiye, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ni anayasal ismiyle, Bulgaristan'dan sonra tanıyan ilk ve Saraybosna'da büyükelçilik açan ülke olmuştur. Büyükelçi Şükrü Tufan (1993-1996) Bosna-Hersek'te iç savaşın en şiddetli halinin yaşandığı yılları yaşayarak, dört yıl görev yapacaktır.

Yazar, gazeteci ve Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç'in Başdanışmanı Hayrudin (Hayrettin) Somun Bosna-Hersek'in ilk Ankara Büyükelçisi olarak atanmıştır. Bosna-Hersek'te savaşın hâlâ devam ettiği yıllarda Türkiye'ye gelmiş, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e güven mektubunu sunmuş ve göreve başlamıştır. Göreve başlamasının ardından Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından 19 Mart 1993'te kabul edilmiştir. Hikmet Çetin, Büyükelçi Somun ile görüşmesinde dünyanın Bosna-Hersek konusunda kararsız hareket etmesinin bu ülkedeki katliamın sürmesine neden olduğunu söylemiştir. Büyükelçi Hayrudin (Hayrettin) Somun da görüşmeden sonra yaptığı açıklamada; göreve başlamaktan mutluluk duyduğunu belirterek, Türkiye'nin kendilerine yardım eden ülkelerin başında geldiğini belirtmiş ve "Uluslararası toplum bize yardım konusunda etkisiz kalmıştır"[78] ifadelerini kullanmıştır. Somun, Türkiye Cumhuriyeti'nin gerek savaş yüzünden Bosna-Hersek'ten kaçan insanların kabulü, gerekse de Bosna-Hersek halkına her türlü yardım konularında çok büyük katkılarda bulunmasında aktif görev üstlenmiştir.

76 **http://saraybosna.be.mfa.gov.tr**/19.12.2016.

77 **http://www.resmigazete.gov.tr**/10 Mart 1993, s.4.

78 **http://www.ayintarihi.com**/20.12.2016.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ni tanıması, diplomatik ilişki kurulması, gerekli protokollerin imzalanması ve karşılıklı büyükelçiliklerin kurulmasının ardından, Türkiye Cumhuriyeti ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti arasındaki siyasi, sosyal, kültürel ekonomik, ticari ve spor alanındaki ilişkiler hızlanmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi, iki kardeş, dost ülkenin her türlü ilişkisi hızlı ve dostane bir şekilde gelişmeye başlamış ve devam etmiştir. Türkiye, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımakla kalmamış, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kabul etmeyen, Sırbistan ve Bosnalı Sırpların başlatmış olduğu iç savaş sırasında maddi ve manevi, her türlü desteği vermiştir. Ayrıca, Bosna-Hersek'teki iç savaşı sona erdiren, 14 Aralık 1995'te Paris'te Bosna-Hersek adına Aliya İzzetbegoviç, Hırvatistan adına Franjo Tudjman ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti adına Slobodan Miloşeviç tarafından imzalanan Dayton Antlaşması'ndan sonra da Türkiye ve Bosna-Hersek arasındaki "kardeşlik" ve "dostluk" temelindeki ilişkiler hızlı bir şekilde devam etmiştir. Türkiye bu süreçte, Bosna-Hersek'in çabucak dünya ekonomik düzenine uyum sağlaması için de ciddi bir gayret göstermiş ve göstermeye de devam etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Doğu Bloğu'nun yıkılmasının, komünizmin önemli ölçüde siyasal güç kaybetmesinin ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Yugoslavya dağılma sürecine girmiştir. Bu süreçte Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlığını kazanan ülkeler Slovenya ve Hırvatistan olmuştur. Bu iki ülkenin bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, Balkanlar'da dağılan Yugoslavya'nın küçük bir örneğini oluşturan Bosna-Hersek de 3 Mart 1992'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bosna-Hersek'in bağımsızlığına en sert tepkiyi hem Bosna-Hersek'teki Sırplar, hem de Yugoslavya'nın doğal varisi gibi davranan Sırbistan göstermiştir. Ayrıca, Yunanistan'ın da Bosna-Hersek'teki bağımsızlık hareketine karşı mesafeli olduğu görülmüş, özellikle Makedonya ile olan sorunları nedeniyle, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını desteklememiş ve tanımamıştır. Avrupa Topluluğu da topluluk üyesi Yunanistan'ın bu konudaki tavrı yüzünden, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanıma noktasında aceleci davranmamıştır. Bosna-Hersek'i ilk tanıyan ülke Bulgaristan olmuştur.

Türkiye ya da iktidardaki Süleyman Demirel Hükûmeti ise başından itibaren Balkanlar'a yönelik barışçı, uzlaşmacı ve bütüncül bir politika takip etmiştir. Ayrıca, iç savaş belirtilerinin yaşanmaya başladığı 1992 yılına kadar Türkiye ABD ve AT'nin Bosna-Hersek'e yönelik politikasını gözlemlemiş, anlamaya çalışmış, hatta bu politikalarla paralel bir dış politika izlemiştir. Ancak, 1992 yılından itibaren, Bosnalı Müslümanların sistemli ve acımasız bir şekilde öldürülmeye başlanmasından sonra, Türkiye Bosna-Hersek'teki iç savaşta daha aktif bir politika yürütmüş, Bosnalı Müslümanlara her türlü yardımı yapmış, soruna siyasi çözüm bulunması için "mekik diplomasisi" takip etmiştir.

AT'nin, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlığını ilan eden devletler için tanıma kriterlerini yayınlamış olduğundan, buradan almış olduğu destekle Türkiye Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlıklarını ilan eden Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya'yı hep birden tanına politikasını hayata geçirmiştir. Hatta, Türkiye Bosna-Hersek'i tanıma konusunda çok net bir politika benimsemiş, Bosna-Hersek'teki referandumun sonuçlarını bile beklememiştir. Türkiye yukarıda adı geçen dört ülkeyi,

Levent Şahverdi Arşivi

Yugoslavya'yı, dağılıp-dağılmamasını ve yaşanacak gelişmeleri dikkate alırken, tanıma kriterleri yayınlayan Avrupa Topluluğu'nu ve ABD'yi dikkate almamış, Bosna-Hersek'i tanıma noktasında bağımsız bir davranış sergilemiştir. Bunlardan önce Bosna-Hersek'i tanımıştır. Türkiye'nin yeni Balkanlar'da en fazla ilgi gösterdiği, önem verdiği ülkelerden biri Bosna-Hersek olduğundan, Türkiye 6 Şubat 1992'de Bakanlar Kurulu Kararı ile Bosna-Hersek'i tanımıştır.

Bu tanıma hem Türkiye'de, hem de Bosna-Hersek'te çok olumlu karşılanmış, özellikle Bosna-Hersek'te "bayram" sevinci yaşatmış, Türkiye lehine gösteriler yapılmıştır. Türk basınında tanıma kararının doğruluğuna ve Türk dış politikasındaki başarılara ilişkin yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazılarda daha çok iki ülkenin her biri için "dost ülke" "kardeş ülke" "erkek kardeş" adlandırması yapılmıştır. Ancak, Türkiye'nin Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'daki yeni ve bağımsız ülkelerle ilişkilerini düzeltmesi, "Adriyatik'ten Çin Seddi"ne kadar uzanan coğrafyada etkin olmaya başlamasının da bir takım risklerinin olduğu da dile getirilmiştir. O dönem Türk basınında yer alan "Türkiye Süper Güç", "Türkiye Geliyor", "Dünya Türk'ten Korkuyor" gibi "dolduruşa" getirecek ifade ve politikadan kaçınmak gerektiği de ortaya konulmuştur. Bosna-Hersek gibi, hem Yugoslavya'dan, hem de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrılan cumhuriyetleri tanımakla, Türkiye'nin "Bu iş bitti. Biz artık güçlü devlet olmaktayız." anlayışına kapılmaması gerektiği de ifade edilmiştir.

Türkiye bağımsızlığından itibaren Bosna-Hersek ile ilişkilerini oldukça sıcak ve yoğun bir şekilde tutmuş, özellikle de karşılıklı ziyarete büyük önem atfetmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti arasındaki siyasi, sosyal, kültürel ekonomik, ticari ve spor alanındaki ilişkiler hızlanmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi, iki dost ülkenin her türlü ilişkisi hızlı ve dostane bir şekilde gelişmeye başlamış ve devam etmiştir. Türkiye, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımakla kalmamış, Bosna-Hersek'in dünyadaki ekonomik düzene uyum sağlaması için elinden geleni yapmış, yapmaya da devam etmektedir. Bunda Bosna-Hersek'te yaşayan Türk-Müslüman nüfusun etkisi olmuş, bu unsurun etkisinin devam edeceği gözükmektedir. Ayrıca, Türkiye, bağımsızlığını kazandığı tarihten bu yana, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin ülke bütünlüğünü, egemenliğini ve sınırlarının değişmezliğini kararlıkla sa-

Levent Şahverdi Arşivi

vunmakta, Bosna-Hersek'in tek devlet yapısının yanı sıra çok uluslu ve çok kültürlü dokusunun korunmasını desteklemektedir. Desteklemeye de devam edecek durumda olduğunu her fırsatta ifade etmekten de geri durmamaktadır. Bunun en son örneği Bosna-Hersek'in Avrupa Birliği'ne tam üyeliğini desteklemesinde görülmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

“ “Yugo” Cumhuriyetlerini Tanıyoruz”, **Milliyet**, 3 Ocak 1992.

“ Ecevit: “Balkanlar’da Yeni Dönem Başlıyor””, **Milliyet**, 8 Şubat 1992.

“Ankara’nın Politikasına Övgü”, **Milliyet**, 24.01.1992.

“Barışa Belgrad’dan Yeşil Işık”, **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1991.

“Bosna’da Sırp’la Müslüman Karşı Karşıya”, **Cumhuriyet**, 5 Mart 1992.

“Bosna-Hersek de Artık Bağımsız”, **Cumhuriyet**, 4 Mart 1992.

“Bosna-Hersek’i Tanıyın”, **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1992.

“Bosna-Hersek’te Gerginlik”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1991.

“Bosna-Hersek’te İç Savaş Korkusu”, **Cumhuriyet**, 3 Mart 1992.

“Dört Yeni Ülkeyi Tanıdık”, **Milliyet**, 7 Şubat 1992, s.3, 13.

“Dört Yeni Ülkeyi Tanıdık”, **Milliyet**, 7 Şubat 1992.

“Hırvatistan ve Slovenya’nın Bağımsızlık Kararları Sürpriz Olmadı”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1991, s.11.

“Müslüman-Hırvat İşbirliği”, **Milliyet**, 01.03.1992.

“Savaşa 5 Var”, **Milliyet**, 5 Mart 1992.

“Türkiye 4 Cumhuriyeti Tanıyor”, **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1992.

“Türkiye Erkek Kardeş”, **Milliyet**, 10 Şubat 1992.

“Yedekler Silah Altına”, **Milliyet**, 9 Haziran 1991.

“Yugoslavya da Öldü”, **Milliyet**, 16.01.1992.

“Yugoslavya Elçisiz Kaldı”, **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1992.

“Yugoslavya’da Barış Zor”, **Milliyet**, 11 Ocak 1992.

“Yugoslavya’da Silahlar Sustu”, **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1991.

Acar, İrfan C., **Dış Politika,** Sevinç Matbaası, Ankara, 1993.

Alpman, Nazım, “Saraybosna, Bayram Yaşıyor”, **Milliyet**, 10 Şubat 1992, s.7.

Levent Şahverdi Arşivi

Azarkan, Ezeli, "Devletlerin Tanınmasında Dönüm Noktaları: Badinter Komisyonu ve Kosova'nın Tanınması", **İnönü Üniversitesi**, **Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 7, S 1, Malatya 2016.

Berberakis, Taki, "Makedonya'yı Tanımamız Yunanistan'ı Üzdü", **Milliyet**, 7 Şubat 1992.

Bereketli, Mustafa, **Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar**, Rumeli Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

Bora, Tanıl, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, Birikim Yayınları, İstanbul 1995.

Calvocoressi, Peter, **World Politics Since 1945**, Newyork 1996.

Cumhuriyet Gazetesi

Çalış, Şaban, "Turkey's Balkan Policy in the Early 1990s", **Turkish Studies**, Vol:2, No:1, Published by Frank Cass, London, 2001.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları:7, Ankara 1992.

Görgülü, İsmet ve diğ. **Bosna-Hersek**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992.

http://saraybosna.be.mfa.gov.tr/

http://www.ayintarihi.com

http://www.resmigazete.gov.tr/

Jelavich, Barbara, **Balkan Tarihi 1 (18. ve 19. Yüzyıllar)**, (Ter.: İhsan Duru-Gülçin Tunalı-Haşim Koç), Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Jelavich, Barbara, **Balkan Tarihi 2 (20.Yüzyıl)**, (Ter.: Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Kırca, Coşkun, "Balkanlar ve Türkiye", **Milliyet**, 20 Haziran 1990.

Levent Şahverdi Arşivi

Kodal, Tahir, "Makedonya'nın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, İzmir, 2014.

Kohen, Sami, "Çözülmenin Sonucu", **Milliyet**, 04 Mart 1992.

Kohen, Sami, "Sırp-Lavya" mı?", **Milliyet**, 24.01.1992.

Malcolm, Noel, **Bosna'nın Kısa Tarihi**, Om Tarih, İstanbul 1999.

Milliyet Gazetesi

Öymen, Altan, " "Dolduruş"a Gelmemek", **Milliyet**, 17 Şubat 1992.

Predrag, Simic, "Yugoslavya Krizinin Dinamikleri", **Avrasya Dosyası**, C 3, S 3, Ankara, Sonbahar 1996.

Ramet, Sabrina P., **Nationalizm and Federalizm in Yugoslavia**, ABD, İndiana University Press, 1992.

Safvet Beg Başagiç (Recepaşiç) (Mirza Safvet), **Bosna Hersek Tarihi 1463-1850**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, ?.

Sarı, Feyzullah, **Türkiye'nin Makedonya ve Bosna-Hersek Siyaseti,** Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Sipahioğlu, Bahtiyar, **Dünden Bugüne Balkanlar**, Akademi Matbaacılık, İstanbul 2010.

Tekin, Cemile Haliloviç, **Bosna-Hersek Devleti 1991-2011**, Çizgi Kitabevi, Konya 2012.

Tılıç, Doğan L., **Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova,** Ümit Yayıncılık, Ankara 1999.

Türkeş, Mustafa, "Bosna-Hersek Problemi: 26-28 Ağustos 1992 Londra Konferansı ve Siyasi Sonuçları", **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan,** Hacettepe Üniv. Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yıldız Matbaası, Ankara 1995.

Yurtsever, Ali Haydar, "Rumeli'den Selam Var -Makedonya ve Bosna-Hersek'teki Halkın Umudu Ankara", **Milliyet**, 31.01.1992.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (2) : 98 : 445-468
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 03.03.2017-02.02.2018

ŞİMALİ AZƏRBAYCANIN QARABAĞ REGİONUNUN TARİXİ COĞRAFİYASI

BAHTİYAR HASANOV*

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycanın Qarabağ regionuna verilmiş "Qarabağ" adının etimoloji mənası haqqında məlumatlar işıqlandırılmış, Qarabağ regionuna verilmiş bu adın mənşəyi araşdırılaraq təhlil edilmişdir. Həmçinin məqalədə regionun tarixi coğrafiyasına dair məlumatlar da öz əksini tapmışdır. Bununla yanaşı bu dövrdə regionda çar hökuməti tərəfindən məqsədli şəkildə həyata keçirilən inzibati-ərazi bölgüsü və regionun idarəçilik sisteminə təyin edilmiş yüksək rütbəli xristian mənşəli şəxslər haqqında da məlumatlar verilmişdir. Məqalədə həmçinin Azərbaycanın Qarabağ regionunun qəzalarında çar hökuməti tərəfindən qəzaların idarəçiliyinə təyin edilmiş məmurlar haqqında məlumatlar da öz əksini tapmışdır.

Açar Sözlər: Azərbaycan, Qarabağ regionu, etimologiya, tarixi coğrafiya, ərazi, idarəçilik

* Dr.Bahtiyar Hasanov, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Bakü/Azerbaycan, bosa6983@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

KUZEY AZERBAYCAN'IN KARABAĞ BÖLGESİNİN TARİHÎ COĞRAFYASI

ÖZET

Makalede Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine verilmiş "Karabağ" isminin etimolojik anlamı hakkında bilgiler aydınlatılmış, Karabağ bölgesine verilen bu ismin kökeni incelenerek analiz edilmiştir. Ayrıca makalede bölgenin tarihîcoğrafyasına dair bilgiler de yer almıştır. Bunun yanı sıra bu dönemde bölgede çar hükümeti tarafından maksatlı olarak gerçekleştirilen idarî arazi taksimatı ve bölgenin yönetim sistemine atanmış üst düzey Hıristiyan kökenli kişiler hakkında da bilgiler verilmiştir. Makalede ayrıca Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin kazalarında çar hükümeti tarafından kazaların yöneticiliğine atanmış memurlar hakkında bilgiler de yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Karabağ bölgesi, etimoloji, tarihi coğrafyasi, arazi, yöneticilik

THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF THE GARABAGH REGION OF AZERBAIJAN

A.A.Bakikhanov Institute of History, Azerbaijan National Academy of Sciences

ABSTRACT

In the article the information about etymological meaning of the name of "Garabagh" given to Garabagh region of Azerbaijan, is illuminated and the origin of this name is analyzed.

Also information about the names of the villages located in the region and on the composition of the population is given there. Moreover, it deals with administrative-territorial division deliberately carried out in the region and high-ranking officials of the Christian origin appointed to regional management system by the imperial government. In the article data about government officials appointed to the management of uyezds in Garabagh region of Azerbaijan by tsarist government is reflected as well.

Keywords: Azerbaijan, Garabagh region, etymology, historical geography, territory, management.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

XX əsrin əvvəlləri Şimali Azərbaycan tarixində baş verən ictimai-siyasi hadisələr baxımından tariximizin ən önəmli dövrlərindən biridir. Bu dövrü, Türk-müsəlman dünyasında ilk dəfə yaranmış, eləcə də Azərbaycan tarixinin qızıl səhifəsini təşkil edən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına zəmin yaratmış dövr kimi qeyd edə bilərik. Belə ki, tariximizin dövlətçilik ənənələrini özündə birləşdirən, orta əsrlər dövründə yaranan dövlətlərimizin siyasi və hüquqi varisi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti keşməkeşli və ağır siyasi proseslərdən keçən Azərbaycan türklərinin siyasi və ideoloji mübarizəsinin məntiqi nəticəsi idi.

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan tarixində siyasi və mədəni oyanış dövrü olmaqla yanaşı həmçinin ağır siyasi və sosial-iqtisadi şərait, torpaqlarımızın və tarixi ərazilərimizin qorunması uğrunda ölüm-dirim savaşı vermiş ziyalılarımızın, siyasi şəxsiyyətlərimizin və azadlıq mücahidlərimizin şərəfli tarix yolu ilə xarakterizə olunur.

Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağ regionu, xalqımızın, etnomədəni irsinin mərkəzlərindən biri olmuş, qədim Azərbaycan sivilizasiyasının beşiyi hesab edilmişdir.

Qədim dövrdən günümüzədək Azərbaycanın siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni baxımdan ən önəmli bölgələrindən olan Qarabağ bölgəsi dünya sivilizasiyasının ən qədim mərkəzlərindən biridir. Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionunun ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı Azıx mağarasından tapılmış qədim insanın alt çənə sümüyü bu ərazinin Azərbaycanla yanaşı dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olduğunu sübuta yetirmişdir.

XIX əsrin birinci yarısında Çar Rusiyası Qafqazı o cümlədən Şimali Azərbaycan ərazilərini işğal etdikdən sonra özünə etnik dayaq yaratmaq üçün bir çox bölgələrə, o cümlədən Şimali Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinə kütləvi şəkildə xristian mənşəli, xüsusilə də erməni əhalisinin kütləvi köçünü təşkil etdi. Cənubi Qafqazda, həmçinin Qarabağ regionunda öz işğalçılıq siyasətini maneəsiz həyata keçirmək istəyən imperiya birinci səbəb kimi yerli Türk-müsəlman əhalini bölgədən sıxışdırıb çıxarmaq və bu bölgəyə xristian dininə mənsub olan əhalini yerləşdirməyə nail olmaq istəyirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermənilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsini həyata keçirən çar hökuməti XIX əsrin sonlarında Cənubi Qafqaza köçürülən erməni əhalisinin az olduğunu nəzərə alaraq 1899-ci ildə provaslav dininə məxsus slavyan mənşəli xristianların Cənubi Qafqaza köçürülməsi ilə bağlı fərman imzaladı. Çar hökuməti bu fərmanı imzalamaqla Cənubi Qafqaza köçürdüyü ermənilərin sayının kifayət qədər olmadığın qəbul etmiş oldu. Çünkü, Cənubu Qafqazı xristianlaşdırmağa çalışan çar Rusiyası erməni əhalisinin sayı ilə bağlı, ermənilər tərəfindən şişirdilmiş rəqəmlərə ümid bəsləyərək ilk növbədə ermənilərin bu ərazilərə köçürülməsini təşkil etdi. Lakin bu rəqəmlərin yanlış olduğunu bilən çar hökuməti yeni bir layihənin həyata keçirilməsi üçün 1899-cu ildə yeni bir fərman imzalamalı oldu. Bu fərmanla Cənubi Qafqaza pravoslav dininə məxsus xristianların köçürülməsi işinə start vermiş oldu. Lakin hökumət tərəfindən həyata keçirilən bu layihə Qafqazda baş verən ictimai-siyasi proseslərə görə nəticə vermədi.

Azərbaycanın ən qədim bölgələrindən olan İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ əraziləri hələ XIX əsrin əvvəllərindən etibarən Çar Rusiyası imperiyasının apardığı mənfur siyasətin qurbanına çevrilmişdir. Çünkü, bu ərazilər kiçik Qafqaz dağ silsiləsinin yüksəkliyində yerləşməklə bərabər çar Rusiyasının çox ehtiyat etdiyi Osmanlı dövləti ilə Qacarlar dövlətinin sərhəddində yerləşirdi. Bu da, Çar Rusiyası imperiyasının bu dövlətlərdən müdafiə olunması üçün Azərbaycanın İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ bölgələrinin strateji cəhətdən əhəmiyyətini daha da artırırdı. Bu baxımdan, XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, Çar Rusiyası İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ ərazilərində yaşayan yerli Türk-müsəlman əhalini bu ərazilərdən sıxışdırıb çıxarmaq istəmişdir. Çünki bu əhalinin əksəriyyəti dini və etnik baxımdan, həm Qacarlar dövlətində yaşayan Türklərlə, həm də Osmanlı dövlətində yaşayan Türklərlə eyni mənşəyə mənsub idi.

1. Şimali Azərbaycanın Regionlarından Biri Olan Qarabağ Adının Etimologiyası

Adına erkən orta əsrlərdə rast gəlinən, Azərbaycanın bu regionuna verilmiş "Qarabağ" sözünün etimoloji mənasına nəzər yetirdikdə görürük ki, bu söz aşağıdakı məlumat vermiş tədqiqatçıların araşdırmalarının nəticələrinə görə Azərbaycan-Türk mənşəli sözdür. "Qarabağ" adının etimoloji mənasına erkən

Levent Şahverdi Arşivi

orta əsrlərə aid tarixi qaynaqlarda (VII əsr) rast gəlinir. Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi əvvəllər bir tarixi-coğrafi anlayış kimi konkret məkanı bildirmiş, sonra isə Azərbaycanın geniş coğrafi ərazisinə aid edilmişdir. Tədqiqatçıların irəli sürdüyü elmi mülahizələrə görə, Qarabağın adı Azərbaycan dilindəki "qara" və "bağ" sözlərindən əmələ gəlmişdir. "Qara" və "bağ" söz birləşməsi Azərbaycan türklərinin özü qədər qədim tarixə malikdir. Çünki Azərbaycan türk dilində (həmçinin başqa Türk dillərində) "qara"nın rəngdən başqa "sıx", "qalın", "böyük", "əzəmətli", "tünd" və başqa mənaları da vardır. Bu baxımdan, "Qarabağ" termini "qara bağ", yəni "böyük bağ", "sıx bağ", "qalın bağ", "səfalı bağ" və s. mənası kəsb edir[1].

Müəlliflərin bir çoxu ilkin mənbələrdə (XII-XIII əsrlərə qədər) Qarabağ sözünü ayrı-ayrı, fərqli adlarla verilməsini qeyd etmişlər. Bu bölgəni Gerger, Uti, Utik, Udin, Otena, Kara, Karalar, Arsak v.s adlar altında qeyd etmişlər[2].

Bəzi tədqiqat əsərlərində isə Qarabağ sözünün yaranmasın Qarabağ bölgəsində yaşayan tayfaların adı ilə də bağlayırlar. Arxeoloq Rəşid Göyüşov "Qarabağın keçmişinə səyahət" əsərində Qarabağ sözünün yaranmasını Qarqar türk tayfasının adı ilə bağlayır, antik və ilk orta əsrlərdə Qarabağın bir hissəsinin "Qarqarlar ölkəsi" adlandırılması barədə məlumat verir[3].

Tarixçi alimlərdən Yaqub Mahmudov və Kərim Şükürovun birgə yazdıqları tədqiqat əsərində qədim dövrdən Qarabağ regionuna aid edilən "Arsak" sözünün mənasını türk dilində Ər-sak "igid", "sak kişisi" kimi olduğu qənaətinə gəlmişlər[4].

Çünki Azərbaycan türk dilində olan "ə" səsi başqa dillərdə olmadığı üçün mənbələrin çoxunda bu "a" hərfi kimi tələffüz edilmiş və yazılmışdı. Bu da Ərsak sözü kimi yox Arsak kimi işlədilmişdir.

Ə.S.Sumbatzadə və Ə.Ə.Rəhmani öz tədqiqatlarında "Qarabağ" terminini "xalq və bağ", "böyük bağ", "səfalı bağ" və sairə mənası kəsb etdiyini

---

1 Yaqub Mahmudov, Kərim Şükürov. **Qarabağ. Real tarix,faktlar, sənədlər**. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2009, s.11; Qasım Hacıyev. **Qarabağ tarixi**. Bakı: Təknur nəşriyyatı, 2014, s.9.

2 Aygün Attar. **Karabağ sorunu kapsamında ermeniler ve ermeni siyaseti**. Ankara: 2005, s.2

3 Rəşid Göyüşov. **Qarabağın keçmişinə səyahət**. Bakı: Azərnəşr, 1993, s.5

4 Yagub Mahmudov, Kərim Şükürov. **Qarabağ suallar və faktlar**. Bakı: Qismət 2005, s.3; Nazim Məmmədov, **Azərbaycanın Xankəndi şəhərinin tarixi**. Bakı: Təhsil, 2011, s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

qeyd edir. Bu ərazi Albaniyanın tarixi ərazisi olub, əsasən Arsax, Sünik, Uti, Sakasena və Paytakaran vilayətlərini əhatə edirdi və bu adla da tanınırdı[5].

Dövrün tədqiqat əsərlərində verilmiş məlumatlardan aydın olur ki, Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionunun etimaloji adı erkən orta əsrlər dövrünə təsadüf edir və Türk mənşəli sözdür.

2. Şimali Azərbaycanın Qarabağ Bölgəsinin İnzibati-Ərazi İdarəetmə Sistemi

Tarixin müxtəlif dövrlərində Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionunun siyasi hüdudları sabit şəkildə qalsa da, regionda baş verən ictimai-siyasi hadisələrə uyğun olaraq müəyyən dəyişikliyə məruz qalmışdır.

Erkən orta əsrlər dövründə Qarabağ bölgəsi (Uti və Arsax vilayəti) Albaniya dövlətinin tərkibində olmuşdur Antik dövrdə Qarabağ ərazisi Albaniyanın Uti, Paytakaran və Arsak (Ərsak-H.B) vilayətlərini əhatə etmişdir. Kür və Araz çayları arasında yerləşən Qarabağ ərazisində əsasən yerli tayfalar albanlar, utilər, qarqarlar və savdeylər, həmçinin gəlmə tayfalar maskutlar, saklar, gellər və ballar məskun idilər[6].

Ümumiyyətlə, Albaniyada qədimdən alban, qarqar, kaspi, quqar və digər başqa avtoxton Türkdilli tayfalar yaşayırdı[7].

VII əsrdən başlayan ərəb yürüşləri Albaniyanın fütuhatı ilə nəticələndi. VIII əsrdən etibarən Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi Qarabağda da yeni dövr başlandı. Qarabağ Xilafətin şimaldakı mərkəzinə çevrildi[8].

Ərəb xilafəti, IX-XI əsr feodal dövlətləri dövründə də Qarabağ Arranın tərkib hissəsi olaraq qalmış və həmin dövlətlərin siyasi, ictimai-iqtisadi və mədəni həyatında mühüm rol oynamışdır. Daha sonra Qarabağ Arranla birlikdə öncə Səlcuqlu dövlətinin, sonra isə Azərbaycan Atabəylər dövlətinin idarəsinə

---

5 Алисохбат Сумбатзаде. **Азербайджанцы – этногенез и формирование народа**. Баку: Элм, 1990, s.145-146; Ебулгасан Рахмани. **Азербайджан: границы и административное деление в конче XVI-XVII вв**. Азербайджан, Баку: Елм, 1987,s.124.

6 Тофик Мамедов. **Кавказская Албания в IV-VII вв**., Баку: 1993, s.64; Tofiq Mustafazadə. **Qarabağ xanlığı**. Bakı: Sabah, 2010, s. 22

7 Tofiq Mustafazadə T. **Qarabağ xanlığı**, s.23.

8 Nailə Vəlixanlı. **Ərəb Xilafəti və Azərbaycan**. Bakı, 1993, s.58.

Levent Şahverdi Arşivi

keçmişdir. Azərbaycanı Monqollar işğal etdikdən sonra Qarabağ bölgəsi, monqol əmirləri tərəfindən idarə olunmuş, bu ərazi Xarəzmşah Cəlaləddinin, sonra isə Hülaki hökmdarlarının siyasi mərkəzlərindən biri olmuşdur[9].

XIV əsrin sonlarında Qarabağ Teymurun, XV əsrdə isə Teymurilər və Qaraqoyunluların müharibə meydanına çevrildi 1410-cu ildən etibarən Qarabağ da daxil olmaqla Kürdən cənubda yerləşən Azərbaycan torpaqları Qaraqoyunluların hakimiyyəti altına keçdi[10].

1467-ci ildə Qaraqoyunlular dövlətinin süqutundan sonra Qarabağ Ağqoyunlu dövlətinin tərkibinə keçdi[11].

XV əsrdə Qarabağ bölgəsi Azərbaycanın vilayətlərindən biri kimi Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu hökmdarlarının təyin etdiyi hakimlər tərəfindən idarə olunmuşdur.

Səfəvilər dövründə Azərbaycanın inzibati ərazi bölgüsünə görə Qarabağ bölgəsinin bir hissəsi Gəncə bəylərbəyliyinin, bir hissəsi isə Çuxur-Səd bəylərbəyliyinin idarəsi altında olmuş və Qacar tayfa əmirləri tərəfindən idarə edilmişdi[12].

XVI əsrin başlanğıcında (1501-ci ildə) Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin yaratdığı inzibati ərazilərdən biri olan Qarabağ bəylərbəyliyinin tərkibinə XVII əsrdən XVIII əsrin əvvəlinə qədər Astabad, Cavanşir, Bərgüşad, Qazax, Şəmşədil daxil idi[13].

Dövrün mənbələrindən olan naməlum bir azərbaycanlı müəllif tərəfindən h. 1086 (m.1675/76)-cı ildə qələmə alınmış "Tarix-i aləmara-yi Şah İsmayıl" ("Şah İsmayılın dünyanı bəzəyən tarixi") adlı əsərindəki məlumatlar Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin dövründə Qarabağın idarəçiliyi haqqında yaranmış ayrı-ayrı fikirlərə aydınlıq gətirir. Farsca yazılmış bu tarixi mənbədə

---

9 Aygün Attar. **Karabağ sorunu kapsamında ermeniler ve ermeni siyaseti**. Ankara: 2005, s.10-11.

10 Хунджи Фазлуллах ибн Рузбихан. **Тарих-и алам-араи амини**. Пер. с.англ. на русский Т.А.Минорскоу. Баку: Елм, 1987, s.119-124.

11 Tofiq Nəcəfli. "Qarabağ XVI əsrdə". **Qarabağ dünən, bu gün və sabah.** V Ümumrespublika elmi-əməli konfransının **materialları**. Bakı: QAT, 2008, s.237.

12 Yenə orada, s.239.

13 Oktay Əfəndiyev.**Azərbaycan Səfəvilər dövləti**. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s.33.

Levent Şahverdi Arşivi

Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin banisi I Şah İsmayılın (1501-1524) İraqin qızılbaş ordusu tərəfindən fəthi və I Şah İsmayılın qızılbaş sərkərdəsi Xadim bəy Xüləfanı Bağdad hakimi təyin etməsi ilə əlaqədar olan 1508-ci ilin hadisələrindən bəhs etdikdən sonra əlavə edir ki, Xadim bəy Səfəvilər dövlətinin qurulması uğrunda gedən mübarizənin fəallarından olmuşdur. Şah İsmayıl bu mübarizədə fədakarlıq göstərmiş qızılbaş əmirlərini yüksək qiymətləndirmiş və onların övladlarını müxtəlif böyük vəzifələrə təyin etmişdi. Bu anonim müəllif qeyd edir ki, Şah İsmayıl "Qarabağın və o sərhəddin bəylərbəyiliyini Qara Pirinin oğlu Rüstəm bəyə inayət etmişdi"[14].

Türk tarixçisi Farux Sümer Qarabağ bəylərbəyliyinin heç də 1554-cü ildə I Təhmasib tərəfindən deyil, I Şah İsmayılın hakimiyyətinin ilk dönəmlərindən yaradılması fikrini irəli sürmüşdü. F.Sümer özünün əsərində onu da müəyyən etmişdir ki, Qara Piri bəy ziyadoğlular nəslinə deyil, Qacarların başqa bir qoluna mənsub olmuşdu[15].

Ziyadoğlular nəslindən bəhs edən İ.K.Pavlova yazır ki, bu nəslin məlum olan ilk nümayəndəsi I Şah Təhmasib (1524-1576) dövrünün əvvəllərində, XVI əsrin 20-ci illərində Səfəvilərin xidmətinə girmiş Xəzər bəy olmuşdu. Onun oğlu Ümmət xan da Təhmasibə sədaqətlə xidmət etmiş. Onun ölümündən sonra oğlu Şahverdi sultan Gəncə (Qarabağ) bəylərbəyi təyin olunmuşdu[16].

Məlumdur ki, Qacarlar hələ Ağqoyunlu dövründən Qarabağda fəaliyyət göstərmişlər. Beləliklə aydın olur ki, I İsmayıl dövrünün əvvəllərində yaradılmış Qarabağ bəylərbəyiliyi ilk vaxtlar Qara Piri bəy Qacarın nəslinə mənsub olmuş, yalnız 1554-cü ildə bəylərbəyilik qacarların digər bir qolu olan ziyadoğlular nəslinə verilmişdi. Onlar, 1590-1606 və 1725-1735-ci illərdəki Osmanlı fəthləri və I Şah Abbas (1587-1629) dövrünün sonları və Şah Səfi (1629-1642) hakimiyyətinin ilk illəri (1632-ci ilədək) istisna olmaqla, Səfəvilər dövlətinin süqutu və Nadir şah Əfşarın hakimiyyətə gəlməsinə qədər Qarabağ bəylərbəyiliyini idarə etmişlər. Mənbələrdə bir-birinin ardınca

14 Namiq Musalı."Səfəvilər zamanında Qarabağ bəylərbəyiliyinin yaradılması və onun inzibati quruluşu". **Qarabağ dünən, bu gün və sabah.**V Respublika elmi-əməli konfransının **materialları**. Bakı: Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, 2006, s.165-166.

15 Tofiq Nəcəfli. "Qarabağ XVI əsrdə". **Qarabağ dünən, bu gün və sabah**. **V Ümumrespublika elmi-əməli konfransının materialları**, s.54.

16 Ебулгасан Рахмани **Азербайджан: границы и административное деление в конце XVI-XVII вв**. Азербайджан, Баку: Елм, 1987, с.59.

Levent Şahverdi Arşivi

Qarabağ bəylərbəyiləri olmuş ziyadoğlularından Şahverdi sultanın, İbrahim xanın, Yusif xəlifənin, Peykər sultanın, İmamqulu xanın, Məhəmməd xanın, Mürşüdqulu xanın, Məhəmmədqulu xanın, Mürtəzaqulu xanın və başqalarının adları qeyd olunmuşdur.

Səfəvilərin dövlət məmuru olmuş Mirzə Səmia dövlət quruluşu məsələlərinə həsr etdiyi "Təzkirətül-müluk" adlı əsərdə (1725-ci il) Qarabağ bəylərbəyiliyinin coğrafi vəziyyəti, inzibati bölgüsü və iqtisadi vəziyyəti haqqında maraqlı məlumatlar vermişdir. O, əsərin "Xatimə" hissəsinin II məqaləsində Səfəvilər dövlətinə daxil olan ölkələr və onların inzibati bölgüsündən bəhs edir və bu zaman ilk növbədə dövlətin ən önəmli əyaləti olan Azərbaycan ölkəsi barədə məlumat verir. Müəllif Azərbaycan ölkəsinin dörd bəylərbəyilikdən ibarət olduğunu göstərir Bu bəylərbəyliklər Təbriz, Çuxursəd, Qarabağ və Şirvan idi[17].

Mərkəzi Gəncə şəhəri olan Qarabağ bəylərbəyiliyi xeyli geniş əraziləri əhatə edirdi. "Təzkirətül-müluk"da Qarabağ bəylərbəyiliyinə daxil olan və hakimlər tərəfindən idarə olunan 9 nahiyənin adları sadalanır bunlar Zəyəm, Bərdə, Ağstafa, Cavanşir, Bərgüşad, Qara-Ağac (Gürcüstanın Kaxeti vilayəti ərazisində yerləşirdi), Lori və Pəmbək, Arazbar, Bayəzidli, Simavi və Tərkür idi[18].

Maraqlı faktlardan biri odur ki, Səfəvi dövrünün rəsmi dövlət quruluşu və inzibati bölgüsü haqqında ən dəyərli və mötəbər mənbə olan "Təzkirətül-müluk"da Qarabağ ərazisində hər hansı bir xristian məlikliyin mövcud olduğu qeyd olunmamışdır.

Bəzi ədəbiyyatlarda Səfəvilər zamanında Qarabağ bəylərbəyliyinin "Kür və Araz çayları arasında yerləşib, Ağstafa və Ordubada qədər uzandığı" verilmişdi[19].

Səfəvilər Qarabağ torpaqlarını bütöv halda Qarabağ və ya Gəncə bəylərbəyliyində birləşdirdilər. Səfəvi-Osmanlı müharibələri dövründə (1514-

17 Namiq Musalı. "Şah İsmayıl Xətai və Qarabağ bəyləri". **Qarabağ folkloru: problemlər, perspektivlər** mövzusunda II Respublika Elmi Konfransının **materialları**, s.285-286.

18 Namiq Musalı."Səfəvilər zamanında Qarabağ bəylərbəyiliyinin yaradılması və onun inzibati quruluşu". **Qarabağ dünən, bu gün və sabah**.V Respublika elmi-əməli konfransının **materialları**. Bakı: Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, 2006, s.167.

19 Ирина Павлов. **Хроника времен Сефевидов** (сочинения Мухфммед-Масума «Исфахани-ас-сийас». Moskva: 1993, s.241.

Levent Şahverdi Arşivi

1555, 1578-1590 və s.) Qarabağ əldən-ələ keçdi. 1590-cı il müqaviləsindən sonra Osmanlı dövlətinin tərkibinə qatılan Qarabağ torpaqlarında Müfəssəl dəftər tərtib edilmişdi (1593). Həmin məlumata görə, Gəncə-Qarabağ əyaləti 5 sancağa, 36 nahiyəyə bölünürdü. Dini mənsubiyyətinə görə əhalinin 61%-i müsəlman, qalanı isə qeyri-müsəlman idi. Qeyri-müsəlman əhali isə Albaniya dövləti dönəmində V əsrdə xristianlığı qəbul etmiş albanlar idi. XVIII əsrin birinci rübündə Azərbaycan torpaqları İran, Rusiya və Osmanlı dövlətləri arasında bölüşdürüldükdə Qarabağ Osmanlı dövlətinin tərkibində qaldı[20].

XVIII əsrdə Qarabağ bölgəsində müstəqil xanlıq olan Qarabağ xanlığı yaranmışdır. Qarabağ xanlığı inzibati cəhətdən 21 mahala, o cümlədən 5 xristian məlikliyinə bölünürdü Mahalları naiblər, məlikləri isə mahal məlikləri tərəfindən idarə olunurdu. Qarabağ xanlığı dövründə Qarabağda 1 şəhər, 638 kənd olmuşdur. 90 minə çatan əhali 18500 ocaqda birləşirdi[21].

XIX əsrin əvvəllərində məlik Tanrı tərəfindən idarə olunan Sisyan bölgəsi xanlığın cənub- şərq hissəsində yerləşirdi. Xanlığın ləğv olduğu dövrdə bu bölgəyə daxil olan 9 kənddə 303 (87-i vergini verən, 116-sı vergi verməyən) ailə yaşayırdı. Qaynağın verdiyi məlumatlardan məlim olur ki, əvvəllər bu bölgədə 2000 ailə yaşamışdır. Xanlıq Rusiya tərəfindən işğal edildikdən sonra və birinci Rusiya-İran savaşı əsnasında bölgə sakinləri evlərini tərk edib Azərbaycanın müxtəlif yerlərinə və digər ölkələrə köçmüşdülər[22].

XVIII əsr Azərbaycan tarixçisi Mirzə Camal Cavanşir (Qarabağı) "Qarabağ tarixi" adlı əsərində Qarabağın siyasi sərhədləri haqqında olduqca qiymətli məlumat vermişdir. O, bu haqda yazır: "Qədim tarix kitablarının yazdığına görə, Qarabağ vilayətinin sərhəddi belədir: Cənub tərəfdən Xudafərin körpüsünə qədər Araz çayıdır. Şərq tərəfdən Kür çayıdır ki, Cavad kəndində Araz çayına qovuşaraq gedib Xəzər dənizinə tökülür. Şimal tərəfdən Qarabağın Yelizavetpolla (indiki Gəncə) sərhədi Kür çayına qədər Goran çayıdır və Kür çayı çox yerdən keçib Araz çayına çatır. Qərb tərəfdən Küşbək, Salvartı və Ərikli adlanan uca Qarabağ dağlarıdır"[23].

---

20 Vidadi Muradov. **Azərbaycan xalçaları. Qarabağ qrupu**. Bakı: Elm, 2010, s.15.

21 Tofiq Mustafazadə. **Qarabağ xanlığı**, s.4, s.93; QasımHacıyev. **Qarabağ tarixi**. Bakı: Təknur nəşriyyatı, 2014, s.96.

22 Tofiq Mustafazade. **Karabağ Hanlığı**. Aktaran Sebahattin Şimşir. İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılıq, 2014, s.153.

23 **Qarabağnamələr**. Bakı: Yazıçı, 1991, s. 450, s. 5, s.4; **Qarabağ suallar və faktlar**.

Levent Şahverdi Arşivi

Özünün qeyd etdiyi kimi, Qədim tarixi qaynaqlara əsaslanaraq, Qarabağ bölgəsinin siyasi hüdudlarını təsvir edən Mirzə Camal Cavanşirin bu bölgənin sərhədləri haqqında verdiyi məlumatlar, XVIII əsrdə Qarabağın sərhədlərini tam aydın şəkildə əks etdirir. Bu məlumatlar əsasında Car Rusiyasının Şimali Azərbaycanı işğalından sonrakı dövrdə Cənubi Qafqazda həyata keçirdiyi inzibati-ərazi bölgüsündə Qarabağ bölgəsinə daxil olan inzibati ərazi vahidlərini müəyyən etmək mümkündür.

Qafqaz təqviminin 1855-ci il buraxılışında Dərələyəz mahalının sərhədləri qeyd edilərkən burada "Qarabağın sərhədlərinə yaxın olan Arpa çayına uzaq olmayan Quşbilək (Küşbək-H.B) dağları, hal-hazırda isti bulaqları olan İstisu"nun adı çəkilir[24].

Bu fakt da Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionunun sərhədlərini müəyyən etməkdə bizə kömək edir. Qafqaz təqvimində verilən məlumatlar da Mirzə Cavanşirin Qarabağinin verdiyi məlumatlarla üst-üstə düşür. Bütün bu verilən məlumatlardan aydın olur ki, Azərbaycanın Qarabağ regionunun siyasi coğrafiyasını XX əsrin əvvəllərində dörd qəzanın ərazisi Şuşa, Zəngəzur, Cəbrayıl və Cavanşir (1904-cü ildən Qaryagin) təşkil etmişdi.

XIX əsr Şimali Azərbaycan çar Rusiyası imperiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra ərazidə imperiyanın siyasətinə uyğun inzibati-ərazi idarəetmə sistemi yaradılmağa başladı.

3. XIX-XX Əsrin Əvvəllərində Çar Rusiyası Tərəfində Qarabağ Bölgəsində Həyata Keçirilən İnzibati Bölgü Sistemi

Rusiya hələ XVIII əsrdə Qafqazı təsir dairəsinə keçirməklə öz siyasi və iqtisadi maraqlarını təmin etmək istəyirdi. Cənubi Qafqazı ələ keçirmək üçün geniş hərbi əməliyyatlara başlayan Rusiya XIX yüzilin birinci yarısında buna nail oldu. Qarabağ xanlığı ilə Rusiya arasında bağlanan Kürəkçay (1805-ci il) və Rusiya ilə Qacarlar dövləti arasında bağlanan Türkmənçay (1828-ci il) müqavilələrindən sonra bu bölgə Şimali Azərbaycanın digər bölgələri kimi Rusiya imperiyasının tərkibinə qatıldı[25].

XIX əsrdə Şimali Azərbaycan Rusiya tərəfindən işğal olunduqdan sonra (1828) Qarabağ bölgəsinə ermənilərin kütləvi köçü başladıldı və bölgənin

Bakı: Qismət, 2005, s.206.

24 **Кавказский календарь на 1855 год**. Tiflis, 1854, c.369

25 Qasım Hacıyev. **Qarabağ tarixi**, 2014, s. 109.

Levent Şahverdi Arşivi

inzibati-ərazi, idarəçilik sistemində dəyişikliklər edilməyə başlandı. Ruslar özlərinə siyasi və etnik dayaq yaratmaq üçün 1828-1830-cu illərdə Osmanlı dövlətindən və Qacarla dövlətinin ərazisindən Şimali Azərbaycana xristian erməni əhalisinin köçürülməsi işinə başladı. Bu əhalinin əksəriyyəti məhz Qarabağ regionunda məskunlaşdırıldı.

XIX əsrdə çar Rusiyası tərəfindən Azərbaycanın Qarabağ regionunun ərazisi müxtəlif inzibati idarəetmə sistemlərinə daxil edildi.

Məlumdur ki, 1828-ci ildə yaradılan komendant idarə üsulu çarizmin Cənubi Qafqazda, o cümlədən Şimali Azərbaycanda siyasi dayaqların möhkəmləndirilməsinə cavab vermədiyindən 1840-cı ilin aprelin 10-da Cənubi Qafqazda inzibati islahat haqqında qanun verildi. Qanuna görə komendant üsul-idarəsi ləğv olunmuş və burada da Ümumrusiya inzibati sistemi yaradılmışdı[26].

1897-ci ilin məlumatlarına görə Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionunun qəzalarının sərhədləri aşağıdakı kimi verilmişdir. Qəzaların ərazisi kiçik dəyişikliklər istisna olmaqla Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti dövründə də eyni olaraq qalmışdır. Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionunun Şuşa qəzası, Cavanşir, Göyçay, Cavad, Cəbrayıl, Zəngəzur qəzaları ilə həmsərhəd idi. Mərkəzi Şuşa şəhəri idi. Şuşa qəzası 1841-ci ildə Xəzər vilayətinin tərkibində təsis edilmişdir. 1846-cı ildən Şamaxı, 1859-cu ildən Bakı, 1867-ci ildən isə Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının tərkibində olmuşdur. Şuşa qəzası Mığrı, Kəbirli, Zəngəzur, Cavanşir, Çiləbörd, Vərəndə sahələrinə bölünürdü. 1867-ci il dekabr tarixli fərmana əsasən, Zəngəzur və Cavanşir sahələri Şuşa qəzasından ayrılıb müstəqil qəzalara çevrildilər. Qəzanı qəza rəisi, onun müavini, xəzinədar, sahə iclasçıları və şəhər polisi idarə edirdi. Qəzada məhkəmə yaradılmışdı. Qəzanın sahəsi 4911 kvadrat kilometr, əhalisi 140740 nəfər olmuşdur (1897). Təsərrüfatında əkinçilik, maldarlıq, ipəkçilik, üzümçülük, bağçılıq əsas yer tuturdu. Şimali Azərbaycanın qəzaları bəhs edilən dövrdə qəza rəisi, onun köməkçisi və katibi tərəfindən idarə olunurdu[27].

1881-ci ildə Tiflisdə nəşrə başlamış, Qafqaz Tədris İdarəsi tərəfindən çap olunmuş "Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu"nun

---

26 Арон Мильман. **Политический строй Азербайджана в XIX – начале XX вв.** Б., 1966, с. 132.

27 Vaqif Piriyev. **Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyası**. Bakı: Müəllim nəşriyyatı, 2006, s.124.

Levent Şahverdi Arşivi

1904-cü il buraxılışında Qarabağ regionunun "Zəngəzur qəzasının sərhədləri şərqdən və şimal-şərqdən Şuşa,Cəbrayıl qəzaları, şimaldan Cavanşir qəzası, Ərəş qəzası, Nuxa, Göyçay, qərbdən və cənub-qərbdən Naxçıvan və Şərur-Dərələyəz qəzaları, İrəvan quberniyası, Cənubi Azərbaycan, Yelizavetpol qəzası və Zaqatala, cənub və cənub-şərqdən Araz çayı hansı ki, Rusiya və İran dövləti arasındadır" kimi göstərilmişdir. 1873-cü ildə Yelizavetpol quberniyasında təsis olunmuşdu. Qəza mərkəzi Gorus məntəqəsi idi. Qəza 3212, 5 kv. km sahəyə malik idi[28].

1883-cü ildə Yelizavetpol quberniyasında 2 qəza-Cəbrayıl və Cavanşir qəzaları yaradılır. Şuşa, Zəngəzur, Cavad qəzaları və İran Azərbaycanı ilə həmsərhəd olan Cəbrayıl qəzası (mərkəzi Cəbrayıl məntəqəsi) 3332 kv.km sahəyə, Ərəş, Yelizavetpol, Zəngəzur, Şuşa qəzaları və İrəvan quberniyası ilə sərhədlənən Cavanşir qəzası (mərkəzi Tərtər məntəqəsi) isə 5497 kv.km sahəyə malik idi. Hər iki qəzanın fəaliyyəti 1929-cu ildə başa çatdı[29].

XIX əsrin ikinçi yarısı- XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın tarixi coğrafiyasının ümumi mənzərəsini təsəvvür etmək üçün 1903-cü ildə çəkilmiş "Karta Kavkazskoqo voennoqo okruqa 1903 qoda" xəritəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xəritədə verilmiş məlumatlara görə, Şimali Azərbaycanın əsas ərazisi Bakı, Yelizavetpol və İrəvan quberniyalarının tərkibində idi. Bakı quberniyası 6 qəzaya (Bakı, Quba, Şamaxı, Göyçay, Cavad, Lənkəran), Yelizavetpol quberniyası 8 qəzaya (Yelizavetpol, Ərəş, Nuxa, Cavanşir, Qazax, Şuşa, Cəbrayıl (Qaryagin), Zəngəzur qəzaları) və bir dairəyə (Zaqatala) bölünürdü. Yelizavetpol quberniyasının sahəsi 39982 kv. km olmuşdur. 1905-ci ildə Yelizavetpol quberniyasının ərazisində 2 müvəqqəti general-qubernatorluq yaradıldı. Bunlardan biri Zəngəzur, Cavanşir və Şuşa qəzalarını, digəri isə qalan əraziləri əhatə edirdi. İrəvan quberniyası 7 qəzaya (İrəvan, Naxçıvan, Şərur-Dərələyəz, Yeni Bayəzid, Sürməli, Eçmiədzin, Aleksandropol) bölünmüşdü. Azərbaycanın tarixi əraziləri olan İrəvan, Naxçıvan, Göycə mahalı, Şərur-Dərələyəz, Yeni Bayəzid əraziləri İrəvan quberniyasının, Borçalı Tiflis quberniyasının, Dərbənd isə Dağıstan vilayətinin tərkibində idi[30].

---

28 **Сборник материалов для описания местностей и племен Кафказа**. Тифлис:Типография К.Козловскаго.1904, с.182; Vaqif Piriyev. **Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyası**, s.124; **Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə.** Z.M.Bünyadovun redaktəsi ilə. Bakı: Elm, 1990, s.46, 38.

29 **Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə**, s.38. Vaqif Piriyev.**Azərbaycanın...**, s. 125.

30 Vaqif Piriyev. **Azərbaycanın**..., s. 119-122.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu xəritədə Qarabağ regionunun inzibati ərazisi Yelizavetopol (Gəncə) quberniyasına daxil olan Şuşa, Zəngəzur, Cavanşir, Cəbrayıl qəzalarından ibarət olmuşdur.

1868-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda Sovet inzibati idarəetmə sisteminin yaranmasına qədər (1920) Qarabağ regionu mərkəzi Yelizavetpol (Gəncə) şəhəri olan Yelizavetpol quberniyasının tərkibində olmuşdu. 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Cumhuriyyəti dövründə də ərazidə dəyişiklik edilməmişdir[31].

XX əsrin əvvəllərində bütün Rusiyanı bürüməkdə olan inqilabi hərəkatın Azərbaycana da yayılması çar hökumətini məcbur etdi ki, 1881-ci ildə qəbul etdiyi azadlıq hərəkatını boğmağa yönəldilmiş "Müvəqqəti əsasnamə"ni Azərbaycanın şəhər və qəzalarına da şamil etsin. Beləliklə, 1903-cü ilin sentyabrından bu əsasnamə Qarabağa da tətbiq edildi. Bu, o demək idi ki, Bakı və Yelizavetpol quberniyaları "ictimai qaydalara və asayişə zidd olan yığıncaq və toplantıların iştirakçılarını, gücləndirilmiş mühafizə haqqında əsasnaməni "pozan" digər şəxsləri 500 rubladək cərimələyə və ya 3 aylıq müddətədək həbs etdirə bilərdilər"[32].

XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanın Gəncə şəhərində buraxılan "Yelizavetpol quberniyasının yaddaş kitabçası"nın 1910-cu il buraxılışında Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionunun qəzalarında inzibati idarəetmə sistemi haqqında çox qiymətli məlumatlar verilmişdir.

1909-cu ildə quberniya müdiriyyəti tərəfindən yenidən qəzalarda yerləşən kəndlər, kənd cəmiyyətləri və polis məntəqələri ayrı-ayrı şöbələr nəzdində birləşdirilməyə başladı. Bu iş 1910-cu ildə başa çatdırıldı[33].

Bu dövrdə Qarabağ regionunun Şuşa və Gorus şəhərlərinin ictima idarəçiliyində Şuşa şəhərində şəhər başçısı S.Kələntərov olmuşdur. Şəhərin idarəçiliyində S. İmxanov, S.Səfərov, M.İsaquluyev, M.Mixaylov, S.Avakov, M.Kasparov, A.Gülməmmədbəyov, A.Qəmbərov, M.Muxtarov

---

31 **Qarabağnamələr**. İkinci kitab. Bakı: Yazıçı, 1991, s. 476-478.

32 **Azərbaycan tarixi**.Yeddi cilddə.V cild (1900-1920-ci illər). Bakı: Elm. 2008, s. 98).

33 **Памятная книга Елисаветпольской губернии на 1910 годъ**. Подъ редакцией Секретаря Комитета И.П.Бабенко. Типография Канцелярии Наместника Е.И.В. на Кавказъ.Тифлисъ: 1910, с. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

və A.Qondaksazov çalışmışlar. Gorus şəhərində isə şəhər başçısı A.Qazarov olmuş, Məlik Hüseynov, A.Mirimov, V.Səfrazbəyov, Behbud Mahmudbəyov, Xurşud Məlik Ohanov, O.Mıkırtıçev, A.Melkumov, A.Qazarov, S.Bağırov, Q.Malinçev, A.Ohanov, A.Mosesov kimi şəxslər iştirak etmişlər[34].

XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin əvvəllərinədək bir əsr boyunca Rusiya imperiyası tərəfindən ermənilərin Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionunun ərazilərinə kütləvi köçürülməsinə baxmayaraq hələ də XX əsrin əvvəllərində Qarabağın qəzalarının mərkəzi şəhərlərində idarəçilik sistemində azərbaycanlılar ermənilərə nisbətdə üstünlük təşkil edirdi. Lakin bu üstünlük imperiya hökumətini narahat edirdi. Hökumət tədricən quberniyalarda, qəzalarda hətta belə kəndlərdə xristian mənşəli məmurların üstünlük təşkil etməsi üçün yeni layihələr hazırlayıb həyata keçirməyə başladı.

Çar hökuməti bu tədbirlərdən birincisi kimi hələ XIX əsrdə həyata keçirdiyi inzibati ərazi idarəetmə sistemində dəyişikliklər etməklə xristian mənşəli məmurların idarəçiliyə cəlb edilməsi işini sürətləndirməyə başlamışdı.

Hələ XIX əsrin ikinci yarısında Rus imperiyası tərəfində həyata keçirilməyə başlayan inzibati ərazi bölgüsü və idarəetmə sistemi ilə bağlı Rusiya çarı tərəfindən 1865-ci ildə verilən "Kənd Cəmiyyəti haqqında qanun"la bəy və ağalar kəndlərin inzibati məhkəmə işlərindən uzaqlaşdırıldılar, kəndlərdə idarəçiliyi həyata keçirmək üçün vahid kənd idarələri yaradıldı[35].

Bununla da çar hökuməti yerlərdə xristian mənşəli məmurları idarəçiliyə cəlb etməklə bu əraziləri tam öz nəzarətinə götürdü. Həm də imperiya bir neçə il sonra həyata keçirəcəyi layihələrə görə, əhali arasında böyük nüfuza malik olan bəy və ağaları idarəçilikdən uzaqlaşdıraraq bu layihələrə maneə olmalarının qarşısını alırdı.

Bu inzibati ərazi bölgüsü Qarabağ regionunun qəzalarında 1910-cu ildə yenidən həyata keçirilməyə başladı. 1910-cu ildə Şuşa qəzasınad 4 kənd cəmiyyəti yaradıldı. Birinci məntəqəyə bu kənd cəmiyyətləri Şuşakənd, Daşaltı, Xəlfəli, Keşişkənd, Malıbəyli, Pircamal, Siznik, Xanazıx, Qışlaqkənd, Canaxçı, Xankəndi, ikinci məntəqəyə bu kənd cəmiyyətləri Tuğ, Taqaver, Tağ,

34 Yenə orada, c. 11.

35 Аловсат Умаев. **Проникновение капитала в сельское хозяйство Азербайджана в 1883-1914 гг**. Автореф. канд. дис. Б., 1963, с.8.

Levent Şahverdi Arşivi

Sus, Arpaduz, Çertaz, Qacar, Gülablı, Yenikənd, Skobelev, Kaqarzin, üçüncü məntəqəyə bu kənd cəmiyyətləri Ağdam, Şelli, Qiyaslı, Göytəpə, Şıxlar-Qərvənd, Zəngişal, Qaraxanlı, Sarcalı-Quzanlı, (Ləmbəran tərəf) Qaravəlli, Xanabad, Novruzlu, dördüncü məntəqəyə isə Hindarxı, Arazbarlı, Mərzili, Minaxorlu, Hüsülü, Xalfaradin, Qaradolaq, Novruzlu, Xocavənd (Ləmbəran tərəf), İlaqilar və Ləmbəran kənd cəmiyyətləri daxil edildi[36].

Qarabağın digər qəzası Zəngəzur qəzasında da 4 kənd cəmiyyəti yaradıldı. Birinci məntəqəyə Əliqulukənd, Aypilin, Əngələut, Axlatian, Bazarçay, Vağudi, Gorus, Dərabas, Pirnaut, Sisian, Tatev, Uz, Xınzirək, Xot, Şalat, Şəki, Şinger, Şıxlar, Yaycı, ikinci məntəqəyə Bayandur, Gərənzu, Cağauz, Cicimli, Dığ, Qaladərə, Qaraqışlaq, Malıbəyli, Mollalar, Müsülmanlar, Biçənis, Səfiyan, Seyidlər, Xəzinəvar, Şahsuvarlı, üçüncü məntəqəyə Əliyanlı, Əliquluuşağı, Arçevan, Babalı, Qal, Qarar, Dondarlı, Gödəklər, Qazıqurdalı, Kerdcalanlı, Məmmədli, Mollin, Noraşen, Oxtar, Saralı, Sarıyataq, Sofulu, Ucanis,Xəndək, Xələc, Xocavan, Şıxavin, dördüncü məntəqəyə isə Əlidərə, Astazur, Bartaz, Vartanzur, Qyaqyalin, Güdgüm, Dərzili, Cahangirbəyli, Kirataq, Kəvər, Lehvaz, Mehri, Nüvədi, Oxçu, Pirçevan, Raband, Tirin, Ordaxlı, Zəngilan, Şıxauz və İsgəndərbəyli kənd cəmiyyətləri daxil edildi[37].

Cavanşir qəzasında 3 kənd cəmiyyəti yaradıldı. Birinci məntəqəyə bu kənd cəmiyyətləri Bərdə, Gərənə, Dorbatlı, Ayricin, Xoruzlu, Qaramanlı, Yevlağ, Qaradağlı, Borsunlu, Sarov, Talış, ikinci məntəqəyə bu kənd cəmiyyətləri Ağəli, Alpout, Xanərəb, Köçərli, Nəmirli, Xanqaraqoyunlu, Səhləbad, Ləki, Şirvanlı, Marağalı, Mamırlı, Qılıçlı, üçüncü məntəqəyə bu kənd cəmiyyətləri Canyataq, Kasapet, Həsənriz, Dovşanlı, Kiçik Qarabəy, Orlovo-Denisov, Minqrel, Boyəhmədli, Sırxavənd, Çırağlı, İmarətqərvənd, Avaryan, Ayrım, Keşdağ, Əsrik və Qoturlu daxil edildi[38].

1904-cü ilə qədər Cəbrayıl adlanan Qaryagin qəzasında 2 kənd cəmiyyəti yaradıldı. Birinci məntəqəyə Əbdürəhmanbəyli, Ağəli, Əlixanlı, Banazur, Bəhmənli, Hadrut, Horadiz, Qarakelli, Qarğabazar, Qaryagin, Kərimbəyli, Mahmudlu, Süleymanlı, Taqasır, Şahsevən, Edilin, Qaraxanbəyli, ikinci məntəqəyə Cəbrayıl, Daşkəsən, Qucaq, Maralyan, Əhmədli, Aragül,

36 **Памятная книга Елисаветпольской губернии на 1910 годъ**, c. 4.

37 Yenə orada, c. 3-4.

38 Yenə orada, c. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Ağcakənd, Soltanlı, Qovşutlu, Ağəli, Xanlıq, Xocik, və Məfruzlu kənd cəmiyyətləri daxil edildi[39].

Yuxarıda verilmiş inzibati ərazi bölgüsünün nəticəsi kimi deyə bilərik ki, 1910-cu ilin məlumatına baxarkən azərbaycanlıların qəzaların idarəçilıyındəki üstünlüyü artıq imperiya tərəfindən tamamilə dəyişdirilmişdi. Bu dövrdə təyin olunan qəzaların məntəqə müvəkkillərinin demək olar ki hamısı xristian mənşəli şəxslər idi. Qarabağ regionunun bütün polis məntəqələrinə təyin olunan müvəkkillər Şuşada D.A.Yaraşenko, Zəngəzurda A.Qrozdov, Qaryagində (Cəbrayil-1904-ə qədər H.B) A.İ.Zavalişin, Cavanşirdə isə S.İ.Maebski kimi xristian mənşəli şəxslər olmuşdu[40].

Göründüyü kimi Qarabağın dörd qəzasının 3-də qəzaların məntəqə müvəkkilləri ərazidə yaşayan əhalinin ən az faizini təşkil edən slavyan rus mənşəli məmurlar, birində isə gürcü mənşəli məmur təyin edilmişdi. Rus imperiyasının öz geosiyasi maraqlarına uyğun apardığı bu siyasətə baxmayaraq Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionunun qəzalarının idarəçilik sistemində hələ də azərbaycanlılar iştirak edirdilər.

Bunu 1914-cü ildə buraxılan Yelizavetpol (Gəncə-H.B) quberniyasının yaddaş kitabçasında Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionunun qəzalarında idarəçilik sistemində çalışan insanlar haqqındakı məlumatlarda aydın görmək olur.

Şuşa qəzasının başçısı V.İ.Brılkin olmuşdur. Qəzanın idarəçilik sistemində Hilal Rzayev, Mirzəlibəy Əlibəyov, Abbasəli Məmmədov, Paşa bəy Cəlalov, polis sistemində Kərim Kələbəyov, İsa bəy Əliyev, Əyub bəy Rəfibəyov çalışmışlar. Şuşa şəhərinin başçısı S.Kələntərov olmuşdur. Şuşa şəhərinin idarəşiliyində İsmayıl bəy Bəylərbəyoğlu Novruzov, Firudin bəy Həsənəlibəyoğlu Behbudov, Mahmud bəy Mürsəqulubəyoğlu Fərzəlibəyov və b. işləmişlər[41].

Zəngəzur qəzasının isə başçı N.Pivaroviç olmuşdur. Qəzanın idarəçiliyində azərbaycanlılardan qəza başçısının baş köməkçisi Hüseyn

---

39 Yenə orada, c. 4.

40 Yenə orada, c. 20.

41 **Памятная книга Елисаветпольской губернии на 1914 годъ.** Подъ редакцией Секретаря Комитета И.П.Бабенко. Типография Канчелярий Наместника Е.И.В. на Кавказъ.Тифлисъ: 1914, с. 32-33.

Levent Şahverdi Arşivi

bəy Behbudbəyoğlu Mahmudbəyov, tərcüməçi Şamxal bəy Məlikhüseynov, Hüseyn bəy Məlikabasov, Paşa bəy Səyadbəyov, polis sistemində Həbib xan Şəkinski, Bəylərbəy Həsənbəyov çalışmışlar[42].

Cavanşir qəzasında qəzanın başçısı Z.M.Lorçenko olmuşdur. Azərbaycanlılardan Ələkbər bəy Əzizbəyov, polis sistemində Ələkbər bəy Kələbəyov (Şirvanlı), Cümşüd bəy Vəzirov (Orlovo-Denisov) və İsfəndiyar bəy Əliyev (Yevlax) idarəçilik sistemində işləmişlər[43].

1904-cü ilə qədər Cəbrayıl adlanan Qaryagin qəzasında isə qəzanın başçısı Q.Z.Kipiyani olmuşdur. Qəza başçısının baş köməkçisi Mikayıl bəy İsrafilbəyov, katib isə Abdurəzzaq bəy Teymurazbəyov olmuşdur[44].

Ümimuyyətlə, o dövrdə Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının qubernatorları çar Rusiyası imperiyasının aşağıdakı məmurları Bulatov Fokion Ebstafiebiç 1868-1876, Nakaşidze Aleksandr Davidoviç general-mayor (16.02.1880-20.05.1897), Kireyev İvan Petroviç general-mayor (22.05.1897-05.07.1900), Lutçau Nikolay Aleksandroviç polkovnik general-leytenant (12.07.1900-20.08.1905), Kalaçyov Aleksey Alekseyeviç (20.08.1905-1908), Kovalyov Georgi Samoyloviç (1908-1916), Poyarkov Mixail Petroviç (1916-1917) olmuşdur[45].

Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionunun ümumi ərazisini Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının tərkibində olan Şuşa 4911 kvadrat kilometr, Zəngəzur 3212,5 kvadrat kilometr, Cavanşir 5497 kvadrat kilometr, Cəbrayıl 3332 kvadrat kilometr olmuşdur. Bu dövrdə Qarabağ regionunun ümumi ərazisi 16952,5 kvadrat kilometr olmuşdu[46].

Azərbaycanın Qarabağ regionunun sərhədləri 1918-ci ildə yaranan Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti dövründə də dəyişilməmişdir.

---

42 Yenə orada, c. 30-31.

43 Yenə orada, c. 29.

44 Yenə orada, c. 30.

45 **Губернии Российской империи. История и руководители. 1708-1917.** Редакция МВД Россия, М., 2003, с.368, 466.

46 **Кавказский календарь на 1905 год**. Под ред. Е.Кондратенко. Издание Закавказского Статистического Комитета. Тифлись: Типография А.В.Кутателадзе, 1904, с.32-33

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Şimali Azərbaycanın regionlarından biri olan Qarabağ regionunun adının etimoloji mənasına erkən orta əsrlərə aid tarixi qaynaqlarda rast gəlinir. Bu adın etimoloji kökü Azərbaycan türklərinə məxsusdur. Məqalədə aparılan araşdırılmadan aydın olur ki, çar hökumətinin regiona kütləvi surətdə xristian erməni və slavyan əhalini köçürməsinə baxmayaraq XX əsrin əvvəllərində Qarabağ regionunda əhalinin böyük hissəsini Azərbaycan-türkləri təşkil edirdi. Rusiyada 1917-ci ildə çar hökumətini devirən bolşeviklər, keçmiş hökumətin Cənubi Qafqazı xristianlaşdırma siyasətini davam etdirmiş, yaratdıqları Sovetlər İttifaqı dönəmində Azərbaycanın Qarabağ regionunun Zəngəzur və Şuşa qəzalarının Türk-müsəlman əhalisinin tamamını, Cəbrayıl və Cavanşir qəzalarının bir hissəsini deportasiyaya məruz qoymuşlar. 1921-ci ildə Qarabağ regionunun Zəngəzur qəzası tamamilə yeni yaradılmış Ermənistan Respublikasına birləşdirildi. Hal-hazırda Qarabağ regionunun böyük bir hissəsində bir dənə də olsun Türk-müsəlman əhali yoxdur. Bu siyasəti həyata keçirmək üçün həm çar hökuməti həm də Sovetlər ittifaqı imperiyası Cənubi Qafqazda həyata keçirdiyi inzibati-ərazi idarəçilik sistemində əsasən, ancaq xristian dininə məxsus olan insanların işləməsində maraqlı idi. Bəzi rus yazarları bunu o dövrdə Qafqazda müsəlmanlar arasında ziyalı təbəqəsinin az olması ilə əlaqələndirsələr də həqiqətdə bu, belə deyildir. Çünki, 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti elan edildiyi dövrdə cəmi aradan bir neçə il keçməsinə baxmayaraq Azərbaycanda kifayət qədər ziyalılar olmuşdur. Bu ziyalıların demək olar ki, heç birinə istisnalar olmaqla imperiya hökuməti idarəçilikdə yer verməmişdi. Əksinə bu ziyalıların demək olar ki əksəriyyəti Sovetlər ittifaqının yaranması dövrü qətlə yetirilərək məhv edilmişlər. Çar hökumətinin o dövrdə Azərbaycan türklərinə idarəçilik sistemində yer verməməsinin səbəblərindən biri də o dövrdə imperiyanın Qafqazın tamamilə xristianlaşması siyasəti səbəb olmuşdur. Çar hökuməti bu işdə Qafqazın yerli sakinləri olan və o dövrdə imperiyanın siyasətinə uyğun hətta adları dəyişdirilərək tatar adlandırılan Azərbaycan türklərinin hökumətin bu siyasətinə qarşı çıxacaqlarını çox yaxşı bilirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Azərbaycan tarixi.Yeddi cilddə.V cild (1900-1920-ci illər). Bakı: Elm. 2008, 696 s. + 40 səh.illüstrasiya.

Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə. Z.M.Bünyadovun redaktəsi ilə. Bakı: Elm, 1990, 384 s.

Attar A. **Karabağ sorunu kapsamında ermeniler ve ermeni siyaseti**. Ankara: 2005, 224 s.

Cavadov Q.C. **"XIX əsrdə Azərbaycanın etnik xəritəsinə dair"** - Elturan jur. Bakı: 1994, № 1-2.

Erməni terrorizm və cinayətləri: Azərbaycanda, Türkiyədə və dünyada. D.Vəliyevin red. ilə. Bakı: Elm, 1994, 184 s.

Əfəndiyev O. **Azərbaycan Səfəvilər dövləti**. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 407 s.

Əliyev İ.H. **Dağlıq Qarabağ**. Bakı: Elm, 1989, 120 s.

Əzizov T.Ə. **Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində**. Bakı: Zaman, 1997, 256 s.

Göyüşov R. **Qarabağın keçmişinə səyahət**. Bakı: Azərnəşr, 1993, 83 s.

Hacıyev Q.Ə. **Qarabağ tarixi**. Bakı: Təknur nəşriyyatı, 2014, 228 s.

Qarabağ suallar və faktlar. Bakı: Qismət, 2005, 156 s.

Qarabağnamələr. İkinci kitab. Bakı: Yazıçı, 1991, s. 450 s.

Qazıyev Y. **Erməni məsələsi.Yalanlar və gerçəklər**. Bakı: Nurlar, 2009, 344 s.

Mahmudov Y.M., Şükürov K. **Qarabağ suallar və faktlar**. Bakı: Qismət 2005, 156 s.

Mahmudov Y.M., Şükürov K. **Qarabağ. Real tarix,faktlar, sənədlər**. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2009, 143 s.

Məmmədov N.R. **Azərbaycanın Xankəndi şəhərinin tarixi**. Bakı: Təhsil, 2011, 224 s.

Levent Şahverdi Arşivi

Muradov V. **Azərbaycan xalçaları. Qarabağ qrupu**. Bakı: Elm, 2010, 272 s.

Musalı N."Səfəvilər zamanında Qarabağ bəylərbəyiliyinin yaradılması və onun inzibati quruluşu". **Qarabağ dünən, bu gün və sabah.** V Respublika elmi-əməli konfransının **materialları**. Bakı: Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, 2006, s.165-169.

Musalı N. "Şah İsmayıl Xətai və Qarabağ bəyləri". **Qarabağ folkloru: problemlər, perspektivlər**mövzusunda II Respublika Elmi Konfransının **materialları**. Bakı: Nurlan, 2013, s.284-294.

Mustafazade T. **Karabağ Hanlığı**. Aktaran Sebahattin Şimşir. İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılıq, 2014, 334 s.

Mustafazadə T**. Qarabağ xanlığı**. Bakı: Sabah, 2010, 333 s.

Nəcəfli T. "Qarabağ XVI əsrdə". **Qarabağ dünən, bu gün və sabah**. **V Ümumrespublika elmi-əməli konfransının materialları**. Bakı: QAT, 2008, 237-248 s.

Nəsibzadə N.L. **Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920).** Bakı: Ay-ulduz, 1996, 304 s.

Piriyev V.Z. **Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyası**. Bakı: Müəllim nəşriyyatı, 2006, 148 s.

Rəhimoğlu H. **Silinməz adlar, sağalmaz yaralar**. Bakı: Azərnəşr, 1997, 257 s.

Sümer F. **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**. Ankara, 1992.

Vəlixanlı N.M. **Ərəb xilafəti və Azərbaycan**. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993, 157 s.

Vəliyev Məhəmməd Həsən (Baharlı). **Azərbaycan (Fiziki-coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi oçerki).** Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1993, 192s.

Levent Şahverdi Arşivi

RUS DİLİNDƏ

Величко В. Л. **Кафказъ. Русское дело и междуплеменные вопросы**. Баку: Элм, 1990, 224 с.

Губернии Российской империи. История и руководители. 1708-1917. Редакция МВД Россия, М., 2003, 480 с.

Гусейнзаде Р.А. **Кавказ и Армяне**. (Второе издание). Баку: 2014, 486 с.

Гюрюн К. **Армянское досье**. Перевод с турецкого. И.Ахундова. Баку: Язычы, 1993, 176 с.

Записки А.П. Ермолова. 1798-1826. М., 1991, 382 с.

Зелинский С.П. **Экономический быт государственных крестьян Зангазурского уезда Елизаветпольской губернии**. т. 4., СПб., 1886.

Ишханян Б. **Народности Кавказа (Статистике - экономическое исследование**). Петроград: 1916.

Кавказский календарь на 1855 год. Издань по распоряжению Главноначальствующаго гражданской частию на Кавказе. Под ред. Е. Кондратенко. Тифлисъ: 1854.

Кавказский календарь на 1897 год. Издань по распоряжению Главноначальствующаго гражданской частию на Кавказе. Под ред. Е. Кондратенко. Тифлисъ: 1896

Кавказский календарь на 1905 год. Под ред. Е.Кондратенко. Издание Закавказского Статистического Комитета. Тифлись: Типография А.В.Кутателадзе, 1904.

Кавказский календарь на 1915 год: (LX г.).Под ред. А.А.Эльзенгера, Н.П.Стельмащука; Издан по распоряжению Наместника его Императорскаго Величиства на Кавказе. Тифлись: Типография Канцелярии Наместника Е.И.В. Кафказъ, казенный дом, 1914, 896 с.

Маммедов Т.М. **Кавказская Албания в IV-VII вв**., Баку: 1993.

Мильман А.Ш. **Политический строй Азербайджана в XIX – начале XX вв**. Б., 1966, 218 с.

Levent Şahverdi Arşivi

Описание Карабахской провинции, составленное в 1823 г. Тифлис: 1866.

Павлов И.К. **Хроника времен Сефевидов** (сочинения Мухфммед-Масума «Исфахани-ас-сийас». Moskva: 1993.

Памятная книга Елисаветпольской губернии на 1910 годъ. Подъ редакцией Секретаря Комитета И.П.Бабенко. Типография Канцелярий Наместника Е.И.В. на Кавказъ.Тифлисъ: 1910.

Памятная книга Елисаветпольской губернии на 1914 годъ. Подъ редакцией Секретаря Комитета И.П.Бабенко. Типография Канцелярий Наместника Е.И.В. на Кавказъ.Тифлисъ: 1914.

Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года.(Губернские итоги). Т.Т.1-89. СПб., 1903-1905.

Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Том LXIII, Елисаветпольская губерния. СПб.: 1904, 183 с.

Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года, Спб.: 1905, 185 с.

Рахмани А.А. **Азербайджан: границы и административное деление в конце XVI-XVII вв.** Азербайджан, Баку: Елм, 1987.

Садыхова Г. **История Города Шуши (XIX-начало XX вв.).** Баку: Нурлан, 2004, 184 с.

Сборник материалов для описания местностей и племен Кафказа. Тифлис:Типография К.Козловскаго.1904

Сумбатзаде А.С. **Азербайджанцы – этногенез и формирование народа**. Баку: Элм, 1990, 304 с.

Умаев А.А. **Проникновение капитала в сельское хозяйство Азербайджана в 1883-1914 гг**. Автореф. канд. дис. Б., 1963.

Хунджи Фазлуллах ибн Рузбихан. **Тарих-и алам-араи амини**. Пер. с.англ. на русский Т.А.Минорский. Баку: Елм, 1987.

Щепотьев А.Л. **Доклад о спорных Кавказских территориях, на которые имеет права азербайджанские тюрки**. Баку: 2016, 87 с.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 10 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Levent Şahverdi Arşivi

- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni haliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı **(koyu karakterde)**, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 1:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

Örnek 3:

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.511.

Levent Şahverdi Arşivi

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.**, makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.**, s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a- Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 4:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 5:

Tokluoğlu, Ceylan, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C XXVIII, S 84, Ankara, 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler,** varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler,** C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.35-73.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazıların başvuruları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun web sayfası üzerinde yer alan https://yaysis.ayk.gov.tr uzantılı Yayım Takip Sistemi (YAYSİS) üzerinden yapılacaktır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat – Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 – 285 55 12 – 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

E-mail: dergi@atam.gov.tr • **Web:** http://www.atam.gov.tr

http://yaysis.ayk.gov.tr/BasimYayin/

Levent Şahverdi Arşivi

PUBLICATION PRINCIPLES
OF THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November, 1984 is published in two issues per year in Spring and Autumn. At the end of each year, the annual index and once in 10 issues, a general index are published and sent to international index institutions and subscribers in one month dating from the day they are published.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to "Turkish History", "Atatürk" and "Republic of Turkey" are handled. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Turkey were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

Studies to Take Place in the Context of the Journal

They should be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research

- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions.

Levent Şahverdi Arşivi

- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey History since the 19th century.

- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and Republic of Turkey

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued providing they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Department of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related institution.

It is compulsory to abide by research and publication ethics in papers to be published.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the deci-

Levent Şahverdi Arşivi

sion of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst; authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Levent Şahverdi Arşivi

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p.130.

b-Article: Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57.

Levent Şahverdi Arşivi

In the repeated references : surname should be written; if work is a book, you should write **ibid** but if work is an article you should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid,** p.11.

Beyhan, **ibid,** p.60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') surname, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57-99.

c- Report: Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue, **Declarations**, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130th Birthday March 23, 2006, **Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,** Istanbul 2007, p.47-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The applications of the articles to be puslished in the Journal of Atatürk Research Center, prepared in accordance with the publication principles, are to be made via YAYSIS (Publication Tracking System) which can be reached at https://yaysis.ayk.gov.tr on the website of Atatürk Supreme Council for Cultere, Language and History, Authors are deemed to have accepted that minor corrections which do not target the essence may be made by the Editorial Board.

CONTACT INFORMATION

Department of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Fax: (0 312) 285 65 73

e-mail: dergi@atam.gov.tr • **web:** http://www.atam.gov.tr

http://yaysis.ayk.gov.tr/BasimYayin/

Levent Şahverdi Arşivi

ISSN 1011-727X

Fiyat: 60,00 ₺

Levent Şahverdi Arşivi